

СТАРКА ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ

**ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В УМОВАХ
СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ 1939-1953 рр.**

Тернопіль 2019 р.

ББК 63.3 (4Укр) 624
УДК 94 : 321.013]: 394 (477.83/.86) “1939/1953”
С 77

Рецензенти:

Патер І. Г., доктор історичних наук, професор, завідувач відділу новітньої історії Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України.

Кондратюк К. К., доктор історичних наук, професор кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського, Львівського національного університету імені Івана Франка.

Криськов А. А., доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства і філософії Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя.

Науковий редактор:

Москалюк М.М., доктор історичних наук, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

*Друкується за рішенням Вченої Ради
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
(протокол № 8 від 29 січня 2019 р.)*

Старка В.В.

С 77 Повсякденне життя західноукраїнського села в умовах суспільних трансформацій 1939-1953 рр.: монографія / Володимир Старка. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2019. 550 с.

ISBN 978-617-7793-11-2

У монографії, опираючись на попередні напрацювання дослідників із залученням широкої палітри джерел, частина з яких вперше вводиться до наукового обігу, відтворено повсякденне життя сільського населення Західної України в умовах суспільних трансформацій 1939-1953 років. На окресленій території розкрито процес встановлення радянської та нацистської тоталітарних моделей суспільного управління. Охарактеризовано політику радянської та нацистської влад у політичній, соціально-економічній, культурно-освітній та духовній сферах. Проаналізовано форми та методи адаптації, стратегії виживання та форми спротиву селян діям тоталітарних систем.

Для науковців, краєзнавців, студентів, всіх, кого цікавить історія повсякденного життя західноукраїнського селянства.

**ББК 63.3 (4Укр) 624
УДК 94 : 321.013]: 394 (477.83/.86) “1939/1953”**

ISBN 978-617-7793-11-2

© Старка В.В., 2019

© ФОП Осадца Ю.В., 2019

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АК – Армія крайова.

БХ – Батальйони хлопські.

ВКП(б) – Всеросійська комуністична партія (більшовиків).

ГГ – Генеральне Губернаторство окупованих польських областей.

ГЛ – Гвардія Людова.

ДАІФО – Державний архів Івано-Франківської області.

ДАЛО – Державний архів Львівської області.

ДАТО – Державний архів Тернопільської області.

ДГ – Дистрикт Галичина.

ЗУЗ – західноукраїнські землі.

КЕ – Крайова ексекутивна.

КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України.

КПЗУ – Комуністична партія Західної України.

ЛКСМ – Ленінська Комуністична Спілка Молоді.

МВС – Міністерство внутрішніх справ.

МДБ (МГБ рос.) – Міністерство державної безпеки.

МТС – Машинно-тракторна станція.

НБЛНУ – Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка.

НКВС (НКВД рос.) – Народний комісаріат внутрішніх справ.

НСДАП – Націонал-соціалістична німецька робітничка партія.

облВНО – Обласний відділ народної освіти.

ОК КП(б)У – Обласний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України.

ОКВ – Верховне командування збройних сил (вермахту) Німеччини.

ОУН – Організація українських націоналістів.

ОУН(б) – Організація українських націоналістів під проводом С. Бандери.

ОУН(м) – Організація українських націоналістів під проводом А. Мельника.

ПУН – Провід українських націоналістів.

райВНО – Районний відділ народної освіти.

РК КП(б)У – Районний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України.

РКЦ – Римо-католицька церква.

РНК – Рада Народних Комісарів.

РПЦ. – Російська православна церква.

РСЧА – Робітничо-Селянська Червона Армія.

СБ ОУН – Служба безпеки ОУН(б).

СД – Служба безпеки нацистської Німеччини.

СЗБ (ZWZ пол.) – Союз Збройної Боротьби.

СРСР (СССР рос.) – Союз Радянських Соціалістичних Республік.

СС – охоронні відділи НСДРП.

УВО – Українська військова організація.

УГКЦ – Українська греко-католицька церква.

УКрК – Український Крайовий Комітет.

УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання.

УНС – Українська народна самооборона.

УПА – Українська Повстанська Армія.

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка.

УЦК – Український центральний комітет.

УШПР – Український штаб партизанського руху.

ФАП – фельдшерсько-акушерський пункт.

ЦДАВОУ – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.

ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських об'єднань України.

ЦДАЛ – Центральний державний історичний архів України у м. Львів.

ЦК – Центральний комітет.

ВСТУП

Хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього, хто не відає про славу своїх предків, той сам не вартий пошани.

М. Рильський

Сучасний світ швидко змінюється, руйнуються усталені політичні, соціально-економічні, культурні та релігійні догмати. Глобальних змін зазнає система управління державотворчими процесами. В умовах суспільно-політичних трансформацій люди постійно перебувають у пошуку моделей адаптації до нових реалій. Саме тому актуальними є наукові дослідження, спрямовані на вироблення механізмів утримання цілісності суспільств, що мають різні історичні практики.

Італійський мислитель Б. Крочче на початку ХХ ст. писав: «лише інтерес до теперішнього здатний спонукати нас до вивчення фактів минулого і вони входять у теперішнє життя і відкликаються на теперішні, а не минулі інтереси»¹.

В цьому контексті американський науковець Е. Саїд зазначав: «звернення до минулого – одна з найпоширеніших стратегій інтерпретації теперішнього. Їх породжує не лише незгода стосовно того, що було в минулому і чим було минуле, а радше непевність стосовно того, чи минуле насправді минуло, завершилося, чи триває – хоча, мабуть і в інших формах. Ця проблема стимулює різноманітні дискусії про впливи, провини й оцінки, про теперішні обставини і майбутні пріоритети»².

П. Томпсон констатував: «для політиків минуле – це копальня для добування символів для власної підтримки, як от імперських перемог, творення культу мучеників, нових цінностей тощо»³.

---

¹ Крочче Б. Теория и история историографии / Пер. с ит. И. М. Заславской. Послесл. Т. В. Павловой. Науч. редактирование М. Л. Андреева. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1998. С. 3.

² Саїд Е. Культура й імперіялізм. Київ, Критика, 2007. С. 37.

³ Томпсон П. Голос прошлого. Устная история. Пер. с англ. М.: Издательство «Весь Мир», 2003 г. С. 15.

В умовах сучасних трансформацій українського суспільно-політичного життя важливо використовувати досвід минулих поколінь не для ламання списів під час виборчих кампаній, а насамперед, для пошуку шляхів виходу із складних життєвих обставин. Важливо пам'ятати, що упродовж ХХ століття українське суспільство зазнало чи не найбільше потрясінь серед народів та етнічних спільнот, що проживають на території центрально-східної Європи. У цьому контексті досвід минулих поколінь для нас, сучасників, є тим дороговказом, який дозволить уникнути помилок минулого. Не даремно більшість спогадів очевидців формування радянської тоталітарної системи у Західній Україні середини ХХ ст. завершуються словами «головне, щоб це не повторилося знову».

Форми та способи адаптації до життя у складних суспільно-політичних умовах запропонуємо розглянути на прикладі історії повсякденного життя західноукраїнського селянства у 1939–1953 роках.

Вибір теми наукового дослідження зумовлено тією обставиною, що попри здавалось би наявність значної кількості публікацій, присвяченій історії західноукраїнських земель, на сьогодні відсутня узагальнююча праця з історії повсякденного життя західноукраїнського селянства.

Чому саме селянство? Останній головнокомандувач УПА В. Кук у вступі до монографії «Колгоспне рабство», написаної взимку 1951-1952 рр. в умовах підпілля, резюмував: «Писати про долю українського селянства протягом нашої історії означало б писати історію українського народу, бо саме українське селянство, зовсім відмінно від селян багатьох других народів, становило основне ядро української нації, було головним творцем української історії»⁴.

Сучасний український історик О. Лисенко наголошує: «...українське село упродовж багатьох століть визначало структуру економіки, етносоціальну самоідентифікацію, моделі поведінки, моральні засади й ціннісні орієнтири автохтонного населення України. Цей колосальний досвід формував генетичний код

---

⁴ Кук В. Колгоспне рабство. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2005. С. 9.

української нації, забезпечував їй власний, самодостатній статус сім'ї європейських народів, визначав перспективи історичного поступу»⁵.

Регіональний підхід до вивчення історії повсякдення дає змогу глибше та різносторонньо розкрити територіальні та соціальні особливості, що істотно вплинули на специфіку поведінки членів соціальної групи.

К. Леві-Строс, спираючись на праці етнографа Боаса, рекомендував для достовірності дослідження: «обмежуватися невеликою областю з чітко визначеними кордонами, а порівняння не мають виходити за межі простору, вибраного в якості досліджуваного об'єкта»⁶.

Потрібно зауважити, що Західна Україна, а саме Східна Галичина, є доволі специфічним регіоном, в історії якого переплелися, як західно-, так і східноєвропейські політичні та соціально-економічні впливи. Цю специфіку історики часто упускають, подаючи історію регіону в контексті загального розвитку історії України. Врахування «галицької специфіки» дає нам розуміння того, чому одні історичні процеси проходили доволі легко, а інші натрапляли на шалений опір місцевого населення.

Характерна риса західноукраїнського села – мала площа орної землі при значній кількості населення. Власне земля чи то пак, володіння нею справляло значний вплив на свідомість та світогляд місцевих селян. Через це мрією кожного галицького господаря було мати якомога більше землі та відчувати себе її власником. Цим бажанням можна пояснити яскраво виражений індивідуалізм і небажання жити і працювати у великому колективі.

Інша характерна риса населення Східної Галичини – глибока набожність. Церква тут завжди користувалася великим авторитетом, а тому будь-які дії влади спрямовані на її утиски викликали обурення віруючих.

---

⁵ Лисенко О.Є. Передмова. // Перехрест О. Г. Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище / НАН України. Інститут історії України. Черкаси: ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2011. С. С. 4-5.

⁶ Леві-Строс К. Структурная антропология / пер с франц. Вяч. Вс. Иванова. Москва: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. 512 с.. С. 14.

Також варто зазначити, що в середині ХХ ст. галицьке село за своїм життєвим укладом залишалося патріархальним з доволі примітивною технікою ведення сільськогосподарського виробництва, що істотно впливало на пристосування селян до нових політичних обставин. Не встигали селяни призвичаїтися до особливостей радянської влади, як вже треба було жити в умовах німецької окупації, а потім знову повертатися до радянських реалій. Крім того, в селі діяла розгалужена підпільна мережа українського національного руху, і селянам важко було визначитися на чиєму боці вони мають бути.

Таким чином, на сьогодні недостатньо вивченим залишається комплекс проблем, пов'язаних із функціонуванням радянської, нацистської окупаційної та української підпільної адміністрації, особливостей стосунків місцевого населення та офіційної влади. Вимагають уточнення форми і методи здійснення соціально-економічної політики офіційними урядами. Малодослідженим залишається питання про менталітет західноукраїнського селянства. Нерозкритими залишаються аспекти соціально-побутового та повсякденного життя селянства. Практично не досліджено правовий статус селян.

Пропонована широкому загалу читачів монографія з історії повсякденного життя західноукраїнського селянства має за мету, опираючись на широке коло джерел із використанням сучасних методологічних підходів, розкрити особливості політичного, економічного та соціального життя аграріїв Східної Галичини в умовах суспільно-політичних трансформацій 1939–1953 років.

Хронологічні межі дослідження визначені в межах вересня 1939 – березня 1953 років. Нижня межа встановлена з вересня 1939 року, коли військами Червоної Армії започатковано процес інкорпорації території Західної України до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки, що супроводжувався активними суспільно-політичними, соціально-економічними та культурно-освітніми трансформаціями у житті місцевого селянства. Верхня межа дослідження – березень 1953 року, пов'язана із смертю Й. Сталіна та істотними змінами у державній політиці.

Територіальні межі дослідження окреслені межами тогочасних Дрогобицької, Львівської, Станіславської та Тернопільської областей, що раніше об'єднувалися етнотериторіальним терміном Східна Галичина, а в роки нацистської окупації входили до складу «Дистрикту Галичина».

Теоретичне значення праці полягає у поглибленні дослідження повсякденного життя західноукраїнського селянства періоду другої світової війни та післявоєнної відбудови, у висвітленні характеру і закономірностей усіх його складових, в акумулюванні цінного історико-практичного досвіду для сучасного українського суспільства.

Запропоновані автором до широкого наукового дискурсу положення монографії не є істиною в останній інстанції, а лише особистим баченням досліджуваної проблематики.

Автор вдячний усім, хто долучився до підготовки монографії. Зокрема, О. Лисенку, С. Кульчицькому, В. Орлику, В. Трофимовичу, М. Москалюку, І. Патеру, К. Кондратюку, В. Голубку, С. Качарабі, П. Коріненку за надані професійні консультації. М. Романюку, А. Сові, М. Посівничу, Р. Масику, І. Саламасі, А. Клішу, С. Волянюку за дружню підтримку та поради.

Окрема подяка К. Курилишину за допомогу у роботі з періодичними виданнями та вранішню смачну Львівську каву.

Щиросердечна подяка співробітникам Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного історичного архіву у м. Львів, Державних архівів Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей, за сприяння у виявленні та копіюванні документів.

Особлива подяка родині і близьким мені людям за розуміння, терпіння та підтримку під час підготовки видання.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ АНАЛІЗУ ІСТОРИЧНОЇ РЕТРОСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА

1.1. Характеристика та класифікація джерельного комплексу

Працюючи у напрямі трансдисциплінарної історії повсякдення, автором монографії використовувалися різноманітні за своїм походженням джерела. Умовно їх можна розділити на такі блоки: неопубліковані архівні документи, опубліковані збірники документів і матеріалів, тогочасна преса, спогади учасників і свідків досліджуваних подій.

Як і у «традиційній» історії, вагомий пласт джерел становлять документи офіційного походження (закони, постанови, інструкції, звіти органів місцевого самоврядування тощо). Більшість із цих джерел сьогодні зберігаються у фондах державних архівів та наукових бібліотек.

Матеріали тематики, винесеної у заголовок монографії, широко представлені у документах, розміщених у сховищах Центрального державного архіву громадських об'єднань України, зокрема, фондів 1 (Центральний комітет Комуністичної партії України). Представлені у збірці матеріали дають змогу відтворити процес формування тимчасових органів радянської влади, становлення адміністративно-політичної управлінської моделі, розбудови системи карально-репресивних органів, радянзації соціально-економічної та культурно-освітньої сфери життя західноукраїнських областей, тощо. Опрацьовані матеріали опису 23 відображають кількість одноосібних господарств у західних областях УРСР на момент звільнення території від німецьких окупантів, суспільно-політичне, соціально-економічне та релігійне становище в селах регіону другої половини 1940-х років⁷.

---

⁷ ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1052, 3501.

У фонді 57 (Колекція документів з історії Комуністичної партії України) в описі 4 знаходимо фінансові звіти УПА, із яких видно чіткий документальний обіг, способи фіксації отриманого від населення майна та виданого керівникам відповідних військових відділів УПА. Зокрема, в одному із звітів зазначено: «прийнято грошей – податків 1790 зл, церква 903 зл., кооперативи 1427 зл.». На «чеках-вимогах», які подавали командири військових відділів господарським референтам сіл, обов'язково було два підписи – командира та господарчого референта⁸. Наведені фрагменти документів свідчать про високу організацію фінансово-господарської діяльності українського національно-визвольного руху і спростовують міфи радянської та сучасної російської історіографії про примусове та безконтрольне вилучення продуктів і майна у західноукраїнського селянства бійцями відділів УПА.

Під час пошуку дослідницького матеріалу опрацьовано матеріали опису 6 (Протоколи засідань ЦК КП(б)У), в яких відображено процес прийняття рішень про початок радянзації новоприєднаних територій та докорінних суспільних перетворень. В документальних збірках описів 23, 24, 75 зберігаються відомості про суспільно-політичні настрої населення, соціально-економічне та релігійне становище селянства західних областей УРСР у повоєнний час. За посередництвом документів опису 73 маємо змогу відтворити хід освітніх перетворень у західноукраїнському селі.

Документи фонду 57 (Колекція документів з історії Комуністичної партії України) дають змогу проаналізувати суспільно-політичну, господарсько-фінансову та бойову діяльність українського національного руху опору та боротьбу з ним радянської партійної та карально-репресивної систем.

Із збірок документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України під час підготовки монографічного дослідження використано матеріали фондів: 27 (Міністерство сільського господарства УРСР) оп. 17, які розкривають хід процесу колективізації сільського господарства у Західній Україні та 166 (Міністерство освіти України) оп. 15, які через звіти обласних

---

⁸ ЦДАВОУ. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 363. Арк. 13, 27.

управління освіти в деталях розкривають навчально-виховний процес у селах регіону.

Характер, перебіг та побутові аспекти життя українського національно-визвольного руху уможливають відтворити документальні збірки із фондів 3833 (Крайовий провід Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях), 3834 (Львівський обласний провід ОУН на західноукраїнських землях), та 3836 (З'єднання західних груп Української повстанської армії УПА-Захід).

Варто виокремити документи, що зберігаються у фонді 3833, у яких наведено проект земельного устрою відновленої Української держави, запропонований ідеологами ОУН, а також описано процес створення українськими націоналістами місцевих органів самоуправління у західноукраїнських селах влітку 1941 р. Окремі томи справ містять протоколи сільських зборів, під час яких офіційно проголошувалися «Акти відновлення Української держави» у липні – серпні 1941 року⁹.

Реконструювати суспільно-політичне, господарське, а подекуди і повсякденне життя сільських мешканців маємо змогу завдяки звітам відділів УПА та станичних ОУН, що широко представлені у фондах 3834 та 3836¹⁰.

Відомості про організацію українського національного шкільництва у селах Східної Галичини періоду німецької окупації зберігаються у матеріалах фонду 3959 (Український Центральний комітет Краків Польща)¹¹.

Розпорядження, накази, вказівки, інформації німецької окупаційної адміністрації Дистрикту Галичина зберігаються у документальних збірках фонду 4329 (Генерал-Губернатор округу Галичини (період німецької окупації))¹².

Важливою складовою джерельного комплексу дослідження є документальні збірки, що зберігаються у фондах Центрального Державного історичного архіву у м. Львів (ЦДІАЛ), державних

---

⁹ ЦДАВОУ. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 8, 15, 17, 33.

¹⁰ ЦДАВОУ. Ф. 3834. Оп. 1. Спр. 2, 6, 7.; Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 1, 2, 3, 21.

¹¹ ЦДАВОУ. Ф. 3959. Оп. 2. Спр. 70, 71, 93.

¹² ЦДАВОУ. Ф. 4329. Оп.1. Спр. 5; оп. 3. Спр. 312.

архівів Івано-Франківської (ДАІФО), Львівської (ДАЛО) та Тернопільської областей (ДАТО).

Матеріали, що розкривають процес радянізації західних областей України, зберігаються у Центральному державному історичному архіві, м. Львів. Документи фонду 859 (Народні збори Західної України) зберігають відомості про структуру тимчасових органів управління, а також уможливають відтворити процес формування органів радянської влади у західноукраїнському селі¹³. Варто наголосити, що серед матеріалів фонду зберігаються оригінальні, правлені від руки стенограми Народних Зборів Західної України, що уможливорює простежити, які правки вносилися вже до офіційно оприлюднених документів.

Дані про соціально-економічне та духовне життя сільського населення періоду 1939–1941 років, що поміж людей отримав назву «За перших совітів», знаходимо у документальній спадщині української греко-католицької церкви, яка зберігається у фондах 201 (Греко-католицька митрополіча консисторія м. Львів) та Ф. 358. (Шептицький Андрей (1865–1944), Граф, Митрополит Галицький греко-католицької церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ). Матеріали фонду сформовані із листів та звітів парафіяльних священиків та простих селян до Митрополита А. Шептицького. Ці джерела зафіксували людські болі та переживання, якими люди ділилися із духовним лідером греко-католиків. Це своєрідно зафіксовані документальні сповіді людей. Зазначені матеріали дають змогу не лише «почути голос» очевидців тих далеких подій, але й відчутти їх психологічний стан¹⁴.

Широку палітру господарсько-економічного та культурно-освітнього життя західноукраїнського селянства 1939 – 1941 років відображають документальні матеріали фонду 221 (Виконавчий комітет Львівської обласної ради депутатів трудящих) Державного архіву Львівської області¹⁵.

---

¹³ ЦДАЛ. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 1, 3, 5.

¹⁴ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 31, 32, 33, 104; Ф. 358. Оп. 1. Спр. 7.

¹⁵ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 4, 17, 34.

Циркуляри та розпорядження місцевих органів німецької окупаційної адміністрації дозволяють розкрити соціально-економічне життя галицького селянства 1941–1944 років. З них дізнаємося про розміри податків та обсяг повинностей. Листи та звернення громадян до офіційних органів влади надають інформацію про можливості отримання знижок у сплаті податків. Крім того, за документами німецької адміністрації з'ясуємо, що закупівлю промислових товарів першої необхідності селяни могли здійснити лише за спеціальними талонами, що підтверджували виконання ними норм постачання сільськогосподарських продуктів для потреб Німецької держави. Зазначені документи зберігаються у фондах: 24 (Львівське окружне староство губернаторства дистрикту «Галичина», м. Львів); 1952 (Стрийське окружне староство. Відділ контролю цін); 1956 (Хирівська міська управа); 1986 (Журавненська повітова управа).

Період післявоєнної відбудови західноукраїнського села 1944–1953 років широко представлений документальними матеріалами фонду П-3 (Львівський обласний комітет Комуністичної партії).

Регіональну специфіку заготівельних кампаній радянської влади у західноукраїнських селах відображено у документах фондів 5001 (Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії); 5030 (Бюро Ходорівського РК КП(б)У Дрогобицької області)¹⁶.

Відомості про організацію громадського порядку та найпоширеніші кримінальні злочини у селах Східної Галичини напередодні 1939 року дізнаємося із матеріалів фондів Ф. 197. (Постерунок державної поліції села Яблуниця Косівського повіту Станіславського воєводства) та Ф. 199. (Кривописька дільнична команда державної поліції), що зберігаються у Державному архіві Івано-Франківської області. Платіжні акти, що зберігаються у Ф. 2. (Станіславське воєводське управління м. Станіслав. Військовий відділ), дали можливість порівняти оплату військових повинностей часів польської держави із виконанням подібних робіт в умовах радянського та німецького тоталітарних режимів.

---

¹⁶ ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 1. Спр. 127; Ф. 5030. Оп. 1. Спр. 188, 190.

Перші кроки радянської влади на Прикарпатті висвітлюють документи фонду Р. 295. (Виконком Станіславської обласної Ради депутатів трудящих). Серед матеріалів, що зберігаються у фонді, виокремимо унікальний за своїм змістом оперативний звіт Станіславського обласного управління НКВС за 1941 р., де поденно зафіксовано всі надзвичайні події в селах Станіславської області за перше півріччя 1941 р¹⁷. Зазначимо, що документ вперше вводиться до широкого наукового обігу.

Фінансово-господарське життя сіл Станіславщини досліджуваного періоду, зокрема, трансформацію сільської торгівельної мережі, податки, натуральні поставки та форми їх оплати, тощо, допомагають з'ясувати документи, що зберігаються у фондах: Ф. 357. (Уповноважений міністерства торгівлі СРСР по Станіславській області); Р. 1. (Фінансовий відділ Виконавчого Комітету Станіславської обласної Ради депутатів трудящих. Відділ держприбутків); Р. 8. (Станіславський обласний відділ торгівлі виконавчого комітету обласної ради депутатів трудящих).

Різноманітні матеріали, що відображають всю палітру соціалістичних перетворень повоєнного часу на Станіславщині зберігаються у фонді П. 1. (Станіславський обласний комітет КП(б)У).

Дані про стан охорони здоров'я сільського населення, зокрема, про епідемії інфекційних захворювань знаходимо у документах фонду Р. 7. (Станіславський обласний відділ охорони здоров'я виконавчого комітету обласної ради депутатів трудящих)¹⁸. Факти епізоотії тварин та заходи по запобіганню поширенню інфекційних захворювань серед домашніх тварин фіксують документи фонду Р. 6. (Станіславський обласний земельний відділ виконавчого комітету обласної ради депутатів трудящих).

Трансформацію освітньої системи Прикарпаття відображають документальні матеріали фонду Р. 3. (Станіславський обласний відділ народної освіти виконавчого комітету обласної ради депутатів трудящих).

---

¹⁷ ДАІФО. Ф. Р. 295. Оп. 1. Спр. 6.

¹⁸ ДАІФО. Ф. Р. 7. Оп. 1. Спр. 4.

Особливості релігійного життя регіону дозволяють простежити звіти уповноваженого ради у справах релігійних культів та РПЦ по Станіславській області, розміщені у матеріалах фондів Ф. 388. (Уповноважений ради у справах релігійних культів по Станіславській області) та Ф. 389. (Уповноважений ради у справах Російської православної церкви про Раді Міністрів СРСР по Станіславській області).

Автором опрацьовано більше трьохсот раніше неопублікованих спогадів жителів Станіславської області, зібраних у 1962–1965 роках, які зберігаються у фонді Р.1576. (Спогади колишніх більшовиків, колишніх членів КПЗУ та інших громадян з історії місцевого краю).

Сільський побут, облаштування осель та їх вплив на часті пожежі в селах розкривають матеріали фонду Р-8. (Тернопільська обласна прокуратура Української РСР), що зберігаються у фондах Державного архіву Тернопільської області¹⁹.

Перші кроки радянської влади, а також відомості про особливості соціально-економічного життя різних прошарків населення Тернопільщини дізнаємося із документів фонду Р. 1833. (Виконавчий комітет Тернопільської обласної ради)²⁰.

Документи фондів періоду німецької окупації Тернопільщини збережені лиш частково, оскільки більшість із них було знищено під час визволення Тернополя.

Інформацію про розвиток мережі шкіл, оплату праці вчителів, тощо, збережено у документах фонду Р-204 (Кременецький окружний шкільний інспекторат)²¹.

Правила ведення актів сімейного стану, зокрема, визнання чинними церковних шлюбів, відображено у документах фонду Р-176 (Тернопільський окружний суд Дистрикту Галичина). Крім того, матеріали фонду дають змогу простежити, які релігійні свята німецька окупаційна адміністрація дозволяла відзначати місцевим селянам і коли²².

---

¹⁹ ДАТО. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 453.

²⁰ ДАТО. Ф. Р. 1833. Оп. 6. Спр. 2, 4, 5, 6, 11.

²¹ ДАТО. Ф. Р-204. Оп. 1. Спр. 118.

²² ДАТО. Ф. Р-176. Оп. 1. Спр. 7, Спр. 98.

Німецька влада намагалася запобігати поширенню інфекційних захворювань, як серед солдатів і офіцерів німецької армії, що перебували на території Східної Галичини, так і поміж місцевими селянами. Зокрема, на осіб, що уникали вакцинації чи приховували інфекційні захворювання чекали штрафи від 60 до 200 зл., про що свідчать документи фондів Р-174 (Тернопільська окружна прикордонна охорона Дистрикту Галичина) та Р-175 (Тернопільський окружний фінансовий інспекторат Дистрикту Галичина)²³.

Особливу увагу нацистські окупанти приділяли стягненню податків з місцевого селянства. Відомості про це знаходимо у матеріалах фондів: Р-175 (Тернопільський окружний фінансовий інспекторат дистрикту Галичина); Р-188 (Скалатське районне податкове управління)²⁴. У випадку невиконання норм поставок сільськогосподарської продукції, несплати у повному обсязі податків чи невиконанні розпоряджень органів німецької адміністрації, спекуляції харчами або іншими незаконними діями на порушників накладалися різноманітні штрафи. Варто зазначити, що матеріали німецьких судів мають цікаву особливість, якої не помічали раніше дослідники. Частина актів про сплату штрафів мають жовтий відривний корінець, а в частини він відсутній. Якщо корінець присутній на акті, то оштрафований громадянин вчасно сплатив призначений йому штраф, коли ж корінець відсутній, то можна констатувати, що до правопорушника застосовано більший розмір штрафу чи інший вид адміністративної чи кримінальної відповідальності²⁵.

Період післявоєнної відбудови сіл Тернопільщини 1944–1953 років широко представлений документальними матеріалами фонду Ф. П-1. (Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії), а регіональні особливості можемо реконструювати із матеріалів фондів: П-11 (Струсівський районний комітет Комуністичної партії), П-12. (Великобірківський районний комітет Комуністичної партії), П-25 (Теребовлянський райком Компартии Украины).

---

²³ ДАТО. Ф. Р-174. Оп. 1. Спр. 19; Ф. Р-175. Оп. 1. Спр. 958, 998.

²⁴ ДАТО. Ф. Р-175. Оп. 1. Спр. 34, 71, 77, 104; Р-188. Оп. 1. Спр. 1, 2, 3.

²⁵ ДАТО. Ф. Р-176. Оп. 1. Спр. 40.

Специфіку радянської фіскальної політики повоєнного часу відображено у збірці документів фонду Р. 290. (Тернопільський обласний фінансовий відділ), які вперше вводяться до широкого наукового обігу.

Особливої уваги заслуговують документи українського національно-визвольного руху, які відображають реакцію західноукраїнського селянства на дії радянської влади суспільно-політичного, соціально-економічного та освітньо-культурного характеру. В ході підготовки монографічного дослідження автором використано матеріали УПА, знайдені 2003 р. у с. Рогізне Яворівського району Львівської області, що зберігаються у фонді РК 357 наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка. Серед документів зустрічаємо агітаційні матеріали українського національно-визвольного руху. Поміж традиційних листівок, які закликали галицьких селян не підтримувати дії органів радянської влади, саботувати виборчі кампанії, не вступати до колгоспів тощо, трапляються і доволі оригінальні, котрі закликали батьків і матерів не давати своїм дітям горілки: «Батьки і матері! Це злочин давати своїм дітям горілку. А ще більший злочин заохочувати їх пити горілку. Цим ви руйнуєте їх здоров'я і душу ваших дітей та допомагаєте ворогові розкладати нашу молодь»²⁶.

Іноді дослідники використовують архівні документи, «чия специфічна правдивість, як історичних свідчень полягає в тому, що їхні автори свідомо не ставили собі за мету збереження їх записів для нащадків. Багато авторів таких документів були б вражені, а навіть можливо збентежені фактом використання сучасними істориками судових актів, парафіяльних метрик, актів передачі землі тощо»²⁷.

Значну частину джерельного масиву монографії опубліковано в спеціалізованих збірниках документів.

Перебіг анексії західноукраїнських земель Радянським Союзом відображає унікальний збірник документів «Партийно-политическая работа в боевой обстановке» з грифом «для службового користування Екз. № 3596», котрий зберігається у фонді рідкісної книги Львівської

---

²⁶ НБЛНУ. Ф. РК 357. Оп. 1. Спр. 17.

²⁷ Шарп Дж. Історія знизу. // Нові підходи до історіописання / за ред. П. Берка: пер з англ. Київ: Ніка-Центр, 2010. С. 39-56.

національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Серед документів видання варто звернути увагу на накази командуючого українським фронтом С. Тимошенка, у котрих серед іншого зазначалося: «ми йдемо в Західну Україну... не як завойовники, а як визволителі наших українських і білоруських братів від гніту поміщиків і капіталістів»²⁸. В іншому документі солдатам та офіцерам наказували: «під час зупинок і відпочинку зберігати порядок і дисципліну, без дозволу командира не залишатися в місцях скупчення народу, не збирати довкола себе натовпу, не дати себе спровокувати не підготовленими та непродуманими відповідями на запитання»²⁹. Директива політуправління Червоної Армії за підписом т. Мехліса вимагала від тилових частин: «організувати роботу воєнторгів, щоб солдати і офіцери не вешталися по магазинах і не допускати ними покупок у великих розмірах. Коли створюється враження, що військовослужбовець сам збирається торгувати і що в СРСР нічого не можна купити». Власне матеріали збірника підтверджують Директивою начальника політуправління Червоної Армії армійського комісара I рангу т. Мехліса тотальну опіку військових над організацією та проведенням Народних Зборів Західної України. Так, в документі наголошено: «всім комісарам, політорганам частин прийняти саму активну участь в підготовці і проведенні виборів»³⁰.

Збірників документів із досліджуваної проблематики, що вийшли друком в радянський період мали сформувати в читача ілюзію, що західноукраїнське населення, в тому числі і селяни, «з великою радістю» зустрічали та підтримували дії радянської влади³¹.

Радянські документи, що відображають правову основу реформування сільськогосподарського виробництва у західноукраїнському селі опубліковано у низці тематичних збірників:

---

²⁸ Партийно-политическая работа в боевой обстановке. Сборник документов во время освободительного похода в Западную Украину и Западную Белоруссию. Москва: Государственное военное издательство наркомата обороны Союза ССР, 1940. С. 8-9.

²⁹ Там само, С. 10.

³⁰ Там само. С. 20, 23.

³¹ Всенародне свято: матеріали і документи про святкування десятиріччя возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі. Київ: Держполітвидав УРСР, 1950. 241 с; Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР. 1917–1939: зб. Документів та матеріалів. Київ: Наук. думка, 1979. 264 с; Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979. Київ: Наукова думка, 1980.

«Важнейшие решения по сельскому хозяйству за 1938–1940 годы», «Збірник законів СРСР і указів Президії Верховної ради СРСР», «Збірник найважливіших законів, указів Президії Верховної Ради та постанов і розпоряджень уряду Союзу Радянських Соціалістичних Республік «История колхозного права», «Кримінальний кодекс УРСР». Цінність цих документів у тому, що вони відображають правові норми того часу та подані без купюр та пізнішого редагування³².

Радянське бачення релігійної ситуації у Західній Україні відображено у тематичному збірнику «Правда про унію»³³.

Редаговані матеріали із фондів державних архівів Івано-Франківського, Львівського та Тернопільського держархівів опубліковано у тематичних збірках матеріалів під загальною назвою «Радянський(ке)...»³⁴.

У повоєнний час зусиллями української еміграції видано низку збірників документів про національно-визвольну боротьбу українського народу³⁵. В умовах незалежної Української держави видавництвом «Літопис УПА» започатковано нову серію видань під

---

³² Важнейшие решения по сельскому хозяйству за 1938–1940 годы. Москва: Государственное издательство колхозной и совхозной литературы «Сельхозгиз», 1940. 448 с; Збірник Законів СРСР і Указів Президії Верховної ради СРСР 1938 р. – червень 1944 р. Москва: Видання «Відомостей Верховної ради СРСР, 1944. 323 с; Збірник найважливіших законів, указів Президії Верховної Ради та постанов і розпоряджень уряду Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Київ: українське видавництво політичної літератури, 1946. 260 с; История колхозного права. Сборник законодательных материалов СССР и РСФСР 1917–1958 гг. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1959. 517 с; Кримінальний кодекс УРСР Київ: Держполітвидав УРСР, 1950. 167 с.

³³ Правда про унію: Документи і матеріали / Редкол.: Д.А. Яремчук (голова) та ін; Упоряд.: Ю.Ю. Сливка (керівник колективу) та ін. Львів: Каменярь, 1981. 448 с.

³⁴ Радянський Львів 1939-1955: документи й матеріали. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. 705 с; Радянське Прикарпаття: документи і матеріали. Ужгород: Карпати, 1983. 243 с; Радянська Тернопільщина: 1939 - 1975: Документи і матеріали. Львів: Каменярь, 1986. 240 с.

³⁵ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. Збірка документів. Б.м.в.: Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. 372 с; УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. Збірка документів. Б.м.в.: Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1957. 452; Літопис Української Повстанської Армії. Т. 11. Тернопільщина. Список упавши героїв Української революції в боротьбі з московсько-більшевицьким окупантом за час від 13.3.1944 р. до 31.12.1948 р.: Підпільний збірник життєписів полеглих Тернопільської округи, 1949. Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1985. 248 с; Літопис Української Повстанської армії. Т. 12. Третя Подільська Воєнна Округа УПА «Лисоня»: Документи і матеріали / ред. Є. Штендера. Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1989. 352 с.

загальною назвою «Літопис УПА. Нова серія»³⁶. Серед документів згаданих видань знаходимо відомості про побут повстанців та місцевого населення. Механізми матеріальної підтримки учасників національно руху Опору розкривають звіти станичних провідників ОУН.

В збірниках документів, виданих після здобуття Україною незалежності, відображено значно ширше коло питань історії західноукраїнського селянства. Серед них виокремимо тритомне видання «Культурне життя в Україні»³⁷.

Професор В. Сергійчук упорядкував чимало збірників документів з історії західноукраїнських земель досліджуваного періоду. Серед них: «Правда про «Золотий» вересень 1939-го», «Радянські партизани проти ОУН-УПА», «Самі себе завоювали», «Тавруючи визвольний прапор», «Український здвиг: Прикарпаття 1939-1955»³⁸.

Настрої сільського населення Східної Галичини постійно моніторилися співробітниками органів НКВС, що знайшло відображення у документальній спадщині цього відомства. В умовах існування Радянського Союзу згадані документи були не доступними широкому колу дослідників та громадськості. Із здобуттям Україною незалежності частину документів із сховищ спеціальних служб опубліковано на сторінках відповідних тематичних збірників. Зокрема, реакцію простих громадян на ціни товарів широкого вжитку

---

³⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959 / упоряд. Вовк О., Павленко І., Черченко Ю. Київ; Торонто, 2001. 652 с; Літопис УПА. Нова серія. Т. 20. Воєнна округа УПА «Лисоня» 1943–1952: документи і матеріали / упоряд. Волянчук С. Київ; Торонто, 2012. 848 с; Літопис УПА. Нова серія. Т. 22. Станиславівська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1951 / упоряд. Проданик Д., Лесів С. Київ; Торонто, 2013. 1376 с; Літопис УПА. Нова серія. Т. 24. Золочівська округа ОУН: організаційні документи. 1941–1952 / упоряд. Романюк М. Київ; Торонто, 2014. 1400 с.

³⁷ Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали (1939–1953). Т. 1. Київ: Наукова думка, 1995. 748 с.

³⁸ Сергійчук В. Правда про "Золотий" вересень 1939-го. Вишгород: ПП Сергійчук М.І., 2014. 208 с; Сергійчук В. Радянські партизани проти ОУН-УПА. Київ, Українська Видавнича Спілка, 2000. 200 с; Сергійчук В. Самі себе завоювали: Діяльність винищувальних батальйонів проти українського національно-визвольного руху. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2003. 80 с; Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоїв НКВС-НКДБ під виглядом ОУН-УПА. Київ: ПП Сергійчук, 2006. 184 с; Сергійчук В. Український здвиг: Прикарпаття 1939-1955. Київ: Укр. вид. спілка, 2005. 840 с.

та харчів подано у збірнику документів «Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України»³⁹.

Відомості про життя сільського населення Прикарпаття в умовах радянського на німецького тоталітарних режимів широко відображено на сторінках тритомного збірника документів за ред. М. Когутяка⁴⁰.

Окремої уваги заслуговує джерелознавче дослідження «Бофони: грошові документи ОУН і УПА», у якій автори-упорядники аналізують фінансово-господарську діяльність українського національно-визвольного руху⁴¹.

Перебіг радянських виборчих кампаній у Західній Україні та особливості формування представницьких органів у селах регіону висвітлюється у збірнику документів за ред. О. Стасюк⁴².

Документи ОУН та УПА присвячені польсько-українським стосункам опубліковано у двотомнику за редакцією В. Вятровича⁴³.

Викладачами російської академії федеральної служби контррозвідки підготовлене та опубліковане багатотомне видання про історію діяльності органів державної безпеки СРСР в роки Другої світової війни⁴⁴. Окремо російськими науковцями спільно із

---

³⁹ Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / упор. Василь Даниленко, Сергій Кокін. Київ: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2009. 1311 с.

⁴⁰ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті : документи і матеріали. Івано-Франківськ: ЛІК, 2009. Том 2. Книга 1. (1939-1945). 600 с.

⁴¹ Бофони: грошові документи ОУН і УПА / Авт.-упоряд. Клименко О.; За ред. Даниленка В. Київ: Університет банківської справи Національного банку України, 2008. 192 с.

⁴² Радянські виборчі кампанії в Західній Україні (1946-1950-роки). Збірник документів і матеріалів / Упор. і відп. ред. Стасюк О. Й.; НАН України. Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича; Галузевий державний архів Служби безпеки України. Львів, 2011. 776 с.

⁴³ Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / Відп. ред. та упоряд. В.М. Вятрович. Т. 1. Війна під час війни. 1942–1945. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. 792 с. Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / Відп. ред. та упоряд. В.М. Вятрович. Т. 2. Війна після війни. 1945–1947. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. 576 с.

⁴⁴ Органи государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сб. документов. Т. 1. Кн. 1.: Накануне (ноябрь 1938 – декабрь 1940 года). Москва: Книга и бизнес, 1995. 401 с; Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сб. документов. Т. 1. Кн. 2.: Накануне (1 января – 21 июня 1941 года). Москва: Книга и бизнес, 1995. 401 с; Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. Том II. Книга 1. Начало (22 июня – 31 августа 1941). Москва, 2000. 739 с; Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сб. документов. Т. V. Кн. 1.: Вперед на запад (1 января – 30 июля 1944 года). Москва: Кучково поле, 2007. 728 с; Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сб. документов.

працівниками спецслужб Російської Федерації видано низку тематичних збірників документів, у котрих доволі тенденційно висвітлено боротьбу українського національного підпілля під час Другої світової війни та повоєнний час⁴⁵.

Найвні і використані у монографії документи і матеріали дають можливість у повній мірі розкрити повсякденне життя західноукраїнського селянства.

Своєрідним джерелом дослідження історії повсякденності є преса досліджуваного періоду. Фахові журналісти-пропагандисти чи кореспонденти-аматори на шпальтах газет фіксували факти, події, явища, що з їх точки зору відображали дух часу. Навіть радянська регіональна преса іноді допускала публікацію інформації, яка відображала реальний стан справ у народному господарстві та наводила живу реакцію громадян. Газети та журнали дають змогу відстежити через постійні рубрики особливості кульного та спортивного життя. Розділ приватних оголошень взагалі виступає клондайком інформації про те, що купували чи продавали сільські жителі, у що вкладали гроші, як проводили дозвілля, облаштовували побут тощо.

У процесі підготовки монографічного дослідження автором опрацьовано колекції тогочасної преси із фондів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника та Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка.

В радянський час преса була частиною ідеологічної надбудови суспільства. Партійне керівництво та контроль над пресою був

Т. V. Кн. 2.: Границы СССР восстановлены (1 июля – 31 декабря 1944 года). Москва: Кучково поле, 2007. 896 с;

⁴⁵ НКВД-МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956): Сб. документов / сост. Н.И. Владимирцев, А.И. Кожурин. Москва: Объединенная редакция МВД России, 2008. 640 с; Повседневность террора: деятельность националистических формирований в западных регионах СССР. Кн. 1. Западная Украина, февраль–июнь 1945 года / сост. А. Дюков и др.; сопр. ст. О. Росов. Москва, 2009. 232 с; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны: документы: в 2-х т. Т. 1.: 1939–1943 / под ред. А.Н. Артизова. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. 878 с; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны: документы: в 2-х т. Т. 2.: 1944–1945 / под ред. А.Н. Артизова. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. 1167 с.

всебічним, послідовним і постійним. Важливе місце на сторінках газет займала пропаганда радянського способу життя, одним із складових частин якої була атеїстична пропаганда та боротьба проти релігійних пережитків⁴⁶.

На шпальтах офіційного друкованого органу ЦК та Київського обласного комітету КП(б)У «Радянська Україна», що з перших днів вступу більшовиків на територію Західної України поширювався серед місцевого населення, друкувалися повідомлення про радісне і щасливе життя українців на новоприєднаних територіях. У редакційній публікації «Веселі пісні співає Україна» опублікували нібито складені місцевими мешканцями коломийки, які записали працівники Львівського інституту етнографії.

Вільні села наші.

Текла річка долиною,
Текти перестала.
Була колись панська Польща,
Людей катувала.
Шумлять вітри над полями,
Курява сідає, -
То не вітер, то так шляхта,
За кордон тікає.
Подуріли наче клятї,
Поробили кваші,
Не вертатись вже їм більше,
В вільні села наші.
Де були панів хороми,
Тепер нові школи.
На ланах у нас широких,
Вже селянське поле.
Без панів-капіталістів,
Будем працювати –
Нам брати із-за Збруча
Будуть помагати⁴⁷.

---

⁴⁶ Велігура І. Джерела сили радянської преси. Київ, видавництво політичної літератури, 1976. С. 5, 10, 122.

⁴⁷ Веселі пісні співає Україна. // Радянська Україна. 1940. № 250. 28 жовтня. С. 2.

Наведена коломийка однозначно була написана у київській редакції газети, оскільки словосполучення «панська Польща» ніколи не використовувався місцевими жителями, а було витвором радянської пропаганди.

Центральною газетою радянської влади на території Західної України стало видання «Вільна Україна». На її сторінках публікувалася офіційна інформація, відомості про хід радянзації краю, інформація про підготовку, хід та результати виборів Верховних рад СРСР та УРСР, а також місцевих органів влади. За зразком центральних газет на шпальтах газети друкували зразки усної народної творчості. В кожному районі створювалися місцеві газети. Зазвичай, на перших трьох сторінках вони передруковували матеріали центральної преси і лише на останній – якісь замітки із життя району. Очевидно, що редактори газет боялися написати щось відмінне від «генеральної лінії партії», хоч в постанові «Про районні газети» 1940 р., ЦК ВКП(б) нагадував, що «основним завданням районної преси є пропаганда й агітація, яка спирається на конкретні, близькі і зрозумілі факти з місцевої практики, з життя свого району, колгоспів»⁴⁸.

Для відтворення повсякденного життя західноукраїнського селянства періоду нацистської окупації автором монографії опрацьовано матеріали україномовних газет. Зокрема, офіційних видань: «Вісник розпоряджень Генеральної Губернії», «Денник розпоряджень Дистрикту Галичина»; центральних видань: «Краківські вісті», «Львівські вісті»; регіональної преси: «Бережанські вісті», «Вісті Покуття», «Воля», «Голос Підкарпаття», «Дрогобицьке слово», «Жовківські вісті», «Зборівські вісті», «Золотий тризуб», «Золочівське слово», «Калушський голос», «Нове життя», «Нові вісті», «Останні вісті», «Рідна земля», «Рогатинське слово», «Самбірські вісті», «Самостійна Україна», «Стрийські вісті», «Теребовлянські вісті», «Тернопільський голос», «Тризуб», «Українські вісті», «Чортківська думка». Також використано

---

⁴⁸ Про партійну і радянську пресу, радіомовлення і телебачення: збірник документів і матеріалів / упор. Климанова Л.С. Київ: Політвидав України, 1974. С. 72, 125.

матеріали часописів: «Львівські Архієпархіальні вісті», «Місіонар», «Українська школа», «Сільський господар».

На шпальтах вказаних видань оприлюднювалися офіційні розпорядження німецької окупаційної адміністрації, публіцистичні та історичні статті, підготовлені українськими суспільно-політичними та громадськими діячами, господарські поради, відомості про культурні та спортивні події в селах, оголошення, тощо. Зазначимо, що автори публікацій намагалися уникати відкритої критики дій німецької влади. Як зазначав свідок тих подій, кореспондент «Краківських вістей» І. Кедрин: «писати статті на українські чи міжнародні теми було за німецької окупації цілком неможливо, – якщо тільки автор не хотів писати під тон офіційної німецької пресової політики-пропаганди»⁴⁹.

Грунтовний аналіз преси Східної Галичини періоду нацистської окупації вміщено у джерелознавчій публікації львівського історика К. Курилишина⁵⁰, а цілісну картину видавничої діяльності ОУН на західноукраїнських землях відтворено на сторінках наукового дослідження О. Стасюк⁵¹.

Очевидно, що використання означених матеріалів вимагає критичного підходу, а отримана інформація зіставлення з відомостями із інших джерел.

Варто зазначити, що архівні документи та матеріали преси дають змогу з'ясувати офіційну політику органів державної влади у суспільно-політичній, соціально-економічній та культурно-освітній сферах, уточнити кількісні параметри тощо. Водночас, не дають можливості дослідити моделі поведінки, стратегії виживання та адаптацію до складних життєвих обставин, побутові умови життя сільського населення, тобто реконструювати процес суспільно-політичних трансформацій «знизу». Джерельною базою цього сегменту історичного дослідження виступають усноісторичні джерела.

---

⁴⁹ Кедрин І. Життя-події-люди: Спомини і коментарі. Нью-Йорк, 1976. С. 349.

⁵⁰ Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.): історико-бібліографічне дослідження. Львів: НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. Відділ україніки, 2007. 640 с.

⁵¹ Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.). Львів: Центр дослідження визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. 384 с.

Професор Есекського університету і засновник журналу «Oral History» П. Томпсон, називав усну історію «самим давнім видом історії». Дослідник зазначав: «усна історія може бути способом перетворення як змісту, так і мети історії. З її допомогою можна змінити сам фокус історичної науки, ініціювати нові напрями дослідження, зламати бар'єри між поколіннями... повернути людям, які творили і переживали історію, центральне місце в ній, даючи змогу їм змогу договорити на повний голос»⁵².

Вітчизняна дослідниця Г. Грінченко визначає усну історію, як: «крихітний місток, який поєднує фізичну реальність того, що відбулося, з нашими сьогоднішніми емоціями, тут концентрується значущий для людини досвід минулого... Крім того, що усна історія дозволяє почути «голос минулого» тих людей, які робили й переживали історію, спростувати або підтвердити ті чи інші інтерпретації минулого, вона ще дає можливість розробки й застосування нових підходів і методів аналізу усного свідчення, як історичного джерела»⁵³.

Дж. Шарп писав: «хоча існують описові історичні праці про селянські спільноти, але ми маємо зовсім небагато матеріалу, який можна розглядати, як безпосередні свідчення самих селян»⁵⁴.

У процесі роботи над дослідженням повсякденного життя західноукраїнського селянства упродовж 2009–2016 рр. автором спільно із студентами історичного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка записано більше двох сотень спогадів очевидців. Частина зібраних матеріалів опублікована у збірнику «Західноукраїнські селяни в умовах суспільно-політичних трансформацій середини 1930-х – 1950-х рр.»⁵⁵. Очевидці – різні за віком, освітою та професіями, проте їх об'єднує нестерпне бажання відтворити якомога найправдивіше

---

⁵² Томпсон П. Голос прошлого. Устная история. Пер. с англ. Москва: Издательство «Весь Мир», 2003 г. С. 15.

⁵³ Грінченко Г. Усна історія як метод і джерело дослідження. // "... То була неволя". Спогади та листи остарбайтерів / НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2006. С. 30, 33.

⁵⁴ Шарп Дж. Історія знизу. // Нові підходи до історіописання / за ред. П. Берка: пер з англ. Київ: Ніка-Центр, 2010. С. 39-56.

⁵⁵ Західноукраїнські селяни в умовах суспільно-економічних трансформацій середини 1930-х – 1950-х рр. Усна історія / Старка В.В., Коріненко П.С., Брославський В.Л. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 308 с.

картину побаченого і пережитого, передати свій біль від втрат близьких людей. Більшість спогадів мають ознаки автобіографічних нарисів, передають емоційні уяви про себе і близьке оточення. В окремих свідченнях люди намагаються аналізувати події і факти, учасниками чи свідками яких вони стали. Характерно, що в таких випадках оцінки минулого, здебільшого мають ознаки прощення, примирення, і обов'язково, завершуюся висловленням бажання, щоб ті важкі і трагічні дні їхнього життя, ніколи більше не повторювались.

Частина зібраних матеріалів сьогодні перебуває на опрацюванні, та зберігається у фондах Науково-дослідного центру дослідження героїчного минулого українського народу, що діє при кафедрі історії України ТНПУ ім. В. Гнатюка.

Серед матеріалів особового походження особливе місце належить сільському фольклору. Часто у таких словотворах, селяни висловлювали свої настрої, про які не наважувалися говорити відкрито. Серед таких джерел виокремимо пісні, прислів'я і приказки, анекдоти, чутки⁵⁶.

Реалії сільського побуту періоду «Великої блокади» 1946–1947 р. передає колядка «Сумний святий вечір». Повстанські пісні відображають безкомпромісну боротьбу західноукраїнського селянства із радянським та нацистським тоталітарними режимами⁵⁷.

Дослідник повсякденності з сільського гумору може отримати інформацію про особливості побуту, політичні, духовні та інші переконання. В умовах тоталітарного режиму політичний анекдот віддзеркалював ставлення суспільства до важливих подій і явищ. Разом з тим, він окреслював пануючі настрої і сподівання сільського населення:

Іде голий по дорозі,
Вихваляє життя в СОЗі:
Нема штанів, нема гуні –
Славно жити у комуні.

---

⁵⁶ Сенько, 1947 – Сенько Гр. Правдивий український фольклор під совітами. (Українські приповідки і частівки). Б.м.в. «Дешева бібліотека Нового шляху», 1947. С. 2.

⁵⁷ Співаник УПА. Б.м.в. Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів і Братства б. Вояків УПА ім. св. Юрія Переможця, 1950. 176 с.

***

– Куди поділося масло?

– Розтопилося під сонцем Сталінської конституції⁵⁸ (Українські вісті, 1942: 7).

В окремих випадках анекдот виступав і пересторогою для любителів «гострого слівця», коли «за три слова анекдоту, дали 5 років далеких таборів»⁵⁹.

Не будучи творцями історичних першоджерел, як зазначає Д. Судин, за допомогою фольклору неісторичні народи мали змогу зберігати історичні знання в усній та метафоричній формі. У цьому контексті фольклор виступає не «спотвореним» історичним джерелом, а автономною частиною соціальної реальності, яка виконує важливі соціальні функції⁶⁰.

Іншим, хоч і доволі суперечливим джерелом дослідження повсякдення є чутки. Специфічний вид міжособистісної комунікації, в ході котрої сюжет, який в певній мірі відображає деякі реальні чи видумані події, стає відомим широкій аудиторії. Поряд з описуваною подією, чутки відображають суспільну думку та настрої, більш загальні стереотипи та установки аудиторії, а також інформаційну ситуацію в регіоні⁶¹. Потрібно пам'ятати, що чутки часто бувають джерелом недостовірної/викривленої інформації. Разом з тим, завдяки чуткам селяни могли підготуватися до військових дій, продовольчої реквізиції чи масових депортацій.

Відомий польський соціолог, професор Б. Шацька зазначає, що: «характерною рисою міту є також те, що будучи переказом вартостей, у свідомості тих, хто у нього вірить, він усе ж виступає як фіксація фактів а не оцінок»⁶².

Зауважимо, що подібні джерела у дослідженні використано для ілюстрації того, як брак інформації породжував нові види повідомлень.

---

⁵⁸ Народ про більшовиків. // Українські вісті. 1942. 7 січня. № 2. (85). С. 4.

⁵⁹ Совітська дійсність в українському народному гуморі. // Львівські вісті. 1943. 28 жовтня. № 247(667). С. 4.

⁶⁰ Судин Д. Евристичний потенціал вивчення історії повсякденності з допомогою кількісних методів. // Народознавчі зошити. 2015. № 6. С. 1425–1434. С. 1426.

⁶¹ Словарь психолога-практика. Сост. С.Ю. Головин. Минск: Харвест, 2001. 976 с. С. 745.

⁶² Шацька Б. Минуле-пам'ять-міт. Чернівці: Книги – XXI, 2011. 248. С. 87.

Додатковими джерелами реконструкції повсякдення виступили предметно-речові і зображальні документи досліджуваного періоду: світлини, афіші, плакати, листівки, домашній одяг, побутові речі тощо.

Підсумовуючи вищевикладене, можемо констатувати, що відтворення повсякдення сільського населення Західної України потребує залучення широкого кола джерел різноманітного походження і збереження. Щоб розкрити повну палітру сільського життя у Західній Україні, автором здійснено кропітку порівняльну роботу документів офіційного походження, публікацій у пресі, спогадів очевидців, пліток, чуток та гумору. На основі такого аналізу повсякденності простежено вплив тих чи інших подій на щоденне життя людей, розкрито механізми адаптації громадян до нових суспільно-політичних та соціально-економічних реалій, описано особливості побуту, селянської ментальності, певних поведінкових стереотипів, приватного життя, тощо.

1.2. Проблема повсякденного життя західноукраїнського селянства в історичній ретроспективі закордонної, радянської та сучасної української історіографії

Нові методологічні підходи до вивчення складних та суперечливих сторінок минулого українського народу доби зрілого радянського тоталітаризму зумовили все більше зацікавлення широких кіл громадськості та фахових істориків повсякденним життям простих громадян. Практики адаптації та виживання у непростих суспільно-політичних умовах залишаються актуальними і сьогодні, особливо коли на сучасному етапі національного державотворення відбувається реформування усіх сфер суспільного буття.

Попри значну кількість наукових праць, присвячених минулому західноукраїнського регіону, на сьогодні в українській історіографії відсутня узагальнююча праця присвячена історії повсякденного життя західноукраїнського селянства в умовах суспільних трансформацій 1939-1953 років. Як зазначав відомий український історик Ю. Сливка: «у пошуках історичної правди дослідникам належить, по суті роль

асистента часу. У цьому дійстві вони або прискорюють, або уповільнюють наближення найоб'єктивнішої оцінки тих чи інших подій, процес пізнання яких є фактично безкінечним. Саме тому, всупереч здавалось би давно і нібито остаточно усталеним поглядам, невблаганний час постійно вносить свої безжалісні корективи. Маємо безліч прикладів тому, як у світовій, так і, особливо, українській історії»⁶³.

Процес суспільно-політичних, соціально-економічних та духовних перетворень у західноукраїнському селі неодноразово ставав предметом наукових досліджень кількох поколінь вітчизняних та зарубіжних істориків.

У цьому розділі окреслимо основні напрацювання дослідників зазначеної тематичної спрямованості.

Історіографію проблеми умовно можна розділити на чотири блоки: роботи радянський істориків, здобутки сучасної вітчизняної історіографії, наукові розвідки істориків української діаспори, вивчення історії країн Східної Європи закордонними дослідниками.

Радянська історіографія не використовувала поняття «історія повсякденності», хоч окремі аспекти досліджуваної проблематики відображалися у працях цього періоду. Зусилля дослідників спрямовувалися на висвітлення діяльності партійних органів, комсомольських, профспілкових та інших громадських організацій. Основна увага концентрувалася на способах і методах подолання «тимчасових труднощів».

Питання трансформації життя сільського населення західноукраїнських областей УРСР у до та післявоєнний час в радянській історичній літературі розглядалися попутно, поряд з іншими проблемами соціалістичного будівництва.

Перші наукові публікації з історії західноукраїнських земель побачили світ одночасно із входженням західноукраїнських земель до складу УРСР. Такого типу монографії важко назвати науковими з точки зору сучасної науки, оскільки їх метою було не так опис історії краю, як історичне обґрунтування приєднання означених територій до

---

⁶³ Сливка Ю. У пошуках історичної правди // Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2004. С. 5.

радянської держави. Як зазначає сучасний український історик А. Русначенко в роботах радянських істориків: «було чимало сторінок, але не було науки, не було правди»⁶⁴.

Радянська історіографія 1940-х – середини 1950-х років творилася у контексті радянської ідеологічної доктрини викладеної у «Історії ВКП(б). Короткий курс»⁶⁵. Для тогочасних наукових праць характерний суворий лаконізм та догматизм у підходах до викладу основного матеріалу. Характерно, що у наукових роботах цього часу більшість покликів відбувається на праці класиків марксизму-ленінізму і в меншій мірі використовуються документальні матеріали. Зважаючи на ту обставину, що згадані матеріали носили ідеологічний характер, іншої структури годі шукати.

Підготовлені тогочасними дослідниками короткі історичні нариси про Західну Україну на якийсь час окреслили більшовицьку візію минулого краю. Висновки, що містилися у цих виданнях, на десяток років стали дороговказом наступних історичних досліджень.

У монографії відомого радянського історика В. Пічета ґрунтовно висвітлено історію боротьби українців за визволення з-під польського гніту від часів галицько-волинського князівства до 1939 р. Через дослідження червоною ниткою проходить ідея об'єктивного возз'єднання «предковічно російських земель, які входили до імперії Рюриковичів» із Радянським Союзом⁶⁶. Одночасно інститутом історії України за редакцією С. Белоусова та О. Оглобліна підготовлено збірник матеріалів, присвячених історії західноукраїнських земель⁶⁷.

Радянську версію подій «визвольного походу Червоної Армії» на територію Західної України відображено у науковому збірнику «Як це було. Епізоди героїчного визволення народу Західної України»⁶⁸.

Подальші наукові дослідження перервала Німецько-радянська війна.

---

⁶⁴ Русначенко А.М. Народ збурений: Нац.- визвол. рух в Україні й нац. рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-х роках. Київ: Унів. вид-во “Пульсари”, 2002. 519 с.

⁶⁵ История Всесоюзной коммунистической партии (большевиков). Краткий курс / Под ред. Комиссии ЦК ВКП(б). Москва: Партиздат, 1938. 350 с.

⁶⁶ Пичета В. Основные моменты исторического развития Западной Украины и Западной Белоруссии. Москва, 1940. 136 с.

⁶⁷ Західна Україна: Збірник / АН УРСР. Інститут історії України; під ред. С.М. Белоусова і О.П. Оглобліна. Київ, Вид-во АН УРСР, 1940. 138 с.

⁶⁸ Як це було. Епізоди героїчного визволення народу Західної України. Київ: б. в., 1939. 48 с.

У повоєнні роки питання «споконвічної єдності» українського та російського народів відтіснила на задній план нова тематика: «висвітлення боротьби радянського народу з німецько-фашистськими загарбниками». Фактично «за гарячими слідами» у 1951 році у Львівському національному університеті М. Лизогуб захистив кандидатську дисертацію «Станіславщина в період Великої вітчизняної війни»⁶⁹. Це одна із перших краєзнавчих дисертацій, у якій проаналізовано нацистський окупаційний режим.

Зважаючи на те, що у повоєнний час на теренах Західної України тривала національно-визвольна боротьба з радянським тоталітарним режимом, радянська історична наука не могла на це не відреагувати. Власне, у другій половині 1940-х років закладається фундамент цілого напрямку історіографії щодо викриття сутності «українського буржуазного націоналізму», започаткованого промовою під час наради учителів західних областей України 6-го січня 1945 року Д. Мануїльським. Згодом текст промови видано окремою брошурою під промовистою назвою: «Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини»⁷⁰.

Друга половина 1940-х – перша половина 1950-х років у пам'яті західноукраїнської сільської інтелігенції закарбувалася, як часи постійних «курсів підвищення кваліфікації» та відвідування «лекторіїв». Власне, прищеплення «радянської свідомості» населенню досліджуваного регіону на початку 1950-х років зумовило потребу написання наукових розвідок «на вимогу дня», котрі б використовувалися місцевими партійними лекторами у щоденній роботі. Щоб підкреслити відповідність тогочасному державному курсу, автори монографій навіть у їх назвах не були оригінальними, а використали традиційні радянські агітаційні штампи: «Українські буржуазні націоналісти – найманці міжнародних імперіалістів», «Українські буржуазні націоналісти – найлютіші вороги українського народу»⁷¹.

---

⁶⁹ Лизогуб М.Д. Станіславщина в період Великої отечественной войны (1941–1945 гг.): автореф дис. канд. ист. наук. Станіслав, 1951. 22 с.

⁷⁰ Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини Київ: Українське державне видавництво, 1946. 24 с.

⁷¹ Мстиславець О. Розглителі свідомості. Львів, Вільна Україна 1950. 103 с.; Дудикевич Б., Вітошинський Я. Українські буржуазні націоналісти – найманці міжнародних імперіалістів.

Хоч у 1960-х роках Хрущовська відлига дозволила історикам відійти частково від нарративу 1940-х років, водночас процеси десталінізації та засудження культу особи не торкнулися тематики «антинародної сутності українського націоналізму».

Єдиною «зміною» того часу можна вважати доручення працівників спеціальних служб до «наукового дискурсу» стосовно питань українського націоналізму та діяльності уніатської церкви. Зазначимо, що фахові історики уникали написання подібного типу праць. Зазвичай, у цей час проблематикою займалися або історики-пропагандисти, або штатні співробітники КДБ. Власне, на 1970-1980-ті роки припадає пік подібного типу праць. Автори таких «наукових досліджень», як могли викривали «злочинну діяльність українських буржуазних націоналістів», «союз хреста і тризуба», «альянс уніатства з націоналізмом та фашизмом»⁷². Лише в умовах незалежної України стало відомо, що поява таких видань була цілою спецоперацією радянських спецслужб, а авторами видань виступили д.і.н. К. Гальський (псевдонім К. Дмитрук) – керівник 4-го аналітичного відділу КДБ УРСР та д.і.н. В. Чернявський (псевдонім В. Чередниченко) – керівник відділу центрального апарату розвідки КДБ⁷³.

Антинаціоналістичні праці зникають з орбіти радянської історіографії із процесами перебудови. Період демократизації і гласності дозволив історикам розробляти тематику, яка до цього часу вважалася табуованою. Отримавши доступ до раніше секретних архівних матеріалів, та відчувши відсутність цензури, дослідники

Львів, 1952. 60 с; Полторацький О. Українські буржуазні націоналісти – найлютіші вороги українського народу. Київ, 1953. 82 с; Руднев В. українські буржуазні націоналісти – агентура міжнародної реакції. Київ, Держполітвидав УРСР, 1955. 216 с; Беляєв В., Рудницький М. під чужими прапорами. Київ: радянський письменник, 1956. 245 с.

⁷² Чередниченко В. Націоналізм проти нації. Київ: Політвидав України, 1970. 190 с; Чередниченко В. Анатомія зради. Український буржуазний націоналізм – збраряддя антирадянської політики імперіалізму. Київ: Політвидав України, 1978. 336 с; Дмитрук К.Е. Свастика на сутанах. Москва: Политиздат, 1976. 192 с; Дмитрук К. Е. Безбатченки документально-публіцистичний нарис. Київ: Дніпро, 1980. 318 с; Вовк О. місце і роль націоналістичних клерикалів в планах реакції. Київ: Наукова думка, 1984. 140 с; Уткін О.І. Унія: шлях ганьби і зради. Ужгород: Карпати, 1987. 174.

⁷³ Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Двобій без компромісів. протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки: Монографія. Київ: К.І.С., 2007. 568 с. С. 343-344.

наввипередки стали готувати наукові та публіцистичні праці, у котрих розкривали всю сутність радянської суспільно-політичної системи.

У повоєнний час, концепція “возз’єднання в єдиній українській державі” відображена у брошурі М. Петровський “Возз’єднання українського народу в єдиній українській радянській державі”⁷⁴.

Варто наголосити, що у подальшому історики все менше акцентували увагу на питаннях «споконвічного прагнення українців жити в одній державі», натомість провідним стає напрям звеличення соціалістичних перетворень у західних областях УРСР під мудрим керівництвом ВКП(б). На початку 1950-х років основний акцент історичних досліджень регіону концентрувався на висвітленні позитивних змін у житті та побуті західноукраїнського селянства. Основні тези цього напрямку викладено у брошурах заступника голови РНК (РМ) УРСР Л. Корнійця «Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР»⁷⁵ та секретаря Львівського обкому КП(б)У І. Грушецького «Соціалістичні перетворення на Львівщині»⁷⁶.

У 1950-х на початку 1960-х років основний акцент історичних досліджень змістився до висвітлення процесу соціально-економічних перетворень, де червоною ниткою проходила теза про переваги соціалістичного способу виробництва та зростання добробуту місцевого селянства. У цьому контексті варто виокремити дослідження К. Сироцинського та М. Івасюти⁷⁷. Власне, М. Івасюта у Західній Україні вважався провідним фахівцем історії соціалістичних перетворень у сільському господарстві. Крім підготовки монографічних видань, дослідник упродовж 1960–1980-х років висвітлював різноманітні аспекти колективізації у західній Україні на шпальтах Українського історичного журналу⁷⁸.

---

⁷⁴ Петровський М. Возз’єднання українського народу в єдиній Українській радянській державі. Київ; Харків: Українське Державне видавництво, 1944. 44 с.

⁷⁵ Корнієць, Л. Соціалістичні перетворення в Західних областях Української РСР. Київ: Держполітвидав, 1950. 31 с.

⁷⁶ Грушецький І. Соціалістичні перетворення на Львівщині. Львів: Вільна Україна, 1950. 37 с.

⁷⁷ Сироцинський К. Перемога колгоспного ладу в західних областях Української РСР. Київ: Держполітвидав УРСР, 1953. 96 с; Івасюта, М. Нарис історії колективізації на Тернопільщині: 1939 - 1950 рр. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. 116 с; Івасюта М. Розвиток колгоспного ладу в західних областях Української РСР. Київ: 1960. 224 с.

⁷⁸ Івасюта М.К. Соціалістична перебудова сільського господарства в західних областях Української РСР. Український історичний журнал. 1959. № 4. С. 3-13; Івасюта М.К.

У 1960-х роках аналіз питання соціалістичних перетворень у західноукраїнському регіоні важко уявити без наукових досліджень «керівної і спрямовуючої ролі КП(б)У». Можемо констатувати, що у цей час на зміну «Історії ВКП(б). Короткий курс» прийшла «Історія Комуністичної партії Радянського Союзу», котра стала новим дороговказом для істориків-дослідників. Новим догматом в історичних працях з'явилась негласна вимога неодмінно зображати комуністичну партію флагманом та організатором усіх соціалістичних перетворень. Власне, про це йдеться у монографіях С. Зверєва, Й. Черниша, В. Юрчука⁷⁹.

З другої половини 1960-х років радянську історіографію історії регіону доповнюють праці, що розкривають побут сільського населення та зміни в повсякденній культурі, дозвіллі тощо. Серд них варто виокремити дослідження В. Келембетової, О. Кувеньова⁸⁰. Регіональні особливості розвитку сільської споживчої кооперації відображено у працях М. Луника та І. Сидоренка⁸¹.

Період з другої половини 1960-х – початку 1970-х років офіційно було оголошено, як час відновлення ленінської концепції історичного процесу, як позбавлення історії від сталінських помилок і перекручень, хоч і на далі в історичних дослідженнях домінувала «позитивістська» тенденція висвітлення політики партії і уряду, соціально-економічних змін і наслідків політичних перетворень. Для історіографічного доробку цього періоду характерна описовість, підбір фактичного матеріалу згідно усталених і загальноновизнаних стандартів. Не можна заперечувати і того факту, що саме на цей час

Закономірності та особливості колективізації сільського господарства західних областей УРСР. Український історичний журнал. 1984. № 9. С. 49-58.

⁷⁹ Зверєв С.М. Діяльність Комуністичної партії України по зміцненню і розвитку громадського господарства колгоспів (1951–1958 рр.). Київ: Видавництво Київського університету, 1969. 169 с; Черниш Й. Д. Комуністична партія – організатор соціалістичних перетворень на селі в західних областях УРСР (1939–1958). Львів: Видавництво Львівського університету, 1963. 267 с; Юрчук В. Боротьба КП України за відбудову і розвиток народного господарства (1945–1952 рр.). Київ: Політвидав України, 1965. 225 с.

⁸⁰ Келембетова В.Ю. введення атеїзму в побуті трудящих України. К: Наукова думка, 1967. 162 с; Келембетова В.Ю. Побут і релігійні пережитки: (етнографічно-соціологічне дослідження). Київ: Наукова думка, 1974. 188 с; Кувеньов О.Ф. Громадський побут українського селянства: історико-етнографічний нарис. Київ: Наукова думка, 1966. 133 с.

⁸¹ Луник М.П. Споживча кооперація Львівщини. Львів: «Каменярь», 1964. 79 с; Сидоренко И. Тернопольские кооператоры. Львов: Каменярь, 1966. 60 с.

припадає публікація академічних видань, підготовлених вченими Української Академії наук.

Значний фактичний та архівний матеріал зібрано авторським колективом працівників Інституту історії НА УРСР, опублікований у трьохтомній «Історії селянства Української РСР». Історію соціалістичних перетворень у західноукраїнському селі розкрито у другому томі⁸².

У 1967 році побачила світ академічна «Історія Української РСР», підготовлена колективом авторів Інституту історії АН УРСР, у котрій дослідженню ходу соціалістичних перетворень у Західній Україні присвячено дев'ятий розділ другого тому⁸³.

У 1970-х роках фахівцями АН УРСР підготовлено багатотомну «Історію міст і сіл Української РСР. Інформація про досліджуваний нами регіон вміщена у відповідних тематичних томах з історії Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей⁸⁴.

У цей період радянські науковці значної уваги приділяли історії трансформації народної обрядовості, про що свідчить вихід друком монографій Н. Здоровеги, Я. Зазерського, Л. Яроцького⁸⁵.

Окремі відомості з життя західноукраїнського селянства можемо почерпнути із серії загалом ідеологічних праць під загальною назвою Нариси історії парторганізацій західноукраїнських областей⁸⁶.

Упродовж 1970-х середини 1980-х років у радянській історіографії тенденції наукових досліджень не зазнали суттєвих трансформацій. Загалом активно розроблялися два напрями: історичні дослідження суспільно-політичного й соціально-економічного розвитку західноукраїнських земель та боротьба з шкідливими

---

⁸² Історія селянства Української РСР: У 3-х т. Т. 2. Київ: наукова думка, 1967. 534 с.

⁸³ Історія Української РСР: У 2-х т. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1967. 860 с.

⁸⁴ Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська обл. Київ: Головна ред. Укр. рад. Енциклопедії АН УРСР, 1971. 639 с; Історія міст і сіл Української РСР. Львівська обл. Київ: Головна ред. Укр. рад. Енциклопедії АН УРСР, 1968. 979 с; Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська обл. Київ: Головна ред. Укр. рад. Енциклопедії АН УРСР, 1973. 640 с.

⁸⁵ Здоровега Н.І. Нариси весільної обрядовості на Україні. Київ: Наукова думка, 1974. 160 с; Зазерский Е.Я. Место массового праздника в духовной жизни социалистического общества: сборник научных трудов. Ленинград : [б.в.], 1981. 164 с; Яроцький Л.В. Радянські традиції проти релігії. Київ: Товариство «Знання» Української РСР, 1972. 46 с.

⁸⁶ Нариси історії Івано-Франківської обласної партійної організації. Ужгород: Карпати, 1979. 310 с; Нариси історії Львівської обласної партійної організації. Львів: Каменяр, 1980. 385 с; Нариси історії Тернопільської обласної партійної організації. Львів: Каменяр, 1980. 288 с.

впливами українського буржуазного націоналізму й шкідницькою діяльністю уніатської церкви.

Можна констатувати, що перший напрям здебільшого домінував у працях фахових істориків. У цьому сегменті значний доробок належить львівським історикам С. Макарчуку, Ю. Сливці, М. Швагуляку⁸⁷. Їх дослідження історії західноукраїнських земель, хоч і не позбавлені окремих штамів, притаманних радянській історіографії, подають фактологічний матеріал без вирваних з контексту цитат, звинувачувальної фразеології. Монографії згаданих авторів доволі інформативні, а наведений фактологічний та статистичний матеріал не втратив актуальності і сьогодні.

Відновлення незалежної української держави дозволила історикам на основі нових методологічних підходів та із залученням раніше недоступного архівного матеріалу по-новому підійти до дослідження складних сторінок історії західноукраїнського регіону періоду радянзації краю.

Сучасний історіографічний етап в історії України характеризується концептуальним переосмисленням усіх складових соціально-економічної та суспільно-політичної історії. Саме з таких позицій підготовлені публікації В. Даниленка, Г. Касьянова, С. Кульчицького, Ю. Шаповала⁸⁸.

По-новому підійшов до висвітлення радянзації західноукраїнських земель В. Ковалюк⁸⁹.

Проблему політичних репресій сталінського тоталітарного режиму, особливості роботи радянської каральної системи на території західноукраїнських областей УРСР дослідив І. Білас⁹⁰.

---

⁸⁷ Макарчук С.А. Етносоціальне розвиток і національні відносини на західноукраїнських землях в період імперіалізму. Львів: б.в., 1983; Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). Київ: Наук. думка, 1985. 272 с.

⁸⁸ Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицький С. Сталінізм на Україні 20–30-ті роки. Київ: Наукова думка, 1991. 200 с; Шаповал Ю.І. У ті трагічні роки: Сталінізм на Україні. Київ: Політвидав України, 1990. 144 с; Шаповал Ю.І. Україна 20–50-х років: сторінки неписаної історії. Київ, Наукова думка, 1993. 320 с.

⁸⁹ Ковалюк В.Р. Культурологічні та духовні аспекти «радянзації» Західної України. // Український історичний журнал. 1993. № 2. С. 3–17.

⁹⁰ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн. 1. К.: "Либідь"–"Військо України", 1994. 432 с; Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн. 2. К.: "Либідь"–"Військо України", 1994. 686 с.

Політику радянського тоталітарного режиму стосовно західноукраїнської інтелігенції досліджуваного періоду проаналізовано у праці О. Рубльова і Ю. Черченка⁹¹.

У середині 1990-х українська історіографія історії Західної України збагатилася працями В. Трофимовича, Б. Яроша⁹². Соціалістичні перетворення у Західній Україні проаналізовано у праці М. Литвина, О. Луцького, К. Науменка «1939. Західні землі»⁹³.

Особливості німецької окупаційної політики в Галичині розкривають праці львівського історика А. Боляновського⁹⁴. Дослідник скрупульозно, неначе під мікроскопом, розглядає кожен аспект окупаційної політики нацистів. Зокрема, історик аналізує місце Галичини у статусі окупованих територій. Показує домагання цивільної адміністрації галицького дистрикту отримати для нього спеціальний статус, який мав би належати краю, зважаючи на колишнє перебування в складі Австрійської держави. Хоч дистрикт Галичина офіційно не отримав спеціального статусу, німецька адміністрація створила кращі умови для існування її мешканців у порівнянні з іншими областями Генеральної губернії чи райхскомісаріату Україна. Водночас констатує, що незважаючи на формальну лояльність німецької адміністрації, місцевому населенню відводилася роль «слухняних виконавців волі німецької адміністрації».

---

⁹¹ Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина і доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки ХХ ст.). Київ: Наукова думка, 1994. 350 с.

⁹² Трофимович В. Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.). Львів: Видавництво Львівського державного університету, 1995. 180 с; Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30–50-ті роки ХХ ст. (історико-політологічний аспект). Луцьк: Надстир'я, 1995. 176 с.

⁹³ Литвин М.Р., Луцький О.І., Науменко К.Є. 1939. Західні землі України. Львів: інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. 151 с.

⁹⁴ Боляновський А. Національна політика нацистської Німеччини в Галичині у 1941–1944 рр. Вісник Львівського університету. Серія історична. 1998. Вип. 32. С. 136–145; Боляновський А. Соціальний аспект гітлерівського «нового порядку» в Галичині у 1941–1944 роках. Вісник Львівського університету. Серія історична. 1998. Вип. 33. С. 186–194; Боляновський А. Політико-правовий статус Галичини в системі окупованих територій: пошук альтернатив німецької східної політики у 1941–1944 рр. Матеріали засідань Історичної та Археологічної комісій НТШ у Львові. 1999. Випуск другий. С. 3-14. Боляновський А. Німецька окупаційна політика в Галичині у контексті гітлерівського «нового порядку» в Європі у 1941–1944 роках. Автореф. дис...канд. іст. наук: 07.00.02 – всесвітня історія – Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 1999. 18 с.

У 2003 році дослідник опублікував монографію «Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945)»⁹⁵, в якій окрім історії військових формувань, розкрив мотиви, що спонукали галицьку молодь вступати до лав окупаційного війська.

Податкову політику нацистських окупантів досліджено у науковій публікації В. Орлика⁹⁶.

Культурно-освітнє життя населення Генеральної губернії проаналізовано у дисертаційному дослідженні Н. Антонюк⁹⁷. Зокрема, дослідниця наголошує, що у часи окупації території Східної Галичини нацистами: «увесь тягар організації і матеріального забезпечення освітнього процесу ліг на плечі широких кіл української громадськості».

Повсякденне життя сільського населення Східної Галичини міжвоєнного періоду досліджено у публікації Н. Коростіль⁹⁸.

Історія суспільних перетворень у Західній Україні відображена у низці дисертаційних досліджень. Так, правові аспекти входження західноукраїнських земель до складу Радянського Союзу розкриває дисертація В. Макарчука⁹⁹. Проблему політики державного терору, як способу управління територіями розглядає С. Білокінь¹⁰⁰. Реакцію місцевого населення на дії радянської влади відображає наукове дослідження В. Гриневича¹⁰¹. Складні аспекти українсько-польського протистояння на теренах Західної України розкрито у дисертаціях І. Ільюшина, І. Ципенди¹⁰².

---

⁹⁵ Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 686 с.

⁹⁶ Орлик В., Маренець Л. До питання фіскальної політики нацистів в окупованій Україні. // Архіви України. 2005. № 1-3. С. 233–241.

⁹⁷ Антонюк Н.В. Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939–1944 роки): автореф. д-ра іст. наук: 07.00.01. Львів: 1999, 35 с.

⁹⁸ Коростіль Н. Побут і повсякденне життя українських аграріїв Східної Галичини міжвоєнного періоду (1919–1939 рр). Схід. Аналітично-інформаційний журнал. Донецьк, 2007. № 6. С. 53–56.

⁹⁹ Макарчук В.С. Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939–1945 рр.): історико-правове дослідження: автореф. дис.. д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. 35 с.

¹⁰⁰ Білокінь С.І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): автореф. д-ра іст. наук: 07.00.06. Київ: 2000. 35 с.

¹⁰¹ Гриневич В.А. Суспільно-політичні настрої населення України у роки Другої світової війни: автореф. д-ра політ. наук: 23.00.02. Київ: 2008. 31 с.

¹⁰² Ільюшин І.І. Польське військово-політичне підпілля в Західній Україні (1939–1945 рр.): автореф. д-ра іст. наук: 07.00.01. К.: 2003, 36 с; Ципенда І.Є. Українсько-польські етнополітичні відносини 40-50-х років ХХ століття : автореф. дис. д-ра політ. наук: 23.00.05. Київ: 2009. 32

Анотований покажчик українсько-польських стосунків періоду Другої світової війни укладено О.Є. Лисенком та О.В. Марущенком¹⁰³.

Причини, перебіг та наслідки польсько-українського конфлікту на теренах Східної Галичини аналізує у свої монографіях львівський історик Б. Гудь¹⁰⁴. Дослідник слушно зазначає, що: «криваве протистояння українців і поляків часів Другої світової війни стало завершальним акордом багатоголового конфлікту»¹⁰⁵.

Кандидатські дисертації С. Кондратюк, В. Півоварчука, Й. Надольного¹⁰⁶ розкривають особливості становлення та функціонування радянського режиму. І. Лучаківська аналізує життя західноукраїнської інтелігенції в умовах радянської дійсності 1939–1941 років¹⁰⁷.

Діяльність радянської карально-репресивної системи у західноукраїнському регіоні проаналізовано у монографіях В. Барана та О. Малярчука¹⁰⁸.

Серед українських істориків вперше ґрунтовно практику політичного терору проти родин «ворогів народу» стосовно сільського населення Західної України розкрито у монографії Т. Вронської¹⁰⁹. Окрім детального опису механізмів політико-

---

с. – На укр. яз.; Ільницький В.І. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954): автореф. дис. д-ра. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2016. 41 с.

¹⁰³ Лисенко О.Є., Марущенко О.В. Українсько-польські стосунки періоду Другої світової війни у вітчизняній історіографії. Бібліографічний покажчик. Київ–Івано-Франківськ, 2003. 124 с.

¹⁰⁴ Гудь Б. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів ХІХ – першої половини ХХ століть. Львів, 2006. 448 с; Гудь Б. З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в ХІХ – першій половині ХХ ст. Харків: Акта, 2018. 482 с.

¹⁰⁵ Гудь Б. Загибель Аркадії... С. 349.

¹⁰⁶ Кондратюк С.К. Встановлення та функціонування радянського режиму в західній Україні у 1939–1941 рр. (державно-правовий аспект): автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2003. 18 с; Півоварчук В. М. Соціально-економічні процеси у західних областях України (вересень 1939 – червень 1941 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2000. 16 с; Надольний Й.Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939–1941 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2006. 20 с.

¹⁰⁷ Лучаківська І.Л. Інтелігенція західних областей України у суспільно-політичному житті (вересень 1939 – червень 1941 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 1999. 20 с.

¹⁰⁸ Баран В.К., Токарський В.В. «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. 456 с; Малярчук О.М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. 228 с.

¹⁰⁹ Вронська Т. Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній практиці радянської влади (1917–1953 рр.): Наукове видання. Київ: Темпора, 2013. 624 с.

державного терору, авторка запроваджує до широкого наукового вжитку поняття «сімейне заручництво», як елементу тиску держави на активних учасників Руху Опору. Цим на думку дослідниці: «створювалася бажана для режиму атмосфера страху та всепокори... Під впливом системних акцій страх соціалізувався на нормативному рівні, утверджувався як атрибут повсякденного життя, генерувався навіть у певну звичку... саме це було однією з необхідних умов існування системи, що базувалася на абсолютному ігноруванні прав людини».

Особливості релігійного життя населення західних областей України аналізує у науковому дослідженні І. Андрухів. Зокрема, дослідник розкриває механізми непростих стосунків органів державної влади із релігійними конфесіями та описує форми та методи збереження релігійних практик простими людьми¹¹⁰.

А. Русначенко одним із перших дослідників, який у своїй монографії поруч із порівнянням національних рухів Опору Українців, Білорусів, Литовців, Латвійців та Естонців фрагментарно звернувся до практик адаптації сільських жителів до умов тоталітарних режимів¹¹¹.

Наступного року українську історіографію поповнила монографія львівського історика Ю. Киричука¹¹², присвячена історії національно-визвольного руху 1940-х–1950-х років. В основі роботи лежить широкий пласт джерельних матеріалів, який дозволив авторові розкрити не лише історію становлення, розвою та діяльності різноманітних течій українського національно-визвольного руху західноукраїнських земель, але і показати реакцію місцевого населення на політику окупаційних режимів засобами народного гумору.

---

¹¹⁰ Андрухів І.О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійного життя на Прикарпатті в 40–80-х роках ХХ століття. Історико-правовий аналіз: автореф. д-ра іст. наук: 07.00.01. Ужгород: 2006, 36 с.

¹¹¹ Русначенко А.М, Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-х роках. Київ: «Пільсари», 2002. 519 с.

¹¹² Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003. 464 с.

Повстанське запілля виступає предметом дослідження Г. Стародубець¹¹³.

Історичні дослідження в царині історії українського визвольного руху доповнює комплексна монографія І. Патриляка¹¹⁴, у якій автор, опираючись на широке коло джерел, висвітлює протистояння структур визвольного руху гітлерівському та радянському тоталітарним режимам. Окремі фрагменти монографії ілюструють побут сільського населення Західної України.

Боротьбу українського національно-визвольного руху у локальних вимірах проаналізовано у наукових монографіях М. Романюка, В. Ільницького, С. Волянюка¹¹⁵. Зокрема, М. Романюк у монографії розкриває особливості малодослідженого явища «нічних фірманок» – допомоги транспортом місцевим селянством відділам українського національно-визвольного руху¹¹⁶.

Регіональні особливості трансформації освітньої сфери на теренах Дрогобиччини досліджено у монографії М. Галіва «Між серпомолотом і свастикою: освіта на Дрогобиччині у 1939 – 1944 рр.»¹¹⁷. Робота написана в оригінальному авторському стилі, базується на широкому джерельному комплексі. Автор ґрунтовно аналізує особливості радянської та нацистської освітніх моделей, водночас розкриває реакцію місцевого населення та вчителів на впроваджені новації. Доповнюють матеріали дослідження змістовні додатки, звідки читач почерпне не лише сухі статистичні відомості, але і зможе дізнатися прізвища учителів сільських шкіл.

---

¹¹³ Стародубець Г. Українське повстанське запілля (друга пол. 1943 – поч. 1946 років). Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. 527 с.

¹¹⁴ Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.): монографія. Львів: Часопис, 2012. 592 с.

¹¹⁵ Романюк М. Золочівська округа ОУН у національно-визвольному русі (1937–1953): монгографія. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Центр незалежних історичних студій, 2016. 608 с.; Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945 – 1954) / В. Ільницький. Дрогобич: Посвіт, 2016. 696 с; Волянюк С. Історія воєнної округи УПА «Лисоня». Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2018. 328 с.

¹¹⁶ Романюк М. Золочівська округа ОУН ... С.110.

¹¹⁷ Галів М. Між серпомолотом і свастикою: освіта на Дрогобиччині у 1939 – 1944 рр. Дрогобич, 2010. 337 с.

Наприкінці 2000-х років дослідниками Інституту історії НАН України підготовлено серію монографічних видань під загальною назвою «З історії повсякденного життя в Україні»¹¹⁸.

Праці істориків української діаспори здебільшого присвячені історії українського національно-визвольного руху. Більшість з них опублікована в час, коли національно-визвольна боротьба тривала на території західної України, а відтак, сучасні дослідники можуть дізнатися про емоційний стан учасників та очевидців тих подій. Виокремимо праці М. Лебеда, П. Мірчука та Л. Шанковського¹¹⁹.

У 1958 році побачив світ унікальний збірник спогадів мешканців Східної Галичини про перші місяці встановлення радянської влади, зібраний та упорядкований в час Другої світової війни М. Рудницькою¹²⁰.

Зарубіжна історіографія радянського повсякдення відзначається широким розмаїттям тематичних та методологічних позицій. Визначальним тематичним компонентом тут виступають наукові вподобання авторів.

Особливості життя західноукраїнського населення в умовах другої світової війни проаналізовано у працях американського історика Дж. Армстронга¹²¹. Зокрема, дослідник зазначає, що

---

¹¹⁸ Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко. НАН України. Інститут історії України. Кн. 2, ч. 1–2. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 351 с; Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко. НАН України. Інститут історії України. – Кн. 2, ч. 3. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 336 с; Бондарчук П. М. Релігійна свідомість віруючих УРСР (1940–1980-і роки): повсякденні прояви, трансформації / Гол. ред. В. А. Смолій; Наук. ред. В. М. Даниленко. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2012. 322 с; Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко; Ред.-упоряд. Н. О. Лаас; Авт. кол.: О. Г. Бажан, П. М. Бондарчук, В. К. Борисенко, О. В. Булгакова, В. М. Даниленко, П. І. Киричевський, В. О. Крупина, Н. О. Лаас, В. М. Мазур, М. К. Смольницька, Н. М. Хоменко, В. П. Швидкий, О. В. Янковська. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2014. 697 с.

¹¹⁹ Лебедь М. Українська повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Ч. 1. Німецька окупація України. Рим: видання пресового Бюро УГВР, 1946. 127 с; Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952. Мюнхен: Ціцero, 1953. 320 с; Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за незалежність. Мюнхен: Видавництво «Дніпрова хвиля», 1958. 319 с.

¹²⁰ Західна Україна під большевиками. Нью-Йорк, 1958. 494 с.

¹²¹ Armstrong John A. Ukrainian nationalism. New-York: Columbia University Press, 1963. 361 p; Армстронг Д. Советский партизаны. Легенда и действительность. 1941–1944 /Пер. с англ

«домінуючу більшість селян на окупованих територіях об'єднувало бажання добитися відміни колгоспної системи. Лише нечисленні селяни були переконаними комуністами, їх ставлення до політичної системи і форми правління характеризується повною байдужістю¹²².

Життя простих людей в умовах нацистської окупації на території України аналізується у монографії К. Беркгофа¹²³.

Сутність радянської тоталітарної системи періоду Сталінізму розкрито у працях Х. Арендт та Й. Баберовски¹²⁴.

Питання долі людини в умовах тоталітарного суспільства розкрито у ґрунтовних дослідженнях Нормана М. Наймарка та Т. Снайдера.

Американський професор Норман М. Наймарк у монографії «Геноциди Сталіна» кваліфікує сталінську політику масових убивств, як «геноцид» власного народу¹²⁵. Окремо у дослідженні описано механізми розкуркулення, політичного терору на теренах СРСР, з якими згодом зіткнулися жителі Західної України.

Натомість американський історик Т. Снайдер у праці «Криваві землі» основний акцент робить на порівнянні двох тоталітарних систем – нацистської та радянської. Цікаво, що автор західноукраїнські терени трактує, як територію східної Польщі. Звичайно, що такі роздуми дослідника неоднозначно сприймаються українськими істориками. Т. Снайдер виводить оригінальну формулу, яка дуже влучно ілюструє атмосферу того часу: «якась дрібна деталь повсякденного життя могла означати допит, протокол, підпис, вирок, постріл і, врешті-решт, труп¹²⁶.

Історію радянського повсякдення з позиції «життя простих людей у складних суспільно-політичних умовах» описано у монографіях Ш. Фіцпатрік «Повсякденний сталінізм Соціальна історія Радянської

О.А. Федяєва. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2007. 493 с; Армстронг Д. Украинский национализм. Факты и исследования. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2008. 368 с.

¹²² Армстронг Д. Советские партизаны... С. 181.

¹²³ Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. Київ: Критика, 2011. 454 с.

¹²⁴ Арент Х. Витоки тоталітаризму. Київ: ДУХ і ЛІТЕРА, 2005. 584 с.; Баберовски, Й. Червоний терор: історія сталінізму; пер. з нім. О. Масвський. Київ: К.І.С., 2007. 245 с.

¹²⁵ Норман М. Наймарк Геноциди Сталіна. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 135 с.

¹²⁶ Снайдер Т. Криваві землі: Європа між Гітлером та Сталінім: монографія. Київ: Грані, 2011. С. 108.

Росії в 30-ті роки: місто» та «Сталінські селяни. Соціальна історія Радянської Росії в 30-ті роки: село»¹²⁷. Поява цих монографій у 2001 р. започаткувала цілий напрям «Повсякденного Сталінізму» не лише у західній, але і у модерній російській історіографії.

Потрібно зазначити, що у російській історіографії перші праці з історії повсякденності з'явилися у середині 1980-х років¹²⁸.

Упродовж 1990-х – початку 2000-х років російські науковці працювали над вироблення понятійно-категоріального апарату та методології дослідження історії повсякдення. Серед праць методологічного характеру виокремимо роботи дослідниці Н. Пушкарьової¹²⁹. Як зазначає авторка: «незважаючи на активні дискусії про повсякденну історію, дослідники не прийшли до спільної думки, і російські історики використовують «повсякденність» як поняття із стійким і усім зрозумілим змістом»¹³⁰.

Першими публікаціями з історії повсякденного життя радянського суспільства досліджуваного періоду підготовленими російськими науковцями є колективні праці «Российская повседневность 1921-1941 гг: новые подходы» та «Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал»¹³¹.

---

¹²⁷ Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город / Пер. с англ. Л. Ю. Пантина. – 2-е изд. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008. 336 с; Фицпатрик Ш. Сталинские крестьяне: социальная история Советской России в 30-е годы: деревня. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2001. 422 с.

¹²⁸ Козлов Н.Д. Повседневная жизнь народа в годы Великой Отечественной войны. Некоторые аспекты современной российской историографии. // Вестник Ленинградского государственного университета имени А.С. Пушкина. Серия: История. 2012. № 2. С. 93.

¹²⁹ Пушкарева Н.Л. Частная жизнь и проблема повседневности // Демоскоп weekly. 2002. № 57/58. С.4-5; Пушкарева Н.Л. «История повседневности» как направление исторических исследований. Электронный ресурс: URL: //http://www. Perspektivy. Info/history/historija_povsednevnosti_kak napravlenie_istoric...; Пушкарева Н.Л., Любичанковский С.В. Понимание истории повседневности в современном историческом исследовании: от школы Анналов к российской философской школе // Вестник Ленинградского государственного университета имени А.С. Пушкина. Серия: История. 2014. Т. 4. № 1. С. 7-32.

¹³⁰ Пушкарева Н.Л. «История повседневности» как направление исторических исследований. Электронный ресурс: URL: //http://www. Perspektivy. Info/history/historija_povsednevnosti_kak napravlenie_istoric... С. 11.

¹³¹ Российская повседневность 1921-1941 гг: новые подходы : доклады, сделанные на международной междисциплинарной конференции 16-19 августа 1994 года. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского университета экономики и финансов, 1995. 156 с; Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал: В 2 т. – Т. 1: От вооруженного восстания в Петрограде до второй сверхдержавы мира / Под общ. ред. Ю. Н. Афанасьева. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 1997. 510 с.

Наприкінці 1990-х років російська дослідниця Е. Зубкова підготувала монографію «Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945-1953.», у котрій розкрила механізми взаємодії влади та суспільства в ситуації переходу від війни до миру. Особливу увагу звернено на вивчення суспільних настроїв, що відображали ставлення окремих груп людей та й суспільства загалом до політики офіційної влади. У другому розділі дослідження «Стратегії виживання» розкрито особливості способів виживання в умовах післявоєнної повсякденності. Заслуговує на увагу і авторська інтерпретація поняття «суспільна думка» – «примхливе переплетення офіційних вказівок та різного роду чуток і припущень»¹³².

Російський історик та географ П. Полян у дослідницькій роботі «Не по своей воле...» описує депортаційну політику сталінського режиму в СРСР. Окремо торкається питання примусового виселення населення з новоприєднаних територій Прибалтики та Західної України. Зокрема, у додатках монографії знаходимо відомості, що станом на 22 травня 1941 р. із Західних областей Української РСР на територію Південно-Казахської області Каз.СРР, Красноярського краю, Омської та Новосибірської областей РСФРР депортовано 11 тисяч осіб з формулюванням «контрреволюціонери та націоналісти»¹³³.

Відмінно від домінуючих у сучасній російській історіографії тенденцій, зображає діяльність радянських партизанських формувань та відділів Української повстанської армії на території Західної України історик О. Гогун¹³⁴. Автор віддає належне українським повстанцям, як борцям за незалежну українську державу.

Дослідник І. Орлов у монографії «Советская повседневность: исторический и социологический аспекты становления» розкрив основні аспекти радянської повсякденності в контексті прискореної

---

¹³² Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945-1953. Москва: «Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН)», 2000. С. 2.

¹³³ Полян П. Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР. Москва: ОГИ, Мемориал, 2001. С. 246.

¹³⁴ Гогун А.С. Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы. Санкт-Петербург: Изд. Дом «Нева», 2004. 416 с; Гогун А. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования. Малоизученные страницы истории. 1941–1944. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2008. 477 с.

модернізації країни. У монографії значної уваги приділено опису побутових практик, форм проведення активного дозвілля¹³⁵.

Професор Н. Лебина у 2015 році опублікувала монографію «Советская повседневность: нормы и аномалии. От военного коммунизма к большому стилю», у котрій розкрила культурологічні аспекти формування повсякденності періоду становлення радянського тоталітарного ладу, коли на зміну «надзвичайності» воєнного комунізму приходить повсякдення тоталітарного типу з жорсткою системою приписів та заборон¹³⁶.

У сучасній російській історіографії щоденної історії окремих напрям становлять праці, присвячені історії повсякдення періоду Другої світової війни. У цьому контексті варто виокремити роботи В. Анискова, Н. Козлова, А. Сенявського¹³⁷. Автори публікацій розкривають психологічні особливості адаптації радянських громадян до життя в умовах війни. Це стосується, як мешканців окупованих територій, так і тих, хто «кував перемогу» в тилу.

Польську історіографію подій 1939–1953 років на території Західної України, як в часи ПНР, так і на сучасному етапі, умовно можна розділити на дві великі групи. Перша представлена науковими розвідками про суспільно-політичні та соціально-економічні перетворення радянської влади у регіоні. Сюди зараховуємо і праці, присвячені історії повсякденного життя населення західних областей

---

¹³⁵ Орлов И. Б. Советская повседневность: исторический и социологический аспекты становления Москва: Изд. дом Гос. ун-та Высшей школы экономики, 2010. 317 с.

¹³⁶ Лебина Н. Советская повседневность: нормы и аномалии. От военного коммунизма к большому стилю Москва: Новое Литературное Обозрение, 2015. 488 с.

¹³⁷ Анисков В.Т. Крестьянство против фашизма. 1941-1945. История и психология подвига М.: Памятники исторической мысли, 2003. 502 с; Козлов Н.Д. Повседневная жизнь народа в годы Великой Отечественной войны. Некоторые аспекты современной российской историографии. // Вестник Ленинградского государственного университета имени А.С. Пушкина. Серия: История. 2012. № 2. С. 93-110; Козлов Н.Д. Повседневная жизнь в советском тылу в годы Великой Отечественной войны в отечественной историографии начала XXI в. Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина. 2014. Т. 4. № 2. С. 30-45; Сенявский А.С., Сенявская Е.С. Военная повседневность как предмет исторического исследования: теоретико-методологические проблемы // 65 лет Великой Победы: в 6 т. М.: МГИМО-Университет, 2010. Т. 3. Победа. С. 197-211; Сенявский А.С., Сенявская Е.С., Сдвижков О.В. Освободительная миссия Красной Армии в 1944–1945 гг.: гуманитарные и социально-психологические аспекты. Исторические очерки и документы/ отв. ред. Е.С. Сенявская; Институт российской истории РАН. М.; СПб.: Центр гуманитарных инициатив, 2015. 460 с.

України. До другої відносимо дослідження історії польсько-українського протистояння.

У публікаціях польських еміграційних істориків 1950-х–1980-х років наскрізною ниткою проходила теза про те, що приєднання польських «Східних Кресів» до СРСР не мала ніякої міжнародно-правової основи. Автори досліджень, до речі, як і частина сучасних польських істориків, вживають стосовно досліджуваних подій, термін «окупація». Найбільш відомою книгою, у якій проаналізовано соціально-психологічну атмосферу встановлення радянської тоталітарної системи у Східній Галичині та реакцію на неї місцевого населення, є праця відомого польського дослідника Я. Гросса¹³⁸.

Серед праць польських істориків часів ПНР, як і в УРСР, окремий напрям представлено дослідженнями, у яких розкривалася антидержавницька діяльність ОУН та УПА на території Польських етнічних земель. Серед таких робіт виокремимо працю Б. Щесняка і З. Шоти «Дорога в нікуди»¹³⁹. У дослідженні попри змальовування негативного образу бійців українського національного підпілля вміщено багатий фактологічний матеріал про діяльності Української повстанської армії.

Статистичні відомості зміни чисельності населення Західної України внаслідок переселенської політики радянської влади наводить у монографії П. Еберхардт¹⁴⁰.

Значний фактологічний матеріал з історії Східної Галичини підготовлений українськими та польськими істориками на сторінках багатотомного видання за результатами роботи II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках»¹⁴¹.

---

¹³⁸ Gross J. *Revolution from Abroad. The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia*. Princeton: Princeton University Press, 2003. 408 p.

¹³⁹ Szceśniak B.A., Szota Z.W. *Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwacja w Polsce*. Warszawa, 1973. 587 s.

¹⁴⁰ Eberhardt P. *Przemiany narodowościowe na ukrainie XX wieku*. Warszawa, 1994. 334 s.

¹⁴¹ Україна-Польща важкі питання. Т. 1-2: Матеріали II міжнародного семінару істориків "Українсько-польські відносини в 1918-1947 роках". Варшава, 22-24 травня 1997 / Відп. ред. М. Кучерепа. Світовий союз воїнів Армії Крайової; Об'єднання українців у Польщі. Варшава, 1998. 245 с; Україна-Польща важкі питання. Т. 3: Матеріали III міжнародного наукового семінару "Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни". Луцьк, 20-22 травня 1998 року / Відп. ред. М. Кучерепа. Світовий союз воїнів Армії Крайової; Об'єднання українців у Польщі. Варшава, 1998. 267 с; Україна-Польща важкі питання. Т. 4: Матеріали IV

Перебіг подій у хронологічній послідовності на території Східної Галичини на основі документів польського еміграційного уряду відображено у тритомному виданні польського історика українського походження М. Сивіцького¹⁴².

З поміркованих авторських позицій відображено перебіг полько-українського протистояння та боротьбу УПА у монографії Г. Мотики¹⁴³.

Радянізацію теренів Східної Галичини у 1939–1950-х роках аналізують у наукових розвідках В. Бонусяк, Р. Внук, Ч. Гжелак¹⁴⁴.

Польськомовні дослідження з історії повсякденного життя населення Східної Галичини здебільшого відображають побут міського населення, іноді згадуючи про життя селян в контексті їх навчання у міських освітніх закладах чи через активну торгівлю з містом. Зазначені відомості зустрічаємо у наукових дослідженнях В. Бонусяка, Е. Чопа, Г. Грицюка¹⁴⁵.

Здійснений нами аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії з теми наукового дослідження зумовлює наступні висновки:

– Наукові публікації радянського періоду, розкриваючи повсякденне життя радянських людей, намагалися показати його у найяскравіших тонах. У читача повинно була виробитися ілюзія заможного і щасливого життя, яка забезпечує комуністична партія. А якщо і були згадки про якісь негаразди, то вони списувалися або на

міжнародного семінару істориків "Українсько-польські відносини під час Другої світової війни". Варшава, 8-10 жовтня 1998 року / Відп. ред. М. Кучерепа. Світовий союз воїнів Армії Крайової; Об'єднання українців у Польщі. Варшава, 1999. 350 с.

¹⁴² Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів / Пер. з пол. Є. Петренка. Т. 2. Волинь і Галичина в політиці Лондонського табору. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2005. 359 с.

¹⁴³ Motyka G. *Ukraińska partyzanka 1942–1960*. Warszawa, 2006. 720 s.

¹⁴⁴ Bonusiak W. *Powstanie i działalność władzy okupacyjnych we Lwowie w okresie IX 1939 – VI 1941* W: *Lwów, Miasto – społeczeństwo – kultura*. Т. 2. Kraków, 1998. 380 s; Wnuk R. *Za pierwszego sowieta. Polska konspiracja na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 – czerwiec 1941)*. Warszawa: IPN, 2007. 461 s; Grzelak C. *Kresy w ogniu. Wojna na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej we wrześniu 1939 roku*. Warszawa, 2014. 334 s; Grzelak C. *Kresy w czerwieni. Agresja Ywiazku Sowieckiego na Polske w 1939 roku*. Warszawa, 1998. 588 s.

¹⁴⁵ Bonusiak W. *Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939-1941* : ("Zachodnia Ukraina" i "Zachodnia Białoruś") Rzeszów: Wydaw. Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006. 474 s; Bonusiak W. *Sowietyzacja gospodarki Lwowa (IX 1939 – VI 1941)*. В: *Львів: місто – суспільство – культура: зб. Наук. Праць*. Т. 3. Львів, 1999. С. 562–573; Czop E. *Sowietyzacja oświaty we Lwowie (1939–1941)* В: *Львів: місто – суспільство – культура: зб. Наук. Праць*. Т. 3. Львів, 1999. С. 592–598; Hryciuk G. *Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne*. Warszawa, Książka i Wieda, 2000. 431 s.

важкі повоєнні роки, або на шкідницьку діяльність українських буржуазних націоналістів. Не висвітлювала радянська історіографія і питання кадрової політики та практики у західноукраїнському регіоні. Також поза межами її уваги залишалися питання реакції місцевого населення на запроваджувані радянською владою новації. Зазначимо, що попри значні ідеологічні нашарування праці означеного часу містять цікавий для подальшого осмислення матеріал.

– Європейська та американська історіографія хоч і менш політично заангажована, проте не охоплює всієї палітри повсякденного життя простих громадян СРСР. Основний акцент західних дослідників концентрується на питаннях дослідження історії радянської тоталітарної системи та її впливу на громадянський сектор. Натомість Польська історична думка свою увагу концентрує на складних питаннях україно-польських взаємин ХХ століття. Лише окремі дослідники торкаються питань щоденного життя населення в умовах радянського та нацистського тоталітаризму.

– Сучасна російська історіографія повсякдення здебільшого свою увагу концентрує на щоденному житті радянських людей 1920-1930-х років, в меншій мірі досліджено період «пізнього сталінізму».

– Історики української діаспори збагатили історіографію досліджуваної проблематики опублікованими спогадами учасників та очевидців тогочасних подій.

– Варто констатувати, що попри значну кількість наукових досліджень українських істориків, присвячених історії західноукраїнських земель 1939–1953 років, залишаються питання, що потребують подальшого наукового розв'язання. Зокрема, мало чи недослідженим залишається побут, релігійні практики та дозвілля сільського населення зазначеного періоду. Залишається відкритим питання форм та методів адаптації селян до життя в умовах тоталітарних режимів. Окремої уваги заслуговує питання сплати податків та виконання повинностей сільським населенням. За межами історичних розвідок чомусь залишаються питання функціонування сільських шкіл.

Відповіді на поставлені запитання спонукали нас до подальших наукових пошуків.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Реконструкція історії повсякденного життя західноукраїнського селянства вимагає використання теоретико-методологічних засад та термінологічної бази, які сприятимуть у досягненні мети дослідження.

Дослідник І. Ковальченко наголошує: «методи дослідження є найбільш динамічним компонентом науки, котрий рухає її вперед. Науковий метод являє собою сукупність шляхів та принципів, вимог та норм, правил та процедур, знарядь та інструментів, котрі забезпечують взаємодію суб'єкта з пізнаваним об'єктом з метою вирішення поставленого дослідником завдання»¹⁴⁶.

Архітектоніка монографії побудована за проблемно-хронологічним методом, що дало змогу розкрити вузлові проблеми означеної теми в розвитку, логічній послідовності та взаємозв'язку. Опрацювання дослідницького матеріалу відбувалося на засадах історизму, наукової об'єктивності й системності, що передбачає пізнання явищ з урахуванням конкретно-історичного підходу, використання достовірних фактів, вивчення подій, як взаємопов'язаних і взаємозалежних частин великих соціально-політичних систем та підсистем у всьому комплексі їх ознак та виявів.

Досягнення мети наукового дослідження зумовлює потребу використання низки загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання.

Історик О. Лисенко зазначає, що актуальність субдисциплінарних методик соціальної історії для реконструкції історичних подій періоду Другої світової війни посилюється двома аргументами. По-перше, вони дозволяють відтворити колективний та індивідуальний досвід соціальної групи, який був атомізований в історичній пам'яті окремих її представників і міг бути назавжди втрачений для нащадків. По-друге, такі підходи дають шанс перетворити досліджувану категорію населення з об'єкта на суб'єкт історичного дійства, унеможливають усвідомлення того, що вони були не безправними

---

¹⁴⁶ Ковальченко І. Д. Методи исторического исследования. Москва: Наука, 2003. С. 14, 39.

«гвинтиками» локомотиву історії, а її чинниками, дійовими рушіями, хоча їх вплив на хід подій здебільшого був не досить помітним¹⁴⁷.

Методологічну основу дослідження становлять загально-теоретичні принципи і конкретно історичні методи пізнання, використання яких спрямоване на об'єктивне висвітлення подій, фактів і явищ. Усі компоненти історичного дослідження базуються на основних принципах – науковості, історизму, об'єктивності, системності, а також на методах пізнання процесів суспільного розвитку – аналізу, синтезу, класифікації тощо.

Принцип науковості дозволив уникнути описовості, фактологічності, кон'юнктурності, оскільки передбачає обов'язкове доведення положень та висновків, оперуючись на наукові матеріали.

Дотримання принципу історизму є необхідною умовою успішного історичного дослідження. Зважаючи на це, предмет дослідження розглядався в контексті тогочасних суспільно-політичних процесів у динамічному розвитку.

Для об'єктивного вивчення предмету дослідження важливим є принцип конкретного аналізу визначеного явища в певних умовах. Застосування цього принципу дозволяє побачити взаємозв'язок явищ, що визначаються тогочасним станом суспільно-політичної ситуації. Відтворення елементів повсякденного життя сільського населення відбувалося із чіткою опорою на автентичні факти, розглядаючи їх у сукупності як позитивних, так і негативних аспектів.

Проблемно-хронологічний метод, застосований під час написання монографії, дозволив виокремити тематичні сюжети в їх діалектичному зв'язку, досягнути теоретичного узагальнення цілого і частин, взаємодії організаційно-структурних елементів.

Порівняльно-аналітичний метод забезпечив можливість зіставлення різних суспільно-політичних явищ в їх розвитку, а також виявити окремі закономірності функціонування всіх складових повсякденного життя.

Елементи археографічного методу сприяли систематизації та науковій ідентифікації архівних та історіографічних джерел.

---

¹⁴⁷ Лисенко О. Проблема «Остарбайтерів», як предмет соціальної історії. // "... То була неволя". Спогади та листи остарбайтерів / НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2006. С. 8.

Важливу роль відіграв ретроспективний метод. Він уможливив відійти від реалій сьогодення і поступово звернутися до історичного минулого, виділяючи при цьому найхарактерніші риси і тенденції, а також закономірності розвитку трансформації елементів повсякденного життя, та дати предметну оцінку досліджуваним явищам.

Статистичний метод використовувався для визначення кількісних характеристик динаміки зростання культосвітніх та медичних закладів, зменшення одноосібних та зростання чисельності колективних господарств тощо.

Визначальна роль у науково-дослідній діяльності належить загальнонауковим методам сходження від конкретного до абстрактного та від абстрактного до конкретного. Це дозволило викласти матеріал у чіткій послідовності, логічному зв'язку та виокремити основні етапи трансформації повсякденного життя західноукраїнського селянства.

Використання методів класифікації та типологізації дало змогу виділити не лише класи та групи подібних об'єктів, але й суттєві їх відмінності.

Системний підхід та системний аналіз дозволив розглянути суспільну реальність не як окремі ізольовані предмети, явища чи процеси, а як сукупність взаємопов'язаних об'єктів що створюють системне утворення.

Допоміжними методами виступили індукція та дедукція, аналіз та синтез, опис, та спеціально-історичні методи (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-системний).

Історико-генетичний метод дозволив показати причинно-наслідкові зв'язки та закономірності історичного розвитку в їх нерозривності, а історичні події охарактеризувати в їх індивідуальності та образності. Це найбільш універсальний та гнучкий і доступний метод історичного дослідження. Історико-порівняльний метод дозволив розкривати суть досліджуваних явищ у тих випадках, коли вона не очевидна, на основі наявних фактів, виявити загальне, часто повторюване, закономірне. Історико-типологічний метод дозволив показати набір суспільно-політичних подій як безперервний динамічний процес.

Діахронний (різночасовий) метод дав змогу вивчити трансформаційні процеси в сутнісно-часових змінах.

На думку академіка І. Ковальченка: «використання як загальнонаукових, так і інших методів наукового пізнання на основі урахування характеру досліджуваної реальності та у відповідності з поставленим дослідником завданням – обов'язковий методологічний принцип їх правильного та ефективного використання¹⁴⁸.

Методика «усної історії» дозволяє почути голос селянства досліджуваного періоду. Спогади безпосередніх учасників подій, хоч і не без певної суб'єктивності, дозволяють простежити «живу» реакцію людей на ті чи інші події та явища. Основним методом усної історії, який використано під час дослідження, – це метод біографічного інтерв'ю. Респондента просять розповісти історію свого життя від народження до дня запису. Зазначимо, що інтерв'юер лише спонукає респондента до розповіді і лише наприкінці може поставити кілька уточнюючих запитань. Цінність такого джерела в тому, що воно через емоції людини вказує на найбільш значимі для неї події, що закарбувалися в її пам'яті, і, що найголовніше, дають змогу осягнути, за яких обставин відбувалося запам'ятовування. Недоліком згаданого методу є та обставина, що дослідник отриману інформацію може ненавмисно «підганяти» під власне розуміння проблеми.

Поєднання зазначених вище принципів та методів наукового дослідження дало змогу уникнути невмотивованих суб'єктивних оцінок, що забезпечило наукову достовірність результатів, а набута теоретична база дозволила свідомо підійти до вибору пошукового й дослідницького інструментарію, сформулювати аргументовані висновки та узагальнення.

Вивчення повсякденного життя сільського населення західної України зумовлює потребу окреслення понять та дефініцій, за допомогою котрих відбувається процес наукового пізнання, оскільки поняття є формою мислення, котра цілісно та узагальнено розкриває сутнісні визначальні ознаки досліджуваних об'єктів та явищ.

---

¹⁴⁸ Ковальченко І. Д. Методи исторического исследования. Москва: Наука, 2003. С. 182.

У другій половині ХХ ст. у західноєвропейській історіографії стають популярними дослідження історії повсякдення. Загалом, нове трактування предмету соціальної історії пов'язане з працями істориків французької школи «Аналів» Л. Февра та Ф. Броделя¹⁴⁹.

У сучасній українській історіографії лише відбувається інституалізація цього напрямку. Водночас історія повсякдення виступає альтернативним поглядом на тлі «глобальних» макроісторичних досліджень.

Погодимось з думкою дослідниці О. Колястрок: «тільки з відтворенням способу життя людей – їх праці і побуту, радощів і негараздів – можна подолати суттєвий розрив між тим, як відображається суспільство у працях дослідників і як у них представлена людина»¹⁵⁰.

О. Удод, зазначає: «історія повсякденності – це, перш за все, процес олюднення побуту, психологізація щоденного життя, ставлення людини до побутових проблем, до влади, держави і суспільства в цілому через призму особистісного сприйняття умов життя»¹⁵¹.

У фокусі дослідження – «сільське повсякдення». Термін «повсякдення», незважаючи на вагомий доробок фахівців, на сьогоднішній день не має однозначного визначення. За визначенням професора Кембриджського університету П. Берка: «проблеми дефініції постають через те, що нові історики вступають на незнані раніше терени. Вони починають, як, зазвичай, роблять першовідкривачі інших культур...»¹⁵². С. 21

---

¹⁴⁹ Февр Л. Бои за историю. пер. А.А.Бобовича, М.А. Бобовича, Ю.Н. Стефанова. Москва: Наука, 1991. 635 с.; Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. Т. 1.: Структура повсякденності: можливе і неможливе. (Переклав з французької Г. Філіпчук). Київ: Основи, 1995. 543 с.

¹⁵⁰ Колястрок О. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці. Український історичний журнал. 2007. № 1. С. 175

¹⁵¹ Удод О. Історія повсякденності: питання методології та історіографії. // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х–середина 1950-х рр.): Колективна монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. С. 20.

¹⁵² Нові підходи до історіописання / за ред. Пітера Берка. Київ: Ніка-Центр, 2010. С. 21.

Великий тлумачний словник сучасної української мови окреслює дефініцію щоденний (повсякденний), як щось звичайне буденне, яке повторюється щодня¹⁵³.

Термінологічно-понятійний довідник «Історична наука» категорію «історична повсякденність» визначає як: «соціально-філософський термін, що означає певний зріз взаємодії соціального простору й часу, сферу людської життєдіяльності, в процесі якої здійснюється безпосереднє і опосередковане спілкування. Повсякденність – царина дійсності, соціокультурна реальність, у якій людина може зрозуміти інших людей і спільно з ними діяти: тут виникає їх спільний, комунікативний світ, а сама повсякденність постає як специфічна форма соціалізації людини¹⁵⁴.

Ф. Бродель зазначав: «матеріальне життя – це люди і речі, речі і люди. Дослідиш речі – їжу, житло, одяг, предмети розкоші, знаряддя, гроші, плани сіл і міст – загалом те, що служить людині, – не єдиний спосіб відчуття його повсякденне існування»¹⁵⁵.

Російська дослідниця Н. Пушкарьова наголошує, що: «опір насиллю, якщо воно щоденне чи хоча б систематичне, також є частиною історії повсякденного. З такої точки зору повсякденність повинна включати форми поведінки і стратегії виживання і просування, які використовують люди в специфічних соціально-психологічних умовах, в тому числі і самих екстремальних»¹⁵⁶.

У нашому дослідженні будемо дотримуватися означення «повсякденне життя» запропоноване Ш. Фіцпатрік: «історія повсякдення – ті форми поведінки і стратегії виживання та просування, якими користуються люди в специфічних соціально-політичних умовах...». Власне вивчаючи життя сільського населення у радянському Союзі в умовах Сталінського тоталітаризму, авторка

---

¹⁵³ Великий тлумачний словник сучасної української мови. Укл. О. Єрошенко. Донецьк: ТОВ «Глорія Трейд», 2012. С. 789.

¹⁵⁴ Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. / В.М. Литвин, В.І. Гусєв, А.Г. Слюсаренко та ін. Київ: Вища шк., 2002. С. 291-292.

¹⁵⁵ Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. Т. 1.: Структура повсякденності: можливе і неможливе. (Переклав з французької Г. Філіпчук). Київ: Основи, 1995. С. 13.

¹⁵⁶ Пушкарева Н.Л., Любичанковский С.В. Понимание истории повседневности в современном историческом исследовании: от школы Анналов к российской философской школе // Вестник Ленинградского государственного университета имени А.С. Пушкина. Серия: История. 2014. Т. 4. № 1. С. 8-9.

пропонує читачам «розповідь про нормальне життя людей у надзвичайних умовах створених сталінізмом»¹⁵⁷.

Описуючи повсякденне життя західноукраїнського селянства в умовах суспільних трансформацій 1939–1953 років, неможливо оминати дефініції «суспільно-політичні трансформації» та «тоталітаризм», як тло досліджуваних явищ.

Серед чималої кількості визначень суспільно-політичного терміну «тоталітаризму», у нашому дослідженні, розуміємо «тоталітаризм» як систему державно-політичної влади, яка регламентує усі суспільні та приватні сфери життя людини-громадянина і не визнає автономії від держави таких недержавних сфер людської діяльності, як економіка і господарство, культура, виховання, релігія¹⁵⁸. Етнократологічний словник визначає «тоталітаризм» як форму держави та політичного режиму, якому притаманний абсолютний контроль держави над усіма сферами буття суспільства і життя окремої людини, однопартійний монополізм влади з підпорядкуванням її провідникові, ідеологічний монополізм, ліквідація всіх інститутів громадянського суспільства, запровадження суцільної державно-репресивної системи контролю над усіма і всім, тотальний мілітаризм, проголошення принципу єдності держави, партії і народу, панування планової економіки незалежно від існування однієї або кількох форм власності»¹⁵⁹.

Зазначимо, що радянський тоталітарний режим досліджуваного періоду в західноукраїнських землях має два відмінні між собою періоди становлення. Так звані «Перші совіти»¹⁶⁰, коли радянська тоталітарна система не в повній мірі проявила свою сутність. Для означення повоєнного радянського режиму дослідники послуговуються терміном «доба пізнього сталінізму»¹⁶¹, яка в населення західної України асоціюється з терором радянських

---

¹⁵⁷ Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город. 2-е изд. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. 336 с. С. 7.

¹⁵⁸ Юридична енциклопедія Т. 6. Т-Я. / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. 768 с. С. 111.

¹⁵⁹ Етнократологічний словник: Енцикл. довід. слов. / За ред. О.В. Антонюка, М.Ф. Головатого та Г.В. Щокіна. Київ: МАУП, 2007. 576 с. С. 123.

¹⁶⁰ Wnuk R. Za pierwszego sowieta. Polska konspiracja na kresach wshodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 – czerwiec 1941). Warszawa: IPN, 2007. 461 s.

¹⁶¹ Кульчицький С.В. Міжвоєнна та повоєнна історія радянської України на сторінках «українського історичного журналу» (1957–2017 рр). Український історичний журнал. 2017. № 6. С. 123–139.

каральних органів, масовими депортаціями населення, радикальними змінами соціально-економічного та культурно-освітнього життя.

Під дефініцією «суспільні трансформації» розуміємо сукупність процесів та явищ, що охоплюють трансформацію соціальної структури населення в умовах кардинальної зміни умов соціалізації особистості, ідей (ідеологій), що опанували масами; трансформацію політичної системи (інститутів), політичного режиму та «політичної людини» (її інтересів, потреб, а отже, й витворюваних образів власного та колективного – національного – майбутнього, що зумовлювалося не лише зміною соціального ідеалу, але й міфологізацією свідомісних настанов, а то й невіглаством, перевалюванням у повсякденні орієнтації на матеріальні пріоритети та нехтуванням духовними); трансформація власності (приватна – державна) та її впливи на процеси звуження-розширення публічного простору ¹⁶².

Поняття трансформація передбачає наявність певного соціального простору, у якому вона відбувається¹⁶³. К. Леві-Строс, спираючись на праці етнографа Боаса, рекомендував для достовірності дослідження: «обмежуватися невеликою областю з чітко визначними кордонами, а порівняння не мають виходити за межі простору, вибраного в якості досліджуваного об'єкта» ¹⁶⁴. Соціальним простором нашого дослідження виступає західноукраїнське село.

Перебуваючи не з власної волі упродовж першої половини ХХ ст. у складі чотирьох держав, селянство Східної Галичини виробило цілісну систему адаптації до нових суспільно-політичних умов. На особливості менталітету галицького селянства вказує історик І. Гирич.: «Галицькі селяни ментально відрізнялися від своїх Надніпрянських побратимів більшим рівнем письменності. Галичина не знала анархії та отаманщини. Власна національна преса привчила українця-галичанина до саморганізації, до розуміння суспільних

---

¹⁶² Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В.Ф. Солдатенко (кер.) та ін. Київ: Парламентське вид-во, 2009. С. 7.

¹⁶³ Цимбал Т. Соціологія становлення нового соціального порядку (трактат з глобальної соціології Ульриха Бека) В: Бек Ульрих Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Ульрих Бек; пер. з нім. О. Юдіна. К.: Ніка-Центр, 2001. С. 9-24.

¹⁶⁴ Леві-Строс К. Структурная антропология. / пер с франц. Вяч. Вс. Иванова. Москва: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. 512 с.

цінностей національного чинника»¹⁶⁵. Польський мислитель Я. Куронь наголошує, що саме у Галичині на початку ХХ століття «формувався модерна національна свідомість українців»¹⁶⁶.

Під поняттям менталітет розуміємо «своєрідну політико-психологічну сукупність понять, настанов, особливостей мислення та поведінки, притаманну соціальним, етнічним спільнотам, особистостям, зумовленої специфічним відображенням дійсності, спричиненим життєдіяльністю народу в певному географічному і культурно-історичному середовищі політичних інститутів та соціальної структури суспільства. Він віддзеркалює той рівень суспільної свідомості, в якому ставлення до соціально-політичних реалій залишається логічним, не виявленим, не відділеним від емоцій та звичок, але дає змогу по-своєму сприймати самого себе, своє природне та соціальне оточення»¹⁶⁷.

Важливим елементом ментальної ідентичності галицьких українців є релігія. В Східній Галичині сформувався унікальний феномен гармонійного поєднання інтересів громадянського суспільства та церкви репрезентованої сільськими та міськими парафіями Української Греко-католицької церкви. У дослідженні для означення цього союзу використовуємо термін «національна церква», під яким розуміємо: «систему релігійних вірувань і культових дій, сформованих чітко означеним етносом у процесі його багатовікового проживання на одній території під впливом усталених форм світогляду, звичаїв і традицій і виражених рідною мовою та у прийнятих символічних формах»¹⁶⁸.

Зважаючи на вищевикладене, у пропонованому дослідженні значна увага приділяється поняттям «село» та «селянство».

---

¹⁶⁵ Гирич І. Дзеркало свідомості. // Український тиждень. 2013. 21 лютого. 7 (275). С. 48–51.

¹⁶⁶ Куронь Я. Поляки та українці: важкий діалог. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. С. 103.

¹⁶⁷ Етнократологічний словник: Енцикл. – довід. слов. / За ред. О.В. Антонюка, М.Ф. Головатого та Г.В. Щокіна. Київ: МАУП, 2007. С. 334.

¹⁶⁸ Етнократологічний словник: Енцикл. – довід. слов. / За ред. О.В. Антонюка, М.Ф. Головатого та Г.В. Щокіна. Київ: МАУП, 2007. С. 396.

У класичному розумінні термін «село» вживаємо для означення населеного пункту неміського типу, жителі якого займаються переважно обробіткою землі¹⁶⁹.

Дефініція «селянство» менш однозначна. Т. Орлова наводить визначення селянства як суспільства: «в якому родина є основною соціальною одиницею, суспільний статус усього класу низький, домінує сільський спосіб життя і родинне господарство, де простота і повага до традицій притаманні родинним і груповим відносинам¹⁷⁰. У зазначеному дослідженні будемо дотримуватися розуміння «селянства», як універсального ярлика, що мав би достовірно описати різноманітні й дуже відмінні поміж собою аграрні контексти, які не вписуються у норми західної сучасності¹⁷¹.

Використані у дослідженні методологічні принципи дозволили комплексно та об'єктивно розкрити тему, цілісно відтворити модель повсякденного життя сільського населення західних областей України в умовах суспільних трансформацій 1939–1953 рр.

---

¹⁶⁹ Великий тлумачний словник сучасної української мови. Укл. О. Єрошенко. Донецьк: ТОВ «Глорія Трейд», 2012. С. 607.

¹⁷⁰ Орлова Т. Селянство. В: Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. / В.М. Литвин, В.І. Гусєв, А.Г. Слюсаренко та ін. Київ: Вища шк., 2002. С. 291-292.

¹⁷¹ Заярнюк А. «Селянство» як категорія соціально-історичного аналізу (на прикладі Східної Галичини ХІХ ст.). // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006-2007. С. 553.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО КЕРІВНИЦТВА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИМ СЕЛОМ У 1939 – 1953 рр.

2.1. Адміністративно-територіальна реформа радянської влади та зміни в правовому статусі сільських громад (вересень 1939-червень 1941 рр.)

Початок ХХ століття для жителів галицьких сіл став багатим на різного роду несподіванки та потрясіння. Народившись в доволі толерантній Австро-Угорській імперії, значна частина селян освіти вже здобувала в шовіністичній Польській державі. Адаптувавшись до особливостей національної та соціально-економічної політики Другої Речі посполитої, наприкінці 1939 р. український селянин зустрівся з новими викликами долі, спричиненими перебігом військової кампанії. Більшість населення Польської держави усвідомлювала те, що уникнути нового збройного конфлікту не вдасться, проте для більшості громадян війна постукала у двері несподівано.

1 вересня 1939 року нападом Німеччини на Польщу розпочалася Друга світова війна, яка радикально змінила долі мільйонів людей, в тому числі і мешканців Східної Галичини.

Вже 2 вересня голова УНДО і Української парламентарної репрезентації В. Мудрий на засіданні Польського Сейму під час свого виступу запевнив, що «разом з усім громадянством українці виконають обов'язок і принесуть усі жертви для оборони держави»¹⁷². Згідно ст. 91 Конституції Польської держави, прийнятої 17 березня 1921 р., та закону про «Загальну обов'язкову військову службу», від 23 травня 1924 р., всі громадяни, яким на 1 січня поточного календарного року виповнився 21 рік, повинні проходити обов'язкову

---

¹⁷² Швагуляк М. Хроніка подій в Західній Україні у 1939–1945 рр. // Україна-Польща важкі питання. Т. 5: Матеріали V міжнародного семінару істориків "Українсько-польські відносини під час Другої світової війни". Луцьк, 27-29 квітня 1999 року / Відп. ред. Є. Місило. Світовий союз воїнів Армії Крайової; Об'єднання українців у Польщі. Варшава, 1999. С. 15.

військову службу за умови, що вони не є громадянами іншої держави¹⁷³. У країні розпочалася мобілізація, в тому числі і чоловічого населення із території Східної Галичини. Українці масово не саботували мобілізаційних заходів, оскільки за різними даними дослідників у польському війську воювали з німецькою армією «не гірше за поляків» від 106 до 120 тисяч українців, з яких кілька тисяч загинуло і біля 100 000 потрапило до німецького полону¹⁷⁴.

Через брак офіційної інформації з початком німецько-польської війни серед галицького селянства стали поширюватися чутки, що оскільки колись Галичина належала до Австро-Угорщини, то А. Гітлер, як збирач німецьких земель, залишить край під своїм протекторатом¹⁷⁵. Імовірно, що підставою для появи таких пліток стало звернення німецького військового командування до українського населення не чинити опору наступаючим підрозділам вермахту, переданого 13 вересня у радіоефірі¹⁷⁶.

На ці події селяни відреагували з притаманним їм почуттям гумору і поміж себе наспівували видозмінений текст польського національного гімну: «Ще польська не згінела, але згинуть мусить». Натомість у співомовці, популярній між прихильниками ОУН із середовища шкільної молоді, можна було почути:

Там на горі пироги,
А в долині каша,
Утікайте, поляки –
Україна наша¹⁷⁷.

---

¹⁷³ Резмер В. Позиція і участь українців у німецько-польській кампанії 1939 р. // Україна-Польща важкі питання. Т. 4: Матеріали IV міжнародного семінару істориків "Українсько-польські відносини під час Другої світової війни". Варшава, 8-10 жовтня 1998 року / Відп. ред. М. Кучерепа. Світовий союз воїнів Армії Крайової; Об'єднання українців у Польщі. Варшава, 1999. С. 13.

¹⁷⁴ Гудь Б. З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в XIX – першій половині XX ст. Харків: Акта, 2018. С. 364; Резмер В. Позиція і участь українців у німецько-польській кампанії 1939 р... С. 23.

¹⁷⁵ Назарук О. Зі Львова до Варшави. Утеча перед совітами в пам'ятних днях 2–13 жовтня 1939 р. Львів, 1995. С. 13

¹⁷⁶ Швагуляк М. Хроніка подій в Західній Україні у 1939–1945 рр... С. 15.

¹⁷⁷ Мотика Г. Від волинської різанини дот операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. Авторизований пер. з пол.. А. Павлишина, післямова д.і.н. І. Ільюшина. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. С. 17.

Перебуваючи в стані певної ейфорії, селяни інтуїтивно відчували, що крах польської держави – це лише початок тих змін, що їх чекали попереду.

Щоб якимось заспокоїти людей, митрополит ГКЦ А. Шептицький у відозві, опублікованій 15 вересня львівською газетою «Діло», наголосив: «українці, вірні покликові свого проводу і чинникам державної влади та здоровому інстинктові самозбереження... поведуться спокійно і гідно та зберігають достойну поставу в обличчі історичних подій, яких вирішення лежить в руках воюючих державних армій»¹⁷⁸.

Заклики української інтелігенції та духовенства, озвучені В.Мудрим та А.Шептицьким, були радше спробою заспокоїти українське громадянство, а ніж виявом волі більшості українського населення.

Суспільно-політична ситуація із кожним днем все більше загострювалася. З одного боку польські спецслужби в перші дні війни у Східній Галичині здійснили арешти «непевних осіб», щоб попередити антипольські виступи з боку української громади. З іншого боку німецькі та радянські диверсійні групи поширювали серед українських селян заклики «розправитися за споконвічні кривди» із поляками». Водночас керівники радикально налаштованої Організації українських націоналістів у ситуації, що складалася, вбачали нагоду розпочати боротьбу за проголошення незалежної української держави. Ще на початку літа 1939 року ПУН надіслав Крайовій Екзекутиві у Львові директиву, у якій вимагав: провадити бойовий та військовий вишкіл членів організації, накопичувати вогнепальну зброю, збирати кошти на організаційні цілі та ідеологічне виховання молоді, що має бути охоплена евентуальною мобілізацією. Не перешкоджати мобілізації, щоб не наражати на репресії з боку польської влади»¹⁷⁹. Разом з тим, членам організації наказали бути «в найбільшій готовності й, не виступаючи із

---

¹⁷⁸ Мотика Г. Від волинської різанини дот операції «Вісла»... С. 15.

¹⁷⁹ Швагуляк. М. Позиція та участь українців у німецько-польській війні 1939 р. Україна-Польща важкі питання. Т. 4: Матеріали ІV міжнародного семінару істориків "Українсько-польські відносини під час Другої світової війни". Варшава, 8-10 жовтня 1998 року / Відп. ред. М. Кучерепа. Світовий союз воїнів Армії Крайової; Об'єднання українців у Польщі. Варшава, 1999. С. 45.

зачіпними діями, організувати на випадок потреби й відповідно до витворених на певних місцевостях умов, оборонні дії для захисту українського населення перед польськими погромами»¹⁸⁰.

Польський історик В. Резмер зазначав: «в міру того, як надходили відомості про невдачі поляків та наближення німців, українці почали все активніше готуватися до захоплення місцевої влади у Східній Малопольщі і до збройного виступу»¹⁸¹.

Питання, хто був ініціатором збройних сутичок між українськими селянами і польськими військовими та поліцейськими відділами, залишається дискусійним до сьогоднішнього дня в середовищі українських та польських дослідників. Причиною цього є збіг кількох обставин. Насамперед, на територію Східної Галичини сходилися групи розбитих частин польського війська, серед їх бійців було чимало дезертирів із зброєю. Не маючи стабільного матеріального та продовольчого забезпечення, такі відділи, цілком очевидно, стали грабувати місцевих селян. Ті, беззаперечно, стали чинити спротив. У свою чергу селяни, щоб роздобути зброю, стали все частіше роззброювати польських солдатів, які пересувалися окремо або невеликими групами. Варто зазначити, той факт, що додому повернулася частина напередодні мобілізованих селян із вогнепальною зброєю, та яким не яким, бойовим досвідом. Зазначимо, що в селах таємно діяли розвідувально-диверсійні групи німецької армії, а з 15 вересня і радянської армії, які намагалися збурияти селянську спільноту. Як зазначено у одному із польських аналітичних звітів: «українське село продемонструвало поставу ворожу польськості та виразну симпатію до обох ворогів»¹⁸².

«Зброєю, косами, вилами і сокирами бий споконвічних ворогів – польських панів» – закликали більшовицькі листівки за підписом командуючого Українського фронту, командарма 1-го рангу С. Тимошенка¹⁸³.

---

¹⁸⁰ Мірчук П. Нариси історії Організації українських націоналістів. Т. 1. Мюнхен, 1968. 640 с. С. 585.

¹⁸¹ Резмер В. Позиція і участь українців у німецько-польській кампанії 1939 р... С. 28.

¹⁸² Гудь Б. З історії етносоціальних конфліктів... С. 365.

¹⁸³ Пичета В. Основные моменты исторического развития Западной Украины и Западной Белоруссии. М., 1940. С. 129.

У цей час в місцевій пресі стали появлятися відомості про те, що в районах між Коломиєю та Снятином українські селяни підпалили багато маєтків польських поміщиків»¹⁸⁴. Сьогодні важко сказати наскільки достовірними були ці повідомлення, але процес зведення рахунків було запущено.

За спогадами жителя с. Жули, що на Львівщині, 12 вересня 1939 р. мешканці найближчих до Стрия сіл після того, як місто покинула військова залога та поліція, пішли до місцевої тюрми, щоб звільнити 500 українських в'язнів, заарештованих на початку вересня. Скориставшись затримкою німецьких військ, до міста повернулися польські військові та поліція і «почали наводити порядок». Першими постраждали жителі с. Дуліб, у якому польські солдати почали палити хати. В ході каральної акції польського війська, в сусідньому селі Колодниця спалено 50 хат, вбито трьох та поранено шістьох мешканців. У Верхньому Синьовидному зруйновано 16 хат, а в сусідньому селі Корчині знищено 30 хат, загинуло 2 та поранено 4 українці. Не менш жорстоким було протистояння між українськими селянами та польськими військовими підрозділами на території Жидачівського повіту Львівського воєводства. Після того, як 13 вересня з ініціативи членів повітової ексекутиви ОУН захопили два мости через Дністер, в села регіону для наведення порядку направлено біля 3 тисяч польських поліцейських та військових. Як наслідок, села Усте, Надітичі, Демінька, Пісочна, Березина, Крупське, Вериня «більш як на половину, а то й поголовно спалені». Свідки стверджували, що в ході каральної операції, польські військові зачиняли селян у хатах, а потім підпалювали, інших виводили на кладовища, заставляли копати велику яму і згодом розстрілювали, частині селян нанесли каліцтва тощо¹⁸⁵.

Командувач округу ІХ польської армії, що знаходився у Бресті, генерал Ф. Клеберг наказав: «при потребі рішуче приступити до

---

¹⁸⁴ Ковалюк В. Р. Західна Україна на початку другої світової війни. 100-річчя української еміграції в Канаді. // Український історичний журнал. 1991. № 9. С. 30-41.

¹⁸⁵ Дзюбан О. Українсько-польське протистояння у вересні 1939 року у тогочасній пресі та споминах очевидців. // Український визвольний рух. 2003. № 2. С. 77, 80, 81.

ліквідації диверсійних банд»¹⁸⁶. Саме цим можемо пояснити радикальні дії польської поліції та солдатів.

В українських селах з метою забезпечення громадського порядку з ініціативи активних селян та активістів ОУН створюються відділи самооборони та народної міліції. Наприклад, в с. Русилів Золочівського повіту Львівського воєводства місцеві хлопці, організувавши народну міліцію, охороняли громадський порядок та за можливості роззброювали невеликі групи польського війська, що переходили через село. Подібні групи діяли в селах Підгірці та Пеняки¹⁸⁷.

Загін народної самооборони у вересні 1939 р. створено у с. Ценяви Рожнятівського району Станіславської області¹⁸⁸. За спогадами першого голови сільради с. Голосків Коломийського району Станіславської області М. Гуцуляка: «у вересні 1939 р. в селі створили народну дружину, яка охороняла майно селян від мародерів»¹⁸⁹. Подібний загін селянської міліції у вересні 1939 р. діяв і у с. Олеша Станіславської області. Як пригадував місцевий житель Г. Бородакевич, його, як учасника загону, згодом радянська влада призначила дільничим міліціонером в селі¹⁹⁰.

В с. Романів Бібрського районі Львівської області у вересні 1939 р. організована селянами народна дружина протидіяла групі злочинців, що тероризувала місцевих селян, переховуючись в лісі поблизу села¹⁹¹.

Вістки про події на Стрийщині та Жидачівщині швидко поширилися українськими селами Східної Галичини, чим спровокували антипольські виступи в інших повітах.

17–18 вересня 1939 р. збройні відділи, ініційовані місцевими провідниками ОУН, виникають в селах Бережанського, Підгаєцького та Рогатинського повітів. 18 вересня з ініціативи членів ОУН збройні відділи створено в селах: Конюхи, Потутори, Плотича Бережанського

---

¹⁸⁶ Резмер В. Позиція і участь українців у німецько-польській кампанії 1939 р... С. 29.

¹⁸⁷ Романюк М. Золочівська округа ОУН у національно-визвольному русі (1937–1953): монोगрафія. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Центр незалежних історичних студій, 2016. С. 69-70.

¹⁸⁸ ДАІФО. Ф. Р. 1576. Оп. 1. Спр. 59. Арк. 1.

¹⁸⁹ ДАІФО. Ф. Р. 1576. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 3.

¹⁹⁰ ДАІФО. Ф. Р. 1576. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 1.

¹⁹¹ Ульчак В. Охорона села в надійних руках. // Вільна Україна. 1939. № 44. 15 листопада. С. 3.

повіту та Денісів Тернопільського повіту. У селі Рай поблизу Бережан загін із 50 осіб, опанувавши населений пункт, вдарив у церковні дзвони, а натовпу, що зібрався, проголосили створення Української держави і «бахнули почесну сальву в небо». Створений у сусідньому селі Куряни загін самооборони під час радянської влади перепрофілювався під відділ «народної міліції», а одного із його учасників призначили головою сільради. У с. Лісники з ініціативи «старших господарів» також створено загін самооборони¹⁹². Відповідно до звітів ОУН такі загони діяли в 183 селах, 20 повітах Східної Галичини¹⁹³.

Окремі загони самооборони, крім охорони громадського порядку та роззброєння відступаючих відділів польського війська, намагалися чинити розправи над місцевими польськими колоністами. Як слушно зауважив дослідник Б. Гудь: «хоча повсюдний антипольський вибух у Східній Галичині та Західній Волині 1939 р. з різних причин не трапився, проте відбулися численні українсько-польські збройні сутички, внаслідок яких з обох боків загинули сотні людей. Вони, зокрема, засвідчили наближення кровавого українсько-польського протистояння за спірні території, котре, як відомо, невдовзі спалахнуло»¹⁹⁴.

Як зазначав історик В. Кучер: «широка агітаційно-пропагандистська кампанія, пряме підбурювання політпрацівників, пропагандистів до «порахунків за минуле», знищення «класових ворогів» робили свою чорну справу: селяни грабували маєтки, вбивали заможних сусідів, українці палили будинки поляків і навпаки. Міжнаціональний антагонізм набув таких масштабів, що один з ініціаторів пропагандистської кампанії начальник політуправління Червоної Армії Л. Мехліс 22 вересня 1939 р. повідомляв Й. Сталіна про спалах міжнаціонального протистояння»¹⁹⁵.

---

¹⁹² Руккас А. Збройні загони Організації українських націоналістів на Бережанщині (1939 р.) // Український визвольний рух. 2004. № 3. С. 152-155.

¹⁹³ Вятрович В.М. Друга польсько-українська війна. 1942-1947. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 288 с. С. 54.

¹⁹⁴ Гудь Б. З історії етносоціальних конфліктів... С. 367.

¹⁹⁵ Кучер В. Вересень 1939 р. Війна проти Польщі: удар зі сходу. // Історичний журнал. 2004. № 9. С. 21.

Подальшому поширенню відкритого польсько-українського протистояння завадив вступ підрозділів Червоної армії на територію Західної України. Із приходом на ці території радянської влади розпочався довготривалий процес радикальних суспільно-політичних та соціально-економічних трансформацій, який селяни поміж себе називали «За перших совітів».

Стратегічне значення західноукраїнських земель для радянської влади було викладено ще у більшовицькій листівці далекого 1920 р., поширюваної під час першої окупації теренів Східної Галичини Червоною Армією. Звертаючись до червоноармійців XIV армії, Галорком КП(б)У зазначав: «Шлях у Венгрію, Польщу і Германію веде через Галичину. Ми, Комуністична партія Галичини, законний хазяїн галицької землі, кличемо вас: допоможіть нам разом з вами стати в ряди III Комуністичного Інтернаціоналу, на погибель всім ворогам трудящого люду»¹⁹⁶.

Впровадженню радянської управлінської моделі у західноукраїнському селі передувала пропагандистська кампанія, ініційована більшовиками та здійснювана членами прорадянських політичних партій у міжвоєнний період. З початком бойових дій Німецько-Польської війни, радянські пропагандисти стали закликати місцевих селян боротися за звільнення від гніту польських панів та чекати допомоги з боку «єдинокровних радянських братів». 17 вересня 1939 р. командуючий Українським фронтом командарм 1-го рангу С. Тимошенко у листівці-зверненні до робітників і селян Західної України закликав: «беріть владу в свої руки. Ми йдемо вам на допомогу, ми подаємо вам руку братньої допомоги...». Завершилася листівка гаслом: «Хай живе великий вільний український народ!»¹⁹⁷.

Кличі і гасла поширювані пропагандистськими відділами Червоної Армії були до болю знайомими сільським старожилам і дуже нагадували тексти листівки липня 1920 р. «Для чого ми йдемо в

---

¹⁹⁶ Під прапором Жовтня: вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1917-1920 рр.): документи й матеріали / за ред. О. Ю. Карпенка; упоряд.: О. Ю. Карпенко, А. Д. Мільшина, І. М. Павловська, Б. Я. Рот. Львів: Кн.-журн. вид-во, 1957. С. 351.

¹⁹⁷ Пичета В. Основные моменты исторического развития Западной Украины и Западной Белоруссии. ... С 128-129.

Галичину?»). Тоді політвідділ XIV Армії, звертаючись до червоноармійців, зазначав: «Ви стоїте тепер на кордоні Галичини... Пощо ми ідемо і цю країну?.. Ми ідемо на Тернопіль і Львів з тією ж метою, з якою ішли на Мінськ і Вільно, – з метою звільнення пригноблених польськими панами робітників і селян»¹⁹⁸.

Перед перетином кордону бійцям Червоної армії зачитали наказ командуючого українським фронтом С. Тимошенка, де зазначалося: «ми йдемо в Західну Україну не як завойовники, а як визволителі наших українських і білоруських братів від гніту поміщиків і капіталістів»¹⁹⁹.

Окремим наказом бійцям під час зупинок рекомендували зберігати порядок і дисципліну, без дозволу командирів не залишатися в місцях скупчення народу, не збирати довкола себе натовпу, не дати себе спровокувати не підготовленими та непродуманими відповідями на запитання²⁰⁰. Директивою наркома внутрішніх справ СРСР солдатам та офіцерам також наказували уникати конфіскації продуктів та фуражу. Потрібний фураж та харчі рекомендували купувати у населення за готівкові рублі, оголосивши населенню, що вартість рубля дорівнює вартості златого²⁰¹.

Про те, щоб не писали в інструкціях, щоденне життя внесло свої корективи. Як описував очевидець: «Події котилися так, як відлами розтровошеної бурею скелі. Від щораз нових ударів темніло в очах, думки розтікалися. Большевицька навала заливала наші села і міста»²⁰².

Як не чепурилися «визволителі», не слухали палких промов політруків, поява перших підрозділів Червоної Армії викликала у селян шок. Порівняно з раніше присутніми на теренах Галичини військових Австро-угорської, Російської царської, Польської та

---

¹⁹⁸ Під прапором жовтня. 1919-1921. К. 1957. С. 353

¹⁹⁹ Партийно-политическая работа в боевой обстановке. Сборник документов во время освободительного похода в Западную Украину и Западную Белоруссию. Москва: Государственное военное издательство наркомата обороны Союза ССР, 1940. С. 8-9.

²⁰⁰ Там само, С. 14.

²⁰¹ Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / упор. Василь Даниленко, Сергій Кокін. Київ: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 49.

²⁰² Ой нависли чорні хмари. У дворіччя «Українських народних зборів Західної України» // Львівські вісті. 1941. Ч. 68. 26-27 жовтня. С. 5.

Німецької армії ці виглядали за словами місцевих «просто шміраками». Як пригадують очевидці: «солдати, нещасні, малі, огидні, косоокі, з комбродівськими обмотками, одягнуті в бурі шинелі, що нагадували швидше шмати до підлоги, ніж воєнні мундири, йшли похмурі, з рушницями на плечах, мовчки продивляючись крізь ворожі лави, яких не було. Худі шкапи, яким з-під шкіри стирчали ребра, тягнули гармати, попідв'язувані там і тут шнурами замість ременів. Ті що їхали вантажівками, стояли не дивлячись на людей, тільки час до часу котрийсь із них викликав якесь слово, що його не можна було розуміти. Повіяло від них запахом юхти і ще чимось нез'ясованим, що ще більш здушило серце тугою і тривогою»²⁰³. Крім того, «брати зі сходу» суттєво відрізнялися своєю поведінкою та манерами. Селян вражала звичка митися одразу біля криниць і з того відра, що ним набирали люди воду. Їх лексикон був сповнений ненормативної лексики, котрого раніше не було чути в селах²⁰⁴. Як зазначав один із очевидців, «в селі наші комуністи з запалом готувалися до приходу «Братів». Їх жінки напекли ласощів. 20 вересня 1939 р. вони сильно здивувалися, коли побачили обдертих і брудних червоноармійців, що мали бути представниками звеличуваного «раю». Громадяни приймали це з повною резервою, бо якогось раю на червоноармійцях не бачили»²⁰⁵.

21 вересня 1939 р. Військова рада Українського фронту визнала, що на загальному тлі героїзму у війську спостерігаються чорні плями. До них віднесли брутальне ставлення до полонених поляків, а також до місцевого населення, мародерство й барахольство. Командирам і політпрацівникам пропонували вживати всіх заходів включно з розстрілом, щоб викорінювати подібні явища. При цьому зауважувалося, що населення, побачивши німецьку армію, буде

---

²⁰³ Голик Р. «Западенці, москалі та східняки»: російські візії Галичини і галицькі візії Росії в дзеркалі історичних стереотипів. // Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні / кол. Монографія; за ред. Л. Зашкільняка. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. С.270- 271.

²⁰⁴ Котовський Р. Зміни в повсякденному житті галицько-волинського села у 1939-1941 рр. / Ростислав Котовський // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І.С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. Вип. 1. С. 137.

²⁰⁵ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 31.

порівнювати дві армії, два порядки²⁰⁶. Директива політуправління Червоної армії командуючим Українського фронту: Борисову, Кожевникову, Пожидаєву за підписом комісара I рангу Л. Мехліса «Дві армії – Два порядки» від 22 вересня рекомендувала: «в міста вступати з оркестром, який має виконувати радянський гімн «Інтернаціоналі, пісні і марш виконувати в тому числі на українській мові»²⁰⁷.

Головне політуправління ЧА наказувало командирам: «провести серйозну роботу з випадками барахольства і мародерства. Організувати роботу воєнторгів, щоб солдати і офіцери не вешталися по магазинах і не допускати ними покупок в таких розмірах, коли створюється враження, що військовослужбовець сам збирається торгувати, і що в СРСР нічого не можна купити»²⁰⁸.

Перші дії новоприбулих та зовнішній вигляд бійців Червоної армії викликав у місцевого населення неоднозначну реакцію – від повного неприйняття до загальної підтримки. Поляки однозначно сприйняли ситуацію, як безмірну трагедію та «страшний сон»²⁰⁹. Представники української інтелігенції, члени і прихильники ОУН, як і заможне селянство, вороже поставилися до нової влади. Частина біднішого селянства, піддавшись більшовицькій пропаганді, прихильно поставилася до більшовиків, водночас лєвова частка людей зайняла вичікувальну позицію. Через це жителі Східної Галичини по-різному стрічали «визволителів». Як зазначає історик К. Кондратюк: «привабливість гасел національного і соціального визволення, декларованого більшовиками, зумовило те, що червоноармійців у багатьох містах і селах зустрічали хлібом і сіллю, люди зводили тріумфальні арки, прикрашені червоними або жовто-синіми прапорами. Цей ентузіазм, однак, був радше спонтанною реакцією на падіння польського режиму, ніж свідомим радянофільством»²¹⁰. У своїх спогадах про зустріч

---

²⁰⁶ Литвин М., Науменко К. Сталін і Західна Україна. 1939–1941 рр. Київ, 2010. 80 с. С. 57.

²⁰⁷ Партийно-политическая работа в боевой обстановке... С. 33.

²⁰⁸ Там само. С. 20.

²⁰⁹ Нгуциук G. Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne. Warszawa, Książka i Wiedza, 2000. S. 17.

²¹⁰ Кондратюк К. Новітня історія України. 1914–1945 рр. Навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007С. 185.

західноукраїнськими селянами червоноармієць С. Пятаков писав: «частина ще не ввійшла в село, а селяни з червоними полотнищами зібралися на полі. Мужчини зняли капелюхи, жінки махали хустинками. Хай живе Червона армія!...»²¹¹.

У м. Львів за свідченням очевидців «величезна маса міської бідноти, яка мешкала за театром, переважно євреї, ринула зустрічати більшовиків, так вирядившись у кокарди та червоні зірки, що аж викликала сміх російських офіцерів. У цьому виявлялася втіха від того, що позбулися польського режиму, що уподібнювався до фашистського»²¹². Не обійшлося без курйозів і під час зустрічей сільських мешканців із передовими частинами ЧА.

У селі Топорівці Городенківського повіту Станіславського воєводства, коли в неділю 17 вересня 1939 р. по радіо оголосили, що Червона армія перейшла польський кордон з метою приєднання українських земель, які були під Польщею до Радянської України, сільський солтис В. Тофан скликав десятників і передав їм повітове розпорядження: «Всі чоловіки повинні взяти з-під стріх жердки, загострити їх з одного боку і йти на «Грунію». Якщо там будуть приземлятися радянські літаки і висаджувати своїх солдатів, треба жердками солдатів заганяти назад у літаки». Більшість десятників вийшовши із гміни посміялися і пішли до дому. Але десятник І. Мурмилик добросовісно виконав свій обов'язок. Обійшов три свої вулиці і наказав кілька чоловіків на виконання «державного замовлення». Кілька з них справді добросовісно із жердками ходили по селі, але до «Груні» не дійшли і порозходилися по домах²¹³. За спогадами М. Мороза 1927 р.н., жителя с. Рогачин Бережанського району Тернопільської області, «ніхто не думав виставляти вітальну арку, підносити хліб-сіль «козакам». На чийсь крик «Йдуть москалі» чоловіки похапали коси, ціпи та вила і приготувалися до зустрічі»²¹⁴.

---

²¹¹ Івасюта М. Нарис історії колективізації на Тернопільщині (1939-1950 рр.). Київ: Видавництво Академії Наук Української РСР, 1958. С. 29.

²¹² Гнатюк О. Відвага і страх. / Пер. з польської М. Боянівської. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2015. С. 142.

²¹³ Мохорук Д. Село моє Топорівці. Культурний розвиток 1880-1939 рр. та окупації села. Т. 2. Косів, 2006. С. 195.

²¹⁴ Бережанська земля. Історично-мемуарний збірник. Том II. Торонто, друкарня оо. Василян. 1998. С. 563-564.

У с. Вишнівчик Теребовлянського району Тернопільської області у вересні 1939 р. «горстка малосвідомих селян під проводом вчителя Дурдели, який тоді щойно повернувся з Америки, вийшла на пагорбок за селом вітати братів-визволителів»²¹⁵.

Не обходилося без несподіванок і тоді, коли ініціатива виходила із середовища простих селян. Жителі галицьких сіл 17-18 вересня, побачивши великі військові колони, почали споруджувати вітальні брами, котрі прикрашали національними синьо-жовтими стягами та портретами Грушевського і Петлюри. На настрої селян вплинули гасла передових радянських загонів, що «...лише Червона армія визволить український народ від жахів війни і він одержить можливість розпочати нове життя»²¹⁶.

Реакція представників новоприбулої радянської влади на таку ініціативу здивувала селян. У селі Надрічне Бережанського району Тернопільської області 19-20 вересня 1939 р., коли в село в'їхав загін червоноармійців до їх приходу приготували хліб-сіль, на дорозі встановили арку з портретом Петлюри і синьо-жовтими знаменами – чекали козаків з Великої України. Старший «визволителів» тут же наказав усе «знять». Почувши таку команду, зустрічаючі вже не піднесли хліба-солі. Подібне мало місце і в селі Мечищів того ж району, де у вересні 1939 р. В. Заторський з кількома односельцями, зустрічаючи визволителів, стояв поперед гурту з синьо-жовтим прапором у руках. Дорогою від с. Рибники над'їхали радянські три середні танки. Один з офіцерів підійшов до господаря і тихо, але настійливо порадив: «Отец, етот флаг снімі, надо красний, понял?!». В с. Денисів Козівського району Тернопільської області над народним домом повісили на даху два прапори – червоний і синьо-жовтий. Гості наказали «красний флаг оставить, а ету тряпку убрать, тикнувши пальцем на синьо-жовтий. Почуте приголомшило селян»²¹⁷. В с. Чортовець Обертинського району Станіславської області люди зустрічали «братків» зі сходу, побудувавши в центрі села велику трибуну. Біля трибуни стояв хлопець з синьо-жовтим прапором та

---

²¹⁵ Історія міст і сіл Теребовлянищини. Тернопіль, 1997. С. 332.

²¹⁶ Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку. Київ: Парламентське вид-во, 2007. С. 355.

²¹⁷ Бережанська земля. Історично-мемуарний збірник... С. 407, 487, 720.

двоє літніх людей з хлібом-сіллю. Коли до гурту людей під'їхали червоноармійці на конях, політрук одразу наказав прибрати «буржуазний прапор». Після словесної перепалки бійці забрали із собою хлопця, що тримав прапора і подалися геть²¹⁸. За спогадами жителя с. Дуліби Новострільківського району Львівської області В. Сеніківича: «21 вересня 1939 р. радянські бійці злостилися, що в селі не було вітальних брам, червоних прапорів (в цей день селяни святкували Різдво Богородиці), бійці дивувалися, що люди гарно вдягнені та нічого не роблять»²¹⁹.

Вслід за військовими у міста і села прибували так звані «уповноважені» для організації нових органів влади, щоб уникнути урядового вакууму. Проте на місцях люди вже заходилися налагоджувати громадський порядок. Іноді доходило до трагікомічних випадків. У с. Татарів на Станіславщині, коли зникли останні відділи польської поліції, селяни раптово вирядилися в національні українські кольори. Почалася боротьба за владу. Місцеві євреї захопили гміну. Один з них, злидар, за фахом майстер-полатайко, якого важко назвати шевцем, що за Польщі відсидів кілька років за комунізм, вигукнув на зборах: «Я десять років чекав на цей день!» Євреїв не можна було усунути, бо вони вдень і вночі сиділи в будинку гміни, на якому вивісили червоний прапор. Але настав Судний день (1939 р. свято нового року Рош-Гашана припало на 14-15 вересня, а пов'язаний з ним Судний день, Йом Кіпур – свято, яке відзначали навіть нерелігійні люди – на 23 вересня – В.С.). Єврейські безбожники пішли до божниці і тоді українські селяни опанували гміну. Там сиділи на столах і лавах; та ба, не вміли урядувати. Через те й допустили кількох євреїв до урядування²²⁰. С. 142.

Традиційно у житті галицького села, крім обраного зборами села вїйта та його помічників, провідну роль відігравала сільська громада, котра очолювалася місцевим парохом чи авторитетним учителем, яка доволі часто виступала альтернативою офіційній владі у вирішенні місцевих суперечок. Традиційними і були збори заможних селян, так званих “багачів” та “господарів”, щонеділі після літургії поблизу

---

²¹⁸ Ош Ю. З лихоліттям на прю. Суми, «Ярославна», 1998. 32 с. С. 19.

²¹⁹ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 49.

²²⁰ Гнатюк О. Відвага і страх... С 142.

церкви для обговорення поточних справ у селі. Власне, в польській державі за певних обставин схід села мав важливе значення при вирішенні спорів з представниками офіційної влади²²¹. За спогадами О. Бучацького, жителя с. Конюхи на Тернопільщині: «в селі не було великих багатів. Лише кілька родин мало більше, як 10 моргів (1 морг = 0,56 га – В.С.). Мірилом заможності господаря в селі була кількість штук худоби і передовсім коней»²²².

Про ці особливості сільського самоуправління радянські службовці, направлені у Західну Україну для організації тимчасових органів влади у селах, просто не знали. Ті ж, що мали досвід партійної роботи у Східній Галичині ще далекого 1920 р. добре пам'ятали декрет № 1. Галревкому «Про встановлення Радянської влади в Галичині», де у п. 4. серед іншого зазначалося: «усі без виїмку дотеперішні закони, розпорядження, постанови, декрети і договори Польської держави, а також попередніх урядів Австро-Угорської імперії і так званої західної області УНР касуються, а на їх місце належить керуватися законами, постановами і декретами Галицького Револьюційного Комітету, причому в випадках тимчасової відсутності таких належить керуватися революційною совістю робітництва і біднішого селянства»²²³. Скориставшись подібними «аргументами», делеговані радянські активісти в запалі організаційної роботи, спричинили низку курйозів, зокрема, створивши в селі Скоморохи Тернопільського воєводства комітет незаможних селян. За це згодом голова повітового комітету КП(б)У отримав догану, а сам комнезам розпустили²²⁴. Щоб в подальшому уникати подібних інцидентів, командированим роздали «Пам'ятку про першочергові заходи на зайнятих територіях», відповідно до змісту якої в сільській місцевості потрібно формувати тимчасові селянські комітети, а не ревкоми. Щоб уникнути «ініціативи знизу», військовою Радою і Політуправлінням Українського фронту комісари і начальники політорганів військових з'єднань несли персональну відповідальність за те, щоб «у кожному

---

²²¹ Коростіль Н. Побут і повсякденне життя українських аграріїв Східної Галичини міжвоєнного періоду (1919-1939 рр.). // Схід. Аналітично-інформаційний журнал. 2007. №6. С. 55.

²²² Бережанська земля. Історично-мемуарний збірник... С. 761.

²²³ Під прапором жовтня... С. 367.

²²⁴ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 23.

селі створити селянський комітет, який має відповідно до постанов ЦК ВКП(б) складатися з бідняків і середняків, обмежити проникнення в селянські комітети ворожих елементів²²⁵.

Щоб пояснити людям механізми формування нових органів влади, політпрацівники ЧА в селах організовували мітинги, де у властивій радянським пропагандистам манері пояснювали переваги нового соціалістичного ладу. Цим вони виконували вимогу Директиви Військової Ради Українського фронту, у якій політпрацівникам ЧА наказували: «розвернути масово-політичну роботу серед місцевого населення».

Редакційна стаття газети «Львівські вісті» згодом так зображувала описувані події: «незабаром нахлинули маси всіляких гатунків. – Єсть Бог, ілі нет? – У нас всего хватит, у нас культура, техніка, колгоспи. Затарахкотіло від бундючних політруцьких промов. Розпочалася безконечна політмасова робота. На мітингах кричали: ми вас визволили від гніту польських поміщиків, не будете платити податків, нести жодних тягарів. Тепер заживете радісно і щасливо. Люди вірили і не вірили. Складний механізм чудернацької большевицької пропаганди, в який вкладено неймовірно велику кількість карбованців грошима, працював цілою силою пари. Безконечна серія мітингової еквілібристики, заповідала ніколи не бачене, тут видовище...»²²⁶. Крім військових, за формуванням тимчасових органів влади у західноукраїнському селі наглядали уповноважені працівники НКВС. У директиві наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії «Про завдання оперативних груп НКВС при вступі радянських військ на територію Західної України» від 15 вересня 1939 р. співробітникам НКВС у п. 15 наказували: «прийняти активну участь в організації тимчасового управління робочою гвардією та селянськими комітетами, звернути при цьому увагу на недопущення проникнення до їх складу з ворожими намірами контрреволюційних і провокаторських елементів». Крім того, в документі наголошували: «особливу увагу

---

²²⁵ Партийно-политическая работа в боевой обстановке... С. 29.

²²⁶ Ой нависли чорні хмари... С. 5.

приділити організації агентурної мережі в редакціях газет, робочих гвардія та селянських комітетах»²²⁷.

З приходом більшовиків селяни сподівалися, що нова влада призначить керівників з кращих господарів. Проте, яким було здивування селян, коли головами сільрад «уповномочені» призначали сільських нероб, злодійчуків та пияків, котрих в народі називали «дідами чи дідвою» та ставилися до них із видимою зневагою. Так, у с. Мирне (Теляче) Підгаєцького району Тернопільської області політруком Лисенком, сільський тимчасовий комітет сформовано з кільком місцевих злодійчуків²²⁸.

Селянські комітети формувалися на сільських сходах у присутності представників повітових тимчасових управлінь, часто армійських політпрацівників. Головні місія «уповномоченого» – не допустити обрання до складу сількому, а особливо його головою, «контрреволюційного елемента»²²⁹.

Процес формування тимчасових органів так описувала редакційна стаття «Львівських вістей»: «на мітингах обирали сільради. Вибори були режисованими. Вибирали узгоджених за кулісами кандидатів, яких після інструкцій політруків і комісарів підтримували бідняки. Однак, коли відкривалося, що одностайно вибрані члени сільрад «класові вороги» чи українські буржуазні націоналісти без огляду на те, чи був «середняк», чи «бідняк» усували та режисерували нові вибори. По кількох селах вибирали кілька разів в перші тижні, поки не вибрали потрібних людей»²³⁰.

У сформовані нашвидкуруч тимчасові сільські комітети, попри контроль з боку органів державної безпеки, потрапило чимало малоосвічених, малоактивних та некомпетентних осіб. Через цю обставину у звітах парафіяльних священників та спогадах простих людей знаходимо такі характеристики нової влади: «До совітських

---

²²⁷ Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / упор. Василь Даниленко, Сергій Кокін. Київ: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 48-49.

²²⁸ Підгайчани в боротьбі за волю України. Історико-мемуарний збірник. Детройт – Клівленд – Парма – Тернопіль, Горлиця 2000. С. 327.

²²⁹ Кучерепа М.М., Вісин В.В. Волинь: 1939–1941 рр.: Навчальний посібник. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. С. 38.

²³⁰ Ой нависли чорні хмари. У дворіччя «Українських народних зборів Західної України» // Львівські вісті. 1941. Ч. 68. 26-27 жовтня. С. 5.

властей хилились бідніші. Селянство загалом не переймалося більшовицькими кличами безбожництва і комунізму», «До совітських властей рекрутувалося шумовиння села, нероби, невірники», «До світських властей більшовики рекрутували не добрий елемент, а той що сам голосився», «До властей брали людей «середняків» без сталого характеру», «Урядниками в селі були люди найгіршої сорти, переважно знані лінтяї, злодії, найгірший елемент села», «До властей рекрутували з бідняків, та тих, що були ласі на поживу і мало характерні. Були в сільраді ті, що хоч і з бідняків, то вірні діти церкви та боронили людей, не дивлячись на небезпеку», «До влади рекрутовані люди, які бідняки, але не з роду, а які своїм лінивством, неробством довели до того, що їх господарство зруйнувалося»²³¹. Хоча трапляються й інші відомості: « у селі Скнилів, що поблизу Львова, до влади крім одного пастуха-комуніста, входили представники національного руху»; « в селі Лукавиці-Вижній сільраду очолював середняк, як не був зайнятий управлінням в неділю або свята, то ходив до церкви. Секретар – націоналіст провадив хор, співав на Службі Божій та колядував з хором на Різдвяні свята»²³².

В селі за інших обставин ці люди ніколи б не потрапили до органів самоврядування. Радянський режим за визначенням дослідника О. Оболонського: «... бачив в них головних провідників свого впливу та політики»²³³. Відданість новій владі з боку цих осіб живилася думкою, що їх матеріальний добробут цілком залежить від відданості та готовності служити режиму з усіх сил. За повідомленням пароха с. Іванівці Жидачівського району Львівської області о. П. Чехута: «давні злодії і лінтяї стали на їх услуги і тих зараз нагородили хатами»²³⁴.

Брак управлінського досвіду у представників сільських тимчасових комітетів визнавали і радянські партійні керівники. Як зазначено в матеріалах наради тимчасового правління

---

²³¹ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 31, арк. 12, 45; Спр. 32. арк. 59 зв.; Спр. 35, арк. 19; Спр. 36. арк. 1, 6, 10.

²³² ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 35. арк. 34 зв., 45.

²³³ Оболонский А.В. Человек и власть: перекрестки российской истории. Москва: Наука, 2002. С. 356.

²³⁴ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 16.

Станіславського воєводства, у Станіславському повіті до керівництва селянськими комітетами «прийшли люди з невеликим досвідом роботи», з «ними приходиться багато працювати, по декілька разів роз'яснювати суть їх роботи»²³⁵. «Про радянську владу ми чули раніше, але що воно за влада, хто в ній керує ми так і не розуміли», згодом писав у спогадах депутат народних Зборів Західної України В. Горлат із с. Васильківці Гусятиського повіту Тернопільського воєводства²³⁶. Про те, що: «в селі був голова, але порядків радянської влади не знав», пригадував уповноважений ЦК КПРС П. Бондаренко, що працював восени 1939 р. у с. Іванівка Підволочиського району Тернопільської області²³⁷.

Водночас у Станіславському воєводстві з рекомендованих до роботи в радянських органах влади місцевих селян бідняків було 4 809 осіб, середняків 833. За рівнем освіти із рекомендованих до роботи в радянських органах нищу освіту мали 4705, малограмотних 853, неграмотних 84 особи²³⁸. Зазначимо, що з відповідальних працівників Станіславського обкому вищу освіту мав лише секретар із пропаганди та завідуючий нафтовим відділом. Секретар обкому І. Грушецький мав середню освіту, як і більшість працівників, чверть управлінців мали нищу чи не закінчені середню освіту, зокрема секретар по кадрах, завідувач сільськогосподарського та промислового сектору²³⁹. Наявність хороших виконавців у структурах влади, хоч і без належної освіти, була характерною рисою тогочасного тоталітарного радянського управлінського апарату. Як зазначав дослідник В. Количев: «у 1939 р. в СРСР 41% секретарів обласних, крайових і центральних комітетів союзних республік, 71,4% міських та районних і 78,9% секретарів первинних партійних організацій не мали навіть середньої освіти. Такі працівники були добрими виконавцями вказівок згори, але не могли науково обґрунтувати висновки і рішення, ... розібратися в інших теоретичних питаннях»²⁴⁰.

---

²³⁵ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 4.

²³⁶ ДАТО. Ф. Р-319. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 1.

²³⁷ ДАТО. Ф. Р-319. Оп. 2. Спр. 110. Арк. 2.

²³⁸ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 20.

²³⁹ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. Спр. 14. Арк. 1.

²⁴⁰ Количев В. ЦК ВКП(б) у 1938-1941 рр. // Український історичний журнал. 1990. № 5. С. 9.

Щоб вирішити проблему недостачі кваліфікованих управлінських кадрів, до 2 жовтня 1939 року ЦК КП(б)У направив для роботи у тимчасових органах самоуправління 240 партійних працівників різного рангу, ЦК комсомолу України – 142, політуправління фронту – 80. До 5 жовтня зі складу Українського фронту було терміново демобілізовано ще 1 тис. комуністів і комсомольців²⁴¹. Крім виконання управлінських функцій, ці «бійці культурного фронту» мали низку інших доручень.

Директива Військової Ради і Політуправління Українського фронту рекомендувала працівникам політорганів: «встановити систематичне керівництво тимчасовими органами. В українських селах зняти всі польські написи і залишити написи українською мовою. Це має зробити саме населення. Політоргани мають лише підказати про необхідність таких заходів. Польські написи залишити в тих населених пунктах, де домінують поляки. Через тимчасові органи забрати з бібліотек антирадянську літературу. Особливу увагу приділяти роботі серед молоді»²⁴².

Загалом, станом на кінець вересня 1939 р. радянська влада через тимчасові комітети охопила владою практично всі села на території Східної Галичини. Зокрема, у Станіславському воєводстві утворили 10 повітових, 119 волосних та 915 сільських комітетів²⁴³.

Військові вживали всіх заходів, щоб швидко навести порядок та максимально вилучити зброю від населення. З цією метою з кінця вересня 1939 р. у селах запроваджено комендантську годину, а громадський порядок забезпечили військові патрулі та озброєні сільські дружини. Ще до приїзду Тимчасового уряду в селах Дрогобицького повіту Львівського воєводства діяло три міліції: єврейська, польська і українська. Селяни с. Острів поблизу Тернополя створили відділ народної міліції, який спільно з бійцями червоної армії охороняв залізничну колію та шляхи до села²⁴⁴.

---

²⁴¹ Кондратюк К. Новітня історія України. 1914–1945 рр... С. 186.

²⁴² Партийно-политическая работа в боевой обстановке... С. 30.

²⁴³ Андрухів І.О., Кам'янський П.Є. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30–50-х років ХХ ст.. Історико-політологічний аналіз. Івано-Франківськ: Нова зоря, 2005. С. 12-13.

²⁴⁴ Івасюта, М. Нарис історії колективізації на Тернопільщині: 1939 - 1950 рр. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. С. 29.

З 3 жовтня 1939 р. ці структури розпустили і створили нові – загони чисельністю 8-15 осіб, щоправда не видавши вогнепальної зброї²⁴⁵. Житель с. Ключів Малий Коломийського району Станіславської області згадував, що у вересні 1939 р. в охороною громадського порядку займалися колишні члени КПЗУ та КСМЗУ²⁴⁶.

Очевидці описували події так: «По кількох днях пішла перша хвиля мітингів. На швидку руку з непевних типів і шумовиння зорганізували міліцію, яка у перших тижнях головно грабувала»²⁴⁷.

Тимчасові органи влади, щоб переконати населення у перевагах нового устрою, стали у різний спосіб задовольняти потреби мешканців сіл. Розпочався аукціон нечуваної щедрості. В с. Дуліби на Львівщині сільський тимчасовий комітет роздав сільським біднякам муку, що залишили поляки у магазині м. Бібрка, а також виплатили одноразову допомогу від 10 до 20 злотих²⁴⁸. Бідним жителям с. Криворівня на Станіславщині представники радянської влади роздавали гроші, що ті могли купити собі корів²⁴⁹. Мешканка с. Конюшки Станіславської області купленій у 1939 р. за ці кошти корові «готувала теплу січку, присолювала ще й присипала меленого зерна»²⁵⁰.

Ще в день вступу на територію Західної України військові політруки закликали селян «захоплювати та розподіляти майно» поміщицьких, монастирських земель і володінь великих державних чиновників. Правда, в менталітеті галицьких селян здавна закладена повага до приватної власності і у перші дні радянської влади ніхто не наважувався відкрито брати це майно. В селі Заруддя на Львівщині польські осадники між собою говорили, що: «Польща ще буде, а ми за такі гринкі, як поділ поміщицьких маєтків, будемо відповідати»²⁵¹.

Легітимізували процес розподілу майна рішення тимчасових сільських комітетів. Власне, в цей час до лексики галицьких селян

---

²⁴⁵ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 1.

²⁴⁶ ДАІФО. Ф. Р. 1576. Оп. 1. Спр. 110. Арк. 3.

²⁴⁷ Ой нависли чорні хмари. У дворіччя «Українських народних зборів Західної України» // Львівські вісті. 1941. Ч. 71. 30 жовтня. С. 3.

²⁴⁸ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 49 б.

²⁴⁹ ДАІФО. Ф. Р. 1576. Оп. 1. Спр. 53. Арк. 1.

²⁵⁰ ДАІФО. Ф. Р. 1576. Оп. 1. Спр. 174. Арк. 1.

²⁵¹ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 20.

потрапили слова «куркуль», «середняк», «бідняк» замість традиційних – «багач», «господар», «дід», «форналь».

Крім організації розподілу поміщицької землі між безземельними та малоземельними господарствами, комітети повинні були організовували збір урожаю із залишених поміщицьких полів, молотьбу панського хліба, викопування картоплі та цукрового буряка тощо. Таким чином, у Станіславській області тимчасові селянські комітети розподілили 111 тис. га землі, сільська біднота отримала 4733 голів коней і биків, 7796 корів тощо²⁵².

В Сокальському повіті Львівського воєводства згідно «Відомості про розподіл поміщицького тваринництва станом на 14.12.1939 р.» поміщицьке майно розподілено у селах Баролі Перетоки та Бобатин. Зокрема, колишнім панським наймитам роздали 14 коней, 19 корів, 18 овець та 1 свиню²⁵³ (Додаток...).

Тимчасове правління Дрогобицького повіту Львівського воєводства повідомляло, що станом на 4 жовтня 1939 року у 76 селах організовано сільські комітети, які приступили до поділу поміщицьких земель²⁵⁴.

Священник із с. Стоянів Радехівського повіту Львівського воєводства о. Ю. Процик у листі до митрополита А. Шептицького скаржився, що тимчасовий комітет вилучив у нього церковне майно та роздав селянам²⁵⁵. У згаданому селі Дуліби тимчасовий комітет спочатку відмовлявся голосувати за розподіл церковної землі. Відтак, голова комітету самовільно розподілив парафіяльну землю між сільською біднотою. Ті спочатку не хотіли приймати наділи, але згодом, під погрозами з боку голови, погодились. Водночас, сільський парох, тих, хто взяв землю, відлучив від церкви і грозив відмовляти у сповіді, за що отримав «слідство» та попередження повітового управління, «що коли таке і надалі буде продовжуватися, то священник поїде на Сибір»²⁵⁶. Щоб в подальшому уникати подібних ситуацій, часопис «Львівські Архієпархіальні Відомості» в січні 1940 р. в одній

---

²⁵² ДАІФО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 8.

²⁵³ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 397.

²⁵⁴ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 1.

²⁵⁵ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 15 зв.

²⁵⁶ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 49 в.

із публікацій роз'яснив, що: « ті, що Церкві відбирають спосіб утримання священика, себто церковні парафіяльні ґрунти, кривдять парохію і всіх християн, котрим потрібна праця священика. Вони допускаються до тяжкого святокрадства і стягають на себе ескоммуніку, з якої не можуть бути розрішені, хіба після направлення здоланої кривди. Хто користає з духовної праці священика, той перед Богом і совістю зобов'язаний причинятися до його удержання, такий євангельський закон»²⁵⁷.

У селі Мале Городище Зборівського повіту Тернопільського воєводства тимчасовий комітет роздав майно місцевого «фільварку», проте навідріз відмовився ділити церковне поле²⁵⁸. Натомість, у селі Плісняни Зборівського повіту тернопільського воєводства комітет вилучив у місцевого священика 25 гектарів землі та роздав поміж сільською біднотою²⁵⁹. У сусідньому селі Заруддя 21 га. церковного поля, 3 га. сіножатей та 89 арів городу розподілили між селянами, а парафіяльну стодолу та господарське приміщення розібрали і передали на баланс сільської управи²⁶⁰.

У с. Літятин Бережанського повіту Тернопільського воєводства Д. Маланчук, «чоловік прокомуністичних поглядів», самовільно забрав із фільварку «цілу фіру снопів», але був затриманий начальником міліції і засуджений на 1,5 року. Повернувшись з тюрми, казав: «О, то не така комуна»²⁶¹.

Як писав згодом у спогадах парох с. Августівка о. П. Олійник: «наше селянство – як консервативний елемент дуже з резервою слухав на різних мітингах пропаганду комунізму, але треба ствердити, що большевицька пропаганда і кличі поробили в релігійнім світогляді і в моральнім уровні значні тріскі щілини: поняття справедливості, панування приватної власності, поняття експлуатації, релігійні практики (головно у чоловіків) улягли великому захитанню»²⁶².

---

²⁵⁷ Львівські Архієпархіальні відомості. Львів, 1940. Січень. № 1. С. 10.

²⁵⁸ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 54 зв..

²⁵⁹ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 1.

²⁶⁰ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 22.

²⁶¹ Бережанська земля... С. 472.

²⁶² ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 26.

Як і застерігали досвідчені сільські господарі, з розданим похапцем майном сільська біднота не могла дати собі ради. Тимчасові повітові та воєводські комітети селяни закидали скаргами про допомогу у вирішенні господарських проблем.

28 вересня 1939 р. житель с. Глуховичі С. Закаль скаржився Львівському воєводському тимчасовому правлінню на місцевий сільський комітет за те, що той виділив йому з фільварку корову, але не дав паші, а він своєї не має. У відповідь Тимчасове правління 31 вересня 1939 р. постановило наділити зазначеному селянину пашу з фільварку²⁶³.

Громадянин В. Ліхва із с. Піколовичі Львівського воєводства скаржився на те, що селянський комітет не хоче йому жодним чином допомагати, а він, не маючи господарки, будучи наймитом у фільварку, виховує двох дітей, не має з чого жити. Тимчасова управа пропонувала розглянути скаргу та виділити допомогу²⁶⁴.

Бідний багатодітний селянин І. Гуль із с. Германів Львівського воєводства, який працював на фільварку, скаржився, що коли попросив у сільського комітету збіжжя, то йому відмовили. Тимчасова управа дала розпорядження наділити²⁶⁵.

Мешканки с. Гаї М. Вовк і К. Шуплат скаржилися, що вони бідні вдови з часів I світової війни і, як компенсацію, отримували від Польської держави 40 злотих за втрату чоловіків. З 1 вересня 1939 р. не отримували ніяких коштів, через що не мають за що жити, а сільський комітет не допомагає. Тимчасове правління Львівського воєводства постановило надати вдовам допомогу із забраного з фільварку збіжжя і картоплі²⁶⁶.

Прикладом повної безпорадності є наступна історія. Бідняк С. Бутель із с. Дмитріє Львівського воєводства у скарзі зазначав, що має шестеро дітей, корову і більше нічого. Писав, що не має за що купити дров, а сільський комітет не хоче допомагати. Тимчасовий комітет постановив 20 вересня 1939 р. виділити 3-4 метри дров. Як результат, місцеве Красівське лісництво виписало 2 м³ дров, але гр.

---

²⁶³ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 9.

²⁶⁴ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 2.

²⁶⁵ Там само. Арк. 3.

²⁶⁶ Там само. Арк. 4.

Бутиль не мав чим їх вивезти і знову поскаржився. Тимчасове правління видало 7 жовтня 1939 р. наказ сільському комітету виділити підводу²⁶⁷.

Щоправда, не усі заяви воєводське тимчасове правління задовольняло. Коли мешканці с. Заруддя Львівського воєводства Олег і Антон Піколо 25 вересня 1939 р. поскаржилися до тимчасового правління на сільський комітет, що той забирає в них землю, яку вони купили за Польщі в монастиря, то наступного дня голова сільського комітету повідомив, що буде відбирати землю в осадників, якими ті є, бо посіли землю в 1937 р²⁶⁸.

Відчувши всю повноту влади, керівники сільських тимчасових комітетів стали на свій розсуд вирішувати сільські справи.

В жителя с. Зимна Вода на Львівщині забрали орендоване у священика поле разом із урожаєм²⁶⁹. Селянський комітет с. Висоцько-Нижнє Львівського воєводства на засіданні 18.09.1939 р. ухвалив рішення забрати дошки від Т. Корнебі за те, що той «був польським підхлібником, належав до охорони лісу і відбирав в селян дрова, малину, гриби, а дошки не його, а фірми «Бодулі»». ²⁷⁰

Щоб виправити ситуацію, більшовикам потрібно було сформуванати представницький орган влади, що бодай формально міг вважатися виразником волі населення Західної України.

2 жовтня 1939 р. ЦК ВКП(б) прийняв рішення про скликання Українських Народних Зборів. Вибори повинні були відбутися 22 жовтня, а самі збори мали розпочати роботу 26 жовтня. У рішенні зазначалося, що під час роботи Зборів, буде вирішено питання характеру влади у регіоні, затверджено конфіскацію поміщицьких земель селянськими комітетами, вирішено питання про входження до складу УРСР та відповідно СРСР. Правом висунення кандидатів наділені селянські комітети, тимчасові правління, збори робітників та трудової інтелігенції. Виборча кампанія повинна була проходити під гаслами встановлення радянської влади на території Західної України.

---

²⁶⁷ Там само. Арк. 12, 14.

²⁶⁸ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 17.

²⁶⁹ Там само. Арк. 29.

²⁷⁰ Там само. Арк. 44.

Відповідальними за хід агітаційної та виборчої кампанії були тимчасові органи влади і військові Українського фронту.

2 жовтня 1939 р. Політуправлінням Червоної армії видано директиву, згідно котрої всі комісари, політоргани військових частин повинні були прийняти саму активну участь у підготовці і проведенні виборів. Військові мали надавати тимчасовим органам допомогу в підготовці і проведенні виборів, виготовленні агітаційних матеріалів, суворо слідкувати, щоб не було допущено фактів глумлення і спотворення гасел. Підготувати політичну пам'ятку виборця. Політуправління армій повинні були забезпечити проведення мітингів, де роз'яснити людям, як мають проходити вибори і забезпечити обрання «дійсно надійних людей». Вжити всіх заходів до максимальної активізації робітників, бідняків, середняків, батраків і трудової інтелігенції²⁷¹.

Виборча документація готувалася на українській та польських мовах. До складання списків залучали передусім передових робітників, селян, вчителів, лікарів, та тих, хто допомагав Червоній Армії при вступі, і хто допомагав встановлювати новий порядок. Щоб уникнути ексцесів, вся виборча документація готувалася централізовано у Львові²⁷². Оголосила початок виборчої кампанії Військова Рада Українського Фронту, розмістивши на першій сторінці щоденної газети управління «Червона Україна» оголошення: Громадяни пам'ятайте! Неділя 22 жовтня – день виборів до Українських Народних Зборів! Всі, як один, візьмемо участь у виборах депутатів до Народних Зборів²⁷³! Решту організаційних питань мали вирішувати на місцях.

Стаття 134 Конституції СРСР визначала, що вибори до усіх виборних органів відбуваються на основі загального, рівного, прямого виборчого права при таємному голосуванні. Стаття 135 визначала, що право голосу мають всі громадяни СРСР, які на момент

---

²⁷¹ Партийно-политическая работа в боевой обстановке... С. 23.

²⁷² ДАЛЮ. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1-3.

²⁷³ День виборів! // Червона Україна. 1939 р. № 27. 6 жовтня 1939 р. С. 1.

голосування досягли 18-річного віку²⁷⁴. До Народних зборів один делегат обирався від 5 тис. чол. населення²⁷⁵.

Для допомоги в організації виборчого процесу з Москви та Києва додатково делегували 1000 комуністів і 500 комсомольців. ЦК КП(б)У делегував не менше 2000 комуністів і комсомольців. Своїх представників надіслали й інші відомства²⁷⁶. В підготовці виборів до Народних Зборів прийняло участь 51 725 агітаторів, в тому числі 40 049 місцевих, з них жінок 4 111. У роботі дільничних комісій прийняло участь 39 620 осіб, з них 33 765 місцеві, в тому числі 29 968 селян²⁷⁷. Під час підготовки до виборів та уточнення списків виборців, радянські функціонери здійснили негласний перепис мешканців віком від 18 років²⁷⁸. Згідно з цими даними, володіло правом вибору у Волинському воєводстві – 1 311 055, Львівському – 1 325 977, Станіславському – 945 664 та Тернопільському – 1 021 449 осіб²⁷⁹.

ЦК КП(б)У затвердив список гасел до виборів у народні Збори, що складався із 44 позицій. Ними заповнювали гасла і транспаранти, що заповнили вулиці сіл. Серед них відзначимо наступні: «Землі поміщиків, монастирські землі, землі великих державних чиновників – належать трудовому селянству», «Селяни і селянки звільненої Західної України обирайте до Українських народних Зборів вірних синів і дочок трудящого народу, які затвердять передачу селянам поміщицьких земель і встановлять радянську владу», «Слава могутній більшовицькій партії», «Слава нашому вчителю, генію людства – мудрому Йосифу Віссаріоновичу Сталіну!»²⁸⁰.

По селах відбувалися збори, масові мітинги і демонстрації, під час яких відбувалося висунення та обговорення кандидатів. Як завжди, не обійшлося без курйозів. У с. Шибалин на Тернопільщині напередодні 22 жовтня 1939 р. під час мітингу представник повітового правління

---

²⁷⁴ Конституція СРСР. Москва, Издание ЦИК СССР, 1937. С. 32.

²⁷⁵ Бабій Б.М. Возз'єднання Західної України з Українською РСР. Київ : Вид-во АН УРСР, 1954. С. 85.

²⁷⁶ Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку. Київ: Парламентське вид-во, 2007. С. 357.

²⁷⁷ ЦДАЛ. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 7. арк. 18.

²⁷⁸ Ой нависли чорні хмари. У дворіччя «Українських народних зборів Західної України» // Львівські вісті. 1941. Ч. 71. 30 жовтня. С. 3.

²⁷⁹ ЦДАЛ. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 31.

²⁸⁰ ЦДАЛ. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 6-8.

висунув кандидатом маловідомого селянам чоловіка, який до того ж говорив українсько-польським суржиком. Присутні підняли шум і сміх. Як альтернативу, запропонували кандидатуру малоземельного селянина Івана Перога. Коли всі погодилися, один із присутніх на мітингу підлітків голосно вигукнув: «Періг-пияк». Кандидатуру знову відхилили, і згодом за погодженням із селянами висунули авторитетного господаря І. Дидика, якого і обрали делегатом до Народних Зборів²⁸¹. У с. Дуліби Львівського воєводства під час передвиборчого мітингу агітатор звернувся до юрби: «давайте нам не мудрих, а дурних, а ми їх навчимо»²⁸².

У селах регіону формувалися агітаційні групи, до яких, крім сільського бідняцько-середняцького активу, включали працівників освіти та культури. Вони мали вести роз'яснювальну роботу про переваги соціалістичного способу життя. Варто зазначити, що робота агітатором не завжди була безпечною. Так, під час підготовки до виборів у с. Нова-Восківка Яворівського повіту Львівського воєводства 13 жовтня 1939 р. в будинок селянського комітету, де зібралися члени виборчої комісії та агітатори для наради, невстановлені особи кинули бомбу. В результаті одна людина загинула, троє отримали поранення²⁸³.

Вибори розпочалися о 6.00 ранку за місцевим часом 22 жовтня 1939 р.²⁸⁴ Галицькі селяни, не звиклі до радянської манери проводити вибори, по-різному відреагували на їх проведення. Одні ще зранку намагалися проголосувати, інші відверто саботували. Не зважаючи на значні зусилля військових та працівників радянських правоохоронних органів, уникнути інцидентів не вдалося.

У Львівській області в с. Жовква на виборчі дільниці зранку організовано прийшли 300 біженців. Натомість у с. Добростан Городоцького повіту в першу годину не прийшов ніхто, через «роботу» місцевого священика, який зібрав людей до церкви. Представниками виборчої комісії до храму направили агітаторів. Подібне відбулося і у с. Туринка на Жовківщині, де парафіяльний

---

²⁸¹ Бережанська земля... С. 613.

²⁸² ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 49 б.

²⁸³ ЦДІАЛ. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 23.

²⁸⁴ ЦДІАЛ. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 7. арк. 18.

священик організував богослужіння з перервами на 40-50 хв. і тим самим не давав змоги селянам голосувати. У с. Добростан після довготривалої (2 год.) проповіді в церкві, ніхто із селян вже не пішов на вибори. До 13-ї години тривала служба і у с. Чапаринці замість 10-ї ранку. В с. Красне і Добротів Надвірнянського повіту Станіславського воєводства населення не прийшло на виборчу дільницю, заявивши біля церкви: «ми за комунію голосувати не будемо. Хай живе віра і самостійна Україна». Демонстративно покинули приміщення дільниці та організовано пішли до церкви жителі сіл Ярушинці і Лапаки Стрийського повіту Львівського воєводства.

У Станіславському воєводстві в селах Ямники, Парвичі та Яринок націоналісти закликали не голосувати за висунутого кандидата. В Надвірнянському повіті українські націоналісти закликали голосувати за “Самостійну Україну”, а не за висунутих кандидатів. В с. Биків на виборчій дільниці оунівці поширювали листівки, у яких наказували знищити Червону Армію, розганяти ради з комітетами під гаслом: «Хай живе христова віра і незалежна українська держава». В с. Летяче Заліщицького повіту Тернопільського воєводства невідомі в центрі повісили три афіші проти виборів.

В с. Строевська Збаразького повіту Тернопільського воєводства 60% місцевих поляків відмовилося голосувати та повісили польський національний прапор. Подібний факт мав місце в с. Глядів Радехівського повіту Львівського воєводства, де в ніч з 21 на 22 жовтня невідомі на костелі повісили синьо-жовтий прапор.

Мали місце і більш серйозні випадки. В с. Каміння Городоцького повіту Львівського воєводства націоналісти розігнали виборчу комісію. В Станіславському воєводстві спалили хату заступника керівника селянського комітету, вбили агітатора. У с. Топорів Тернопільського воєводства в ніч з 21 на 22 жовтня вчинено замах на голову дільничної комісії²⁸⁵.

Не зважаючи на подібні інциденти, вибори тривали, хоч і з низькою явкою. Станом на 14.00 за місцевим часом в Львівському воєводстві проголосувало лише 34 % виборців, а вже на 19.00 явка

---

²⁸⁵ ЦДІАЛ. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 21-33.

виборців становила 82%. У сусідньому Станіславському воєводстві виборці голосували активніше. Тут станом на 15 год явка становила 68,94%²⁸⁶. Загалом у виборах до Народних Зборів на території Станіславського воєводства області прийняло участь 96,12% виборців²⁸⁷.

За офіційними даними у виборах взяло участь 92,8% виборців, з них за кандидатів у депутати Народних зборів проголосувало 90,4%. Не голосувало понад 700 тисяч осіб і коло 76 тис. бюлетенів визнано недійсними. Згідно офіційних результатів волевиявлення обраними вважалися 1484 депутати. Як зазначає професор К. Кодратюк: «завищені підсумкові дані були наслідком як застосування певних форм тиску на виборців, так і підтасовки голосів при їх підрахунку... За умов панування в Європі тоталітарних і авторитарних режимів про демократичний плебісцит, тим більше з територіального питання, на той час просто не могло бути й мови»²⁸⁸.

Як і було заплановано, Народні збори Західної України розпочали роботу 26 жовтня 1939 р. Щоб уникнути несподіванок, усі документи, які мали ухвалити Народні збори, завчасно підготували у Києві та доставили до Львова. Кількість делегатів пропорційно відображала усі прошарки західноукраїнського суспільства.

Перед початком роботи з доповіддю виступив голова мандатної комісії т. Сидоренко. За його словами: «мандатна комісія установила, що ніяких даних нема, для того щоб вчинити касацію виборів в будь-якому виборчому окрузі, бо скарг і заяв, які б взяли під сумнів діяльність ОВК і комісій, які організовували вибори до Українських Народних Зборів нема, як в справах ОВК, так і в справах комісій по організації виборів. Не дійшло таких заяв і до мандатної комісії». Арк. 248. Відтак, депутатами від робітників стали 415 чол. (28 %), від селян 766 (52%), інтелігенція 303 (18%), в тому числі 251 жінка та 119 делегатів від молоді²⁸⁹. Після доповіді професора К. Студинського Народні Збори прийняли низку доленосних для Східної Галичини рішень. Зокрема, Декларації про встановлення радянської влади в

---

²⁸⁶ ЦДІАЛ. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 21.

²⁸⁷ ДАІФО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 8.

²⁸⁸ Кондратюк К. Новітня історія України... С. 187.

²⁸⁹ ЦДІАЛ. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 248,250; Спр. 8. Арк. 35.

Західній Україні. В документі серед іншого зазначалося: «Червона Армія, виконуючи волю великого радянського народу, простягнула трудящим Західної України руку братерської допомоги і звільнила їх з-під гніту польських панів та капіталістів. Звільнений народ дістав можливість вільно, як справжній господар своєї долі, рішати питання про те, яку державну владу встановити на своїй землі. Ради – це влада робітників і селян. Тільки Ради – найдемократичніша державна влада; тільки через Ради весь трудовий народ бере участь в керівництві державою. Віднині вся влада на Західній Україні належить трудящим міста і села в лиці Рад депутатів трудящих»²⁹⁰.

За більш театральним сценарієм відбувалося прийняття Декларації про націоналізацію поміщицьких та монастирських земель.

Проголосити текст документу доручили голові селянського комітету с. Сеневідсько-Нижнє Станіславського воєводства Ю. Шкалубіну. Свою доповідь селянин розпочав із вірша:

І тому радянське селянство радісно співає:

Квітне, розцвітає

Вся наша земля,

Бо нам сяє

Сонце із Кремля.

Далі доповідач продовжив: «я пропоную, щоб Народні збори затвердили відібрання поміщицьких земель та розподілили їх поміж селян без викупу через селянські комітети», чим викликав у залі вигуки «Правильно» та бурхливі оплески²⁹¹.

У промові делегатки М. Кіх із Львівського воєводства прозвучали слова підтримки подібної постанови, та про «сонце Сталінської Конституції», яке освічує шлях новому життю²⁹². Відтак, після нетривалого обговорення учасники Зборів затвердили текст «Декларації про конфіскацію поміщицьких земель». У документі серед іншого зазначалося: «на звільненій від поміщиків і капіталістів землі Західної України єдиним законним її господарем є трудовий народ і робітники, селяни і трудова інтелігенція... Віднині земля

---

²⁹⁰ ЦДІАЛ. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 17-19.

²⁹¹ ЦДІАЛ. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 198.

²⁹² ЦДІАЛ. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 108.

належить народу! ...Українські народні збори проголошують на території Західної України конфіскацію земель поміщицьких, монастирських та великих державних урядовців зі всім їхнім живим та мертвим інвентарем і садибами, будівлями. Народні Збори затверджують відбирання поміщицьких земель без викупу через селянські комітети під керівництвом тимчасових управлінь і передачу їх в користування трудовому селянству». Далі, в друкованому оригіналі від руки російською мовою дописано: «вопрос о землях осадников решают крестьянские комитеты»²⁹³.

Під час засідання 27 жовтня 1939 року Народні Збори від імені західноукраїнського населення ухвалили Декларацію про возз'єднання Західної України з УРСР: «Просити Верховну Раду СРСР прийняти Західну Україну до складу Української радянської Соціалістичної республіки і тим злучити український народ в єдиній державі, покласти край віковому роз'єднанню українського народу»²⁹⁴.

1 листопада 1939 року Верховна рада СРСР прийняла закон про включення Західної України до складу СРСР, возз'єднання її з радянською Україною. 14 листопада 1939 року позачергова сесія Верховної ради УРСР прийняла закон про прийняття Західної України до складу української РСР. З цього моменту на теренах Західної України набрали чинності Конституція та законодавство УРСР та СРСР.

На підставі постанови Президії Верховної Ради СРСР від 4 грудня 1939 р. на означених територіях ліквідовано старий адміністративний поділ і створено Волинську, Дрогобицьку, Ровенську, Львівську, Станіславську і Тернопільську (до 1944 р. Тарнопольську) області. Замість повітів у січні 1940 р. створено 202 сільські райони. Відповідно у Дрогобицькій створено 30, Львівській та Станіславській по 37, Тернопільській 38 районів²⁹⁵. Зазначимо, що до реформи у

---

²⁹³ ЦДАЛ. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 26, 27.

²⁹⁴ Український вибір... С. 358.

²⁹⁵ Кондратюк С. Встановлення сталінського тоталітарного режиму в Західній Україні (вересень 1939 – червень 1941 р.) // 1939 рік в історичній долі України і українців: матер. Міжнар. наук. конф. 23-24 вересня 1999 р. / ред. кол.: К.К. Кондратюк (гол. ред.) та ін.. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. С. 157.

Тернопільському воєводстві було 17 повітів²⁹⁶. Збільшення числа райцентрів було зумовлено потребою охопити партійним контролем якомога щільніше новоприєднані території.

29 листопада 1939 р. згідно з указом Президії Верховної ради СРСР громадянам польської держави, що на момент входження Західної України до складу СРСР, надано радянське громадянство²⁹⁷.

Постановою РНК УРСР від 20 грудня 1939 р. з 15 лютого 1940 р. на території західних областей Української РСР оголошувався початок паспортизації населення, в першу чергу в містах, робітничих селищах, райцентрах і залізничних станціях²⁹⁸. Дія постанови не поширювалася на жителів сіл, крім тих населених пунктів, що перебували у прикордонній смузі, поблизу залізниць чи інших важливих стратегічних об'єктів. Зазначимо, що без паспорта селянин не мав змоги виїхати за межі свого населеного пункту і, таким чином, де факто селяни стали невиїзними. Крім того, запроваджений інститут прописки вимагав, щоб новоприбулі до сіл громадяни у п'ятиденний термін або стали на облік у сільських радах, або покинули населений пункт. Таким чином, у західноукраїнському селі утверджувалася радянська тоталітарна система стеження усіх за усіма.

До роботи з паспортизації райкоми залучали актив, що приймав участь у підготовці до виборів Народних Зборів і приймав подальшу участь у підготовці до виборів у ВР СРСР та УРСР. Актив мав допомагати органам міліції виявляти осіб, «яким повинно бути відмовлено у видачі радянських паспортів»²⁹⁹.

В прикордонній смузі паспортизацію населення планували розпочати 15 лютого і завершити до 30 березня 1940 р. Проте з початком паспортизації на території Станіславської області гостро відчувався брак паперу та фотоматеріалів, а відтак бюро Станіславського обкому КП(б)У під час засідання 13 травня 1940 р. констатувало, що обласне управління міліції до 1 травня 1940 р. не

---

²⁹⁶ Івасюта М. Нарис історії колективізації на Тернопільщині (1939-1950 рр.) / М. Івасюта. – К., Видавництво Академії Наук Української РСР, 1958. С. 35.

²⁹⁷ Баран В.К., Токарський В.В. «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. С. 74.

²⁹⁸ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. Спр. 14. Арк. 2.

²⁹⁹ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. Спр. 14. Арк. 3.

завершило процесу паспортизації та прописки паспортів по Станіславській області³⁰⁰.

Відповідно до радянської управлінської адміністративної моделі основними центрами прийняття владних рішень були партійні органи обкоми та райкоми КП(б)У. Інші політичні партії, громадські, спортивні, культосвітні та інші товариства припинили свою діяльність. Їх місце у суспільно-політичному житті села зайняли контрольовані партійними діячами профспілкові, комсомольські, спортивні та мистецькі спілки.

Як зазначає К. Кондратюк: «специфікою радянського тоталітаризму було переплетення партійних і державних структур, функціонування цілісного владного суб'єкта партії – держави³⁰¹.

В селах вся повнота влади зосередилася у новостворених сільських радах. Як зазначали автори радянської пропагандистської брошури: «сільрада – орган диктатури пролетаріату на селі. Вона переводить в життя найважливіші директиви партії, колективізацію, хлібозаготівлі, посівні кампанії³⁰². Діяльність сільрад регламентували «Основні положення про організацію сільрад в СРСР» від лютого 1930 р. Бюджет сільських рад формувався із 30% відрахувань від сільськогосподарського податку, зібраного на території сільради, частки державних прибутків, відсотків із реалізованих на її території державних позик та самооподаткування громадян.

В сфері адміністрування сільради мали право видавати обов'язкові постанови та накладати адміністративні стягнення за їх порушення. Керувати роботою соціально-культурних та побутових установ, організувати соціалістичне виховання населення та перебудову його побуту. Основне ядро активу сільрад складали сільські наймити, бідняки та колгоспники. Крім того, сільрада стежила за сплатою сільськогосподарського податку, погашенням кредитів, здачею контингентів, посівними кампаніями і соціальним складом колгоспу, щоб туди не потрапили ворожі елементи³⁰³.

---

³⁰⁰ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. Спр. 14. Арк. 5; Спр. 17. Арк. 40.

³⁰¹ Кондратюк К. Новітня історія України... С. 190.

³⁰² Беляєв І., Агронський І. Роля сільрад в зв'язку з колективізацією сільського господарства. Миколаїв: Видано Миколаївським Окрвиконкомом, 1930. С. 1.

³⁰³ Беляєв І., Агронський І. Роля сільрад в зв'язку з колективізацією сільського господарства... С. 5,7, 8, 21, 22.

Оскільки сільські ради – це представницький орган, а вибори до них ще не відбулися, то фактична влада у західноукраїнському селі сконцентрувалася у керівників виконавчих комітетів. Щоправда, середня зарплата голови сільради становила 150-300 крб./місяць і залежала від кількості населення. Секретар отримував 125-300 крб./місяць, робітник військового обліку 200 крб., вартовий-прибиральник 90 крб. в той час, як на чорному ринку гуска коштувала 160 крб.³⁰⁴. Відтак, малі посадові оклади, відсутність управлінського досвіду, брак освіти, а також бажання показати іншим, що ти тепер «чин», зумовили зловживання владними повноваженнями.

В с. Раків-Кут Гусятинського району Тернопільської області голова сільради самовільно оштрафував селянина на 30 крб. за те, що його син викрав у сусіда голуба, іншого селянина оштрафував на 6 крб. за те, що зарізав кабана і не заніс у сільраду кілограм сала. Голова сільради с. Городище Тернопільської області з 19 господарств зібрав по 8 крб. за дозвіл зарізати для себе свиню³⁰⁵.

На початку 1940 р. в с. Богутин Зборівського району Тернопільської області голова сільради незаконно вимагав у заможних селян для посіву від 50 до 200 кг зерна, а також робив подворові обходи та вчиняв незаконні труси. Навіть в бідняків вилучав харчі, які потім з активом сільради ділили поміж собою. Самовільно запровадив нічну і денну варту біля будинку місцевого ксьондза по два чоловіки вдень і вночі. Оштрафував місцеву жительку на 20 крб. за те, що та відмовилася вести возом голову та секретаря сільради у м. Зборів³⁰⁶.

Не менш креативними виявилися їх колеги із сільради с. Гермаківка Теремовлянського району Тернопільської області, які самовільно збирали із селян плату за перереєстрацію польських паспортів на худобу, щоб ті могли її продавати. Загалом встигли видати 30 паспортів³⁰⁷.

Прокуратура Тернопільської області порушила кримінальну справу проти активіста сільради с. Колиндяни Чортківського району

---

³⁰⁴ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 276. 3 арк.

³⁰⁵ ДАТО. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 456. Арк. 18.

³⁰⁶ ДАТО. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 505. Арк. 2.

³⁰⁷ ДАТО. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 52.

за те, що конфіскував у місцевого жителя чемодан з цінними речами, а також систематично вимагав від працівників місцевого спиртзаводу продукти харчування³⁰⁸.

В Новосіклівському районі Тернопільської області голові сільради І. Москалюку винесли догану за те, що при роздачі дров сільській бідноті до списку «включив попа, ксьондза і равина»³⁰⁹.

З метою підвищення кваліфікаційного рівня працівників сільських виконкомів західноукраїнські обкоми КП(б)У відряджали частину з них у інші регіони країни переймати досвід.

Як пригадувала депутат Народних Зборів Західної України П. Андрійчук із с. Заболотів Станіславської області: «восени 1939 р. вона спільно із іншими прорадянськими активістами їздили у східні області УРСР, а згодом «розказувала односельцям про переваги радянського ладу»³¹⁰.

В листопаді 1939 р. у Станіславському повіті проведено 10-денні курси для агітаторів, що працювали у сільській місцевості. Тоді курси відвідало 510 осіб. Після завершення навчання, частину слухачів направлено на «керівну селянську роботу»³¹¹.

На курсах радянського будівництва для працівників сільрад на початку 1940 р. в Тернопільській області упродовж 1,5 місяці навчалоя 700 осіб. На це витратили 324 тис. крб. Водночас за 5-тиденні курси секретарів сільрад, які відвідували 1000 осіб, витратили 45 тис. крб.³¹².

Відповідно до вказівок Станіславського обкому наприкінці 1939 р. в Станіславському районі провели «відчити» голів 92 селянських комітетів. Під час звіту частину голів селяни критикували за проведену роботу. За результатами «відчиту» звільнили 16 голів, як ворожий елемент, в тому числі двох вигнали за спекуляцію. У Деліївському районі 5 голів звільнено за розбазарювання поміщицьких земель. В селі Ляхівці допущено політичні помилки, коли член партії Адамовський створив комбід. За це активіста

---

³⁰⁸ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 122.

³⁰⁹ ДАТО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 23.

³¹⁰ ДАІФО. Ф. Р. 1576. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 1.

³¹¹ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 5.

³¹² ДАТО. Ф. Р-1833. Оп. 1. Спр. 13. арк. 31.

Адамовського виключили з лав ВКП(б). Як зазначено у стенограмі засідання, на зауваження товаришів, що Адамовський допустився помилки, секретар обкому Груленко додав: «це не помилка, а ціла провокація»³¹³.

Щоб уникнути більш серйозних провокацій, головою Львівського обкому І. Козирєвим спільно з Військовою Радою армії видано наказ № 15 від 23 грудня 1939 р. головам повітових виконкомів.

Відповідно до нього все населення мало здати наявну в неї зброю. Наказ мали довести до відома населення через загальні збори. Для цього навіть видали окремі примірники на аркушах великого формату. Зброю потрібно було здати в 10-ти денний термін з дня виходу наказу. Хто не виконав – суд військового трибуналу. Під текстом наказу стояли підписи Комкора Голикова, начальника штабу полковника Веялка, члена воєн. ради, бригадного комісара Захаричева³¹⁴. Очевидно, що акція по збору зброї не дала відчутних результатів, а тому в листі за підписами в.о. начальника штабу 6-ї армії майора Кузьмичева та воєнного комісара майора Золотухина на ім'я керівника Львівського обкому з штабу 6-ї армії 2 відділу за № 2/3140 від 3 січня 1940 р. військові просили продовжити дію виконання наказу упродовж першої половини січня 1940 р.³¹⁵.

Акціями із вилучення зброї радянська влада намагалася забезпечити проведення виборчих кампаній до Верховної ради СРСР та УРСР, призначених на березень 1940 року, та до органів місцевого самоврядування у грудні того ж року.

Черговим кроком формування радянських органів влади у Західній Україні стали вибори депутатів до Верховної ради СРСР та УРСР, призначені на 24 березня 1940 р.³¹⁶

Щоб уникнути антирадянських виступів під час виборів, на початку 1940 р. у сільських радах органами державної безпеки спільно із представниками відповідних обкомів КП(б)У проведено кадрові «чистки». Лише у лютому 1940 р. із сільрад Львівської області звільнили 110 працівників, які до приходу радянської влади

---

³¹³ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 7, 8.

³¹⁴ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 173. Арк. 16.

³¹⁵ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 173. Арк. 18.

³¹⁶ Вибори до Верховної Ради СРСР та УРСР. // Вільна Україна. 1940. № 18(100). 22 січня. С. 1.

були членами КПЗУ, Сельробу, Просвіти тощо³¹⁷. На одному із засідань Станіславського ОК КП(б)У констатували, що : «Політичні настрої в селах не вивчені. В с. Мишин Печеніжинського району контрреволюційні елементи повисували до сільради своїх представників. В с. Березів-Вижній Яблунівського району внаслідок «притуплення політичної більшовицької пильності» до складу сільради обрали 10 осіб, що «не заслуговують політичного довір'я». В с. Буковець Жаб'євського району після висунення кандидатів до складу сільської ради та їх реєстрації під впливом куркулів без відома районної влади скликано збори селян, на яких висунули інші кандидатури³¹⁸.

Після заходів із вилучення зброї у населення та чистки від неблагонадійних елементів сільських рад наприкінці січня 1940 р. у Західній Україні розпочалася підготовка до виборів у ВР СРСР та УРСР.

Починаючи з 24 січня 1940 р. у Західній Україні стартувала виборча кампанія, яка за рівнем підготовки стала набагато видовищнішою, ніж вибори до Народних зборів 1939 р. Влада намагалася, враховуючи попередній досвід, провести зразкову виборчу кампанію.

На початковому етапі кампанії велику увагу приділяли підготовці та виправленням списків виборців. Зокрема, голова Львівського облвиконкому М. Козирєва 19 лютого 1941 р. видав розпорядження, згідно змісту якого до 21 лютого 1940 р. всі голови райвиконкомів мали завершити складання списків виборців³¹⁹. Поспіх, з яким складалися та уточнювалися списки виборців, привів до низки курйозних моментів. Так, Бурштинський РК КП(б)У під час формування списків членів виборчих дільниць «не забезпечив квоти 30% для жінок у виборчих дільницях». В с. Лиски Коршівського району Станіславської області голова сільради списки виборців складав за книгами реєстрації шлюбу та народження³²⁰. У селах

---

³¹⁷ Макарчук С. Втрати населення Галичини в роки Другої світової війни. // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2000. Вип. 35-36. С. 325.

³¹⁸ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 9.

³¹⁹ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 130.

³²⁰ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. Спр. 14. Арк. 17.

Сільце і Загайці Підгаєцького району Тернопільської області списки виборців склали за польським алфавітом. В селах Теляче і Божиків тих виборців, які не мали батьків, записали по-матері: Іван Паранькович, Федір Ганович³²¹.

Щоб уникнути в подальшому таких інцидентів, органи влади вимагали від районних керівників більш ретельно перевіряти виборчу документацію.

У Львівській області 18 березня 1940 р. керівник обкому та облвиконкому КП(б)У видали секретарям РК КП(б)У розпорядження, у якому зазначили: «під Вашу особисту відповідальність, негайно організуйте ретельну перевірку кожного бланку виборчого бюлетеня з метою усунення можливих помилок «балотуємих» кандидатів у депутати у вашому районі»³²².

Наприкінці січня 1940 р. голові Президії ВР УРСР та керівникам західноукраїнських областей Президія ВР СРСР надіслала телеграму, у якій серед іншого зазначено: «з метою забезпечення 24.03.1940 р. повної явки виборців, треба відповідно до ст. 73 Положення про вибори... щоденно публікувати дані про дату і місце виборів через газети, плакати, радіо, мітинги і збори, усні повідомлення по домах»³²³.

Як у під час попередніх виборів до Народних Зборів чи не щодня у селах проходили мітинги, збори, концерти тощо. Лише в Тернопільській області проведено 1639 мітингів на яких були присутні 519286 осіб³²⁴.

До роботи агітаторами залучили, крім членів виборчих комісій та агітаторів, місцевих вчителів та працівників сільських клубів. Водночас до перебігу агітації додали радянського колориту.

У Станіславській області спортивними товариствами «Динамо», «Харчовик», «Локомотив» та ін. організовано велопробіг із 100 учасниками, а також лижний пробіг, який охопив 15 районів області³²⁵.

---

³²¹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 671. Арк. 3.

³²² ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 58, 60.

³²³ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 74.

³²⁴ ДАТО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 26.

³²⁵ ДАІФО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 59.

У сусідній Львівській області секретар облради М. Дріль надіслав голові сільради Городок Нижній телеграму, у якій повідомив, що: «З березня 1940 р. проводиться перший агітпробіг ім. газети «Радянська Україна», присвячений виборам депутатів до ВР СРСР та ВР УРСР. До вас прибуде команда львівських фізкультурників для проведення роботи з підготовки до виборів. Обласний виконком зобов'язує вас подати команду фізкультурників-агітаторів на допомогу у виконанні поставленого перед ними завдання»³²⁶. Очевидно, що одного агітпробігу виявилось мало, а тому згаданий чиновник 16 березня 1940 р. розіслав усім головам сільрад Львівської області телеграми наступного змісту: «17 березня 1940 р. проводиться 2-й цикл лижного агітпробігу ім. газети «Радянська Україна», присвячений виборам... До Вашого села прибуде команда Львівських лижників для проведення роботи по роз'ясненню виборцям Сталінської Конституції та виборчого закону. Обласний виконком зобов'язує вас подати команду фізкультурників-агітаторів на допомогу у виконанні поставленого перед ними завдання»³²⁷. Можемо лише припустити, яким поспіхом у селах готували «команди фізкультурників». Натомість, радянізація виборчого процесу тривала і у Станіславській області. Так, в окремих селах до дня виборів намагалися організувати так звані «червоні валки» із хлібом. Наприклад, в с. Тишківці Обертинського району після передвиборчого мітингу продали державі 500 центнерів хліба і 25 голів худоби. В с. Чертавець на наступний день після мітингу продали державі 900 центнерів зерна. Селяни Станіславського району за кілька днів лютого продали державі 5 000 тонн зерна, що дозволило виконати станом на 20 лютого 1940 р. план хлібопоставки на 141%³²⁸.

Вищеописане настільки вразило селян, що одночасно із радянською агітацією мали місце і контрагітаційні заходи. Крім традиційних закликів не голосувати за «більшовицьких кандидатів» з боку українських націоналістів, у селах стали поширюватися листівки під виглядом «явлених слів пресвятої матері Божої» чи просто у

---

³²⁶ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 121.

³²⁷ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 123.

³²⁸ ДАІФО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 33.

формі залякувань, у яких закликали місцеве населення бойкотувати вибори до ВР.

В селах Яблуниця та Феркули Жаб'євського району Станіславської області серед населення поширювалися чутки, що «хто піде на передвиборчі мітинги будуть записувати до колгоспу та ставити печатки на руки». В с. Заводки заможні селяни під час агітаційного мітингу підпалили будинок місцевого бідняка. На ринках області поширювалися чутки, що «в ССРСР голо, нічого нема», а окремі селяни купували продукти за завищеними цінами, іноді самі їх накручували, купуючи гуску за 150-200 крб.»³²⁹.

В с. Ігровиця Велико-Бірківського району Тернопільської області в ніч на 23 березня 1940 р. хтось порозкидав написані від руки листівки із попередженням, хто піде на вибори, з тими навесні розберуться. В селах Бурканів і Золотники Золотниківського району Тернопільської області за два дні до виборів хтось пустив чутку, що під час виборів будуть виселяти поляків³³⁰.

Напередодні виборів, керівникам РК КП(б)У нагадали ще раз про те, що за 5 днів до виборів вони повинні перевірити списки виборців. Кабіни для голосування мають бути з перегородками, а на столах мають бути ручки з чорнилами та олівці однакового кольору. Приміщення для голосування мають добре освітлюватися³³¹.

Обкоми КП(б)У додатково підготували райвиконкомам пам'ятки на день виборів. У документі наголошувалося, що бюлетень видавати виключно за посвідченнями з місця роботи, паспорту, якщо є, а у випадку відсутності, то по разових «спецсправках», що підтверджували особу. Ці «справки» члени виборчих комісій повинні вилучати одразу після видачі виборчого бюлетеня. Бюлетень могли видати і без документів, якщо член виборчої комісії підтверджував особу виборця.

Для старих і хворих сільських мешканців керівники сільрад мали надати транспорт для їх доставки.

Документ вимагав наявності на виборчій ділянці присутності «перевічених товаришів», яких виборці, що не мають можливості

---

³²⁹ ДАІФО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 32.

³³⁰ ДАТО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 29.

³³¹ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 70.

самостійно заповнити бюлетень, могли попросити допомогти їм це зробити в кабінці для голосування. Кожна дільниця має мати запасних «парочних» членів дільниці на випадок вибуття когось із них³³².

Завідувач інформаційно-статистичним відділом при Секретаріаті президії ВР СРСР П. Туманов урядовою телеграмою на ім'я керівників західноукраїнських областей наказав передавати відомості про хід виборів телеграфним зв'язком на 12, 18 та 24 годину дня виборів з тим, «щоб вони були одержані в Москві відповідно о 14, 20 та не пізніше 8 год. ранку 25 березня 1940 р.». Інші питання перебігу голосування повинні повідомлятися окремими телеграмами. У повідомленнях усі цифри повинні дублюватися ще й словами³³³.

Як зазначалося у звіті Станіславського обкому КП(б)У, в день виборів 24 березня 1940 р. села Станіславської області були прикрашені червоними прапорами, гаслами, плакатами, портретами Й. Сталіна та керівників комуністичної партії та уряду. Незважаючи на погану погоду та сильний дощ люди йшли на виборчі дільниці. На окремих з них грали самодіяльні оркестри³³⁴. І справді, в с. Пробіжна на Тернопільщині 76-річний бідняк Байзегер Лейбаш о 3-годні ночі прийшов на виборчу дільницю за три години до початку виборів³³⁵.

На дільницях під час голосування виборцям видавали три бюлетені: білого кольору для голосування за кандидата до ВР СРСР, світлоголубий для кандидата до Ради Національностей СРСР, світлозелений для голосування за кандидата до ВР УРСР. Виборець всі три бюлетені мав кинути в урну. На кожній виборчій дільниці передбачалася наявність додатково 10% бюлетенів залежно від кількості виборців. Щоб уникнути інцидентів чи зриву виборів, всі бюлетені на сільські виборчі дільниці доставлялися централізовано через райвиконкоми³³⁶.

Хоч як не намагалися радянські керівники забезпечити спокійний перебіг голосування, без ексцесів все ж не обійшлося.

---

³³² ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 210-212.

³³³ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 61.

³³⁴ ДАІФО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 34.

³³⁵ ДАТО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 26.

³³⁶ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 71.

Селяни, усвідомивши, що радянські вибори – фарс, різними способами намагалися їх саботувати, чим провокували репресивні дії з боку влади. Зокрема, у селах Кошилівці та Попівці Товстенського району Тернопільської області лише після проведених «бесід» з уповноваженими з району селяни пішли на вибори в другій половині дня. Часто непорозуміння в день виборів траплялися через особливості повсякденного життя місцевих мешканців. Галицький селянин, зазвичай, у неділю зранку йшов на відправу до церкви. А день виборів до ВР СРСР та УРСР призначили на неділю, і тому радянські функціонери, що наперед відрпортували про високу явку саме зранку, відсутність виборців на дільницях розцінювали як саботаж, із відповідними наслідками. Наприклад, у с.Цапівці Чортківського району Тернопільської області до виборчих дільниць селян “запрошували” бійці місцевого гарнізону³³⁷.

В колонії Парцеляки Монастириського району Тернопільської області 24 березня 1940 р. місцеві націоналісти намагалися підняти заворушення з метою зриву виборів³³⁸.

В с.Черниці-Великі Пробіжнянського району Тернопільської області з 1010 виборців проти запропонованих кандидатів у бюлетенях проголосувало 210 осіб. Подібно вчинили виборці у с.Черновиця Воля, де з 561 виборця проти були 209 осіб.

В с.Брищів Монастириського району Тернопільської області відмовилися голосувати 38 баптистів. Подібне мало місце і в с.Угринів Підгаєцького району Тернопільської області, де 83 баптисти відмовились голосувати. 3 баптисти із с.Набережне Бережанського району Тернопільської області відмовились голосувати, мотивуючи це заборонаю в святому писанні. В с.Вибудів Козівського району Тернопільської області 25 березня о 1 годині ночі вбито місцевого радянського активіста і за сумісництвом секретаря сільради Кузіна Василя, коли той повертався додому з виборчої дільниці. Під час виборчого процесу мали місце випадки, коли в урни

---

³³⁷ Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку Київ: Парламентське вид-во, 2007. С 359.

³³⁸ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 3.

поряд з бюлетенями кидали націоналістичні листівки чи на бюлетенях на полях містилися вульгарні написи³³⁹.

Незважаючи на відкритий саботаж виборів частиною сільських мешканців, у телеграмі секретаря Львівської облради М. Козирева до Президії ВР СРСР від 25 березня 1940р. зазначено: «станом на 24 год. У Львівській області проголосувало 1 074 204 виборці чи 99,5% від загальної кількості виборців³⁴⁰. У сусідній Тернопільській області за офіційними даними проголосувало 99,33% виборців. Депутатами ВР СРСР від Тернопільщини обрали М. Гречуху (Голову президії ВР УРСР), І. Компанець (перший секретар Тернопільського обкому КП(б)У, М. Слонь (голова Тернопільського облвиконкому) та Є. Бабецька (колишня наймичка, селянка із с. Завалів Підгаєцького району). До ВР УРСР від Тернопільської області обрано 15 депутатів³⁴¹.

Після завершення виборів головам райвиконкомів розпорядженням облвиконкомів дано доручення: «в зв'язку із закінченням виборчої кампанії по виборам депутатів ВР СРСР і ВР УРСР облвиконком зобов'язує вас взяти на облік все майно виборчих діляниць, поклавши відповідальність на сільські, селищні та міські ради за прийом урн. Печатки діляничних виборчих комісій зберігаються в райвиконкомах»³⁴². Розпорядження оперативно виконали, про що свідчить лист № 2-12 від 17 квітня 1940 р. Синівського райвиконкому Тернопільської області, у якому повідомлялося, що: «на виконання директиви від 4 квітня 1940 р. № 019 все майно виборчих діляниць зберігається при райвиконкомах»³⁴³. Подальшою перевіркою встановлено, що «виборча документація зберігається в загальних шафах без опису, обліку. Відсутнє відповідне зберігання виборчого майна». Відтак, керівникам РК КП(б)У Львівської області наказали: «привести документацію до порядку та взяти її під охорону»³⁴⁴.

---

³³⁹ ДАТО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 29, 30.

³⁴⁰ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 61.

³⁴¹ Нариси історії Тернопільської обласної партійної організації. Львів: Каменяр, 1980. С. 24.

³⁴² ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 69.

³⁴³ ДАТО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 29.

³⁴⁴ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 173. Арк. 183.

Виборча кампанія не дешево обійшлася для місцевих бюджетів. Зокрема, на вибори депутатів до ВР СРСР та ВР УРСР лише для потреб Львівської окружної комісії витратили 3 500 000 крб., в тому числі 200 000 крб. на друк бюлетенів, 300 000 крб. на їх доставку, 400 000 крб. на проведення нарад, 425 000 крб. витратили на потреби виборчих дільниць³⁴⁵. Водночас, згідно іншого документу за підписами голови облвиконкому М. Козирєва та секретаря облвиконкому М Дриля на вибори витрачено 8 000 000 крб., в тому числі на друк бюлетенів 550 000 крб., їх доставку 800 000 крб., на проведення нарад 1400 000 крб.³⁴⁶. Можемо припустити, що в ході підготовки виборчої кампанії попри постійний контроль з боку силових органів частина радянських чиновників зуміла розікрати частину коштів. У Західній Україні цього часу органами прокуратури зафіксовано чимало випадків розкрадання державних коштів, направлених на підтримку реформ у краї. Про те, що кошти використовувалися неефективно свідчить те, що лише за виборчу літературу Львівський обласний фінансовий відділ повинен був перерахувати Львівській облконторі книгокультури 76 381,20 крб. Серед відпущених матеріалів: 20 100 примірників Конституції УРСР українською мовою вартістю 4 020 крб., Конституції СРСР (українською мовою) 22 490 екземплярів вартістю 3 373 крб. та 3 960 примірників Конституції СРСР вартістю 792 крб. польською мовою. Крім того, відпущено 68 124 примірники Положення про вибори, вартістю 6 812,50 крб. Також відпущено 2 994 портрети Сталіна вартістю 1 946,10 крб. та 2 995 портретів Молотова вартістю 1 946,75 крб.³⁴⁷.

Завершили формування органів радянської влади у Західній Україні вибори до обласних, районних та сільських рад. Врахувавши прорахунки попередніх виборчих кампаній, керівники областей намагалися більш ретельно підготуватися до цих.

Про хід підготовки до них свідчить протокол наради із секретарями РК КП(б)У, який провели у Львівському ОК КП(б)У.

---

³⁴⁵ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 127.

³⁴⁶ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 128.

³⁴⁷ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 112, 113.

У документі серед іншого наголосили: «Вибори в місцеві Ради будуть проходити в більш складних умовах, ніж вони проходили до ВР СРСР та ВР УРСР.

Це пояснюється тим, що до ВР ми обирали 16 чол., а до низових органів балотуються сотні і тисячі, які будуть проводити в життя рішення партії.

Нам належить честь проводити вибори до місцевих органів влади, ознайомити всіх трудящих району з Сталінською конституцією і положенням про вибори. Доказувати Вам різницю між Сталінською конституцією і буржуазними виборами, на мій погляд, не потрібно.

Ознайомити голів сільрад, секретарів із положенням про вибори в місцеві Ради депутатів трудящих.

Не допускати порушення положення: термін визначення комісій; висунення кандидатів в Ради; чітко вказувати час, місце висунення кандидатів.

Ті кого будуть висувати, щоб не попали на тих округах, де працюють в комісіях. Вказувалося, що має бути в складі сільрад 25-30% жінок, в райрадах 20-25%. Комуністів має бути не менше 40-45%.

Перевірити у кого розміщені окружні комітети, що за будинок, хто там живе. Обладнати приміщення лозунгами, плакатами, портретами керівників партії та держави. Вказівники поробити на дошках, через агітаторів роз'яснити, де міститься виборчий орган, виборча комісія.

Організувати підвозку хворих, старих, зробити їх облік.

Провести нараду з учителями в селах, щоб через школи мобілізувати увагу дітей, щоб в день виборів діти старших класів залишались вдома, щоб дати змогу батькам, матерям пройти до виборчих дільниць.

Організувати на виборчих дільницях роботу буфетів, щоб завжди був гарячий чай, вода, булочки, хліб, холодні закуски. Виділити чергового по буфету.

Перевірити склад агітаторів, допомагати їм, щоб не попав туди класово чужий елемент. Контролювати роботу агітаторів, допомогти їх роботі шляхом підбору додаткових матеріалів.

Виготовляти стінгазети, в яких висвітлювати матеріали про хід виборів, показувати кращих людей, досягнення села за рік, кращих агітаторів»³⁴⁸.

Керівники районів особисто відповідали за: «кількість підвод, хто буде возчик, щоб був хороший, чесний громадянин. Виділити відповідальних товаришів по приміщенню 2-3 чоловіки. В тих дільницях, де не було телефонного зв'язку, мали забезпечити вершників, щоб кожні дві години давати відомості про хід виборів до окружних дільниць та райвиконкомів»³⁴⁹.

Керівники сільських рад повинні були організувати: «роботу так, щоб до дня виборів закінчити всі політико-господарські завдання по селу: м'ясо, хліб, забезпечити школи паливом. Складання списків виборців по чорновиках»³⁵⁰.

Бюро обкомів рекомендували райвиконкомам та сільським радам «розгорнути дієву наступальну більшовицьку агітацію за кандидатів блоку комуністів та безпартійних», щоб кожен виборець знав своїх кандидатів, дільницю та порядок голосування³⁵¹.

Під час нарад з керівниками районних відділів КП(б)У у Станіславській області наголошували, що потрібно постійно працювати з колишніми агітаторами котрі працювали під час підготовки до виборів у Народні збори Західної України. Адже це політичний резерв, який потрібно залучати до активного партійного життя. Якщо цього не робити, то цей актив «від нас відійде»³⁵².

У Станіславській області райвиконкоми проводили двотижневі семінари для агітаторів та вчителів, залучених в якості агітаторів, хоча не завжди всі делегати відвідували подібні заняття. В одному із районів Станіславської області із 111 агітаторів-вчителів на семінарі присутніх було 27³⁵³. Під час однієї із таких нарад у 17 виборчому Львівської обласної ради, що розташовувався на території Магерівського району, секретар місцевого РК КП(б)У заявив: «...ця виборча кампанія в західних областях, а також в нашому районі

---

³⁴⁸ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 188. Арк. 83.

³⁴⁹ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 62.

³⁵⁰ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 188. Арк. 84.

³⁵¹ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 11.

³⁵² ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 17.

³⁵³ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 5.

пройде, як могутня демонстрація згуртованості визволеного народу довкола Великої партії Леніна-Сталіна, навколо рідного радянського уряду, навколо любимого Сталіна»³⁵⁴. Секретар Дрогобицького обкому КП(б)У Я. Ткач під час наради з керівниками РК КП(б)У у промові «За нову перемогу Сталінського блоку комуністів і безпартійних» наголосив: «наступні вибори завершать процес побудови всієї системи органів державної влади в західних областях згори до низу на основі принципів Сталінської Конституції. По Дрогобицькій області працюють 20 000 агітаторів... В області мають обрати 12 633 депутатів, до обласної ради 76, у міські ради 614, районні ради 1110, міські підпорядковані Районним радам 501, селищні і сільські – 10 332 депутатів»³⁵⁵.

В кращих радянських традиціях відбувалося висунення кандидатів у депутати. Як видно із матеріалів протоколу № 9 загальних зборів селян с. Кам'яної Гори, що на Львівщині, які відбулися 2 листопада 1940 р., із 1346 жителів на зібранні присутніми були 168 виборців. Учасники зібрання одноголосно висунули голову сільради кандидатом в депутати до районної ради. Далі головуючий на зборах С. Зінчук запропонував в депутати обласної ради від села висунути Т. Гущина – начальника РВ НКВС Магерівського району. Головуючий на зборах заявив, що: «...товариш Гущин в дійсності буде захищати інтереси трудящих нашого села. Сам вигляд людини свідчить про те, як вміє цінити довір'я трудящих та інтереси своєї великої Батьківщини. Гадаю, що Т. Гущин прийме кандидатуру від нашого села, і ми Вас увіряем, що всі як один віддамо свої голоси в день виборів 15 грудня та Т. Гущина»³⁵⁶.

Після подібних настанов та висунених кандидатур навряд чи у селян посилилася віра у демократичність формування радянських представницьких органів.

В день виборів, як і під час попередніх, вулиці сіл прикрасили портрети керівників партії та держави, на державних будівлях висіли

---

³⁵⁴ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 264. арк. 126.

³⁵⁵ На допомогу агітаторові. Радянська Дрогобиччина перед виборами в місцеві ради депутатів трудящих. Дрогобич: Видавництво Дрогобицького обкому КП(б)У «Більшовицька правда», 1940. С. 7-8.

³⁵⁶ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 264. Арк. 137 зв.

плакати, де-не-де лунала музика, на дільницях працювали буфети, загалом влада намагалася привити селянам нову традицію, що вибори – це всенародне свято демократії. Як записав у щоденнику один із кореспондентів, що висвітлював перебіг кампанії: «15 грудня міста і села прокинулись рано. У вікнах один за одним засвічувались ранкові вогні. Трудящі спішили до виборчих дільниць, щоб у числі перших виконати почесний обов'язок.

Весь день 15 грудня гриміли репродуктори на вулицях сіл Західної України. Радіо розносило чергові зведення про успішний хід виборів. Голосно лунали пісні про великого Сталіна – організатора і натхненника визволення трудящих Західної України від панського гніту.

День закінчувався – чудовий, незабутній, день, який приніс нову блискучу перемогу Сталінського блоку комуністів і безпартійних»³⁵⁷.

Згідно офіційних даних, за депутатів обласних, районних та сільських рад у Західній Україні віддали голови понад 99 % виборців. Зокрема, явка виборців по Дрогобицькій області становила 99%³⁵⁸. В Станіславській області участь у голосуванні прийняло 99,3% виборців³⁵⁹. У сусідній Тернопільській області участь у виборах також взяло 99,33% виборців, з яких 97,92% віддали свої голоси за кандидатів з блоку «комуністів і безпартійних»³⁶⁰.

Не всюди вибори відбулися так гладко, як про це писав кореспондент та рапортували обласні чиновники.

В Лановецькому районі Тернопільської області поблизу дільниць зірвали та пошкодили портрети кандидатів. В с. Ходачків Козлівського району Тернопільської області селяни ховали бюлетені в кишені і йшли додому. Заможний селянин с. Угринів Чортківського району Тернопільської області біля виборчої дільниці казав: «комуністи тішать нас виборами, що ми будемо мати свого депутата, нам його не треба, тому що він буде не наш. А йти на вибори

---

³⁵⁷ У дні виборів (З блокнота радіо кореспондента П. Вишневського). // Радіо. 1940. № 12. С. 5-7.

³⁵⁸ ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 1. Спр 97. Арк. 6.

³⁵⁹ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 27.

³⁶⁰ Нариси історії Тернопільської обласної партійної організації... С. 24.

потрібно, щоб потім не підозрювали, а там побачимо як голосувати»³⁶¹.

У нещодавно розсекреченому протоколі засідання Станіславського ОК КП(б)У зазначалося, що: керівники Яблунівського, Жаб'євського та Печеніжинського районів не зробили для себе висновків з результатів останніх виборів до ВР СРСР та ВР УРСР. Так, в окремих селах був малий відсоток голосування за висунених кандидатів. В селах Березів Малий 34%, Баня-Березів 40%, Текуче 48%, Яблунівський район села: Гринява 43%, в Жаб'євському районі, в с. Голови 40%»³⁶².

Крім того, в Станіславській області зазнали поразки 18 кандидатів у депутати сільрад, підтримуваних радянською владою. Як зазначено у документах Станіславського обкому КП(б)У, така ситуація мала місце через «несерйозний підбір кандидатур» під час висунення. В с. Розсильна Солотвинського району кандидатом до сільради висунули інструктора РК КП(б)У, який скомпрометував себе у селі систематичними п'янками. В с. Волоцків Отинійського району кандидатом у депутати сільради висунули активіста Бренера, єврея за національністю. Як зазначено у звіті бюро обкому, подібне сталося через «незнання обстановки і політичних настроїв сільського населення»³⁶³.

29 грудня 1940 р. у тих округах де не обрали депутатів, вибори повинні були провести повторно³⁶⁴.

Вибори до обласних, районних та сільських рад завершили процес трансформації органів державного управління «на основі Сталінської Конституції»³⁶⁵.

Паралельно із формуванням представницьких органів влади у Західній Україні з жовтня 1939р. тривав процес розбудови партійних структур КП(б)У.

Зазначимо, що після вступу червоної армії на територію Західної України діяльність легально діючих у Польщі політичних партій,

---

³⁶¹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 4.

³⁶² ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1%. Спр. 24. Арк. 8.

³⁶³ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 30.

³⁶⁴ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 31.

³⁶⁵ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 29; ДАТО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 10.

громадських, спортивних та культурно-освітніх товариств була заборонена³⁶⁶. Частина членів цих організації виїхала на захід, частина була заарештована радянськими каральними органами, частина перейшла на нелегальне становище і працювала у структурах польського та українського національного підпілля.

1 жовтня 1939 р. ЦК ВКП(б) ухвалив постанову «Про створення комуністичних організації у Західній Україні і Західній Білорусії». Відповідно, 27 листопада 1939 р. ЦК КП(б)У своєю постановою створив обласні партійні осередки та затвердив склад бюро обкомів³⁶⁷. Обкоми у свою чергу повинні були розбудовувати низові ланки партії.

У Станіславській області будівництво первинних партійних організацій розпочалося через три місяці після вступу Червоної Армії. Партійну роботу розпочинали 20-30 комуністів командированих ЦК КП(б)У при постійній допомозі військових комуністів. Поповнення лав місцевого партійного осередку відбувалося за рахунок направлених з інших регіонів СРСР працівників різноманітних Наркоматів та командированих ЦК КП(б)У партійних працівників. Станом на 10 грудня 1939 р. партійна організація Станіславської області нараховувала 942 члени і кандидати³⁶⁸.

На початку 1940 р. в Тернопільській області було зареєстровано 216 первинних партійних організації КП(б)У, які налічували 2512 членів і кандидатів³⁶⁹. Львівська обласна організація КП(б)У станом на 1 квітня 1940 р. нараховувала понад 3 000 членів і кандидатів у члени партії³⁷⁰. Упродовж 1940 р. до регіону було скеровано ЦК КП(б)У додатково 3845 партійних працівників різного рівня³⁷¹.

Ріст чисельності партійних осередків відбувався за рахунок командированих ЦК КП(б)У партійних функціонерів з інших регіонів Української РСР. Залучення місцевого населення до лав партійних осередків відбувалося доволі мляво. Практично партійних рух не зачепив широкі селянські маси. Нова влада з недовірою ставилася до

---

³⁶⁶ ДАІФО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 7.

³⁶⁷ Український вибір... С. 362.

³⁶⁸ ДАІФО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 9.

³⁶⁹ Нариси історії Тернопільської обласної партійної організації... С. 23.

³⁷⁰ Український вибір... С. 363.

³⁷¹ Кондратюк С. Встановлення сталінського тоталітарного режиму... С. 157.

місцевого населення, в тому числі і до колишніх членів КПЗУ. Як зазначено у довідці «Про висунення кадрів на районну роботу по Львівській області»: «з 74 кандидатів, селяни становили 43, в тому числі 4 батраки³⁷².

Як зазначає історик В. Баран: «політичне керівництво вимагало, щоб їх приймали в ряди ВКП(б) тільки в індивідуальному порядку після ретельної і неквапливої перевірки. Тому не дивно, що до літа 1941 року в партію вступило лише 47 західноукраїнських комуністів»³⁷³.

У подібний спосіб формувалися і комсомольські організації. Сільська молодь Східної Галичини, яка до війни була учасником гуртків «Пласту», «Лугу», «Сокола» перебувала під значним впливом націоналістичної ідеології і особливо не квапилася вступати до лав комуністичної спілки. Більшість членів цих організації становили або демобілізовані військові Червоної армії, або молодь, що прибула за комсомольськими направленнями з інших областей СРСР. Зазвичай, основу комсомольських організацій, що виникли у селах восени 1939 р. становили колишні члени КСМЗУ. В основному районне партійне керівництво учасникам цих організації доручало організацію та проведення радянських свят. В жовтні 1939 р. зусиллями партійних та комсомольських організацій в селах Станіславської області проведено урочисті збори присвячені 22 річниці Жовтневої революції³⁷⁴. Як пригадував В. Гнатюк, житель с. П'ядик Коломийського району Станіславської області, восени 1939 р. представники новоствореної комсомольської організації села їздили із пропагандистськими концертами по сусідніх селах³⁷⁵.

Зростання чисельності комсомольських організацій у Західній Україні відбувалося доволі повільними темпами і постійно перебувало на контролі вищого партійного керівництва. На початок лютого 1940 р. у Львівській області до лав ЛКСМ прийняли лише 15 осіб. При цьому обком КП(б)У закликав «забезпечити високу більшовицьку пильність, щоб до лав ЛКСМУ не пролізли агенти

---

³⁷² ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 137.

³⁷³ Баран В., Токарський В. «Зачистка»... С. 73.

³⁷⁴ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 6.

³⁷⁵ ДАІФО. Ф. Р. 1576. Оп. 1. Спр. 46. Арк. 1.

розгромлених, але ще не добити експлуататорських класів – буржуазії, буржуазних націоналістів і інших ворогів народу». Перший секретар Дрогобицького обкому ЛКСМУ зазначав, що із 2000 комсомольців області не було жодного селянина-бідняка. Чинovníк зазначав: « на селі робота з комсомолом поставлена вкрай погано і насправді загалом працює в кожному районі по 5 комсомольських працівників³⁷⁶. Як зазначено у звіті Станіславського ОК КП(б)У, в області станом на 24 квітня 1940 р. діяло 56 сільських комсомольських організацій та створено 15 піонерських організацій чисельністю 296 осіб в 5 школах області³⁷⁷. В Косівському районі Станіславської області станом на травень 1940 р. до лав комсомольської організації з часу її створення прийнято місцевої молоді лише 15 осіб³⁷⁸.

Не кращою була ситуація і у Тернопільській області. Під час обласної наради 25 лютого 1941 р. керівник області критикували секретарів Козівського та Підволочиського РК КП(б)У «за відсутність росту чисельності комсомольських організацій»³⁷⁹.

Станом на 15 травня 1941 р. бюро Тернопільського обкому констатувало, що ріст чисельності комсомольських організацій проходить вкрай незадовільно³⁸⁰. Під час засідання бюро зобов'язали керівників Золотниківського РК КП(б)У у селах, де нема комсомольських організацій, провести збори молоді та прочитати їм лекції»³⁸¹. Бути членом ЛКСМ у селах Східної Галичини було доволі небезпечно. Як зазначено у звіті облуправління НКВС у Станіславській області: «17 травня 1941 р. поблизу с. Струтин Рогатинського району вбито члена ВЛКСМ і за сумісництвом депутата сільради»³⁸². Як писав у листі до А. Шептицького о. Й. Кравчук, парох с. Бірки Великі, що поблизу Тернополя: «З большевиками утекли з села 2 молодці-комсомольці»³⁸³.

---

³⁷⁶ Баран В., Токарський В. «Зачистка»... С. 73-74.

³⁷⁷ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 23.

³⁷⁸ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 10.

³⁷⁹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 20.

³⁸⁰ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 176.

³⁸¹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 16.

³⁸² ДАІФО. Ф. Р. 295. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 132.

³⁸³ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 15 зв.

За подібним сценарієм відбувалося формування піонерських, профспілкових, спортивних та культурно-освітніх радянських спілок.

Більш організовано формувалася апарат карально-репресивних органів. Упродовж листопада-грудня 1939 р. повністю сформовано та укомплектовано штат обласних управлінь НКВС. На початку 1940 р. створено міські і районні відділи, містечкові відділення і дільниці НКВС, оперативні і керівні співробітники яких присилялися із східних областей УРСР чи інших радянських республік³⁸⁴.

На виконання директиви наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії «Про завдання оперативних груп НКВС» від 15 вересня 1939 р. співробітники радянських правоохоронних органів, крім виконання своїх безпосередніх функцій, розпочали формування агентурної мережі.

Платні агенти у Східній Галичині, що активно співпрацювали з органами НКВС, отримували 500 крб. на місяць тоді, як заробітна плата голови сільради була 120 крб.³⁸⁵. Правда, коли в селі викривали такого «активіста», то йому було непереливки. Як згодом буде зазначено у парафіяльному звіті на ім'я А. Шептицького із с. Мала Плотича Козлівського району Тернопільської області: «мали в нас агента, якого «бандити» утопили восени 1940 р.»³⁸⁶.

Силові органи були потрібні для встановлення такої політичної системи, за якої багатопартійність поступилася місцем монопольній владі однієї всепроникаючої ідеології та установити цілковитий контроль держави за всіма сферами життя суспільства, включаючи політичну, економічну та духовну³⁸⁷.

Необізнаність «уповноважених» з місцевою специфікою, вкрай недостатнє залучення місцевих кадрів призводили до грубих порушень соціалістичної законності, у тому числі і у сферах податкової політики, хлібозаготівель тощо. Зазначимо, що з 1940 р. розпочалася примусова колективізація сільського господарства³⁸⁸.

---

³⁸⁴ Слюсаренко А.Г., Патриляк І.К., Боровик М.А. Україна в роки Другої світової війни: Навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ, 2009, 447 с. С. 46.

³⁸⁵ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 36.

³⁸⁶ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 36. арк. 54.

³⁸⁷ Радянські органи державної безпеки... С. 23.

³⁸⁸ Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина.. С. 187.

Вочевидь, більшість відповідальних за впровадження соціалістичних перетворень у західноукраїнському селі не знали тези В. Леніна, що в Україні: «...радянські господарства будувати тільки в строго необхідних розмірах, відповідно до життєвих інтересів навколишнього селянства. В справі об'єднання селян в комуни, артїлі і т.п. строго проводити політику партії, яка не допускає в цьому відношенні ніякого примусу, полишаючи це виключно на вільне вирішення самих селян і суворо караючи за всякі спроби внести в цю справу принцип примусу» [с. 321]³⁸⁹.

Зазвичай, більшість направлених на «відповідальну» роботу ЦК КП(б)У та іншими радянськими відомствами працівників, проходили формальний відбір та не мали достатніх професійних навиків³⁹⁰. Потрапивши у нове для себе середовище, більшість із них переплутала інтеграцію західноукраїнських земель до життя в СРСР з часами громадянської війни і, як наслідок, маємо безліч прикладів зловживань. Наведемо кілька з них.

Начальник НКВС і Прокурор Хирівського району Дрогобицької області зловживали алкоголем на робочому місці, крім того, прокурор ще й зловживав алкоголем на сільських весіллях³⁹¹. За систематичні п'янки, розпусту із жінками та зловживання службовим становищем зняли з посади начальника Підгаєцького райвідділу НКВС Тернопільської області³⁹². Зняли із займаної посади заступника директора по політичній частині Літятинської МТС Бережанського району Тернопільської області «за безпробудні п'янки і систематичну відсутність на робочому місці»³⁹³.

Згідно звітів Тернопільської обласної прокуратури упродовж 1940 р., найбільше доган партійному керівництву – 62 виносили: за п'янку, морально-побутове розкладання, зв'язок з чужорідними елементами, за притуплення класової пильності. За порушення революційної законності покарано 29 осіб³⁹⁴.

---

³⁸⁹ Резолюція ЦК РКП(б) «Про радянську владу на Україні» 29 листопада 1919 р. // Ленін В.І. Статті і промови про Україну. К.: Партвидав ЦК КП(б)У, 1936. С. 319-321.

³⁹⁰ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 13. Арк. Арк. 65.

³⁹¹ ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 12.

³⁹² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 4.

³⁹³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 20.

³⁹⁴ ДАТО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 58.

Зловживання владою набуло таких масштабів, що між прокуратурами Тернопільської та Станіславської областей укладено офіційне соціалістичне змагання, хто більше викриє злочинів на підпорядкованій йому території³⁹⁵.

Місцеве населення не могло не реагувати на подібного роду зловживання. Як наслідок, працювати в органах радянського самоврядування ставало дедалі небезпечніше для життя. В с. Пилипів Коломийського району Станіславської області в ніч з 9 на 10 квітня 1940 р. невідомі постукали у вікно секретаря місцевої сільради і сказали: «Іване ходи у сільраду тебе кличуть. Чоловік, нічого не підозрюючи, зібрався і пішов». Зранку чоловіка знайшли повішеного за селом на вербі³⁹⁶. В с. Черче Рогатинського району Станіславської області перед приходом німецької армії у червні 1941 р. місцеві жителі повибивали вікна в оселях прорадянських активістів та вбили голову сільради³⁹⁷. З відступом більшовиків у червні 1941 р. вбито голів сільрад сіл: Середопільці Радехівського району Львівської області, Ліщин Новострілицького району Львівської області, Підгайчики Зборівського району Тернопільської області³⁹⁸.

Зупинив розбудову радянської управлінської моделі у західноукраїнському селі початок німецько-радянської війни 22 червня 1941 р.

Таким чином, початок Другої світової війни 1 вересня 1939 року на території Східної Галичини спровокував цілу низку радикальних суспільно-політичних, соціально-економічних та культурно-освітніх трансформацій. У перші дні війни більшість польських чиновників залишила свої посади і частина з них пішла по мобілізації на фронт, частина емігрувала з країни й цим самим створила вакуум влади. В середині вересня 1939 року у селах Галичини авторитетними господарями чи з ініціативи членів ОУН створюються органи місцевого самоврядування і загони народної міліції та самооборони. Провокації з боку німецьких та радянських диверсійних груп, а також польських військових та окремих учасників українських

---

³⁹⁵ ДАТО. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 1.

³⁹⁶ ДАІФО. Ф. Р. 1576. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 1.

³⁹⁷ ДАІФО. Ф. Р. 1576. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 1.

³⁹⁸ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 28 зв; Спр. 38. Арк. 20 зв.; Спр. 39. Арк. 41.

націоналістичних організацій привели до сутичок між сільськими загонами самооборони і окремими польськими військовими та поліцейськими відділами. В результаті цього були загиблі та поранені з обох боків. Припинив наростаючий українсько-польський конфлікт вступ підрозділів Червоної Армії на територію Західної України.

Для управління новоприєднаними територіями ЦК ВКП(Б) спільно з Військовою Радою Українського фронту спочатку запровадила тимчасові селянські комітети для організації управління в сільській місцевості. Згодом легітимізували приєднання Західної України до СРСР та УРСР Народні Збори, що тривали з 26 по 28 жовтня 1939 року. На початку грудня того ж року в західних областях УРСР запроваджено новий адміністративно-територіальний устрій відповідно до Конституції УРСР. Вибори до ВР СРСР та УРСР, що відбулися у березні та грудні 1940 р. завершили етап перебудови органів радянської влади. Відтак, вся повнота влади у західноукраїнському селі зосередилася в руках виконавчих комітетів сільських рад.

2.2. Нацистська окупаційна адміністрація в західноукраїнському селі (червень 1941 – жовтень 1944 рр.)

Кінець травня – початок червня виявився доволі складним у житті західноукраїнського селянства. Терор з боку радянських партійних і каральних органів щодня посилювався. Окремі районні заготівельні та податкові організації на середину червня виконали річні плани. Люди інтуїтивно відчували, що наближається якась розв'язка.

22 червня 1941 року нападом військ нацистської Німеччини на Радянський Союз розпочалася німецько-радянська війна. Хоч чимало людей її очікували, та все ж для багатьох з них її початок виявився несподіванкою. За свідченням очевидців вночі з 21 на 22 червня «...почулися стріли на Жовківському і Янівському напрямках. Між більшовиками витворилося таке замішання, що одні частини стріляли по других. Першими тікали енкаведисти»³⁹⁹.

---

³⁹⁹ Останні дні більшовицької окупації. // Вільне слово. 1941. 16 липня. Ч. 4. С. 2.

У свідомості галицьких селян відчувався ефект дежавю. Як і 1 вересня 1939 р., у селах військові комісари похапцем намагалися провести мобілізацію військовозобов'язаних чоловіків. 22 червня 1941 р. в селах Воля Кобилянська, Кобло, Звір, Сприня і Лужок Старосамбірського району Львівської області невідомі поширили відозви, в яких закликали не йти в Червону армію та не давати коней. Як наслідок, частина чоловіків заховалися у лісі, а в с. Воля Кобилянська господарі відмовилися віддавати воєнкомам коней. Коли 24 червня до села наблизився відділ НКВС, щоб «утихомирити» селян, його обстріляв з лісу кулеметом загін місцевої самооборони⁴⁰⁰. Наприкінці червня 1941 р. у с. Кобиловолоки Теремовлянського району Тернопільської області військові намагалися залучити селян до копання окопів поблизу місцевої церкви, проте люди поховалися. Тоді військові пустили чутку, що будуть роздавати товари з кооперативи і дадуть по мішкові соломи з колгоспу. Під вечір таким чином вдалося віднайти кількох старших чоловіків, яких змусили перекопати дорогу, щоб «герман не прийшов»⁴⁰¹.

Сільські керівники враз припинили в очікуванні покращення ситуації, а частина просто полишала робоче місце та подалася світ з очі. У с. Мишковичі Теремовлянського району Тернопільської області, побоюючись помсти, втік один із сільських урядників⁴⁰². Із сусіднього села Великі Бірки утекли 2 комсомольці⁴⁰³. Втеча радянських урядників стала сигналом для селян готувати запаси харчів, солі, сірників, гасу тощо. Коли через тиждень на схід потяглися валки розбитих підрозділів Червоної Армії, яка півтора року тому «своєю могутньою рукою визволяла західноукраїнських братів», стало очевидно, що людям доведеться готуватися до життя в нових суспільно-політичних умовах.

В умовах управлінського вакууму частина селян вирішила нажитися на покинутому більшовиками майні. В першу чергу розібрали по домах майно новостворених колгоспів. В окремих

---

⁴⁰⁰ Старосамбірські партизани. // Самбірські вісті. 1941. 10 серпня. Ч. 3. С. 3.

⁴⁰¹ Останні дні більшовицького панування в селі Кобиловолоки. // Теремовельські вісті. 1941. 8 листопада. Ч. 10. С. 4.

⁴⁰² ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 18.

⁴⁰³ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 15 зв.

випадках крали державну власність. У с. Вербіж Нижній Станіславської області із приміщення залізничної станції винесли кахельні грубки, зняли черепицю, вікна та двері, зрізали на дрова дерева⁴⁰⁴.

Щоб зберегти майно від мародерів, у селах, як і під час подій вересня 1939 р. виникають загони самооборони.

У перші дні війни у тюрмах західних областей УРСР працівники НКВС стратили кілька тисяч ув'язнених місцевих мешканців⁴⁰⁵. Крім тюрем, у селах регіону радянські військові допустили чимало вбивств нівчому не винних людей. В с. Куровичі Глинянського району Львівської області 23 червня 1941 р. відступаючі червоноармійці застрелили 50-річну жінку, що ховалася у пивниці та молилася із вервицею в руках⁴⁰⁶. В с. Великий Глибочок Тернопільського району Тернопільської області під час відступу із села радянські бійці застрелили місцевого комсомольця⁴⁰⁷. У с. Свидниця Яворівського району Львівської області відступаючі червоноармійці обстріляли групу селян, яка втікала з худобою та кіньми до лісу⁴⁰⁸.

Швидкий перебіг подій викликав неоднозначну реакцію людей. Родини, що потерпіли від радянської влади, намагалися одразу розправитися із радянськими активістами. В с. Божиків Бережанського району Тернопільської області у перші дні війни на місцевому скотомогильнику знайшли сім тіл місцевих комуністів⁴⁰⁹. У с. Братишів на Львівщині, як тільки 1 липня радянські військові залишили село, місцеві партизани розстріляли двох радянських агентів, «непоправних сільських п'яниць»⁴¹⁰. Розправи з радянським

---

⁴⁰⁴ В селах округи // Воля покуття. 1941. 10 серпня. Ч. 10-11. С. 5.

⁴⁰⁵ Кулаковський П. Розстріляні на початку війни. // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 1994. № 1. С. 191.

⁴⁰⁶ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 32. арк. 48 зв.

⁴⁰⁷ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 23.

⁴⁰⁸ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р. Збірник документів і матеріалів. Львів-Київ: «Піраміда», 2001. С. 81-82.

⁴⁰⁹ Підгайчани в боротьбі за волю України. Історико-мемуарний збірник. Тернопіль: Горлиця 2000. С. 49.

⁴¹⁰ З краю Товмаччина. // Жовківські вісті. 1941. 31 серпня. Ч. 11. С. 2.

активом, податковими агентами та керівництвом колгоспів мали місце у селах Баворові, Красне, Загір'я Тернопільської області⁴¹¹.

Після 22 місяців радянської влади українське селянство сприйняло німецьку армію, як силу, здатну звільнити їх від радянського тоталітаризму, тому радісно зустрічало передові частини вермахту. Населення Рава-Руського району Львівської області на в'їздах до сіл встановлювало транспаранти з написами «Гайль Гітлер – Слава Україні», вітальні брами прикрашали нацистськими та українськими національними прапорами⁴¹². Мали місце і неприємні інциденти. У с. Кобильниці Руській Яворівського району Львівської області під час зустрічі німецьких військ невідомий убив німецького солдата, за що у відповідь страчено двох місцевих селян. Як зазначав свідок події: «село з процесією вітало німців, а тепер огірчене»⁴¹³ [35, с. 77].

Як зазначав дослідник В. Офіцинський: «поведінка українського населення Східної Галичини в перші дні німецько-радянської війни рівнялася масовому плебісциту проти радянського режиму і терору, як форми влади... Більшість населення на початковій стадії не ставилася до нового окупанта, як до ворога, з яким більшовицький режим був у стані війни»⁴¹⁴.

Часовий розрив між евакуацією органів радянської влади та встановленням німецької окупаційної адміністрації у Східній Галичині тривав коло двох місяців. На цей відтинок часу припали численні спроби самоорганізації українського суспільства у місцевій адміністрації, школах пресі тощо⁴¹⁵.

6 липня 1941 р. у Львові з ініціативи частини членів ОУН (б) створено Раду Сеньйорів, яка складалася з відомих українських

---

⁴¹¹Клименко О.О., Ткачов С.В. Українці в поліції в дистрикті «Галичина» (Тернопільський округ): німецький окупаційний режим в Тернополі та околицях у 1941–1944 рр. Харків: Ранок НП, 2013. С. 263.

⁴¹² Повідомлення про ситуацію в Раві-Руській на Львівщині після початку війни // Жовківські вісті. 1941. 20 липня. Ч. 4. С. 2.

⁴¹³ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р. Збірник документів і матеріалів. Львів-Київ: «Піраміда», 2001. С. 77.

⁴¹⁴ Офіцинський В. Дистрикт Галичина (1941–1944). Ужгород: Гражда, 2001. С. 24.

⁴¹⁵ Кравченко Б. Соціальні зміни.. С. 201.

політичних, громадських та культурних діячів⁴¹⁶. 30 липня 1941 р. Раду Сеньйорів за ініціативою Б. Гнатевича переіменовано на УНРаду⁴¹⁷. УНРада задекларувала, що вона є перехідним координуючим центром української нації у Західній Україні до часу відновлення української державності. Організація стала єдиним на той час дозволеним німецькою окупаційною адміністрацією представницьким органом населення Галичини. 31 липня 1941 р. створено виконавчий орган – Генеральний Секретаріат, який очолив К. Паньківський. УНРада координувала діяльність Українського крайового комітету, сприяла відновленню українських шкіл тощо. Після низки звернень, у яких лідери організації критикували політику нацистських окупантів у Східній Галичині, 27 лютого 1942 р. УНРада оголосила про свій розпуск⁴¹⁸.

Всупереч надіям українців у німецького вищого керівництва були свої плани стосовно окупованих територій. Загальна концепція розвитку новоприєднаних територій радянського Союзу була викладена на сторінках генерального плану «ОСТ»⁴¹⁹. Наскрізною лінією Генерального плану «ОСТ» стосовно окупованих східних територій проходив загальний задум: німці депортуватимуть, знищуватимуть, асимілюватимуть або перетворюватимуть на рабів місцеве населення, принесуть упокореному прикордону порядок і заможність. Залежно від демографічних оцінок, знищенню підлягали від 31 до 45 мільйонів людей, переважно слов'ян. Один із варіантів плану передбачав ліквідацію від 80 до 85 відсотків поляків, 65 відсотків західних українців, 75 відсотків білорусів і 50 відсотків чехів. Після того, як буде зруйновано радянські міста, німецькі фермери заснують зразкові поселення, омріяні фермерські громади, які завалять Європу продовольством⁴²⁰.

У довшій перспективі Генеральний план «ОСТ» передбачав захоплення сільськогосподарських земель, ліквідацію тих, хто її

---

⁴¹⁶ Стецько Я. 30 червня 1941 р. Проголошення відновлення державности України. Нью-Йорк, 1967. С. 236-237.

⁴¹⁷ Городинський З. Українська Національна рада. Київ, 1993. С. 15.

⁴¹⁸ Боляновський А. Українська Національна Рада // Довідник з історії України (А-Я): Посібн. для серед. загальноосв. навч. закл. Київ: Генеза, 2001. С. 930.

⁴¹⁹ Генеральный план «ОСТ» // Военно-исторический журнал. 1960. № 1. С. 84-94.

⁴²⁰ Снайдер Т. Криваві землі...с. 171.

обробляв, і заселення території німцями. Поки тривала війна А. Гітлер потребував місцевого населення для виробництва продовольства для німецьких солдатів і цивільного населення. Наприкінці 1940-го і на початку 1941 року німецькі стратеги вирішили, що німецька адміністрація має використовувати в завойованій Україні колгоспи. Окремі німецькі політики пропонували під час окупації колгоспи скасувати, припускаючи, що це забезпечить німцям підтримку місцевого українського населення. Натомість економісти вважали, що німці мають лишити колгоспну систему, щоб годувати армію та цивільне німецьке населення. Підлеглий Герінга Герберт Баке, фахівець з продовольства в Управлінні чотирирічного плану, заявив, що німцям довелося б запровадити колгоспи, якби радянська влада їх уже не організувала. За розрахунками німецьких економістів кількість продовольства, виробленого колгоспами, саме вистарчало для німців, але не вистарчало для місцевого населення на сході. В цьому сенсі колгоспи здавалися ідеальним інструментом політичного контролю та економічної рівноваги⁴²¹.

20 квітня 1941 р. А. Гітлер призначив А. Розенберга відповідальним за реалізацію нацистської політики на східних окупованих територіях. 20 червня 1941 р. А. Розенберг у промові перед групою нацистських лідерів стосовно майбутніх планів зазначив: «ми повинні підхопити в розумній та цілеспрямованій формі бажання до свободи цих народів та надати їм визначені державні форми»⁴²².

Незадовго до цієї промови у наказі № 21 начальника штабу верховного головнокомандування збройних сил Німеччини Кейтеля від 13 березня 1941 р. серед іншого зазначено, що: «на окупованих територіях Радянського союзу, відповідно до окремих розпоряджень, будуть створені окремі держави із самостійними урядами»⁴²³.

В розпорядженні начальника штабу збройних сил Німеччини Кейтеля від 13 травня 1941 р. зазначено, що: «в районі бойових дій всі

---

⁴²¹ Снайдер Т. Криваві землі.. с. 173

⁴²² Преступные цели – преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР. (1941–1944 гг.). Москва: Политиздат, 1968. С. 46.

⁴²³ Преступные цели – преступные средства... С. 23-24.

цивільні особи, що вчинили правопорушення, підлягають юрисдикції військово-польових судів»⁴²⁴.

Із початком військових дій окремим наказом А. Гітлера від 25 червня 1941 р. командування вермахту отримало на окупованих територіях всю повноту цивільної та військової влади⁴²⁵.

В зоні бойових дій німецькі окупанти не створювали якихось особливих управлінських органів. Оперативні тилові райони армій поділялися на території, які управлялися польовими комендатурами і території, де діяли місцеві комендатури. В районах груп армій виконавча влада стосовно цивільного населення знаходилася в руках їх командування⁴²⁶.

Остаточний план використання окупованих територій радянського Союзу було затверджено під час таємної наради керівників нацистської партії 16 липня 1941 р. А. Гітлер наголосив, що територія «Австрійської Галичини» повинна стати областю Німецької імперії. Після нетривалого обговорення фюрер вирішив не передавати, а лише підпорядкувати територію Галичини Рейхсміністру Г. Франку. Під час обговорення фельдмаршал Кейтель зазначив, що місцеве населення потрібно зробити відповідальним за свої справи, оскільки не можливо поставити біля «кожного будинку» охорону. Місцеві мешканці повинні знати, що буде розстріляний всякий, хто проявляє бездіяльність і що вони будуть притягуватися до відповідальності за кожен вчинок⁴²⁷.

17 липня 1941 р. А. Гітлер видав наказ по затвердженню цивільного управління окупованими областями СРСР. Згідно цього документу територія Галичини передавалася у підпорядкування Генеральному Губернаторству із центром у Кракові⁴²⁸.

Генеральне Губернаторство, як тип німецької окупаційної влади, було запроваджене декретом Адольфа Гітлера 12 жовтня 1939 р. Столицею стало місто Краків. Територія Генеральної Губернії

---

⁴²⁴ Преступные цели – преступные средства... С. 31.

⁴²⁵ Преступные цели – преступные средства... С. 50.

⁴²⁶ Рекотов П.В. Органи управління на окупованій території України (1941–1944). // Український історичний журнал. 1997. № 3. С. 90.

⁴²⁷ Преступные цели – преступные средства... С. 54-56.

⁴²⁸ Слюсаренко А.Г., Патриляк І.К., Боровик М.А. Україна в роки Другої світової війни: Навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ, 2009. С. 134.

поділялась на чотири дистрикти: Краків, Радом, Люблін, Варшава. У свою чергу області складались з повітів на чолі із старостою. Повіти ділились на громади на чолі з вйтом, який вирішував всі поточні справи разом з радою, що складалась з 5-10 місцевих громадян. Рішення про національну приналежність вйтів чи ради приймала національна більшість даного населеного пункту. У Генеральній Губернії стосунки між державною владою і громадянами чітко окреслила відозва генерального губернатора Г. Франка від 26 жовтня 1939 р., у якій серед іншого наголошувалося: «...кожна спроба спротиву проти владних розпорядків і проти спокою та ладу на польських просторах буде здавлена з безоглядною строгістю сильною зброєю Велико-Німеччини»⁴²⁹.

Генеральна Губернія створювалась, як перехідний край між райхом та іншими окупованими територіями. Для представництва перед окупаційною адміністрацією інтересів місцевого населення у Генеральній губернії створювалися комітети суспільної опіки: для поляків – Головна рада опікунська, для євреїв – Єврейська суспільна самопоміч, для українців – Український центральний комітет. УЦК виступав координаційним органом, який утворили десятки самодопомогових комітетів, до складу яких входили переважно члени чи прихильники ОУН, що емігрували до Генеральної губернії у 1939 р. Офіційно обов'язки УЦК обмежувались наглядом за хворими, літніми людьми, безпритульними дітьми, організації громадської служби охорони здоров'я, освіти, допомозі військовополоненим та у представництві інтересів українських робітників у Німеччині⁴³⁰.

Відповідно до декретів А. Гітлера від 17 та 22 липня 1941 р. у складі Генерального губернаторства створено п'ятий Дистрикт – «Галичина», що охоплював території Дрогобицької, Львівської, Станіславської, Тернопільської (без північних районів) областей⁴³¹.

1 серпня 1941 р. відбулась урочиста церемонія передачі влади у Східній Галичині військовим командуванням цивільній адміністрації

---

⁴²⁹ Відозва Генерального губернатора з 26 жовтня 1939 р. // Краківські вісті. 1940. Ч. 1. С. 1.

⁴³⁰ Антонюк Н.В. Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939–1944 роки): автореф. д-ра іст. наук: 07.00.01. Львів: 1999. С. 19.

⁴³¹ Лисенко О. Система управління окупованими територіями України (1941-1944). // Історія державної служби в Україні: у 5 т. Т. 2. Київ: Ніка-Центр, 2009. С. 296.

Генерального Губернаторства. Звертаючись до Г. Франка, командувач оперативного тилового району групи армій «Південь» генерал піхоти фон Роквес зазначив: «територію, яку я сьогодні передаю, зараз можна вважати упокореною. Всюди діють військові та цивільні власті й адміністративні установи, здійснені перші заходи з метою зібрати багатий урожай і спрямувати життя в нормальне русло. Я передаю вам цю область з побажанням, аби під вашим сильним керівництвом, пане генерал-губернатор, вона дійшла до щасливого й благословенного майбутнього»⁴³².

Як зазначив у Прокламації до населення Галичини Г. Франк 1 серпня 1941 р.: «На приказ фюрера, як генерал-губернатор приймаю у цій годині Галичину в склад Генерал-Губернаторства, а з цим під охорону Великонімецької держави. Ваша приватна власність має бути знову повернена, свобода Вашого народно-культурного життя забезпечена й вільність релігійних практик загороджена»⁴³³. Крім того, у розпорядженні губернатора сказано: «діючі до цього часу закони і права втрачають свою силу, оскільки вони суперечать адміністрації німецького уряду». Одночасно на території дистрикту вводилася дія німецького кримінального права та каральні приписи стосовно цивільного населення⁴³⁴. Додатково життя галицьких селян регламентували правила і норми, затверджені в Генеральній губернії, а також постанови та розпорядження місцевих органів влади. Нормативна база, яка видавалася представниками влади, доводилася до місцевого населення за посередництва преси. Влада неустанно нагадувала, що: «смертна кара і колективна відповідальність – основні види покарань»⁴³⁵.

Як зазначає історик А. Боляновський, керівництво Третього райху не бажало брати на себе щодо мешканців цих територій жодної відповідальності або правових зобов'язань. Місцеві жителі за час

---

⁴³² Гулай В. Міжетнічна комунікація в Західній Україні у роки Другої світової війни. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. С. 249.

⁴³³ Прокламація до населення Галичини! // Денник розпоряджень Дистрикту Галичина. 1941. 1 серпня. С. 1.

⁴³⁴ Рекотов П.В. Органи управління на окупованій території України (1941–1944). // Український історичний журнал. 1997. № 3. С. 97.

⁴³⁵ Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939-1944 рр.): за матеріалами української легальної преси. Львів: ЛІНБ ім. В. Стефаника, 2010. 328 с. С. 55,57.

окупації так і не отримали німецького громадянства. Позбавлені громадянських прав, їх звели до стану осіб без громадянства⁴³⁶.

Відповідно до адміністративного устрою Генерального губернаторства територія Дистрикту Галичина поділялася на окружні староства (крайзгауптманшафти), які, у свою чергу, ділилися на райони (бецірки) і сільські громади (ландгемайнди). На підставі «Розпорядження про адміністрацію Галичини» від 1 серпня 1941 р. у дистрикті та округах діяли уряди, до складу яких входили профільні відділи, підвідділи та референтури. Керівництво адміністрацією округів, повітів і міст здійснювали німецькі чиновники. Структура окружної управи була такою: голова, два заступники, начальники відділів – адміністративного, персонального (кадрів) народної освіти, фінансового, лісового, земельного, торгівлі та промислу, охорони здоров'я, суспільної опіки, технічного, міліції, культури та мистецтва. На рівні повітів адміністрацію очолювали голова управи, двоє заступників і начальники відповідних відділів. Поза межами цих державних структур діяли таємна поліція, до компетенції якої входив контроль за політичними настроями і ситуацією в краї, а також жандармерія, на яку покладалося забезпечення громадського порядку⁴³⁷. Під егідою поліції порядку ОРПО на окупованих територіях сформовано охоронні підрозділи з числа місцевих мешканців. Окремо від них восени 1941 р. створено постерунки, станиці й невеликі відділи Української допоміжної поліції⁴³⁸.

Кожне окружне староство складалося із п'яти районів чи сільських громад. Населення окружного староства коливалося у межах від 120 до 600 тисяч осіб. Управління цією територією здійснював крайсгауптман з допомогою повітових комісарів (ланд комісарів). Волосні громади (їх створено 337) об'єднували від 5 до 15 сіл (8-16 тисяч мешканців, яких очолював волосний старшина).

---

⁴³⁶ Боляновський А. Соціальний аспект гітлерівського «нового порядку» в Галичині у 1941–1944 роках. Вісник Львівського університету. Серія історична. 1998. Вип. 33. С. 186.

⁴³⁷ Лисенко О. Система управління окупованими територіями України (1941-1944). С. 299.

⁴³⁸ Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939-1945). Львів, 2003. С. 124.

Окрему сільську громаду очолював Громадський голова⁴³⁹. Війтами, бургомістрами сільських і міських общин та старостами сіл були, зазвичай, українці⁴⁴⁰. Війт сільської громади відповідав за спокій і лад в селі, а також концентрував у своїх руках адміністративну та поліційну владу⁴⁴¹. Зокрема, у с. Годовиця Пустомитівського району Львівської області із приходом німців організовано чергування. Село розбили на десять хат, які по чергово заступали на чергування, серед них призначали когось за старшого. Кожна така група чергувала місяць. Потрібно зазначити, що чергування відбувалося без зброї⁴⁴². Додатково старости волосних управ отримали право накладати на селян адміністративні штрафи у розмірі від 10-ти до 50-ти злотих. З 1943 р. мінімальні розміри штрафів зросли у десять разів⁴⁴³.

Губернатор Дистрикту Галичина К. Ляш у зверненні від 3 серпня 1941 р. закликає місцевих мешканців «щиро трудитися на своїх полях» та виконувати розпорядження нової влади. Разом з тим застеріг, що «усякі шкідництва будуть карані з невблаганною суворістю»⁴⁴⁴.

Коломийська військова управа своїм розпорядженням попередила селян, що: «за грабунки чи провокації, спрямовані проти державницько-творчої роботи, винні каратимуться смертю». Крім того, через запровадження військового стану від 2 липня 1941 р. населенню повинно було суворо дотримуватися наказів німецької влади, заборонялися збори і мітинги, запроваджувалася комендантська година від 20-ї год до 6-ї год⁴⁴⁵.

Спеціальним розпорядженням райхсміністра окупованих східних областей А. Розенберга було обмежено свободу місцепересування

---

⁴³⁹ Слюсаренко А.Г., Патриляк І.К., Боровик М.А. Україна в роки Другої світової війни: Навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ, 2009. С. 134.

⁴⁴⁰ Рекотов П.В. Органи управління на окупованій території України (1941–1944). // Український історичний журнал. 1997. № 3. С. 97.

⁴⁴¹ Наказ від 15 липня 1941 р. коменданта капітана Юргенса. // Жовківські вісті. 1941 р. 20 липня. С. 4.

⁴⁴² ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 4. Спр. 505. арк. 5.

⁴⁴³ Клименко О.О., Ткачов С.В. Українці в поліції в дистрикті «Галичина» (Тернопільський округ): німецький окупаційний режим в Тернополі та околицях у 1941–1944 рр. Харків, Ранок НП, 2013. С. 40.

⁴⁴⁴ Заклик до селян Галичини губернатора. // Бережанські вісті. 1941. 7 серпня. С. 1.

⁴⁴⁵ Острога. Воля Покуття. 1941. Ч. 1. 6 липня. С. 2.

місцевого населення. 19 листопада 1941 р. селянам заборонено переходити або виїжджати поза межі райхскомісаріатів без спеціального дозволу окупаційної адміністрації⁴⁴⁶.

У Дистрикті Галичина відповідно до розпорядження Генерал-Губернатора запроваджувався обов'язок праці для осіб віком від 18 до 60 років⁴⁴⁷. Обов'язок праці стосувався всіх працездатних громадян, котрі залучалися до роботи в сільському господарстві для громадських робіт, ремонту доріг та водяної регуляції, при ремонті залізниць тощо. До громадських чи інших робіт викликали представники сільських управ чи представники уряду праці. За виконану роботу виплачувалася винагорода відповідно до встановлених тарифів. За ухилення від роботи передбачався арешт або відправлення до табору примусових робіт.

Щоб громадяни не уникали виконання обов'язку праці, запроваджувався процес прописки та реєстрації осіб працездатного віку з обмеженням зміни місця проживання та праці. У Генеральній Губернії з 1 квітня 1942 р. діяв так званий «загальний мельдунковий обов'язок», відповідно до якого усі, хто покидав населений пункт більше, як на два місяці, мав повідомляти відповідні структури. Зазвичай, цими питаннями на селі опікувалися війти. Крім того, з 1942 р. всі громадяни Галичини підлягали обов'язковому «поліційному оголошенню». Ця форма реєстрації громадян передбачали три пункти: прибуття до нової громади, вибуття з громади та зміна мешкання всередині громади⁴⁴⁸.

Для наведення суспільного ладу, нова влада за посередництва україномовної преси видавала відозви, де серед іншого зазначалося: «не можна негайно ділити колгоспну землю. Це мусить бути планово, щоб нікого не скривдити. Тому колгоспи тим часом затримуються та перейменовуються в громадські господарства. Радгоспи стануть державними господарствами. Про поворот поміщицької влади не може бути й мови. Земля, що була в вашому приватному користуванні

---

⁴⁴⁶ Боляновський А. Соціальний аспект гітлерівського «нового порядку» в Галичині у 1941–1944 роках. С. 186.

⁴⁴⁷ Боляновський А. Соціальний аспект гітлерівського «нового порядку» в Галичині у 1941–1944 роках. С. 188.

⁴⁴⁸ Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації... С. 60-61.

та ваші обійстя залишаються вашою власністю. Вони будуть звільнені від податків і повинностей. Право вести господарство треба було довести»⁴⁴⁹.

Митрополит Шептицький у свою чергу 25 липня 1941 р. у «Відозві до хліборобів» зазначав: «селяни-хлібороби: німецька армія визволила Вас... виконуйте точно розпорядження голів Ваших сільрад (війтів) і Німецької армії. Ваші найближчі обов'язки: політь, сапайте та нищьте бур'яни у картоплі, буряках та ін.. Приготовляйте багато сіна та іншої зимової паші для худоби. Поладняйте Ваше рільниче знаряддя. Збирайте збіжжя дбайливо. Збіжжя, якого не потребуєте, відправляйте до збірень-пунктів за винагороду.

Тільки той, хто доставить свої продукти на пункти, має право на товари широкого вжитку, якщо тільки будуть в першу чергу призначені сільським населенням. Хто продає зерно тайком у невідповідні руки – грішить проти Бога, держави і народу та підлягає суворій карі. М'ясо, молоко, яйця і птицю до найближчого збірного пункту. Доглядайте худобу, але не пасіть там, де можна зібрати сіно. Готуйте рілля до осінньої сівби. Помагайте у праці сусіду. Своєчасно засівайте поле»⁴⁵⁰.

Окремі представники селянства, як і за попередньої влади більшовиків, сподівалися, що німецька адміністрація буде щедрою на різного роду поблажки, а відтак зверталися до місцевої влади за допомогою. Мешканець с. Любінь Великий, що на Львівщині, Д. Баран просив матеріальної допомоги бо ще за Польщі «був спаціфікований 14 уланським полком, йому пошкоджено хребетний стовп та терпить на завороти та часті болі голови». За подібні дії уланів просив допомоги І. Мабоцький, «бо терпить перепукліні і часті болі жолудка»⁴⁵¹. Очевидно, що селянам було відмовлено у їх проханні, оскільки прямий наказ головнокомандуючого німецької армії Кейтля забороняв навіть годувати місцевих мешканців з польових військових кухонь.

Водночас, частина німецького населення, що не виїхала з території Галичини у 1939-1940 роках, отримала ті самі привілеї, що і

---

⁴⁴⁹ Заклик губернатора до селян Галичини. // Бережанські вісті. 1941. 7 серпня. С. 1.

⁴⁵⁰ Оголошення. // Бережанські вісті. 11 вересня. С. 2.

⁴⁵¹ ДАЛО. Ф. 24. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 3, 5.

німці на території райху⁴⁵². При формуванні місцевого управлінського апарату, вони мали пріоритет. У Галичині німецька мова отримала статус державної, хоч частина офіційних документів видавалася українською та польською мовами. На початку 1942 р. в системі державного управління дистрикту Галичина відбулися радикальні зміни. Губернатора К. Ляша керівники держави звинуватили у розбазарюванні та привласненні значних майнових ресурсів, зняли з посади та відправили на фронт у складі штрафного батальйону⁴⁵³. У лютому 1942 р. новим губернатором Галичини став австрієць О. Вехтер, який був переконаний, що Німеччина, як правонаступник Австрії, із прийняттям галицьких земель повинна успадкувати і традиційну для цього регіону національну політику⁴⁵⁴. З цього часу німецькі окупанти систематично балансували у підтримці то польської то української національної громади.

1 квітня 1942 р. у дистрикті частково змінили адміністративно-територіальний устрій. Тлумацький повіт перепідпорядковано Станіславському окружному староству, Рогатинський – Бережанському, Городенківський та Снятинський – Коломийському. Влітку 1943 р. м. Калущ разом із Волинською, Верхоянською, Войнилівською, Небилівською, Новицькою, Томашівцевою волостями увійшли до складу Станіславської округи, а м. Долина з Велдзькою, Вітвицькою, Креховицькою, Перегінською, Рожнянською, Тростянецькою і Спаською волостями – до складу Стрийської округи⁴⁵⁵.

Начальник поліції безпеки і Служби Безпеки (СД) у донесенні про події в СРСР № 191 від 10 квітня 1942 р. стосовно настроїв сільського населення Східної Галичини повідомляв: «настрій населення є неоднорідним. Головні причини частково негативних проявів полягають у розвитку політичних і економічних обставин країни. Так, крайні націоналісти очікують якнайскорішого українського

---

⁴⁵² Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.): історико-бібліографічне дослідження. У 2 т. Т. 1. А-М. Львів: НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. Відділ україніки, 2007. С. 253.

⁴⁵³ Демкович-Добрянський М. Галичина під німецькою окупацією 1941-1944 років. // Молода Галичина. 1992. № 70. С. 2.

⁴⁵⁴ Боляновський А. Національна політика нацистської Німеччини в Галичині у 1941–1944 рр. Вісник Львівського університету. Серія історична. 1998. Вип. 32. С. 254.

⁴⁵⁵ Лисенко О. Система управління окупованими територіями України (1941-1944). С. 299.

самоуправління і швидкого проведення аграрної реформи. Основна маса населення в меншій мірі зачіплена цією проблемою. Всі скаржаться стосовно недостатку предметів широкого вжитку, що сильно відчувається, а в містах нестачу продуктів харчування». Хоча далі автор документу резюмує: «у сільського населення на першому плані стоять економічні питання. У першу чергу питання розформування колгоспів. На відміну від цього політична зацікавленість сільського населення є дуже незначною»⁴⁵⁶.

Про прагнення до вирішення земельного питання у селах Східної Галичини писав у листі до А. Гітлера і митрополит Шептицький. У листі від 14 січня 1942 р. серед іншого зазначалося: «...ставлення українських мас до Райху було цілком дружнім, і тому українці вітали німецьку армію із захопленням та допомагали німецьким солдатам всюди і як тільки могли». Проте з часом «українське населення знову охопила тривога, коли на територіях, звільнених від більшовиків, почали відбуватися події, свідками яких є ми сьогодні». Причинами переживань місцевих селян блаженнійший називає «включення західноукраїнської території Галичини до Генерального губернаторства» та те, що попри ліквідацію «ненависної більшовицької системи... право на приватну власність, за яке вперто і ціною великих жертв боровся український народ, не відновлено». І головне: «колективні господарства, більшовицький засіб зробити українського селянина рабом, збереглися». Далі духовний лідер галичан констатує: «такий стан викликає серед населення упереджене ставлення, яке ні в якій мірі не є корисним для організації роботи та її ефективності»⁴⁵⁷.

Щоб не збурювати настроїв галицького селянства та не допустити розростання руху опору, німецька окупаційна адміністрація дозволила представляти інтереси галицького населення створеному у 1939 році В. Кубійовичем Українському Центральному комітету.

З наступом військ Червоної Армії навесні-влітку 1944 року нацистська окупаційна адміністрація поступово залишила територію Східної Галичини.

---

⁴⁵⁶ Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах.. Т. II. Львів. 1998. с. 162-164

⁴⁵⁷ Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах.. Т. II. Львів. 1998. С. 85-86.

За спогадами голови Львівського відділення УЦК К. Паньківського: «три роки і один місяць тривала німецька окупація Галичини. Без особливих ілюзій, але все ж таки з надіями на краще, зустрічали українці в червні-липні прихід німців. Та доля посміялася з нас. Роки німецької окупації не записалися в житті українського народу багато краще, ніж роки більшовицької окупації»⁴⁵⁸.

В ході окупації території Східної Галичини частинами вермахту управління окупованими територіями у червні-липні 1941 р. здійснювали військові адміністрації. 1 серпня 1941 р. згідно розпоряджень А. Гітлера територію Галичини приєднано, як п'ятий дистрикт до Генеральної Губернії з центром у Кракові. З цього часу відповідно до чинних у нацистській Німеччині інструкцій та зразків розпочалася розбудова цивільної адміністрації. Керівні посади в центральних та районних адміністраціях обіймали німці, рівень сільського самоврядування здебільшого заповнювався місцевими жителями. Всі зусилля німецької окупаційної адміністрації спрямовувалися на максимальне економічне використання ресурсів регіону. Щоб послабити наростаючий антинацистський рух Опору та створити ілюзію автономії дистрикту, німці до управління окупованими територіями у національно-культурній сфері залучили представників Українського Центрального Комітету.

Навесні-влітку 1944 р. внаслідок наступальних операцій Червоної армії, німецька окупаційна адміністрація поступово покинула територію краю.

2.3. Повернення радянської влади та продовження адміністративних реформ (жовтень 1944 – березень 1953 рр.)

Поверненню радянської влади на терени Східної Галичини поклато початок наступ військ I-го Українського фронту на початку березня 1944 р. Політвідділ 38-ї армії повідомляв, що під час звільнення території Станіславської області місцеве населення відновлення радянської влади «зустрічає без зовнішнього прояву радості й піднесення. Значна частина інтелігенції, торгівців і

---

⁴⁵⁸ Паньківський К. Роки німецької окупації. Нью-Йорк, 1965. С. 11.

службовців із сіл пішла з німцями». Політуправління 4-го Українського фронту відзначало, що: «більше симпатій і практичної допомоги вони отримують з боку поляків. Натомість українці поводяться стриманіше»⁴⁵⁹. Як зазначено у звіті Тернопільського обкому КП(б)У: «морально-політичний стан населення Шумського, Кременецького, Лановецькому, Теребовлянському районах пригнічений»⁴⁶⁰.

У звіті ОУН з території Тлумацького, Тисменецького, Станіславського, Лисецького, Єзупільського та Богородчанського районів Станіславської області за березень-квітень 1944 р. зазначено: «прихід більшовиків перелякав ціле населення. Коли якась частина зайшла до села чи переходила через село, населення не виходило з хат. По хатах більшовики питали за «бандерівцями». Тероризуючи населення, домагалися горілки та харчів. У кого побачили добрі черевики, годинник – забирали». «Селяни приймають Червону армію зі страхом і вороже. Свою ненависть маскують через страх перед репресіями. Селяни оминають військо та не говорять з ним. Солдати також не розбалакуються. Їхня мовчазність і понурий вигляд ще збільшують страх перед ними і ненависть до них. Народ висміює їх убогість, кажучи просто в вічі, всюди зве їх «шміраками». Совіти всі кпини приймають однією відповіддю: «нічаво, пусть придет НКВД, оно будет с вами разговаривать об етом хорошо»»⁴⁶¹. Один із очевидців пригадував, що через село Богатківці на Тернопільщині у березні 1944 р. переходив радянський військовий підрозділ: «...солдати босі, обдерті, голодні. Один офіцер їхав на коні взутий в жіночі чоботи на високих обцасах, а замість сідла сидів на подушці. Коли кінь біг підтюпцем, то за ним курилося пір'я»⁴⁶².

Відраза настільки була сильною, що коли радянські бійці просили приготувати вечерю, то селяни варили їм кропиву чи не облуплену картоплю. Правда, як свідчать очевидці, солдати раділи і цьому. В

---

⁴⁵⁹ Гриневич В. Сталінська імперія в боротьбі з українським повстанським рухом. // «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944-1948 рр. / Упоряд. Ярослав Дашкевич; Василь Кук. Львів, 2010. С. 21, 23.

⁴⁶⁰ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 16.

⁴⁶¹ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті : документи і матеріали. Івано-Франківськ: ЛПК, 2009. Том 2. Книга 1. (1939-1945). С. 326, 331.

⁴⁶² Підгайчани в боротьбі за волю України. Історико-мемуарний збірник. Детройт-Клівленд-Парма-Тернопіль: Горлиця, 2000. С. 36.

с. Пшенички Тисменецького району Станіславської області один із солдатів з'їв цілу макітру не облупленої картоплі, звареної для свиней⁴⁶³.

Крім мародерства, чимало бійців Червоної армії вдавалися до насильства стосовно жінок⁴⁶⁴ та безпідставних убивств чоловіків. Влітку 1944 р. в одному із сіл поблизу м. Рава-Руська радянські піхотинці залучили кількох молодих хлопців віком 18-20 років до перенесення протитанкових рушниць, а потім розстріляли⁴⁶⁵.

Щоб налагодити комунікацію між місцевими селянами та бійцями Червоної армії, в зоні бойових дій військові ради фронту приймали спеціальні директиви, в яких роз'яснювали командирам і політпрацівникам військових частин, як відновлювати у селах органи радянської влади. Так, 5 лютого 1944 р. 13-та армія 1-го Українського фронту у спеціальній директиві «Про призначення тимчасових уповноважених радянської влади у визволених селах» рекомендувала під час підбору кандидатів особливу увагу звертати, щоб до їх числа «не потрапили ворожі елементи польських і українських буржуазних націоналістів». Власне, з кадрами ситуація була катастрофічною. Через напружену ситуацію в регіоні та, пам'ятаючи долю радянських симпатиків у червні 1941 р., колишні радянські активісти, що у 1939-1941 р. палко підтримували радянську владу, тепер намагалися ухилитися від управлінської діяльності. Як повідомляється у звіті ОУН: «в с. Братківці Лисецького району Станіславської області влади більшовики не відновлювали. В деяких селах самі встановлювали голову сільради. Брала першого ліпшого селянина і казали: «вот ти будеш головою сільради». Згодом до таких голів сільрад удавалися по харчі або по людей до роботи в окопах»⁴⁶⁶. В с. Чернелиця

---

⁴⁶³ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті : документи і матеріали. Івано-Франківськ: ЛІК, 2009. Том 2. Книга 1. (1939-1945). С. 331.

⁴⁶⁴ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті : документи і матеріали. Івано-Франківськ: ЛІК, 2009. Том 2. Книга 1. (1939-1945). С. 327.; Гриневич В. Сталінська імперія в боротьбі з українським повстанським рухом. // «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944-1948 рр. / Упоряд. Ярослав Дашкевич; Василь Кук. Львів, 2010. С. 27.

⁴⁶⁵ Гриневич В. Сталінська імперія в боротьбі з українським повстанським рухом. // «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944-1948 рр. / Упоряд. Ярослав Дашкевич; Василь Кук. Львів, 2010. С. 17.

⁴⁶⁶ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті : документи і матеріали. Івано-Франківськ: ЛІК, 2009. Том 2. Книга 1. (1939-1945). С. 335.

Городенківського району Станіславської області, коли працівник армійської газети спробував зібрати селян на мітинг через місцевого уповноваженого, той навідріз відмовився це робити. Коли політпрацівник спробував задіяти інших активістів, сестра уповноваженого порадила: «веди його городами, хату покажи з городів, щоб ніхто не бачив, що ти його водиш, а то поб'ють». Показані активісти пообіцяли допомогти у зібранні мітингу, однак зникли з дому і потому не з'явилися⁴⁶⁷. У звільнених від німецьких окупантів селах Тернопільської області влітку 1944 р. селяни малочисельно збиралися на організовані радянськими активістами збори. Зокрема, в селах Кишківці Вишнівецького та Жолоби Кременецького районів на запитання, чому люди не ходять, відповідали: «бандерівці заборонили ходити на збори та виконувати розпорядження радянської влади. Ті, хто буде ходити на збори, та допомагати радянській владі будуть погано знайдені, а майно їх спалене»⁴⁶⁸.

В с. Погоні Тисменецького району Станіславської області, яке мало славу відпустового місця, радянські бійці зібрали антирелігійний мітинг, на який намагалися зігнати місцевих мешканців. Населення кілька хвилин послухало, а потім розбіглося⁴⁶⁹. В с. Великі Горожани на Дрогобиччині при появі радянського активу селяни втікають до лісу. Начальник НКВС Дрогобицької області О. Сабуров зазначав, щоб припинити подібну практику потрібно «забирати в них майно, як безгосподарне»⁴⁷⁰.

Покращити ситуацію могло формування постійних органів місцевого самоврядування, проте в краї катастрофічно бракувало досвідчених фахівців. На початку німецько-радянської війни більшість радянського партійно-управлінського активу евакуювалася за межі Західної України. Частину голів сільрад селяни втратили у перші тижні війни, ще частину німці вивезли на примусові роботи до

---

⁴⁶⁷ Гриневич В. Сталінська імперія в боротьбі з українським повстанським рухом. // «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944-1948 рр. / Упоряд. Ярослав Дашкевич; Василь Кук. Львів, 2010. С. 22.

⁴⁶⁸ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 14.

⁴⁶⁹ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті : документи і матеріали. Івано-Франківськ: ЛІК, 2009. Том 2. Книга 1. (1939-1945). С. 332.

⁴⁷⁰ ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 2. Спр 15. Арк. 7. Арк. 51.

Німеччини. Той «актив», що залишився, особливо не прагнув повертатися до влади. Основна ставка, як і у 1939 р., знову робилася на командированих з інших регіонів СРСР партійних функціонерів.

Ще восени 1943 р. за вказівкою політбюро ВКП(б) ЦК КП(б)У сформував організаційні групи обкомів партії західних областей України. До них увійшли перш за все партійці, які до війни працювали в цих областях. Волинську групу очолив І. Профатілов, Дрогобицьку – С. Олексенко, Львівську – І. Грушецький, Рівненську – В. Бегма, Станіславську – М. Слонь, Тернопільську – І. Компанець, Чернівецьку – І. Зеленюк⁴⁷¹.

Для роботи у звільнених районах, як тимчасові організаційні форми діяльності державної та партійної влади, у тилкових районах формувались оперативні групи обкомів КП(б)У. Із числа евакуйованих працівників Львівського обкому сформовано оперативну групу для роботи у Кременецькому районі Тернопільської області чисельністю 56 осіб. Згодом створено ще кілька груп для управління звільненими районами Львівської області⁴⁷².

Станом на 10 березня 1944 р. у звільнені райони Тернопільської області із східних та центральних областей УРСР направили 29 осіб, з них 7 на посади керівників районів, решта на інші управлінські посади⁴⁷³.

Як зазначено у звіті Тернопільського обкому КП(б)У: «сільськими радами у березні 1944 р. в Тернопільській області продовжують керувати колишні старости, оскільки новопризначені не місцеві секретарі РК КП(б)У ще не підібрали «достойних» кадрів»⁴⁷⁴.

Не всі «прикомандировані» витримували місцеву специфіку та намагалися якомога швидше повернутися додому. В ніч з 3 на 4 березня 1944 р. в с. Богданівка Шумського району Тернопільської області поранено двох радянських чиновників: другого секретаря

---

⁴⁷¹ Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. Київ: Наукова думка, 1989. С. 402.

⁴⁷² Гулай В. кадрова політика радянського режиму в західних областях України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 37. Ч. 2. 2002. С. 193.

⁴⁷³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 6.

⁴⁷⁴ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 101. арк 7.

Чортківського району та його помічника, направлених в Шумський район для організації роботи⁴⁷⁵.

3 жовтня 1944 р. в доповідній секретарю ЦК КП(б)У П. Кириченку секретар Тернопільського ОК КП(б)У І. Компанець повідомляв про факти дезертирства з області чиновників командированих із Запорізької та Вінницької областей. Зазначимо, що одразу по приїзду в область з вокзалу дезертирувало 10 осіб⁴⁷⁶.

Як зазначав заступник голови Дрогобицького облвиконкому П. Кравчук: «у нас є велика хвороба – у нас бояться місцевого населення»⁴⁷⁷. Як наголошував у своєму виступі секретар Станіславського обкому КП(б)У М. Слонь: «у нас складається таке враження, що партійний актив, якщо хоче, має таке уявлення, що коли поїхати в село, живим звідти не повернешся. Дехто каже, доки бандити будуть вбивати, викрадати тощо. В нас завелось багато балакунів, які бояться власної тіні. Новоприбулих людей також залякують, особливо жінок»⁴⁷⁸.

Тим не менше, під час формування сільських рад відповідальні за це партійні діячі намагалися максимально повернути до влади прихильників радянської влади. Як і у 1939 р. керівництво сільради обиралося на загальних зборах села, під пильним наглядом «уповноважених з району чи області. Наприклад, у с. Крехів Нестерівського району Львівської області 6 серпня 1944 р. на зборах села у присутності 80 селян головою сільради обрали Ю. Масала, який до 1941 р. був головою земельної комісії, а за німецької влади працював у власному господарстві. Секретарем обрали жінку, яка до 1941 р. працювала вчителькою, а за німців – у власному господарстві⁴⁷⁹. В серпні 1944 р. у с. Глиниська Жовківського району Львівської області на зборах селян у присутності 86 чоловік, в тому числі 26 чоловіків і 60 жінок, головою сільради обрали Ф. Харка, який до 1941 р. вже обіймав посаду голови, заступником обрали

---

⁴⁷⁵ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 6.

⁴⁷⁶ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 148.

⁴⁷⁷ ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 2. Спр 15. Арк. 7.

⁴⁷⁸ Роман Є.Г. Тематична підбірка «Діяльність УПА на території Станіславської області в 1944-1950 рр.» / на основі документів Держархіву Івано-Франківської області. Івано-Франківськ, 1996. Арк. 6, 7.

⁴⁷⁹ ДАЛО. Ф. 10. Оп. 10-1. Спр 6. Арк. 8.

Г. Миськіва, який за німців працював у власному господарстві, секретарем обрали П. Климовича, який при німцях працював секретарем сільської управи⁴⁸⁰. Як зазначено у звіті Львівського ОК КП(б)У влітку 1944 р. «частина голів сільрад і секретарів працювали ще за Німців»⁴⁸¹. Як зазначав у звіті прокурор Бережанського району Тернопільської області: «в 12 сільрадах з голів і секретарів обирали на загальних зборах сіл»⁴⁸².

27 вересня 1944 р. ЦК КП(б)У після заслуховування звіту перших секретарів Львівського та Тернопільського обкомів КП(б)У затвердила постанову «Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР», у якій закликали місцеві партійні організації вжити рішучих заходів щодо ліквідації серйозних недоліків у політичній роботі партійних організацій, особливо на селі⁴⁸³.

Після отриманих зауважень регіональні партійні циновки одразу згадали про класовий підхід під час формування радянських представницьких органів у селі. В одному із звітів Львівського ОК КП(б)У зазначено, що «на виконання постанов ЦК ВКП(б) від 27.09.1944 р. та рішення обкому КП(б)У від 9.10.1944 р. повідомляємо, що з 30 голів сільрад Радехівського району – 20 бідняки, 9 середняки; з 30 секретарів: 23 бідняки, 7 середняки»⁴⁸⁴.

Щоб розкрити селянам всі переваги радянського устрою, у м. Львів 10-11 листопада 1944 р. проведено обласну нараду сільського активу. У зібранні прийняло участь 1 190 делегатів з 31 району. Серед них 858 чоловіків та 232 жінок. Середній вік учасників 30-54 роки, хоч було 75 делегатів віком 16-19 років. За національністю: 994 українці, 86 поляків та 10 росіян. За рівнем освіти: з нижчою освітою 1011, середньою – 60, вищою – 19, в тому числі 276 голів та депутатів сільрад, решта 822 радянські активісти. Більшість делегатів перший раз приїхали до м. Львова. «Крім свого села нігде не були». Учасники зібрання прийняли вітальні телеграми на ім'я Й. Сталіна та М.

---

⁴⁸⁰ ДАЛО. Ф. 10. Оп. 10-1. Спр 6. Арк. 9.

⁴⁸¹ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 70.

⁴⁸² ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 67.

⁴⁸³ Нариси історії Тернопільської обласної партійної організації. Львів: Каменяр, 1980. С. 70.

⁴⁸⁴ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 100.

Хрущова. Учасників зборів поселили у найкращих готелях Львова. Після зібрання для учасників наради організували концерт капели «Трембіта» та акторів театру ім. М. Заньковецької⁴⁸⁵.

Як зазначав згодом начальник НКГБ по Львівській області т. Воронін у спеціальному повідомленні секретарю Львівського обкому КП(б)У т. Грушецькому «Про реагування населення області на проведений з'їзд селян в м. Львові»: «делегат із с. Велика Вільшанка Краснянського району С. Бурбанош з бідняків говорив казали, що більшовики не мають, що їсти, а я тут бачу, як багато хорошого тут приготували на обід делегатам і все безплатно. Я розумію, як турбуються в нас про селян»⁴⁸⁶. Після обласної наради селян в селах проводили зустрічі з делегатами⁴⁸⁷. Хоча ходити на такі зустрічі не завжди було безпечно. В с. Підліски-Великі Ново-Яричівського району Львівської області в ніч з 15 на 16 листопада 1944 р. під час зустрічі з учасниками «наради» у сільському клубі невідомі здійснили збройний напад⁴⁸⁸.

17 грудня 1944 р. в с. Козівка Козівського району Тернопільської області дільничий місцевого РВ НКВС зайшов у сільраду, де проходила нарада із 60 селянами. Відібравши із групи 10 жінок, поставив їх до стіни та заявив, що вони всі бандерівці і він їх розстріляє. Після цього селяни розбіглися хто куди⁴⁸⁹.

19-20 грудня 1944 року в м. Станіслав проведено I обласний з'їзд селянської молоді. Участь прийняло 564 делегати, в тому числі 270 делегатів від молоді сіл. Після промов обласних партійних керівників, учасникам зборів продемонстрували три кінофільми: «Секретар райкому», «Я чорноморець», «Джунгли»⁴⁹⁰. Не обійшлося без інцидентів. У с. Закуччя Снятинського району Станіславської області делегатам з'їзду підкинули листівку-попередження «Поїдете на з'їзд – поб'ємо»⁴⁹¹.

---

⁴⁸⁵ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 63, 72.

⁴⁸⁶ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 104.

⁴⁸⁷ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 32.

⁴⁸⁸ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 7.

⁴⁸⁹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 294. Арк. 7.

⁴⁹⁰ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 275. Арк. 50.

⁴⁹¹ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 275. арк. 46.

РК КП(б)У Лопатинського району Львівської області в одному із звітів констатував, що на початку 1945 р. у селах району посилився вплив ОУН. Його учасники по ночах проводять бесіди з вчителями, залякують голів сільрад та попереджують про покарання за співпрацю з органами радянської влади⁴⁹². 24 грудня 1945 р. під час зборів обласного партійного активу Станіславської області партійні керівники серед іншого констатували, що: «...сільради формуються вкрай незадовільно. Націоналісти тероризують сільський актив. В с. Тустань голові сільради запропонували або виїхати із села, або вони його повісять. То він в сільраді буває лише тоді, коли приїжджає районний актив. В с. Сільце голову сільради за злочини арештувала прокуратура, секретаря забрали в невідомому напрямі націоналісти. До роботи в сільраді з місцевих ніхто не голоситься»⁴⁹³. У постанові ЦК КП(б)У від 26 лютого 1945 р. серед іншого зазначалося: «на 20 лютого в Станіславській області не створено сільрад в 31 селі... Керівники не розуміють, що без місцевого активу вони не лише не можуть успішно виконувати важливі політичні та господарські заходи радянської влади, але і навіть не можуть знати справжнього стану справ на місцях»⁴⁹⁴.

Для протидії українському національно-визвольному руху у Станіславській області в ухвалі виконкому обласної ради від 3 листопада 1944 р. серед іншого зазначено: «для укріплення і ведення громадського порядку в охороні в нічний час державного, кооперативного майна, а також майна громадян в сільських пунктах: заборонити всім громадянам – мешканцям сільської місцевості, надавати ночівлю або тимчасове проживання стороннім особам з іншої місцевості, без дозволу на це сільської ради або органів міліції. Зобов'язати всіх громадян, що мешкають на території сільради у випадку виявлення сторонньої особи на території населеного пункту без дозволу сільської ради або органів міліції негайно сповіщати в сільраду та органи міліції; зобов'язати голів сільських Рад до 20 листопада 1944 р. поділити населені пункти на ділянки, виділивши

---

⁴⁹² ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 57.

⁴⁹³ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 259. Арк. 29.

⁴⁹⁴ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті : документи і матеріали. Івано-Франківськ: ЛІК, 2009. Том 2. Книга 1. (1939-1945). С. 509.

сільвиконавців на кожні 10 господарств і сотенних, відповідальних за несення громадського доручення сільської ради, призначення громадян для несення обов'язкової сторожової охорони в нічний час та за проведення перевірки законності тимчасового мешкання сторонніх осіб на закріплених ділянках населеного пункту; встановити, що все працездатне населення сільської місцевості – чоловіки віком 16-55 років, жінки віком від 16 до 50 років притягуються до обов'язкового несення нічної охорони населених пунктів. Особи, що ухиляються від несення обов'язкової нічної охорони, притягувати до відповідальності згідно з указом Президії ВР СРСР від 22 червня 1941 р. до 6 місяців позбавлення волі. Громадяни, що переховують сторонніх перехожих у своїх приміщеннях, а також десяцьких і сотенних за несповіщення сільській Раді або органам міліції про сторонніх мешканців та не прийняття заходів до затримання останніх – притягати до кримінальної відповідальності за законами воєнного часу⁴⁹⁵.

8 грудня 1944 р. під час виступу на зборах партійного активу Станіславської області начальник обласного НКВС Загородній за нищення мостів з боку УПА рекомендував заставляти місцеве населення їх відновлювати. Ми народ виховуємо, а мають бути засоби впливу, щоб народ відчував. Прошу районну владу ці дії форсувати. Треба протиставити населення бандитам, щоб саме населення бандитів било⁴⁹⁶.

У довідці про результати роботи Надвірнянського РВ НКВС та НКДБ Станіславської області за лютий-березень 1945 р. зазначено, що: «з 10 до 20 березня 1945 р. в селах проведено 24 зібрання, на яких були присутні 2153 особи. Під час зборів затвердили відповідальних за банд прояви, зазвичай, з числа сільських куркулів⁴⁹⁷.

Наказом начальника УНКВС по Станіславській області від 8 січня 1945 р. «Про поіменну реєстрацію населення» зазначено: «з 20 січня

---

⁴⁹⁵ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті : документи і матеріали. Івано-Франківськ: ЛІК, 2009. Том 2. Книга 1. (1939-1945). С. 454.

⁴⁹⁶ Роман Є.Г. Тематична підбірка “Діяльність УПА на території Станіславської області в 1944-1950 рр.” / на основі документів Держархіву Івано-Франківської області. Івано-Франківськ, 1996. Арк. 3.

⁴⁹⁷ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті : документи і матеріали. Івано-Франківськ: ЛІК, 2009. Том 2. Книга 1. (1939-1945). С. 505.

по 15 лютого 1945 р. провести в усіх населених пунктах області реєстрацію поіменно всіх жителів від 15-ти річного віку і старших. Реєстрації підлягають всі живі члени сім'ї незалежно від їх місцеперебування в день реєстрації»⁴⁹⁸.

В 1945 р. на території Бережанського району Тернопільської області, як зазначалося у звіті місцевого РК КП(б)У, боротьба з українськими націоналістами «знаходиться у розхристаному стані, політ-виховна робота в селах проводиться недбало, на неналежному рівні перебуває і військова підготовка»⁴⁹⁹.

В Бібрському районі Львівської області на початку 1945 р. працівниками обкому КП(б)У проведено нараду з головами сільрад про боротьбу з українськими буржуазними націоналістами. Від голів сільрад взято підписку про те, що вони будуть очищати свої села від бандитів⁵⁰⁰. Як доповідали голови сільрад: «люди в основному являються з повинною без зброї, бо кажуть, як піду зі зброєю, то скажуть бандит, а як без зброї то – ховаюсь від армії»⁵⁰¹.

В селах Тернопільської області у 1945 р. проводили загальні збори селян, учнів та сільської інтелігенції, на яких зачитували Звернення до учасників УПА⁵⁰². У с. Кубрець Золотопотоцького району Тернопільської області на початку 1945 р. для обговорення «звернення» намагалися організувати збори селян, щоправда на збори ніхто не прийшов⁵⁰³.

Серед сільського населення Львівської області відділи пропаганди РК КП(б)У організували вивчення доповіді Й Сталіна про 27 роковини Великої Жовтневої Соціалістичної Революції та звернення президії ВР УРСР, Раднаркому УРСР та ЦК КП(б)У до населення західних областей України⁵⁰⁴.

---

⁴⁹⁸ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті : документи і матеріали. Івано-Франківськ: ЛІК, 2009. Том 2. Книга 1. (1939-1945). С. 470.

⁴⁹⁹ ДАТО. Ф. П-6. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 2.

⁵⁰⁰ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 192. Арк. Арк. 3.

⁵⁰¹ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 192. Арк. Арк. 6.

⁵⁰² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 278. арк. 39.

⁵⁰³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 275. Арк. 42.

⁵⁰⁴ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 1.

Як зазначав один із керівників Станіславського ОК КП(б)У: «досвід показує, що коли арештувати сім'ю бандити часто складають зброю»⁵⁰⁵.

Заступник наркома внутрішніх справ Т. Строкач на зборах радянського активу Станіславської області 24 грудня 1945 р. наголошував, що: «рішенням ЦК партії в кожному районі мали організувати приманки для захоплення бойовиків УПА. Кожен район мав забезпечити 1-2 приманки»⁵⁰⁶. Хоча не всі райкоми організовували такі приманки через небажання працівників приймати в цьому участь⁵⁰⁷.

Керівництво ВКП(б) особливо наголошувало, що в боротьбі з українським національно-визвольним рухом основну увагу потрібно звертати на агентурну роботу з місцевим населенням. Зокрема, у звіті секретарю ЦК КП(б)У Мельникову «Про виконання постанови ЦК КП(б)У від 15 липня 1950 р.» наголошувалося, що: «обласне управління та окремі райвідділи МДБ незадовільно проводили роботу із залучення кваліфікованої агентури, здатної здійснити глибоку розробку оунівського підпілля, особливо за рахунок патріотично налаштованого населення, що є головною силою в боротьбу з ОУН. Наявність малокваліфікованої та недієздатної агентури знижує ефективність боротьби відділів МДБ»⁵⁰⁸.

Крім народної варті, боротьбою з відділами українського національно-визвольного руху та забезпеченням громадського порядку у селах мали створені з місцевих чоловіків «винищувальні батальйони», яких серед народу прозивали «стрибки». Зазначені парамілітарні відділи створювалися на основі постанови РНК СРСР від 24 червня 1941 р «Про заходи щодо боротьби з парашутними

---

⁵⁰⁵ Роман Є.Г. Тематична підбірка «Діяльність УПА на території Станіславської області в 1944-1950 рр.» / на основі документів Держархіву Івано-Франківської області. Івано-Франківськ, 1996. На 42 арк. Арк. 11.

⁵⁰⁶ Роман Є.Г. Тематична підбірка «Діяльність УПА на території Станіславської області в 1944-1950 рр.» / на основі документів Держархіву Івано-Франківської області. Івано-Франківськ, 1996. Арк. 15.

⁵⁰⁷ Роман Є.Г. Тематична підбірка «Діяльність УПА на території Станіславської області в 1944-1950 рр.» / на основі документів Держархіву Івано-Франківської області. Івано-Франківськ, 1996. Арк. 18.

⁵⁰⁸ Роман Є.Г. Тематична підбірка «Діяльність УПА на території Станіславської області в 1944-1950 рр.» / на основі документів Держархіву Івано-Франківської області. Івано-Франківськ, 1996. Арк. 40.

десантами і диверсантами противника у прифронтовій зоні». На теренах Західної України створення винищувальних батальйонів розпочалося одночасно із звільненням від німецьких окупантів⁵⁰⁹.

Станом на листопад 1944 р. у Львівській області діяв 31 винищувальний батальйон з 3370 учасниками⁵¹⁰. Додатково в області СТВОРЕНО 359 груп сприяння винищувальним батальйонам з 5010 учасниками⁵¹¹.

По Великобірківському районі Тернопільської області в 1945 р. організовано 6 груп місцевого населення загальною чисельністю 104 бійці з метою охорони урожаю та молотарок. Групи були озброєні кулеметами, автоматами та гвинтівками⁵¹².

Упродовж 1946 р. в селах Станіславської області створено 275 винищувальних батальйонів чисельністю 5500 бійців⁵¹³.

Станом на 1 січня 1946 р. в Тернопільській області діяло 22 сільських винищувальних батальйонів (345 осіб), та 263 групи сприяння (4547 осіб). Поступово їх чисельність зростала. Наприклад, 1 лютого 1946 р. в Тернопільській області діяло 94 сільських винищувальних батальйонів (2308 осіб) та 216 груп сприяння винищувальним батальйонам (3515 осіб)⁵¹⁴.

У Львівській області до винищувальних батальйонів і груп сприяння було залучено до 15 тис. молодих людей. У Дрогобицькій області в 316 винищувальних батальйонах перебувало 930 комсомольців і молоді⁵¹⁵.

В Бережанському районі Тернопільської області у першому півріччі 1947 р. додатково сформовано 12 винищувальних батальйонів чисельністю 79 бійців. 6 озброєних загонів розташовувалися в м. Бережани, селах Діброва, Підвисоке, Жонівка, Мечищів, Рибники, інші 6 відділів озброєння не мали⁵¹⁶. У звіті

---

⁵⁰⁹ Ільницький В. Створення та діяльність у західних областях УРСР радянських парамілітарних формувань (1944-1954 рр). // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2011. № 2. С. 47-82. С. 49, 51

⁵¹⁰ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 35.

⁵¹¹ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 32.

⁵¹² ДАТО. Ф. П-12. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 63.

⁵¹³ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 430. Арк. 76.

⁵¹⁴ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 564. Арк. 2, 6.

⁵¹⁵ Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30–50-ті роки ХХ ст : історико-політологічний аспект / Богдан Ярош. Луцьк: Надстир'я, 1995. С. 46-47

⁵¹⁶ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 965. Арк. 52.

Станіславського обкому КП(б)У за 1948 р. зазначалося, що в селах області створено 353 озброєні групи охорони правопорядку, чисельністю 4786 осіб⁵¹⁷.

Хоч ще у 1946 р. Станіславський ОК КП(б)У постановою від 30 червня 1946 р. зобов'язав начальника обласного УМВС довести кількість учасників винищувальних батальйонів області до 7 000 з метою заохочення бійців вступати та сумлінно нести службу, учасників цих збройних формувань звільняли від низки трудових повинностей: ремонту доріг, лісозаготівель, нарядів на збір молока, чергування у сільській Раді тощо. Крім того за активну участь у боротьбі з бандитизмом учасники батальйонів отримували, як «цінні подарунки», хромові чи кирзові чоботи, кілька метрів тканини, комплекти натільної білизни, а також можливість розподіляти поміж себе конфісковане у ворогів народу майно⁵¹⁸.

Вседозволеність членів винищувальних батальйонів в окремих місцевостях переросла у відвертий бандитизм.

У доповідній записці секретаря Білобожницького РК КП(б)У Герасименка секретареві Тернопільського ОК КП(б)У Компанцю від 8 березня 1945 р. повідомлялося про розбійні дії членів винищувального батальйону с. Нова Ягольниця, які дискредитували радянську владу. У документі серед іншого зазначено, що бійцями забрано у 60-ти господарствах 6 пар чобіт, 22 пари штанів, 1 хустку, 7 спідниць, 32 метри мануфактури, 8 чоловічих жилеток, 29,5 метрів селянського домотканого полотна, 2 пари нових жіночих туфель, 8 пар панчо, 2 кожухи, 12 голів свиней, 5 кишенькових годинників, 7 ковдр, 10 чоловічих костюмів, багато білизни, господарського реманенту та харчів⁵¹⁹.

Як зазначено у документах Львівського ОК КП(б)У: ««яструбки» Поморянського району Львівської області обстріляли с. Рекшин

---

⁵¹⁷ Роман Є.Г. Тематична підбірка “Діяльність УПА на території Станіславської області в 1944-1950 рр.” / на основі документів Держархіву Івано-Франківської області. Івано-Франківськ, 1996. Арк. 31.

⁵¹⁸ Безносюк О.П. Діяльність винищувальних батальйонів на теренах Станіславської області в 1946 — 1948 роках // Інтелігенція і влада. 2008. Вип. 11. С. 146-147.

⁵¹⁹ Сергійчук В. Самі себе завоювали: Діяльність винищувальних батальйонів проти українського національно-визвольного руху. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2003. С. 6.

Бережанського району Тернопільської області і пограбували там 23 господарства»⁵²⁰.

В селі Ярчівці Зборівського району Тернопільської області на початку 1948 р. 4 бійці місцевого винищувального батальйону грабували місцевих селян під виглядом проведення операцій по боротьбі з оунівським підпіллям. Крадені речі продавали на ринку, а отримані кошти ділили між учасниками групи⁵²¹.

Зазначимо, що не усі учасники винищувальних батальйонів займалися грабунками та боролися з українським національно-визвольним рухом. Мали місце і випадки прямого переходу на сторону УПА бійців цих формувань. Наприклад, с. Гадинківці Тернопільської області 8 грудня 1945 р. 9 бійців перешли на бік УПА. Зазначимо, що вже 15 грудня 1945 р. всі вони були затримані органами НКВС⁵²².

Часто ці групи роззброювалися учасниками націоналістичного підпілля. Лише у 4 кварталі 1945 р. в Тернопільській області роззброєно 17 сільських груп, 165 бійців⁵²³. В ніч з 29 на 30 травня 1947 р. в с. Скоморохи Великобірківського району Тернопільської області націоналісти роззброїли місцеву групу самооборони. Забрали 16 гвинтівок, ручний кулемет⁵²⁴.

Частина бійців відмовлялася служити через страх за життя родини, як це мало місце в Товстенському, Борщівському, Бучацькому та ін. районах Тернопільської області⁵²⁵. Побоювання були не безпідставними. Провідник Карпатського крайового проводу ОУН Я. Мельник «Роберт» в інструкції до керівника Станіславського окружного проводу «Всеволода» наголошував: «у жодному разі не допускати створення в селах винищувальних батальйонів та комсомолу». Як результат, у ніч на 28 листопада 1945 р. у с. Ракове Старосамбірського району Дрогобицької області спалено 10 хат, що

---

⁵²⁰ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 67.

⁵²¹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1157. Арк. 21.

⁵²² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 564. арк. 17.

⁵²³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 564. Арк. 16.

⁵²⁴ ДАТО. Ф. П-12. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 7.

⁵²⁵ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 564. Арк. 18.

належали бійцям винищувального батальйону⁵²⁶. Серед бійців винищувальних батальйонів поширювали листівки УПА наступного змісту «...хто свідомо працює з НКГБ – це собака. Собаці – собача смерть. Погорда цілого народу та ганьба на віки. Смерть сталінським собакам і агентам НКГБ»⁵²⁷.

Потрібно зазначити, що в кожному такому підрозділі місцевий РВ НКВС мав мати свого інформатора, щоб знати про настрої бійців⁵²⁸.

26 січня 1946 р. у листі на ім'я М. Хрушова майор НКВС М. Битюков писав: «районні органи НКВС озброїли дітей і пенсіонерів і організували таким чином винищувальні батальйони, які боротьби не ведуть, бою з бандами не приймають, а інколи навіть зі зброєю переходять у банди. Бійці винищувальних батальйонів боротьби з бандитами не ведуть, а лише прикриваються цим та не виконують обов'язків перед державою, у селах порушують радянську законність і пиячать. Час уже їх розігнати, а на їх місці створити групи охорони і захисту по селах із кращої частини демобілізованих бійців Червоної армії, періодично їх при военкоматах навчаючи»⁵²⁹.

19 червня 1953 р. в доповідній записці секретаря ЦК КП(б)У І. Назаренка першому секретареві ЦК О. Кириченку підняв питання про необхідність розпуску груп охорони громадського порядку, оскільки «вони вже зайві і їх треба розпустити. В той же час зараз вони являються обузою для колгоспів, тим більш, що в колгоспах є сторожі, які охороняють громадське добро, і в усіх селах для підтримки порядку є ділянкові міліціонери. Учасники групи охорони громадського порядку озброєні вдень і вночі ходять по селах зі зброєю і це справляє дуже неприємне враження»⁵³⁰.

З метою підвищення рівня політичної свідомості сільського «активу» бюро Львівського обкому КП(б)У 9 жовтня 1944 р. ухвалило рішення організувати з 1 грудня 1944 р. роботу сільських політшкіл. Станом на 1 грудня 1945 р. таких освітніх закладів діяло 50, де

---

⁵²⁶ Ільницький В. Створення та діяльність у західних областях УРСР радянських парамілітарних формувань (1944-1954 рр). С. 75, 76.

⁵²⁷ НБЛНУ. Ф. РК 357. Оп. 2. Спр. 4. Перестороги. арк. 2.

⁵²⁸ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 564. Арк. 21.

⁵²⁹ Ільницький В. Створення та діяльність у західних областях УРСР радянських парамілітарних формувань (1944-1954 рр). С. 81.

⁵³⁰ Сергійчук В. Самі себе завоювали... С. 12-13.

навчался 1 260 учнів. Зазначимо, що явка слухачів на заняттях становила 95-98%⁵³¹. Виклали на курсах представники радянського активу та вчителі середніх шкіл⁵³². Під час занять вивчали працю Й. Сталіна «Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу», Конституцію СРСР, політичну карту світу⁵³³. В жовтні 1944 р. організовано 6-ти місячні курси для політичної підготовки радянського активу на селі⁵³⁴.

По лінії політосвіти у Тернопільській області районним відділам пропаганди роз'яснювали в січні 1945 р., що партійно-політичною роботою мали бути охоплені всі села області. В цій роботі «спиратися на бідноту, притягуючи до нещадної боротьби з куркулем середняка, щоб позбавити куркуля впливу на маси». Акцентувати увагу місцевої агентури на виявлення центрів та місць дислокації осередків ОУН та УПА. Систематично проводити політичну роботу з агентурою, навчаючи її азам агентурної роботи. Критикували позицію окремих керівників РК, що комсомольські організації можна створювати лише в тих селах, де є винищувальні батальйони. Наголосили, що комсомольські організації мають діяти в кожному селі⁵³⁵.

Відділ пропаганди Тернопільського обкому КП(б)У для Струсівського району на 1945 р. передбачив організацію 19 пропагандистських лекцій, з них 6 платних з сумою прибутків 450 крб./лекція. РК КП(б)У міг оплатити лектору з прибутків не більше 100 крб. Ціна квитка у місті 2 крб., у селі 1 крб. Мали щомісяця повідомляти про кількість проведених лекцій⁵³⁶. *Із звіту Початок 1945 р.*

Секретар із пропаганди Львівського обкому КП(б)У т. Мазепи у своєму звіті писав: «в с. Фільварки прочитали лекцію Брідської лекторської групи на тему: «Чи був початок та чи буде кінець світу». Лекцію читали 2 рази. 1 раз були присутніми 58 слухачів, 2 раз – 142 слухачі»⁵³⁷.

---

⁵³¹ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 2 зв.

⁵³² ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 1 зв.

⁵³³ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 3.

⁵³⁴ Нариси історії Тернопільської обласної партійної організації. Львів: Каменяр, 1980. С. 71.

⁵³⁵ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 318. Арк. 4.

⁵³⁶ ДАТО. Ф. П-11. Оп. 1. Спр. 24. арк. 12.

⁵³⁷ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 4.

Відділом агітації та пропаганди Станіславського ОК КП(б)У в лютому 1946 р., селянам Яблунівського району організовано читання лекцій на тему: «Правдива діяльність ОУНівських банд»⁵³⁸.

У інформації Львівського обкому «Про пропагандистську та агітаційно-масову роботу»: «масові міроприємства були спрямовані на створення навколо сільських рад місцевого радянського активу та його політичного виховання»⁵³⁹.

Не у всіх районах вдавалося «виховати» сільський актив у радянському дусі. В с. Верхня Липиця Станіславської області головою сільради працював чоловік на прізвище Звір. Як зазначено у документах Станіславського ОК КП(б)У: «за час роботи повністю морально розклався, пив безпробудно. Райком прийняв рішення звільнити та назначили якогось Петріва, а той виявився зовсім неграмотним, крім того категорично відмовився вступати до колгоспу»⁵⁴⁰.

Попри спротив українського націоналістичного підпілля, у наступні роки партійні організації КП(б)У лише нарощували політико-виховну роботу серед селян. З цією метою у регіоні відкрито мережу політосвітніх установ. Слухачів зазначених курсів у подальшому залучали як «сільський актив» під час проведення мітингів, виборчих кампаній тощо. У Тернопільській області наприкінці 1945 р. зареєстровано 5349 селян-активістів, у сусідній Станіславській – 3358⁵⁴¹.

Як зазначено у довідці Тернопільського обкому КП(б)У від 10 серпня 1945 р.: «висунені з місцевого населення кадри чесно відносяться до поставлених доручень і з великою охотою беруться до роботи». Мова йшла про частину голів сільрад, які вдало організували збір урожаю, зокрема голова сільради с. Ляхів Тернопільської області⁵⁴².

На початковому етапі формування радянських органів у західноукраїнському селі активно співпрацювати з більшовиками

---

⁵³⁸ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 430. Арк. 54.

⁵³⁹ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 78. Арк.

⁵⁴⁰ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1139. арк. 44.

⁵⁴¹ «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944-1948 рр. / Упоряд. Ярослав Дашкевич; Василь Кук. Львів, 2010. С. 308.

⁵⁴² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 337. Арк. 1.

було небезпечно для життя. В ніч на 12 серпня 1944 р. в с. Ілавче на Тернопільщині націоналістами, перевдягненими в радянську військову форму, вбито 4 радянських активістів села⁵⁴³.

В ніч на 24 серпня 1944 р. в с. Битків Надвірнянського району убили колишнього голову сільради. Зранку 2 вересня у с. Яслів Перегінського району Станіславської області відділ УПА розстріляв голову сільради. В ніч на 11 вересня 1944 р. поблизу с. Горохолин Ліс Богородчанського району Станіславської області у лісі повісили голову сільради і до грудей прикріпили табличку з написом «Український народ карає за зраду». У с. Старий Лисець Станіславського району Станіславської області 20 вересня 1944 р. вночі повісили голову сільради⁵⁴⁴.

Ситуація набирала загрозливої тенденції і Крайовий провід ОУН на західноукраїнських землях у тимчасовій інструкції від 7 вересня 1944 р. низовим організаціям серед іншого рекомендувало: «власливої адміністрації не зачіпати, хіба хтось надто агресивно виступає проти нас (сексот, активіст)»⁵⁴⁵. Очевидно, що в подальшому учасники українського національно-визвольного руху і надалі дотримуватися тактики вибіркових страт місцевих радянських активістів. В с. Пилипів Коломийського району Станіславської області у ніч з 29 на 30 листопада 1947 р. голова сільради у вечері пішов провідати сусіда. Зранку його знайшли повішаним на яблуні із таблицею «така кара жде всіх, хто проти нас»⁵⁴⁶.

Ситуацію із вбивствами місцевого партійно-радянського активу постійно моніторили обкоми КП(б)У. 27 грудня 1947 р. секретар Станіславського обкому КП(б)У М. Лазуренко розіслав секретарям РК КП(б)У листа № 00655, у котрому наказував скласти списки втрат радянсько-партійного активу, в тому числі комуністів з місцевого населення, за період від звільнення території області 1944 р. до 1 січня 1948 р.⁵⁴⁷.

---

⁵⁴³ ДАТО. Ф. П-25. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 44.

⁵⁴⁴ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті : документи і матеріали. Івано-Франківськ: ЛІК, 2009. Том 2. Книга 1. (1939-1945). С. 414.

⁵⁴⁵ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті : документи і матеріали. Івано-Франківськ: ЛІК, 2009. Том 2. Книга 1. (1939-1945). С. 407.

⁵⁴⁶ ДАІФО. Ф. Р. 1576. Оп. 1. Спр. 163. Арк. 1.

⁵⁴⁷ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 589. арк. 1.

Отримана відповідь дещо шокувала керівника Станіславщини. Згідно даних «про втрати радянсько-партійного активу Станіславської області за 1944-1948 роки» у 1944 р. поранено 708, вбито 61 особу, відповідно у 1945 р. 1086/98, 1946 р. 795/88, 1947 р. 523/78, разом 3114/313, в тому числі місцевих комуністів поранено 34 вбито 8⁵⁴⁸.

Варто наголосити і на цинізмі самих партійних функціонерів. 15 листопада 1946 р. в с. Підгірці Калушського району Станіславської області націоналісти вбили родину голови земельної громади. З району для організації похорону та опису майна вислали групу «відповідальних працівників». Після похорону члени комісії не внесли в опис 358 кг пшениці, кабана, настінного ковра, 3 стільці, розділивши майно між собою. Після відповідного розслідування винних арештували і виключили з партії⁵⁴⁹.

У довідці начальника Куликівського РВ МГБ Львівської області старшого лейтенанта Корзуна від 20 червня 1949 р. зазначено, що : «1 червня 1949 р. в с. Артасів вбито заступника голови колгоспу і спалено хату. Потерпіло ще 17 господарств. 16 червня 1949 р. в с. Частини вбито секретаря сільради, який працював за сумісництвом секретарем комсомольської організації уродженця Брянщини⁵⁵⁰.

Зазначимо, що попри заходи органів державної безпеки вбивства радянських активістів у західноукраїнських селах продовжувалися. 10 червня 1950 р. вбили голову сільради с. Чапіги Буського району Львівської області⁵⁵¹.

У звіті Станіславського обкому від 7 серпня 1950 р. зазначалося, що у першому півріччі 1950 р. радянським органам вдалося ліквідувати 336 осіб керівного складу ОУН на території області, в тому числі крайових, окружних, над районних та інших проводів. Успішне проведення колективізації викликало посилення терору стосовно сільських активістів та членів правління колгоспів. Зокрема, якщо в січні було 4 бандпрояви, в лютому 9, березні 20, квітні 25,

---

⁵⁴⁸ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 589. арк. 6.

⁵⁴⁹ ДАІФО. Ф. Р. 295. Оп. 3. Спр. 43. Арк. 130

⁵⁵⁰ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 3. Спр. 113. Арк. 85.

⁵⁵¹ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 4. Спр. 172. Арк. 6.

травні 30, червні 26, липні 28. За цей час вбито 75 осіб радянського партактиву⁵⁵².

Траплялися непоодинокі випадки, коли працівники сільрад активно співпрацювали з українським національно-визвольним рухом. У с. Ямниця Тисменецького району Станіславської області співробітниками НКВС заарештували секретаря сільради М. Долчука за підозрою у зв'язках із підпіллям, бо всіх вірних режиму працівників довколишніх сільрад було знищено. Сам М. Долчук пізніше пригадував: «ми дійсно були зв'язані з партизанами, бо панувало двовладдя: вночі керували наші, а вдень – більшовики⁵⁵³.

Особливістю відбудови радянських органів влади у повоєнний період було те, що одночасно із відновленням роботи виконавчих комітетів рад депутатів трудящих розбудовувалася мережа партійних та комсомольських організацій. Фактично створювалася паралельна управлінська вертикаль, у якій домінуюча роль належала партійним структурам ВКП(б). Виконкоми були простими виконавцями волі партії. Саме тому на початковому етапі органи місцевого самоврядування у західноукраїнському селі не обиралися, а формувалися районними та обласними комітетами КП(б)У.

Поповнення партійних лав у Західній Україні відбувалося за рахунок командированих з інших регіонів УРСР та СРСР. Станом на 1 серпня 1944 р. в західних областях УРСР утворено 1556 первинних партійних організацій, що охоплювали 5709 членів та 1465 кандидатів у члени ВКП(б). У 1945 р. в Західній Україні на партійному обліку перебувало 17 616 комуністів⁵⁵⁴. Основними завданнями партійної організації в роботі серед селянства було встановити органи радянської влади на селі, організувати селянство на виконання господарсько-політичних завдань, проведення наступуючої боротьби з українсько-німецькими буржуазними націоналістами⁵⁵⁵.

---

⁵⁵² Роман Є.Г. Тематична підбірка “Діяльність УПА на території Станіславської області в 1944-1950 рр.” / на основі документів Держархіву Івано-Франківської області. Івано-Франківськ, 1996. Арк. 35, 36.

⁵⁵³ Малярчук О.М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. С. 112.

⁵⁵⁴ Гулай В. кадрова політика радянського режиму в західних областях України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 37. Ч. 2. 2002. С. 193.

⁵⁵⁵ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 41.

Станом на 5 травня 1945 р. в Станіславську область прибуло 251 особа партійного, радянського та господарського керівництва⁵⁵⁶. Основним завданням Станіславської обласної партійної організації у повоєнний час було організаційне посилення органів радянської влади та вирощування радянського активу з місцевого населення. Для сільських рад з січня 1945 р. Станіславським облвиконкомом підготовлено на місячних курсах дві групи (720 осіб) голів та секретарів сільських рад⁵⁵⁷.

Крім політико-ідеологічних заходів, вступати в лави ВКП(б) та ЛКСМ стимулювали економічними засобами. У 1945 р. керівників сільських комсомольських організацій Тернопільської області торгівельні організації мали забезпечувати промисловими товарами, один раз в півріччя виходячи з норми 30-50 осіб на район, на суму 750 крб. в сільських цінах⁵⁵⁸.

За рішеннями ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У до 1 січня 1946 р. в західні області України на постійну роботу було направлено понад 25 тис. членів та кандидатів у члени партії. Кількість партійців зростала також завдяки комуністам демобілізованих з армії, колишніх партизанів та підпільників й новому прийоми в партію. У січні 1946 р. в регіоні діяли 2086 парторганізацій, які об'єднували 28450 комуністів. Характерно, що більше 53% комуністів західних областей України були росіянами та ще 30% представниками інших народів СРСР⁵⁵⁹. На початку 1947 р. в західних областях України уже було 4 тис. партійних організацій і вони об'єднували понад 60 тис. членів партії⁵⁶⁰. Зазначимо, що у Львівській області станом на 1 січня 1947 р. партійна організація налічувала 787 первинних осередків, що об'єднували 15943 особи, з них в селах діяло лише 37 організацій чисельністю 190 членів та 67 кандидатів⁵⁶¹.

---

⁵⁵⁶ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 825. Арк. 17.

⁵⁵⁷ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 275. Арк. 35.

⁵⁵⁸ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 277. Арк. 97.

⁵⁵⁹ Євсейчик І. Відновлення і зміцнення парторганізацій західних областей України в 1944–1945 рр. // Український історичний журнал. 1974. № 2. С. 41.

⁵⁶⁰ Історія України. Київ: Альтернативи, 1997. С. 332

⁵⁶¹ Малярчук О.М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. С. 70.

1948 р. в селах Львівської області за рахунок посилки (направлення) комуністів на постійну роботу, створено 25 нових сільських територіальних і 22 колгоспні парторганізації⁵⁶².

Станом на 1 червня 1949 року в селах Станіславської області працювало 820 комуністів⁵⁶³.

На цей «передовий загін партії» вищим керівництвом держави покладалися великі сподівання на прискорену інтеграцію західноукраїнського регіону до життя в умовах радянської дійсності. Варто зазначити, що у Західну Україну командировали не завжди якісних фахівців. Як казав колишній партизан, а згодом секретар Рівненського обкому В. Бегма: «до добору кадрів для Західної України ставилися не серйозно, по шаблону й керувалися принципом – «на тобі, небоже, що мені не гоже»⁵⁶⁴.

Саме через низьку кваліфікацію рівень освіти та невисокі моральні якості більшості «уповноважених» в ході радянської західноукраїнського села мали місце факти порушення «соціалістичної законності». Найпоширенішими видами порушень були зловживання алкоголем, крадіжки особистого майна, зловживання владою.

На початку 1945 р. в Краснянському районі Львівської області секретар РК ЛКСМУ І. Штахветов, будучи уповноваженим в с. Ольшанка Велика «зібрав збори селян, був п'яний, лаявся, потім в приміщенні сільради стріляв з автомата, після чого актив розбігся»⁵⁶⁵. В Золочівському районі Львівської області дільничий РВ НКВС т. Панін в мешканки с. Рикова постріляв курей, скидав їх на воза і поїхав. В Красилівському районі Львівської області завідувач відділу агітації РК КП(б)У т. Нищій в с. Безтруда «в селянки застрелив і забрав свиню, не заплативши за неї»⁵⁶⁶.

Як зазначав у доповідній записці на ім'я секретаря Львівського обкому КП(б)У т. Грушецького начальник 4-ї частини Пониковецького райвоєнкомату Львівської області у лютому 1945 р.:

---

⁵⁶² ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 2. Спр. 458. Арк. 82.

⁵⁶³ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1041. Арк. 32.

⁵⁶⁴ Рубльов О.С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції 20–50-ті роки ХХ ст. Київ: Наукова думка, 1994. С. 213.

⁵⁶⁵ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 79.

⁵⁶⁶ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 80.

«в районі не проводиться ніякої культмасової роботи, не читаються лекції, чомусь чекають лекторів з обкому. В районі мають місце пиятика серед радянського активу і стрільба»⁵⁶⁷.

Станом на січень 1946 р. в Тернопільській області за вчинення подібного типу злочинів притягнуто до кримінальної відповідальності 166 осіб, в тому числі 12 партійних та комсомольських працівників, 17 зав. відділів РВК, 6 голів сільрад, 1 працівник прокуратури, 20 військовослужбовців, 78 бійців винищувальних батальйонів⁵⁶⁸.

У грудні 1948 р. українські повстанці вбили секретаря первинної організації ВЛКСМ райуповмінзагу Судово-Вишинського району Дрогобицької області А. Олійника «за знущання над місцевим населенням»⁵⁶⁹.

Замполіт Семерівської МТС перебуваючи в с. Липовець Львівської області у місцевого селянина забрав 130 кг жита, побив колишнього голову сільради Пришляка, при тому зламав йому два ребра. За вчинене виключили з партії і віддали під суд⁵⁷⁰.

Як зазначено у документах Станіславського ОК КП(б)У: «в Слобідській МТС політвідділ практично не працює. Заступник керівника політвідділу МТС Клейко з ранку до ночі систематично п'є. В села не виїжджає. Чекає, коли за ним пришлють легкове авто і лише тоді починає «керувать». Хоч МТС і мала 7 тракторів, проте «фактично не працює». На ситуацію не міг вплинути навіть молодий і доволі енергійний секретар місцевого РК КП(б)У, оскільки не хотів «псувати стосунків з політвідділом». Хоч в самому РК КП(б)У ситуація була не кращою. Завідувач відділу агітації та пропаганди Колос п'є в день і в ночі, не володіє ситуацією, як відбуваються агітаційно-масові заходи. Звіти в область «подає просто з неба». Завідувач відділу колгоспного будівництва «п'є і в день і в ночі з місцевими і просто з випадковими громадянами». Крім того безпробудно п'янствували завідувач районного відділу культ просвіт роботи та начальник РВ МВС.

---

⁵⁶⁷ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 286. Арк. 57.

⁵⁶⁸ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 577. Арк. 14.

⁵⁶⁹ НБЛНУ. Ф. РК 357. Оп. 1. Спр. 100. 1 арк.

⁵⁷⁰ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 2. Спр. 458. Арк. 31.

Як зазначено у стенограмі зборів партійного активу Станіславської області: «частина секретарів РК КП(б)У Станіславської області морально розложилися повністю. П'ють безпробудно»⁵⁷¹.

Як зазначено у звіті Львівського ОК КП(б)У: «найпоширенішими видами порушень є незаконні арешти, побиття, незаконне вилучення майна, особливо у сімей членів ОУН та тих, що виселяли»⁵⁷².

Як резюмував під час однієї із нарад з керівниками РК КП(б)У секретар Станіславського обкому КП(б)У: «п'янки, це саме явне порушення дисципліни, що компрометує наші радянські та партійні органи. І треба буде здійснити якийсь різкий поворот, як це явище попідриває коріння всього, що тільки-но починає рости колгоспи та ін...».⁵⁷³

Додавало сміливості партійним функціонерам право вільного носіння вогнепальної зброї. Наприклад, у 1944 р., крім вищого керівництва Станіславської області, вогнепальну зброю мали право носити секретарі райкомів, зав. секторами райкомів, райуповрайкомзаги, секретарі райкомів ЛКСМУ⁵⁷⁴. Отримали зброю і голови та секретарі сільрад, проте чимало з них «просили, щоб ніхто про це не знав»⁵⁷⁵.

Володіння вогнепальною зброєю іноді приводило до вчинення більш важких злочинів партійно-радянським активом.

18 грудня 1944 р. заступник голови Заболотівського райвиконкому Станіславської області Голубцов та другий секретар райкому КП(б)У Наріжної виїхали у село Ганьківці для участі у похоронах громадян, розстріляних бандерівцями. Йдучи по дорозі до сільради, побачили знятий з могили загиблих бійців Червоної армії пам'ятник. Побачивши двох дівчат, наказали їм поставити пам'ятник

---

⁵⁷¹ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1139. Арк. 11, 77.

⁵⁷² ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 2. Спр. 458. Арк. 30.

⁵⁷³ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1139. арк. 26.

⁵⁷⁴ ДАІФО. Ф. Р. 295. Оп. 3. Спр. 13. Арк. 3.

⁵⁷⁵ Малярчук О.М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. С. 100.

на місце. Однак після того, як дівчата відмовилися виконувати розпорядження, Голубцов чергою з автомата розстріляв обох⁵⁷⁶.

В Підгаєцькому районі Тернопільської області Райвоєнком Дунаєвський, перебуваючи у нетверезому стані, в присутності секретаря РК в одному із сіл затримав, а згодом застрелив, невідомого чоловіка. За це отримав адмінпокарання та 5 діб арешту⁵⁷⁷.

20 березня 1952 р. агент райуповзага в с. Сторона на Львівщині побив жінку за те, що відмовилася здавати яйця. В прокуратуру Лопатинського району Львівської області селяни поскаржилися, що бригадир колгоспу ім. Маленкова б'є колгоспників за невихід на роботу. Старший групи охорони порядку с. Хованівка систематично пив, про що написали у місцевій стінгазеті «Комсомолец». Після того, як звинувачений Ф. Лаба прочитав статтю, увірвався до редакції стінгазети, побив членів редколегії, а саму газету порвав. В результаті активіста заарештували і суд дав 3 роки позбавлення волі. 16 грудня 1952 р. голова колгоспу ім. Хрущова Поморянського району разом із своїм заступником в нічний час побачили поблизу колгоспної скирти соломи чоловіка, в бік якого здійснили постріл з мисливської рушниці. Потім, звинувачуючи пораненого чоловіка в крадіжці соломи, побили його до втрати свідомості та покинули в полі. Обох притягнули до кримінальної відповідальності⁵⁷⁸.

Не всі радянські партійні функціонери у своїй роботі застосовували силові методи. Як зазначали керівники Станіславського ОК КП(б)У: «завідувач загального відділу Станіславського РК Руснак – баптист. Йому пропонують поїхати в село і взяти гвинтівку, а він каже, що йому віра не дозволяє»⁵⁷⁹.

Доволі влучну характеристику поведінки партійно-радянського активу у селах Західної України дав прокурор Львівської області, старший радник юстиції І. Нетименко. У доповідній записці констатує, що «в низці районів не виконується Постанова ЦК КП(б)У від 26 січня 1948 р. «Про заходи з ліквідації порушень

---

⁵⁷⁶ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті : документи і матеріали. Івано-Франківськ: ЛІК, 2009. Том 2. Книга 1. (1939-1945). С. 503.

⁵⁷⁷ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 577. Арк. 12.

⁵⁷⁸ Ф. П-3. Оп. 4. Спр. 810. Арк. 4.

⁵⁷⁹ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1139. Арк. 49.

соціалістичної законності і радянського правопорядку в Західних областях Української РСР» та виховання кадрів в дусі цілковитого дотримання радянських законів, особливо працівників заготівельних організацій, шкіл та органів міліції перебуває на низькому рівні»⁵⁸⁰.

Сприятти організаційному зміцненню сільрад і проведенню політико-роз'яснювальної роботи серед місцевого населення мав командирований особовий склад відділів та військ НКВС. Зазначимо, що ця «допомога» виявилася доволі специфічною. Загалом питання діяльності радянських органів державної безпеки заслуговує окремого дослідження. Наведемо типові види діяльності радянських органів державної безпеки у західноукраїнському селі з метою розкрити ту атмосферу жаху та терору, який довелося у повоєнний час пережити місцевим мешканцям.

Щоб не гаяти часу на розмови з кожним правопорушником, працівники радянських слідчих органів часто використовували так званий «конференційний метод». Суть його полягала в тому, що велику кількість арештованих збирали в одному місці, як правило у підвалі якої-небудь установи, й енкаведист починав бити одного на очах у всіх. Щойно жертва зізнавалася, як інші, щоб уникнути тортур, теж зізнавалися. Щоб уникнути болю й каліцтва, вони обмовляли не тільки себе, а й інших. Як зазначає американський історик Т. Снайдер: «якась дрібна деталь повсякденного життя могла означати допит, протокол, підпис, вирок, постріл і, врешті-решт, труп»⁵⁸¹.

Очевидно, що співробітники радянських правоохоронних органів неправильно потрактували слова Начальника Управління НКВС у Львівській області комісара міліції 2-го рангу Фрушка, сказаних ним під час виступу на нараді секретарів райкомів КП(б)У 11 серпня 1944 р. Зокрема, доповідач зазначив, що принципами дій органів і військ НКВС є: «виловлювати активних бандитів, репресувати їх сім'ї і ліквідувати господарства, відповідати вогнем, там де зустрічають вогнем, відповідати репресіями там, де не діють роз'яснення»⁵⁸².

---

⁵⁸⁰ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 4. Спр. 810. Арк. 7.

⁵⁸¹ Снайдер Т. Кривав землі: Європа між Гітлером та Сталіним: монографія. К. Грані-Т, 2001. С. 107-108..

⁵⁸² ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 45.

У доповідній записці за № 0652 від 20 вересня 1944 р. прокурор Львівської обл. І. Корнетов повідомляв секретаря Львівського обкому КП(б)У І. Грушецького про те, що: «в Куликівському районі ст. сержант Петрушенко в с. Жовтинці під час мобілізації до лав Червоної Армії забрав у населення 2 пари чобіт, 1 костюм і штани, 2 шинелі, 1 шкіряну куртку і 2 велосипеди. 14 серпня 1944 р. сержант Фурманов в с. Сулипівка в селянина забрав кишеньковий годинник. 2 вересня 1944 р. сержант Петрушенко в с. Колоденці забрав одну пару чобіт, а 7.09.1944 р. в селянин забрав 2 велосипеди і 1000 крб. 6 вересня 1944 р. ст. лейтенант Зарудський в с. Дорошево забрав 2 мішки муки. Його ж групою в с. М. Дорошево в селянина забрали свиню, а в іншого селянина 350 крб, 100 польських злотих і 10 кг сиру. Награбоване сержант Петрушенко продавав на ринку м. Львів»⁵⁸³.

23 жовтня 1944 р. секретар Скала-Подільського РК Тернопільської області Бубенцов на ім'я секретаря Тернопільського обкому направив доповідну записку, у якій зазначив: в с. Озеряни Скала-Подільського району розташовувалась група колишніх радянських партизанів (125 осіб) наданих для допомоги районному відділу НКВС. Ця група займається грабунками із використанням зброї. Так, 16 жовтня 1944 р. в с. Ланівці бійці групи, приїхавши верхи, забрали в селян 30 курей, 30 буханок хліба, 500 шт. яєць. 18 жовтня, приїхавши до с. Козачин, забрали в людей кілька десятків курей, кілька буханок хліба та яйця. В с. Озеряни бійці групи заставили десятника збирати для їх потреб молоко та інші продукти. Своїми діями, за словами секретаря РК, вони довели людей до такого стану, що місцеві змушені були ховатися. За словами цього секретаря, бійці загону часто стріляли навмання, витрачаючи патрони. В той час, коли націоналісти нападали на радянські адміністративні будівлі, відбиватися не було чим. За місяць націоналісти вбили 46 осіб партійно-радянського активу. Далі резюмував, що такої допомоги нам не треба⁵⁸⁴.

---

⁵⁸³ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 112.

⁵⁸⁴ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 113. Арк. 38, 39.

Військовий прокурор військ НКВС у Тернопільській області у доповідній записці повідомляв, що 21 жовтня 1944 р. в с. Кривеньке Пробіжнянського району прибула група у складі 7 бійців НКВС для виселення родин активних учасників ОУН та УПА. Група була обстріляна боївкою УПА, в результаті бою загинуло 3 бійці 174 ОСБ військ НКВС. Зранку 22 жовтня 1944 р. в село прибула на двох автомашинах група бійців згаданого підрозділу у складі 50-60 бійців. За відсутності в селі будь-яких формувань УПА та вчинення спротиву з боку мешканців села розстріляно 10 чоловіків віком 60-80 років. В більшості з них сини є бійцями ЧА. Крім того групою спалено 62 будинки з господарськими спорудами, майном всередині, велика кількість невимолоченого хліба в скиртах, вбито коня та корову, застрелено та викрадено 4-5 гусей. З числа спалених 20 будинків належать червоноармійцям. Спалено також будинки голови та секретаря сільради. Віддав команду палити будинки п'яний начальник штабу 174 ОСБ військ НКВС Полянський. «Втративши почуття міри члена ВКП(б)» дав наказ розстріляти літніх людей. Водночас бійці підрозділу, палячи хати, займалися мародерство, забирали в селян горілку, продукти харчування.

Учасник операції мол. лейтенант держбезпеки Молдаванов, який керував групою бійців НКВС у Тернопільській області та винищувальним батальйоном, добре випивши, віддав наказ палити всі будинки без розбору та вправлявся у стрільбі по гусях. Без всіляких причин, попередньо покривши ненормативною лексикою, затримав місцевого фінагента, комсомолку Кармалій.

Оперуповноважений Пробіжнянського РВ НКВС Литвяк застрелив коня за те, що на ньому націоналісти возили боєприпаси. Начальник Пробіжнянського РВ НКВС Беляєв під впливом алкоголю, втративши міру, також приймав участь у стрільбі по гусях. Винних за результатами слідства віддали під трибунал⁵⁸⁵.

28 жовтня 1944 р. з метою ліквідації відділу УПА в с. Кривче-Заліще направили військову частину під командуванням майора Осмолова. По дорозі бійці забрали дві каністри спирту із спиртзаводу

---

⁵⁸⁵ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 113. Арк. 80.

с. Бабинці, влаштувавши масову п'янку, бійці не лише зірвали операцію, але і згвалтувати чимало жінок у зазначених селах⁵⁸⁶.

22 лютого 1945 р. секретарю Тернопільського обкому Компанцю надійшло повідомлення, що Гарнізон 27 армії у с. Шидлівці Пробіжнянського району Тернопільської області вилучили худобу у сім'ях, запідозрених у зв'язках з націоналістами. Крім того бійці змусили місцевих селян та з сусіднього села здати для їх потреб 60 кг печеного хліба та 200 кг зерна⁵⁸⁷.

Влітку 1945 р. лише на Станіславщині внаслідок каральних акцій військ НКВС пустою стояли 36 сіл. Бійці згаданих підрозділів стосовно підпільників та цивільного населення не гребували жорстокими кривавими розправами. Так, до с. Крушельниці на Станіславщині бійці військ НКВС привезли дві відрубані голови бандерівців і повісили на дереві. В с. Мишин Печеніжинського району цієї ж області 19 липня 1945 р. енкавеєсівці арештували двох 15-річних хлопчаків, без суду і слідства розстріляли за селом. Часто в присутності насильно зібраних селян полоненим воякам УПА здирали шкіру з рук, на обличчі вирізали тризуби, оббивали нігті, ламали кості, вибивали зуби тощо⁵⁸⁸.

Спокою не мали навіть тіла загиблих, які тижнями лежали у центрі села. Очевидно, що такі репресивні органи не додавали симпатії місцевого населення до радянської влади. Начальник диверсійного управління Центрального штабу партизанського руху полковник І. Старинов зазначав: «четверту війну воюю, але ніколи не зустрічав такого ворожого середовища, як в звільнених районах Тернопільської області»⁵⁸⁹.

У спецповідомленні в.о. прокурора Яворівського району, юриста першого класу т. Хороловського, прокурору Львівської області т. Корнилову повідомлялося: «3 серпня 1945 р. герой Радянського Союзу з 2-го полку 3-ї Гвардійської Армії лейтенант М. Андрєєв, будучи в п'яному вигляді, безпідставно вбив 14-річного хлопчика в дворі підсобного господарства Яворівської райспоживспілки І. Баса. 5

---

⁵⁸⁶ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 294. Арк. 1.

⁵⁸⁷ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 575. Арк. 11.

⁵⁸⁸ Киричук Ю. Український національний рух... С. 239.

⁵⁸⁹ Веденєєв Д. Розвідувальна служба Української повстанської армії... С. 62.

серпня 1945 р. в с. Черчик Яворівського району вбили червоноармійця І. Мосінцева, який пішов до села за водою. 8 серпня 1945 р. в село прибула опергрупа 14 танкової бригади, 4 танкового корпусу, 1 Українського фронту на чолі з майором Казаріновим, котрий піймав біля школи 8-річного хлопця, якого після допиту розстріляв, а тіло вивіз до лісу.

Згаданий майор після вчиненого виїхав у Москву, а слідством по суті ніхто не займався»⁵⁹⁰.

Наприкінці 1945 р. в Товстенському районі Тернопільської області в кількох селах під керівництвом начальника РВ НКВС Слепцова спалено 40 селянських дворів, в тому числі кілька будинків бійців ЧА, та пограбоване майно значної кількості місцевих жителів⁵⁹¹. З 15 до 21 жовтня 1945 р. в с. Кривче-Долішне Борщівського району військовослужбовцями 167 СД здійснено пограбування місцевих селян (викрадено домашню птицю, вівці, продукти харчування). У листопаді 1945 р. в с. Кривче-Долішне Борщівського району Тернопільської області військовослужбовцями пограбовано місцевих жителів⁵⁹².

В Радехівському районі в с. Токарів наприкінці 1945 р. оперуповноважений НКВС Гелік пив і посилав солдат гарнізону за горілкою. Подібне вчиняв в с. Щуроків лейтенант міліції Ростін, який відправляв солдат за салом та горілкою⁵⁹³.

Командиру 167 Дивізії ВВ генерал-майору Гречкосію з Тернопільського обкому надійшло 13 березня 1946 р. повідомлення, що в доповідній записці секретаря Підгаєцького РК зазначалося про факти нездорових настроїв бійців більшості гарнізонів, факти побиття бійців винищувальних батальйонів, про часті п'янки та факти морального розкладання. Просили вжити заходів⁵⁹⁴.

Командиру 12 ОП ВВ МВС підполковнику Бараніну зав. Військового відділу Тернопільського обкому Лисий повідомляв, що 20 квітня 1946 р. в одному із сіл Тернопільської області бійці,

---

⁵⁹⁰ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 221. Арк. 108.

⁵⁹¹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 577. Арк. 11.

⁵⁹² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 575. Арк. 5.

⁵⁹³ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 405. Арк. 53, 54.

⁵⁹⁴ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 575. Арк. 23.

повертаючись із завдання, самовільно у полі розпрягли з плугів 5 пар коней та забрали їх до місця дислокації частини⁵⁹⁵.

20 червня 1946 р. в с. Ямниця Станіславського району вантажний автомобіль 47 полку 70-ї дивізії збив жінку, яка випасала корову на узбіччі дороги. Водій, обганяючи гужовий віз, злякав коней, внаслідок чого віз став поперек дороги, а, оминаючи перешкоду, взяв різко вправо і здійснив наїзд. Справу закрили у зв'язку з відсутністю провини водія вантажівки⁵⁹⁶.

Як зазначено у звіті ДАІ Станіславської області: «у другому кварталі 1946 р. в області зафіксовано 16 ДТП, з них 5 аварій та 11 наїздів на пішоходів. В результаті загинуло 10 осіб. 11 пригод здійснено автотранспортом Збройних сил, 2 – МВС⁵⁹⁷.

Як зазначено в одному із звітів управління НКВС у станіславській області: «з агентурного матеріалу стало відомо, що в селах Заболотівського району діє банда з працівників Заболотівського РВ МВС. 8 жовтня 1946 р. здійснили збройний грабунок квартири священника с. Тучапи у Заболотівському районі, де забрали речей на 50000 крб.»⁵⁹⁸.

12 грудня 1946 р. в с. Рахія Станіславського району обікрали вчительку, уродженку Корсунь-Шевченківського району Київської області. В селах Матеївці, Корнич Коломийського району протягом жовтень-листопад-грудень 1946 р. здійснено більше 10 крадіжок майна, кур, гусей, свиней, овець, в окремих випадках корів. Оперативники НКВС в ході слідства з'ясували, що крадіжки вчиняли військовослужбовці 17 авіадивізії. Частину краденої птиці військові споживали самі, решту продавали на місцевому ринку. Виручені кошти пропивали⁵⁹⁹.

Як зазначав у доповідній записці заступник начальника УМВС по політчастині Тернопільської області у другому півріччі 1946 р. зросла кількість злочинів, вчинених співробітниками МВС. Зокрема, збільшилася кількість озброєних грабунків місцевого населення⁶⁰⁰.

---

⁵⁹⁵ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 575. Арк. 56.

⁵⁹⁶ ДАІФО. Ф. Р. 295. Оп. 3. Спр. 43. Арк. 28.

⁵⁹⁷ ДАІФО. Ф. Р. 295. Оп. 3. Спр. 43. Арк. 24.

⁵⁹⁸ ДАІФО. Ф. Р. 295. Оп. 3. Спр. 43. Арк. 125, 126.

⁵⁹⁹ ДАІФО. Ф. Р. 295. Оп. 3. Спр. 58. Арк. 15-18.

⁶⁰⁰ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 838. арк 7.

Причиною таких випадків було незадовільне матеріальне становище правоохоронців, а їх керівництво безпосередньо не цікавилось побутовими умовами міліціонерів⁶⁰¹. Дільничі міліціонери Товстенського райвідділу своїм керівникам безпосередньо заявили: хай нас не звинувачують, якщо нам прийдеться взяти кусок хліба на селі, щоб не здохнути з голоду⁶⁰². Зазначимо, що рядові міліціонери отримували від 175 до 250 крб. зарплатні, а на їжу в столовій мали тратити 400-500 крб.⁶⁰³.

Як зазначено у повідомленні від 5 серпня 1947 р. заступника начальника управління МВС в Тернопільській області полковника Сюганова: «в області протягом квітня-серпня 1947 р. за порушення дисципліни та соціалістичної законності з боку особового складу РВ до адміністративної відповідальності притягнуто 10 начальників та 10 заступників начальників РВ. З особовим складом РВ проведено шестигодинні виховні бесіди. Найчастіше правопорушення вчиняли дільничні інспектори та рядові міліціонери⁶⁰⁴. Варто наголосити, що станом на 7 жовтня 1949 р. в органах МВС Тернопільської області працювало 1253 особи з місцевого населення (переважно дільничими, рядовими міліціонерами чи в міліції охорони)⁶⁰⁵.

17 березня 1947 р. в с. Микуличин Станіславської області військові в/ч 42669 в місцевій жительки забрали цінні речі⁶⁰⁶.

Жителі с. Боднарів Галицького району Станіславської області скаржилися місцевим органам радянської влади на дії бійців військових частин 1885 та 2525, що стояли табором поблизу села. Солдати взяли за звичку ходити по городах селян і копати картоплю. Коли один із господарів зробив їм зауваження, то був поранений одним із бійців ножем. Коли на шум прибіг уповноважений РК КП(б)У, то солдати кинули його у річку. Коли ж уповноважений витягнув револьвер, то зазначені солдати-дебошири швидко втекли у розташування військових частин⁶⁰⁷.

---

⁶⁰¹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 838. Арк. 10.

⁶⁰² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 838. Арк. 12.

⁶⁰³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 838. Арк. 13.

⁶⁰⁴ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 861. Арк. 13.

⁶⁰⁵ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1444. Арк. 25.

⁶⁰⁶ ДАІФО. Ф. Р. 295. Оп. 3. Спр. 58. Арк. 30.

⁶⁰⁷ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 645. Арк. 69.

У доповідній записці № 1567с від 31.12.1947 р. начальник управління МВС у Львівській області генерал-майора В. Трувикова зазначав: «солдати в/ч 74220 в Магерівському районі зробили 12 злочинів. Серед них: 14 листопада 1947 р. в с. Крем'янка в місцевої жінки забрали 5 цт картоплі, 18 листопада 1947 р. в с. Біле у місцевої жительки забрали 4 цт картоплі, в іншої місцевої жительки 23 листопада 1947 р. забрали 7 цт картоплі, 28 листопада 1947 р. в жителя села Кам'яна Гора забрали 7 цт картоплі. 3 грудня 1947 р. в с. Підлуби Яворівського району солдати буксирним тросом військової машини зачепили кут недобудованої хати громадянина Русяка і розвалили новобудову. Після того згадані солдати поїхали в с. Брухналь, де в місцевого господаря викрали ялівку»⁶⁰⁸.

У 4 кварталі 1947 р. в Тернопільській області за хабарництво притягнуто до кримінальної відповідальності двох працівників МДБ. Зокрема, уповноважений Великобірківського РВ МВС отримав від жительки с. Смолянка Великобірківського району 4550 крб. за звільнення арештованого чоловіка. За подібних обставин оперуповноважений Монастириського РВ МВС отримав за звільнення арештованого 12 000 крб.⁶⁰⁹.

6 вересня 1947 р. в с. Мишківці Гусятинського району Тернопільської області два уповноважених Гусятинського РВ МВС за відсутності господарів під приводом пошуку криївки провели незаконний обшук в одному із помешкань. В результаті схрону не знайшли, натомість вилучили 53 одиниці чоловічого, жіночого та дитячого одягу, 25 метрів мануфактури, 2 метри шовкового полотна, 6 метрів домотканого полотна загальною сумою 21830 крб. Коли господар помешкання став вимагати пояснень та повернення вилученого майна, зустрівши одного із уповноважених в с. Васильківці, то міліціонер закрив селянина у підвалі та тримав там 13 діб⁶¹⁰.

26 грудня 1947 р. трьох бійців гарнізону військ МДБ с. Дичків Великобірківського району Тернопільської області відрядили до лісу за дровами у лісгосп с. Романівка. Бійці в дворі лісника застрелили

---

⁶⁰⁸ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 2. Спр. 461. Арк. 26.

⁶⁰⁹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1157. арк. 2.

⁶¹⁰ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1157. арк. 4.

собаку, після чого, набравши у лісі дров, пішли в с. Романівка, де, напившись горілки, вчинили стрілянину. На виїзді з села бійці обстріляли приміщення школи. Проїжджаючи через с. Великі Бірки, обстріляли будинок, в якому мешкав секретар РК і поїхали в с. Дичків⁶¹¹.

Згадані бійці 4 грудня 1947 р. в с. Великі Бірки після організованого учнями місцевої школи концерту з нагоди дня Сталінської конституції в приміщенні клубу вчинили погром під час концерту⁶¹².

В с. Горожанка Монастирського району 29 жовтня 1947 р. після проведення акції виселення родин учасників ОУН та УПА два оперуповноважених Монастирського РВ МВС в одному із господарств застрелили свиню та, завантаживши її на воза, поїхали до м. Монастирськ, де розділили поміж себе тушу тварини⁶¹³.

Щоб хоч трохи зменшити терор, українські повстанці у 1948 р. підкидали бійцям військ НКВС листівки наступного змісту: «червоноармійці! Українські повстанці не борються проти Вас, лише проти НКВД, НКГБ і Сталінських агентів з партії, адміністрації». На листівці дописано олівцем «непомітно підкинь іншому»⁶¹⁴. «Червоноармійці! Не тероризуйте українського народу, який бореться за волю»⁶¹⁵!

Проте і надалі співробітники радянських органів державної безпеки продовжували допускати «порушення норм соціалістичної законності».

25 листопада 1950 р. в с. Вербівка Коропецького району Тернопільської області дільничий міліціонер, добре хильнувши самогону, пішов у клуб на танці. Під час масової бійки з табельного пістолета поранив двох осіб⁶¹⁶. Як зазначалося у звіті обласного управління МДБ в Тернопільській області, низький ідейно-

---

⁶¹¹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1157. Арк. 32.

⁶¹² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1157. Арк. 33.

⁶¹³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1157. Арк. 84.

⁶¹⁴ НБЛНУ. Ф. РК 357. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1.

⁶¹⁵ НБЛНУ. Ф. РК 357. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 1.

⁶¹⁶ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1790. Арк. 16.

політичний рівень працівників міліції залишався у середовищі рядових працівників та дільничих⁶¹⁷.

Від дій бійців внутрішніх військ потерпали не лише цивільні мешканці, але і представники радянської влади. Так, у доповідній записці № 001123 14 лютого 1949 р. секретарю Львівського ОК КП(б)У Грушецькому командир 62 стрілецької дивізії внутрішніх військ генерал-майора Бровсіна повідомляв, що: «мали місце перестрілки в селах між військами МДБ та озброєним радянсько-партійним активом. Зокрема 4 квітня 1948 р. в с. Новосілки Ново-Милянського району наряд 4 полку мав перестрілку з уповноваженим міністерства заготівель Коцюпченком, направленою для організації посівної кампанії⁶¹⁸.

7 січня 1952 р. перевіркою Тернопільського обласного управління НКВС підтверджено систематичне зловживання алкоголем працівниками Залозецького РВ міліції⁶¹⁹.

З неменшими порушеннями норм радянського законодавства відбувалася мобілізація чоловічого населення західноукраїнських сіл до лав Червоної армії у 1944 та наступних роках.

Маючи сумний досвід мобілізації, до лав Червоної армії західноукраїнського селянства влітку 1941 р. радянське військове командування намагалося з'ясувати у вищого партійного керівництва держави питання чи доцільно проводити нову хвилю мобілізації. Після нетривалих консультацій 25 січня 1944 р. Й. Сталін підписав спеціальний наказ Державного комітету оборони «Про мобілізацію радянських громадян у визволених від німецьких окупантів районах Західної України і Західної Білорусії. У довідці Військового відділу ЦК КП(б)У «Про стан призову на 27 березня 1944 р.» йшлося про мобілізацію військовозобов'язаних віком від 18 до 52 років, замість загальноприйнятого обмеження до 50 років⁶²⁰. На теренах Східної Галичини через вимогу представників українського національно-визвольного руху чоловіче населення, як могло, саботувало мобілізаційні заходи.

---

⁶¹⁷ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1790. Арк. 17.

⁶¹⁸ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 3. Спр. 113. Арк. 1.

⁶¹⁹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 2138. Арк. 1.

⁶²⁰ Гриневич В. Сталінська імперія в боротьбі з українським повстанським рухом... С. 34.

В березні 1944 р. в Тернопільській області на призовні пункти молодь приходила не повністю. Як зазначено в радянських документах, саботували переважно українці, поляки ж, які отримали повістки, прийшли всі⁶²¹.

Там, де мобілізувати когось із чоловіків вдалося, не обходилося без курйозів. 18 березня 1944 р. з райцентру Ланівці Тернопільської області відправлено колону призовників до лав РСЧА в м. Ямпіль Проскурівської області. В с. Грибова вирішили переночувати. Призовники розійшлися по всьому селу. Зранку лейтенант супроводу розгубився і звернувся за допомогою до місцевого священика. На 7.00 священик оголосив молебень за здоров'я призовників, на який прибули всі жителі села разом з призовниками⁶²².

В березні 1944 р. у Вишнівецькому районі Тернопільської області бандерівці розігнали групу мобілізованих до ЧА⁶²³.

Під час мобілізаційних заходів працівники військоматів не рідко вдавалися до мародерства. Зокрема, влітку 1944 р. у Скала-Подільському районі Тернопільської області лейтенант військомату завів призовника в темну кімнату і зняв з нього хромові чоботи, як хабар за звільнення від призову. В м. Чорткові лейтенант місцевого райвоєнкомату під приводом перевірки документів, в п'яному вигляді забирав з кишень призовників гроші⁶²⁴.

Як зазначено у інформації зав. Військового відділу Львівського обкому КП(б)У т. Загороднього «Про недоліки в роботі окремих міських і районних воєнкоматів Львівської області: «В Підкамінському районі начальник I частини РВК т. Глолуберда відпустив чоботаря (надавши йому відстрочку за те, що той пошив йому чоботи). Чоботар виявився активним бандерівцем. За це звільнили з роботи»⁶²⁵.

Мали місце і більш радикальні дії військових. Як зазначено в інформаційному звіті ОУН з теренів Рогатинського району Станіславської області від 17-26 серпня 1944 р.: «17 серпня 1944 р. до

---

⁶²¹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 8.

⁶²² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 12.

⁶²³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 45.

⁶²⁴ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 111. Арк. 46.

⁶²⁵ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 119.

с. Руди приїхали дві вантажівки червоноармійців, які одразу почали ловити місцевих чоловіків. У відповідь місцева самооборона обстріляла військових. В результаті бою село згоріло повністю. 25 серпня 1944 р. червоні зробили лапанку в с. Мелена. В результаті зловили 36 осіб, одного селянина вбили, іншого поранили». Як далі зазначено у звіті: «населення з околичних сіл дуже зневірене. Кажуть люди: «пощо ми маємо годувати відділи, коли вони не хочуть нам нічого допомогти, хоч мають змогу». Не знати чи тепер вдасться населення вдержати від мобілізації, а як піде, то піде масово»⁶²⁶.

У секретному звіті про роботу військового відділу Львівського обкому КП(б)У за 1944 р. повідомлялося: «націоналісти забороняють молоді приходити за повістками до воєнкомату. Хто не слухав, вбивали, палили хати. Групи мобілізованих розганяли по дорозі у воєнкомат. Знищували списки призовників. Часто молодь влаштовувалась на залізницю, щоб отримати бронь від призову до Червоної Армії, але не ходила на роботу ні на залізницю, ні у воєнкомат. Спеціальні групи працівників воєнкоматів спільно з працівниками НКВС ловили по селах дезертирів»⁶²⁷.

У довідці «Про хід мобілізації у Львівській області» станом на 1.09.1944 р. зазначено: «підлягали мобілізації 82 202 чоловіки 1908-1926 років народження. На воєнкомати з'явилося 56 816 чоловік, з них відправлено в ряди Червоної Армії 23 534, 19 894 призовника забракували за станом здоров'я.

Найгірше мобілізаційна кампанія пройшла в Олеському, Перемишлянському, Поморянському, Глинянському, Велико-Мостівському, Радехівському, Жовківському та Немирівському районах.

В Перемишлянському районі з 1977 призовників на воєнкомат з'явилося 878, решта переховувалося по лісах і ярах. У Глинянському районі на воєнкомат являються чоловіки або старші 35 років, або каліки. В с. Богданівка під час облав хлопці тікали до лісу, внаслідок чого двох застрелили.

---

⁶²⁶ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ... С. 395.

⁶²⁷ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 15 зв., 16.

Біля с. Лягодів 220 чол. з воєнкомату прийшли на облаву. Їх обстріляли з кулеметів. На другий день під час облави зловили в селі лише 75-літнього діда»⁶²⁸.

В листі командуючому 4-го українського фронту та секретарю Дрогобицького обкому КП(б)У Олексенку № 0279 від 26 вересня 1944 р. секретар Дублянського РК Книш повідомляв, що: «при ремонті залізниці, начальник штабу в/ч 16182 Киряк 22 вересня 1944 р. самоуправно здійснив облаву в с. Кульчиця Шляхецька, хоч сюди не було наряду на мобілізацію, а було на с. Кульчиці, забрали всіх людей на роботу на залізницю. Цим зірвали роботу з ремонту аеродрому в с. Калинівка, де мали працювати спіймані селяни». Просив розібратися⁶²⁹.

В с. Ласківці Тербовлянського району восени 1944 р. націоналісти сказали селянам, хто з їх родини піде в Червону Армію, того сім'я буде знищена⁶³⁰.

На засіданні Товстенського РК Тернопільської області у жовтні 1944 р. заслуховували справу про поведінку начальника місцевого воєнкомату, який систематично пиячив, вчиняв дебоші, а його підлеглі не рідко в п'яному вигляді в місцевих селах допускали мародерства та розпускали руки під час мобілізаційних кампаній⁶³¹.

Як зазначено у документах Тернопільського обкому КП(б)У восени 1944 р. «часто військовослужбовці райвоєнкоматів під час проведення мобілізаційних заходів та члени радянського активу, їдучи селами, відкривали хаотичну стрільбу запальними кулями, від чого часто спалахували селянські садиби⁶³².

Страх працівників радянських військових комісаріатів перед українських національним підпіллям був настільки великим, що 15 листопада 1944 р. секретар Яблунівського РК КП(б)У звернувся листом до секретаря Станіславського обкому КП(б)У Слоня, у якому повідомив, що Яблунівський рай воєнкомат досі відсиджується в м. Коломия за вказівкою облвоєнкомату. Такі дії мотивуються тою

---

⁶²⁸ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 103.

⁶²⁹ ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 2. Спр. 125. Арк. 24.

⁶³⁰ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 17.

⁶³¹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 111. Арк. 7.

⁶³² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 113. Арк. 87.

обставиною, що офіцерам військкомату небезпечно жити в Яблуневі. Цим практично паралізовано призовну кампанію. Просив вплинути⁶³³.

Часто під мобілізаційні заходи потрапляли молоді комсомольці та радянські активісти, надіслані для організації партійної роботи із Східних регіонів УРСР. Так, в листі наркомун оборони УРСР генерал-лейтенанту Герасименку № 0086 від 13 листопада 1944 р. секретар Дрогобицького обкому КП(б)У Олексенко вказував, що кадри, які присилають на роботу із Сходу попадають в області під мобілізацію. І кадрів знову не вистарчає, особливо в земельному, фінансовому напрямках. Просив звільнити від мобілізації⁶³⁴.

Іншим клопотом для сільських чоловіків стало їх залучення до розмінування звільненої території.

Відповідно до постанови ДОКО № 6564 від 19 вересня 1944 р. та постанови Військової ради 4-го Українського фронту № 018 від 30 вересня 1944 р. для розмінування звільнених територій Станіславської та Дрогобицької областей наказувала залучати місцеве населення після відповідної підготовки.

В зазначених областях мали мобілізувати по 1500 чоловіків до 10 жовтня 1944 р. та направити на 60-годинні курси Тсоавіахіма. Інженерні війська відповідно мали відрядити на ці курси інструкторів⁶³⁵.

Загалом, не зважаючи на протидію українського національно-визвольного руху, у період з лютого 1944 до кінця 1945 рр. із західних областей УРСР до лав Червоної армії мобілізовано понад 600 000 осіб⁶³⁶.

Зловживання працівників радянських військових комісаріатів у західноукраїнському селі тривали і після завершення широкої мобілізаційної кампанії.

В сільрадах сіл Мечищів, Гутисько, Стриганці Бережанського району Тернопільської області у 1947 р. військовий облік чоловічого населення вівся доволі кепсько через «відсутність укомплектування

---

⁶³³ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 179. Арк. 10.

⁶³⁴ ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 2. Спр 125. Арк. 17.

⁶³⁵ ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 2. Спр 125. Арк. 94 зв.

⁶³⁶ Гриневич В. Сталінська імперія в боротьбі з українським повстанським рухом. С. 42.

грамотними секретарями»⁶³⁷. Секретарю Тернопільського обкому 11 листопада 1949 р. в анонімному листі із с. Великі Бірки повідомлялося, що офіцери місцевого військомату тримають домашню живність, корову, свиню. Дружина воєнкома продає по 5 л. молока на день при ціні 2 крб./літр. Під час призовної кампанії, як попи, на великі свята із сіл отримують то білу муку, то баранчика. Перевіркою прокуратури встановлено, що поборами з сіл не гребував і попередній воєнком⁶³⁸.

Завершували процес формування радянських органів влади у західноукраїнському селі виборчі кампанії до ВР СРСР та УРСР, а також місцевих органів самоврядування.

Згідно планів керівників ВКП(б) перші повоєнні вибори до ВР СРСР повинні були відбутися 10 лютого 1946 р. і мали в очах західних союзників показати повну підтримку дій уряду більшовиків на чолі з Й. Сталіним. Вибори розглядались, як важлива акція, щоб радянська новоприєднаних територій й утвердження радянської влади виглядали «законними»⁶³⁹.

Маючи певний досвід проведення виборчих кампаній, у Західній Україні напередодні німецько-радянської війни вище керівництво СРСР до організації народного волевиявлення готувалася доволі ретельно.

Помічник прокурора Прикарпатського військового Округу Федотова на зборах партійного активу Станіславської області 24 грудня 1945 р. наголосила: «ми йдемо до виборів. Ми закликаємо до того, щоб нанести удар тим, хто буде заважати проводити цей важливий захід»⁶⁴⁰.

25 грудня 1945 р. секретар Тернопільського ОК КП(б)У І. Компанець з метою забезпечення охорони виборчих діляниць та організації нормальних умов роботи виборчих комісій в селах звертався до командуючого 38 армії генерал-полковника Москаленка,

---

⁶³⁷ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 965. Арк. 51.

⁶³⁸ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1799. Арк. 46.

⁶³⁹ Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939-1960): Монографія / Центр досліджень визвольного руху. Львів, 2012. С. 500.

⁶⁴⁰ Роман Є.Г. Тематична підбірка «Діяльність УПА на території Станіславської області в 1944-1950 рр.» / на основі документів Держархіву Івано-Франківської області. Івано-Франківськ, 1996. Арк. 10.

щоб той дав наказ командирю 107 стрілецького полку виділити для дислокації в районах області в середньому від 100 до 300 бійців на район⁶⁴¹.

Зважаючи на «прохання» партійних керівників західноукраїнських областей УРСР, військовими спільно із керівниками радянських спецслужб розроблено план так званої другої «Великої блокади», яку планували розпочати 10 січня 1946 р.

9 січня 1946 р. політвідділ 38-ї армії Прикарпатського військового округу видав командирам та політпрацівникам вказівки, в яких наголосили, що війська округу мають ліквідувати залишки оонівських банд, а також захистити мирне місцеве населення під час проведення виборчої кампанії. Для цього військові відділи будуть розосереджені окремими гарнізонами чисельністю взвод-рота по селах⁶⁴².

До охорони виборчих діляниць залучили 28 тис. бійців 52-ої армії, 25 тис. бійців 13-ї армії, 35 тис. бійців 28-ї армії, 21 тис. бійців 38-ї армії. Загалом у «Великій блокаді» приймали участь 109 тис. червоноармійців, близько 60 тис. службовців внутрішніх і залізничних військ, прикордонників, міліціонерів, співробітників держбезпеки, 60 тис. бійців винищувальних батальйонів і груп сприяння⁶⁴³.

Зокрема, для забезпечення нормального перебігу виборчої кампанії на території Тернопільської області розміщено підрозділи 28-ї армії, 27-ї та 3-ї артилерійських дивізій⁶⁴⁴.

Крім боротьби з відділами УПА, бійці підрозділів мали проводити масово-політичну роботу з місцевих населенням. Як зазначено у звіті зав. Воєнного відділу Львівського обкому КП(б)У Загороднього: «в Жовківському районі станом на 10 вересня 1945 р. списки кандидатів в дільничні комісії затверджені. Збори не проведено в 3-х селах. В кожній комісії є комуніст в якості секретаря. До виборчої кампанії залучено 50 військових в якості агітаторів⁶⁴⁵. В окремих випадках

---

⁶⁴¹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 294. Арк. 63-64.

⁶⁴² Літопис УПА. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943-1959. Книга друга: 1946-1947. Київ-Торонто, 2002. С. 53.

⁶⁴³ Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір... С. 501.

⁶⁴⁴ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 553. Арк. 3.

⁶⁴⁵ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 224. Арк. 118.

офіцери для агітації використовували священників, за погодженням з якими після служби збирали селян на відповідні агітаційні промови⁶⁴⁶.

У рамках підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР у західні області з Москви та Києва направлено численні групи партійних та комсомольських працівників, представників спецорганів. Розпочалися відомі вже галицьким селянам збори, мітинги, виступи ораторів тощо.

Під час мітингів селянам нагадали, що відповідно до ст. 114 Конституції УРСР вибори відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні. Стаття 115 гарантувала право голосу особам, які на день голосування досягли 18-річного віку, крім тих, хто визнані судом божевільними або засуджені з позбавленням права голосу. Обиратися депутатами мали право громадяни, що на день голосування досягли 21-річного віку. Стаття 120 Конституції УРСР гарантувала таємність голосування⁶⁴⁷.

Щоб дотриматися вимог Конституції, на початку січня 1946 р. органи радянської влади організували всенародні висунення та обговорення кандидатів до ВР СРСР. Протягом 3-4 січня 1946 р. у м. Станіславі відбулися передвиборні збори делегатів виборчих округів, на яких висували кандидатами Сталіна, Берію, Молотова, Хрущова. Разом з тим частина делегатів залишилася незадоволеними прийомом, оскільки не були забезпечені належним житлом. Делегати із віддалених сіл ночували в неопалюваних класах однієї із шкіл, сидячи на партах⁶⁴⁸.

По селах Підгаєцького району протягом 3-5 січня 1946 р. проводили збори селян, де висували кандидатів на передвиборчі збори до Ради Союзу та Ради Національностей СРСР⁶⁴⁹. Районні передвиборчі збори відбулися в будинку культури м. Підгайці 6 січня 1946 р. Збори вибрали 70 представників на окружні передвиборчі збори. Першим кандидатом до ВР СРСР висунули Й. Сталіна. 7-9 січня 1946 р. відбулася районна учительська конференція, на якій обговорили питання участі вчителів у підготовці до виборів.

---

⁶⁴⁶ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 553. Арк. 6.

⁶⁴⁷ Положення про вибори до Верховної ради Української РСР. Київ: українське видавництво політичної літератури, 1946. 19 с.

⁶⁴⁸ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 393. Арк. 20.

⁶⁴⁹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 671. Арк. 1.

Наприкінці конференції вчителям прочитали лекцію на тему «Нюрнберзький процес над главарями гітлерівської банди»⁶⁵⁰.

В згаданому Підгаєцькому районі Тернопільської області до написання агітаційних плакатів залучали вчителів та учнів старших класів, військових. Зокрема, оркестр розташованої в районі військової частини давав по селах концерти⁶⁵¹.

В с. Бабетіно Краковецького району Львівської області напередодні виборів представники радянської влади віддали громаді церковні дзвони, закопані в час німецької окупації⁶⁵².

Під час підготовки до виборів 1946 р. у Золотниківському районі Тернопільської області зусиллями місцевого радянського активу в селах організовано гуртки із вивчення виборчого законодавства СРСР⁶⁵³. Учасникам зібрань наголошували, що ст. 30 «положення про вибори до ВР» рекомендувала на території сільради, що налічує не більше 2000 мешканців, як правило, створювати одну виборчу дільницю. У гірських районах допускали створення окремих виборчих дільниць у селах з населенням менше 100 осіб, але не нижче 50. Ст. 71 визначала норму, що виборець, який в силу фізичної вади самостійно не може здійснити позначки у виборчому бюлетені, має право запросити до виборчої кабінки іншого виборця⁶⁵⁴.

Хоч як не старалися місцеві партійні керівники провести підготовку до виборів на належному рівні, уникнути прорахунків не вдавалося. Зокрема, у Немирівському районі Львівської області частину дільничних комісій розташовували в не відремонтованих, не забезпечених паливом і світлом приміщеннях⁶⁵⁵.

В Краковецькому районі Львівської області на початку 1946 р. по селах ввечері ходили військові патрулі, щоб не клеїли антирадянських листівок або не псували портретів радянських вождів⁶⁵⁶.

---

⁶⁵⁰ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 671. Арк. 1 зв.

⁶⁵¹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 671. Арк. 12.

⁶⁵² ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 405. Арк. 15, 19.

⁶⁵³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 395. Арк. 1.

⁶⁵⁴ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 626. Арк. 149.

⁶⁵⁵ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 223.

⁶⁵⁶ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 405. Арк. 15

До агітаційних заходів та охорони громадського порядку під час виборчої кампанії у селах залучали учасників винищувальних батальйонів⁶⁵⁷.

Щоб не було підпалів дільниць, в кожному селі створювалися пожежні команди, де кожна десятка села делегувала своїх представників. Люди чергували по черзі, а в день виборів – по двоє⁶⁵⁸.

В с. Великий Кунинець Тернопільської області одна із селянських родин запланувала на 10 лютого весілля. Згодом «на прохання» місцевої влади перенесла весілля на тиждень⁶⁵⁹.

Попри вжиті радянською владою агітаційні заходи, як зазначали доповідачі під час наради секретарів райкомів партії, начальників райвідділів МВС та МДБ, представників військових частин 12 січня 1946 р. «селяни Львівської області в окремих районах 50/50 не знали, де будуть голосувати»⁶⁶⁰.

Причина цього полягає у діях українського національно-визвольного руху. 22 листопада 1945 р. керівництво українського підпілля оголосило про початок противиборчої кампанії, метою якої був бойкот виборів⁶⁶¹. Зважаючи на це, серед сільського населення члени місцевих організацій ОУН поширювали листівки наступного змісту: «українські дівчата! Не ходіть з більшовицькими катами народу, енкаведистськими головорізами і їх підлими ви служниками! Не виходьте заміж за них! Гоніть їх від себе! Плюйте їм в очі. Ганьба тим, які пристають з ворогом⁶⁶²; Вибори до Верховної Ради ССРСР – це підлий глум над народами, демократією...; Не дозволимо глумитись над собою. Ніхто не підемо до Виборів!; Хай живе УССД, в якій будуть вільні вибори, в якій будемо голосувати на тих, яких схочемо⁶⁶³; Інтелігенціє! Бойкотуй разом з усім народом Вибори до Верховної Ради ССРСР, які нічого не мають спільного з демократією і

---

⁶⁵⁷ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 564. Арк. 11.

⁶⁵⁸ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 553. Арк. 12.

⁶⁵⁹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 553. Арк. 13.

⁶⁶⁰ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 405. Арк. 11.

⁶⁶¹ В'ятрович В.М. Істрія з грифом «Секретно». Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011 С. 116.

⁶⁶² НБЛНУ. Ф. РК 357. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 1.

⁶⁶³ НБЛНУ. Ф. РК 357. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 1.

законами. Не голосуй за тих, які поневолили Україну і розіп'яли..., які безжалісно визискують робочі маси, які задушили всі демократичні права. Змушують тебе працювати проти власної совісті і на шкоду народові..., включайся у священну боротьбу за знищення большевицької тюрми народів, за перебудову на принципі вільних рівноправних, незалежних держав усіх народів, за УССД з безкласовим суспільством і справедливим демократичним ладом⁶⁶⁴; Українці! Перетворімо день виборів до Верховної Ради ССРСР на день протесту проти російсько-большевицького поневолення України, на день всенародної маніфестації наших прагнень до волі і незалежності⁶⁶⁵; Не підемо голосувати за тюрми і заслання, за визиск і грабунок, за колгоспи, нужду і голод⁶⁶⁶; Ганьба тим, які добровільно підуть до виборів⁶⁶⁷; Інтелігенціє! Бойкотуй разом з усім народом вибори до Верховної Ради ССРСР, які нічого не мають з демократією і не голосуй на тих, які поневолили Україну⁶⁶⁸; Не будемо голосувати на своїх гнобителів, підлих зрадників народу. Смерть большевицьким загарбникам України⁶⁶⁹; Селяни! Не голосуйте за большевицьких гнобителів, грабіжників і бандитів. Це вони придумали колгоспи – цю новітню панщину, рік-річно грабують Вас з хліба, молока і м'яса, а Вас і дітей ваших прирікають на злидні і голод. Геть колгоспи. Смерть сталінським п'явкам. Хай живе вільне і заможне селянство в Українській Самостійній Соборній Державі!⁶⁷⁰

Іншим способом протидії виборам стали бесіди та гутірки з місцевим населенням. В с. Липиця Долішня Більшівського району Станіславської області українські повстанці вночі провели збори мешканців по одному представнику із родини, під час якого вимагали, щоб люди хором сказали, що не підуть на вибори. Подібні мітинги проводилися і в селах Богородчанського району⁶⁷¹.

В Яворівському районі Львівської області в с. Новосілки і Ляшки бандерівці провели з селянами і вчителями розмови і пропонували не

---

⁶⁶⁴ НБЛНУ. Ф. РК.357. Оп. 1. Спр. 47. Арк. 1.

⁶⁶⁵ НБЛНУ. Ф. РК 357. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 1.

⁶⁶⁶ НБЛНУ. Ф. РК 357. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 1.

⁶⁶⁷ НБЛНУ. Ф. РК 357. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 1.

⁶⁶⁸ НБЛНУ. Ф. РК 357. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 1.

⁶⁶⁹ НБЛНУ. Ф. РК 357. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 1.

⁶⁷⁰ НБЛНУ. Ф. РК 357. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 1.

⁶⁷¹ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті... С. 227.

йти на вибори до ВР СРСР⁶⁷². В Судово-Вишенському районі Львівської області анти виборчі листівки розповсюджувалися безпосередньо у сільських школах⁶⁷³.

На виборчих дільницях повстанці знищували виборчу документацію та списки виборців. Зокрема, в с. Умильня на Станіславщині націоналісти двічі знищували списки виборців⁶⁷⁴.

Напередодні виборів у звіті Долинського районного проводу ОУН зазначалося: «проведено 63 мітинги, 1450 гутірок з населенням, розклеєно 17 400 плакатів⁶⁷⁵.

В с. Ціліринці Сокальського району Львівської області перед виборами невідомі порозкидали листівки: «хто піде голосувати – завтра повісимо»⁶⁷⁶. Місцевий оперативний працівник капітан Сметанін зібрав збори селян і сказав: «йдіть голосуйте, а я за два дні банду ліквідую»⁶⁷⁶. Невідомо чи повірили люди радянському міліціонеру, але коли в с. Барані Перетоки невідомі повісили опудало в німецькій формі і написали: «хто буде голосувати – з кожним буде так», то в день голосування до 11 години ніхто на вибори не йшов. Начальник місцевого військового гарнізону змушений був силою зганяти людей голосувати і до 4 год. всі виборці проголосували⁶⁷⁷.

Вдавалися українські повстанці і до більш радикальних заходів. В с. Корсів Блідського району Дрогобицької області вбили 2-х агітаторів після чого, що в оточуючих селах агітація припинилася⁶⁷⁸. В ході агітаційної роботи до виборів в с. Моранці Краковецького району Львівської області голова сільради після промови заступника голови райвиконкому т. Куровського заявив: «після того, як в селі бандерівці вбили 6 чоловік і спалили їх хати, люди стали німі і бояться заходити до сільради»⁶⁷⁹.

В селі Волиця Підгаєцького району Тернопільської області націоналісти забрали до лісу уповноваженого по виборах. Не менш напруженою була ситуація напередодні виборів і в інших селах

---

⁶⁷² ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 215.

⁶⁷³ ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 7. Спр. 21. Арк. 2.

⁶⁷⁴ ДАФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 393. Арк. 49.

⁶⁷⁵ В'ятрович В.М. Істрія з грифом «Секретно»... С. 116.

⁶⁷⁶ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 406. Арк. 2.

⁶⁷⁷ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 406. Арк. 3.

⁶⁷⁸ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 285.

⁶⁷⁹ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 253 зв.

Підгаєцького району. В с. Божиків вбили батька місцевої вчительки, яка працювала секретарем дільничої комісії. В с. Сюлко Божиківське забрали до лісу голову та секретаря сільради. В с. Мужилів обстріляли уповноваженого РК КП(б)У та інструктора районної газети. В селах Гнильче, Новосілка, Тесарівка знищено обладнання дільниць. В селах Старе місто, Мужилів, Голгоча знищено плакати та портрети кандидатів. В с. Яблунівка повстанці сказали, хто піде на вибори, того повісять. Селяни просили солдатів гарнізону, щоб ті, ніби під примусом, їх забирали з хат. 9 лютого 1946 р. забрали до лісу в повному складі членів виборчих дільниць сіл Заставче, Лиса, Волощина, Сюлко-Божиківське, через що місцева влада змушена була шукати нових членів⁶⁸⁰.

Від дій повстанців діставалося не лише місцевим селянам, але і радянським агітаторам. Як зазначав під час виступу командуючий 38-ї армії генерал-полковник Москаленко: «на зборах активу 12 січня 1946 р. в с. Бураківка Тернопільської області агітаційна група приїхала до села, їх добре прийняли, дали обід з горілкою. Коли ті поверталися по дорозі в с. Слобідка, то група була обстріляна із засади. 20 чоловік супроводу та партійний актив загинули. Їх тіла знайшли через три дні. 70-та Станіславська дивізія відрядила групу бійців для охорони виборчої дільниці с. Глибівка Богородчанського району. Сільський голова прийняв бійців, як його вчив секретар райкому. Бійців нагодували, надали житло. О третій годині ночі гарнізон обстріляли з 4-х кулеметів»⁶⁸¹. Як згодом з'ясувало слідство, частина жителів села готувала обід, а інша допомагала повстанцям робити засаду⁶⁸².

Не зважаючи на активну протидію, все ж вибори до ВР СРСР 10 лютого 1946 р. у Західній Україні відбулися. Як дізнаємося із доповідної записки інструктора відділу пропаганди Глинянського району Львівської області Бакланова: «в день виборів був дощ, але

---

⁶⁸⁰ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 671. Арк. 15.

⁶⁸¹ Роман Є.Г. Тематична підбірка «Діяльність УПА на території Станіславської області в 1944-1950 рр.» / на основі документів Держархіву Івано-Франківської області. Івано-Франківськ, 1996. Арк. 22, 23.

⁶⁸² ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 393. Арк. 81.

люди йшли на виборчі дільниці, а проголосувавши залишалися на мітинги⁶⁸³.

В частині сіл Станіславської області більшовикам навіть вдалося добитися вранішньої явки на виборчі дільниці. Зокрема, в Городенківському районі на дільницю с. Ясинів Пильний о 5 год. ранку прийшло 215 виборців. В Отинянському районі в селах Молотків, Бабинці та Глибоке на 8 год. ранку завершили голосування. Характерно, що всі 164 жителі с. Глибоке були переселенцями з Польщі⁶⁸⁴. В гірських селах Хорців та Бранове Хустського району на 8 год. ранку проголосували всі 1200 виборців. В с. Гута Солотвинського району зранку на вибори возом привезли 103 річного місцевого селянина В. Гутлюка⁶⁸⁵. Присутній під час голосування на одній із сільських дільниць Щирецького району Львівської області підполковник Казанцев констатував: «на виборчих дільницях молодь та учні танцювали, гуляли протягом цілого дня. В школах підготували самодіяльність. В багатьох селах день виборів пройшов, як велике свято»⁶⁸⁶.

Потрібно зазначити, що не у всіх селах голосування відбувалося так організовано, як про це повідомляли радянські партійні функціонери.

В одному із сіл Станіславської області місцева мешканка на запитання, чому люди не йдуть голосувати, стверджувала, що коли совіти приходять вдень, УПА приходить вночі, якщо совіти приходять вночі, то націоналісти приходять вдень. За один день до голосування селяни отримували від націоналістів погрози, що хто піде на вибори буде покараний. Тому населення під виглядом виконання робіт пішли до лісу, щоб не голосувати⁶⁸⁷.

Низькою була явка виборців у Жидачівському та Ходорівському районах Львівської області. В с. Березино Миколаївського району Львівської області не голосували навіть члени комісії станом на 2 год

---

⁶⁸³ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 468. Арк. 99 зв.

⁶⁸⁴ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 626. Арк. 109.

⁶⁸⁵ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 626. Арк. 110.

⁶⁸⁶ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 406. Арк. 39.

⁶⁸⁷ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 393. Арк. 35.

дня. Після відповідної роботи і арешту голови сільради до 3 год. Проголосували всі 100% жителів⁶⁸⁸.

Підсумки голосування вразили місцевих мешканців. За кандидатів до ВР СРСР від блоку комуністів і безпартійних проголосували понад 99 % мешканців регіону⁶⁸⁹. Як зазначалося в одному із документів Дрогобицького ОК КП(б)У: «явка виборців 99,4%. Військова частина спрацювали добре»⁶⁹⁰.

До Верховної Ради СРСР обрано 39, до Верховної Ради УРСР – 96 депутатів⁶⁹¹.

Вибори до місцевих Рад відбулися у грудні 1947 р. У бюлетень вписувалась одна кандидатура. Партійні органи наперед визначали кількість серед депутатів комуністів та безпартійних, робітників, селян, інтелігенції, молоді та жінок. До 23 листопада 1947 р. на зборах селян та колгоспників Станіславської області відбулося висунення кандидатів⁶⁹². Як правило, висунені кандидати були із соціально близьких новій владі соціальних груп: ланкові колгоспів, бригадири тощо. Зазначимо, що в Станіславській області відмовилися балотуватися 9 селян⁶⁹³. Для проведення масово-політичної роботи напередодні виборів до органів місцевого самоврядування в села Станіславської області обком КП(б)У планував направити 3920 осіб, в тому числі 1666 комуністів, 1 191 комсомольців та 1063 особи безпартійного активу. Фактично працювали в селах 1050 осіб, в тому числі 840 комуністів, 117 комсомольців та 93 безпартійні активісти⁶⁹⁴.

Не обходилося і без неприємних інцидентів. В Кутському районі Станіславської області одного із кандидатів у депутати сільради відкликали, бо дуже пив. В сусідньому селі відкликали селянина, бо не працював у колгоспі. В с. Лецівка Рожнятівського району 9 кандидатів зняли кандидатури бо були залякані повстанцями⁶⁹⁵.

---

⁶⁸⁸ ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 7. Спр 21. Арк. 3.

⁶⁸⁹ ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 7. Спр 21. Арк. 2.

⁶⁹⁰ ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 7. Спр 21. Арк. 2.

⁶⁹¹ Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській радянській державі. Львів: Вид-во Львів-у-ту, 1968. С. 671.

⁶⁹² ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 627. Арк. 75.

⁶⁹³ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 627. Арк. 77.

⁶⁹⁴ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 626. Арк. 129.

⁶⁹⁵ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 627. Арк. 78.

Як і під час попередніх виборів до ВР, українські повстанці намагалися завадити проведенню виборів. 10-11 листопада 1947 р. націоналісти вибили вікна, знищили документацію сільрад у селах Гринівка, Линівка Богородчанського району Станіславської області, а в с. Хмелівка спалили клуб⁶⁹⁶. На учасників зборів сільського активу для підготовки виборів у 1947 р. небезпека чигала не лише з боку учасників українського національного підпілля, але і звідки вони не могли сподіватися. Так, в с. Колиндяни Чортківського району оперуповноважений УМВС в Тернопільській області Золотов спільно з начальником штабу винищувальних батальйонів Чортківського РВ МВС Воробйовим та дільничним міліціонером Черненком, добре погулявши на весіллі завідуючого місцевим пунктом «Заготзерно», поблизу сільради, їдучи на підводі, автоматною чергою поранили кілька місцевих селян, котрі збиралися на організаційну нараду з питань проведення виборчої кампанії⁶⁹⁷.

Незважаючи на прикрі інциденти, виборчі кампанії 1947 р. до ВР УРСР та депутатів місцевих Рад завершилися перемогою кандидатів від блоку комуністів та безпартійних при явці виборців понад 99 %. Серед матеріалів, що зберігаються в державному архіві Івано-Франківської області, увагу привернув документ під назвою «Динаміка голосування за кандидатів в депутати в місцеві Ради депутатів трудящих 21 грудня 1947 р. у порівнянні з виборами у Верховну Раду УРСР 9 лютого 1947 р.». у наведеній таблиці автори так спішили, що подали явку виборців станом на 18 год. 100%, правда чомусь на 20 год. явка вже становила 99,97%. Зазначений документ свідчить про явну фальсифікацію результатів волевиявлення⁶⁹⁸.

Виборчі кампанії 1950 р., як зазначено у звіті секретаря Станіславського ОК КП(б)У: «проходили в обстановці політичної активності та організованості, загального торжества в містах і селах. На 7 годину ранку в Станіславській області проголосувало 18% виборців. Під час виборів 1946 року на 10 год. ранку проголосувало 28% виборців, а у 1950 р. – 68%⁶⁹⁹.

---

⁶⁹⁶ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 627. Арк. 78.

⁶⁹⁷ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 861. Арк. 1.

⁶⁹⁸ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 627. Арк. 106.

⁶⁹⁹ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1154. арк. 37, 38, 116.

Потрібно зазначити, що і ці вибори не обходилися без казусів. Так, секретар Станіславського обкому КП(б)У Слонь під час підготовки до виборів у березні 1950 р. наголосив на важливості голосування виборців в кабінах. Цим за словами чиновника: «ви забезпечуєте реалізацію права на таємницю голосування, бо деякі агітатори казали беріть бюлетені і йдіть до урн. Це збочення. Разом з тим, якщо ви скажете підіть та повикреслюйте, то люди підуть і всіх повикреслюють. Так також не можна»⁷⁰⁰.

Під час підготовки до виборів до місцевих рад у 1950 р. всі кандидати проходили ретельну перевірку в органах МДБ⁷⁰¹.

Щоб уникнути неприємних ситуацій, в селах проводили відповідну організаційну роботу. Зокрема, під час підготовки до виборів у Тернопільській області створювали агітаційні бригади із головами сільрад постійно проводили наради⁷⁰².

Формування радянської управлінської моделі у західноукраїнському селі спровокувало цілий калейдоскоп змін у стосунках між місцевими мешканцями. Як зазначав один із свідків: «простому селянину не легко було самому розібратися в сузір'ї борців... І тому були такі випадки у декотрих наших родинах: батько пішов з бандерівцями, один син – з мельниківцями, а другий – з радянськими»⁷⁰³.

Таким чином, наступальні дії Червоної армії навесні-влітку 1944 р. звільнили територію Західної України від нацистських окупантів, проте для місцевого населення означали повернення радянської тоталітарної системи. Поверненню більшовиків місцеве селянство не особливо зраділо. У більшості людей в пам'яті залишалися події життя періоду 1939-1941 років, які сумно описував популярний сільський жарт «визволили з-під панського чобота і власних чобіт». Дії червоноармійців лише посилювали істинність цього жарту. У селах тривало масове мародерство, глушення над жінками та вбивства у нічому невинних людей. У прифронтовій смузі управління звільненими територіями здійснювали військові, які

---

⁷⁰⁰ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1139. Арк. 61.

⁷⁰¹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 2138. Арк. 49.

⁷⁰² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 635. Арк. 1,2.

⁷⁰³ Ош Ю. З лихоліттям на прою. Суми, «Ярославна», 1998. С. 21.

згодом передавали владу тимчасовим сільським комітетам. Наприкінці 1944 р. легітимні виконкоми сільських рад обирали на загальних зборах селян під пильним наглядом «уповноважених» РК та ОК КП(б)У. Лише на початку 1946 р. відбулися перші повоєнні вибори спочатку до ВР СРСР, а згодом ВР УРСР та органів місцевого самоврядування.

Зазначимо, що виборні Ради хоч і де-юре були керівними органами, а де-факто – у радянській тоталітарній державі вся повнота влади концентрувалася в руках партійних структур ВКП(б). Більшість членів місцевих партійних осередків становили прибулі з інших регіонів УРСР та СРСР партійні та комсомольські функціонери. Місцеве населення пропри різного штибу заохочення особливо не прагнули вступати до лав більшовицької партії. Причин цього явища можна виділити кілька. По-перше, галицькі селяни органічно не сприймали радянської моделі повсякденного життя і у такий спосіб протестували проти утвердження більшовицького тоталітаризму. По-друге, заборона вступати до лав ворожої партії з боку учасників українського національно-визвольного руху підкріплювалася терором проти тих осіб, що вирішили співпрацювати з окупантами. Варто наголосити на тому, що українським національно-визвольним рухом за час Другої світової війни у західноукраїнському селі розбудовано власну управлінську мережу. Можемо говорити про існування де-факто дуалістичного управління західноукраїнським село.

Боротьба українського національно-визвольного руху з радянською владою зумовила значну кількість людських та матеріальних втрат. С. Бандера з приводу радянської політики у Західній Україні писав: «режим прикручує шрубку терору і визиску до останніх меж: нова п'ятирічка, нові позики, нові соцзмагання, підготовка до нової війни. Все створює крайнє невдоволення, розпучливі настрої, таку ненависть до большевизму, що, не зважаючи на терор, підсоветські громадяни перестають таїти все в собі, щораз частіше доходить до відвертих виявів проти режимних настроїв мас»⁷⁰⁴.

---

⁷⁰⁴ Бандера С. Перспективи української революції... С. 58.

2.4. Нелегальна діяльність української націоналістичної адміністрації в західноукраїнському селі за часів «перших» та «других» "совітів" та в умовах німецького окупаційного режиму

Поряд із офіційними органами державної влади чинником, який істотно впливав на повсякденне життя галицького селянства був український національно-визвольний рух, у досліджуваний період представлений нелегальними структурами Організації Українських Націоналістів, а також відділам Української Повстанської армії.

Власне, до подій вересня 1939 р. у Східній Галичині діяло чимало суспільно-політичних організацій та політичних партій, ідеологічні орієнтири яких охоплювали від крайньолівого до радикально правого спектру. Проте внаслідок репресій з боку радянських правоохоронних органів згадані політичні сили припинили своє існування⁷⁰⁵. Більш-менш організовану структуру у західноукраїнському селі зберегла лише ОУН і то завдяки глибокій конспірації її учасників. Ведучи мову про суспільно-політичну діяльність ОУН, потрібно зробити кілька застережень. Як зазначив історик Г. Касьянов: «...ця організація ніколи de-facto не існувала як єдина цілісна спільність»⁷⁰⁶. Організаційне становлення ОУН відбулося під час I-го Великого Збору ОУН у Відні 28 січня – 3 лютого 1929 р. на базі Української військової організації, шляхом приєднання до її лав низки невеликих українських націоналістичних організацій. Стратегічна мета діяльності організації – відновлення української незалежної держави.

Територію, на якій мала діяти Організація, поділено на краї та округи (в Україні) та терени й держави (в еміграції). Структурами ОУН у Галичині управляла Крайова ексекутивна КЕ ОУН на ЗУЗ. До її складу входив Крайовий провідник, його заступники та референти, котрі виконували окремі організаційні функції. Західну Україну керівництво ОУН розділило на десять округ: Львівську, Стрийську, Станіславську, Коломийську, Бережанську, Тернопільську, Перемишлянську, Сокальську, Луцьку, Рівненську. Округи

---

⁷⁰⁵ Из сообщения заместителя Народного комиссара внутренних дел СССР в НКВД СССР о результатах работы оперативно-чекистских групп на территории Западной Украины // Органы государственной безопасности СССР в Великой отечественной войне. Сборник документов. Т. 1. Книга первая (ноябрь 1938 г. - декабрь 1940 г.). М. 1995. С. 96.

⁷⁰⁶ Касьянов Г. Идеология ОУН: историко-ретроспективный анализ // Український історичний журнал. 2004. № 4. С. 29.

поділялися на повіти, а повіти на райони та підрайони, які охоплювали три-п'ять сіл. Найнижчою структурною одиницею ОУН були п'ятірки та трійки. Якщо в певній місцевості не було належної кількості членів, керівником призначали станичного. За програмою ОУН її члени поділялися на три вікові групи: доріст (8-15 років), юнацтво (15-21 рік) та повноправні члени (після 21 року). Прихильників ОУН називали симпатиками. Вони допомагали членам організації в поширенні підпільної літератури, підтримували організацію фінансово, виконували різноманітні доручення в громадській роботі⁷⁰⁷.

Практично одразу після створення ОУН в її керівному органі – Проводі ОУН, виникло протистояння між представниками еміграції та крайовою ексективною ОУН на західноукраїнських землях. Фактично ОУН в Західній Україні у міжвоєнний період діяла, як напіваавтономна від проводу структура. Завершилося це протистояння «розколом ОУН» упродовж 1939-1941 років та створенням двох конкуруючих структур ОУН під проводом А. Мельника (ОУН(м)) та С. Бандери (ОУН(Б))⁷⁰⁸.

Як зазначає історик О. Зайцев: «... помилково було б вважати, що всі члени ОУН керувалися у своїй діяльності сформульованими ідеологічними засадами організації»⁷⁰⁹.

У середовищі українського національно-визвольного руху міжвоєнного періоду не було єдиного бачення методів відновлення державності. Чимало активних діячів УВО-ОУН пропонували власні теоретичні напрацювання подальшої боротьби.

Не заглиблюючись у детальний аналіз ідеологічних концепцій ОУН, у дослідженні варто торкнутися лише тих елементів «ідеології ОУН», які безпосередньо впливали на повсякденне життя західноукраїнського селянства.

---

⁷⁰⁷ Посівнич М. «Нас розсудить залізо і кров...»: напрями діяльності УВО_ОУН у Галичині та на Волині у міжвоєнний період // Посівнич М. «Нас розсудять залізо і кров...»: напрями діяльності УВО-ОУН у Галичині та на Волині у міжвоєнний період // Проект «Україна». Галичина і Волинь у складі міжвоєнної Польщі / В. Вісин, Р. Голик, В. Голубко та ін.; авт.-упоряд. М.Р. Литвин; художн. – оформлювач О.А. Гугалова. – Харків: Фоліо, 2017. С. 135.

⁷⁰⁸ Касьянов Г. Ідеологія Організації українських націоналістів. // Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія: Історичні нариси. К., 2005. С. 445-446.

⁷⁰⁹ Зайцев О. Ідеологія і політична стратегія ОУН до 1939 року // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2012. № 22. С. 48.

Концепцію відновлення української державності методом «побудови держави від першого села» запропонував військовий теоретик, полковник Карпатської Січі, військовий референт Крайової езекутиви ОУН М. Колодзінський («Гузар»). Автор на теоретичному рівні передбачав, що у разі захоплення влади під час військових дій у будь-якому українському населеному пункті члени ОУН мали проголошувати Українську державу і народну революційну владу. Згодом влада мала встановлюватись і централізуватись у повітовому місті. Результатом таких дій мало бути створення «повстанських республік», які згодом з'єднувалися у загальній державній структурі⁷¹⁰.

Реалізацію концепції «побудови держави від першого села» націоналісти розпочали з створення різноманітних громадських спілок та кооперативів, кас взаємодопомоги, що слугувало одночасно легальним прикриттям їх діяльності в умовах Польської держави. Серед селян націоналісти поширювали гасла: «Свій до свого по своє», «Українські гроші в українські руки», «Купуй українське»⁷¹¹.

За твердженням історика М. Посівнича, ОУН започаткувала нову форму суспільної архітектури, яка базувалася на вірі. Гасло «Бог і Україна» концептуально вплітало християнські цінності в націоналістичну ідеологію. Членські внески – десятина, утворювали надійну фінансову базу для визвольного руху. Водночас націоналісти в українському загалі почали творити культ героїв і могил борців за волю України, боролися за душу української дитини в польських школах, проводили антиалкогольні й протитютюнові акції, пропагували здоровий спосіб життя⁷¹². Зокрема, на початку 1930-х років націоналісти організували бойкот продукції польських і єврейських фірм, які торгували тютюном та алкоголем. В 1933/1934 навчальному році під час «шкільної акції», школярів-українців закликали відмовлятися говорити польською мовою, вимагати викладання історії України та повернення звільнених вчителів-українців⁷¹³.

---

⁷¹⁰ Посівнич М. «Нас розсудять залізо і кров...»... С. 137.

⁷¹¹ Посівнич М. «Нас розсудять залізо і кров...»... С. 139.

⁷¹² Посівнич М. «Нас розсудять залізо і кров...»... С. 140.

⁷¹³ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т. 1. : 1939-1943 / под ред. А.Н. Артизова. М., 2012. С. 6-7.

Одночасно із пропагандистською діяльністю ОУН здійснювала заходи із військової підготовки своїх членів та прихильників. Скликана Проводом ОУН у Празі військова конференція ухвалила рішення про проходження військового вишколу всіма членами ОУН без винятку⁷¹⁴. Учасників націоналістичного підпілля навчали основ конспірації, проведенні зовнішньої та внутрішньої розвідок⁷¹⁵. Під час вишколів ОУНівців навчали, які гасла вони мають застосовувати при веденні військової пропаганди. Вибір гасел визначався умовами, психологією населення, його мовою, особливостями краю чи країни. Серед пропагандистських акцій розрізняли: а) позитивні, тобто такі, що мають справляти позитивний вплив на населення; б) негативні – такі, що мають вплинути на когось чи на щось за певних обставин; в) випереджувальні – ті, що пояснюють певні події суспільного життя; г) дезінформаційні – поширення неправдивих відомостей; “пропаганда розкладова” – акції, що сприяють анархії і безладу в середовищі ворога⁷¹⁶. Крім власного військового вишколу, ОУН закликала українців здобувати військові навички у іноземних арміях. Зокрема, листівка «Хлопці» закликала українських рекрутів не дезертирувати з польського війська, а навпаки добре навчатися володіти зброєю, знайомитися з тим, що могло б стати у пригоді українській армії: «прийде слухний час, і Ви обернете ваші кріси проти Польщі»⁷¹⁷. Жінок та дівчат навчали основ медицини. Наведені вище заходи дозволили ОУН підготувати у міжвоєнне десятиліття значну частину західноукраїнського суспільства до збройної боротьби за незалежність України під час і після Другої світової війни.

Щоб отримати прихильність місцевого селянства, теоретики ОУН запропонували власне бачення аграрних перетворень в краї, що мали значно покращити матеріальний добробут сільських жителів.

---

⁷¹⁴ Бедрій А. ОУН і УПА // Визвольний Шлях. 1983. Кн. 3. С. 26.

⁷¹⁵ Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920-1945. К., 2006. С. 108.

⁷¹⁶ Посівнич М. Військова підготовка організації Українських націоналістів у 1929–1939 р. // Визвольний Шлях. 2004. № 6. С. 83–100. С. 93.

⁷¹⁷ Старка В. Створення військових формувань політичними партіями та організаціями на території Східної Галичини у міжвоєнний період // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. Вип. 1. С. 87-92. С. 89.

Одним із перших провідників та теоретиків революційної боротьби ОУН, хто виклав бачення майбутньої аграрної політики ОУН, був М. Сціборський. Ще у 1928 р. в одній з перших статей у часописі «Розбудова нації» він писав, що: «основою нашої нації є селянство, бо воно є власне найважливішим носієм національних органічних сил, потужності й творчості, тим збірником, звідки черпатиме свою силу й прагнення до розвитку нація-держава». Сціборський допускав, що в ході національної революції можливе часткове відшкодування українським власникам за націоналізовані маєтки. Крім того, потрібно було землю розподіляти таким чином, щоб селянські господарства підтягувалися до рівня міцного середняцького селянського господарства на основі приватної власності на землю для тих, хто на ній працює, оскільки економічний ефект приватновласницького господарства за підтримки держави набагато потужніший, ніж в усупільненому⁷¹⁸. Зазначені ідеї М. Сціборського мали значний вплив на подальшу ідеологічну платформу ОУН. Бачення аграрної політики М. Сціборського згодом лягли в основу програмних засад діяльності ОУН. Опосередковано це підтверджує один із активних націоналістичних діячів З. Книш: «ідеології націоналізму не треба було ловити з повітря, вони досить яскраво рисувалися вже як витвір збірної праці націоналістичних організацій та їхньої преси»⁷¹⁹.

Аграрну складову ідеології українського націоналізму найповніше викладено в Програмі ОУН 1929 р. Саме її положення зберігали свою значущість протягом всього міжвоєнного періоду та часу Другої світової війни. Актуальними вони залишалися і у перші повоєнні десятиліття. В Постановках Великого Збору ОУН, який тривав з 28 січня по 3 лютого 1929 року у Відні, серед іншого у підрозділі третього розділу декларувалися засади аграрної політики. Зокрема передбачалося, що «вивласнення» поміщицьких земель має відбуватися без грошового викупу, силою закону, що пошириться на всі землі майбутньої Української держави.

---

⁷¹⁸ Кухта Б.Л. З історії української політичної думки. Київ: Генеза, 1994. С. 337.

⁷¹⁹ Книш З. Становлення ОУН. Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 1994. С. 71.

Також передбачалося, що на території Східної України влада має внести певні корективи в розподіл землі, котра була конфіскована і розділена в умовах революційних подій.

Не минули в зазначеному документі і питання соціальної стратифікації селян. Власне, відомо, що у міжвоєнний період селянство традиційно поділялося на три економічні стани: багаті, середній клас (т. зв. «господарі») та сільська біднота. Націоналісти декларували, що майбутня українська держава дбатиме про забезпечення добробуту селянства шляхом підтримання середнього селянського господарства. Історичний розвиток подій підтвердив правильність вибору соціально-економічних пріоритетів ОУНівців, адже середній клас західноукраїнського села став соціальною базою українського національно-визвольного руху 1930-х-1950-х років.

Передбачалося, що господарське життя буде побудоване на праві приватної власності, обмеженим державним регулюванням купівлі-продажу землі та розмірів земельних наділів. Також держава мала дбати про розвиток сільськогосподарської кооперації, сприяти підтримці та пристосуванню селянських господарств до ринкових умов, надавати дешеві споживчі кредити, а також дбати про аграрну освіту селян. Державною залишалася власність на лісові угіддя, крім тих, що непридатні для націоналізації чи переходу в комунальні власність.

Проблему аграрного перенаселення окремих регіонів, що була чи не найбільшою у Східній Галичині, планувалося регулювати шляхом «приміщення селянських рештків у національній продукції та відповідно переведеній колонізації»⁷²⁰.

Рішення Постанов Великого Збору в напрямі аграрної політики ОУН за твердженням дослідниці О. Кондратюк: «за своїм характером були спрощеним викладом аграрної концепції, де не було чіткого роз'яснення, як саме повинні виконуватись пункти вищезгаданої програми»⁷²¹.

До практичного втілення в життя задекларованих ОУН вищезгаданих програм у період з 1929 по 1939 роки не дійшло.

---

⁷²⁰ Постанови Третього Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в днях 21-25 серпня 1943 р. Б.м., 1943. С. 7-8.

⁷²¹ Кондратюк О. Аграрні програмні засади Організації українських націоналістів (1929-1939 рр.) / Кондратюк О. // Розбудова держави. 1997. №3. С. 58.

Повернулися до розгляду блоку соціально-економічних планів ОУН під час проведення Другого Великого Збору ОУН в Римі, котрий тривав 26-27 серпня 1939 р. Учасники Збору, крім теоретичних проектів, запропонували принципи втілення аграрної політики, котрі мали відповідати інтересам селянства.

Нова програма аграрних перетворень передбачала поділ сільськогосподарських підприємств на два типи: капіталістично-поміщицькі та селянсько-трудова. Теоретики ОУН вважали, що карликові господарства не мають майбутнього, оскільки не спроможні навіть раціонально використовувати робочу силу та працювати на рівні споживчих товариств. Зважаючи на це, ратували за орієнтування на підприємства середнього типу.

Розвиток сільськогосподарських підприємств мав здійснюватися на засадах приватної власності на землю за умов державного регулювання розмірів землекористування. Разом з тим декларувалося збереження українського поміщицького землеволодіння, проте в розмірах, типових для кожного регіону. Передача частини земель малоземельним та безземельним селянам з державного фонду мала здійснюватися без викупу.

Аграрні реформи пропонувалося запроваджувати в кілька етапів. Для цього спочатку вартувало прийняти земельний закон, згодом до втілення в життя аграрних перетворень залучити сільські громади. Впровадження цих пропозицій повинно було здійснюватися після глибокого аналізу стану економіки держави, розвитку агропромислового комплексу, рівня аграрної культури селян, продуктивності земель тощо⁷²².

Як і рішення Першого Великого Збору, згаданий вище проект залишився лише на папері, оскільки на час його проголошення українська національна держава не існувала де-факто.

В самій ОУН протягом 1938-1940 років тривали складні політичні процеси, котрі привели до поділу організації на дві частини ОУН(м) та ОУН(б). Кожна з політичних фракцій самостійно почали розробляти власні концепції аграрних перетворень.

Описуючи протистояння між ОУН(б) та іншими політичними напрямками українського національно-визвольного руху, відомий діяч

---

⁷²² Кондартюк О. Аграрні програмні засади Організації українських націоналістів... С. 59-60.

ОУН(м) В. Верига зазначав: «провідники ОУН(б), змагаючись не за консолідацію всіх революційно-державницьких сил, а за монополізацію їх під своєю командою, усували всіх тих, хто стояв їм на дорозі. ... Всі вони підлягали ліквідації, бо Провід ОУН(б) вважав себе єдиною організацією, яка мала рецепту і монополію на визволення України з-під чужого ярма»⁷²³.

Потрібно наголосити на тому, що наприкінці 1930-х років чимало сільських мешканців Східної Галичини підтримували радикальні ідеї українських націоналістів. Зокрема, під впливом націоналістів жителі сіл Янківці, Яструбово, Бірки-Великі Тернопільського воєводства під різними приводами ухилялися від сплати податків. За повідомленням польської поліції молодь в селах Тернопільського повіту інтенсивно готувалася до можливого виступу проти поляків. Натомість старші розділилися на дві групи. Перші глибоко вірили, що за допомогою німців вдасться перемогти поляків. Другі застерігали від надмірного захоплення ідеями німецької допомоги і швидкої перемоги над поляками⁷²⁴.

Польська контррозвідка у звітах відзначала, що в селах Тернопільського воєводства є, як мінімум, 50 осіб, готових в будь-який момент взятися за зброю⁷²⁵.

Початок війни 1 вересня 1939 р. спонукав українських націоналістів до активізації діяльності. Вранці 17 вересня 1939 р. повстанським групам ОУН вдалося захопити низку сіл на території Бережанського та Підгаєцького повітів Тернопільського воєводства і проголосити там українську владу. У своїх зверненнях повстанці закликали українців активно долучатися до будівництва власної держави⁷²⁶. Зупинив державотворчу ініціативу націоналістів

---

⁷²³ Верига В. Втрати ОУН в часі Другої світової війни. Торонто, 1991. С. 163.

⁷²⁴ Сообщение зам. начальника Офицерского поста контрразведки К. Кренца начальнику Отдельного сектора информации ДОК VI о настроениях украинского населения и ожидании помощи от А. Гитлера // Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т. 1. : 1939-1943 / под ред. А.Н. Артизова. М., 2012. С. 32.

⁷²⁵ Сообщения начальника Представительства контрразведки в Отдельный сектор информации в Тернополе о воинском обучении украинской молодежи в организации "Сечевых стрельцов" // Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т. 1. : 1939-1943 / под ред. А.Н. Артизова. М., 2012. С. 33.

⁷²⁶ Патриляк І. К. "Встань і борись! Слухай і вір...": українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939-1960): Монографія / Центр досліджень визвольного руху. Львів, 2012. С. 40.

форсований наступ Червоної армії та приєднання означених територій до складу СРСР.

Із вступом підрозділів Червоної Армії на територію Західної України, як зазначають автори фахового висновку Урядової комісії з вивчення діяльності ОУН та УПА: «члени ОУН після 17 вересня 1939 р. почали пристосовуватися до реалій радянського життя і навіть подекуди використовувати їх»⁷²⁷.

В умовах розбудови нової радянської управлінської системи, українські націоналісти дотримувалися подвійної стратегії. В першу чергу місцеві провідники намагалися зберегти організаційну сітку, розбудовану ще за часів польської держави, складовими частинами якої були ланка, станиця, куш, підрайон, район, надрайон, повіт, округа, які підпорядковувались вищим щаблям – область, край, Провід ОУН на західноукраїнських землях. Низовою була ланка чи звено, яка складалася із трьох-п'яти осіб на чолі з провідником. Зазвичай, один раз на тиждень група проходила ідеологічний та організаційний вишкіл. З метою конспірації керівника станиці знав лише провідник. І так по висхідній⁷²⁸.

Крім організаційної розбудови підпільної мережі, учасники українського національно-визвольного руху намагалися проникнути у радянські сільські органи самоврядування. У повідомленні радянських спецслужб від 7 жовтня 1939 р. зазначено, що: «за повідомленнями з повітових міст Львівського воєводства встановлюється, що в селянські комітети проникають учасники антирадянських контрреволюційних партій, які намагаються захопити в свої руки керівництво, як, наприклад, в Бережанському повіті в селянський комітет с. Нараїв на посаду проник якийсь український націоналіст М. Дробик, а членами є колишній петлюрівець Коломієць, що емігрував із СРСР, і українські націоналісти Нечипор і Ясик. Нараївською міліцією керує український націоналіст Козуб, який приймає до міліції і озброює виключно українських націоналістів»⁷²⁹.

---

⁷²⁷ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історична нариси. Відп. ред. С.В. Кульчицький. К., 2006. 496 с. С. 17

⁷²⁸ Романюк М. Функціонування підпільної адміністрації на теренах Золочівської округи ОУН у період масової повстанської боротьби (середина 1944 – початок 1946) // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. 2017. Вип. 18. С. 46-69. С. 48.

⁷²⁹ Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939-1959). Т. 1. Київ, 2009. С. 31.

З часом радянські органи державної безпеки розпочали операцію з очищення сільських Рад від «ворожого елемента». У директиві наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова про проведення операції з ліквідації організацій ОУН у західних областях України від 15 грудня 1940 р. зазначено: «провести операцію по викоріненню ОУНівців у всіх областях одночасно після виборів в місцеві ради»⁷³⁰.

Попри значні втрати через арешти активних членів ОУН, організація все ж не припинила підготовки до антирадянського повстання. Восени 1940 р. українське національне підпілля серед селян поширило листівку із закликом готуватися до боротьби з більшовиками спільно з німецькою армією. Серед іншого селянам обіцяли: «коли проженем московських окупантів, будете і далі орати тракторами широкі лани, і далі косити золоту пшеницю комбайнами лише не для Москви, не для польських та румунських панів, а для самих себе – для Великого Українського Народу!»⁷³¹.

З метою забезпечення членів організації та виявлення ворожої агентури всередині підпілля після 2-го з'їзду ОУН в 1940 р. у системі Організації українських націоналістів створено Реферантуру Служби Безпеки (СБ), котра мала розбудувати свої структури до низових ланок⁷³².

Подібного змісту листівки виявлені під час обшуку невідомого чоловіка, вбитого міліціонером Рогатинського РВ на дорозі між с. Дички і Ягодівка 30 квітня 1941 р.⁷³³.

У квітні 1941 р. відбувся Другий великий збір ОУН, під час роботи якого керівництво організації прийняло концепцію та стратегію подальшої боротьби. У «Програмових постановах» зазначено, що «тільки шляхом революційної боротьби з наїзниками здобуде український народ свою державу». Далі у документі наголошено, що «українська земля українським селянам... Організація Українських націоналістів бореться проти насильницької колгоспної системи, за знесення колгоспів, за те, щоб українські селяни самі зорганізували своє господарство й кермували ним згідно з

---

⁷³⁰ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті : документи і матеріали. Івано-Франківськ: ЛІК, 2009. Том 2. Книга 1. (1939-1945). С. 107.

⁷³¹ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т. 1. : 1939-1943 / под ред. А.Н. Артизова. М., 2012. С. 790.

⁷³² Веденеев Д.В., Биструхін Г.С. Повстанська розвідка... С. 195.

⁷³³ ДАІФО. Ф. Р. 295. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 117.

добром працюючих і цілого українського народу, за право приватного землеволодіння для селян у межах трудової норми, без права на спекуляцію землею... Під час революційного зриву владу в колгоспах переберуть виборні революційні комітети. Перебудова большевицької невільничої господарки на вільну господарку українського народу буде відбуватися ступенево й планово так, як це допускатиме економічний і політичний інтереси української нації, про що дбатиме українська держава, а не самовільними, нагальними методами, які загрожували б руїною господарського життя»⁷³⁴.

У інструкціях та вишкільних матеріалах для членів ОУН, виданих напередодні німецько-радянської війни у травні 1941 р., в III розділі «Будування української держави» зазначалося: «Перебираємо всю політичну владу ми безподільно від села аж до краєвого центру»⁷³⁵. Далі у п. 18 зазначено: «для переведення ... соціальних і господарських перемін творити Революційні комітети, зложені з українських патріотів, щоб український вояк не кинув фронту з побоюванням, що не дістане землі. При господарських і соціальних і взагалі всяких перемінах на першому плані будуть брані під увагу вояки, що на фронті, воєнні інваліди, політичні засланці і загалом усі ті, що майном, свободою чи життям ризкують, а не ті, з запілля і печі. Це сильно в нашій пропаганді видвигати»⁷³⁶. Крім того, у зазначеному документі наголошувалося, що: «ОУН забезпечить та не допустить до нищення народного майна большевиками й юрбою, бо це власність народу... Найосновніша вказівка – це не допустити до того, щоб населення кинулося на дрібні речі, поділ колгоспів, боротьбу за приватну власність, кусок хліба, а залізною рукою опанувувати анархію..., щоб за сварками й спорами за землю, 8-ми годинний робочий день праці не забути за найважливіше – оборону перед ворогом держави»⁷³⁷.

Початок німецько-радянської війни 22 червня 1941 р. дав українським націоналістам шанс реалізувати намічені плани, яким вони і скористалися.

---

⁷³⁴ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. Збірка документів. Б.м.в.: Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. С. 27, 33.

⁷³⁵ ЦДІАЛ. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2887. Арк. 3.

⁷³⁶ ЦДІАЛ. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2887. Арк. 4.

⁷³⁷ ЦДІАЛ. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2887. Арк. 3.

24 червня 1941 р. на загальних зборах села Млинів Львівської області учасники похідної групи ОУН обрали голову сільради і провідника народної міліції⁷³⁸. 29 червня 1941 р. українські владу проголошено у с. Кобильниця Руська Львівської області⁷³⁹. На початку липня 1941 р. українську владу проголошено в частині сіл Тернопільської області⁷⁴⁰.

30 червня 1941 р. провідниками ОУН у м. Львові проголошено Акт відновлення Української держави⁷⁴¹.

Після проголошення Акту відновлення Української державності українські націоналісти розпочали процес творення місцевих адміністрацій на території Станіславської, Львівської, Дрогобицької, Тернопільської областей. Націоналістам вдалося організувати окружні державні управи, які охопили території колишніх польських повітів. На початку липня 1941 р. у всіх звільнених від радянської влади селах Східної Галичини відбулися молебні в церквах, опісля яких на загальних зборах села проголошено відновлення Української держави⁷⁴².

Як зазначено у звіті ОУН «про роботу у справі організації державної адміністрації на терені західноукраїнських областей» від 22 липня 1941 р.: «місцеву сільську адміністрацію (управи) організовано на терені областей – Станіславів, Тернопіль, Львів, Дрогобич... Українське населення беззастережно стало по стороні ОУН і організованій ОУН державної адміністрації, виявляючи в масових всенародних маніфестаціях послух і довіру»⁷⁴³.

Атмосферу самоорганізованості, яка панувала у тогочасному галицькому селі можна описати словами А. Токвіля: «цілі століття сам ніс на собі весь тягар надуживань і жив, відкинутий іншими класами, залишений своїм пересудам, своїй заздрості та ненависті, то він загартувався у своїй суворій долі й став здатним усе витерпіти, але й усе довкола себе примусити страждати. У цьому ж стані, наклавши

---

⁷³⁸ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р. Збірник документів і матеріалів. Львів-Київ: «Піраміда», 2001. С. 76.

⁷³⁹ Українське державотворення... С. 93.

⁷⁴⁰ В. Гой В. Партизанський рух у східній Підгаєччині. // Українські щоденні вісті. 1941. 23 липня. Ч. 15. С. 4.

⁷⁴¹ Українське державотворення... С. 123.

⁷⁴² ЦДАГОУ. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 19.

⁷⁴³ ЦДАГОУ. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 1, 2.

свою руку на уряд, він заходжувався сам довершувати справу Революції. Книжки забезпечили його теорією, він узяв на себе практику й пристосував ідеї письменників до своїх диких пристрастей»⁷⁴⁴.

Період відносно вільної діяльності українських адміністративних структур завершився на зламі липня-серпня 1941 р., коли німецька окупаційна адміністрація розпочала формування власної управлінської вертикалі⁷⁴⁵.

Незважаючи на заборони з боку німецької влади та репресії, оунівці продовжували проголошувати незалежницькі акти в селах Галичини, проводячи несанкціоновані мітинги і збори громадян. Член головного Проводу ОУН(б) Михайло Степаняк, інспектуючи у серпні-вересні 1941 р. Дрогобицьку, Львівську, Тернопільську і Станіславську область, із здивуванням констатував, що низові ланки працювали офіційно, всі вийшли з підпілля. В окремих місцевостях на приміщеннях місцевих проводів були таблички «Окружний провід ОУН», «Повітовий провід ОУН». У більшості рядових членів організації панували пронімецькі настрої і сподівання, що в скорому часі з німцями вдасться порозумітися⁷⁴⁶.

Очевидно, що порозуміти не вдалося і вже 5 вересня 1941 р. нацисти арештували 80% вищого керівного складу ОУН(б) в Галичині⁷⁴⁷.

Такі дії нацистів викликали в середовищі активу ОУН, що залишався на волі, дилему: згортати діяльність чи в умовах підпілля розпочати боротьбу, спрямовану проти своїх, як виявилось, примарних союзників. Провідникам організації ставало все важче пояснювати рядовим членам, симпатикам і тим, що повірили їх гаслам про проголошення Української держави, чому німецьке військове командування поставилося вороже до дій «своїх союзників». В таких умовах радикальне крило ОУН(б) стало вимагати від керівництва більш рішучих дій. Так, брат С. Бандери Василь

---

⁷⁴⁴ Токвіль Алексіс де Давній порядок і революція. З фр. пер. Григорій Філіпчук. Київ: Юніверс, 2000. С. 179.

⁷⁴⁵ Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір... С. 132-133.

⁷⁴⁶ Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір... С. 138.

⁷⁴⁷ Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір... С. 136.

закликав членів організації: «до Зброї! Потрібно відплатити брехунам-німцям»⁷⁴⁸.

Мельниківське крило ОУН, на відміну від бандерівців, поводитися набагато обережніше, демонструючи при кожній нагоді лояльність до нацистської окупаційної влади. Зокрема, 1 серпня 1941 р. відозва крайової ексекутиви ОУН(м) на західноукраїнських землях закликала місцеве населення не вести боротьби проти німців: «хто кидатиме нині гасла акцій, звернених проти тих, які воюють Москву, чинитиме безвідповідальне діло»⁷⁴⁹.

Наприкінці вересня – на початку жовтня 1941 р. у с. Сороки поблизу Львова відбулась I конференція керівного складу ОУН(б). В ході роботи конференція вирішила перевести у підпілля більшу частину членів організації та не вступати у відкритий конфлікт з німцями, щоб берегти сили для подальшої боротьби за українську державу. Крім того, провідники організації рекомендували підпільникам створювати легальну сітку в адміністративних, громадських та культурно-освітніх установах, розгортати антинімецьку й антирадянську пропаганду, проводити військові вишколи та збирати зброю⁷⁵⁰.

З початку 1942 р. Провід ОУН(б) дав вказівку низовим осередкам розпочати формування груп самооборони за схемою: куц (3 села, 15-45 учасників) – повітова сотня – курінь (3-4 сотні)⁷⁵¹.

Наприкінці 1942 р. під Львовом відбулася нелегальна конференція військових референтів територіальних провідів ОУН(б), учасники якої висловлювались за створення власних військових відділів⁷⁵². Готуючись до боротьби з військовими підрозділами нацистських окупантів, відділи УПА мали добре орієнтуватися на місцевості, знати усі дороги, стежки, мости, напрями залізничного руху, закриті переправи, потоки, джерела, гори, стежки та дороги, навколишні оселі та ставлення населення до руху Опору⁷⁵³.

---

⁷⁴⁸ Киричук Ю. Український національний рух... С. 78.

⁷⁴⁹ Відозва Крайової ексекутиви ОУН(м) на Західноукраїнських землях до населення із закликом не вести боротьбу проти німців // Українське державотворення... С. 375.

⁷⁵⁰ Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Повстанська розвідка... С. 91.

⁷⁵¹ Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Повстанська розвідка... С. 91.

⁷⁵² Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Повстанська розвідка... С. 91.

⁷⁵³ Боляновський А. Боротьба УПА проти нацистського окупаційного режиму. 1943 рік. // Українська повстанська армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. // Україна: культурна

Курс на антинімецьку боротьбу підтвердила III конференція ОУН(б) 17-21 лютого 1943 р. Крім того, у програмних документах конференції наголосили, що ОУН і надалі виступає «за безплатну передачу селянам Західних Українських областей всіх поміщицьких, монастирських та церковних земель»⁷⁵⁴.

На початку 1943 р. бандерівці отримали вказівку розгорнути диверсійну діяльність проти німців шляхом знищення дерев'яних мостів у селах та на польових дорогах, різних третьорядних споруд, грабувати «держгоспи» тощо. Встановити вартовий контроль в селах та на перехресті доріг. Населенню пояснювати: мости необхідно палити, щоб німцям важко було проникати в села для грабунку, «держгоспи» грабувались для постачання УПА продуктами, контроль в селах та на шляхах необхідний для виловлювання радянських партизанів, осіб, пов'язаних з ними та німецькою агентурою⁷⁵⁵.

Інструктивні матеріали ОУН датовані 1943-1944 рр. рекомендували керівникам низових ланок підпілля особливу увагу приділяти моніторингу ситуації в населених пунктах. Розвідка мала вестися безперервно і всіма наявними засобами. Роздобута інформація мала відзначатися правдивістю, широким охопленням, масовістю джерел та своєчасністю. Збір даних мав вести кожен учасник руху Опору⁷⁵⁶. Таким чином, кожен селянин ставав потенційним джерелом інформації для структур українського національно-визвольного руху. Подібних агентів розвідувальні органи підпільників іменували «спеціальними розвідувачами». За їх допомогою відбувався не лише збір даних щодо ворога, але і про його інформаторів у власному середовищі. Серед інформаторів було чимало жінок та молоді. Основними мотивами співпраці з спеціальними структурами українського національно-визвольного руху селянства Західноукраїнських областей потрібно вважати патріотичне прагнення до самостійної держави, відразу до радянського та нацистського окупаційного режимів.

спадщина, національна свідомість, державність, 11 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). Львів, 2004. С. 164.

⁷⁵⁴ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 66.

⁷⁵⁵ Ориентировка «О деятельности украинско-немецких националистов в западных областях украинской ССР за период 1941-1944 гг». // Военно-исторический журнал. 1991. № 5. С. 52.

⁷⁵⁶ Веденеев Д. Розвідувальна служба Української повстанської армії (1943-1949 рр.) // Військово-історичний альманах. 2011. Ч. 2(23). С. 60.

В умовах нацистської окупації території Східної Галичини у селах продовжувала діяти підпільна мережа ОУН, започаткована ще в умовах Польської держави, з окремими змінами.

Із поверненням радянської влади на терени Західної України перед керівниками українського національно-визвольного руху постало питання про подальшу тактику боротьби. 15 листопада 1944 р. в інструкції «До країв» провідники ОУН виклали тактичні засади реорганізації підпілля. На території Галичини створено три крайові проводи: карпатський, Подільський і Львівський. Упродовж зими 1944-1945 рр. підпілля повинно було перебудувати ланки своєї структури. Щоб зробити організацію більш мобільною, скоротили кількість реферантури у проводах всіх рівнів⁷⁵⁷. Особливу увагу підпілля мало звертати на ведення розвідки і контррозвідки, у зв'язку з чим посилилася роль СБ. В одній з інструкцій ОУН від 11 серпня 1944 р. учасникам підпілля наголошували на важливості «ліквідації сексотів всіма допустимими методами: розстріл, повішання і четвертування з запискою на грудях «За співпрацю з НКВД»⁷⁵⁸.

Як зазначено у звіті «Гайдамаки» від 10 серпня 1944 р у Немирівському районі Львівської області «після приходу РККА 21 липня 1944 р. 90% населення стало пасивним, є багато випадків, де наші активні люди починають випекуватися від роботи, але з часом приходять до «притомності» і починають роботу наново. Бувші активні симпатики комуністів до нашого руху пасивні або навіть нам допомагають. Голови сілрад в більшості люди до нас підходжі»⁷⁵⁹.

В серпні 1945 р. поблизу с. Голодівка Рогатиського району Станіславської області під час наради за участю Р. Шухевича, організаційного референта ЦП В. Кука, шефа СБ М. Арсенича та ін. прийнято рішення скасувати відділи УПА рівня курінь та перепідпорядкувати «лісову армію» територіальним проводам ОУН⁷⁶⁰. Якщо на початку 1945 р. на території Станіславської області діяли чисельні групи УПА, то до кінця 1945 р. відділи УПА діяли групами

---

⁷⁵⁷ Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір... С. 138.

⁷⁵⁸ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 37.

⁷⁵⁹ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 58.

⁷⁶⁰ Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Повстанська розвідка... С. 126.

20-25, рідше 30 осіб. Крім того, на території області продовжували діяти 4 групи чисельністю 80-100 осіб⁷⁶¹.

У квітні-травні 1945 р. командування УПА частині відділів у районах, де не було великих лісових масивів, наказало розійтися і збиратися лише для виконання бойових операцій. Таким чином, вдалося зберегти особовий склад низки куренів і сотень⁷⁶².

Місцем постійної дислокації цих відділів залишалися великі лісові масиви. У селах продовжувала діяти мережа боївок чисельністю 10-15 осіб. Створено ієрархію нелегальних структур у вигляді станиць, кущів, районних, надрайонних, обласних, крайових проводів⁷⁶³. Великі права отримала Служба Безпеки. Її структури розбудовувались незалежно від сітки ОУН. Заступник кущового провідника ОУН обов'язково був агентом СБ. Про це ніхто не знав із членів організації, навіть сам кущовий провідник. Есбісти контролювали виконання вказівок проводу ОУН, збирали відомості про військові частини, діяльність місцевих органів влади, настрої місцевого населення, події. Крім того, СБ районного Проводу опікувалося доставкою підпільної кореспонденції, забезпеченням зв'язку між керівниками підпілля, охороною, переходивши через територію району керівників організації, збором продуктів для потреб підпільників, розслідуванням конфліктів між учасниками підпілля тощо. Крім страт, до осіб, які вчинили шкоду українському націоналістичному підпіллю бійці СБ застосовували від 10 до 25 ударів палицею – т. зв. «буки». Окрім тілесних покарань, могли конфіскувати майно в користь ОУН чи виселити в інший район⁷⁶⁴.

Відділи СБ, протидіючи місцевим органам радянської влади, дозволяли ОУН та УПА утримувати під своїм контролем сільську місцевість західних областей УРСР. Радянські силові структури опанували міста, залізниці, важливі стратегічні районні центри. Радянська влада в селах діяла здебільшого вдень, УПА – ввечері. Фактично у селах західної України у повоєнний час існувало двовладдя⁷⁶⁵.

---

⁷⁶¹ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 393. Арк. 3.

⁷⁶² Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір... С. 138.

⁷⁶³ Киричук Ю. Український національний рух... с. 237.

⁷⁶⁴ Веденеев Д.В., Биструхін Г.С. Повстанська розвідка... С. 214-215.

⁷⁶⁵ Киричук Ю. Український національний рух.. С. 238.

Дієвим засобом пропаганди націоналістичних ідей залишалися мітинги. Наприклад, під час агітаційних заходів у с. Брониця 1 липня та Унятичі 3 липня 1945 р. Підбузького району Львівської області були присутні відповідно 400 і 500 учасників⁷⁶⁶.

12 листопада 1945 р. інструкція ОУН «Надрайонним провідникам до виконання» домагалася від членів організації зміцнення організаційної мережі, посилення політико-виховної роботи, як серед членів ОУН та УПА, так і серед місцевого населення. Особливу увагу звертали на будівництво схронів, криївок, забезпечення їх ресурсами та налагодженню надійного зв'язку між структурами⁷⁶⁷.

У той же день Р. Шухевич видав інструкцію, де зазначалося: «на шкільну молодь впливайте та вже від малого вчіть боротись. Заставляйте до бойкоту піонерських та комсомольських організацій, різних свят в честь Сталіна та інших більшовицьких чинушів, співати більшовицькі пісні та наперекір вчителям молитися»⁷⁶⁸.

Іноді молодь в якості приманки залучали до каральних акцій СБ. Наприклад, на Станіславщині дівчина 1928 р.н. покликала майора НКВС до хати, де його вбили повстанці⁷⁶⁹.

Потрібно зазначити, що Р. Шухевич вважав недоцільною політичну освіту членства ОУН та народних мас: «хлоп не має політикувати, він має слухатися і беззастережно виконувати накази проводу, дати хлопіві політику, це те ж саме, що змусити його критикувати провід»⁷⁷⁰.

4 січня 1946 р. в м. Львів М. Хрущов провів нараду, під час якої критикував керівництво Станіславської області за нездатність організувати ефективну боротьбу з українським націоналістичним підпіллям. Як приклад, навів інформацію, що із 162 приманок у 1945 р. безрезультативними виявилися 144⁷⁷¹.

Зміна тактики боротьби українським національно-визвольним рухом, змусило радянські органи держбезпеки посилити

---

⁷⁶⁶ Киричук Ю. Український національний рух... С. 240.

⁷⁶⁷ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історична нариси. Відп. ред. С.В. Кульчицький. Київ, 2006. С. 397.

⁷⁶⁸ Бондаренко К. Ще один документ з часів боротьби УПА // Україна в минулому. Київ, Львів, 1995. Вип 7. С. 159-160.

⁷⁶⁹ ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 259. Арк. 70.

⁷⁷⁰ Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Повстанська розвідка... С. 107.

⁷⁷¹ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 393. Арк. 4.

запровадження в середовище ОУН агентури, яка мала виявляти нелегалів та їх помічників серед населення, розкривати шляхи комунікації підпільників тощо⁷⁷². Станом на 1 листопада 1946 р. на західноукраїнських землях апарат негласних помічників МДБ складався з 644 резидентів, 2249 агентів та 18185 інформаторів⁷⁷³.

Варто зазначити, що в офіційних партійних документах слово донос не вживалося, а послуговувалися терміном «сигнал»⁷⁷⁴. Російський історик В. Козлов зазначає, що доноси були: «одним із інструментів контролю за стабільним станом всієї системи відносин у радянському Союзі»⁷⁷⁵.

Власне донощицтво в галицькому селі існувало і в попередні часи, просто з приходом радянської влади наслідки таких дій були доволі жорсткими. В кращому випадку людину, на яку «поступив сигнал», могли викликати до відповідних органів для профілактичної бесіди. В гіршому випадку особа чи навіть ціла родина арештовувалася чи вивозилася у віддалені райони СРСР.

Такого типу сигнали до органів влади мали різний характер. Одні люди через донос намагалися поінформувати спецоргани про незаконні дії партійного керівництва. Бійців УПА та підпільників місцеві зраджували або з помсти за вбитих родичів, або з корисливих мотивів. Не рідко за здану криївку чи бійців УПА радянська влада розраховувалася грошима, чи майном виселених повстанських родин. Власне це породило третій тип донощицтва – корисні доноси. За допомогою таких сигналів відповідним органам, як правило, анонімних, люди намагалися залагодити дрібні побутові справи. Наприклад, сусід доніс за межу на сусіда, і того вивезли до Сибіру. Дівчина через нерозділене кохання могла написати донос на суперницю чи предмет спору тощо.

С. Бандера з цього приводу зазначав: «сексотство пронизує цілу державну систему, виробництво, військо, школу, родину, церкву, вдирається до сповідальниці. Це найсутніша природа большевизму, його єдина сатанічна сила. Визвольна революція мусить передусім з

---

⁷⁷² Веденєєв Д.В., Биструхін Г.В. «Повстанська розвідка... С. 184.

⁷⁷³ Веденєєв Д.В., Биструхін Г.В. «Повстанська розвідка... С. 185.

⁷⁷⁴ Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1944-1953. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. 229 с. С. 10.

⁷⁷⁵ Козлов В.А. Феномен доноса // Свободная мысль. 1998. № 4. С. 111.

нею боротися, її подолати. Всі інші силові фактори большевизму – це тільки слуги і засоби, похідні продукти і відгалуження системи терору і сексотизму, що на неї спираються та з нею падуть»⁷⁷⁶.

У вказівках проводу Карпатського краю наголошували, що: «ворог мусить бути битий не лише кількісно, але й скрізь і вдень, і вночі шляхом засідок, атестатів, непокоєння»⁷⁷⁷.

Напередодні виборів до Верховної Ради СРСР на Станіславщині підпільники проводили колективні бесіди з селянами, щоб ті саботували день виборів, працюючи в лісі чи на полі. Селяни поміж собою говорили: «я йду до лісу чи в поле, бо можуть повісити»⁷⁷⁸.

Зиму 1947-1948 рр., як видно із «Коротких вказівок щодо пропагандивної роботи», підпільники мали використати для підготовки пропагандистської літератури. Особливу увагу потрібно було звернути на літературу проти колгоспів⁷⁷⁹.

В 1947 р. селянам, які агітували чи вступали до колгоспів, українські підпільники надсилали листи-попередження. Серед іншого там зазначалося: «ви допустилися скрайного злочину супроти українського народу Вашого села, зокрема. Мимо того, що Ви дуже добре знаєте до чого довели, доводять і будуть доводити сталінські колгоспи, Ви один з перших внесли заяву про вступ до колгоспу, чим дали почин до заложення цієї грабункової інституції у Вашому селі. Ваші односельчани обурені Вашим поступком, бо не розуміють чому Ви разом з цілим українським народом не хочете боротися проти сталінських грабункових порядків в Україні, а противно допомагаєте Сталінові і його кліці закріпачувати і виголоджувати українських селян. За цей злочин Ви є покарані в слідуєчий спосіб: 1. До трьох днів відкликати свою заяву про вступ до колгоспу. 2. До 10 днів зложити грошову суму у висоті ... крб. на бойовий фонд українських повстанців переслати тією самою дорогою, якою одержали це письмо. В разі невиконання цієї кари або передання цього письма чи його змісту у ворожі руки Ви будете покарані революційним законом, а Ваше майно буде знищене. Записку повернути разом з грішми»⁷⁸⁰.

---

⁷⁷⁶ Бандера С. Перспективи української революції. Мюнхен, 1978. С. 59.

⁷⁷⁷ Організація українських націоналістів... С. 404.

⁷⁷⁸ ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 259. Арк. 69.

⁷⁷⁹ Русначенко А. Народ збурений... С. 352.

⁷⁸⁰ Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Повстанська розвідка... С. 397.

Про селян, які не дослухалися таких попереджень, у повідомленнях про каральні заходи СБ стосовно колгоспних активістів зазначалося: «... караючою рукою українського народу через українських повстанців-революціонерів, революційним судом зістала кара смерти через повішення»⁷⁸¹. Вночі 1 січня 1947 р. боївки СБ у двох районах Львівщини ліквідували 22 радянських активістів⁷⁸². До страчених осіб, зазвичай, прикріпляли табличку із зазначенням, за що особу покарано.

Щоб зменшити хвилю невинуватого терору, Провід ОУН на Тернопільщині у березні 1949 р. видав «Короткі зауваження стосовно нашої роботи на ділянках», де рекомендував підпільникам не менше трьох разів попереджати радянських активістів про неприпустимість співробітництва з владою⁷⁸³.

Реферантура СБ Карпатського краю 15 березня 1947 р. поширила листівку: «всім цивільним особам без огляду на їхні вік і національність, що приїхали в Західну Україну зі східних кордонів у 1939...1947 роках, наказується негайно повернутися до місця попереднього помешкання. Особи, які не пристосуються до цього наказу і до 15 квітня не виїдуть звідсіля, наражаються втратити своє життя і майно»⁷⁸⁴.

Під час наради членів Проводу ОУН в Україні, що відбувався в липні 1948 р. констатували, що питання перешкоджання колгоспному будівництву має надзвичайну вагу, оскільки його завершення поставить рух Опору на межу неминучого краху. Нарада ухвалила спеціальну інструкцію та вказівки будь-якими засобами боротися з колективізацією. Районний провідник Великобірківського району Тернопільської області вимагав від СБ відвідувати всіх голів і бригадирів колгоспів, примусити їх припинити роботу, непокірних активістів знищувати, розганяти колгоспи⁷⁸⁵. Колгоспникам учасники підпілля підкидали листівки наступного змісту: «ви знаєте, що люди

---

⁷⁸¹ Веденеев Д.В., Биструхін Г.С. Повстанська розвідка... С. 370.

⁷⁸² Веденеев Д.В., Биструхін Г.С. Двобій без компромісів.. С. 115.

⁷⁸³ Веденеев Д.В., Биструхін Г.С. Двобій без компромісів... С. 115.

⁷⁸⁴ Веденеев Д.В., Биструхін Г.С. Двобій без компромісів... С. 117

⁷⁸⁵ Веденеев Д.В., Биструхін Г.С. Двобій без компромісів... с. 118.

колгоспів не хочуть... хто не кине цієї ганебної роботи, будуть знищувати різними способами»⁷⁸⁶.

У 1949 р. провідник Турківського надрайону повідомляв Дрогобицький обласний провід про те, що: «люди думають, як зберегти себе»⁷⁸⁷. Панічні настрої панували не в усіх підпільних відділах. Станом на 1 квітня 1949 р. у Станіславській області діяло: 26 бойових груп чисельністю 165 осіб, 194 підпільні організації ОУН чисельністю 901 особа, 329 окремо діючих бойовиків⁷⁸⁸.

На початку 1950 р. низові ланки підпілля повідомляли вище керівництво, що у відповідь на ліквідацію партійного та радянського активу, працівників правоохоронних органів, голів колгоспів тощо влада посилює терор місцевого населення. Селяни просили підпільників не вчиняти диверсій, інакше йому доведеться терпіти ще більше. «Треба визнати, що населення вбачає причини свого нещастя тільки в нас...». «Більшовики будуть вперті у своєму намірі і зроблять нам у горах друге «Закерзоння»» – йшлося в повідомленнях. За ліквідацію вчителя-активіста більшовики за два дні виселили всіх з гір до села Білоберезки Кутського району⁷⁸⁹.

8 вересня 1950 р. керівництво ОУНівського підпілля місцевим осередкам СБ видало «Організаційні вказівки». Бійцям відділів СБ рекомендували дотримуватися правил конспірації. У звітах подавати тільки перевірені факти. Не орієнтувати місцеве населення на допомогу американців. Обмежити контакти із «східняками». Не дозволяти концертів та вистав. Підпільники не мали відвідувати весілля, хрестини і інші святкові заходи. Венеричні хворі, хулігани, п'яниці мають суворо каратися. Водночас заборонялося проводити прилюдні страти. Працівників МДБ, членів партії, голів сільрад, колгоспів, зав клубів, секретарів комсомольських організацій, піонервожатих і директорів російських шкіл можна ліквідувати. Українцям надсилати попередження. Ініціаторів колгоспів переслідувати, вести пропаганду проти колгоспів серед населення, знищувати колгоспне майно. Пропагандистську роботу вести через легальних людей, підкидати листівки. Молодь не допускати у школи

---

⁷⁸⁶ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 2. Спр. 458. Арк. 41.

⁷⁸⁷ Організація українських націоналістів... 423.

⁷⁸⁸ Організація українських націоналістів... С. 423.

⁷⁸⁹ Веденєєв Д.В., Биструхін Г.В. «Повстанська розвідка... С. 131.

ФЗО та одночасно орієнтувати її на перехід у підпілля. Не ходити і не вимагати продуктів у людей, які вас не знають⁷⁹⁰.

25-30 вересня 1950 р. у м. Станіслав обкомом КП(б)У проведено спільну нараду з обласним керівництвом МДБ. У звіті за результатами наради зазначено, що: «в результаті спецоперацій військ МДБ практично ліквідовано крайовий провід «Карпати». На цей період викрито і ліквідовано 23 сільські сітки ОУН. За останні три місяці 1950 р. у відповідь на напади повстанців на органи радянської влади з території області виселено 609 родин (2286 осіб). Після виселення родин активних учасників націоналістичного підпілля в селах обов'язково проводили загальні збори селян»⁷⁹¹.

Упродовж 1950 р. – перших трьох місяців 1951 р. в Станіславській області радянськими силовими органами викрито 103 нелегальні осередки ОУН, в тому числі 69 у колгоспах, 7 у навчальних закладах, 10 у лісовій промисловості. Вони об'єднували 677 учасників, серед яких 7 голів колгоспів, 56 голів сільрад, 53 вчителі, 40 колгоспних управлінців, 35 комсомольців, 8 бійців самооборони, 84 учні та студенти⁷⁹².

Не бажаючи піддавати на ще більшу небезпеку місцеве населення, лідери підпілля, очолювані з березня 1950 р. В. Куком, давали вказівки, спрямовані на мінімізацію збройних виступів, закликали зберігати кадри, «розчиняти» їх у легальному середовищі⁷⁹³.

На рубежі 1951/1952 років підпілля знизило терористичну активність. Якщо у 1950 р. правоохоронні органи зафіксували 518 акцій, в ході яких загинуло 408 осіб, то в 1951 р. 189 акцій, в т.ч. 112 терактів, коли загинуло 129 осіб, серед них 5 працівників МДБ, 26 міліціонерів, 18 бійців ГОГП, 20 партійних та радянських функціонерів, 14 представників сільської та колгоспної адміністрацій, 23 колгоспники⁷⁹⁴.

---

⁷⁹⁰ Веденеев Д.В., Биструхін Г.С. Повстанська розвідка... С. 240.

⁷⁹¹ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1154. Арк. 26.

⁷⁹² Веденеев Д.В., Биструхін Г.В. «Повстанська розвідка... С. 52.

⁷⁹³ Веденеев Д.В., Биструхін Г.В. «Повстанська розвідка... С. 131.

⁷⁹⁴ Веденеев Д.В., Биструхін Г.С. Двобій без компромісів... С. 124.

Попри активну боротьбу з націоналістичним підпіллям у Чорноліському, Долинському, Тисменецькому, Гвоздецькому та Войнилівському районах «ситуація залишалася напруженою»⁷⁹⁵.

Радянські документи констатували, що на межі 1949/1950 рр. спостерігається перелом у ставленні населення до підпілля. Учасниця Яворівського надрайонного проводу ОУН «Уляна» 28 квітня 1951 р. констатувала: «населення, по суті, перестало підтримувати нас. У селах неможливо залишатися, оскільки населення доносить про нас до органів МДБ. Колгоспники не надають ніякої матеріальної допомоги й погрожують видачею. Більшість часу доводиться сидіти в бункерах, а харчові продукти діставати в нічний час і у більшості випадків під силою зброї»⁷⁹⁶.

За словами В. Кука реферантури СБ в основному були ліквідовані наприкінці 1951 р., хоч в окремих ланках підпілля вони перестали діяти ще раніше через значні втрати особового складу⁷⁹⁷.

Наприкінці весни 1952 р. члени Головного проводу В. Кук і В. Галаса зустрілися для обговорення становища і вироблення тактики подальшої боротьби. Було вирішено категорично заборонити будь-яку зачіпну збройну активність підпілля, вести лише ідеологічну підготовку провідних кадрів та пропаганду й виводити націоналістичний актив на Велику Україну, де, як здавалося, були кращі умови для конспірації.

У серпні 1952 р. керівники ОУН констатували, що суцільна колективізація, розчарування в перспективах війни між СРСР і Заходом, репресії та втома населення підірвали базу підтримки руху ОУН⁷⁹⁸.

На межі 1952/1953 рр. підпілля остаточно розпадається на локальні, майже не пов'язані між собою, окремі проводи та групи⁷⁹⁹.

---

⁷⁹⁵ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1154. Арк. 28.

⁷⁹⁶ Веденеев Д.В., Биструхін Г.С. Двобій без компромісів... С. 123.

⁷⁹⁷ Веденеев Д.В., Биструхін Г.С. Повстанська розвідка... С. 203.

⁷⁹⁸ Веденеев Д.В., Биструхін Г.В. «Повстанська розвідка... С. 144.

⁷⁹⁹ Веденеев Д.В., Биструхін Г.С. Двобій без компромісів... С. 125.

РОЗДІЛ 3

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА У 1939-1953 рр.

3.1. Організаційні форми забезпечення сільськогосподарського виробництва в період становлення радянської влади (вересень 1939-червень 1941 рр.)

Початок Другої світової війни, докорінно змінивши соціально-економічне життя мільйонів українців, що населяли територію Східної Галичини. Зміна влад і політичних режимів змушувала місцеве населення адаптуватися до нових суспільно-політичних реалій. Польські фіскальні органи намагались нашвидкуруч провести збір «добровільної» протилетунської позики грошима, залізним ломом тощо, водночас державні служби намагалися організувати збір грошових та натуральних податки із селян. Усвідомлюючи складність ситуації, селяни у різний спосіб намагалися продати зерно нового врожаю, на ринках, чи перекупникам, щоб отримати гроші для сплати податків. Потрібно зазначити, що в умовах бойових дій, аграрії не завжди могли реалізувати свої наміри, оскільки не було кому продавати, та й не було чітко регламентованих цін на їхню продукцію⁸⁰⁰. За таких умов, більшість селян просто очікувало вияснення ситуації.

17 вересня 1939 р. із вступом на територію Східної Галичини підрозділів Червоної Армії, суспільно-політична та соціально-економічна ситуація зазнала нових потрясінь.

Під час мітингів радянські військові політруки та пропагандисти виголошували, що ми вас визволили від гніту польських поміщиків, не будете більше платити податків, нести жодних тягарів. Тепер заживете радісно і щасливо. Люди не розуміли, що коїться. Звільненню від сплати податків та виконанню повинностей польській державі селяни дуже зраділи і зайняли здебільшого прихильну

---

⁸⁰⁰ Ой нависли чорні хмари. У дворіччя «Українських народних зборів Західної України» // Львівські вісті. 1941. Ч. 71. 30 жовтня. С. 4.

позицію до нової влади⁸⁰¹. Водночас, зібрані для сплати податків польській владі продукти, селяни із складів розтягли по домах.

Проте, ейфорія тривала не довго, і доволі швидко західноукраїнське селянство відчуло усі «переваги соціалістичного способу сільськогосподарського виробництва».

Старт радянським соціально-економічним перетворенням у західноукраїнському селі дала декларація Народних Зборів Західної України «Про конфіскацію поміщицьких земель», прийнята 28 жовтня 1939 р., відповідно до змісту якої, всю землю, її надра, води й ліси було націоналізовано. Землеволодіння поміщиків, буржуазії, церкви і монастирів ліквідувалося. Будь-які операції з купівлі та продажу землі заборонялися, що засвідчувало початок докорінного переустрою аграрних відносин. Соціальною опорою для втілення в життя радянських економічних реформ виступало найбідніше селянство⁸⁰².

Із перших днів приходу більшовиків, західноукраїнських селян закликали розпочати переділ землі та майна великих землевласників та церкви. Маючи повагу до приватної власності, люди не хотіли таким чином покращувати свій матеріальний стан, вважаючи це кримінальним злочином. Проте з часом, під тиском військових та партійних керівників, окремі представники сільської бідноти все ж наважилися брати конфісковану землю, худобу та реманент.

У с. Баківці на Львівщині за свідченням очевидців: «більшовики віддали бідноті на грабіж майно та худобу місцевого фільварку⁸⁰³. У с. Бориничі за свідченнями місцевого священика: «радянська влада дозволила все грабувати і роздавати панську землю. В селі горстка своїх комуністів з радості робила що хотіла. Наперед забрали з фільварку все що попало під руки, очевидно ліпшу часть для себе, а що гірше то давали ласим людям на дурнички. Рознесли всі панські скирти. Пшеницю дещо роздали, а найбільше вивозили до міста на горівку і пиво, та майже щонеділі справляли музику, щоби людність дурити. Забрали і в священика 6 корів та роздали між своїми⁸⁰⁴.

---

⁸⁰¹ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп.1. Спр. 36. арк. 71 зв.

⁸⁰² Перші соціалістичні перетворення на селі... С. 72.

⁸⁰³ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 26.

⁸⁰⁴ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 31.

Після наділення біднішого селянства землею та майном, радянська влада поступово стала впроваджувати радянську модель економічного життя. Попри те, що радянська влада звільнила від селян від сплати податків Польській державі, наприкінці осені 1939 р. селянам оголосили, що вони повинні тепер сплачувати радянські податки, здавати натуральні поставки та виконувати різноманітні повинності.

Ще на початку жовтня 1939 р. радянські заготівельні організації розпочали закупівлю сільськогосподарської продукції у сільського населення за довоєнними цінами. Наприклад, за центнер пшениці належної якості платили 20 зл. Отримавши змогу отримати «живі гроші», селяни доволі жваво везли вирощену продукцію до закупівельних пунктів, які, зазвичай відкривалися поблизу залізничних станцій. Для здійснення всіх фінансових розрахунків на початку грудня 1939 р. Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення про запровадження радянської валюти на території Західної України. Запровадження радянської валюти, для старших галицьких селян не стало чимось несподіваним. Адже під час більшовицької окупації у серпні-вересні 1920 р. постановою Галревкому від 28 липня «Про грошові знаки», у підконтрольній більшовикам повітах запроваджувалися «всі грошові знаки і кредитні білети у великих і дрібних купюрах Російської радянської Соціалістичної Республіки», при цьому обіг інших валют виключався під «загрозою конфіскації і арешту». Наявні у громадян кошти, підлягали обміну за чітко встановленим курсом. Один рубль (царський і керенський) рівнявся одному радянському, одна австро-угорська крона рівнялася 50 копійкам. Грошові знаки і кредитні білети Польської держави (польські марки), а також карбованці і гривні урядів УНР номіналом вище 10 карбованців обмінювалися за курсом один карбованець рівнявся 2 гривням, двом маркам⁸⁰⁵.

Остаточний перехід на радянську валюту передбачався з 21 грудня 1939 р.⁸⁰⁶. Обмін валюти здійснювався за встановленим курсом: один злотий до одного карбованця. Потрібно зазначити, що

---

⁸⁰⁵ Під прапором жовтня... С. 351-352.

⁸⁰⁶ Баран В.К. Західні землі... с. 52.

обміну підлягала сума не більша за 300 злотих. Таким чином, кошти виручені від продажу харчових продуктів радянській владі упродовж осені 1939 р., обезцінилися, і селяни відчули себе просто обкраденими. Навіть всемогутні валютні спекулянти, які за Польщі міняли будь-яку валюту, не здійснювали операцій із злотими, а якщо і міняли, то за дуже несправедливим курсом. Фактично за триста радянських карбованців, можна було купити те, що у довоєнній Польщі за 30 злотих⁸⁰⁷. За словами секретаря Станіславського обкому М. Груленка: «Грошову реформу провели, злоті похерили, і відновили радянські гроші. Від цього постраждає капіталіст, спекулянт, кулак, а не трудящий. Видані на зарплату робітникам злоті потрібно зібрати та поміняти, проте не 300 злотих. Якщо робітник принесе 300 злотих для обміну, потрібно його запитати, за які кошти він жив. Селянам гроші міняти не будемо»⁸⁰⁸.

Одночасно із запровадженням до обігу радянської валюти, сільському населенню оголосили, що з цього часу на них поширюється дія радянського фіскального законодавства.

В першу чергу на сільське населення Західної України поширили дію нового закону «Про сільськогосподарський податок» затвердженого 1 вересня 1939 р., постанов ЦВК і Раднаркому СРСР від 23 січня 1934 р. «Про збір на потреби житлового і культурно-побутового будівництва в містах і сільських місцевостях», постанови РНК СРСР від 11 вересня 1937 р. «Про самооподаткування сільського населення». Особливістю зазначених законів та постанов було те, що їх норми поширювалися не лише на селян, але і службовців та робітників, які проживали в сільській місцевості⁸⁰⁹.

Цими документами замінено систему сталих податкових норм (15-30 крб з господарства), прогресивною шкалою, залежно від доходів особистих селянських господарств⁸¹⁰. Зокрема одноосібні господарства сплачували на користь держави за одну корову 60 крб, за одного коня 120 крб, а за один гектар землі 50 крб.⁸¹¹

---

⁸⁰⁷ Митрополит Шептицький Документи і матеріали... С. 894.

⁸⁰⁸ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 59.

⁸⁰⁹ Марьяхин Г. Очерки истории налогов в СССР... С. 49.

⁸¹⁰ Марьяхин Г. Налоги в СССР... С. 49.

⁸¹¹ Рудницька М. західна Україна під... С. 319.

Відповідно до постанови ЦВК і РНК СРСР від 4 червня 1937 р. «Про заборону здачі в оренду земель сільськогосподарського призначення» на новоприєднаних територіях Західної України, передбачалося ліквідувати розташовані в зоні громадських полів колгоспів хутірських присадибних ділянок колгоспників⁸¹². Потрібно зазначити, що до червня 1941 р. ці плани реалізувати радянській владі не вдалося.

Крім основних фіскальних нормативних актів, у західних областях УРСР набули чинності норми Закону від 21 серпня 1938 р. «Про державний податок на коней одноосібних господарств», який для території Української РСР становив 400 крб за одного коня, за кожного наступного 700 крб⁸¹³. Згідно норм закону, від сплати цього податку звільнялися лише ті господарі, які вступили до колгоспів⁸¹⁴.

Окремим розпорядженням, звільнити від оподаткування цілині землі протягом 2-х років після їх розорення, а розкорчовані і розорані та землі з проведеними меліоративними роботами за рахунок землекористувачів, звільнялися від оподаткування упродовж 3 років⁸¹⁵.

Дещо послабила податковий тиск на селянські господарства, Постанова РНК СРСР № 369 від 19 березня 1940 р. «Про податки з селянських господарств Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської, Тернопільської областей Української РСР і Барановичської, Білостокської, Брестської, Віленської і Пінської областей Білоруської РСР». Відповідно до змісту документу, всі селянські господарства Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської, Тернопільської областей Української РСР і звільнялися від сплати земельного, дорожнього, шарварочного, по забою худоби та інших податків колишньої польської держави. Крім того, на 25% знижувалася сума сільськогосподарського податку з господарств колгоспників, що нараховується по ставках встановлених ст. 8 Закону «Про сільськогосподарський податок», а також звільнялися від сплати сільськогосподарського податку

---

⁸¹² Збірник законів СРСР... С. 239.

⁸¹³ Збірник законів СРСР... С. 145.

⁸¹⁴ Марьяхин Г. Налоги в СССР... С. 49.

⁸¹⁵ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 188. Арк. 87.

колгоспні двори та одноосібники, дохід яких менший 1000 крб. Далі документ передбачав звільнення на 1940 р. від сплати податку на коней та культурного збору усі селянські господарства⁸¹⁶. Побоюючись впровадження інших податків та не маючи змоги виплатити чинні норми, селяни стали масово вирізати худобу та практично за безцінь продавати її заготівельним організаціям.

РНК СРСР постановою № 370 від 19 березня 1940 р. поширила з 1 січня 1940 р. на територію Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської, Тернопільської областей Української РСР і Барановичської, Білостокської, Брестської, Віленської і Пінської областей Білоруської РСР положення «Про промисловий податок з приватних осіб» встановлений постановою ЦВК та РНК СРСР від 20 вересня 1930 р., «Положення про прибутковий податок з приватних осіб» встановлених постановами ЦВК та РНК від 17 травня 1934 р. Постанову ЦВК та РНК СРСР від 23 червня 1934 р. «Про збір на потреби житлового та культурно-побутового будівництва в містах і селах», Постанову від 7 лютого 1933 р. «Про єдине державне мито». Разом з тим, норми документу встановлювали пільги: знижку в розмірі 25% від нарахованого прибуткового податку з мистецької та наукової роботи, занять мистецтвом, використання авторського права. Таку саму знижку надавали сільським ремісникам, які не використовували наймані робочої сили за умови, що їх сумарний дохід становить не більше 25000 крб. в рік. У документі також вказувалося, що РНК УРСР потрібно розробити нове положення про місцеві податки для Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської та Тернопільської областей Української РСР⁸¹⁷.

25 травня 1940 р. під час доповіді на IV сесії Верховної Ради УРСР народний комісар фінансів М. Курач зазначав: «на території західних областей введено нашу радянську систему оподаткування, яка повністю відповідає інтересам трудящих. Доходи бюджету від податкових платежів населення спрямовуються на дальший розвиток

---

⁸¹⁶ Собрание постановлений и распоряжений правительства союза Советских Социалистических республик... С. 177-178.

⁸¹⁷ Собрание постановлений и распоряжений правительства... С. 179.

народного господарства, на піднесення матеріального і культурного добробуту трудящих»⁸¹⁸.

Окрема постанова РНК УРСР вимагала від місцевих органів влади здійснити на початку 1940 р. повне обстеження та перепис одноосібних селянських господарств, з метою більш ретельного планування податкових надходжень.

У Тернопільській області, до 16 січня 1940 р. відповідні структури облфінвідділу повинні були здійснити обстеження стану селянських господарств. Щоб уникнути ексцесів, 25-26 грудня 1939 р. в м. Тернополі провели спеціальну нараду для спеціалістів управління обліку та фінвідділів, котрі мали займатися цим обстеженням⁸¹⁹.

Бюджетом Тернопільської області на 1940 р. передбачено такі місцеві податки: прибутковий податок з населення, сільськогосподарський податок, культзбір на селі, податок з промислів, податок з будівель, земельна рента, податок з кіноустановок, доходи від роботи ринків. Додаткові надходження мали поступити від реалізації облігацій державних позик, плати за навчання у старших класах середніх шкіл, оподаткування доходів від ви наймання сільськогосподарського інвентарю, страхові платежі⁸²⁰.

На підставі постанови РНК СРСР від 19 березня 1940 р. та РНК УРСР від 9 травня 1940 р. фінансові органи західних областей України з червня поточного року повинні були розпочати збір планових податкових та страхових платежів. З метою належної організації фіскальних зборів бюро Тернопільського обкому зобов'язало місцеве партійне керівництво провести збори селян, роз'яснити їм основні положення радянського фіскального законодавства та методи збору податкових платежів⁸²¹.

В села направили працівників фіскальних органів для відповідної роз'яснювальної роботи. Потрібно зазначити, що із формуванням штатів фінансових управлінь виникли проблеми. Колишніх працівників польських податкових органів було репресовано, і левову частку виселено за межі регіону. Командированих із інших регіонів

---

⁸¹⁸ Соціалістичні перетворення в Західній Україні 1939-1979 рр... С. 65.

⁸¹⁹ ДАТО. Ф. Р-1833. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1.

⁸²⁰ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 46.

⁸²¹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 22.

УРСР та СРСР фахівців заледве вистарчало для формування керівництва районними фінансовими відділами. Наприклад на 5 червня 1940 р. у Тернопільській області, із передбачених штатним розписом 786 податкових агентів, працювало лише 711⁸²².

Щоб заповнити вакансії фінансових агентів, які безпосередньо займалися збором платежів, до фіскальних органів приймали на роботу людей, які елементарно вміли читати, писати і рахувати. Подібна практика спричинила чимало проблем.

Як зазначено у звіті керівника Тернопільського ОК КП(б)У: «в Монастириському районі на початку 1940 р. відправили одного товариша в села для роз'яснення положень закону про сільськогосподарський податок. Коли його запитали, як народ реагував на його слова, він відповів, що ніхто нічого не казав. Цей товариш пояснив, що селянин за одну корову має платити 600 крб. Людина сама не читала закон, а пішла його тлумачити. До селян поїхали знову, розтлумачили скільки і за що потрібно платити, люди відповіли що зрозуміли, бо, кажуть, попередній доповідач говорив російською, якої в селі ніхто не розумів»⁸²³.

Щоб уникати подібних ситуацій в подальшій роботі, на початку червня 1940 р. у Станіславській області із податковими інспекторами провели інструктивні семінари. Під час роботи семінару, фінагентам підготували 4000 таблиць для розрахунків податкових платежів, місцевих податків та культзбору⁸²⁴.

Основним документом для складання облікових карток платників сільськогосподарського податку біли господарські книги сільських рад⁸²⁵. Водночас у сільській місцевості облік платників податків та нарахування фіскальних платежів цілком покладався на агентів Райфінвідділів⁸²⁶. Після завершення усіх організаційних питань, до 6 червня 1940 р. усім селянським господарствам повинні були вручити квитанції про сплату сільськогосподарського податку⁸²⁷.

---

⁸²² ДАТО. Ф. Р-1833. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 23.

⁸²³ ДАТО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 128.

⁸²⁴ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 766. Арк. 39.

⁸²⁵ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 766. Арк. 42.

⁸²⁶ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 787. Арк. 15.

⁸²⁷ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 766. Арк. 55.

Як наголошували фінагентам під час нарад: «оподаткування сільського населення має відбуватися на високому ідейно-політичному рівні без будь-яких порушень і викривлень закону про сільськогосподарський податок». Додатково наголосили на тому, «бідняцько-малоїмущі» господарства звільнено від сплати усіх податків та від податку на дрібну худобу⁸²⁸.

На практиці, збір податків у сільській місцевості був далекий від ідеального. Відсутність належного контролю та добре підготовлених фахівців, зумовили ситуації, коли всупереч вимогам закону, податкові інспектори приймали платежі на дому в платників податків. До злісних неплатників не вживали адекватних засобів впливу, справи про порушення норм податкового законодавства не передавали до суду, натомість вручали по кілька попереджень, виконання яких ніхто не контролював⁸²⁹. У Станіславській області фінагенти замість проведення «широкої масово-роз'яснювальної» роботи з організації серед населення дострокової сплати сільськогосподарських податків, допускають грубе адміністрування та залякування. «Запроваджувалася система викликів платників податків вночі до сільрад, іноді по кілька разів та вимагали негайно заплатити всі податки. Казали, що ті хто не заплатить, справу віддадуть до суду, і там засудять до тюрми, майно конфіскують, приїде машина і родину вивезуть в глиб СРСР»⁸³⁰.

Щоб виправити ситуацію, керівництво фінансових управлінь, за вчасне виконання планових показників із збору податків, сільських активістів та фінагентів стало преміювати⁸³¹.

Подібна практика дала зворотній ефект. У гонитві а виконанням планових показників, працівники фіскальних органів стали нараховувати податкові платежі на свій розсуд. Від цього найбільше постраждали заможні одноосібні господарства, які в нових соціально-економічних умовах стали найбільшими платниками податків у селі.

Для одноосібників було утруднено вільний найму робочої сили, землю в таких господарствах мали обробляти лише члени однієї

---

⁸²⁸ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 766. Арк. 43.

⁸²⁹ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 562. Арк. 8.

⁸³⁰ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 562. Арк. 18.

⁸³¹ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 562. Арк. 11.

родини. Крім того, місцева влада почала розшаровувати селян на бідняків, середняків та куркулів, ігноруючи устелену традицію поділу села на верстви не за класовою приналежністю, а за рівнем розвитку господарства. Заможні сільські господарі були найповажнішими людьми в селі, натомість сільське шумовиння, бідняки, найменш поважними. В умовах радянської дійсності, бути багатим, означало наразитися на значний податковий тиск, і що раз перед можливістю бути виселеним у віддалені райони СРСР. Для прикладу куркулем вважали власника 7 морг (3,5 га) землі.

Затвердження списків куркульсько-заможних господарств здійснювалося сільрадами, які в переважній більшості склалися неправильно та неякісно⁸³². Як зазначалося у постанові Станіславського обкому КП(б)У від 3 серпня 1940 р.: «великого політичного значення надається питанню обліку господарств і об'єктів оподаткування в західних областях УРСР і в нашій області». Станом на 21 серпня 1940 р. в Станіславській області з 712 сільрад, 617 розпочали облік, а 89 завершили, що становило лише 12% від загальної кількості. Рішенням Станіславського бюро обкому КП(б)У зобов'язали секретарів РК КП(б)У «взяти під особистий контроль справу виявлення та оподаткування доходів заможних господарств, а також вручення податкових повідомлень та сплату ними податкових платежів у першу чергу»⁸³³.

Загалом у 1940 р. в Станіславській області на облік взяли 5857 куркульських господарств. В середньому вони повинні були сплатити 4825 тис крб. від ринкових доходів, та 2016 тис крб сільськогосподарського податку⁸³⁴.

До куркульського господарства могли віднести за те, що родина мала кінну молотарку. У Богородчанському районі Станіславської області, господаря, який мав 2 га землі, зарахували до куркульського господарства, за те, що позичив біднякам 200 злотих. В с. Рудники Заболотівського району в господарстві Ф. Абрамюка, який володів 4 га землі, а на утриманні перебувають двоє літніх родичів, ринкові доходи встановили в розмірі 46700 крб та нарахували 22763 крб.

---

⁸³² ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 562. Арк. 45.

⁸³³ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 31.

⁸³⁴ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 562. Арк. 14.

сільськогосподарського податку. В Заболотівському районі господарство священика, що володів 15.86 га, віднесли до куркульських, хоч у 1940 р. він урожаю практично не збирав. Половину урожаю за даними сільради зібрали селяни, яким цю землю наділили, частину зібрали орендарі землі. Проте, податкові органи нарахували 90000 ринкових доходів та відповідно 49145 крб. сільськогосподарського податку. Водночас у Калушському районі, господарство А. Лянферта, що володів 8.50 га землі, 2 коровами, систематично використовував найману працю до таких господарств не зарахували. А Лянферт займався до 1940 р. торгівлею, а землю віддавав у оренду, а відтак сільськогосподарського податку, як куркульське господарство не платив. Також не обклали сільськогосподарським податком господарство місцевого дяка, який володів 5 га землі, 2 коровами та 1 конем⁸³⁵.

У доповідній записці завідуючому Станіславського облфінвідділу Найденку «Про наслідки перевірки правильності визначення куркульсько-заможних господарств в Чернелицькому районі» повідомляли: «нарахували 264 таких господарства, що становило 6,2 % всіх господарств району. В середньому господарствам нараховували 2845 крб. ринкових доходів, та 1367 крб. сільськогосподарського податку. Не зважаючи на неодноразові звернення облвиконкому та райвиконкому, у Чернелицькому районі кілька середняцьких господарств обкладались податком, як куркульські. В с. Корнів середняцьке господарство віднесли до куркульського за те, що в господарстві працював 7 днів найманий робітник і заробив 7 снопів зерна. В с. Корнів господарство А. Луківа, через хворобу господаря, під час жнив найняло помічника, який накосив 10 півкіп та заробив 40 снопів»⁸³⁶.

У довідці сільськогосподарського відділу Станіславського обкому КП(б)У «Про стан оподаткування куркульсько-заможних господарств сільгосподатком в 1940 р». зазначалося: «при оподаткуванні сільськогосподарським податком куркульсько-заможних господарств припущені найгрубіші викривлення та порушення політики партії та

---

⁸³⁵ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 562. Арк. 24, 25, 28, 47, 48.

⁸³⁶ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 562. Арк. 2.

податкового законодавства, яке полягає в тому, що до числа куркульських відносили окремі трудові середняцькі господарства, розміри ринкових доходів встановлювалися свавільно без будь-яких документальних матеріалів та розрахунків. Факти викривлення податкової політики свідчать про те, що райкоми партії не надали відповідного політичного значення правильності проведення в життя закону про сільгосподаток, і не встановили систематичного контролю за роботою фінансових органів в частині правильного проведення в життя податкової політики нашої партії»⁸³⁷.

Крім виробників сільськогосподарської продукції, окремо оподатковували сільських ремісників та приватних лікарів, які працювали в селах.

18 грудня 1940 р. Станіславський обласний фінвідділ встановив розмір річного податку з прибутку кустарів та ремісників. До останніх зараховували осіб, що займалися пошиттям одягу, виготовляли з власного матеріалу з метою продажу виробів з дерева: меблів, бочок, лопати, мітла, корита, кошики, солом'яні вироби, музичні інструменти, іграшки. Теслярі, мулярі, пічники, прачки, парикмахерки, фотографи тощо.

Податок сплачувався рівними частинами до 15 березня, 15 травня, 15 серпня 15 листопада поточного фінансового року, а культзбір розбивався на 3 частини і сплачувався відповідно 15 лютого, 15 березня та 15 квітня.

Якщо середній розмір податку міських кустарів становив від 13000 до 5000 крб., то сільські ремісники сплачували в кілька разів менші податки від 8000 до 2000 крб на рік, крім сільських фотографів, котрі платили 12000 крб, проти міських 20000 крб. Точильники, які працювали на сільських базарах сплачували 3000 крб податку на рік.

Якщо сума річного доходу ремісника не перевищувала 25000 крб у рік, то держава надавала таким ремісникам 25% знижку. Натомість, особи, що намагалися хитрувати із сплатою податків, обкладалися не прибутковим, а промисловим податком, з одночасним притягненням до адміністративної та кримінальної відповідальності. Були особи, що прикривалися кустарним ремеслом, а насправді скуповували вироби в

---

⁸³⁷ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 562. Арк. 33.

інших ремісників, а самі лише їх перепродували. З таким видом спекуляції влада боролася.⁸³⁸

У Станіславській області податкові інспектори приватним лікарям, що лікували селян, нараховували різні суми прибуткового податку та культзбору. Розмір податків варіювався від 69% до 82% суми прибутку. Більцівський райфінвідділ нарахував трьом лікарям 207 крб. прибуткового податку та 252 крб. культзбору. Снятинський райфінвідділ нарахував дев'ятьом лікарям 740 крб. прибуткового податку та 1317 крб. культзбору. Тисменецький райфінвідділ двом лікарям нарахував 28 крб. прибуткового податку та 67 крб. культзбору. Станіславський райфінвідділ 4 приватним лікарям нарахував 5020 крб. прибуткового податку та 2777 крб. культзбору. Косівський райфінвідділ сімом лікарям нарахував 797 крб. прибуткового податку та 927 крб. культзбору⁸³⁹.

Цілком очевидно, що лікарі приватної практики намагалися не афішувати своєї діяльності, а весь податковий тягар лягав на руки селян, які платили за лікувальні послуги, оскільки в селах з якісною державною медициною були проблеми.

Місцеві органи влади, згідно радянського фіскального законодавства отримали право додатково збирати податки із культурно-масових заходів, комерційних спортивних змагань, Із вистав, концертів, гулянь в парках відпочинку до місцевих бюджетів відраховували 10% вартості квитка, громадських ігор 15%, естрадних виступів, каруселей, різного роду атракціонів 20%, танцювальних вечорів 60%⁸⁴⁰.

Мали місце випадки, коли сільські ради встановлювали податки на свій розсуд. 14 липня 1940 р. сільрада с. Нижній-Таражськ Почаївського району Тернопільської області, встановила податок на будівництво нової школи в розмірі 20 крб з кожного гектара зареєстрованого поля. Тим хто не мав змоги його сплатити, у вигляді пільги, дозволяли відпрацювати кіньми на будівництві, при цьому списували 20 крб. за день, хто працював будівельником списували 10 крб за день, чорноробом 6 крб за день. Тернопільська обласна

---

⁸³⁸ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 546. Арк.1.

⁸³⁹ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 818. Арк. 4, 18, 20, 23, 29.

⁸⁴⁰ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 787. Арк. 11.

прокуратура скасувала це рішення⁸⁴¹. В с. Гадинківці Пробіжнянського району Тернопільської області сільрада видала розпорядження, згідно якого кожен селянський двір мав сплатити податок на закупівлю пожежного інвентарю. Бідняцькі господарства 1 крб, середняки 1,5 крб, куркульські («богацькі» як в документі) господарства 2 крб. Сільради сіл Грицівка Пробіжнянського району, с. Киданці та с. Стриївка Збаражського району Тернопільської області, самовільно обклали селян натуральним податком (1-1,5 кг зерна з кожного морга) для потреб сільгоспвиконавців⁸⁴².

В Копичинецькому районі Тернопільської області голови сільрад збирали з селян податок на собак. Так в с. Баворівка зареєстрували 93 собаки, і брали по 3 крб. податку. В с. Гора також збирали по 3 крб, із власників зареєстрованих 33 собак. За наполяганням працівників обласної прокуратури, зібрані кошти повернули селянам⁸⁴³.

В умовах нової економічної ситуації, західноукраїнські селяни мали два шляхи отримання готівкових коштів. Перший, здати вирощену продукцію в заготівельні організації по державних цінах. Другий більш ризикований, коли продукція реалізовувалася селянами безпосередньо на ринку в містах чи повітових/районних центрах, або здавалася місцевим спекулянтам «паскарам». Між державними закупівельними та ринковими цінами існувала різюча різниця. Див. *додаток А, Б*.

У 1940 р. найвища ціна на свинину склалася у липні-серпні, тому селяни тримали чимало свиней перед літом. Як зазначалося у доповідній записці голови Львівського облплану Шабельника: «специфіка ведення господарства у галицькому селі полягала в тому, що свиней різали зазвичай перед великими святами, а на літо залишали або свиноматок, або малих поросят, щоб не померли від задухи»⁸⁴⁴. Змінили цю традицію бажання більше заробити та потреба виконати норми натуральних поставок.

В умовах заборони приватної торгівлі, міські чи сільські ринки ставали єдиним джерелом надходження готівкових коштів. Водночас,

---

⁸⁴¹ ДАТО. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 456. Арк. 34.

⁸⁴² ДАТО. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 456. Арк. 50.

⁸⁴³ ДАТО. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 456. Арк. 51.

⁸⁴⁴ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 113.

радянська влада, видала низку документів, які регламентували правила торгівлі.

Постановою Станіславського облвиконкому від 10 травня 1940 р. встановлено наступні ставки разового збору на ринках області. За торгівлю із столиків, з рук чи землі 50 коп., з возу чи автомашини 2.50 крб, за голову ВРХ 2.50 крб, за голову дрібної худоби 1,25 крб⁸⁴⁵. Часто на ринках інспектори замість 2.50 брали 2 крб., але не давали квитанції. На ринку м. Галич перевіркою райфінвідділу у травні 1940 р. встановлено, що із селян за торгівлю із землі, з рук, столиків із молоком, сиром, сметаною, яйцями брали від 20 до 50 коп., коли постановою ЦВК від 14 травня 1940 р. такі господарства звільнялися від разового збору, якщо торгують продукцією із свого господарства. Мале місце інші зловживання. В листопаді 1940 р. на ринку м. Рогатин, фінінспектор до 12 год. не проводив разового збору, і чимало селян торгувало не сплативши мита⁸⁴⁶.

Щоб зменшити податкові платежі, окремі господарства вдавалися до хитрощів. В с. Ілавче Тербовлянського району Тернопільської області, селяни щоб уникнути оподаткування замість 20 моргів реєстрували 14 тощо. Подібні факти мали місце в с. Говилів-Горішній⁸⁴⁷.

В окремих випадках, місцева влада сама надавала господарствам пільги з оподаткування. Постановою № 303 Тернопільського облвиконкому від 25 грудня 1940 р. №68, окремим господарствам Кременецького, Гусятинського та Підгаєцького районів надали пільгу по сплаті сільськогосподарського податку, як потерпілим від стихійного лиха на суму 7848 крб⁸⁴⁸.

Відсутність добре підготовлених фахівців, маніпуляції з нарахуваннями податкових платежів, надання необґрунтованих пільг, привели до невиконання податкових надходжень до бюджетів західних областей УРСР.

---

⁸⁴⁵ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 562. арк. 10.

⁸⁴⁶ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 837. Арк. 7, 13, 50.

⁸⁴⁷ ДАТО. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 456. Арк. 52.

⁸⁴⁸ ДАТО. Ф. Р-1833. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 30.

Недобір у 1940 р. по державних і місцевих податках лише у Станіславській області становив 8 млн. крб⁸⁴⁹. У звіті про виконання плану мобілізації коштів на 4 квартал 1940 р. по районах Львівської області поданого начальником податкового відділу Львівського ОК КП(б)У Кулаком та зав. Олбфінвідділом Юшкевичем зазначалося, що попередньо планом роботи облфінвідділу передбачалося зібрати 41 451 тис крб. На 21 листопада 1940 р. збір податків виконано на 55,9%, в тому числі культзбіру 56,3%, податок з фізичних осіб 49,4%, сільськогосподарський податок 54,8%⁸⁵⁰.

Західні області у зазначений період не були «передовиками», оскільки, як зазначено звіті заступника наркома фінансів УРСР Сімка, станом на 21 липня 1940 р.: «податку з обороту хлібопунктів, зібрали 252 450 крб., із запланованих 4 640 100 (20% виконання). З голвлікергорілки планували зібрати 525 000 крб., фактично зібрали 112 741 крб., що становило 21.5%»⁸⁵¹.

Наркомфіном УРСР 7 жовтня 1940 р. видано постанову № 1124 «Про роботу управління державних доходів УРСР в третьому кварталі 1940 р. і заходи до виконання плану державних доходів у четвертому кварталі» у якій зазначено, що «колегія наркомфіну визнала роботу управління у другому кварталі незадовільною. Управління не належним чином контролювало надходження товарів широкого вжитку до населення, погано контролювали роботу кіноустановок, що привело до недоотримання податкових надходжень». Відповідно рекомендували взяти під особливий контроль роботу контор заготзерна, спиртові та цукрові заводи. Додатково повинні були перевірити ефективність роботи кіноустановок, правильність обліку квитків, роботу лісгоспів, роботу торгівельних мереж та особливо контролювали реалізацію ковбас вищих ґатунків⁸⁵².

14 грудня 1940 р. бюро Станіславського обкому КП(б)У прийняло постанову «Про виконання планів мобілізації коштів по добровільних і обов'язкових платежах». У документі наголошувалося, що

---

⁸⁴⁹ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 766. Арк. 74.

⁸⁵⁰ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 166. Арк. 5.

⁸⁵¹ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 166. Арк. 1.

⁸⁵² ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 539. Арк. 1, 5, 6.

«сільгосподаток у Станіславській області станом на грудень 1940 р. виконано на 55 %, міські і місцеві податки на 20%, обов'язкове окладне страхування на 51%, добровільне страхування на 48%, вклади до ощадкас 8,8%. У фактичних цифрах до бюджету області станом на 1 грудня 1940 р. недоотримано 8064,7 тис. крб, державних та місцевих податків. Як наслідок недофінансування лише сфер народної освіти сягнуло 11696 тис. крб, охорони здоров'я 5795 тис. крб.».

Щоб виправити ситуацію, бюро обкому рекомендувало місцевим керівникам до 17 грудня 1940 р. провести наради під час яких обговорити стан справ у районах та «накреслити конкретні міроприємства забезпечуючі виконання планів 4 кварталу, повну ліквідацію недоплат по обов'язкових платежах і особливо виконання планів по добровільних видах надходжень, вклади до ощадкас, держпозиці і добровільному страхуванню. Станіславський обком «вважав за потрібне до відстаючих районів направити робітників з обласного активу для надання практичної допомоги на місці». Зважаючи на те, що в окремих районах області є випадки систематичної несплати державних податків куркульсько-заможними господарствами, торгівцями та іншими особами, що мають нетрудові доходи. Секретарем Станіславського обкому КП(б)У Козенком дано «доручення через облпрокурора районним прокурорам притягнути їх до сурової відповідальності не допускаючи затримок у розгляді цих справ». Першим секретарям РК КП(б)У звернули увагу, що вони несуть персональну відповідальність за успішне виконання мобілізації коштів⁸⁵³.

Особливо болісно фінансові реформи торкнулися інтересів Греко-Католицької церкви, а через неї і місцевого селянства, які в переважній більшості належали до цієї конфесії.

Крім конфіскації церковних земель та майна, радянська влада на церкву наклала сільськогосподарський, прибутковий, протипожежні, та обов'язкові страхові платежі. Додатково, церква сплачувала авторські відрахування за виконання церковних пісень, подібно до того, як це робили професійні співаки під час гастролей. Разом з тим,

---

⁸⁵³ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 66, 67.

з храмів збирали податок за площу використовуваних приміщень. Окремо священики платили прибуткові податки, якщо використовували землю для обробітку, в окремих місцевостях землі від священика не забрали, натомість дозволили займатися господарством як одноосібнику за умови сплати усіх податків та виконання трудових повинностей розмір яких був вищим від того, які сплачували селяни-одноосібники. Конфіскувавши частину парафіяльних будинків під потреби нової влади, зокрема для приміщень шкіл, сільрад, сільських амбулаторій чи колгоспних контор, парохам, що залишалися мешкати у іншій частині конфіскованих парафіяльних споруд, запровадили орендну оплату за житло, як «нетрудовому елементу» 5-тикратно більшу, ніж іншим прошаркам «нетрудового елементу», і 12-тикратно більшу ніж іншим громадянам⁸⁵⁴.

Поширили на церкву дію Постанови ЦВК і Раднаркому СРСР від 23 січня 1934 р. «Про збір на потреби житлового і культурно-побутового будівництва в містах і сільських місцевостях», розміри котрого встановлювалися місцевими фінвідділами. Священикам залежно від лояльності до радянської влади нараховували від кількох сотень до кількох десятків тисяч карбованців. Пароху с. Іванівці Жидачівського району Львівської області нараховували 12400 крб прибуткового податку, натомість у с. Володимирці, найбільшій парафії в деканаті, нараховували податок 22876 крб⁸⁵⁵. У с. Княже Золочівського району Львівської області на церкву наклали 6000 крб. податку, «коли в селі добра корова коштувала 150-200 крб, а на священика у 1939 р. наклали 42 000 крб. податку, і 4 000 крб «культзбору». За цей податок у 46 000 крб, можна було купити всю худобу села корів, коней, свиней»⁸⁵⁶. В с. Ясенівці Зборівського району Тернопільської області пароху нараховували у 1939 р. 10000 крб податку, на сплату якого селяни зібрали лише 800 крб⁸⁵⁷.

---

⁸⁵⁴ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп.1. Спр. 32. Арк. 48; Табінський П. Большевицька протирелігійна акція: Законодавство СРСР про релігію // Львівські вісті. 1942. 6 лютого. Ч. 25 (149). с. 2.

⁸⁵⁵ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп.1. Спр. 33. Арк. 35 зв.

⁸⁵⁶ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп.1р. Спр. 34. Арк. 43, 49 зв.

⁸⁵⁷ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп.1р. Спр. 34. Арк. 35 зв.

Для сплати усіх податків, священники часто змушені були продавати все належне їм майно, та частину поля, решту землі просто роздавали парафіянам, як це мало місце у с. с. Глинна-Застав'є Глинянського району Львівської області⁸⁵⁸. У с. Боків Підгаєцького району Тернопільської області 4 га церковного поля роздавали біднякам, про те, ніхто не хотів брати, і землю повернули назад парохів. Натомість забрали 35 центнерів зерна по ціні 1 центнер 2 крб, коли на ринку 2 крб. коштувала курка, крім того, нарахували 13 000 крб податків, для сплати яких, продав весь реманент, а решту доплатили парафіяни⁸⁵⁹.

Населення по-різному ставилося до описуваної проблеми. Одні підтримували, інші ставилися байдуже, треті взагалі відходили від церкви, переважно у тих селах, де релігійність була низькою і до того). Проте більшість селян залишилася вірними церкві, відмовлялися брати наділені їм церковні землі, та різними способами намагалися підтримати своїх парохів. Зокрема, селяни для сплати податків за священників, робили місячні складки не лише на сплату податків з церкви, але і з священника. В селах де землю роздали людям, вони з власної ініціативи давали частину священнику для сплати ним контингенту, іншу частину самі мали віддати владі. Варто зазначити, що відважитися на такі вчинки людям було доволі складно, адже тих, що ходили до церкви виганяли на важкі роботи в лісі, накладали більші податки⁸⁶⁰.

Такий стан справ, змусив Митрополита Шептицького 3 вересня 1940 р. звернутися листом до голови ЦК КП(б)У М.С. Хрущова, з проханням зменшити податкове навантаження на духовенства та селян. Серед іншого, Митрополит зазначав: «... всі ми лояльно відносимося до Радянської Влади і хотіли би, щоб нижчі органи не підкопували надмірними податками довір'я до неї»⁸⁶¹. На жаль це звернення залишилося без уваги та податковий тиск на церкву лише посилювався. Зокрема на приміщення церкви у с. Старі Залізці

---

⁸⁵⁸ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп.1. Спр. 32. Арк. 32.

⁸⁵⁹ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп.1р. Спр. 37. Арк. 40

⁸⁶⁰ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп.1р. Спр. 31. Арк. 75.

⁸⁶¹ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп. 46. Спр. 2632. Арк. 28.

Залозецького району Тернопільської області у 1941 р. податок з нерухомості обраховувався з розцінки 4 крб. за 1 м² на місяць⁸⁶².

Наступного 1941 р. податковий тиск на селян лише зростав. Жаб'євський райфінвідділ Станіславської області всупереч приписів інструкції НКФ УРСР від 2 березня 1941 р. «Про проведення сільського культзбору в 1941 р. щодо примусового стягнення недоплати», яка у випадку заборгованості, передбачала вручення порушнику через 10 днів з моменту настання заборгованості, попередження і лише потім передачу справи до суду. Після отримання рішення суду, описувалося та вилучалося майно боржника. Інспектори зазначеного відділу, без попередження та рішення суду описали все майно 4 боржників, при цьому в акті не зазначили розміру заборгованості⁸⁶³. Діями інспекторів зацікавилася прокуратура.

Дії інспекторів, можна пояснити бажанням якомога швидше зібрати податкові платежі. Врахувавши негативний досвід попереднього року, РНК УРСР 12 квітня 1941 р. видав постанову № 492, у якому встановив «другою межею сплати селянами культзбору у західних областях України 1 травня 1941 р»⁸⁶⁴. Станом на 1 травня 1941 р. в селах Тернопільської області зібрали 22430 тис крб культзбору (74% від плану), при цьому працівники фінансових органів «часто допускали порушенням революційної законності»⁸⁶⁵.

Одночасно із культ збором, галицьких селян змушували сплачувати страхові платежі. Постанова Львівського виконавчого комітету обласної ради депутатів трудящих за № 780 від 13 вересня 1940 р. зобов'язала обласне управління Держстраху до кінця 1940 р. провести оцінку на селі не менше 30% всіх будівель⁸⁶⁶.

За спогадами священика о. В. Левицького із с. Володимирці на Львівщині «перед відступом більшовики забрали у населення всіх коней, і стягнули з людей усю асекурацію (страхові платежі) за худобу і будинки»⁸⁶⁷.

---

⁸⁶² ЦДАЛ. Ф. 201. Оп.1. Спр. 33. Арк. 50.

⁸⁶³ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 562. Арк.1.

⁸⁶⁴ ДАТО. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 24.

⁸⁶⁵ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 143.

⁸⁶⁶ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 23а.

⁸⁶⁷ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 36.

Крім податків, радянська влада у західноукраїнському селі запровадила й іншу форму економічного тиску у вигляді примусового поширення серед населення облігацій Державних позик Третьої П'ятирічки. Селянам обіцяли, що придбавши облігації, вони матимуть змогу повернути з часом коштів із відсотками, а також отримають нагоду прийняти участь у розіграші грошових призів. Зазначимо, що розіграш лотереї позики третьої П'ятирічки передбачав виплату лише 12 виграшів по 25 000 крб., 60 по 10 000 крб., 360 по 5 000 крб., 3600 по 1 000 крб., та 13 008 по 400 крб.⁸⁶⁸. Новій владі залучені таким чином кошти були потрібні для продовження фінансування соціалістичного будівництва. Оскільки захід відбувався вперше, питання позики перебувало на особливому контролі обкомів КП(б)У⁸⁶⁹.

Натомість для галицьких селян стали додатковим фіскальним тягарем. Солотвинський РК КП(б)У Станіславської області доручив одному із функціонерів організувати підписку на державну позику в с. Бабче. Той з роботою не справився, оскільки з 400 селянських господарств, облігації позики придбали лише 12 осіб⁸⁷⁰.

В с. Гримайлові Тернопільської області член ВКП(б) Одородько з іншими членами РК кілька разів викликав місцевих селян до сільрад і погрозами змушував підписуватися на третю позику, чи хоча б на 50 % першого внеску⁸⁷¹.

Крім сплати грошових податків, західноукраїнські селяни змушені були здавати натуральні поставки сільськогосподарської продукції.

Восени 1939 р. політичне керівництво СРСР прийняло рішення про організацію у західних областях України заготівлі сільськогосподарських продуктів. Це потребувало створення розгалуженої мережі заготівельних структур і значної кількості підготованих кадрів. Згідно з постановою ЦК КП(б)У і РНК УРСР, у регіоні були створені обласні управління Наркомату заготівель СРСР,

---

⁸⁶⁸ Государственные займы и народные сбережения в СССР. Материалы для беседчиков и агитаторов. Вологда, 1941. 15 с.

⁸⁶⁹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 121.

⁸⁷⁰ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 16.

⁸⁷¹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 51.

а також відповідні органи при споживчих спілках: заготуправління в областях і заготконтори – в районах. У селах відкривалися приймальні пункти «Заготзерна», «Заготсіна», «Заготхудоби», «Укрптахопрому» тощо. Закупівлею сільськогосподарської продукції займалася Укоопспілка⁸⁷².

В ході заготівельної кампанії осені-зими 1939 р. збіжжя та інші товари у селян закуповувалися за доволі прийнятними для селян цінами у злотих. За пшеницю держава давала 25 зл/кг, жито 20 зл., що правда, селяни повинні були самі безкоштовно возити зерно на залізничні станції. За попередньої польської влади такі перевезення оплачувалися заготівельниками. Стимулом везти збіжжя до приймальних пунктів, була та обставина, що з осені 1939 р. радянська влада всіляко обмежувала приватну торгівлю сільськогосподарською продукцією. Закупівельні ціни що були дещо вищі, як за Польщі, посилювали серед частини селянства прорадянські настрої.

Розчарування не заставило себе чекати. Зимою 1939 р. ціни на продукти і хлібні вироби зросли на 40%, на жири на 200% порівняно з довоєнним періодом. За таких обставин стала масово поширюватися спекуляція харчовими продуктами та товарами широкого вжитку⁸⁷³.

З метою підготовки до збору натуральних поставок, місцевими органами влади на початку 1940 р. завершено розпочатий ще восени 1939 р. опис робочого інвентарю та худоби в господарствах. Після закінчення опису, в селах поступово стали запроваджувати обов'язкові поставки державі продукції рослинництва, тваринництва за державними розцінками, які були нижчими від ринкових⁸⁷⁴. Щоб селяни не продавали все на ринках, було обмежено приватну торгівлю, та заборонено домашній забій худоби, крім спеціально обладнаних забійних пунктів⁸⁷⁵.

Постановою бюро Станіславського обкому КП(б)У від 12 травня 1940 р. затверджено плани заготівлі картоплі, овочів і фруктів урожаю 1940 року. На території області структури контори Облторгподоовоч мали заготовити 80 000 тонн картоплі, 81 000 тонн

---

⁸⁷² Баран В. Західні землі... С. 59.

⁸⁷³ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 53 зв.

⁸⁷⁴ Wnuk R. Za pierwszego sowieta... S. 25.

⁸⁷⁵ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 11.

овочів та фруктів⁸⁷⁶. Щоб забезпечити належне зберігання заготовленої продукції, з території Станіславської області тимчасово заборонили вивозити дерев'яні бочки та ящики⁸⁷⁷.

В Тернопільській області станом на 19 травня 1940 р., з 731 сільради, списки для поставок м'яса і вовни склали лише в 585⁸⁷⁸.

Райкоми Львівщини, відповідно до розпорядження голови обкому Козирєва до 24 квітня 1940 р. зобов'язали сільради податки списки всіх господарств для визначення розміру обов'язкових поставок⁸⁷⁹.

На виконання цього розпорядження, попри обмеження податкового навантаження на селян, влітку 1940 р. місцева влада наклала на селян обов'язкові поставки м'яса. Норми визначалися відповідно до наявності землі. Малоземельним по 20 кг від га, хто володів 5-7 моргами (2-3 га) по 30 кг, 7-10 моргами (3-10 га) по 70 кг. Далі пропорційно до кількості поля. Одноосібники, які не мали худоби, щоб виконати поставку змушені були купували її по ринковій ціні 75 коп. за кг. живої ваги, при тому, що державна ціна битої ваги становила 6-7 коп/кг. Через бажання зменшити податковий тиск, селяни стали масово вирізати худобу, що привело до обвалу ціни, коли за живу вагу платили до 3 коп за кг. Як зазначають очевидці: «заготівельники їздили по селах, але грошей зразу не платили. Селяни самі возили до різні, там забирали даром шкіру, а платили за битую вагу, не рахуючи шкіри, голови і ніг»⁸⁸⁰.

Одночасно із збором поставок м'яса, селяни мали виконати державні поставки зернових пропорційно до наявного поля. До 7 га здавали по 90 кг/га, та додатково поставки картоплі. Хто не мав зерна, щоб виконати поставку, змушений був купувати на ринку по 180 крб/цт пшениці, і по 120-100 крб/цт жита. Натомість держава за виконану поставку платила по 6 крб/цт пшениці, 5 крб/цт жита. Крім того, для того щоб здати поставку, потрібно було витримати певну процедуру. Після отримання повідомлення про нарахування поставки із сільради, на другий день визначену кількість продуктів потрібно

---

⁸⁷⁶ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 49.

⁸⁷⁷ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 51.

⁸⁷⁸ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 90.

⁸⁷⁹ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 173. Арк. 9.

⁸⁸⁰ Економічна руйна Галичини під час большевицької окупації // Львівські вісті. 1941. 31 жовтня. Ч. 72. С. 3.

було безкоштовно вести на приймальний пункт. Часто, селян для отримання подібних довідок вночі викликали до сільрад, і зачасти вручення повідомлень супроводжувалось вистловами типу: «ти скатіна контрреволюційна, саботуєш большевицьку владу, ми з тобою коротко розправимось»⁸⁸¹.

На початку заготівельної кампанії, за подібні методи, можна було отримати догану. У квітні 1940 р. «за суворі допущення порушень соціалістичної законності, що виявились у проведенні масових трусів у бідняків та середняків с. Богутів Зборівського району Тернопільської області та примусової закупки зерна у низки селян», працівнику Зборівського РК Пузиренку на засіданні бюро ОК КП(б)У винесли догану⁸⁸².

Пленум Тернопільського обкому КП(б)У закликав селян у 1940 р. широко розгорнути соціалістичні змагання між сільрадами під час заготівельної кампанії⁸⁸³.

Як зазначено у звіті бюро Тернопільського ОК КП(б)У «після завершення виборів, райкоми послабили агітаційну роботу, зрештою погано довели до відома населення постанови РНК УРСР від 9 травня 1940 р. «Про прибутковий податок колгоспів та селянських господарств по західних областях України» та постанови РНК УРСР від 5 квітня 1940 р. «Про обов'язкову поставку зерна державі колгоспами та одноосібними господарствами»»⁸⁸⁴.

Щоб хоч якось виправдати прорахунки під час заготівельної кампанії частина обласних партійних керівників під час першої партійної конференції у Тернопільській області у квітні 1940 р. констатувала що: «під час формування радянського торговельного, заготівельного та низки інших апаратів, до їх складу проникнуло чимало націоналістів»⁸⁸⁵.

Усвідомлюючи, що план заготівельної кампанії може бути зірваний, керівники ОК КП(б)У розробили графік виїзду партійного активу у села, з метою агітації селян, якомога швидше виконати

---

⁸⁸¹ Економічна руїна Галичини під час большевицької окупації // Львівські вісті. 1941. 1 листопада. Ч. 73. С. 3.

⁸⁸² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 4.

⁸⁸³ ДАТО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 14.

⁸⁸⁴ ДАТО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 18.

⁸⁸⁵ ДАТО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 22.

норми поставок. Голова Жовтневого РК КП(б)У Станіславської області у цьому контексті зазначав, що «він з активом виїздить безпосередньо в села, де проводить бесіди із селянами»⁸⁸⁶. Інколи такі бесіди мали неприємний для радянських партійних функціонерів фінал. В Підволочиському районі Тернопільської області в с. Кам'янки під час зборів селян хтось з натовпу крикнув: «зернопоставка велика, якщо врожай буде добрий, тоді ще нічого, а як не вродить, то ви з нас шкуру здерете». В с. Мельниця Мельницького району, під час зборів селянин Мащук заявив: «чи не можна, щоб радянська влада звільнила від поставок всіх бідняків»⁸⁸⁷.

Секретар Станіславського обкому КП(б)У Груленко, під час наради з питань заготівлі сільськогосподарської продукції зазначав, що «питання хлібозаготівлі та закупівлі інших продуктів на даний момент має важливе значення». Також наголосив, що «для сприяння продажу селянами продуктів, потрібно виділити та кинути на село якусь частину промислової продукції. Проте потрібно зважати, щоб ці товари не потрапили до рук сільської верхівки». Пропонували виділити 15% товару спеціально для бідняків. Керівники Станіславщини усвідомлювали, що зважаючи на наявні промислові товари на складах, за них можна купити 2,5-3 000 тонн зерна та 500 тонн м'яса, при потребі 21000 тонн лише зерна. За словами секретаря обкому, «селяни коли припиниться поставка товару, зовсім можуть припинити продаж товарів». Як компроміс, влада могла дозволити приватну торгівлю, щоб якимось забезпечити міста продовольством⁸⁸⁸.

Дефіцит харчів породив спекуляцію, з якою влада як могла так і боролася. В містах на ринках посилювали кількість працівників міліції та НКВС. Проте, як наголошувалося під час однієї із нарад: «потрібно боротися із спекулянтами не лише в містах, але і на підходах до них. За 1 км. до м. Станіслава, спекулянти перекуповували продукти в селян і несли на ринок. Не рідко, під яблуками, в кошиках спекулянтток лежали яйця та інші продукти. Цікаво, що спекулянти на ринку продавали харчі лише місцевим, новоприбулим вони відмовляли в продажі, чи говорили, що продукти

---

⁸⁸⁶ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 91.

⁸⁸⁷ ДАТО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 48.

⁸⁸⁸ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 1.

лише для обміну на промислові товари. Була одна селянка, яка продукти продавала радянським людям, а не відпускала місцевим»⁸⁸⁹. Селянин продавав гуску за 200 крб., а щоб купити мануфактуру мав платити в два рази більше. Секретар обкому визнавав, що ціни на промислові товари вищі ніж в інших регіонах країни, проте іншого способу заготовити продукти в них не було. Шкіра для взуття продавалася за цінами в 1,5 рази вищими ніж в інших регіонах УРСР⁸⁹⁰.

Щоквартально в м. Станіславі облторг мав продавати 30 тонн масла, натомість заготівельні організації, які відповідали за збір і переробку молока постачали лише 1100 кг⁸⁹¹.

Влада намагалася підкиданням промтоварів стимулювати продаж харчів. Проте, за словами І. Грушецького: «селяни менше цікавилися тканинами, вони із заохоченням брали шкіру, цвяхи, мило. Тканин для спідньої білизни влада взагалі не мала, чого найбільше потребувало село»⁸⁹². Заготівельна криза була настільки глибокою, що радянські чиновники ставили питання про залучення приватних заготівельників, щоб забезпечувати заклади громадського харчування продуктами. Як зазначав секретар Станіславського ОК КП(б)У: «нам потрібно врятувати торгівлю, та вивести її з того стану, в якому вона зараз перебуває»⁸⁹³. «Приватника можна допускати до дрібної торгівлі, видаючи їм спеціальні довідки якою групою товарів їм можна торгувати»⁸⁹⁴.

У звіті Станіславського ОК КП(б)У констатували, що у сільських магазинах «великі черги за керосином, бракувало зубного порошку та відер». При цьому секретар обкому зазначав, що «чимало будинків у прикордонних селах покриті цинковою бляхою». Зазначимо, що металом були покриті будівлі лише заможних селян. Очевидно, що керівники області про ці особливості добре знав, оскільки у багатьох господарів після виселення до Сибіру такі дахи знімали, а метал конфісковували. Керівники області рекомендували селянам

---

⁸⁸⁹ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 3.

⁸⁹⁰ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 8.

⁸⁹¹ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 10.

⁸⁹² ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 11.

⁸⁹³ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 13.

⁸⁹⁴ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 16

виготовляти відра з дерева, «матеріалу, якого було вдосталь на теренах області. Нема таких труднощів, які б не перебороли більшовики. Лише потрібно посилити заготівлю м'яса, яєць»⁸⁹⁵.

З додатку до довідника державних закупівельних цін на продукцію сільського господарства колгоспів на 1940 р. можемо дізнатися про закупівельні ціни.

Тютюн закупували у населення по ціні від 800 крб за центнер першого сорту і до 70 крб. за цт п'ятого сорту. Махорковий бадиль купували від 22 крб./цт першого сорту до 19 крб./цт другого сорту.

Жито закупували за цінами від 6.40 до 3.92 крб./цт, пшеницю від 10.43 до 9.63 крб./цт, ячмінь від 5.15 до 3.65 крб./цт, овес 3.40-2.50 крб./цт, гречку від 13.00 до 12.00 крб./цт.

Сіно від 7 до 2.04 крб./цт, солону від 1.60 до 1.30 крб./ цт. Цукрові буряки 2.20 крб./цт (крім грошей, селянин отримував 1 кг меляси, 32 кг жому, 30 гр. цукру). Картопля у період з 1 липня до 16 серпня вартувала від 12 до 7.50 крб./цт, з 16 серпня до 1 вересня 6-3 крб./цт. Картопля для гуральної чи крохмалопаточної промисловості 4 крб./цт.

Гов'ядина вартувала від 38 до 24 крб./цт, свинина 116-105 крб./цт, сало товщиною від 3 см. 158 крб./цт, від 1.5-3 см. 145 крб./цт, до 1,6 см. 116 крб./цт.

Птиця за 1 кг. курятини 1.25 крб, індика 1.10 крб, качки 0.95 крб, гуски 0.85 крб. Яйце купували за ціною 21 коп./шт., мед від 3 до 2.10 крб./кг. Молоко 3.8% жирності 15 коп./л, за кожен додатковий 1% жирності доплата 4 коп./л. Масло вершкове (сирець) 75% 2.30 крб./кг, масло (топлене) 93% жирності 3.40 крб./кг.

Шкіра (ВРХ) залежно від сорту від 1.58-0.70 крб./кг. Кінська 1.45-0.49. Свиняча 0.94-0.38 крб./кг⁸⁹⁶.

Крім державних заготівельних контор, селянин більше нігде не міг здати шкір. У с. Унів в колишній гарбарні шкіри не купували, а лише брали на переробку з половини, та за що брали платню у 48 крб./м²⁸⁹⁷. Як зазначено в одному із документів Львівського ОК КП(б)У: «на кожні 100 га землі в 1940 р. селянин мав здати 1 важку

⁸⁹⁵ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 15.

⁸⁹⁶ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 4. Спр. 1. Арк. 1-8.

⁸⁹⁷ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 28.

шкіру, у 1941 р. 1,5 важкої шкіри, а у 1942 р. планували 2 важкі шкіри. Тепер кожен сам собі буде вирішувати, чи зняти йому шкіру з забитої свині і пошити собі чоботи, чи зажарити свої чоботи у вигляді свинячого сала з зажареною шкуринкою»⁸⁹⁸.

Постановою НКФ № 390/68 від 11 червня 1940 р. скасовувалося збирання натурального «гарцевого» збору у млинах, крупорушках, маслобойнях. Протягом трьох днів з дня виходу постанови, мали провести ревізію залишків зерна. Далі плата за переробку продукції мала вестися за готівку відповідно до затверджених тарифів. Постанова всі витрати пов'язані з доставкою, переробкою тощо зерна у пункти «заготзерно», покладала на постачальників цієї продукції. Витрати з транспортування, переробки та складування зерна оцінювали для зернобобових культур в розмірі від 1.50 до 2.30 крб. за центнер⁸⁹⁹.

Заготівельні кантори Тернопільської області у липні 1940 р. повинні були утримувати у своєму штаті в селах хоч одного представника, щоб той організовував закупку та вивіз сільськогосподарської продукції. Крім того, у селах області, відповідно до постанови бюро обкому КП(б)У, упродовж липня 1940 р. заготівельні організації повинні були розмістити інформаційні стенди з відомостями про державні закупівельні ціни⁹⁰⁰.

Тернопільський обком КП(б)У зобов'язав районні комітети КП(б)У та Повітуповнаркомзагів організувати допомогу заготівельним організаціям в справі виконання ними встановлених завдань із заготівлі худоби і птиці та провести рішучу боротьбу з спекуляцією. З цією метою на території Тернопільської області заборонили купувати збіжжя будь-кому, крім структур обласної споживспілки⁹⁰¹.

В серпні 1940 р. розпочалася кампанія збору продуктів з нового урожаю за старими схемами. Також, після збору урожаю 1940 р., відповідно до розпорядження голови Львівського обкому, колгоспи та одноосібники мали повернути державі насінневу позику, з

---

⁸⁹⁸ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 305. Арк. 116.

⁸⁹⁹ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 4. Спр. 1. Арк. 10.

⁹⁰⁰ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 78, 79.

⁹⁰¹ ДАТО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 3.

конфіскованого в осадників німців та поміщиків зерна, яка у 1939 р. видавалася, як безповоротна⁹⁰².

29 жовтня 1940 р. РНК СРСР прийняло рішення провести новий перепис тварин і птиці⁹⁰³.

Облуповнаркомзаги планували вручити додаткові податкові повідомлення на поставку зерна державі тим колгоспам та одноосібникам, що отримали посіви озимих від переселених господарств⁹⁰⁴. Попри активну пропагандистську кампанію та інші заходи, бюро Станіславського обкому КП(б)У 23 серпня 1940 р. констатувало, що «план заготівлі овочів, фруктів, дикоростучих ягід і грибів виконано по овочах на 2%, фруктах 1,3%, ягодах 4%, грибах 1,1%. Причин такої ситуації було кілька. Основна байдуже ставлення до заготівельної кампанії з боку обласного керівництва Облплодоовоч. Крім того, погане кадрове забезпечення приймальних пунктів. Погано організована агітаційно-роз'яснювальна кампанія серед населення. Крім того, вже закуплені овочі псувалися на первинних заготівельних пунктах, через погану організацію їх вивезення»⁹⁰⁵.

У Дрогобицькій області, як зазначено у стенограмі наради із секретарями РК КП(б)У 27 вересня 1940 р., «пункти заготзерна погано підготувалось до прийому хліба, не мали складів, квитанції виписували не своєчасно, і вносили туди не точні відомості. В кінцевому результаті бракувало зерна». Крім того, у області погано виконувались плани хлібопоставок Ситуація набула такого розмаху, що прокурор Дрогобицької області Білоус «втомився розглядати справи по злісних не здавачах хлібопоставок у Висоцьківському районі»⁹⁰⁶.

Мали місце й іншу недоліки. В Ланчинському районі Станіславської області голови сільрад самовільно звільнили 800 господарств від обов'язкових поставок продовольства державі. В Підвербівцівській сільраді Обертинського району Станіславської

---

⁹⁰² ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 173. Арк. 10.

⁹⁰³ ДАТО. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 7.

⁹⁰⁴ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр 20. Арк. 153.

⁹⁰⁵ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр 20. Арк. 135.

⁹⁰⁶ ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 1. Спр 61. Арк. 1, 4, 5, 15.

області голова сільради забрав у одноосібників 10 корів для здачі в рахунок м'ясопоставки місцевого колгоспу⁹⁰⁷.

Особливу увагу радянська влада приділяла заготівлі сіна. Як зазначає історик С. Ткачов, сіно та солома були потрібні для покриття зростаючих потреб радянської кавалерії. За сніданок усі коні кавалерійських частин Червоної Армії з'їдали 140 тонн вівса і 175 тонн сіна. З 15 січня 1940 р. у Західній Україні організуються обласні контори «Заготсіно». Для їх потреб, районні керівники виділяли поблизу залізничних станцій земельні ділянки площею 4-5 га для розміщення сіно пунктів. Водночас, у лютому 1940 р. заготівельникам передали все конфісковане сіно з поміщицьких і осадницьких господарств. Відтак, сіно залишалося лише в руках приватних господарств⁹⁰⁸.

В 1940 р. контора «Заготсіно» планувала заготовити в Тернопільській області 8 тис. тонн сіна, крім того, для потреб інших організацій мали заготовити 10477 тонн сіна та 14498 тонн соломи⁹⁰⁹.

Під час наради секретарів райкомів КП(б)У Дрогобицької області від 27 вересня 1940 р. констатували, що: «в гірських селах багато вівса, а сільради не збирають»⁹¹⁰.

Загалом через систему натуральних поставок, радянська влада не лише забезпечувала міста харчами, але і стимулювала швидший вступ селян-одноосібників до новостворюваних колгоспів.

Поряд із заготівельною кампанією, західноукраїнські селяни зіткнулися із потребою виконувати безкоштовно різноманітні державні повинності. Зокрема відповідно до розпорядження голови Львівського облвиконкому Козирєва взимку 1939 р. селян з прилеглих сіл до залізничних станцій Підзамче і Личаків в кількості 100 осіб та із 50 підводами залучили до очищення колії від снігу. Подібні зобов'язання мали довколишні села станцій Підбірці та Підберізіці Львівської залізниці. На документі, що регламентував використання селян для виконання цих повинностей, олівцем від руки була приписка: «Оплата по договореності з адміністрацією

---

⁹⁰⁷ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр 20. Арк. 139.

⁹⁰⁸ Ткачов С. Радянська влада в зоні // Літературний Тернопіль. 2010. № 3. С. 137.

⁹⁰⁹ ДАТО. Ф. Р-1833. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 11.

⁹¹⁰ ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 1. Спр 61. Арк. 1.

залізниці»⁹¹¹. Проте, коли селяни після виконання робіт звернулися за оплатою, керівник залізниці накричав на них, та пригрозив вислати всіх «на білі ведмеді».

Така поведінка керівництва залізниці викликала незадоволення місцевих селян, проте, це ще доволі ліберальний вчинок радянського чиновника. Адже в арсеналі нової влади була «Постанова ради Оборони про застосування репресій стосовно осіб, що саботують розчищення залізничних шляхів від снігу» від 15 лютого 1919 р. за підписом В. Леніна. Документ рекомендував місцевим чекістам залучати до розчищення шляхів населення сіл, яке проживало на відстані до 20 миль від станцій. Далі в документі наказувалося арештовувати кількох місцевих партійних активістів, та брати заручників із селян. Коли розчистка снігу не буде відбуватися ефективно, то заручників буде просто розстріляно⁹¹².

Для порівняння в Польщі, коли селян залучали до виконання транспортних повинностей, то з ними відповідні державні органи розраховувалися згідно затверджених розцінок. Наведемо для прикладу розцінки за перевезення військових вантажів у Станіславському воєводстві на початку 1930-х років. 1 червня 1928 р. в Снятинському повіті платили 30 зл. за парний віз та 20 зл за одного коня на день⁹¹³. В Жидачівському повіті платили 20-25 зл влітку та 10-15 взимку. Надвірнянський повіт платив: 10-20 парний віз, літо/зима, один кінь 8-12. В калуському повіті платили за кілометри. Парний віз за їзду в два боки до 10 км отримував 65 грош/км. Понад 10 км. 55 грош/км. Якщо використовували парний віз лише в одному напрямку то до 10 км платили 1.10 зл/км, понад 10 км 1 зл/км⁹¹⁴.

Розпорядженням голови Львівського обкому головам сілрад забороняли нараховувати місцевим жителям трудові за інші роботи крім шляхового будівництва, які передбачали роботу в кар'єрах з заготівлі і вивозки каменю, та зимового утримання доріг⁹¹⁵.

---

⁹¹¹ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 258.

⁹¹² Постановление совета обороны о применении репрессий к лицам, саботирующим расчистку железнодорожных путей от снега 15 февраля 1919 г. // В.И. Ленин и ВЧК: сборник документов: 1917-1922 гг. М., Политиздат, 1987. С. 112-113.

⁹¹³ ДАІФО. Ф. 2. Оп. 13. Спр. Арк. 2.

⁹¹⁴ ДАІФО. Ф. 2. Оп. 13. Спр. Арк. 3, 5, 13.

⁹¹⁵ ДАЛО. 221. 1. Спр. 173. Арк. 146.

Як зазначав секретар Тернопільського обкому в червні 1940 р. «такі дороги, що ні возом, ні машиною не проїхати. А товариші кричать дайте машини. Хіба можна по таких дорогах машинами, коли коні ноги ламають. У Велико-Бірківському районі не ремонтують дороги, а секретар просить машину. Вас потрібно пересадити з ресорних брочок на безресорні вози та по дорогах». Далі секретар рекомендував «зібрати селян, і сказати, щоб не ламати коліс, потрібно відремонтувати дороги самостійно. Варто закріпити ділянки дороги за конкретними селянами, і за потреби надати їм реманент та відповідні матеріали. Натомість в Козівському районі селян розбили на сотні, і через день виганяють на ремонт доріг. Так вже триває місяць»⁹¹⁶.

Шляхом «масово-роз'яснювальної роботи» в червні 1940 р. у Тернопільській області вдалося залучити селян до ремонту доріг, для кращого вивезення урожаю. Особливо важко давалися ремонти мостів⁹¹⁷.

Станом на 30 серпня 1940 р. в Тернопільській області стан центральних та місцевих шляхів залишався незадовільним для автогужового руху. Облшляхвідділ зобов'язав до 15 вересня на основі використання трудової участі населення провести невідкладний поточний ремонт та забезпечити проїзд по шляхах⁹¹⁸.

До 8 вересня 1940 р. райвиконкоми мали створити графіки та забезпечити вихід необхідної кількості населення в рахунок трудової участі населення. Закріпити окремі відтинки шляхів за сільрадами і колгоспами для поточного ремонту та подальшого утримання⁹¹⁹.

Для виконання дорожніх робіт, незалежно від пори року залучали чоловіків віком 18-55 і жінок віком 18-55 років. Загалом, кожен мав виконувати дорожні повинності 6 днів на рік. Часто цих днів не записували і селян змушували відпрацьовувати знову. Ті, що не мав тяглової сили, згортали болото на дорогах, товкли каміння, добували камінь, пісок. Хто мав коня – 6 днів возив, визначений обсяг вантажу, часто норму можна було не виконати і за місяць. Возили каміння на дорогу, взимку дерево з лісу до залізниці. Це були так звані

---

⁹¹⁶ ДАТО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 130.

⁹¹⁷ ДАТО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 51.

⁹¹⁸ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 43.

⁹¹⁹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 44.

«гужповинності». Щоб їх не виконувати, господарі продавали коней. У містечку на базарі можна було бачити, як селянин із сльозами прощає коня, цілує...

Крім того, щоночі селяни виконували варту на селі, по кілька людей в ніч. Мали ловити чужих людей і доставляти до сільрад. Коло сільрад мала стояти напоготові підвода. Крім того, члени сільради могли будь-коли, і в будь-кого взяти коня і їхати куди йому заманеться. Чергувало по 5-10 чоловік на різні посилки, кого кличуть до району. Що кілька хат був десятник. Він заповідав своїй десятці, що робити в полі, ввечері перевіряв чи виконали «заплановане». За тією біганиною, селянин не встигав робити своєї роботи в полі⁹²⁰.

На виконання розпорядження наказу наркома шляхів Л. Кагановича № 689/ц від 8 травня 1940 р. з 10 до 19 травня 1940 р. заплановано ремонт колії на ділянці Станіслав-Стрий. Бюро Станіславського обкому КП(б)У зобов'язало секретарів РК КП(б)У надіслати у всі села своїх районів відповідальних працівників для роз'яснювальної роботи серед населення з метою вербовки робітників та гужового транспорту для робіт з перешивки залізничної колії. Керівництво Станіславського, Калуського, Вигодівського, Галицького та Болехівського районів повинно було забезпечити робочою силою та транспортом згідно надісланих рознарядок. Для харчування робітників з обласних фондів виділено 25 тонн муки, 6 тонн круп, 4 тонни оселедця, 500 кг рослинної олії, 150 кг вершкового масла, 1 тонну цукру та 50 ящиків яєць⁹²¹.

За очищення доріг державного значення від снігу взимку 1940 р. в Тернопільській області відповідальними за залучення місцевого населення були РК КП(б)У⁹²².

В Тернопільській області згідно плану роботи на 1941 р. з 1306 тис. селян до виконання повинностей з ремонту доріг залучили 209 тис. (20%). З 202 тис. робочої худоби у колгоспах та одноосібних господарствах для роботи на дорогах використали 82 тис. (40%)⁹²³.

---

⁹²⁰ Економічна руїна Галичини під час большевицької окупації // Львівські вісті. 1941. 1 листопада. Ч. 73. С. 3.

⁹²¹ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 21.

⁹²² ДАТО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 145.

⁹²³ ДАТО. Ф. П.-1. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 176.

В той час, коли селяни безкоштовно працювали над відновленням шляхів, окремі керівники облшляхуправлінь за вкрадені державні кошти покращували своє матеріальне становище. Зокрема, на початку 1940 р. звільнено з посади начальника Тернопільського Облшляхвідділу «за розтрату 34 000 крб. та барахольництво, що полягало в купівлі шкірмануфактури на 22000 крб., з метою подальшого перепродажу в м. Київ»⁹²⁴.

Розпорядженням в.о. голови Львівського облвиконкому Яцика всім головам РК КП(б)У за № 270 від 4 вересня 1940 р. наказано зобов'язати сільради та колгоспи виділити по одній підводі з 5 вересня 1940 р. по 10 вересня 1940 р. для вивозки металолому до залізничної станції⁹²⁵.

У постанові Львівського облвиконкому за № 692 від 15 серпня 1940 р. звинувачували начальника Глинянського РВ міліції у тому, що незаконно зобов'язував селян Полонічевської сільради збирати сіно для потреб міліції. Начальник УРКМ НКВС Львівської області капітан міліції Верьовка визнав, що порушення соціалістичної законності не мало місця⁹²⁶.

Постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(Б) від 17 січня 1941 р. запроваджувалася платна трудова і гужова повинність на лісозаготівлях. Особи, що ухилялися від її виконання, підлягали кримінальній відповідальності⁹²⁷.

19 лютого 1940 р. Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення про створення на території Західної України колективних господарств⁹²⁸. Навесні 1940 р. у західних областях УРСР створюються перші радянські сільськогосподарські підприємства, артілі, радгоспи та колгоспи. Хоч вони залишалися малочисельними, проте не стали на той час основними виробниками аграрної продукції⁹²⁹.

---

⁹²⁴ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. арк. 66.

⁹²⁵ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 173. Арк. 191 а.

⁹²⁶ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 228. Арк. 66.

⁹²⁷ ДАТО. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 18.

⁹²⁸ Ткачов С. Радянська влада в зоні // Літературний Тернопіль. 2010. № 3. С. 138.

⁹²⁹ Баран В. Переустрій господарства західних областей України: 1939-1941 роки // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2012. № 21. С. 123-130.

В Тернопільській області перші колгоспи організувалися лише на весну 1940 р⁹³⁰. Попри те, що в Тернопільській області на обліку було 44511 безземельних і 173966 малоземельних господарств, які користувалися 363889 га землі, за рік в області організовано лише 45 колгоспів, які об'єднали 3905 дворів з 10101 га землі, в яких працювало 8325 осіб, мали 2003 коней, 1776 шт. ВРХ, 712 свиней, 283 шт. овець⁹³¹. Такий стан справ був зумовлений низкою обставин. Після заборони використання найманої праці частина сільських «наймитів» або т. зв. «форналів» певні надії на покращення свого матеріального становища пов'язували із роботою в нових типах господарств – колгоспах та радгоспах. Ця обставина пояснює активну участь сільської бідноти у формуванні колгоспів. Зокрема, «Довідка про склад голів новостворених колгоспів у Львівській області в лютому 1940 р.» засвідчує, що з головами 16 новостворених колгоспів були 1 середняк, 4 батраків та 11 бідняків віком від 25 до 40 років⁹³².

«За Польщі» зарплата сільських сезонних робітників варіювалася залежно від виду робіт, власного чи господарського харчування. Наприклад, в с. Ковалівка Коломийського повіту Станіславського воєводства за спогадами М. Конищука: «за день сапання городини господарі платили 1 зл. та давали 3 рази їсти або 2 зл. без надання харчування. Косарі за свою роботу отримували 2 зл. і 3 рази їсти чи 3.50 зл. на своїх харчах. Молотьба за день вартувала 1.50 зл. із триразовим харчуванням або 2.50 на своїх харчах»⁹³³. Наймані працівники могли отримувати заробітну платню і в натуральній формі. Зокрема, за спогадами М. Чимериса із с. Солотвина Станіславської області: «за Польщі в наймах жали за 12 сніп. Господарі годували кукурудзяною кашею або кулешем нічим не заправленим, своїх харчів ми не брали з собою. Працювали від ранішньої до вечірньої зорі. Після жнив мали обмолотити зібране збіжжя»⁹³⁴. Бували й інші випадки. Як свідчив житель с. Новиця Калуського району: «в місцевого пароха, ярого націоналіста, селяни

---

⁹³⁰ ДАТО. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 11.

⁹³¹ ДАТО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 33.

⁹³² ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 138.

⁹³³ ДАІФО. Ф. Р.1576. Оп. 1. Спр. 144. Арк. 29.

⁹³⁴ ДАІФО. Ф. Р.1576. Оп. 1. Спр. 286. Арк. 2.

працювали за 9-10 сніп»⁹³⁵. Іншою формою заробітків/відробітків селян була оранка поля. Як розповідав у січні 1945 р. секретар Радехівського РК КП(б)У І. Канівець: «за часів Австрії зорати і посіяти 1 морг (0.58 га) коштувало 1 крона або відробити 3 дні в жнива. За Польщі 5 злотих або 25 кг вівса або відпрацювати 3 дні в жнива. За Німців 100 злотих, 50 кг зерна або 3 дні відпрацювати в жнива»⁹³⁶. Хоча універсальної формули оплати сільськогосподарських робіт на території Східної Галичини не було. Наприклад, у с. Солотвино на Станіславщині за оранку 1 морга поля просили 10 зл., через що бідні селяни розпушували землю лопатами і сапами. Були випадки, коли безкінний господар після картоплі сіяв жито на гній, а на весні цілою родиною присапували⁹³⁷.

У розпорядженні голови РНК УРСР Старченка зазначалося: «при зборі урожаю в перші 15-20 днів колгоспникам пропонувалося трудовні нараховувати в подвійному розмірі від прийнятих в колгоспі тарифів відповідно до рішення РНК СРСР № 1275 від 16.06.1940 р. «Про оплату праці колгоспників зайнятих на вивозці хліба»». Додатково на колгоспників поширили дію ст. 8. Постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 4 липня 1940 р. № 1174 «Про збір урожаю у 1940 р»⁹³⁸.

В Тереховлянському районі Тернопільської області колгоспи у 1940 р. не виконали поставлених перед ними планів та не розподілили між колгоспниками заробленого⁹³⁹.

Водночас реалії не були такими райдужними, як про це писали у офіційних документах. Станом на 1 червня 1940 р. у трьох колгоспах Тернопільської області була допущена велика заборгованість по заробітній платі. Зокрема, у Зозулинецькому колгоспі 18000 крб., Тетельківському 36000 крб., Вовківцевському 32000 крб.⁹⁴⁰.

В нових економічних умовах селянин за трудові дні отримував мізерну платню, проте про харчування колгоспників ніхто навіть не

---

⁹³⁵ ДАІФО. Ф. Р.1576. Оп. 1. Спр. 309. Арк. 59.

⁹³⁶ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 99.

⁹³⁷ ДАІФО. Ф. Р.1576. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 2.

⁹³⁸ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 59.

⁹³⁹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 38.

⁹⁴⁰ ДАТО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 50.

здумувався. Це викликало незадоволення у найбідніших селянських верствах. Селяни з приводу своїх заробітків у колгоспі жартували:

«Я маленька колгоспниця
Заробила трудовень,
Мама ходять без спідниці,
Тато без сподень»⁹⁴¹.

В колгоспі ім. Тимошенко Гримайлівського району Тернопільської області із 101 учасника 34 не працюють. Загалом наприкінці червня вихід колгоспників на роботу був на рівні 60%. У колгоспі ім. Сталіна Золотниківського району з 365 членів 58 не ходили на роботу протягом трьох місяців. В цьому ж колгоспі сіно, викошене на площі 50 га, лежало 8 днів і його ніхто не збирав⁹⁴². Щоб виправити ситуацію з роботою у колгоспах, у Підгаєцькому та Бережанському районах Тернопільської області навесні 1940 р. організовано соціалістичне змагання між колгоспами⁹⁴³.

Пропагандисти, що переконували селян у перевагах радянської системи господарювання наводили приклад, що селянин-бідняк с. Острів Галицького району за Польщі, володіючи 0,28 га землі, сплачував до 70 крб. податків, а власник 12,88 га платив 50 крб. В умовах радянської податкової системи селянин-колгоспник повністю звільнений від сплати податків, а заможний селянин має заплатити 13 185 крб. податків⁹⁴⁴. Один із перших колгоспів ім. 17 вересня у Станіславській області створено в с. Вуклава Тлумацького району⁹⁴⁵.

Кадрів для роботи в нових господарствах готували на короткотермінових курсах. У 1940 р. в Станіславській області планували підготувати 520 трактористів, 150 колгоспних бригадирів, 50 рахівників, 85 агрономів, 75 водіїв. Як зазначено у звіті Станіславського обкому КП(б)У «перебудова сільського господарства на соціалістичні рейки здійснюється у відповідності до класової боротьби, недобиті вороги народу блокуються, щоб зменшити спротив проведенню політики партії»⁹⁴⁶.

---

⁹⁴¹ Жити стало краще й веселіше // Самостійна Україна, Станіславів, 1941, 9 липня, Ч. 2, с. 2.

⁹⁴² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 15.

⁹⁴³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 35.

⁹⁴⁴ ДАІФО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 43.

⁹⁴⁵ ДАІФО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 44.

⁹⁴⁶ ДАІФО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 45.

Під час організації колективних господарств частина радянських чиновників не могла дати селянам однозначної відповіді, як діяти у складних ситуаціях. У листі прокурора Львівської області Харитонова за № 2909 від 15 березня 1940 р. секретарю Львівського обкому Грещуку та голові львівського облвиконкому Козиреву повідомлялося, що «за повідомленням прокурора Шевченківського району районні партійні працівники не мають вказівок, як зібрати урожай з поміщицьких земель. Одна частина товаришів каже, що збирати мають колгоспники окремо на своїх колишніх ділянках і колективно на панських, а друга частина каже, що все треба збирати спільно»⁹⁴⁷.

Для вирішення проблеми розпорядженням від 2 квітня 1940 р. голови Львівського обкому головам РК КП(б)У наказали: «колгоспам землю виділяти одним масивом. Одноосібників відселити»⁹⁴⁸.

Навесні 1940 р. у м. Львові організували першу обласну конференцію колгоспників Львівської області, у учасники якої взяли на себе зобов'язання надоювати 2 500 л. молока від корови, отримувати 18 голів від свиноматки, 4 кг настригу від віці»⁹⁴⁹.

У резолюції I Тернопільської обласної партійної конференції, що відбулася 23-25 квітня 1940 р. зазначалося, що в с. Чистилів Велико-Глибочецького району куркуль І. Довбуш організував у протиколгоспній боротьбі бідняків і середняків. Після відповідної роботи з селянами з колгоспу вийшли навіть ті, що подали заяви. У с. Охримівці Збаразького району куркуль Я. Орновка казав, що ті, хто вступить до колгоспу, не будуть мати хліба, бо їм будуть давати 80 гр хліба на трудовень. В с. Суходіл Гусятинського району ворожі елементи взяли участь у делегації, що їздила до Чемеровецького району Кам'янець-Подільської області. Після повернення стали розпускати наклепницькі чутки, що їм показали кращі колгоспи, чим зірвали організацію колгоспу і подані заяви забрали назад. В селах Вовківці Борщівського району, Горошова Мельницького району мають місце розповсюдження листівок і анонімних листів з

---

⁹⁴⁷ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 163.

⁹⁴⁸ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 173. Арк. 55.

⁹⁴⁹ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 368. Арк. 1.

погрозами вчинити розправи над колгоспниками і активістами, якщо не припинять агітацію⁹⁵⁰.

В с. Стрільче Городенківського району група «класових ворогів» влітку 1940 р., «користуючись притупленням класової пильності і недостатнім керівництвом роботою колгоспу з боку районних організацій», проводила агітаційну роботу, спрямовану на розвал колгоспу. Так, в ніч з 21 на 22 липня 1940 р. спровокована підбурювачами група колгоспників розібрали усупільнене і придбане колгоспом тягло, продуктивну худобу та інвентар. Більшість колгоспників налаштована споживацьки. З 280 працездатних колгоспників на зборі урожаю працює 80-100 осіб. Погано організована робота збиральних машин та тракторів. 27 липня 1940 р. в с. Нелочин Богородчанського району Станіславської області під час формування цілісного колгоспного масиву з боку районного землеміра, голови сільради та бригадира колгоспу «допущено помилки, які дали поживу антирадянському елементу вести антиколгоспну агітацію». Суть проблеми полягала в тому, що в частини селян-одноосібників без їх дозволу вилучили земельні наділи та приєднали їх до цілісного колгоспного масиву. Ображені селяни звернулися із скаргою до секретаря обкому КП(б)У, що «у них забирають землю до колгоспу». Облвиконком звернув увагу секретарю Богородчанського РК КП(б)У Автюхову, що справа об'єднання колгоспних земель в єдині масиви шляхом обміну з селянами одноосібниками має відбуватися «на суворо добровільних умовах та у повній згоді»⁹⁵¹.

В с. Лука Велика Микулинецького району Тернопільської області до колгоспу вступили лише члени сільради, проте не записали до членів колгоспу своїх родичів⁹⁵². У сусідньому селі с. Мишковичі селян агітували вступати до колгоспу, організовуючи екскурсії до Києва⁹⁵³.

У с. Тур'я Олеського району Львівської області за спогадами о. І. Тимчука: «наші селяни спочатку, як обіцяли роздати всі землі,

---

⁹⁵⁰ ДАТО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 12, 13.

⁹⁵¹ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 45, 46, 110.

⁹⁵² ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 7 зв.

⁹⁵³ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 17 зв.

дозволено грабувати, увільнено від податків – зайняли постанову прихильну. Коли почали переконуватися, що то все брехня – завагалися, а в 1941 р. по наложенню на рільників великих податків і по упровадженню колгоспів настрої був неприхильний⁹⁵⁴.

В селах Сернівач Горішний та Липиця Долішня Бурштинського району Станіславської області селян, які не хотіли вступати до колгоспу, змушували підводами безкоштовно возити карпатський ліс⁹⁵⁵.

У с. Надіїв Долинського району Станіславської області за спогадами місцевого священика: «колгоспу не зложили, бо «шляхта» і батраки так маневрували, що не вдавалося їх зловити»⁹⁵⁶.

Щоб змусити одноосібників вступати до колгоспів постановою РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 21 березня 1941 р. та постановою РНК та ЦК КП(б)У «Про встановлення граничних норм землекористування у Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Ровенській, Станіславській і Тернопільській областях УРСР» наказано всі земельні наділи, що використовуються одноосібними господарствами понад норму, передати колгоспам. На господарства Вишнівецького, Збараського, Катеринбурського, Лановецького, Новосілівського, Почаївського і Шумського районів Тернопільської області поширили норму 10 га. Селяни цю норму обходили шляхом поділу родин, коли частину землі оформляли на старших батьків, а частину на молоде подружжя. Таким чином в одному будинку могло бути зареєстровано т. зв. два номери. Там, де колгоспів не було створено, лишки передавалися безземельним чи малоземельним господарствам⁹⁵⁷.

Пропагівідділ Станіславського обкому КП(б)У до 25 січня 1941 р. мав випустити збірник на допомогу агітаторам «про колгоспне будівництво в області, політично-економічного напрямку» накладом 15 тис. примірників⁹⁵⁸.

Водночас у новостворених колгоспах продовжувалися зловживання владою. У протоколі засідання бюро Тернопільського

---

⁹⁵⁴ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 71 зв.

⁹⁵⁵ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 75.

⁹⁵⁶ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 9 зв.

⁹⁵⁷ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 49, 50.

⁹⁵⁸ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 37.

ОК КП(б)У від 14 квітня 1941 р. зазначалося, що: «в колгоспах Підгаєцького, Новосілківського, Терехівського районів значно роздуті управлінські кадри. Значна частина чоловіків працювали не в полі чи фермі, а на різних керівних посадах. Наприклад, в колгоспі ім. Сталіна Новосілківського району були посади завідувача млина, старшого мельника, котрі керували двома простими мельниками»⁹⁵⁹.

Крім того, участь у колгоспі було небезпечним для життя. 9 березня 1941 р. в с. Гошів Болехівського району Станіславської області пострілом через вікно вбито колгоспника, депутата сільради. 24 квітня двома пострілами через вікно вбито рахівника колгоспу у с. Стриганці Тисменицького району⁹⁶⁰.

Наприкінці 1940 року популярним став жарт: «почалось, як всюди. Наїхали, пограбували, а проче роздали біднякам, щоб потім відібрати. У с. Добринові граф Красіцкі зник разом з Польщею. Мав добрий двір, а в дворі були корови, коні, вівці, а між ними барани. Роздали задарма. Знай, бідняче, все для тебе! А після року: хто дістав барана – необхідно державі здати м'ясо, вовну, молоко, грошовий податок, а від нього ... і кості. А барана різати не вільно. І що думаєте? Барана з'їв бідняк, кості собака, вовну продав, а гроші пропив разом з державою. Оце бараняча політика»⁹⁶¹.

Загалом успіхи у впровадження радянських економічних новацій пояснювались насамперед адміністративним тиском на селян, які залишались прихильниками старих форм господарювання. Особливо сильним тиск став взимку 1940-1941 років. Такі дії органів влади призвели до випадків самогубств селян. Наприклад, в с. Коцюбинці Тернопільської області повісився бідняк Черемих, а в записці написав, коли в нього відібрали землю, то не має чого жити. У с. Васильківці Тернопільської області селянин на очах сільради і енкаведистів після підпису розрізав косою живіт⁹⁶². Подібні акти дещо сповільнили темпи створення колгоспів.

---

⁹⁵⁹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 27.

⁹⁶⁰ ДАІФО. Ф. Р. 295. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 99, 111.

⁹⁶¹ Яр. Барани про баранів // Рогатинське слово. 1941. 23 липня. Ч. 1. С. 3.

⁹⁶² Економічна руїна Галичини під час большевицької окупації // Львівські вісті. 1941. 13 листопада. Ч. 74. С. 3.

3.2. Німецька економічна політика на території Східної Галичини 1941-1944 роки

На початку літа 1941 р. радянська влада у західноукраїнському селі провела форсований збір податків. Люди, щоб їх виконати продавали своє майно. Натомість радянські функціонери за виконання чи перевиконання норм поставок отримували нагороди та премії. Згодом це стане причиною появи серед селян такого явища, як самогубство. Газета «Воля Покуття» повідомляла, що у с. Вишнівка на Станіславщині 7 липня 1941 р. повісилася жінка колишнього сільського активіста М. Мартинюка, який за достроковий збір з селян зерна і м'яса отримав премію 3 000 крб., а в с. Ключів Великий повісився голова колгоспу⁹⁶³.

Початок війни викликав у селян тривожні відчуття. Трохи оговтавшись від шоку перших днів війни, селяни почали забирати з колгоспів до своїх господарств майно, в окремих місцях почали ділити поміж себе націоналізовану радянською владою землю.

Для наведення порядку німецька окупаційна адміністрація за посередництва україномовної преси видавала відозви, у яких закликали: «не можна негайно ділити колгоспну землю. Це мусить бути планово, щоб нікого не скривдити. Тому колгоспи тим часом затримуються та перейменовуються в громадські господарства. Радгоспи стануть державними господарствами. Про поворот поміщицької влади не може бути й мови. Земля, що була в вашому приватному користуванні, та ваші обійстя залишаються вашою власністю. Вони будуть звільнені від податків і повинностей»⁹⁶⁴.

Митрополит Шептицький із свого боку у Відозві від 25 липня 1941 р. до хліборобів зазначав: «селяни-хлібороби: німецька армія визволила Вас... виконуйте точно розпорядження голів Ваших сільрад (війтів) і Німецької армії. Ваші найближчі обов'язки: Політь, сапайте та нищьте бур'яни у картоплі, буряках та ін. Приготовляйте багато сіна та іншої зимової паші для худоби. Поладняйте Ваше рільниче знаряддя. Збирайте збіжжя дбайливо. Збіжжя, якого не потребуєте, відправляйте до збірень-пунктів за винагороду.

---

⁹⁶³ Вісті з сіл // Воля Покуття. 1941. 10 липня. Ч. 2-3. С.4

⁹⁶⁴ Відозва ладу і порядку // Бережанські вісті. 1941. 24 липня. Ч.1. С. 2.

Тільки той, хто доставить свої продукти на пункти, має право на товари широкого вжитку, якщо тільки будуть в першу чергу призначені для сільського населення. Хто продає зерно тайком у невідповідні руки – грішить проти Бога, держави і народу та підлягає суворій карі. М'ясо, молоко, яйця і птицю до найближчого збірного пункту. Доглядайте худобу, але не пасіть там, де можна зібрати сіно. Готуйте рілля до осінньої сівби. Помагайте у праці сусіду. Своєчасно засівайте поле»⁹⁶⁵.

Губернатор Дистрикту Галичина К. Ляш у зверненні від 3 серпня 1941 р. закликав галицьких селян «щиро трудитися на своїх полях» та виконувати розпорядження нової влади». Водночас застерігав, що «усякі шкідництва будуть карані з невблаганною суворістю»⁹⁶⁶. Нова влада нагадувала, що «село – це об'єднання рільників, у котрому один селянин відповідає за другого. Лише тоді, коли ви будете працювати, одержите добру платню і всякі товари першої потреби. Доглядайте добре худобу. Хто не працює, той тратить мешкання, свій город, його будуть карати та відставляти до таборів праці»⁹⁶⁷.

З перших днів окупації німецькі чиновники закликали людей здавати продукти до спеціальних заготівельних пунктів.

Люди, навчені попередньою грошовою реформою радянської влади, боялися продавати сільськогосподарську продукцію, чим спричинили певний її дефіцит у містах. З огляду на це в україномовній пресі з'явилися оголошення, що чинними є всі види валют, в тому числі і радянські карбованці⁹⁶⁸. Дещо згодом німецька влада видала низку розпоряджень для впорядкування фінансових справ. Голова Бережанської української районної управи Фр. Бабяк наголосив, що грошовою одиницею є німецька марка і обіговою одиницею є також марка⁹⁶⁹.

У розпорядженні про введення «золотої» валюти в області Галичина від 25 серпня 1941 р. на основі § 5 установленого декретом Фюрера від 12 вересня 1939 р. з 8 вересня 1941 в «області Галичина

---

⁹⁶⁵ До хліборобів // Бережанські вісті. 1941. 31 липня. Ч. 3. С. 1.

⁹⁶⁶ Заклик до селян Галичини губернатора // Бережанські вісті. 1941. 7 серпня. Ч. 6. С. 1.

⁹⁶⁷ Заклик до селян і сільських робітників // Самостійна Україна. 10 серпня. Ч. 9. С. 4.

⁹⁶⁸ Грошева справа // Терехівлянські вісті. 1941ю 20 липня. Ч. 1. С. 2.

⁹⁶⁹ Оголошення // Бережанські вісті. 1941. 24 липня. Ч. 1. С. 1.

законним середником зарплати є білети на злотих номіналом 500, 100, 50, 20, 10, 5, 2 і 1, що їх випустив Емісійний банк у Польщі. Допущені сталеві монети 50 грошів, 20 і 10. Чинними є колишні польські монети 10, 5, 2, 1 зл. і 50, 20, 10, 5, 2, 1 грошів аж до відкликання, чинними є російські монети 2 і 1 коп. в номіналі 2 і 1 грош. Мешканцям мали обміняти гроші за курсом 5 радянських карбованців за 1 злотий в період з 15 до 27 вересня 1941 рр.» 1 німецька марка, відповідно до розпорядження, прирівнювалася до 2 злотих чинних в Дистрикті Галичина⁹⁷⁰.

Селяни не завжди могли впоратись з обрахунком грошових одиниць. Про це навіть у газеті «Бережанські вісті» надрукували жарт: «було так, як от жінка продає в місті яйця. Міщанка питає ціну і чує відповідь. – За один злотий. – Чому так дорого? – Де ж дорого, подешевшало: давніше було 2 яєць за 1 рубль, а я даю троє. – Але ж злотий – 5 рублів. – Мені, каже селянка, все одно чи злотий чи рубль⁹⁷¹.

Згодом селяни адаптувалося до життя в нових суспільно-політичних реаліях. Принагідно зазначимо, що в різних окупаційних зонах діяли різні правила. Хоча всі вони спрямовувалися на максимальну економічну експлуатацію окупованих територій. Населення цих земель було цілком залежним від нової влади і практично не могло впливати на прийняття рішень. Сільське населення нацисти розцінювали лише як виробника сільськогосподарської продукції, котрі не мали права приймати участь у розподілі продукції⁹⁷².

На території Львівської, Тернопільської та Станіславської областей 1 серпня 1941 р. розпорядженням німецької влади створено нову адміністративну одиницю «Дистрикт Галичина» у складі Генерального Губернаторства з центром у Кракові. У наказі про створення нової адміністративної одиниці серед іншого зазначалося, що «приватна власність має бути знову повернена, свобода Вашого народно-культурного життя забезпечена й вільність релігійних

---

⁹⁷⁰ Розпорядження про введення золотової валюти в області Галичина // Бережанські вісті. 1941. 11 вересня. Ч. 16. С. 1.

⁹⁷¹ Жарт // Бережанські вісті. 1941. 25 вересня. Ч. 20. С. 2.

⁹⁷² Генеральний план «ОСТ» // Военно-исторический журнал. 1960. №1. С. 89.

практик загороджена». Також відповідно до «Розпорядку про тимчасову безпеку цілого совітсько-російського майна в області Галичини» від 1 серпня 1941 все колишнє державне майно переходило у власність уряду Генеральної Губернії⁹⁷³.

Життя селян Галичини регламентували правила та норми, затверджені у Генеральній Губернії, а також постанови та розпорядження місцевих органів влади. Нормативна база, яка видавалася представниками влади, доводилася до місцевого населення за посередництва преси.

Нове законодавство вимагало абсолютного їх виконання, бо в іншому випадку передбачалося жорстокі покарання. Населення зобов'язували виконувати розпорядження нової адміністрації, регламентували норми нічного переміщення населеними пунктами, за негідкорення владі оголошувалася смертна кара. Влада постійно нагадувала населенню, що смертна кара і колективна відповідальність – основні види покарань. Зокрема, § 5 п. 1. декрету фюрера від 12 жовтня 1939 р. не німці, що порушують закони, урядові накази і розпорядження (в тому числі невиконання обов'язку праці) карається смертю⁹⁷⁴.

У Дистрикті Галичина відповідно до розпорядження Генерал-Губернатора запроваджувався обов'язок праці для осіб віком від 18 до 60 років. Обов'язок праці стосувався всіх працездатних громадян, котрі залучалися до роботи в сільському господарстві, для громадських робіт, ремонту доріг та водяної регуляції, при ремонті залізниць тощо. До громадських чи інших робіт викликали представники сільських управ чи представники уряду праці. За виконану роботу виплачувалася винагорода відповідно до встановлених тарифів. За ухиляння від роботи передбачався арешт або відправлення до табору примусових робіт⁹⁷⁵.

Щоб громадяни не уникали виконання обов'язку праці, запроваджувався процес прописки та реєстрації осіб працездатного віку з обмеженням зміни місця проживання та праці. У Генеральній Губернії з 1 квітня 1942 р. діяв так званий «загальний мельдунковий

---

⁹⁷³ Денник розпоряджень для Генерального Губернаторства. 1941. С. 1, 4.

⁹⁷⁴ Курилишин К. Українське життя... С. 55, 57.

⁹⁷⁵ Курилишин К. Українське життя... С. 61.

обов'язок», відповідно до якого усі, хто покидав населений пункт більше, як на два місяці, мав повідомляти відповідні структури. Зазвичай, цими питаннями на селі опікувалися війти. Крім того, з 1942 р. всі громадяни Галичини підлягали обов'язковому «поліційному оголошенню». Ця форма реєстрації громадян передбачали три пункти: прибуття до нової громади, вибуття з громади та зміна мешкання всередині громади⁹⁷⁶.

На основі наказу Проводу Відділу пропаганди з 16 серпня 1941 р. № Р/Н 16841 «всі заробкуючі сільські музики Дистрикту Галичина мали зареєструватися в Краєвому інституті Народної Творчості у Львові, отримати тимчасові легітимації для виконання свого фаху і сплати відповідних податкових платежів»⁹⁷⁷.

Нова влада запровадила прибутковий, сільськогосподарський та низку інших податків і повинностей. Відповідно до Першого Розпорядку про Скарбову Адміністрацію в області Галичини з 12 год. 1 серпня 1941 р. безпосередні податки будуть такі, які діють в Генеральній Губернії. Збором податків та обов'язкових державних поставок відав Головний фінансовий відділ. Йому підпорядковувалися скарбові інспекторати, філії котрих діяли у містах Львів, Самбір, Станіслав, Коломия, Тернопіль, Золочів. Цим розпорядження встановлювався і податок на нерухомість⁹⁷⁸.

На осіб, що займалися ремеслом чи іншим видом діяльності в селах, поширювався «Розпорядок про вибирання данини з мешканців від 29 жовтня 1941р.», відповідно до якого, у кого дохід був менше 10000 зл. платили 25 зл., від 10000 до 15000 – 50 зл., від 15000 до 20000 – 75 зл., від 20000 до 30000 – 100 зл., від 30000 до 40000 – 125, від 40000 до 50000 – 150, від 50000 до 100000 – 300, а далі за кожні наступні 100000 підвищувалася сума від 300 до 500 злотих»⁹⁷⁹.

Сільські ремісники у 1941 р. звільнялися від сплати промислового податку за 1941 р.⁹⁸⁰.

---

⁹⁷⁶ Курилишин К. Українське життя... С. 60.

⁹⁷⁷ Загальний мельдунковий обов'язок // Львівські вісті. 1941. 22 серпня. Ч. 12. С. 4.

⁹⁷⁸ Денник розпоряджень для Генерального Губернаторства. 1941. С. 7, 84.

⁹⁷⁹ Денник розпоряджень для Генерального Губернаторства. 1941. С. 81.

⁹⁸⁰ Промисловий податок на 1941 р. // Українські вісті. 21 грудня. Ч. 81. С. 2.

Прибутковий податок платили всі особи віком від 18 років. Ставка: до 2000 зл. – 12 зл./рік, 2000 до 10000 – 25 зл./рік, від 10000 до 15000 – 50 зл., від 15000 до 20000 – 75 зл., від 20000 до 30000 – 100 зл., від 30000 до 40000 – 125, від 40000 до 50000 – 150, від 50000 до 100000 – 300, а далі за кожні наступні 100000 підвищувалася сума від 300 до 500 злотих. Громада могла звільнити від сплати податку осіб, що мали незначний дохід або тих, хто брав допомогу в суспільній опіці⁹⁸¹. Прибутковий податок сплачували чотири рази на рік 10 березня, 1 червня, 10 вересня і 10 грудня поточного фінансового року⁹⁸².

З 1.04.42 р. окупаційна влада запровадила додатково до сільськогосподарського податку військовий податок. Його розмір становив 200% основної суми сільськогосподарського податку. З господарств, що володіли до 50 га знімали 200% державного ґрунтового податку. Хто мав більше 50 га, то брали 100%. Податок сплачувався двічі на рік 31 травня та 15 вересня відповідного календарного року⁹⁸³. Дію військового податку розпорядженням заступника Генерального Губернатора Бюлера від 5 лютого 1943 р. продовжено і на 1943 р. Його потрібно було сплачувати в період з 30 квітня по 15 листопада, крім того військовий податок брали і від нерухомості, звільненої від державного ґрунтового податку⁹⁸⁴.

На 1941-1942 бюджетні роки тимчасово ввели податок на собак. 50% знижку давали собакам, які охороняли заводи, склади. Звільнення від сплати податку давав окружний староста. Річні ставки: за одного собаку 20 зл., за 2-х 30, за 3-х 40. Для прикладу, у містах за одного собаку – 30, за 2-х – 40, за 3-х – 50, а за собаку у звіринці – 80 зл. Хто не заплатив, тому штраф 100% податку, крім того, що собаколов мав стратити собаку. Разом з тим страта собаки не звільняла власника від сплати податку і покарання. Інколи селяни писали прохання до місцевої влади, щоб та давала дозвіл тимчасово не платити цього податку.

---

⁹⁸¹ Денник розпоряджень для Генерального Губернаторства. 1941. С. 137, 138.

⁹⁸² Прибутковий податок // Останні вісті. 1941. 27 листопада. Ч. 17. С. 4.

⁹⁸³ Денник розпоряджень для Генерального Губернаторства. 1941. С. 191.

⁹⁸⁴ Денник розпоряджень для Генерального Губернаторства. 1941. С. 71.

Наказом окупаційної влади собак поза оселями слід випроваджувати на прив'язі. Те саме і стосовно сторожових собак. Собаки і коти, які знайдуться за 50 м. від обійстя, будуть застрілені, зловлені без відшкодування. Хто діятиме проти припису, той буде покараним до 250 золотих, а у випадку несплати – арештом⁹⁸⁵.

Селяни, які намагалися ухилитися від сплати податків чи виконання трудових повинностей, чекали високі штрафи грошима, а у випадку повторного порушення чи несплати штрафу підлягали тюремному ув'язненню. Зокрема, ті, хто вчасно не сплатив податків через місяць від крайнього терміну, підлягав арешту на 3 місяці. Дія, вчинена повторно, каралася арештом на невизначений термін⁹⁸⁶.

Розпорядженням Г.Франка від 23 вересня 1943 р. за махінації з податками передбачався штраф до 200 000 зл.⁹⁸⁷

Попри запроваджені німецькою владою податків основним завданням окупаційної адміністрації у перші місяці війни було забезпечення максимальної здачі сільськогосподарської продукції селянами. Для цього використовували обов'язкові державні сільськогосподарські поставки – контингенти. «Контингент – податок, коли кожен селянин добровільно своєчасно з повним розумінням віддає те, що належить державі. За це отримує картки на одяг, взуття, товари за кооперативи (цукор, нафту) і платити урядову ціну». Окупаційна адміністрація закликала селян слідкувати один за одним, щоб всі здали контингент⁹⁸⁸.

Сплата земельного податку та норми поставок контингенту регламентувалися «Запорядком про ґрунтовий податок у області Галичина» від 7 листопада 1941 р., відповідно до положень якого податок нараховували лише за частину 1941 року.

Згідно розпоряджень окупаційної адміністрації у Східній Галичині діяли наступні норми контингенту основних сільськогосподарських культур: 100 кг зерна від 1 га посіву, 800 кг картоплі за 1 га, 20% курей і качок, 50% гусей, м'яса телячого,

---

⁹⁸⁵ Наказ окружного старости Асбаха // Бережанські вісті. 1941. 6 листопада. Ч. 30. С. 3.

⁹⁸⁶ Вісник Розпоряджень для Генеральної Губернії. 1943. р. С. 422.

⁹⁸⁷ Вісник Розпоряджень для Генеральної Губернії. 1943 р. С. 606.

⁹⁸⁸ Обов'язок села у воєнний час // Бережанські вісті. 1941. 11 грудня. Ч 39. С. 2.

волового і вепрового⁹⁸⁹. За доставлене збіжжя платили за державними цінами. За кожні здані 100 кг пшениці 90 крб., та додатково 10 крб. премії, за 100 кг жита – 70 крб. та 10 крб. премії. Премію давали тим, хто виконав поставки до кінця вересня 1941 р.⁹⁹⁰.

В такий спосіб створювалася видимість, що продукти не вилучаються, а викупуваються. Однак за виручені кошти селяни майже нічого не могли придбати для себе. Для прикладу, 1 день лікування в лікарні коштував 20 крб., 1 огляд лікаря – 5 крб. Хто не мав грошей лікували безкоштовно за довідкою сільської управи⁹⁹¹.

Якщо вологість зерна перевищувала 16% знімали за кожні 100 кг жита/пшениці 0.25 зл., ячмінь/овес – 0.20 зл., стручкові плоди – 0.50 зл. Якщо норма вологості перевищувала на 2% від 16 %, то знімали за кожен % на 0.20 зл. за 100 кг⁹⁹².

Загалом не можна стверджувати про сталість цих норм, адже місцеві керівники часто змінювали розміри поставок на свій розсуд. Наприклад, 15 вересня 1941 р. керівник сільськогосподарського відділу Тернопільщини встановив контингент для Зборівського повіту у розмірі 120 000 ц пшениці та жита, 107 000 ц ячменю і вівса. На всі закиди, що норми явно завищені, відповідь була однозначною: «контингент є остаточний і ненарушимий». До 15 жовтня необхідно було здати все збіжжя. Для власних потреб дозволялося залишити 150 кг пшениці, максимум 50% від зібраного вівса і 25 % ячменю. У разі невиконання поставок передбачалася конфіскація всього урожаю. При здачі контингенту можна було замінювати зерно ячменю на овес, жито на пшеницю і в зворотній пропорції⁹⁹³.

Щоб пришвидшити збір урожаю та прискорити виконання норм сільськогосподарських поставок, влада Коломийського, Снятинського і Городенківського повіту просила місцевих господарів, щоб на час жнив приймали на роботу гуцулів⁹⁹⁴. При цьому регламентувалися

---

⁹⁸⁹ Постачаймо контингент // Жовківські вісті. 1941. 19 жовтня. Ч. 18. С. 1.

⁹⁹⁰ Хлібороби Галичини! // Зборівські вісті. 1941. 31 серпня. № 2. С. 4.

⁹⁹¹ До селян Бережанського району // Бережанські вісті. 1941. 10 серпня. Ч. 7. С. 2.

⁹⁹² Вісник Розпоряджень для Генеральної Губернії. 1943. С. 453.

⁹⁹³ Доставка збіжжя // Зборівські вісті. 1941. 21 вересня. № 4. С. 4.

⁹⁹⁴ В селах округи // Воля покуття. 1941. 10 липня. Ч. 2-3. С. 4.

норми оплати праці найманих працівників: «1 кг хлібного збіжжя за 1 день робіт натуроплатою»⁹⁹⁵.

На час виконання контингентів Губернатор Галичини заборонив вільний продаж картоплі, крім урядових пунктів. За недотримання вимог передбачався арешт до 3 місяців або 10 000 зл. та конфіскація всіх запасів⁹⁹⁶.

На час виконання зернових контингентів закривалися усі млини відповідно до розпорядження начальника обласного господарського уряду підпор. Сірка. Наявні запаси зерна молоти з дозволу управи повіту або збірної громади. Прохання про запуск млина громади мали подавати до окружного господарського уряду. З 10 жовтня 1941 р. господарям мали видавати довідки на перемелювання тимчасово по 20 кг хлібного збіжжя на 1 члена родини. Для круп з пашного збіжжя, проса, гречки видавали довідки по 10 кг на одного члена родини. Дальша доля видачі довідок залежала від виконання контингентів. Селяни мали молоти в тому млині, на який виписувалася довідка. Довідку потрібно було мати при собі під час транспортування зерна до і з млина. Після помолу зерна довідку потрібно було здати в управу, яка її видала. Брати гроші за помол зерна заборонено. Мельники оплату брати натурою перед помолом. За жито, пшеницю, із співвідношення за 100 кг зерна на муку або грисік 20 кг, з чого 5 кг млин платить грішми встановлений податок. За пашне збіжжя (ячмінь, овес, мішанка) на муку або крупу 15%, на дерть – 8%, на роздушений корм – 6%. За гречку і просо на муку чи крупи – 30%⁹⁹⁷.

Ріпак для контингенту селяни мали здавати у співвідношенні 25% урожаю собі на насіння, а 75% державі⁹⁹⁸.

У 1942 році часові межі здачі контингентів дещо змінили. 60% визначеної норми потрібно було виконати до кінця вересня, а решту до 30 листопада. Якщо попереднього року норми поставок визначала окупаційна адміністрація, то у цьому році з метою справедливого та рівномірного накладення поставок створювалися так звані

---

⁹⁹⁵ Денник розпоряджень для Генерального Губернаторства. 1941 р. С. 463.

⁹⁹⁶ Оголошення // Останні вісті. 1941. 4 жовтня. Ч. 6. С. 1.

⁹⁹⁷ Зарядження у справі контингентів // Теробовлянські вісті. 1941. 10 жовтня. Ч. 24. С. 2-3.

⁹⁹⁸ Ріпак для контингенту // Українські вісті. 1941. 28 серпня. Ч. 41. С. 3.

контингентів комісії з числа членів сільської управи, місцевих священників та авторитетних господарів.

Розпорядженням Г. Франка від 23 вересня 1943 р. було змінено терміни сплати ґрунтового податку, які потрібно було вносити до 30 квітня і 15 жовтня наступного господарського року⁹⁹⁹. Щоб контролювати ринок сільськогосподарської продукції, окупаційна адміністрація у перші місяці приступила до упорядкування базарної торгівлі. Влада визначала дні та час торгів, а також перелік продуктів, якими дозволялося торгувати. Зокрема, в Коломиї, Косові, Снятині, Заболотіві, Кутах, Печеніжині можна було торгувати лише у вівторок та п'ятницю з 8-ї до 15-ї години. Гуртова та обмінна торгівля заборонялися. Також заборонено продавати зерно і борошно, кукурудзу, гречку, просо, картоплю, м'ясо, рогату худобу, овець, свиней, олію, молоко і молокопродукти. За порушення припису передбачено штраф у розмірі 1000 зл.¹⁰⁰⁰. Щоб попередити подібні порушення, на сторінках україномовної преси публікували такого типу повідомлення: «Матильда Пачковська з с. Клепарова забула про ціни і брала на ринку по 60 крб. Забрали до поліції, де вона прийняла тверді ціни»¹⁰⁰¹.

Закупівлю товарів першої необхідності селяни здійснювали лише за виданими окупантами спеціальними талонами, що підтверджували виконання ними норм постачання сільськогосподарської продукції. За здане насіння олійних культур: преміальний квит «О» передбачав відпуск текстилю на 20% вартості доставленого зерна за 100 кг. Крім того, давали ½ л горілки, ½ л нафти. За бажанням давали 3 л їдогого олію і 30 кг макухи. За здане зерно квит «А» давали додатково ½ л горілки та 1 л нафти. За лляні коноплі квит «Г» відпускали текстилю на 25% вартості, додатково відпускали на 25% горілки. За картоплю відпускали на квит залізо від ¼ до 1/3 від вартості зданого контингенту, додатково 2 л горілки та 150 папірос за кожну здану тону. Яйця оплачувалися за кожен зданий кг, приділяли ½ кг цукру¹⁰⁰². Окремо встановлювалися спеціальні преміальні норми.

---

⁹⁹⁹ Вісник Розпоряджень для Генеральної Губернії. 1943. С. 583.

¹⁰⁰⁰ Оголошення // Воля Покуття. 1941. 7 грудня. Ч. 30. С. 4.

¹⁰⁰¹ Порушники законів // Львівські вісті. 1941. 17-18 серпня. Ч. 8. С. 4.

¹⁰⁰² Премії // Чортківська думка. 1941. 20 вересня. Ч. 5. С. 5.

За здані 100 кг ярини отримували 50 папірос, $\frac{1}{4}$ л. горілки і $\frac{1}{4}$ кг. мармеладу або масло меду. За 100 кг цибулі – 100 папірос, $\frac{1}{2}$ л. горілки і $\frac{1}{4}$ кг мармеладу чи масло меду. За зернисті або кісточкові овочі I сорту – 100 папірос, $\frac{1}{2}$ л. горілки, 1 кг мармеладу, II сорту – 100 папірос, $\frac{1}{4}$ л горілки і 1 кг мармеладу¹⁰⁰³. Тим, хто до 1 лютого 1942 р. здав половину положеного контингенту, давали премію. Для прикладу, за 100 кг насіння конюшини давали 100 кг цукру, 10 літрів нафти, 10 л горілки, 1000 шт. папіросів та 15 кусків мила¹⁰⁰⁴. У с. Тростянець Бережанської округи отримано за вчасно зданий контингент: 54 м фланелі по 3.50 зл./м, 35,5 м підшивки, по 5,90 зл./м, 27 м перкалю по 1,29 зл./м, 20 м сукна на одяг по 50 зл./м, 15 коців по 13,30 зл./шт., а також залізо і шкіру¹⁰⁰⁵.

У 1943-1944 роках преміювальну систему дещо змінили. За здані продукти селянам нараховували преміальні одиниці. Крім урядової ціни на кожних 100 преміальних одиниць давали преміальні марки ціною 10 пунктів. Відповідно до спеціальної таблиці нараховані пункти обмінювалися на товари загального вжитку. Зокрема, 10 пунктів = 2 пункти текстилю, 1 п. заліза = $\frac{1}{4}$ кг заліза, 1 п. шкіряних товарів = по ціні товару 1 зл., 1 п. засобів миття і свічок = цін товару по ціні 1 зл., 1 п. речей домашнього вжитку = 0.5 зл. ціни товару, 2 п. горілки = $\frac{1}{4}$ літра, 2 п. цигарок = 15 шт. цигарок. 10 п. = 400 метрів ниток. Преміальні норми за 100 кг зданих зернових продуктів нараховувалися наступним чином: жито 100 п., пшениця 130, ячмінь 100, овес 80, кукурудза 100, гречка 100, просо 100, горох жовтий 200, зелений горох 200, звичайний горох 150, боби 200, сочевиця 200, рапс 350, льон 300, конопля 250, мак 500, гірчиця 300, соняшник 300. Картоплю купували за 1 кг 1 зл. = 3 пункти. Продукти садівництва 1 зл. = 1 пункт¹⁰⁰⁶.

Хто не виконував норм контингентів, той оголошувався саботажником, підлягав високим штрафам, конфіскації всієї сільськогосподарської продукції та реманенту, а в особливих

---

¹⁰⁰³ Збільшення премії за здані продукти // Голос Підкарпаття. 1942. 22 листопада. Ч. 13. (47). С. 5.

¹⁰⁰⁴ Премії за контингент // Тризуб. 1942. 8 лютого. Ч. 5. (29). С. 4.

¹⁰⁰⁵ Реалізація премій за точну здачу контингентів // Львівські вісті. 1942. 10 листопада. Ч. 256 (310). С. 5.

¹⁰⁰⁶ Додаток до урядового вісника губернатора Галицької області. 1943 р. С. 5.

випадках – відправленню до таборів примусової праці на термін від 2 до 6 місяців.

Крім того, за нанесення шкоди державним сіножатям (випасом худоби або нищенням трав) передбачався штраф 1000 зл.¹⁰⁰⁷.

Губернатор Галичини на час виконання контингентів заборонив вільний продаж картоплі, крім урядових пунктів. За недотримання вимог – арешт до 3 місяців або 10 000 зл. та конфіскація всіх запасів¹⁰⁰⁸.

Після здачі контингентів залишки продукції селяни мали право вільно продавати, але не на ринках, а лише через мережу державних заготівельних контор чи за посередництва українських кооперативних організацій за чітко регламентованими цінами. Розпорядженням Центральної сільськогосподарської станиці Дистрикту Галичина від 29 серпня 1942 р. до здачі контингенту мешканцям сіл Галичини було заборонено продавати птицю, яйця та мед.

11 липня 1942 р. відповідно до розпорядження генерал-губернатора Г. Франка в Дистрикті Галичина на час збору урожаю від 1 серпня до 1 листопада 1942 р. у селах було запроваджено надзвичайний стан.

У 1943 р. надзвичайний стан у селах запроваджувався з 15 липня до 20 грудня. Окрім того часопис «Сільський господар» повідомив, що до 31 серпня 1943 р. з метою охорони пшеничних полів від злодіїв заборонено перебувати на полях, польових дорогах і випасати худобу з 22-ї до 5-ї год. Поліція мала право застосовувати зброю до порушників¹⁰⁰⁹.

Також на час жнив наказом губернатора Дистрикту Галичина від 25.02.1943 р. переносили на найближчі неділі всі релігійні свята, які випадали серед тижня Трьох царів, Вознесіння Господнє, Божого Тіла, Всіх Святих¹⁰¹⁰.

Стимулювали виконання контингентів і за допомогою пропагандистських фільмів, котрі транслювалися протягом лютого-

---

¹⁰⁰⁷ Ціна за використання підвод // Воля покуття. 1941. 30 листопада. Ч. 29. С. 2.

¹⁰⁰⁸ Оголошення // Останні вісті. 1941. 4 жовтня. Ч. 6. С. 1.

¹⁰⁰⁹ Постанова уряду Генеральної Губернії // Сільський господар. 1943. 15 серпня. Ч. 33. С. 6.

¹⁰¹⁰ Вісник Розпоряджень для Генеральної Губернії. 1943 р. С. 112.

березня 1943 р. в кінотеатрах окружних міст відповідно до затвердженого графіку¹⁰¹¹.

Нацистська адміністрація всупереч надіям місцевого населення політики щодо націоналізованої більшовиками землі не переглядала. На місці створених у 1940-1941 роках колективних господарств німці утворили державні господарства лігеншафти, хоч нові господарі декларували ліквідацію колгоспної системи. Разом з тим залишалися і одноосібні господарства.

За губернаторства Карла Ляша з серпня 1941 по січень 1942 рр. в Галичині не відбулося радикальних аграрних перетворень, хоч частину колгоспних земель і було повернуто селянам, але не на правах власності, а лише в короткострокову оренду. Натомість новий губернатор Отто Вехтер 17 лютого 1942 р. виступив з ініціативою надання селянам землі у приватну власність, мотивуючи це тим, що селяни почнуть працювати продуктивніше, від чого зросли б контингенти та розміри податків. У 1942 р. вище нацистське командування не було готовим до таких кроків.

На основі отриманого від Г. Гімлера листа, у якому О. Вехтерові дозволялося надати право приватної власності на землю тим селянам, що повністю і своєчасно виконали державні поставки за 1941 і 1942 роки, губернатор розпорядженням від 24 квітня 1943 р. дозволив приватну власність на землю, націоналізовану за радянської влади¹⁰¹². Проте на практиці дане розпорядження так і не було виконане.

Крім того, німецька адміністрація організувала в Галичині кампанії по збору різноманітних речей, старих металевих виробів, вживаного одягу, використаного паперу та гуми. Розпорядженням про збірку відпадків сільські жителі Галичини повинні були здавати усі відходи заліза, ганчір'я, медалі, пляшки, папір, волосся, гуму, шерсть і кості¹⁰¹³.

Зокрема, Самбірська німецька повітова господарська команда повідомляла, що всі шкіри, сирі і виправлені, як всі вуха, шерсть, роги, копита належить віддавати на урядові станиці шкір у Самборі.

---

¹⁰¹¹ У справах контингентів // Тереховлянські вісті. 1943. 21 лютого. Ч. 8. (173). С. 5.

¹⁰¹² Денник розпоряджень для Генерального Губернаторства. 1943. С. 633.

¹⁰¹³ У справі відпадків // Львівські вісті. 1943. 2 травня. Ч. 18. (183). С. 5.

За це оплатять по державних цінах. Хто утаїть, буде покараний¹⁰¹⁴. На сторінках україномовної преси селян закликали здавати кожухи і теплий одяг для потреб німецької армії. Зокрема, акції збору відбувалися у селах Ворохта і Татарів на Станіславщині¹⁰¹⁵

Поряд зі збором харчів німецька військова адміністрація намагалася налагодити комінкацію. Адже, якщо між великими населеними пунктами ще існували більш-менш пристойні шляхи, то в сільській місцевості їх стан був просто катастрофічний. Часто навесні і восени серед села коні топилися по шию і не могли тягнути порожнього воза. Господарі охали, ахали, лаялися невідомо на кого за поганий шлях, але при тому нічого не робили¹⁰¹⁶.

Поточним ремонтом доріг займалися військові саперні відділи. Згодом почали залучати селян, запровадивши «шарваркові обов'язки». Восени 1941 р. влада рекомендувала місцевим громадам провести так звані «дні вулиць» та «дні шляхів». Під час цих заходів селяни мали виконати поточний ремонт шляхів та мостів¹⁰¹⁷. У населених пунктах викопати при дорогах для відведення води зливні рови. На узбіччях доріг загального користування усунути забур'яненість і в подальшому його не допускати. Влада у свою сергу мала допомогати громадам технікою, морально і визначенням дня початку робіт¹⁰¹⁸.

В 1942 «шляховий тиждень» проголошувався з 22 до 27 червня. В цей час всі чоловіки і жінки старші 16 років без постійної роботи мали зголоситися до «свого найближчого шляховика» з власним інвентарем. Робочий день тривав 10 годин. За невиконання розпорядження передбачався штраф до 100 зл. за кожен день або відправлення до карного табору праці у Львові¹⁰¹⁹.

Шарваркові повинності нараховувалися відповідно до земельного податку і не могли перевищувати його розмірів на 200%. Збільшення норм регламентував окружний староста. Ставка оплати для

---

¹⁰¹⁴ Оголошення // Самбірські вісті. 1941. 14 серпня. Ч. 4. С. 3.

¹⁰¹⁵ Оголошення // Тризуб. 1942. 15 лютого. Ч. 6.(30). С. 4.

¹⁰¹⁶ Христинич Я. Про дбайливого і байдужого господаря // Воля покуття. 1941. 7 серпня. Ч. 17. С. 3.

¹⁰¹⁷ Вісник Розпоряджень для Генеральної Губернії. 1943 р. С. 6.

¹⁰¹⁸ День вілиці // Воля покуття. 1941. 28 вересня. Ч. 19-20. С. 3.

¹⁰¹⁹ Шляховий тиждень // Станіславське слово. 1942. 21 червня. Ч. 60. С. 4.

однокінної підводи становила 12 зл./день, двокінної – 20 зл./день, оплата праці візника 4 зл./день на одного чоловіка. Підводи використовувалися для виконання робіт на віддалі до 6 км, особи, зобов'язані до роботи, мали працювати на відстані не далше за 4 км. Відшкодування за шарваркові роботи передбачалися в тому випадку, коли обсяг роботи перевищував шарваркові норми.

Звільнення від цього обов'язку у виняткових обставинах міг надати окружний староста. Хто не виконував обов'язку – штраф 1000 зл., а у випадку несплати – арешт до трьох місяців¹⁰²⁰. Як виняток, окружні господарства могли цілком або частково звільнити сільських агрономів від шарваркової повинності та виконання гужповинностей¹⁰²¹.

В окремих випадках окупаційна влада, крім покарань селян, використовувала і систему премій. Наприклад, грошовою винагородою премійовано волосного старосту с. Пустомити В. Боровика та дорожника І. Гавенка за відбудування 12 км дороги в селі¹⁰²².

У зимовий період місцеве населення залучали до очищення шляхів від снігу. Взимку 1941-1942 рр. дороги очищали від снігу за допомогою дерев'яних плугів на кінній тязі, залізним плугом на тракторній тязі та автомобілів з почепленими плугами. Подібні засоби використовували переважно військові саперні підрозділи. Для розчищення більшості шляхів використовували працю «колон загортачів снігу з лопатами». Такий вид робіт вимагав кооперації кількох сільських громад¹⁰²³. Обов'язок чищення доріг виконували всі громадяни віком від 15 до 60 років. Відповідальність за виконання цих робіт лежала на війтах громад. Було розроблено окремий графік, який регламентував кількість залучених до виконання робіт селян.

Так, якщо встановлено I «алярмовий» ступінь (легкий сніг) працювали малі робітничі громади. Якщо встановлено II «алярмовий» ступінь (сильний сніг, але рух не перекритий), збирають населення міст і сіл віддалених на 5 км. від дороги. Якщо встановлено III

---

¹⁰²⁰ Оголошення // Останні вісті. 1943. 2 лютого. Ч. 21 (441) С. 4.

¹⁰²¹ Сільські агрономи // Чортківська думка. 1943. 17 січня. Ч. 3 (68). С. 2.

¹⁰²² Грошова винагорода для старост сіл // Нові вісті. 1942. Жовтень. С. 1.

¹⁰²³ Будемо їздити зразковим шляхом // Золочівське слово. 1941. 14 грудня. Ч. 9. С. 3.

«алярмовий» ступінь (дуже сильний сніг, перекрито дороги), збиралося все населення, котре проживало до 5 км від дороги. Також залучалися «рятункові команди» з сіл в окрузі 10 км до доріг. За невиконання наказів вїта був штраф 500 зл. За зволікання чищення доріг для вїтів штраф 1000 зл.¹⁰²⁴. Крім того, влада забороняла викидати сніг з подвір'їв на проїжджу частину дороги, за що передбачено значні штрафи¹⁰²⁵. Крім того, під час ожеледиці селяни мали посипати дороги піском або попелом.

Відповідно до поліційного розпорядження від 30.10.1943 р. про вуличні таблички повітовий староста вимагав встановити в селах на перехрестях вулиць таблиць із вказанням їх назв латинськими буквами, крім того, на будинках рекомендували встановлювати номери¹⁰²⁶.

Ще однією повинністю для селян були так звані «форшпани» – обов'язок перевозити певні товари чи контингент на вимогу представника окупаційної адміністрації, чи вїта. Цей обов'язок нагадував радянські гуж повинності з тою різницею, що німці надані послуги символічно оплачували. Зокрема, на Прикарпатті за використання підвод (форшпани) однокінний отримував за один день роботи 9-12 зл., відповідно парний – 15-18 зл. Всяка відмова оплатити за встановленими тарифами для замовника послуг грозила штрафом 1000 зл.¹⁰²⁷. За відмову організувати перевезення селянами с. Іспас окружного старосту оштрафували на 1000 зл, а солтиса на 100 зл¹⁰²⁸. Разом з тим відмова селян виконувати згадані повинності тягнула за собою відповідні покарання. Наприклад, газета «Воля Покуття» повідомляла, що за невиконання форшпанів покарали низку господарів й при цьому кожного оштрафували на 500 зл. Крім того, вони мали возити визначені для них норми без оплати відповідно до наказу окружного старости Фолькмана¹⁰²⁹.

Ще одним обов'язком селян перед німецькою владою стало примусове протипожежне страхування житлових будинків та

---

¹⁰²⁴ Засторога // Бережанські вісті. 1941. 21 грудня. Ч. 23. С. 6.

¹⁰²⁵ Оголошення // Тризуб. 1943. 17 січня. Ч. 3. (168). С. 5.

¹⁰²⁶ Вісник розпоряджень для Генеральної губернії. 1943 р. С. 638.

¹⁰²⁷ Розцінки за форшпани // Воля Покуття. 1941. 30 листопада. Ч. 29. С. 3.

¹⁰²⁸ Оголошення // Воля Покуття. 1942. 3 травня. Ч. 29 (78). С. 6.

¹⁰²⁹ Вісті з сіл // Воля Покуття. 1942. 31 травня. Ч. 33 (82). С. 6.

господарських споруд, запроваджене розпорядженням від 16 січня 1942 р. Генерального Губернатора Г. Франка. Принагідно відзначимо, що такої повинності німецькі селяни не мали. Виконання цієї повинності стимулювали різноманітними способами. Від елементарного залякування штрафами та арештами, до публікації в україномовній пресі повідомлень про відшкодування громадянам у випадку пожеж, як це мало місце у селах Осівці, Бобулинці і Білявинці на Тернопільщині, де згоріло 860 хат, проте держава виплатила селянам 1.5 млн. зл. допомоги¹⁰³⁰.

Влада вимагала, щоб при кожній хаті була «бочка з водою, гак на довгій жердці, мітла до здушування іскор, драбина, відра».

Виконанням контингенту меду та іншої продукції бджільництва опікувався створений у Львові при хліборобській палаті «Союз пасічників при Дистрикті Галичина». В його складі діяло товариство «Рій», яке безпосередньо скуповувало в селян мед та віск. Разом з тим постачало членам товариства необхідний інвентар, вощину та розподіляло цукор для підгодівлі бджіл¹⁰³¹. При вступі в товариство обралася одноразова плата 1 зл. та щорічний внесок 10 зл. Кожен член товариства, коли здавав заготівельним організаціям мед за державними цінами, отримував за державною ціною 7 кг цукру на 1 бджолосім'ю, крім того, для догодівлі за 1 кг зданого меду, додатково 2 кг цукру¹⁰³². Зазначимо, що у 1942 р. Союз пасічників нараховував 22800 членів, у власності яких було 225 000 вуликів. Для порівняння, на території Східної Галичини станом на вересень 1939 р. було офіційно зареєстровано 1 000 000 бджолосімей.

Крім сплати обов'язкових державних податків та виконанні всіх повинностей, додатково з українських селян збирали так званий «Національний податок» для Українського Центрального Комітету. Дані кошти спрямовувалися для потреб полонених українців, допомоги голодуючим, підтримки діяльності українських освітніх закладів. Тих господарів, хто не здавав, ганьбили в кожній україномовній газеті, де систематично друкували списки тих, хто жертвував і тих, хто ігнорував. Відповідальним на місцях за збір

---

¹⁰³⁰ Зла будова коминів – причина пожеж // Львівські вісті. 1943. 29 березня. Ч. 68 (489). С. 5.

¹⁰³¹ Допомога пасічникам // Тризуб. 1942. 1 лютого. Ч. 4 (28). С. 4.

¹⁰³² Оголошення // Голос Підкарпаття. 1942. 23 березня. № 35. (109). С. 3.

цього податку був Український Повітовий Комітет¹⁰³³. Для прикладу, до половини травня 1942 р. громади Скільщини сплатили 14 986 зл. національного податку¹⁰³⁴.

Українських селян спонукали допомагати учням та студентству купували т.зв. «цеголки» студентського фонду номіналом 1, 2, 5 зл. Таким чином у 1942 р. зібрано 7 тис зл. на потреби учнівської молоді. Окремі села купували від 50 до 100 цеголок¹⁰³⁵. Динаміку підтримки такого виду платежів ілюструє публікація у газеті «Чортківська думка» статистики по Бережанському повіту за 1942 р. З сіл повіту до УОК давали датки. Так, у с. Шибалин найбідніше в окрузі дали 328 зл. і купили цеголок на 150 зл., у с. Стриганівці зібрали 311 зл., у с. Вівся зібрали 185 зл., у с. Вербів – 152 зл., у с. Куряни – 112 зл., с. Тригуби – 90 зл. Селяни, що були членами українських культурно-освітніх товариств, добровільно на потреби цих товариств сплачували на рік відповідно до кількості землі: за 2 морги – 1 зл., 2,5 морг. – по 0.5 зл. від морга, 6-10 морг. – по 0.7 зл. від морга, 11-20 морг. – по 1 зл./морг, понад 20 морг. – по 1,5 зл. від морга¹⁰³⁶.

Спеціальним розпорядженням регламентувалася здача селянами державі молокопродуктів. У 1941 р. кожен селянин, що тримав корову, має здавати у приймальні пункти наступні норми молока: з 1 корови 1 л/день, з 2 корів – 2,5 л, 3 – 4 л, 4 – 6 л, 5 – 10 л. Крім того, влада заборонила відбирання та продаж сметани, виготовлення в домашніх умовах масла, продаж молока приватним особам та докормлення телят молоком¹⁰³⁷.

У випадку не виконання норм поставок передбачався штраф 3000 зл. або 28 днів арешту¹⁰³⁸. Для прикладу, за невиконання контингенту молока на с. Рожнів наклали 2000 зл. штрафу, а на вїта персонально 200 зл.¹⁰³⁹.

У 1943 році норми здачі селянами молока і масла влада переглянула. У наказі керівника головного відділу прохарчування і

---

¹⁰³³ Господарські справи // Тереховлянські вісті. 1941. 7 грудня. Ч. 78. С. 3.

¹⁰³⁴ Вісті з сіл // Рідна земля. 1942. 5 липня. Ч. 27 (39). С. 6.

¹⁰³⁵ Вісті з сіл // Чортківська думка. 1942. 1 листопада. Ч. 11 (44). С. 7.

¹⁰³⁶ Національний податок // Рогатинське слово. 1941. 3 грудня. Ч. 19. С. 3.

¹⁰³⁷ Наказ окружного старости підпоручика Манна // Золочівське слово. 1941. 19 жовтня. Ч. 1. С. 4.

¹⁰³⁸ Контингент молока // Стрийські вісті. 1941. 5 жовтня. Ч. 22. С. 2.

¹⁰³⁹ Засторога // Воля покуття. 1942. 3 травня. Ч. 29 (78). С. 3.

сільського господарства уряду Генеральної Губернії Навмана від 27 лютого 1943 р. серед іншого зазначалося: «кожен, хто мав корову, в рік мав здати найменше 800 кг молока від корови». При тому, якщо було теля, яке плекалося більше 6 місяців, то зменшували норму до 500 кг. Вміст жиру в молоці мав бути не меншим 2,7% і цей відсоток не можна було порушувати. Молоко з меншим вмістом жиру приймалося, але не зараховувалося до виконання норм поставки. У тому випадку, коли господар не міг виконати норми поставки, губернатор області міг дозволити здати молочарні 25 кг масла в рік на одну корову, а якщо було теля, то 15 кг. У випадку, якщо корова давала меншу норму молока від річної, то при наступному ветеринарному огляді її відбраковували на заріз¹⁰⁴⁰.

У 1943 р закупівельна ціна 1 літра молока становила 1,35 зл. при роздрібній 1.50 зл. Закупівельна ціна 1 кг масла – 6.14 зл. при роздрібній 7.04 зл.¹⁰⁴¹.

У 1944 році влада підняла норму поставки до 4,5 л молока з корови в день. Пропорційно зростала і кількість масла¹⁰⁴².

Щоб селяни виконували обов'язкові поставки м'яса, окупаційна влада розпорядженням від 30 вересня 1941 р. заборонила домашній забій худоби без відповідного письмового дозволу посадника громади. Місцеві керівники мали вести облік подібних дозволів. У випадку порушення припису на винуватців чекав штраф 1000 зл. або арешт до 3 міс. При тому м'ясо вбитих тварин конфісковувалось¹⁰⁴³.

Забій тварин дозволявся лише у спеціалізованих міських різницях під наглядом ветеринара¹⁰⁴⁴. При тому бралася платня відповідно до встановлених тарифів. За заріз худоби до 50 кг живої ваги – 15 зл., до 100 кг – 20 зл. за кожні наступні 50 кг. Додатково платили 10 зл і більше. Різникам, які здійснювали заріз без дозволу грозив 500 кратний штраф від тарифної ставки¹⁰⁴⁵ Принагідно влада нагадувала

---

¹⁰⁴⁰ Вісник Розпоряджень для Генеральної Губернії. 1943. С.163.

¹⁰⁴¹ Вісник Розпоряджень для Генеральної Губернії. 1943. С. 493.

¹⁰⁴² Подвоїти продукцію. Нові завдання молочних господарств // Українські вісті. 1944. 16 січня. Ч. 3. (120). С. 5.

¹⁰⁴³ Застереження про домашні убої тварин // Бережанські вісті. 1941. 4 грудня. Ч. 37. С. 2.

¹⁰⁴⁴ Зарядження про убій худоби // Воля покуття. 1941. 31 серпня. Ч. 16. С. 6.

¹⁰⁴⁵ Тимчасове зарядження оподаткування собак в окрузі Коломия // Воля покуття. 1941. 23-26 листопада. Ч. 28. С. 8.

селянам, що виготовлення горілки є виключно державною монополією¹⁰⁴⁶.

Передбачаючи незадоволення селян новими податками і повинностями, губернатор Галичини О. Вехтер під час виступу у Кам'янці-Струмиловій перед посадниками і волосними старостами серед іншого зазначив: «...напевно Ваші селяни приходитимуть до Вас і будуть казати Вам, що деякі розпорядки є тяжкі і непотрібні. Я переконаний, що ці розпорядки є необхідні, щоб досягнути намічену мету в цілій Європі. І будьте певні люди, що Вас лають, пізніше скажуть, що Ви мали слухність, і це буде Вам нагорода за службу»¹⁰⁴⁷.

Для стимулювання роботи місцевих керівників влада використовувала різноманітні нагороди та премії. Зокрема, за успішне виконання норм контингенту 29 вересня 1943 в м. Підгайці у залі Народного дому повітовий комендант Г. Ткачик дав похвальні грамоти керівникам громад сіл Білокриниці, Мужилова і Телячого за совісне виконання контингенту¹⁰⁴⁸.

За невиконання розпоряджень окупаційної влади солтисів та вїйтів чекали покарання. За саботаж виробничих та управових робіт на громаду с. Слобідка Лісна наклали штраф 2000 зл., на вїйта 200 зл., а волосного агронома 100 зл¹⁰⁴⁹. У с. Таурів Бережанського повіту за приховування від оподаткування 1000 га землі накладено на громаду села штраф 10 000 зл., який вона мала сплатити до 15 січня 1943 р.¹⁰⁵⁰

З початком окупації на території Східної Галичини існувала заборона на продаж коней. Крім того, розпорядженням губернатора з 30.04.1943 р. запровадили обов'язкову реєстрацію коней. Окреме розпорядження від 5.07.1943 р. зобов'язувало провести у серпні 1943 р. реєстрацію всіх фруктових дерев в Генерал-Губернаторстві¹⁰⁵¹

---

¹⁰⁴⁶ Вісник розпоряджень для Генеральної Губернії. 1943 р. с. 172.

¹⁰⁴⁷ Вехтер О. Перед нами є ще великі і важні завдання // Львівські вісті. 1-2 листопада. Ч. 242 (373). С. 2.

¹⁰⁴⁸ Контингентова нарада // Тернопільський голос. 1943. 12 вересня. Ч. 37 (102). С. 6.

¹⁰⁴⁹ В селах // Львівські вісті. 1942. 3 травня. Ч. 29 (78). С. 4.

¹⁰⁵⁰ Оголошення. // Українські вісті. 1942. 27 грудня. Ч. 19 (52). С. 6.

¹⁰⁵¹ Вісник Розпоряджень для Генеральної Губернії. 1943 р. С. 195.

Таким чином, німецька окупаційна влада в короткий термін розробила і запровадила розгалужену систему оподаткування селян Східної Галичини. Були створені спеціальні структури, підібрані відповідні кадри. Налагоджена система сплати селянами податків набрала тотального характеру. Покарання селян за їх несплату були різноманітними і доволі жорстокими. Селяни Східної Галичини опинилися в ситуації, коли їхнє господарювання на землі не могло давати прибутків для покращення свого економічного становища. Такий стан справ змусив частину селян долучитися до антинацистського руху Опору.

3.3. Економічне життя селянства в умовах відновлення та укріплення радянської влади. Курс на суцільну колективізацію

На час звільнення території західних областей України від нацистських окупантів в регіоні склалася доволі складна соціально-економічна та національно-політична ситуація. Зокрема, роки німецької окупації дали змогу селянам повернутися до економічної моделі, коли основним виробником сільськогосподарської продукції стали одноосібні приватні господарства. Крім того, місцевим аграріям вдалося відновити діяльність сільськогосподарських кооперативів, товариств тощо, розпущених радянською владою. Можна стверджувати, що до деякої міри господарсько-економічне життя регіону повернулося до звичних місцевим аграріям норм і правил. Зважаючи на ці обставини, мешканці західноукраїнських сіл без великого ентузіазму зустрічали повернення радянського державно-політичного устрою. Для більшості господарств це означало продовження процесу соціально-економічних трансформацій, започаткованих протягом 1939–1941 років, коли дії влади знищували будь-які стимули для розвитку товарного хліборобства на селі.

Зазначимо, що запропонована більшовиками соціально-економічна модель взаємин із селянами абсолютно не враховувала ні бажань останніх, ні місцевих особливостей господарювання.

Аналізуючи аграрну політику радянської влади в регіоні, виокремимо два основні етапи. Під час першого, що охопив два повоєнні роки, основна увага приділялася відновленню радянського

управлінського апарату та налагодженню системи економічного визиску місцевого населення. При цьому, постійно моніторячи настрої населення, влада не вдавалася до радикальних економічних заходів. Якийсь час більшовики навіть використовували ринкові механізми повоєнного відновлення господарського життя. Одним із таких способів стала не обмежена торгівля харчами на риках, за вільними цінами. Проте період лояльного ставлення до одноосібних господарств тривав не довго. Адже тоталітарній державі не потрібна чисельна заможна і не контрольована верства суспільства. Крім того, сильні одноосібні господарства ніяк не вписувалися в радянську економічну модель сільськогосподарського виробництва.

І вже під час другого періоду, що тривав протягом наступних восьми років, активізувалася робота державного управлінського апарату по створенню великих колективних господарств, які з одного боку виступали основою радянської економічної моделі виробництва аграрної продукції, а з іншого слугували засобом цілковитого тотального контролю з боку влади над селянами. Можна вести мову про впровадження своєрідної схеми радянського неокріпацтва, яку останній командир УПА В. Кук назвав «колгоспним рабством»¹⁰⁵².

Створення колгоспів давало радянській владі змогу не лише встановити типову для радянської держави схему економічного розвитку, але і водночас вибити економічну основу українського національно руху Опору. Що було пріоритетнішим, сказати доволі складно, адже і до сьогодні в науковому середовищі ведуться дискусії, чого більшовики прагнули більше – створити колгоспи чи подолати спротив їх політиці з боку ОУН та УПА.

Висвітлюючи повоєнну економічну ситуацію у західноукраїнському селі, погодимося з думкою історика С. Єкельчика, котрий серед іншого зазначав: «М. Хрущов зосередився на боротьбі з націоналістичною Українською повстанською армією і саме це змагання, а не відбудова економіки регіону, полонило увагу республіканського керівництва впродовж наступних двох років, починаючи з липня 1944 р.»¹⁰⁵³.

---

¹⁰⁵² Кук В. Колгоспне рабство.. С. 3.

¹⁰⁵³ Єкельчик С. Імперія...с. 94.

Російські дослідники М. Бензин та Т. Димони взагалі ведуть мову про те, що у стосунках із селянством радянська влада протягом 1930-х – 1950-х років повернулася до середньовічної моделі феодальних податків та повинностей¹⁰⁵⁴.

Звільнення території України від нацистських окупантів не означало завершення війни. Тому військові витрати, бажання якомога швидше відновити промисловий потенціал країни змушували вище радянське керівництво шукати нові джерела поповнення військового бюджету. Як і в час індустріалізації 1930-х років чи не єдиним сектором економіки, де ще були акумульовані якісь ресурси та кошти, залишалось сільське господарство. Об'єктивно, що саме в сільському господарстві найшвидше повертаються вкладені кошти за умови правильного ведення господарювання. Володіючи інформацією про рівень економічного розвитку одноосібних господарств Східної Галичини, перед радянською владою стояло завдання у доволі стислі терміни залучити цей капітал до економіки країни.

На той момент єдиним способом вилучити в селян кошти була система державних та місцевих податків. Її аналіз дає нам змогу простежити складний механізм адаптації західноукраїнського селянства до нових соціально-економічних реалій.

Зазначимо, що протягом першого півріччя 1944 р. нацистськими окупантами із селян Східної Галичини вже було стягнуто левову частку грошових податків та натуральних поставок.

Незважаючи на цю обставину, радянська влада мала наміри зібрати з селян податки, сплату котрих передбачено у бюджеті 1944 року¹⁰⁵⁵. В четвертому кварталі 1944 р. в Тернопільській області планували стягнути 68 млн. крб. податків з сільського населення¹⁰⁵⁶.

Відповідно до листа Наркомфіну СРСР № 25-65 від 4 липня 1944 р. «Про проведення державних, місцевих податків і зборів на звільненій території Волинської, Львівської, Ровенської, Станіславської, Тернопільської та Чернівецької областей» та постанов РНК СРСР № 129 від 8 лютого 1944 р. і № 803 від 30 червня 1944 р. у

---

¹⁰⁵⁴ Бензин М.А., Димони Т.М. Повинности российских колхозников в 1930-е – 1960-е годы. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://chronograf-vologda.narod.ru/web/librari/beznin3.pdf/>

¹⁰⁵⁵ Податки і повинності в галицькому селі (кінець XVIII – середина XX ст... с. 161.

¹⁰⁵⁶ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 277. Арк. 2.

зазначених областях скасовуються з колгоспів і населення недоїмки з усіх державних і місцевих податків та зборів, які утворилися до окупації. Крім того, протягом 1944 та 1945 років не мали утримуватися збори прибуткового податку з колгоспів та державного податку на коней одноосібних господарств¹⁰⁵⁷.

Натомість левову частку доходів державної казни мав дати загальнодержавний сільськогосподарський податок. Згідно чинного радянського фіскального законодавства останній вираховувався з наявної у господарстві ріллі. У Львівській, Станіславській та Тернопільській областях зазначений податок на 1944 р. обраховувався за нормами прибутковості господарств, наведених у таблиці¹⁰⁵⁸.

№ п/п	Джерела доходу	У карбованцях
	З одного гектара:	
1	Ріллі	800
2	Саду і ягідника	4000
3	Виноградника	5000
4	Сінокосу	400
	З однієї голови худоби:	
5	Корови	1200
6	Коня	1000
7	Вола, бика	500

Водночас на 1944 рік звільнялися від сплати сільськогосподарського податку колгоспні двори та одноосібні господарства, дохід яких не перевищував 2000 крб. Крім того, оподаткуванню не підлягала вся дрібна худоба, що перебувала у власності колгоспників чи одноосібників. Також не підлягали оподаткуванню цілинні землі протягом двох років оранки, а також розкорчовані та зорані землі і землі, на яких проведені меліоративні роботи за рахунок власника протягом трьох років після використання їх під посіви¹⁰⁵⁹.

¹⁰⁵⁷ ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 877. Арк. 78.

¹⁰⁵⁸ Про проведення державних, місцевих податків і зборів на звільненій і звільнюваній від німецької окупації території Волинської, Львівської, Ровенської, Станіславської, Тернопільської і Чернівецької областей. Лист наркомфіну Союзу РСР № 20-65 від 4 липня 1944 р. Держфінвидав. 1944. С. 4.

¹⁰⁵⁹ ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 877. Арк. 78.

Для інших груп аграріїв розмір сільськогосподарського податку обчислювали за наступними нормами¹⁰⁶⁰:

п/п	Розмір оподаткованого доходу господарств на рік		Розмір податку на господарство
	Від	До	
1.	1 000 крб.	2 000 крб.	60 крб. + 7 коп. з кожного 1 крб. понад 1 000 крб.
2.	2 000 крб.	3 000 крб.	130 + 8 коп. з кожного 1 крб. понад 2 000 крб.
3.	3 000 крб.	4 000 крб.	210 + 10 коп. з кожного 1 крб. понад 3 000 крб.
4.	4 000 крб.	5 000 крб.	310 + 13 коп. з кожного 1 крб. понад 4 000 крб.
5.	5 000 крб.	6 000 крб.	440 + 17 коп. з кожного 1 крб. понад 5 000 крб.
6.	6 000 крб.	7 000 крб.	610 + 22 коп. з кожного 1 крб. понад 6 000 крб.
7.	7 000 крб.	8 000 крб.	830 + 28 коп. з кожного 1 крб. понад 7 000 крб.
8.	8 000 крб.	10 000 крб.	1110 + 35 коп. з кожного 1 крб. понад 8 000 крб.
9.	10 000 крб.	20 000 крб.	1810 + 45 коп. з кожного 1 крб. понад 10 000 крб.
10.	20 000 крб.		6 310 + 55 коп. з кожного 1 крб. понад 20 000 крб.

Сума податку, обчислена за цією таблицею для господарств, що вступили до колгоспів, зменшувалася на 25%. Також зазначимо, що республіканським фінансовим органам дозволено за погодженням з Наркомфіном СРСР звільняти від сплати усіх податків господарства, що суттєво потерпіли від нацистської окупації. Водночас родинам, що «заплямували» себе співпрацею з ворогом, жодних пільг по сплаті податків не передбачалося¹⁰⁶¹.

Надаючи пільги окремим групам сільського населення, органи радянської влади частково здобували їх прихильність та в той же час вносили розкол у колись монолітну селянську спільноту.

Варто констатувати, що підтримуючи господарства колгоспників, нова влада фактично оголосила податкову війну односібним. Свідченням цього виступає та обставина, що оподатковувані доходи приватних господарств обраховувалися за ринковими цінами, натомість розрахунків за здані державі натуральні поставки проводився за фіксованими «твердими» державними цінами, що в рази були меншими.

Селяни з цього приводу сумно жартували, наспівуючи пісеньку 1920-х років:

¹⁰⁶⁰ Про проведення державних, місцевих податків і зборів на звільненій і звільнюваній від німецької окупації території Волинської, Львівської, Ровенської, Станіславської, Тернопільської і Чернівецької областей. Лист наркомфіну Союзу РСР № 20-65 від 4 липня 1944 р. Держфінвидав. 1944. С. 5.

¹⁰⁶¹ ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 877. Арк. 79.

«Подивися Ленін сам,
Як танцює комнезам –
Вибиває нога в ногу,
Щоб не платить продналогу»¹⁰⁶².

Повоєнна відбудова сіл передбачала і відновлення соціально-побутової інфраструктури. Оскільки держава на ці потреби практично не виділяла коштів, то єдиним джерелом фінансування витрат на соціально-побутові потреби стали кошти від так званого “самообкладання”. Щоправда, у 1944 та 1945 фінансовому році центральні органи радянської влади рекомендували сільським радам утриматися від збору цих податкових платежів¹⁰⁶³.

Новим загальнодержавним податком для галицьких селян став запроваджений Президією ВР СРСР Указом від 21 листопада 1941 р. «Податок на нежонатих, одиноких і бездітних громадян». У пункті «в» статті 6 документу зазначалося: «податок нараховується у річних сумах, а пред’являються до сплати лише за тими строками, які наступлять після звільнення місцевості від окупації»¹⁰⁶⁴. Радянське законодавство визначало, що платежі за цим податком повинні вноситися рівними частками до 1 квітня, 1 липня, 1 жовтня та 15 грудня поточного податкового року. Дія цього податку поширювалася на осіб, які не були в першу чергу сімейними. Крім того, платниками зазначеного збору були родини, що не мали дітей або мали одну чи дві дитини. Віковий ценз платників встановлювався для чоловіків: від 20 до 50 років, для жінок відповідно – 20 і 45 років. В Тернопільській області ставка «бездітного» податку у 1944 р. затверджена на рівні 150 крб. на рік. Зазначимо, що ставки податку не були сталими, а верифікувалися: при відсутності дітей 150 крб., за наявності однієї дитини 50 крб., наявність двох зменшувала платіж до 25 крб. на рік¹⁰⁶⁵. Як згодом зазначалося у доповіді «Про податкову політику в першому кварталі 1945 р. в Тернопільській області», з осіб що

---

¹⁰⁶² Сенько Гр. Правдивий український фольклор під совітами. (Українські приповідки і частівки). Б.м.в. «Дешева бібліотека Нового шляху», 1947. С. 8.

¹⁰⁶³ ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 876. Арк. 8.

¹⁰⁶⁴ Про проведення державних, місцевих податків і зборів на звільненій і звільнюваній від німецької окупації території Волинської, Львівської, Ровенської, Станіславської, Тернопільської і Чернівецької областей. Лист наркомфіну Союзу РСР № 20-65 від 4 липня 1944 р. Держфінвидав. 1944. С. 7.

¹⁰⁶⁵ Податки і повинності.. С. 164.

потрапили під дію цього податку всупереч законодавству зібрали кошти за весь податковий період, хоч мали нараховувати платежі лише з моменту звільнення територій¹⁰⁶⁶. Відповідальні особи, що допустили це порушення, ніякої відповідальності за свої дії не понесли.

З часом цей податок стане основним джерелом, яким закритимуть прогалини у місцевих бюджетах.

З березня 1944 р. західноукраїнські селяни на звільнених радянською владою територіях повинні були додатково сплачувати військовий податок, запроваджений Указом Президії ВР СРСР від 29 грудня 1941 р. замість надбавок до прибуткового та сільськогосподарського податків. Цей збір сплачували громадяни, які досягли 18 років. Крім військовослужбовців, від сплати зазначеного податку звільнялися чоловіки віком 60 років і старші, жінки, що досягли віку 55 років і старші. Ставки податку диференціювалися за категоріями платників у залежності від річного заробітку. Колгоспники і одноосібники сплачували від 150 до 600 крб. щорічно з кожного члена господарства. Громадяни, які не мали сталого самостійного прибутку сплачували 100 крб. щороку¹⁰⁶⁷.

В 1944 р. у Тернопільській області ставку військового податку затверджено на рівні 150 крб. Наступного 1945 р. фінансового року розмір ставки не лише змінили, а й диференціювали по районах. Так, базову ставку затвердили в розмірі 200 крб. з особи. Водночас райони віднесені до I категорії (12) мали сплачувати 170 крб., II категорії (16) – 200 крб., III категорії (10) – 240 крб. Зазначимо, що диференціації по одноосібних господарствах у Тернопільській області протягом 1945 р. не проводилась¹⁰⁶⁸.

Переобтяжені податковими платежами західноукраїнські аграрії не завжди вчасно сплачували нараховані їм податки. Зокрема, у звіті завідуючого Львівського облфінвідділу Д. Шматька зазначалося, що при надходженні податкових платежів за 3 квартал 1945 р. по

---

¹⁰⁶⁶ ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 876. Арк. 8.

¹⁰⁶⁷ Першина Т. Військовий податок. Енциклопедія історії України: в 5 т. Т. 1.: А–В. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. К.: Наукова думка, 2003, 688 с. С. 597.

¹⁰⁶⁸ ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 876. Арк. 9.

Львівській області із запланованих 1800 тис. крб. військового податку з селян, виконано 240 тис. крб (13%)¹⁰⁶⁹.

Невеликим полегшенням для селян стала новина, що Указом Президії ВР СРСР від 6 липня 1945 р. воєнний податок скасовано¹⁰⁷⁰.

Ведучи мову про фіскальні платежі західноукраїнського селянства, не можна оминати тему визначення розмірів податків.

Протягом досліджуваного періоду відповідальними за складання списків платників податків були сільські ради. Районні фінансові відділи мали лише затверджувати списки платників податків та контролювати вчасне внесення податкових платежів.

Брак кваліфікованих управлінських кадрів у виконкомах сільських рад спричинив цілу лавину порушень фіскального законодавства, котра в кінцевому результаті привела до остаточного руйнування усталених сільськогосподарських виробничих традицій та зубожіння сільського населення Західної України.

Наведемо кілька яскравих прикладів. Як повідомлялося у звіті Тернопільського обласного фінвідділу: «... часто списки платників податків у селах не погоджувалися та не затверджувалися відповідними районними фінансовими відділами. Податкові пільги нараховуються в неповному обсягу, часто надаються не тим особам, що їх потребують. Зокрема, восени 1944 р. у Копичинецькому районі Тернопільської області родинам військовослужбовців не було надано пільг по сплаті воєнного податку». У згаданому Копичинецькому районі при складанні списків платників податків місцеві сільради, щоб не завдавати собі зайвого клопоту, у 1945 році переписали податкові відомості 1944 р¹⁰⁷¹. І такою ситуація була чи не у всіх західноукраїнських областях. Зазначимо, що не завжди вчасне нарахування податків залежало від працівників сільрад. У 1944 р. лише в Тернопільській області списки платників податків знищено відділами УПА у 142 селах. Як наслідок, хаотичне нарахування податкових платежів місцевими органами влади продовжилися і у наступному 1945 році. Зокрема, в 142 сільрадах Тернопільської

---

¹⁰⁶⁹ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 221. Арк. 70.

¹⁰⁷⁰ Першина Т. Воєнний податок. Енциклопедія історії України: в 5 т. Т. 1.: А–В. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. К.: Наукова думка, 2003, 688 с. С. 597.

¹⁰⁷¹ ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 876. Арк. 8, 9 зв.

області зовсім не нараховано, а в 207 лише частково нараховано податкові платежі. В 375 сільрадах населенню не вручено повідомлення про сплату податків, а відтак селяни не з власної вини допустили порушення термінів проплати і відповідно отримали штрафні санкції.

На поведінку сільських чиновників впливав і психологічний чинник. Більшість осіб, що підлягали оподаткуванню, були родичами «сільського начальства», а відтак, ніхто не хотів псувати родинних стосунків. Натомість у сільських чиновників виникла спокуса за таких обставин звести рахунки із людьми, котрі свого часу чимось їм нашкодили. Власне, питання одвічного сільського конфлікту «за межу» є темою окремого наукового дослідження. У даній ситуації варто взяти до уваги думку А. де Токвіля: «...у збирача податків надання переваги родичам, друзям та сусідам, ненависть, помста ворогам, потреба в заступництві, боязнь розбудити незадоволення в заможного роботодавця – все це бореться в його серці з почуттям справедливості. Страх часто-густо робить збирача безжальною людиною»¹⁰⁷².

Зважаючи на вищеописане, цілком очевидною є ситуація, коли податкові платежі сільського населення протягом 1945 р. проходили доволі мляво. Про це свідчать офіційні документи місцевих фінансових відділів. У звіті завідуючого Львівського облфінвідділу Д. Шматька зазначалося, що у третьому кварталі 1945 р. зборів податку на нежонатих сільських чоловіків виконано лише на 42 тис. крб. (14%) від прогнозованих 300 тис. крб., а із запланованих 1 150 тис. крб. сільськогосподарського податку, виконано лише 148 тис. (1,2%) крб¹⁰⁷³.

На виконання фінансових показників в західноукраїнських областях погано впливала і відсутність скоординованої роботи фінансових установ. Так, у доповідній записці Тернопільського облфінвідділу зазначалося, що у 1945 р. зв'язок обласного управління фінансів з підпорядкованими йому районними відділеннями вкрай поганий. Залізничне сполучення обласний центр має лише з 16

---

¹⁰⁷² Токвіль Алексіс де Давній порядок і революція. З фр. пер. Григорій Філіпчук. К.: Юніверс, 2000. С. 115.

¹⁰⁷³ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 221. Арк. 70.

районами з 41. Крім того, не належним чином працював телефонний зв'язок, внаслідок чого незадовільно координувалася робота фінансових інспекторів¹⁰⁷⁴.

З метою покращення координації роботи під час проведення зборів воєнного та податку з холостяків, одиноких та малосімейних осіб в Тернопільській області 20 та 26 січня 1945 р. проведено кущові наради з керівниками районних фінансових відділів, а 7-8 березня 1945 р. відбулася обласна нарада податкових інспекторів¹⁰⁷⁵. У Струсівському районі Тернопільської області партійні чиновники навіть планували організувати соціалістичне змагання між фінагентами по стягненню недоїмок податків¹⁰⁷⁶.

Ведучи мову про збір податків, не можна залишити поза увагою і того факту, що рівень кваліфікації більшості фіскальних працівників був низьким і потребував негайного покращення. Як зазначалося у документах Тернопільського облфінвідділу: «...після звільнення території області більшість посад фінінспекторів було укомплектовано за рахунок місцевого польського населення. Протягом першого кварталу 1945 р. значна частина фінінспекторів польської національності виїхали до Польщі, внаслідок чого у райфінвідділах виникла сильна текучість кадрів». Далі у документі йшлося про те, що «кваліфікація фінансових працівників залишається на низькому рівні»¹⁰⁷⁷. Щоб хоч якось покращити ситуацію, влітку 1945 р. в Тернопільській області організували трьохмісячні курси підвищення кваліфікації для фінансових інспекторів, котрі 28 серпня 1945 р. успішно закінчили 13 осіб.

Далеко не кращим був стан справ і у Станіславській області. Так, протягом 1945 р. штат фінансового управління був укомплектований лише на 50%. Обов'язки керівників районних відділів, секторів, оперативних працівників виконували люди, які далеко не відповідали вимогам до посад. Як і у Тернопільській області, з часу звільнення Станіславської області більшість вакансій податкових інспекторів та агентів із заготівель були укомплектовані поляками. В першому

---

¹⁰⁷⁴ ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 876. Арк. 4.

¹⁰⁷⁵ ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 876. Арк. 9.

¹⁰⁷⁶ ДАТО. Ф. П-11. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 60.

¹⁰⁷⁷ ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 876. Арк. 5.

півріччі 1945 р. ця категорія працівників також виїхала до Польщі. Прагнення з боку обласного керівництва швидко укомплектувати штати привела до потрапляння на роботу «випадкових людей», а також значної плинності кадрів. Зокрема, за період з січня 1945 по 10 лютого 1946 р. в Станіславському обласному заготівельному управлінні в силу різних обставин змінили роботу 218 осіб¹⁰⁷⁸. Підбір нових кадрів утруднювався і специфікою роботи і, як зазначено у документах Станіславського облвиконкому, «мало охочих йде працювати агентами із заготівель». Відсутність досвіду фінансових працівників призводило до ситуацій, про котрі в офіційних документах зазначалося: «...протягом 1945 р. у Станіславській області частина відповідальних за заготівлю працівників через брак досвіду і вузькому політичному кругозору не справлялися з поставленими завданнями»¹⁰⁷⁹.

В ті села, де фінагенти не справлялися з поставленими завданнями, направлялися «відповідальні працівники райактиву» з «конкретними завданнями»¹⁰⁸⁰. В цю категорію, крім працівників партійних органів, могли потрапити і співробітники правоохоронних органів.

Для прикладу, Тернопільський обком КП(б)У зобов'язав голову Великобірківського РФВ мобілізувати весь фінансовий актив до 21 вересня 1945 р. для збору готівки у населення, і виконання плану реалізації державної позики. Крім того, керівникам райфінвідділів нагадували про вчасну здачу виручених коштів фінагентами, оскільки в селах Скоморохи, Стегниківці згаданого району фінансові інспектори не завжди вчасно здавали готівку. Більшість командированих намагалися одразу нахрапом вирішити поставлені перед ними завдання. Однак траплялися і такі, що свої дії легітимізували через «волю народу», збираючи перед своїми діями загальні збори селян. Наприклад, частина працівників Тернопільського обласного фінансового відділу до 31 вересня 1945 р. рекомендувала головам сільрад скликати селян на загальні збори з приводу сплати сільськогосподарського податку за 1945 р., під час

---

¹⁰⁷⁸ ДАІФО. Ф. 357. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 3, 6.

¹⁰⁷⁹ ДАІФО. Ф. 357. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 5.

¹⁰⁸⁰ ДАТО. Ф. П-11. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 60 зв.

яких останнім мали пояснити розмір платежів та хто і які матиме пільги¹⁰⁸¹.

Стимулювали сплату податків й доволі радикальними методами. Так, після виселення 100 родин (269 осіб) членів українського національного підпілля 21 жовтня 1947 р. у Великобірківському районі Тернопільської області жителі с. Великі Бірки за один день сплатили 16 тис. крб. податків¹⁰⁸².

У 1948 р. працівники радянських фіскальних органів тиснули на селян, щоб до річниці жовтневої революції ті заплатили всі податки. Тиск відбувався під гаслом «100% податків до 31-річниці Великої Жовтневої Соціалістичної революції»¹⁰⁸³.

Подібні форми роботи з платниками мали місце і в наступні роки. Так, фінансові органи Тернопільської області у 1950 р. практикували збір сільськогосподарського податку наперед¹⁰⁸⁴.

Практика форсованих зборів податкових платежів виробила у співробітників фіскальних служб відчуття вседозволеності та можливості безкарно порушувати радянське законодавство.

Так, протягом 1945 р. в Тернопільській області мали місце факти, коли фінансові агенти вручаючи селянам податкові повідомлення, не робили відміток у спеціальних журналах, і людям податки нараховувалися знову¹⁰⁸⁵. Мали місце і інші порушення фіскального законодавства. Так, з сільського населення Струсівського району Тернопільської області влітку 1945 р. одночасно збирали військовий та сільськогосподарський податок¹⁰⁸⁶.

Однозначно, що такі дії відповідальних осіб викликали незадоволення з боку селян. Часто стосовно працівників фіскальних органів місцеве населення вдавалося до насильницьких дій. Як повідомлялося у доповідній записці Тернопільського облфінвідділу: «вкрай негативно впливають на якість роботи районних фінансових відділів прояви бандитизму». Протягом грудня 1944 – березня 1945 років в Тернопільській області вбито чи пропали безвісті 2 завідувачі

---

¹⁰⁸¹ ДАТО. Ф. П-12. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 65.

¹⁰⁸² ДАТО. Ф. П-12. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 44.

¹⁰⁸³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1201. Арк. 56

¹⁰⁸⁴ ДАТО. Ф. 290. Оп. 5. Спр. 992. Арк. 56.

¹⁰⁸⁵ ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 876. Арк. 10.

¹⁰⁸⁶ ДАТО. Ф. П-11. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 60.

райфінвідділів, 1 заступник завідувача райфінвідділу, 4 старші податкові інспектори, 3 дільничних фінансових інспекторів, 35 податкових агентів. Крім цього, побито 2 податкових інспектора та 10 агентів. Часто фінагентам погрожують розправою не лише з ними, але і з членами їх родин¹⁰⁸⁷. Подібні випадки мали місце і в сусідніх областях. Зокрема, 2 червня 1945 р. в с. Кошилів Калуського р-ну Станіславської області безвісті зникли 3 фінагенти разом з 1876 крб., а в Коломийському районі вбили родину фінагента¹⁰⁸⁸.

Насилля стосовно працівників фіскальних органів мали місце і в наступні роки. Так, українські повстанці вбили 35 фінагентів протягом 1946 р. в Станіславській області¹⁰⁸⁹.

У 1948 р. закріплений за с. Сваричів Рожнятівського району Станіславської області податковий агент В. Турчин пропав безвісти, перед тим не збираючи з населення податкових платежів. Не заповненими залишилися і податкові квитанції¹⁰⁹⁰. 29 квітня 1948 р. в с. Іванівка Підволочиського району Тернопільської області під час нападу відділу українських повстанців на правління місцевого колгоспу здійснено замах на життя працівника райфінвідділу, який на той момент займався збором податків у селі¹⁰⁹¹.

27 червня 1952 р. при виконанні службових обов'язків (під час опитування громадян з метою виявлення ринкових і несільськогосподарських доходів в с. Манява Станіславської області загинули податкові інспектори П. Луквинський (за сумісництвом депутат районної ради) та Р. Гоцуляк (інвалід війни). В агентів забрали фінансову документацію, 2 тисячу крб., крім того, з дому в них викрадено фінансові звіти, особові справи платників податків та інструктивні матеріали¹⁰⁹².

В якості компенсації родинам загиблих фінагентів виплачувалася одноразова грошова винагорода в розмірі від 500 до 1500 крб.¹⁰⁹³. На той час доволі невелика сума, щоб на роботі ризикувати власним

---

¹⁰⁸⁷ ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 876. Арк. 5, 5 зв.

¹⁰⁸⁸ ДАІФО. Ф. Р. 1 Оп. 7. Спр. 14. Арк. 3, 13.

¹⁰⁸⁹ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 7. Спр. 27. Арк. 29.

¹⁰⁹⁰ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 7. Спр. 33. Арк. 1.

¹⁰⁹¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 20. Воєнна округа УПА «Лисоня» 1943–1952: документи і матеріали / упоряд. Волянчук С. Київ; Торонто, 2012. С. 201.

¹⁰⁹² ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 7. Спр. 94. Арк. 1.

¹⁰⁹³ ДАІФО. Ф. Р. 1 Оп. 7. Спр. 14. Арк. 40.

життям. Зазначимо, що посадовий оклад рядового працівника фіскальних органів становив від 270 до 400 крб¹⁰⁹⁴. Тому цілком очевидно, що працівники фіскальних органів вдавалися до різного роду махінацій, щоб хоч якось компенсувати «виробничі ризики».

Так, правоохоронці Станіславської області розшукували уродженця с. Степанівка Сталінської області Зінчука Олексія, який, обіймаючи посаду завідувача Тлумацького райфінвідділу, 20 квітня 1946 р., забравши 20 тисяч крб. з каси управління, щез у невідомому напрямку¹⁰⁹⁵.

В с. Плебанівка Тернопільської області податковий агент зовсім не платив податкових платежів за 1948 р., а також приховав від оподаткування власну корову.

Мали місце і зовсім дивовижні речі. В умовах радянської тоталітарної системи, коли здавалось би держава контролювала кожен подих селянина, податковий агент с. Кутиська Тернопільської області, починаючи з 1946 р., маючи у власності куркульське господарство, зумів шляхом підробки документів уникати повноцінного оподаткування до 1948 р. Зазначимо, що тут не обійшлося і без хабарництва. Як зазначено у документах Тернопільського обкому КП(б)У: «свої дії вчиняв з відома дільничого податкового інспектора»¹⁰⁹⁶.

Зловживання працівників фіскальних органів набрали таких масштабів, що в Тернопільській області з цього приводу скликали спеціальну нараду. За результатами наради видано рішення Тернопільського облвиконкому № 708 від 15 травня 1948 р., у котрому констатували, що: «...в області мали місце часті порушення фіскального законодавства під час збору податків із сільського населення. В Буданівському районі жодній родині не надано пільгове оподаткування на дітей, передбачене ст. 25 Закону про Сільськогосподарський податок. В Микулинецькому районі не повністю надавали пільги родинам переселенців, що у свою чергу викликало масові скарги. Особливо масовими були порушення під час обкладання податками одноосібних господарств, коли через

---

¹⁰⁹⁴ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 7. Спр. 27. Арк. 28.

¹⁰⁹⁵ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 7. Спр. 27. Арк. 15.

¹⁰⁹⁶ ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 952. Арк. 84.

недбалість фінансових інспекторів до куркульських господарств віднесли більше тисячі середняцьких господарств.

В Кременецькому районі фінагенти, підробляючи квитанції, привласнювали значні готівкові кошти. Натомість в Козівському районі фінагент Симчишин у кожному податковому повідомленні збільшував суму на 100 крб., крім того, збирав податки з тих господарств, що були звільнені від їх сплати. Виручені таким чином кошти привласнював».

Як далі зазначалося у документі: «грубі порушення і свавілля мають місце під час примусового стягнення податків». Принагідно зазначимо, що обласні урядовці констатували, що: «облфінвідділ не достатньо вживав заходів, щоб виправити ситуацію»¹⁰⁹⁷.

Документи Тернопільського обкому КП(б)У містять відомості і про доволі оригінальні методи покращення роботи податкових інспекторів. Так, начальник Новосілківського райвідділу МВС, побачивши, що податковий інспектор Новосілківського РФВ Бойко у с. Шульпаки напився до втрати свідомості, завантажив останнього у кузов вантажівки та возив із собою, доки той не протверезився. Після такої прочуханки фіскал наступного дня зібрав 6 тис. крб. податкових платежів. Такої суми він не збирав ні до того, ні після того випадку¹⁰⁹⁸.

Відповідь на запитання чому в умовах тотального контролю з боку держави за всіма сферами життя мали місце подібні зловживання отримуємо із тексту постанови Ради Міністрів СРСР № 1465 від 2 травня 1948 р. «Про запущеність роботи фінансових органів по стягненні сільськогосподарського податку». У документі серед іншого констатовано: «в більшості районів вся робота по стягненню сільськогосподарського податку віддана фіскальним агентам». Останні при складанні списків платників податків часто не проводили ретельного дослідження реального фінансового стану господарств. До роботи підходили формально. Стягнення податків із селян без належного оформлення документів приводила до масових

---

¹⁰⁹⁷ ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 945. Арк. 8, 9.

¹⁰⁹⁸ ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 952. Арк. 84.

порушень фіскального законодавства. Часто розмір податків одноосібників встановлювався на рівні колгоспників тощо¹⁰⁹⁹.

Щоб зупинити зловживання податкових інспекторів під час збору грошових коштів від населення, Міністерство фінансів УРСР у 1948 р. підготувало спеціальну пам'ятку платникам податку, у якій серед іншого наголосили, що кошти від самообкладання отримують місцеві виконкоми сільських рад, а інші податкові платежі можуть отримувати фінагенти й при цьому мають видавати квитанцію встановленого зразка за формою № 22. Видача різних розписок, квитанцій невстановленого зразка суворо заборонено¹¹⁰⁰.

Як наслідок такої роботи фінагентів, обласні бюджети західноукраїнських областей недотримували значних коштів. Так, в доповіді начальника обласного фінансового відділу під час наради в м. Тернопіль 18 квітня 1949 р. серед іншого зазначалося: «...в 1948 р. лише в третьому кварталі виконано збір всіх податкових надходжень, в інших кварталах мало місце недовиконання».

Цілком незадовільно в Тернопільській області зібрали сільськогосподарський податок та податок на холостяків¹¹⁰¹.

Як зазначено у довідці Тернопільського облфінвідділу, «виконання плану мобілізації коштів протягом першого півріччя 1948 р. відбувалося вкрай незадовільно». Такі райони, які зібрали лише 50% податкових платежів від запланованого. Як наслідок, у Залозецькому, Козлівському, Скалатському та Лановецькому районах, які, до речі, виконали податкові надходження на 50%, допущено значну заборгованість по виплаті заробітної платні вчителям. Наприклад, в Лановецькому районі борг сягнув позначки 102 тис. крб., а у Скалатському – 135 тис. крб¹¹⁰². І це тоді, коли лише у серпні 1948 р. в Тернопільській області зібрано 1 925 тис. крб. сільськогосподарського податку, 732 тис. крб. податку з холостяків у селі. Крім того, від податку з обороту від продажу горілки обласний бюджет поповнився на 3 317 тис. крб., пива – на 2 529 тис. крб., вина

---

¹⁰⁹⁹ ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 945. Арк. 4.

¹¹⁰⁰ ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 945. Арк. 68.

¹¹⁰¹ ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 952. Арк. 82.

¹¹⁰² ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 109. Арк. 50.

– на 90 тис. крб. Також в селах зібрано 151 тис. крб. податків з видовищ¹¹⁰³.

Щоб уникати подібних ситуацій в подальшому, видана міністерством фінансів УРСР «Інструкція про складання сільських бюджетів на 1949 р.». рекомендувала головам сільрад: «усунення сезонних розривів в сільських бюджетах на 1949 р. повинно було здійснене за рахунок використання, як регуляторного джерела прибутків, податку з нежонатих, одиноких і малосімейних громадян СРСР»¹¹⁰⁴.

Ведучи мову про соціально-економічне життя сільського населення Західної України, не можна оминати проблеми оподаткування заможних господарств. Якщо до 1946 р. радянська влада до таких господарств ставилася нейтрально, то з 1947 року податковий тиск на ці господарства посилювався в рази. На це вплинуло кілька чинників.

Так, у документах Тернопільського обкому КП(б)У в одній із доповідних записок за листопад 1947 р. зазначалося, що багаті (кулацькі) господарства все ще залишаються економічно сильними господарствами, мають значний вплив на бідняцьку частину села, що негативно впливає на проведення заходів з втілення соціалістичних перетворень у західноукраїнському селі. Куркульські господарства продовжують залишатися матеріальною базою відділів УПА. Наприклад, в с. Вибудів Козівського району в господарстві С. Кузика протягом 1945-1946 рр. в схроні перебував штаб радіоінформаційного відділу крайового проводу ОУН. Виявлений 28 січня 1947 р. заможний селянин с. Якимівці Великодедеркальського району в цьому та сусідніх селах поширював листівки, спрямовані проти встановлення колгоспного ладу¹¹⁰⁵.

У Станіславській області кількість господарств, що володіли великими земельними наділами, була дещо меншою. У довідці від 22 березня 1947 р., поданій заступнику секретаря ЦК КП(б)У по західних областях Стоянцеву, зазначалося, що на території Станіславської області зареєстровано 237 448 селянських господарств, в тому числі

---

¹¹⁰³ ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 109. Арк. 91.

¹¹⁰⁴ ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 79. Арк. 1.

¹¹⁰⁵ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 912. Арк. 26.

4120 кулацьких, 64481 середняцьких, 159338 бідняцьких, 9504 батрацьких.

За землекористуванням 9504 господарств вважалися безземельними, 159338 володіли наділами до 2-х га, 64014 обробляли від 2 до 5 га, 4472 господарства використовували наділи розміром від 5 до 10 га, 115 господарств обробляли понад 10 га. Також 163411 господарств (77,8%) не мали робочих тварин, а 65500 (31,1%) зареєстровано як безкорівні, 26346 (12,5%) взагалі не мали жодних домашніх тварин¹¹⁰⁶.

Постановою РНК УРСР у західних областях о розміри землекористування одноосібних господарств обмежувалися до 10 га. Крім того, такі господарства не користувалися жодними податковими пільгами¹¹⁰⁷.

23 серпня 1947 року Рада міністрів УРСР постановою «Про оподаткування селянських господарств західних областей УРСР» встановила додаткові надбавки до податку з прибутку: від 10 тис. крб. на 50, до 15 тис. – 75, понад 15 тис. – на 100%. Окрім того, указом Президії ВР СРСР «Про державний податок на кон'юнктурні прибутки куркульсько-заможних господарств західноукраїнських Ізмаїльської і Чернівецької областей УРСР» розмір податку з кожного гектара землі встановлювався в розмірі однієї тисячі крб. Саме тоді органи НКВС отримали право самочинно визначати, яке селянське господарство слід зараховувати до куркульського, тобто класово-ворожого, антирадянського. Станом на серпень 1947 р. в західних областях таких господарств налічувалося 16 374, в тому числі у Тернопільській 2209, Львівській 2176, Станіславській 1645, Дрогобицькій 1419¹¹⁰⁸.

В західних областях УРСР у 1947 р. постановою РНК УРСР для куркульських господарств, крім типових норм сільсько-господарського податку та податку на сільськогосподарські послуги, додатково ввели податок на прибуток від реалізації на ринку сільськогосподарської продукції та тварин. Щоб фіскальні служби мали змогу класифікувати оподатковувані господарства, розроблено спеціальні інструкції. Так, згідно цього документу, ознаками таких

---

¹¹⁰⁶ ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 576. Арк. 53, 54.

¹¹⁰⁷ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 912. Арк. 27.

¹¹⁰⁸ Історія українського селянства. К, 2006. С. 393.

господарств було: наявність сталої найманої робочої сили (крім ковальства та виробництва коліс), використання у 1946-1947 роках сезонної найманої робочої сили, систематичне отримання прибутків від використання сільськогосподарських машин і механізмів, а також від здачі їх в оренду. Під дію зазначеного податку потрапляли і господарства, члени яких займалися скупкою з метою подальшої перепродажі сільськогосподарської продукції¹¹⁰⁹.

Як приклад, у документах Тернопільського облвиконкому наводяться наступні описи заможних господарств. «В с. Ходачків Великобірківського району куркульське господарство складаючись з 6 осіб, утримувало 14 га землі, володіло 4-кімнатним будинком, 2 будівлями для худоби, 4 кіньми, 4 коровами, 3 свинями, кінною молотаркою, сівалкою та іншим сільськогосподарським реманентом. Має трьох постійних наймитів, а у сезон наймає від трьох до восьми робітників. В с. Староміщина Підволочиського району одне із заможних господарств мало 7 га землі, два коні, дві корови, кінну молотарку. Утримує постійно одного наймита. В середньому збирає 10 цт/га зернових. В жнива за молочення зерна бере з односельців 40 цт. зерна за послуги»¹¹¹⁰.

Зазначимо, що попри наявність чіткої інструкції, як визначати куркульські господарства, щодо яких вживалися заходи із збільшення податкових платежів, на території Тернопільської області мали місце випадки включення до такого списку господарств і за іншими ознаками. Наприклад, в Бережанському районі для того, щоб господарство потрапило до списку куркульських, досить було, щоб хтось із місцевих чиновників у відповідній графі записав «куркульське господарство», «голова двору колишній бандит», «син господаря вбитий у банді». В с. Токи Новосілівського району 30 господарств записали до куркульських, як помсту за напади українських повстанців протягом 1947 р. Іноді ознакою куркульського господарства вважалася пасіка та наявність прибутку від неї¹¹¹¹.

Посилення податкового тиску на заможні господарства за словами секретаря Тернопільського обкому І. Компанця:

---

¹¹⁰⁹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 912. Арк. 31, 32.

¹¹¹⁰ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 912. Арк. 73.

¹¹¹¹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1201. Арк. 40, 41.

«...обмежать економічний розвиток кулацьких господарств, зменшати їх вплив на бідняцькі господарства та прискорять соціалістичну перебудову сільського господарства західних областей УРСР»¹¹¹².

Подібні дії радянських можновладців привели до глибокого розшарування західноукраїнського села. Про соціальні настрої в селі та боязнь сільської бідноти багаті свідчать те, що в с. Ступки Великобірківського району Тернопільської області під час конфіскації картоплі за невиконання норм держпоставок у заможного селянина до вантажних робіт залучили бідняцький «актив» села. В присутності господаря бідняки працювали повільно, показуючи, що не погоджуються з таким станом справ. Як тільки господаря відкликали, бідняки швидко завантажили картоплю та відвезли на приймальний пункт¹¹¹³.

З часом фіскальний тиск на заможні господарства лише посилювався. Так, у Станіславській області «куркульським господарствам» у 1948 р. нараховували податки від 2 до 13 тисяч крб. Як наслідок, частина господарств повністю виконала податкові зобов'язання, окремі господарі покинули свої господарства напризволяще і втекли із сіл. Ті ж власники господарств, що відмовилися платити завищені ставки податків та стали чинити опір, показово були засуджені радянськими судовими органами до 10 років тюрми з конфіскацією майна¹¹¹⁴.

Свідченням централізованої політики знищення заможних господарств є постанова РМ СРСР від 2 травня 1948 р. № 1465 у тексті котрої зазначено, що «сільськогосподарський податок є одним із найважливіших стимулів колективізації, а також і одним із найважливіших джерел наповнення державного бюджету»¹¹¹⁵.

Працівники радянських фіскальних органів у 1948 р. під час агітаційних кампаній постійно наголошували про переваги в оподаткуванні колгоспників перед одноосібниками і перевагах трудових одноосібників перед куркульськими господарствами¹¹¹⁶.

---

¹¹¹² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 912. Арк. 34.

¹¹¹³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 912. Арк. 76.

¹¹¹⁴ ДАІФО. Ф. Р. 1. Оп. 7. Спр. 35. Арк. 17, 21-22.

¹¹¹⁵ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1201. Арк. 44.

¹¹¹⁶ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1201. Арк. 56.

Про методи боротьби фіскальних органів із заможними господарствами відомості отримуємо із документів Львівського обкому КП(б)У. Так, у довідці на обкладання податками громадянина Чучман С. Й. із с. Гумнисько Буського району Львівської області зазначено, що, як одноосібнику, нараховано за 1950 р. доходів від сільського господарства 4820 крб. та несільськогосподарського прибутку (підробляв роботою конем, шевцем, бондарством) 5850 карбованців. Загалом господарство мало сплатити 10670 крб. Як свідчать фіскальні документи, власник господарства своєчасно податку не сплатив. Через це, 15 вересня 1950 р. Буський райфінвідділ описав майно боржника. На основі рішення Буського нарсуду від 9 листопада 1950 р. описаного майна продали на 375 карбованців. Після чого працівники районного фінвідділу здійснили повторну спробу описати майно боржника. В ході опису громадянин напав на працівників фінвідділу. Як наслідок, викликана група міліціонерів затримала згаданого громадянина. Подальшу долю господарства та її власника мав вирішити суд¹¹¹⁷.

Під час наради секретарів обкомів КП(б)У східних областей, надісланих у Станіславську область надавати допомогу в проведенні виборів до ВР СРСР, одним із делегатів обласним керівникам висловлене застереження, що районні комітети КП(б)У не приділяли належної уваги боротьбі з кулаками та їх впливами на бідняцькі маси в питаннях вступу до колгоспів¹¹¹⁸.

Саме тому протягом першого півріччя 1950 р. серед першочергових завдань, які виконували керівники Станіславської області, поруч із боротьбою із українськими націоналістами стояло питання ліквідації куркульських господарств¹¹¹⁹. Іноді і доволі радикальними методами. Як зазначено у доповідній записці від 16 березня 1950 р. на ім'я Секретаря ЦК ВКП(б) Г. Маленкова «Про проведену роботу з підготовки і проведення виборів до ВР СРСР по Станіславській області» за січень, лютий і 5 днів березня 1950 р. за межі області виселено 803 підкулацьких та кулацьких господарств¹¹²⁰.

---

¹¹¹⁷ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 4. Спр. 180. Арк. 57.

¹¹¹⁸ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1139. Арк. 75.

¹¹¹⁹ ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1154. Арк. 1.

¹¹²⁰ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1154. Арк. 37.

Не витримуючи психологічного та фіскального тиску, все більше селянських господарств західної України єдиним способом порятунку вбачали вступ до колгоспів. Про це свідчить динамка росту дворів колгоспників та зменшення кількості одноосібних господарств у Тернопільській області. Так, у довідці «Про стан роботи з проведення сільськогосподарського податку у 1950 р.» зазначалося, що в 1949 р. обліковано 270 585 сільських господарств, в тому числі 127 741 господарств одноосібників, 133 054 господарств колгоспників і 185 куркульських господарств. Як зазначено у документі, в середньому по області на одне куркульське господарство припадало 3468 крб. сільськогосподарського податку, господарство одноосібників сплачувало 519 крб., водночас господарства колгоспників платили 52 крб. с/г податку¹¹²¹.

У наступному 1951 році в Тернопільській області на облік взято 245235 селянських господарств колгоспників, у 1952 р. – 246413. В той час, як одноосібних господарств у 1951 р. нараховувалося 5 541, а вже у 1952 р. – 3945. Як не дивно, попри шалений тиск держави відділами статистики в області на облік у 1951 р. взято 61 куркульське господарство, а у 1952 р. – 16¹¹²².

Як наслідок соціально-економічних перетворень у західно-українському селі, з 1951 року замість одноосібних господарств основним платником сільськогосподарського податку стають великі колективні господарства. Попри те, що ці господарства вже належали державі, працівники фіскальних органів і надалі допускали значні порушення податкового законодавства. Наказ міністерства фінансів УРСР № 1308 від 6 вересня 1952 р. констатував, що: «...в частині районів Львівської, Станіславської, Тернопільської областей керівники фінвідділів та податкові інспектори не володіють станом справ у колгоспах та не забезпечують вчасної сплати податків»¹¹²³.

Як зазначають автори академічного видання «Історія українського селянства»: «фіналом податкової війни проти селян стали закони «Про сільськогосподарський податок» і «Про прибутковий податок з колгоспів», прийняті у 1952 році». Згадані закони вкотре підвищили загальну суму податків. Крім того, до загального нормативного

---

¹¹²¹ ДАТО. Ф. 290. Оп. 5. Спр. 992. Арк. 54.

¹¹²² ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 1031. Арк. 1.

¹¹²³ ДАТО. Ф. Р. 290. Оп. 5. Спр. 1001. Арк. 6 зв.

доходу від усіх сільськогосподарських джерел особистих господарств додатково встановлювалася єдина 10-відсоткова надбавка на інші доходи від птахівництва, вирощування молодняка худоби, збору ягід, грибів, незалежно від розмірів цих доходів. До оподатковуваних доходів зараховували і прибутки, отримані на трудовні в колгоспі. Одночасно скасовувались пільги для господарств сільських учителів, агрономів та інших сільських спеціалістів¹¹²⁴. З цього часу вести одноосібне господарство стало економічно недоцільно. Саме тому можемо вести мову про «перемогу нового соціалістичного ладу в західноукраїнському селі».

Дещо покращило фінансовий стан сільського населення прийняття нового фіскального законодавства у 1953 році. Проте тектонічні зрушення у свідомості та повсякденному житті західноукраїнського селянства до цього часу вже набули незворотного процесу.

Таким чином, можемо констатувати, що фіскальна політика радянської влади у західноукраїнському селі, ставши своєрідним продовженням політики розкуркулення, що мала місце в Українській СРР на початку 1930-х років, кінцевою метою котрої було утвердження колгоспного ладу, привела до суттєвої трансформації соціально-економічного укладу повсякденного життя західноукраїнського селянства.

Окреме місце в системі економічного визиску західноукраїнського селянства займали державні позики, що фактично були додатковим грошовим податком. Підписка на держпозики та участь у грошово-речових лотереях для сільського населення формально була добровільною. Проте, зважаючи на важливість для поповнення державного бюджету згаданих коштів, підписка на облігації перебувала під особливим контролем місцевих партійних органів.

Із західноукраїнських селян збирали кошти на колони військової техніки. Станом на 13 липня 1944 р. у звільнених районах Тернопільської області на формування танкової колони «Селянин Тернопільщини» зібрано 4 203 531 крб. Збір грошей відбувався доволі активно, оскільки документи обкому партії свідчать, що вже на 18

---

¹¹²⁴ Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. Т. 2. К.: «Наукова думка», 2006. С. 371.

липня 1944 р. було зібрано 6 556 839 крб. Крім грошових коштів, у рахунок зазначеної суми в селян брали золоті та срібні монети, срібні медалі і навіть американські долари¹¹²⁵. Підтримали акцію і місцеві освітяни. Зокрема, на початку осені 1944 р. вчителями Монастириського району з учнів зібрано 5 000 крб. на танкову колону «Селянин Тернопільщини»¹¹²⁶.

На Львівщині для закупівлі техніки танкової колони «Радянська Львівщина» лише у с. Пониковці у вересні 1944 р. зібрано 46 091 крб. Одночасно жителями населеного пункту придбано облігацій 4 військової позики на суму 36 134 крб¹¹²⁷.

Упродовж 1942–1945 років у Радянському Союзі випускалися Воєнні державні позики. Західноукраїнські селяни долучилися до передплати облігації Військових державних позик на 1944 та 1945 років. Зазначимо, що передплатна ціна облігацій позики перевищувала їх номінальну вартість. Позики для сільського населення випускалися строком на 20 років з передбаченим щорічним доходом у 2 % (для промислових робітників 4%). Доходи власникам облігацій виплачувалися у вигляді виграшів, тиражі яких проводилися регулярно протягом емісії облігацій державної позики¹¹²⁸.

У четвертому кварталі 1944 р. лише в селах Тернопільської області радянська влада планувала отримати 3 млн. крб. за рахунок реалізації облігацій Воєнної державної позики, а також 11 млн. крб. від поширення білетів державно-майнової лотереї. Щоправда, як повідомлялося у звіті Тернопільського облвиконкому: «область дуже серйозно відставала у зборі цих платежів»¹¹²⁹.

Не кращою була ситуація і у сусідніх областях. Як зазначено у «Інформації про підсумки третьої Державної військової позики» на території Львівської області планували зібрати 153 365 тис. крб., з яких робітники повинні сплатити 73 793 тис. крб., сільські жителі 79 572 тис. крб. На кінець 1944 р. фінагентам реально вдалося зібрати 38 160 тис. крб., з них у селах 18 160 тис. крб. Як далі зафіксовано у документі: «... в середньому на кожного селянина припадало

¹¹²⁵ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 182. Арк. 32

¹¹²⁶ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 405. арк. 76.

¹¹²⁷ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 54.

¹¹²⁸ Першина Т. Воєнні державні позики СРСР 1942–1945. Енциклопедія історії України: в 5 т. Т. 1.: А–В. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. К.: Наукова думка, 2003. С. 597.

¹¹²⁹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 277. Арк. 2.

сплатити по 143 крб.». Серед сільських районів лідером у виконанні позики був Львівський район, який виконав план на 306%, що в загальній сумі становило 1 471 тис. крб., а кращим селом за збором коштів стало с. Заруддя, котре виконало план позики на 100%.

17 жовтня 1944 р. секретар Львівського обкому КП(б)У телеграмою повідомляв ЦК КП(б)У, що у зв'язку з проведенням підписки позики, державно-речової лотереї тимчасово зупинили збір коштів на ескадрилью «Молода Україна»¹¹³⁰.

Хоч не у всіх місцевостях збір коштів воєнної позики проходив гладко. В Краковецькому районі Львівської області заможні селяни села Свізинці, відмовились платити позику при тому, що серед них 6 осіб володіли земельними наділами розміром від 9 до 16 га. В с. Лопатино з 280 мешканців гроші дали лише 3 особи. Зазначимо, що у Лопатинському районі селяни саботували виплати через залякування з боку українського національного підпілля. Мали місце і більш радикальні дії. В с. Любінське Лопатинського району 3 жовтня 1944 р. вбили уповноваженого по збору податків місцевого жителя Роса¹¹³¹. Проте не завжди селяни були дотичні до подібних ситуацій. 6 травня 1944 р. в с. Капустиці Збараського району Тернопільської області поранено завідувача Райторгвідділом, який займався розповсюдженням білетів Третьої Державної військової позики. Поранили його військові, що проїжджали повз на вантажному автомобілі в супроводі двох міліціонерів. Як згодом з'ясувалося, згадані бійці, перебуваючи в нетверезому стані, вели постійну хаотичну стрільбу під час руху свого автомобіля¹¹³².

27 жовтня 1944 р. за завданням Заліщицького РК групу райпартактиву направлено в села Кулаківці, Колодрибка та Синьків для виконання хлібопоставки та реалізації облігацій 4-ї грошово-речової лотереї. Упродовж трьох днів група добряче пиячила в згаданих селах. Повертаючись до м. Заліщики, 30 жовтня 1944 р. поблизу с. Городок побачили працюючих в полі жінок. Зав. Райконтори «Заготскот» М. Івашков, побачивши при дорозі березовий хрест прикрашений вінком із квітів, встав із підводи та пожбурих його на землю. Потім підбіг до однієї із жінок, запитав, хто поставив

---

¹¹³⁰ ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 2. Спр 154. арк. 137.

¹¹³¹ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 51, 58, 61.

¹¹³² Ф. П-49. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 11.

хрест та, не дочекавшись відповіді, застрелив її з автомата. Після цього його напарники з автоматів застрелили двох інших жінок, які стали свідками трагедій. Призвідників трагедії виключили з партії та притягнули до кримінальної відповідальності¹¹³³.

Подібні випадки у той час в західноукраїнських селах не були одинокими. Зважаючи на атмосферу терору, що панувала у західноукраїнських селах, частина представників фіскальних органів чи радянсько-партійного активу просто відмовлялася приймати участь у поширенні облігацій державних позик.

Щоб хоч якось виправити ситуацію, до розповсюдження облігацій державної позики та грошово-речової лотереї у селах Тернопільської області стали залучати місцевих педагогів. Зокрема, наприкінці 1944 р. в Скалатському районі всі освітяни підписалися на 11 775 крб. грошово-майнової лотереї та 52 565 крб. воєнної держпозики. Подібну ініціативу підтримали і у Монастириському районі, де зусиллями вчителів поширено білетів грошової лотереї на 10 500 крб¹¹³⁴.

У звіті відділу пропаганди Львівського обкому КП(б)У за грудень 1944 р. серед іншого зазначалося, що в с. Старий Яричів Ново-Яричівського району директор місцевої школи Яременко Валентина «селянам розповідала про події на фронті, про Конституцію тощо. Після чого село з відстаючого зібрало 76 000 крб. готівкою на державну позику та 105 000 крб. на танкову колону «Радянська Львівщина»¹¹³⁵.

У 4 кварталі 1944 р. в рахунок третьої військової позики по селах Дрогобицької області зібрано 2700 тис. крб. або 361,9% від плану¹¹³⁶. Для воєнного збору в Самбірському районі Дрогобицької області у вересні 1944 р. розіслали «восточних людей», а для 4 сіл не вистарчило, то відправили «місцевих»¹¹³⁷.

5 травня 1945 р. розпочався випуск та реалізація білетів Четвертої Державної військової позики під гаслом «три-чотиритижневий заробіток у Четверту Державну військову позику»¹¹³⁸.

---

¹¹³³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 113. Арк. 83.

¹¹³⁴ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 405. Арк. 45.

¹¹³⁵ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 5 зв.

¹¹³⁶ ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 2. Спр 35. Арк. 7. Арк. 9 зв.

¹¹³⁷ ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 2. Спр 15. Арк. 7. Арк. 8.

¹¹³⁸ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 277. Арк. 49.

Щоб не допустити повторення інцидентів минулого року, керівництвом західноукраїнських областей прийнято рішення протягом 1945 року до збору коштів четвертої військової позики залучити групи партійно-господарського активу, підсилених міліціонерами чи військовими. Як показав подальший розвиток подій, подібні рішення істотно не вплинули на зміну ситуації. І на далі працювати в таких групах було доволі небезпечно. 6 липня 1945 р. 6 осіб партійно-господарського активу разом з 24 військовослужбовцями, направлених зібрати кошти по обов'язкових платежах та четвертій військовій позиці в села Балажинів, Баймаки, Переволочин, Соколівка Олеського району Львівської області, поблизу хутора Любач Пониковецького району були обстріляні з кулеметів¹¹³⁹.

У 1946 р. припинено випуск білетів воєної позики, натомість до 1958 р. продовжувалася підписка на облігації державних господарських та грошово-речових позик. Зазначимо, що до початку 1950-х років суми щорічних господарських позик постійно зростали. Влада вишукувала різноманітних способів отримання коштів. Так, кожен випуск нових облігацій державних позик обов'язково супроводжувався пафосним оголошенням нової підписки. В наступні дні місцеві урядники намагалися організувати масштабні зібрання селян чи мітинги, після яких обов'язково намагалися організувати підписку на облігації позик. На початку 1950-х років під час таких зборів організовували торгівлю різноманітною продукцією чи розрахунки за держпоставки, чи трудові. В окремих селах чи районах організовувалися навіть соціалістичні змагання між селами чи колгоспами. Відомості про хід підписки обов'язково висвітлювала місцева преса.

Не зазнала змін і система збору коштів з сільського населення. В період проведення підписки на держпозику 7 травня 1951 р. уповноважені Глинянського виконкому Успенський та Голиков в с. Полтав'є Глинянського району Львівської області забирали домашні речі в тих селян, хто не давав грошей¹¹⁴⁰.

Одночасно в галицьке село повернулися і обов'язкові страхові платежі, обсяг і час сплати яких регламентувалися нормами закону

---

¹¹³⁹ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 221. Арк. 14.

¹¹⁴⁰ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 4. Спр. 180. Арк. 51.

від 4 квітня 1940 р. Обов'язковому страховому обкладанню підлягали будівлі, велика рогата худоба від 6 місяців, вівці і кози від 1 року, свині віком від 9 місяців, польві посіви сільськогосподарських культур. Ставки страхових платежів колгоспників та одноосібників суттєво відрізнялися. Для прикладу, за будівлі в сільській місцевості, виходячи із кожних 100 крб. страхового забезпечення, сплачувалися: колгоспами 0.80 крб., колгоспниками 1 крб., а одноосібниками 1.80 крб. За одного коня колгоспи платили «страховки» 6 крб., колгоспники 8 крб., а одноосібники 14,5 крб. Для середнього одноосібного господарства за рік страхові платежі сплачувалися у наступних розмірах: 30 крб. за житловий будинок, 15 крб. за корову, 6.60 крб., за свиню, 4,5 крб., за віцю тощо¹¹⁴¹. Зазначимо, що сума платежів залежала від типу одноосібного господарства (середняцьке чи куркульське), кількості та якості господарських та житлових споруд, кількості домашньої худоби тощо. В багатьох випадках сума залежала і від страхового агента.

В с. Гринівці Тлумацького району Станіславської області навесні 1950 р. місцеві активісти спільно з завідувачем відділу партійних профсоюзних і комсомольських організацій Тлумацького РК т. Седлецьком та оперуповноваженим райМДБ т. Куруановим реалізовували облігації 5 державної позики. Коли одна із колгоспниць відмовилася брати облігації, тоді її закрили з двома малолітніми дітьми на ніч у сільраді, за те, що не хотіла підписатися на 25 крб. позики. Після нічної відсидки жінка сказала, що ще більше принесе грошей, лише хай її відпустять до дому. Як зазначено у документах Станіславського ОК. КП(б)У : «Седлецький використовував голів сільрад для заготівлі собі харчів, крім того, мав звичку ходити по весіллях селян і пити горілку»¹¹⁴².

Додатковим тягарем на плечі західноукраїнського селянства лягли натуральні поставки сільськогосподарської продукції. Ще в період визволення території Західної України від нацистських окупантів з метою покращення забезпечення сільськогосподарською продукцією передових частин Червоної армії вище партійне керівництво КП(б)У та РНК УРСР дозволило військовим самим заготовляти продукти на звільненій території. Зокрема, в одній із

---

¹¹⁴¹ Податки і повинності... С. 162-163.

¹¹⁴² ДАІФО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 1155. Арк 31.

доповідних записок на ім'я голови РНК УРСР М. Хрущова зазначалося, що в Станіславській області на виконання наказу ставки Верховного Головного Командування за № 203307 і постанови Військової Ради 1-го Українського фронту від 10 червня 1944 р. встановлено порядок збору урожаю в 20-ти кілометровій прифронтовій смузі. Відповідно до документу в 7-кілометровій прифронтовій смузі право заготівлі зернових та сіна залишався за військовими частинами, оскільки цивільне населення на цю ділянку фронту не допускалося. Зібраний урожай згодом мав зарахуватися їх власникам у рахунок держпоставок за умови надання відповідних документів господарствами¹¹⁴³.

Військова рада 1-го Українського фронту 1 липня 1944 р. окремо видала секретарю Станіславського обкому т. Слоню припис № 150, за підписом генерал-лейтенанта Кальченка. В документі зазначалося, що через невчасне постачання військ фронту м'ясопродуктами, 2-3 липня 1944 р. військові у прилеглих до фронту селах проведуть заготівлю худоби в кількості 900 тонн¹¹⁴⁴. Про методи такої заготівлі знаходимо відомості в документах українських підпільників. В інформаційному звіті ОУН із Станіславщини зазначалося: «більшовики почали стягати з людей контингенти збіжжя, худоби, яєць, молока. Та, крім того, почалися немилосердні грабунки. Крали і рядовики і командири». Поки одні «шукали у шухляді бандерівців», інші вивели зі стайні коней. Під час такої реквізиції військові брали годинники, бритви, персні, взуття¹¹⁴⁵.

Простим селяни в таких випадках нічого не залишалося, як іронічно жартувати:

«Як приїдуть на село, то стріляють кури,
а в район повідомляють, що бандьори були»¹¹⁴⁶.

Ще 19 лютого 1944 р. РНК СРСР та ЦК ВКП(б) спільно з РНК УРСР з ЦК КП(б) видали постанову «Про поставки хліба державі в Західних областях УРСР». Цим документом регламентувався порядок та норми заготівель. А відтак, по мірі звільнення окупованих

---

¹¹⁴³ ДАІФО. Ф. Р. 295. Оп. 3. Спр. 11. Арк. 1.

¹¹⁴⁴ ДАІФО. Ф. Р. 295. Оп. 3. Спр. 13. Арк. 55.

¹¹⁴⁵ Гриневич В. Сталінська імперія в боротьбі з українським повстанським рухом // «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944-1948 рр. / Упоряд. Ярослав Дашкевич; Василь Кук. Львів, 2010. С. 28.

¹¹⁴⁶ Борець Ю. Шляхами Лицарів Ідеї і чину [б.м.]. С. 155.

територій місцеві обкоми КП(б)У одразу розпочинали роботу із організації заготівельних кампаній із заготівлі зерна, картоплі та сіна¹¹⁴⁷.

На 1 квітня 1944 р. в Тернопільській області зібрано у фонд РСЧА 3500 тонн зерна, 3000 тонн картоплі, 800 тонн м'яса, 850 тон сіна¹¹⁴⁸.

У повоєнний час залишалися чинними норми обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції, які регламентувалися низкою постанов Раднаркому УРСР: № 675 «Про сівозміну з урожаю 1944 р.» від 17 червня 1944 р., №695 «Про заготівлі м'яса, молока і вовни на 1944 р.» від 21 червня 1944 р., Раднаркому СРСР № 762 «Про порядок заготівлі картоплі і овочів з урожаю 1944 р.» від 30 червня 1944 року. У документах ретельно визначався порядок обов'язкового постачання державі сільськогосподарської продукції одноосібними селянськими господарствами. Обов'язковим поставкам підлягали такі сільськогосподарські культури, як зерно, картопля, овочі та фрукти, продукція тваринництва і птахівництва: м'ясо, молоко, яйця, вовна, шкіряна сировина. Згадані постанови не поширювались на господарства колгоспників, робітників, службовців, непрацездатних через похилий вік. Хто не виконував завдань щодо здачі державі сіна, молока, м'яса, вовни, картоплі, капусти, моркви, цибулі могли бути репресовані органами радянської влади.

Розміри оподаткування рослинної продукції нараховувалася від розмірів фактичних посівів, молоко і вовни – від наявності у селянському дворі. Норми поставок різнилися, залежно від того колективне господарство чи одноосібне. Зазвичай, норми для одноосібників були вищими. Для прикладу, наведемо середні норми поставок з 1 га: зерно 3-4 ц., картопля 1ц. З одного двору: м'ясо 40-50 кг, яйця 30-150 шт. Від однієї тварини: молоко 230-250 л, вовна 900 г. Крім того, селянський двір мав здати в рік одну свинячу та овечу шкіру. Крім того, всі шкіри з тварин від вимушеного забою мали здаватися заготівельним організаціям¹¹⁴⁹.

У випадку невиконання норм поставок до селян застосовували норми Постанови РНК СРСР від 13 вересня 1945 р. № 2348, яка продовжила на мирний час чинність постанови РНК СРСР від 24

---

¹¹⁴⁷ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 9.

¹¹⁴⁸ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 37.

¹¹⁴⁹ Кук В. Колгоспне рабство... С. 198-199.

листопада 1942 р. № 1882 «Про відповідальність за невиконання обов'язкових поставок сільськогосподарських продуктів державі колгоспними дворами та одноосібними господарствами», що передбачала кримінальну відповідальність¹¹⁵⁰.

Під час збору обов'язкових сільськогосподарських поставок з боку працівників фінансових органів мали місце зловживання і порушення. Облік грошових коштів та обов'язкових сільськогосподарських поставок вівся доволі недбало, зокрема, і через брак відповідних бланків, що приводило до ситуації, коли селян змушували сплачувати податки і поставки знову¹¹⁵¹. Окремо із селян держава брала натуральні мита. Наприклад, за помол зерна у млинах в середньому 10-15 % залежно від обсягу. Під час формування колективних господарств практикували так звану «контрактацію молодняка», коли селяни мали здавати молодняк худоби для поповнення поголів'я колгоспів. В окремих випадках для потреб колгоспу з дворів селян вилучали гній, сіно та соломку. Інколи для цього розбирали так звані «загати», якими селяни утеплювали хати. Натомість господарям рекомендували утеплювати стіни насипами із землі чи глини.

З червня 1947 р. Рада міністрів УРСР прийняла постанову «Про порядок заготівлі сільськогосподарської продукції в куркульських господарствах Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Рівненської, Волинської і Чернівецької областей», збільшивши на 50% норми поставок і одночасно обмеживши термін їх виконання на 1-3 місяці.

У 1949 р. дію норми з постачання продукції тваринництва продовжили на наступний період¹¹⁵².

В період підготовки до виборів активізували свою роботу заготівельні організації. Станом на 10 березня 1950 р. план молокопоставки по Станіславській області виконано на 120,9 %. Квартальний план м'ясопоставки виконано на 105,29%. Також достроково виконано квартальний план поставок шкірсировини та шерсті¹¹⁵³.

Колективізація повоєнного періоду розпочалася з наділення сільської бідноти землею. Станом на 15 січня 1944 р. 300 тис.

---

¹¹⁵⁰ Збірник найважливіших... С. 254

¹¹⁵¹ ДАТО. Ф.290. Оп.5. Спр.945. Арк. 5.

¹¹⁵² ДАТО.Ф.290. Оп.5. Спр.5 Арк. 279.

¹¹⁵³ ДАІФО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 1154. Арк. 36.

селянських господарств отримали в безплатне користування 327300 га. Ці заходи мали на меті заручитися підтримкою радянської влади селянською біднотою. Одночасно з наданням землі біднякам розпочались утиски заможних, так званих куркульських господарств. У них було вилучено 250 тис. га землі, і передано біднякам.

Офіційно проголошувалося про дотримання принципів добровільності та поступовості в процесі колективізації західного регіону. Проте на практиці колективізація проводилась примусово, форсованими темпами. Зрозуміло, що заможні селяни та середняки не бажали добровільно вступати в колгосп і віддавати туди землю, свою худобу і реманент. Бідняки, які отримали земельні ділянки, були налаштовані більш лояльно до радянської влади, проте теж воліли вести традиційне індивідуальне господарство. Окремі колгоспники, не бажаючи безплатно позбутися важко нажитого майна, перед вступом у колгосп свідомо продавали свою худобу і реманент. Примусовий характер колективізації викликав гострий спротив з боку західноукраїнського селянства, який був активно підтриманий збройними формуваннями ОУН та УПА. Заснування колгоспів в західному регіоні відбувалось повільно. В березні 1945 р. в регіоні налічувалось лише 38 колгоспів, через рік їх кількість збільшилась до 158.

Опір з боку селян був такий сильний, що радянське керівництво вимушено було відкласти на деякий час суцільну колективізацію і розпочати підготовку до її проведення в найближчому майбутньому. Для успішної колективізації потрібно було в першу чергу здолати збройний опір УПА, розвинути сільські кооперативи, як перехідну форму до колгоспів, нейтралізувати недовіру селянства до колективного господарювання.

Починаючи з травня 1945 р., основною формою виробничої кооперації в західноукраїнському селі уряд УРСР вважав земельні громади, які повинні були охопити усі населенні пункти. Земельні громади створювались в кожному селі, де нараховувалось не менше 25 селянських господарств. В великих селах (більше 200) дворів утворювалось кілька земельних громад.

Земельні громади визначали порядок використання угідь загального користування, проводили нові лісові насадження для закріплення ярів та пісків; утримання в належному стані шляхів,

гатей, мостів і меліоративних споруд; дотримання протипожежних заходів; допомагали соціально незахищеним категоріям селян, в тому числі інвалідам війни, людям похилого віку, безкінним господарям тощо. Земельна громада мала права юридичної особи, могла набувати рухоме і нерухоме майно. Влада розглядала земельні громади, як один із засобів реалізації податкової політики та тимчасову перехідну форму до колгоспного господарства.

В ході колективізації посилювався фіскальний тиск на заможні селянські господарства. Для цього влада здійснювала певну їх диференціацію. Зокрема, на Стініславщині до куркульських господарств віднесли господарства, які в період німецької окупації або після звільнення села від німецької окупації використовували постійних найманих робітників в сільському господарстві, систематично використовували працю інших селян у вигляді відробітку взамін представлення їм на кабальних умовах робочої худоби, насіння, продуктів або сільськогосподарських машин. Крім того, вони мали систематичні прибутки від млинів, маслобійок, крупорушок, оренди землі тощо. На кожне таке господарство сільська рада складала докладну характеристику, в якій вказувала склад сім'ї, кількість землі та худоби, наявність підприємств чи промислів, сільськогосподарських машин, використання найманої робочої праці або наявність інших признаков, на основі котрих дане господарство відноситься до куркульського господарства¹¹⁵⁴.

Норми поставок сільгосппродукції державі для такого типу господарств збільшувалися на 50 % та на 1-3 місяці скорочувалися нормативні строки здачі. Вводилося підвищене оподаткування доходів господарств залежно від їх розмірів, для заможних селян скасовувались усі пільги.

Нова хвиля колективізації відбулась в 1948 – 1949 роках, коли значно ослаб збройний опір УПА. Репресії були спрямовані в першу чергу на заможні верстви селян, так званих “куркулів”.

Колективізація в західноукраїнських землях завершилась у 1950 р., вона охопила 1,5 млн. (92,7 %) селянських господарств. Було створено 7200 колгоспів та 237 машинно-тракторних станцій. В середині 1951 р. колгоспи об'єднали вже понад 95 % селянських господарств. Після завершення колективізації регіональні відмінності

---

¹¹⁵⁴ ДАІФО. Ф. Р-357. Оп.1. Спр. 102. Арк.1-1 зв.

аграрного розвитку західноукраїнських областей від інших регіонів УРСР суттєво зменшились.

Крім сплати грошових та натуральних податків, західноукраїнські селяни повинні були безкоштовно виконувати низку відробіткових повинностей.

В липні 1944 р. в Тернопільській області згідно постанови ДКО № 5258 сс від 24 травня 1944 р. для потреб військово-оборонного комплексу мобілізовано 8000 осіб та 300 підвод¹¹⁵⁵.

Для відновлення залізниці, згідно постанови ДКО 5746 від 27 квітня 1944 р. на території Тернопільської області повинні були мобілізувати 4000 осіб працездатного населення¹¹⁵⁶.

17 травня 1944 р. голова сільради с. Залісся Чортківського району Тернопільської області забрав дві корови в місцевого селянина за те, що той відмовився парою коней працювати для потреб сільради¹¹⁵⁷.

В 4 кварталі 1944 р. зірвано заготівлю та вивозку дров у Станіславській області. Раднарком УРСР зобов'язав під особисту відповідальність секретаря обкому забезпечити виконання планів «влюбих умовах»¹¹⁵⁸.

Найбільше залучали селян до ремонту та обслуговування доріг регіону.

У доповіді під час наради з секретарями райкомів КП(б)У та начальниками райвідділів НКВС та НКДБ 19 вересня 1945 р. секретар Львівського облвиконкому І. Козирев зазначив: «у нас існує закон, що кожне господарство повинно відробити на дорозі 6 днів на рік, і друге, що кожна підвода повинна також відробити 6 днів на рік. Тому потрібно довести ці плани до сільрад, щоб ті виділили належну кількість робочої сили та підвод для ремонту доріг. За даними, наведеними на нараді, зареєстрованих підвод вистарчило б для перевезення 1 млн. тон піску чи каменю, що дало би можливість направити всі дороги області за 3 місяці за належної організації праці»¹¹⁵⁹.

---

¹¹⁵⁵ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 111. Арк. 40.

¹¹⁵⁶ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 3.

¹¹⁵⁷ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 113. Арк. 6.

¹¹⁵⁸ ДАІФО. Ф. Р. 295. Оп. 3. Спр. 11. Арк. 21.

¹¹⁵⁹ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 200. Арк. 113.

Для ремонту дороги Львів-Городок-Перемишль в серпні 1945 р. Городоцьким РК організовано селянські підводи для вивозки каменю і піску¹¹⁶⁰.

У відповідності до указу ЦК КП(б)У та наказу НКШС № 225ц від 4 березня 1945 р. в Тернопільській області заплановано здійснення декадника посадки снігозатримувальних та ґрунтозахисних зелених насаджень із залученням широкого кола залізничників, колгоспників та населення¹¹⁶¹.

Навесні 1945 р. селян масово залучали до відновлення залізничних колій поблизу м. Бучач Тернопільської області. Для ремонту колії поблизу ст. Потутори Бережанського району Тернопільської області мобілізували 40 підвод на 40 днів¹¹⁶².

Про якість селянського ремонту свідчить акт від 27 червня 1945 р., у якому зазначалося, що багато костилів у шпалах недобиті, щєбінь брудний, має місце погана підсіпка шпал, погано обладнані канами для водовідведення тощо¹¹⁶³.

На весні 1945 р. селян 10 осіб та 5 підвод використовували для заготівлі та перевезення льоду з місцевих водойм на ст. Тернопіль для організації льодосховища¹¹⁶⁴.

У квітні 1945 р. націоналістами пошкоджено один із тросів мосту через Дністер. Для його відновлення залучили 50 селян та 10 підвод терміном на 1 місяць для відновлювальних робіт¹¹⁶⁵.

У квітні 1945 р. В Мельнице-Подільському районі Тернопільської області начальник 881 ДБУ скаржився в обком, що частина людей, мобілізованих для будівництва доріг, не виходять на роботу, мотивуючи це участю у винищувальних батальйонах чи роботі в МТС¹¹⁶⁶.

Іноді, щоб не працювати на дорозі чи інших видах відробітків, селяни ховали колеса та упряж¹¹⁶⁷. Інколи така практика мала доволі трагічні наслідки.

---

¹¹⁶⁰ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 221. Арк. 112.

¹¹⁶¹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 425. Арк. 17, 27.

¹¹⁶² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 425. Арк. 31.

¹¹⁶³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 425. Арк. 59.

¹¹⁶⁴ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 429. Арк. 5.

¹¹⁶⁵ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 429. Арк. 3.

¹¹⁶⁶ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 429. Арк. 33.

¹¹⁶⁷ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 224. Арк. 120.

15 лютого 1947 р. в с. Конюшки Бурштинського району Станіславської області Райком направив уповноваженим із лісозаготівель слідчого районної прокуратури Лисиченка. Прибувши до села, уповноважений склав список осіб, що мали тяглову силу, назначив десятника і наказав йому зібрати зазначених господарів. Господарі відмовилися їхати в Калуський лісгосп, мотивуючи відсутністю саней, упряжі, взуття. Уповноважений разом з участковим міліціонером Кукулою пішов по дворах. Зайшовши до господарства К. Левчука запитав, чому той не їде. З хати вийшла дружина, заголосила, що чоловік вже старий, а хворі коні також не можуть возити ліс. Коли уповноважений хотів заштовхати жінку до хати, та стала чинити спротив. Як зазначено у документах Сьтаніславського ОК КП(б)У: «уповноважений в «нервовому стані» витягнув пістолет і застрелив жінку.¹¹⁶⁸

З 5 червня 1949 р. на ремонті доріг Тернопільської області щоденно працювали 1000 підвод та 1500 селян. Між селами і колгоспами Тернопільської області протягом 1949 р. організовували соціалістичні змагання, хто швидше і якісніше відремонтує взяті на себе ділянки шляхів¹¹⁶⁹.

З завершенням Другої Світової Війни і відновленням радянської влади відбулися суттєві зміни в оподаткуванні західноукраїнських селян, яке базувалося на основі радянського фіскального законодавства. Види і розміри податків змінювалися і доповнювалися з урахуванням типу селянських господарств. При зборі податків фінансисти часто припускалися порушень до тих селян, що мали недоїмки, застосовували різноманітні штрафні санкції. На селянські господарства накладали грошові і натуральні податки. Вони ж зобов'язані були виконувати повинності, найбільш обтяжливою з яких була дорожня.

З завершенням колективізації сільського господарства в західноукраїнському регіоні податкова система набула ознак однотипності з іншими регіонами України.

---

¹¹⁶⁸ Ф. Р. 295. Оп. 3. Спр. 58. Арк. 46.

¹¹⁶⁹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1585. Арк. 5.

РОЗДІЛ 4

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА У 1939-1953 рр.

4.1. Переселенсько-депортаційна політика тоталітарних режимів у західноукраїнському селі

Встановлення радянського та нацистського тоталітарних режимів на території Західної України у 1939–1953 рр. спричинили не лише зміни адміністративно-територіального устрою та соціально-економічної моделі, але і започаткували довготривалий процес переселення та депортації тисяч селянських родин з їх родинних місць.

В радянському та німецькому тоталітарному суспільстві не було місця українському вільному селянину хліборобу. Жоден із тоталітарних режимів не планував залишати автохтонних мешканців Галичини жити на прадідівській землі. Для лідерів нацистів ці землі вважалися «райським садом», у якому будуть мешкати імперські селяни в «надзвичайно прекрасних поселеннях» та «чиновники у чудесних будівлях»¹¹⁷⁰. Генеральний план «ОСТ», підготовлений напередодні німецько-радянської війни передбачав, що німці депортуватимуть, знищуватимуть, асимілюватимуть або перетворюватимуть на рабів місцеве населення окупованих східних територій. А. Гітлерові уявлялося, що німці будуть поводитися з слов'янами достоту так, як північноамериканці поводитися з індіанцями. У близькій перспективі нацисти планували ліквідувати 80-85% поляків, 65 % західних українців, а ті що залишаться жити мали виконувати роль домашньої прислуги та інвентарю для обробітку землі¹¹⁷¹.

Для Й. Сталіна територія Західної України відігравала роль своєрідного плацдарму для подальшого поширення більшовицької моделі суспільного устрою, своєрідним продовження «світової

---

¹¹⁷⁰ Преступные цели – преступные средства... С. 53.

¹¹⁷¹ Снайдер Т. Криваві землі... С. 171.

соціалістичної революції», про яку марив В. Ленін. Галицьких селян більшовики апріорі трактували, як ворогів радянської влади. Більшовики не довіряли навіть членам розпущеної у 1938 р. КПЗУ, незважаючи на те, що вони упродовж двадцяти років боролися за встановлення радянської влади у Західній Україні. Як зазначає дослідник С. Білокінь: «більшовики не любили людей. Хоч пересічні росіяни, яких направляли на роботу в Західну Україну, були переконані, що уряд існує і працює для блага народу»¹¹⁷². Заможний селянин-виробник не вписувався у більшовицьку соціально-економічну модель, водночас вільнодумним селянам Східної Галичини не було місця у радянському тоталітарному повсякденні, основу якого становили пролетаризовані селяни. За задумом лідерів ВКП(б) селянин не повинен був жити в своїй з діда-прадіда хаті. Почуття власності, зв'язок з місцем народження мало бути викорінене послідовно і вщент¹¹⁷³. Як свідчать історичні документи, поки гестапо переслідувало «класових ворогів» на окупованій Німеччиною території Польщі, НКВС розбирався з класовими ворогами на теренах Західної України¹¹⁷⁴. Наголосимо, що спецслужби обох тоталітарних держав у 1940 р. координували заходи з придушення опору на окупованих польських територіях. У березні 1940 р. в м. Краків та на віллі «Пан Тадеуш» у курортному Закопаному під час двохсторонніх конференцій 18 працівників НКВС ділилися набутим досвідом із колегами з гестапо¹¹⁷⁵.

Першим спільним проектом двох тоталітарних систем стала акція з переселення українського та польського населення під час встановлення радянсько-німецької демаркаційної лінії на території окупованої Польщі. 16 листопада 1939 р. у Москві підписано договір про добровільне переселення. Згідно умов договору етнічні німці, що опинилися у межах радянської зони, отримали право переселитися на німецьку сторону. Дзеркально, українці, що проживали на території

---

¹¹⁷² Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917-1941 рр.: джерелознавче дослідження. Київ: Пенмен, 2017. С. 5.

¹¹⁷³ Білокінь С. Масовий терор... С. 27-28.

¹¹⁷⁴ Кучерепа М.М., Вісин В.В. Волинь: 1939-1941 рр.: Навчальний посібник. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. С. 121.

¹¹⁷⁵ Ільющин І. Українська повстанська армія і армія Крайова. Протистояння в західній Україні (1939-1945 рр.). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія, 2009. С. 136.

Генеральної Губернії, мали можливість перебратися до СРСР. На початку грудня 1939 р. свою роботу розпочали відповідні німецькі та радянські комісії¹¹⁷⁶.

До кінця 1939 р. за погодженням радянсько-німецької комісії у справах переселення в Райх більшість представників німецької громади виїхали до Німеччини чи окупованої німцями польської території. Їх майно та земля перейшли у власність радянської влади і здебільшого розподілялися між місцевими біднішими селянами або ж банально розграбовувалися¹¹⁷⁷.

До середини лютого завершився процес переселення українців з території Генеральної Губернії. Німецька адміністрація попередила про жорстке покарання за саботаж та антипропаганду переселенської кампанії¹¹⁷⁸. 18-20 лютого 1940 р. останні поїзди з переселенцями дісталися радянського кордону. Як зазначено у статті часопису «Краківські вісті»: «закінчення акції з переселення було можливе завдяки тісній співпраці німецьких і світських представників»¹¹⁷⁹.

Стосовно майна переселенців, то відповідно до § 3 німецько-радянського договору про переселення при переїзді залізницею голові родини дозволялося взяти 50-кілограмовий багаж, а кожному члену сім'ї 25-кілограмовий. Окремо формувалися валки возів. У таких випадках родина могла підготувати одну навантажену «фіру» запряжену двома кіньми. Грошей дозволяли взяти 50 злотих на одну особу. Заборонялося вивозити коштовності, предмети мистецтва, цінні папери, автомобілі. Стосовно золотих чи срібних виробів із собою можна було взяти персні, годинники, портсигари не більше однієї речі на особу, старшу 18 років. Ремісники, лікарі, науковці мали право забрати необхідні засоби виробництва. Залишене майно влада описувала і оцінювала¹¹⁸⁰.

У кінці березня 1940 р. підписано новий договір між СРСР та Німеччиною про переселення. Згідно змісту договору, до Генеральної Губернії з території Західної України могли виїхати українці та

---

¹¹⁷⁶ Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939-1944 рр.): за матеріалами української легальної преси. Львів: ЛННБ ім. В. Стефаника, 2010. С. 201.

¹¹⁷⁷ Кондратюк К. Втрати населення Західної України... . 151.

¹¹⁷⁸ Справа переселення. // Краківські вісті. 1940. Ч. 4. С. 4.

¹¹⁷⁹ Закінчення переселення до СРСР. // Краківські вісті. 1940. Ч. 6. С. 4.

¹¹⁸⁰ Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації... С. 202.

поляки. У травні 1940 р. до Варшави почали прибувати перші поїзди з переселенцями. 13 червня 1940 р. оголошено про завершення переселенської кампанії, у результаті якої до Генеральної губернії прибуло близько 60 000 осіб¹¹⁸¹.

З моменту прибуття на окуповані німцями територію, українськими переселенцями опікувалися відповідні структури УЦК. У відповідному клопотанні про надання допомоги переселенці повинні були вказати точну адресу, національність, реєстр майна, розмір зарплати. В той же час прохачів допомоги попереджували «хто подасть незгідні з правдивим станом щодо свого майна, відповідатиме перед судом за обман»¹¹⁸².

По іншому склалася доля українців, які виявили бажання переїхати з території Генеральної Губернії до СРСР. 2 березня 1940 р. на засіданні політбюро ВКП(б) вирішувалось питання про розселення на території західних областей УРСР осіб, які прибули сюди з окупованих німцями районів Польщі у вересні 1939 р. Підготовлена ще 12 лютого 1940 р. постанова Бюро Тернопільського обкому передбачала розселення на території області 7000 осіб (близько 2500 родин) переселенців з Німецької території. Переселенців планували розмістити в будівлях виселених німецьких та польських колоністів¹¹⁸³. Очевидно, що обласні керівники поспішили з таким рішенням, оскільки 2 березня 1940 р. РНК СРСР видав постанову, відповідно до якої зазначеній категорії громадян було заборонено проживати упродовж 5-ти років у 100-кілометровій смузі поблизу кордону, що фіксувалося відповідною позначкою у паспорті. Тих же біженців, які вирушили у бік Німеччини, але в силу різних обставин повернулися назад, НКВС одразу відправляло «у північні райони СРСР для використання їх на лісорозробках та інших роботах»¹¹⁸⁴.

У доповідній записці від 1 липня 1940 р. начальник Станіславського обласного управління НКВС О. Михайлова наркомун І. Серову повідомлялося про те, що в ніч з 28 на 29 червня 1940 р. на території області проведено операцію з виселення 1224 родин

---

¹¹⁸¹ Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації... С. 203.

¹¹⁸² Підмоги для переселенців з СРСР. // Краківські вісті. 1940. Ч. 103. С. 4.

¹¹⁸³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 25.

¹¹⁸⁴ Вронська Т. Упокорення страхом... С. 251.

переселенців (2638 осіб). Для проведення заходу використано партійний та радянський актив у кількості 979 осіб¹¹⁸⁵.

Ще до вступу на територію Західної України керівництво радянських органів державної безпеки під час оперативних нарад наголошувало на виявленні «ворожих» радянській владі елементів та взятті їх на облік. В перші тижні оперативники НКВС, крім поточної роботи, займалися складанням списків «ненадійного та контрреволюційного елементу». Молоді співробітники перебували в шоці від того, скільки «ворогів радянської влади» перебуває на новоприєднаних територіях. В силу специфічної освіти та виховання вони не могли збагнути те, що в СРСР вважалося ворожою діяльністю у польській державі називалося багатопартійністю та свободою політичної діяльності. Як позбутися ненадійних елементів, в Радянському Союзі виробили цілі методики упродовж 1920-х – 1930-х років. В арсеналі працівників каральних органів були арешти, заслання, депортації і вища міра покарання – розстріли. Оскільки останній метод у новоприєднаних територіях намагалися одразу не використовувати, то в хід пішли арешти та депортації.

Переселенсько-депортаційні заходи радянської влади вжиті щодо населення Західної України в своїй основі мали кілька причин. Серед основних відзначимо політико-ідеологічні, класові та соціально-економічні. Всупереч усталеній думці не всіх галицьких селян виселяли за межі західноукраїнського регіону. Потрібно відокремлювати внутрішні переселення сімей з 800-метрової прикордонної смуги, з охоронних зон стратегічних об'єктів та військових полігонів, добровільний переїзд частини родин в інші області УРСР і примусове виселення громадян у віддалені райони СРСР.

Депортаційні акції в першу чергу спрямовувалися на руйнування структур польського державного і адміністративного апарату, системи управління та власності. Через це до розряду ворогів радянської влади потрапляли не лише ті особи, що безпосередньо боролися з більшовиками, але й навіть ті, хто до неї ставився лояльно,

---

¹¹⁸⁵ Білас І.Г. Репесивно каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн. 2. Київ, Либідь-військо-України, 1994. С. 89.

проте критично оцінював методи її роботи. Як зазначає львівський історик К. Кондратюк: «очищення сіл від ворожих елементів проводилося у більшості випадків без розгляду позицій та дій конкретної людини, шляхом поширення «заходу» на всі категорії підозрілої верстви або кола осіб, включаючи членів сімей, родичів, знайомих»¹¹⁸⁶.

У кінці вересня – початку жовтня 1939 р. відділами НКВС, за наперед складеними радянським консульством у м. Львів списками та захопленими відомостями польської поліції затримано понад 250 діячів галицьких політичних партій та повітових і сільських активістів. Більшість із них після судових вироків депортовано у Східні райони СРСР¹¹⁸⁷.

Наприкінці 1939 р. під першу хвилю депортації потрапили родини польських військових колоністів, так званих осадників. Питання їх долі доволі гостро стояло ще під час Народних Зборів Західної України, проте тоді все обмежалося прийняттям рішення про конфіскацію у них земельних наділів. 5 грудня 1939 р. РНК СРСР ухвалила постанову про виселення родин осадників із західних областей Білорусії і України, а 29 грудня затверджено «Положення про спецпоселення та трудове влаштування осадників, які виселяються з західних областей УРСР та БРСР. Більшість родин планували виселити у Комі АРСР, Алтайський та Красноярський краї, а також Кіровську, Пермську, Вологодську, Архангельську, Іванівську, Ярославльську, Свердловську і Омську області РСФРР для роботи в лісовій галузі¹¹⁸⁸. Таким чином радянська влада вирішувала дві проблеми: політичну – позбувалася вороже налаштованої частини населення, економічну – отримувала практично дармову робочу силу у віддалених і малозаселених районах країни.

Згідно постанови РНК СРСР № 2124-620 сс, земля виселених сімей, за винятком уже розподіленої між селянами, переходила в

---

¹¹⁸⁶ Кондратюк К. Втрати населення Західної України у 1939-1941 рр. // Україна-Польща важкі питання. Т. 5: Матеріали V міжнародного семінару істориків "Українсько-польські відносини під час Другої світової війни". Луцьк, 27-29 квітня 1999 року / Відп. ред. Є. Місило. Світовий союз воїнів Армії Крайової; Об'єднання українців у Польщі. Варшава, 1999. С. 156.

¹¹⁸⁷ Сорока Ю. Населення Західної України у 1939-1941 рр.: депортації, заслання, вислання // Етнічна історія народів Європи. 2012. № 12. С. 19.

¹¹⁸⁸ Вронська Т. Упокорення страхом... С. 248.

земельні фонди обласних виконавчих комітетів з подальшим переданням колгоспам і радгоспам. Будинки осадників передавалися місцевим сільським радам для організації в них шкіл, амбулаторій, дитячих садочків, сільських Рад, правлінь колгоспів. Коні, худоба та інвентар передавалися новостворюваним колгоспам і радгоспам¹¹⁸⁹. Відповідно до постанови РНК УРСР від 19 жовтня 1939 р. та інструкції НКФ УРСР від 3 лютого 1940 р. № 050484 про держфонди Станіславський обком КП(б)У наказав працівникам Облфінвідділу все майно, що залишилося після переселення осадницьких господарств, взяти на облік. Всі зернові культури передати для збереження конторам «Заготзерно». Все перероблене зерно на крупи передати структурам «Облторгвідділу» для подальшої реалізації в закладах громадського харчування та закладах торгівлі для потреб населення. Наявну в господарствах птицю передавали «Облптахопрому» для подальшої реалізації. Поголів'я продуктивної худоби тимчасово мало перебувати у спеціальних приміщеннях під охороною, забезпеченою місцевими РК КП(б)У та райфінвідділами, а згодом повинно передаватися на баланс радгоспів і колгоспів. Всю іншу худобу (свиней, та молодняк ВРХ) потрібно було реалізувати за державними цінами через мережу «Заготскота». Продукти харчування (овочі, картопля та ін.) реалізовувалися через систему «Укрплодовоч». Фураж (сіно, солома, кормові буряки) по актах передавалася радгоспам та колгоспам¹¹⁹⁰.

19 січня 1940 р. політбюро ЦК КП(б)У після доповіді наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова ухвалило спеціальну постанову, відповідно до змісту якої виселенню підлягали всі без винятку члени родин осадників – навіть українці за походженням. До 25 січня 1940 р. відповідно до рішень партійних та урядових рішень співробітниками органів НКВС завершено перепис родин осадників. За уточненими даними виселенню підлягали 17 807 сімей (95 193 особи)¹¹⁹¹.

Акція з виселення осадницьких господарств розпочалася в ніч з 9 на 10 лютого 1940 р. і відбувалася за вкрай несприятливих умов. 13

---

¹¹⁸⁹ Баран В., Токарський В. «Зачистка»... С. 284.

¹¹⁹⁰ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. Спр. 14. Арк. 7.

¹¹⁹¹ Вронська Т. Упокорення страхом... С. 248.

лютого 1940 р. керівники НКВС відзвітували до Москви, що із західних областей України депортовано 17 206 родин (89 062 особи)¹¹⁹². Зокрема з Тернопільської області за даними місцевого НКВС виселено 7000 сімей осадників (31 700 осіб)¹¹⁹³. Радянські звіти відзначали, що активну допомогу під час виселення надавав радянський сільський актив чисельністю 15 тис. осіб¹¹⁹⁴. Крім сімей осадників, під виселення потрапляли й інші категорії населення. Зокрема, Обертинська сільрада Станіславської області незаконно виселила на вулицю хвору громадянку Вайс, забравши її помешкання під приміщення сільради¹¹⁹⁵.

Після родин польських осадників помешкання втратили селяни, які волею долі жили поблизу нововстановленого державного кордону СРСР.

У відповідності з постановою РНК СРСР та ЦК ВКП(б) № 289-127/сс. від 2 березня 1940 р. «Про охорону державного кордону в західних областях УРСР тв. БРСР», РНК УРСР та ЦК КП(б)У 3 квітня 1940 р. ухвалило постанову «390-14 «Про відселення і переселення з 800-метрової прикордонної смуги в західних областях УРСР». Згідно документу із зазначеної смуги підлягали переселенню 17 342 двори (80 185 осіб) в 157 населених пунктах, відселенню 4870 дворів (22615 осіб) у 72 населених пунктах. Акцію потрібно було завершити до 20 квітня 1940 р¹¹⁹⁶.

На виконання постанови місцеві ОК КП(б)У видали відповідні розпорядження, у яких детально розписано механізм переселення. 13 квітня 1940 р. Тернопільський облвиконком видав постанову, у якій доручив керівникам відповідних районів відселити з визначеної смуги селянські родини та розчистити територію від будівель. Виселення потрібно було завершити у травні 1940 р. Переселенців мали відселити у тиллові райони областей, надавши їм компенсацію за рахунок конфіскованого у осадників та німецьких колоністів майна та земельних ресурсів. Людям надавали можливість вільного вибору

---

¹¹⁹² Вронська Т. Упокорення страхом... С. 249.

¹¹⁹³ ДАТО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 78.

¹¹⁹⁴ ДАТО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 78.

¹¹⁹⁵ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 139.

¹¹⁹⁶ Радянські органи державної безпеки... С. 80.

місць відселення. На кожну родину переселенців уряд виділяв у середньому 700 крб. допомоги для відновлення житлового будинку та 400 крб. для покриття витрат на перевезення майна. В Мельницькому районі Тернопільської області виселенню підлягало 98 дворів з населенням 195 осіб. Загалом з Мельницького та Заліщицького районів Тернопільської області до 20 квітня 1940 р. переселили мешканців 16 сіл, які повністю чи в білішій мірі входили у 800 метрову прикордонну смугу, а це 4520 дворів з населенням 19623 особи. Загалом на переселенську акцію в Тернопільській області витратили 1 880 200 крб.¹¹⁹⁷.

У звіті про хід переселенської акції зазначено, що: «здійснювані заходи основна маса населення зустріла прихильно, особливо бідніша частина, котра, цікавлячись питаннями організаційно-господарського характеру, просила прискорити їх перевезення до нових місць мешкання, щоб підготуватися до весняного сіву... В окремих місцевостях багатші мешканці відправляли своїх представників з метою захопити кращі наділи і споруди, що викликало нарікання бідноти»¹¹⁹⁸.

Потрібно зазначити, що не всі господарства вдавалося одразу переселити. У Жаб'євському районі Станіславської області з 576 господарств, що підлягали відселенню, реально переміщено 291¹¹⁹⁹.

Потрібно зазначити, що не всі селяни з ентузіазмом сприйняли ідею переселення у інші райони області. Мешканець с. Печерна Тернопільської області М. Шевчук закликав селян не виконувати розпорядження радянської влади та рекомендував переселитися на кілька днів у сусідні села. У с. Звенигород Тернопільської області поляк Городецький поширював чутки про те, що під виглядом переселення українців виселять, як осадників. Мешканці с. Хорців Станіславської області пасивно опиралися переселенню, виїжджаючи у віддалені райони села та не готувалися до виїзду. Коли 13 квітня 1940 р. до с. Бартківка Дрогобицької області прибули підводи за переселенцями, то 50 місцевих поляків, що переховувалися в лісі, напали на українських візників з дерев'яними колами. Після кількох

---

¹¹⁹⁷ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 58, 63.

¹¹⁹⁸ Радянські органи державної безпеки... С. 82.

¹¹⁹⁹ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 4.

попереджувальних пострілів з боку радянського прикордонного наряду та «проведеної виховної роботи» наступного дня селяни розпочали переїзд¹²⁰⁰.

Механізм відселення господарств з прикордонної смуги описано у звіті Станіславського ОК КП(б)У. Для належної організації «акції» з області командировали частину партійних активістів, які повинні були обходити по 10 господарств, що підлягали переселенню, для проведення «масово-політичної роботи». Районна влада відповідно організовувала по 3, в окремих випадках 4, підводи на одне господарство, щоб його перевезти. На підводах перевозили майно, овець, кіз, корів вели на прив'язі за возами. В окремих випадках відстань переселення в межах області сягала 120 км. Мали місце випадки, коли до списку виселених потрапляли господарства, що не входили у визначені зони відчуження, проте їх власники мали 120 моргів полонин на високогір'ї. Різний майновий статус власників господарств породив чимало проблем. Наприклад, мешканці с. Кулаги, яке повністю складалося з бідняцьких господарств, одразу погодилися на переїзд, хоч поставили вимогу – дозволити переїхати в колишню німецьку колонію. З заможними господарями, як і з мешканцям хуторів, владі домовлятися було набагато важче. Зазначимо, що коли власникам посівів озимих зернових культур та невеликих садів передбачалася компенсація, то про компенсацію власникам полонин влада навіть не задумувалася¹²⁰¹. В гірській місцевості переселенцям на одну особу виділяли компенсацію в розмірі від 400 до 1000 крб. для побудови нового житла та господарства. В інструкції керівникам відселення рекомендували за рахунок меншої компенсації куркульським господарствам давати більше грошей бідняцьким, але в межах визначеного ліміту. Потрібно зазначити, що у Станіславській області через брак лісоматеріалів та цвяхів радянська влада не завжди могла надати вчасно допомогу¹²⁰².

У доповідній записці секретаря Городоцького РК КП(б)У Бацюка Львівському ОК КП(б)У стосовно переселенців в с. Зимна Вода, які прибули з Немирівського і Сокальського районів, зазначено: «землю

---

¹²⁰⁰ Радянські органи державної безпеки С. 82, 83, 84.

¹²⁰¹ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 7, 21, 32, 36.

¹²⁰² ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 73. Арк. 5.

розподіляли за нормою 1 морг на особу. Всю землю переселенці отримали. Для посівів зернових виділили по 3-5 цт зерна, картоплі та гречки. Всі сіножаті німецьких колоністів віддали переселенцям. Озимими посівами наділено 13 господарств бідняцьких і батрацьких. Без наділу залишилися 9 господарств виключно заможної частини, які мали по 18-20 морг, оскільки були відсутні такі земельні фонди»¹²⁰³. Натомість у доповідній секретаря Ново-Яричівського РК Ленька від 18 липня 1940 р. зазначалося, що переселенцям у с. Германів земельні наділи виділено, а тим, кого поселили у с. Гаї, вартість посівів та землі компенсують після жнив зерном та грошима¹²⁰⁴.

Через приєднання до складу УРСР Буковини бюро Станіславського обкому КП(б)У 23 серпня 1940 р. виключило з переліку населених пунктів 800-метрової прикордонної зони села, що розташовувалися на колишньому кордоні з Румунією¹²⁰⁵.

У відповідності до постанови РНК УРСР та ЦК КП(б)У від 14 серпня 1940 р. № 100-30 мешканцям сіл, що були відселені з 800-метрової прикордонної смуги кордону з Румунією дозволили повернутися на свої колишні місця проживання. Переселення мали завершити до 1 листопада 1940 р. При цьому переселенцям дозволили зібрати урожай в місцях їх переселення. Тим переселенцям, чії споруди були розібрані, органи місцевої влади мали надати допомогу будівельними матеріалами, щоб відновити зруйновані споруди. Переселенцям місцеві органи влади мали надавати транспорт для перевезення хатніх речей та реманенту¹²⁰⁶.

Хоча не всім відселеним родинам так пощастило. Упродовж літа 1940 р. на ім'я керівників ОК КП(б)У західноукраїнських областей надходили скарги від переселенців, у яких повідомлялося про невиконання умов переселення.

У розпорядженні заступника голови Львівського облвиконкому Яцика, головам райвиконкомів № 019 від 5 травня 1940 р. зазначалося: «за останній час багато скарг переселенців на ігнорування їх запитів, де їм а натурі виділять землю, посіви,

---

¹²⁰³ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 226. Арк. 37.

¹²⁰⁴ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 226. Арк. 285.

¹²⁰⁵ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр 20. Арк. 137.

¹²⁰⁶ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр 20. Арк. 152.

пасовиська. СК не ведуть політвиховну роботу. Не допомагають в облаштуванні побуту. Про виправлення ситуації повідомити до 15.06.1940 р.»¹²⁰⁷.

У листі секретаря Жидачівського РК КП(б)У С. Демковського № 362/40 від 11 липня 1940 р. голові Львівського облвиконкому Козиреву повідомлялося, що переселені в інші райони області селяни звертаються з проханням дозволити їм зібрати залишений на їх полях урожай, оскільки їм на новому місці не виділили засіяних наділів. Далі секретар просив «дати відповідне доручення секретарям РК Радехівського, Буського, Кам'яно-Струмилівського та Данилівського районів, аби наділили вселених селян наділами з посівами по місцю поселення»¹²⁰⁸.

Львівський ОК КП(б)У намагався впливати на ситуацію. Зокрема, голова Львівського облвиконкому в листі до секретаря Янівського РК КП(б)У наказував до 25 липня 1940 р. терміново розрахуватися із переселеними в с. Добриничі Перемишлянського та с. Антос Бродівського районів¹²⁰⁹.

Потрібно зазначити, що мали місце факти, коли селяни у скаргах повідомляли неправдиві відомості з метою покращити матеріальне становище. Переселена з Янівського району до с. Добриничі Перемишлянського району О. Юзько скаржилася до Львівського ОК КП(б)У, що їй не наділили 0,5 морга землі та не оплатили переселення. Також жінка повідомляла, що РК не реагує на скарги¹²¹⁰. Як зазначено у доповідній записці голови Перемишлянського РК КП(б)У Ткаченка № 386/40 від 26 липня 1940 р.: «громадянці О. Юзько, як переселенцю, наділили не 0,5 морга, як в скарзі, а 6 моргів і заплатили 200 крб. грошової допомоги»¹²¹¹.

До 25 квітня 1940 р. переселення та відселення практично завершилося. Призупинив хід акції початок весняної сівби, коли частину коней вилучили для польових робіт. До вказаної дати радянській владі із 800-метрової прикордонної смуги вдалося вивезти

---

¹²⁰⁷ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 173. Арк. 87.

¹²⁰⁸ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 99.

¹²⁰⁹ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 299.

¹²¹⁰ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 210.

¹²¹¹ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 226. Арк. 13.

17 113 господарств. Станом на 20 червня 1940 р. із прикордонної смуги потрібно було відселити ще 147 господарств¹²¹².

Окрему групу внутрішніх переселенців становили селяни, яких відселяли із захисної зони військових об'єктів. Зокрема, значна концентрація військ Червоної армії на території Західної України вимагала розширення меж військових частин та полігонів. На початку 1940 р. вище партійне керівництво СРСР прийняло рішення про розширення меж Яворівського навчального військового полігону, який колись належав польському війську.

Як зазначено у доповідній записці № 386/40 від 26 липня 1940 р. голови Перемишлянського РК Ткаченка: «станом на 28 червня 1940 р. у Львівській області для потреб Львівського артополігону потрібно висилити 79 господарств із десяти сіл Янівського та семи сіл Жовківського районів¹²¹³. Очевидно, що межі полігону потрібно було збільшити ще, оскільки у постанові Львівського обкому № 1048 від 18 листопада 1940 р. за підписом секретаря І. Тимченко зазначалося: «відповідно до постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 6 листопада 1940 р. № 147 «Про використання земель і майна, що залишаються евакуйованим німецьким населенням та про селянське господарське переселення і організацію радгоспів в Акерманській і Чернівецькій областях» Львівський обком постановив переселити з області для відчуження земель для спеціального призначення 2500 селянських господарств. Для цього організувати проведення загальних зборів селянських господарств, які підлягають переселенню і на зборах роз'яснити, куди планується їх переселення, та які надаються державні пільги. При роз'ясненні звернути увагу на те, що селянські господарства, які переселяються з земель, переданих військовим відомствам по області, житлові і господарські будівлі передаються їм безкоштовно на місцях вселення¹²¹⁴. Крім тих господарств, у яких землю вилучали для військових потреб, частина селянських родин добровільно погодилася переселитися у південні області УРСР. В заявах, які писали переважно бідняки, іноді середняки, наводилися відомості про майно, кількість худоби, поля, склад сім'ї, партійність,

---

¹²¹² Радянські органи державної безпеки... С. 85.

¹²¹³ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 226. Арк. 34.

¹²¹⁴ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 179. Арк. 65.

соціальний стан, національність, кількість інвентарю, тощо. На поданих заявах сільська Рада накладала резолюцію, що не заперечує¹²¹⁵.

Як зазначено у документах Львівського ОК КП(б)У у Синявському районі, мешканці с. Лобра володіли наділами від 0.58 до 4.5 га землі, в середньому від 1.8 до 2.8 га на господарство. Переселитися у південні області виявило бажання 112 родин (542 особи, в т. ч. 249 працездатних). При виїзді із села переселенці залишили 262 га землі, із собою забрали 79 коней, 158 корів, 46 телят¹²¹⁶. В с. Нелінковичі переселили 123 родини (557 осіб, з них працездатних 313). При переселенні залишили 208 га землі, із собою забрали 73 коні, 64 корови та 28 телят. Із с. Радава переселили 65 родин (361 особа, з них працездатних 166). При переселенні залишили 175 га, забрали з собою 74 коні, 132 корови та 20 телят. Із с. Монастир переселили 41 родину, (191 особа, з них працездатних 77). При переселенні залишили 81 га, із собою забрали 18 коней, 60 корів та 20 телят. Із с. Вилева переселили 17 родини (391 особа, з них працездатних 76). При переселенні залишили 20 га, із собою забрали 5 коней, 20 корів та 4 телят.

Із с. В'язивниця переселили 22 родини (97 осіб, з них працездатних 45). При переселенні залишили 33 га, із собою забрали 11 коней, 25 корів та 6 телят¹²¹⁷.

В Ізмаїльську область із Велико-Мостівського району Львівської області переселили 62 родини с. Волиця-Вечорки, 62 родини із с. Туринка, 108 родин із с. Шевченково та 1 родину із с. Ванів. Посіви переселенців передали колгоспам відповідно до постанови районної ради Велико-Мостівського району від 15 лютого 1941 р.¹²¹⁸.

У с. Салаш Угнівського району Львівської області виявили бажання переселитися в Акерманську область 326 родин (1480 осіб, з них працездатних 815). При переселенні залишили 505 га, із собою забрали 303 коні, 484 корови та 363 вівці¹²¹⁹.

---

¹²¹⁵ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 180. Арк. 1, 1 зв.

¹²¹⁶ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 182. Арк. 1.

¹²¹⁷ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 180. Арк. 7, 9, 10, 11.

¹²¹⁸ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 180. Арк. 12, 13, 16-17, 18.

¹²¹⁹ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 183. Арк. 17.

У вказівках переселенського управління при РНК СРСР і правління сільгоспбанку СРСР «Про порядок фінансування організаційних витрат на заходи по переселенню в районах виїзду і в'їзду переселенців і звітності Райвиконкомів по використанню операційних коштів» від 2 липня 1940 р. за № 121104 зазначено: «оплата коштів пов'язаних з відбором і відправкою переселенців відбувається за безготівковим розрахунком за кошти колгоспів і МТС відповідальних за перевозку. Райохоронздоров оплачує санобробку за умови повернення витрачених коштів райвиконкомами місць призначення поселенців¹²²⁰. Процес переселення детально описано у тимчасовій інструкції № 22 з медичного обслуговування організованих переселенців, груп робітників, колгоспників та їх сімей. У дорозі переселенців обслуговують місцеві відділи охорони здоров'я. В дорозі переселенців супроводжує виділений медперсонал. Переселенцям від 8 років перед поїздкою повинні були зробити прививки від віспи, дезинтерії, черевного тифу, а віком від 12 років ще й від дифтерії. Миття переселенців в дорозі мало здійснюватися не менше 1 раз в декаду. Перед переселенням всім переселенцям мали провести медогляд. Крім того, за 24 години до відправки мали зробити ретельні санобробку. Для ознайомлення із умовами проживання із сіл, що мали переселятися, висилали делегатів на місця вселення. За час перебування в дорозі спеціальні уповноважені КП(б)У постійно відстежували настрої переселенців та повинні були проводити відповідну політико-виховну роботу¹²²¹.

Окремою ухвалою РНК СРСР 2 березня 1940 р. примусовій депортації із Західної України заплановано виселити до 25 тис. родин «неблагонадійних елементів». До цієї категорії потрапили колишні члени українських та польських політичних, громадських та інших об'єднань, заможні селяни, які володіли земельними наділами більше 5 га у приміській зоні, 7 га в сільській та 10 га у гірській місцевості, а також родини, голови яких були заарештовані або втекли до німецької зони окупації¹²²². Як зазначено у одному із документів

---

¹²²⁰ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 179. Арк. 1.

¹²²¹ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 179. Арк. 5.

¹²²² Вронська Т. Упокорення страхом... С. 251.

Тернопільського ОК КП(б)У, в 1940 р. за межі області виселено 9103 родини (28074 особи) контрреволюціонерів¹²²³.

Таємна постанова РНК СРСР № 34 від 6 січня 1941 р. передбачала примусове виселення з регіону 60 тис. селянських родин у Східні регіони країни¹²²⁴.

Депортації викликали паніку в середовищі селян, а брак інформації породило чимало чуток. Долучались до поширення неправдивих відомостей і радянська преса. Зокрема, офіційний пресовий орган Городенківського РК КП(б)У «Більшовицька правда» у № 183 від 8 грудня 1940 р. у статті під заголовком «В Пробабині не все гаразд» серед іншого надрукувала наступну інформацію: «в с. Пробабин ворожі елементи розповсюджують чулки, що «з 1 грудня 1940 р. розпочнеться мобілізація чоловіків і жінок до армії, починаючи від 18 років і кінчаючи 50 роками»». Бюро Станіславського обкому КП(б)У звернуло увагу редакторів місцевих газет про «неприпустимість публікації у партійній пресі висловлювань ворогів радянської влади»¹²²⁵.

Часто, представники сільської адміністрації чи правоохоронці, коли хотіли добитися лояльності сільських мешканців, лякали їх «виселенням на Сибір». Міліціонер Вигодського РВ під час обшуку помешкання жительки с. Негране на Станіславщині залякував господиню виселенням на Сибір, коли та відмовлялася давати йому харчі¹²²⁶. 19 лютого 1941 р. міліціонери затримали голову Петрилівської сільради Тлумацького району Станіславської області за систематичні побори з селян. Чиновник разом із колишнім продавцем магазину приходив до селян і казав, що вони підлягають виселенню, але він може за 500 крб., через знайомих працівників НКВС вилучити їх із списків. В інших випадках стверджували, що можуть викупити арештованих родичів. Таким чином, згадані особи заробили 2346 крб., та 5 цт хліба¹²²⁷.

---

¹²²³ ДАТО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 78.

¹²²⁴ Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Повстанська розвідка... С. 88.

¹²²⁵ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 36.

¹²²⁶ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 140.

¹²²⁷ ДАІФО. Ф. Р. 295. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 51.

Припинив радянські депортації початок німецько-радянської війни. Швидкий відступ Червоної армії вселив у душі селянства надію на те, що страшні часи радянського терору відступили з краю разом з більшовиками. У перші дні війни селяни, що були відселені з прикордонної смуги, просили німецьку владу повернути конфісковану в них більшовиками землю, вказували, де і скільки¹²²⁸. Представники тимчасової німецької адміністрації відповідали селянам, що це питання буде вирішене згодом. Проте прихід німецької армії, всупереч сподіванням селян, не зупинив переселенських акцій.

Економіка воюючої Німеччини потребувала значної кількості робочих рук, оскільки чимало кваліфікованих працівників мобілізовано до війська. На початковому етапі війни ці втрати намагалися компенсувати за рахунок залучення найманих слов'янських працівників з території Генеральної Губернії.

Весною 1940 р. на сторінках україномовних «Краківських вістей» розмістили повідомлення, що упродовж осінньо-зимового періоду з Генеральної Губернії на територію Німеччини виїхали десятки тисяч сільськогосподарських працівників. Більшість людей поїхали добровільно в пошуках кращого життя та заробітків, як вони це робили ще за часів австрійської імперії.

На початку травня генерал-губернатор Г. Франк підписав відозву із закликом до народжених у 1915-1924 рр. зголошуватися на сільськогосподарські роботи до Німеччини. Відозва носила характер обов'язкової, за її невиконання передбачалося суворе покарання¹²²⁹.

У березні 1941 р. україномовна преса Генеральної Губернії опублікувала на своїх шпальтах основні умови працевлаштування у Німеччині. Роботу надавали на підставі укладеного на визначений термін договору. Оплата праці відбувалася за встановленими для німецьких робітників розцінками. Частина зароблених коштів можна було пересилати родинам. У 1940 р. робітникам дозволялося пересилати 100 зл. на місяць¹²³⁰. Додатково родини переселенців отримували одноразову допомогу від уряду Губернії 50 зл. одразу

---

¹²²⁸ ДАЛО. Ф. 24. Оп. 1. Спр. 124. Арк. 1, 3, 5.

¹²²⁹ Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації... С. 204.

¹²³⁰ Робітники з Німеччини можуть пересилати по 100 зол. // Краківські вісті. 1940. Ч. 11. С. 3.

після від'їзду робітника. У 1941 р. трудова угода підписувалася на дев'ять місяців. Після її закінчення робітник міг повернутися до додому або ж продовжити на новий термін. Потрібно зазначити, що у Німеччині діяла заборона переходу робітників із сільського господарства на промислові підприємства¹²³¹.

Із приєднанням Східної Галичини до Генеральної Губернії розпорядженням А. Розенберга від 6 вересня 1941 р. на її територію поширили дію закону Генеральної губернії від 26 жовтня 1939 р. «Про обов'язок праці». Згідно норм закону всі непрацюючі громадяни повинні були зареєструватися в уряді праці. Часопис «Львівські вісті» повідомляв, що у міському уряді праці щоденно реєструється до 500 селян, які бажають виїхати на роботу до Райху. Майбутніх робітників реєстрували, виписували дорожні документи і направляли до збірного пункту для проходження медичної комісії та подальшої підготовки до переїзду¹²³².

Бідніша частина галицького селянства, піддавшись німецькій пропаганді, закликам окремих українських громадських діячів та листам земляків із Генеральної Губернії, їхали на заробітки до Райху наївно вважаючи, що заробивши кошти, як це було у попередні періоди, вони повернуться до додому та розпочнуть власну господарську діяльність. За період від 1 серпня 1941 р. до початку листопада 1941 р. у Східній Галичині зареєстрували понад 30 тисяч добровольців¹²³³. 27 листопада 1941 р. для працевлаштування у Німеччині на Золочівщині зареєструвалося 1600 осіб¹²³⁴.

Зареєстрованих людей збирали у перехідних таборах урядів праці, де люди проходили медогляд, санітарну обробку та отримували харчі на дорогу. У Східній Галичині такі табори діяли у Львові, Дрогобичі, Станіславі, Тернополі і Перемишлі.

Першу тисячу робітників-добровольців відправлено до Німеччини з Перемишля 6 вересня 1941 р.¹²³⁵. 13 березня 1942 р. з

---

¹²³¹ Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації... С. 207.

¹²³² Робітники в Німеччину // Львівські вісті. 1941. Ч. 53. С. 4; Уряд праці // Львівські вісті. 1941. Ч. 59. С. 3; Обов'язок праці // Львівські вісті. Ч. 68. С. 4.; В уряді Праці // Львівські вісті. 1941. Ч. 70. С. 3.

¹²³³ Робітники до Німеччини // Воля Покуття. 1941. Ч. 26. С. 3.

¹²³⁴ Набір робітників до Німеччини // Львівські вісті. 1941. Ч. 76. С. 3.

¹²³⁵ Паньківський К. Роки німецької окупації... С. 206.

Перемишля відправили 100-тисячного галицького робітника¹²³⁶. Наприкінці квітня 1942 р. у Німеччині в сільському господарстві та промисловості працювало 108 152 робітників з Галичини¹²³⁷. У жовтні 1942 р. у Німеччині вже працювало 250 000 робітників, а 14 квітня 1943 р. з теренів Галичини відправили 300-тисячного робітника¹²³⁸.

Коли ж реалії виявилися цілком протилежними тим, як це подавала німецька пропаганда, в галицькі села стали надходити листи з описом важких буднів та закликами до молоді не їхати до Райху на роботу. Робітники писали, що коли вони їхали спеціальними поїздами, то «отримували добрий харч і всесторонню підтримку». Проте після прибуття до розподільних пунктів все закінчилося. Почалася грубість і безоглядність особливо стосовно сільських робітників. Ніхто не дотримувався умов договорів, а коли дія договорів закінчувалася, то господарі без згоди робітників продовжували їх знову¹²³⁹.

На початку 1942 р. нацисти в українських селах стали робити облави, подібно до набігів татар і турків, з метою відправки людей на роботу до Німеччини¹²⁴⁰. Законодавчим підґрунтям примусових вивозів на роботу став прийнятий 13 травня 1942 р. закон про обов'язок праці, яким запровадили «інтенсивні вербункові акції». Документ зобов'язував сільських вїтїв складати списки «зайвих» трудівників у селянських родинах, вербувати їх і контролювати відправлення на роботу. Тих, хто потрапив до списків, мали поінформувати, що коли «вони добровільно зголосяться, не понесуть ніякої шкоди, а тих, які старалися б втекти від обов'язку праці, зустріне суворя кара»¹²⁴¹. Верхньої межі вікового цензу для чоловіків не було, головне щоб чоловік був «працездатний. Для роботи у німецькому сільському господарстві намагалися залучати жінок віком

---

¹²³⁶ Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації... С. 213.

¹²³⁷ Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. С. 267. 660 с.

¹²³⁸ Паньківський К. Роки німецької окупації... С. 209.

¹²³⁹ Паньківський К. Роки німецької окупації... С. 207.

¹²⁴⁰ Житарюк Н. Основні категорії біженців і переміщених осіб з Радянського Союзу після II Світової війни та їх ставлення до репатріації в СРСР. // Міжнародний Науковий Конгрес «Українська історична наука на порозі XXI століття». Чернівці, 16–18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення / відп. ред.: Л. Винар, Ю. Макар. Чернівці: Рута, 2001. Т. 2. С. 158-159.

¹²⁴¹ Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації... С. 211.

16-50 років. За погодженням відділу науки та навчання з відділом праці в уряді дистрикту Галичина учні торговельних шкіл, яким станом на 1 січня 1943 р. виповнилося 16 років, зобов'язувалися до добровільного оголошення для працевлаштування у Німеччині терміном на один рік. При доброму фізичному стані підлітка нижня межа могла становити 15 років. Директори шкіл повинні були представити у відділ науки та навчання докладний список учнів призовного віку з точними домашніми адресами, що своєю чергою, гарантувало контроль і унеможливило ухиляння від «добровільного обов'язку»¹²⁴². Під час облав людей ловили не лише на ринках, розважальних закладах, вулицях, але і в храмах. У с. Горпин Львівської області один із керівників місцевої жандармерії викликав двох місцевих священників і «виганьбив їх за те, чому нема хлопців, призначених до виїзду для робіт у Німеччину, і під загрозою арештування вислав їх до села, щоби привели тих хлопців, і вони ходили». У с. Батятичі о. І. Артимишина «вигнали під загрозою арешту в село за хлопцями, і він ходив по селі і їх збирав». Натомість священник с. Незнанів о. Ю. Град відмовився виконувати подібні розпорядження. Ситуація набрала такого розвою, що митрополит А. Шептицький у травні 1943 р. під час зустрічі з губернатором дистрикту Галичина О. Вехтером звернувся до нього із словами: «з мого краю вивозяться на торговиці люди, подібно, як це чинили татари. Насильно вивозите їх з краю, в якому ви завели невільництво і панщину. Проганяєте людей як собак... Проводите ревізії під час богослужінь... Стою перед Богом і не боюся говорити вам правду. Для власного добра – отямтеся в останній хвили»¹²⁴³. Попри заклики духовного лідера галичан німецька політика примусового вивозу робітників до Райху продовжувалися. На відміну від перших місяців окупації змін зазнали не лише умови набору, але й перевезення та перебування на території Німеччини. Умови перевезення робітників до Німеччини були жахливими. Люди майже не одержували ні їжі, ні води. Допоміжний персонал на німецьких станціях, зокрема жінки з Червоного Хреста, поводитися недобррозичливо і вороже. Поїзди, що

---

¹²⁴² Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації... С. 202.

¹²⁴³ Сурмач О. Дні кривавих свастик. Львів: СПОЛОМ, 2005. С. 37-39.

везли людей до Німеччини, іноді зустрічалися з поїздами з Німеччини, забитими хворими і пораненими робітниками, які поверталися до дому. Люди їхали у вагонах у страшній тисняві і без їжі. Померлих викидали по дорозі на очах тих, які їхали на роботу¹²⁴⁴.

У розпорядженні німецької поліції про чужоземних робітників і робітниць зі Сходу від 30 червня 1943 р. у § 3 зазначалося: «східні робітники мають носити на правому боці грудей кожного одягу, що служить як горішній одяг, сильно прикріплену, постійно видну відзнаку. Відзнака складається із чотирикутника розміром 7x7,7 см і показує три шириною 1 см на голубо-білому фоні літери «OST»»¹²⁴⁵.

Щоб покращити ситуацію із набором робітників, 21 липня 1943 р. спеціальним поїздом до Львова прибули 900 робітників з Німеччини у двотижневу відпустку. Після перевірки документів вони роз'їхалися по домівках¹²⁴⁶. Україномовні газети упродовж кількох тижнів повідомляли про приїзд подібних груп робітників з різних німецьких міст¹²⁴⁷. Частина таких «відпускників» потім не поверталася до місць праці. Їх оголошували у розшук і, коли знаходили, відправляли до концтаборів¹²⁴⁸.

На сесії волосних старшин, яка відбувалася у м. Калущі 14 вересня 1943 р., лендкомісар Янн грозив, коли вони не організують здачу контингентів та виїзд призначених на роботу до Німеччини», то він вишле на села військо і буде пацифікувати села¹²⁴⁹. Примусові набори чоловіків для відправки на роботу до Німеччини тривали до останніх днів нацистської окупації Східної Галичини.

Щоб уникнути відправки на роботу до Німеччини, селяни виявляли неабияку винахідливість. Одні наносили собі штучні ушкодження. У с. Чортовець Станіславської області один із чоловіків навчився робити так звані «мастирки», штучні рани, коли під шкіру вводили керосин з молоком. Через якийсь час на місці «мастики» виникала чимала пухлина і особу визнавали непридатною для

---

¹²⁴⁴ Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні... С. 268.

¹²⁴⁵ Паньківський К. Роки німецької окупації... С. 202.

¹²⁴⁶ Робітники з Райху їдуть у відпустку // Львівські вісті. 1943. Ч. 164. С. 4.

¹²⁴⁷ Робітники на відпустці // Краківські вісті. 1943. Ч. 35. С. 3.

¹²⁴⁸ Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації... С. 213.

¹²⁴⁹ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: документи і матеріали. Івано-Франківськ: ЛІК, 2009. Том 2. Книга 1. (1939-1945). С. 285.

роботи¹²⁵⁰. Хтось із чоловіків намагався влаштуватися до поліції і таким чином отримував право залишатися жити в рідному селі.

Частина сільської молоді у 1943-1944 р. добровільно чи примусово була мобілізована до лав дивізії СС «Галичина». У 1944 р. з сіл Галичини виїхала на Захід частина учасників національно-визвольного руху. Одночасно із відступаючим німецьким військом, села покинула частина жителів, що не хотіли жити в умовах радянського «визволення». Дослідниця О. Подобед виокремлює п'ять причин еміграції. Комплекс політичних мотивів, зумовлений зміною державно-політичного устрою, та репресії проти різних верств суспільства, які були не згодні з радянським політичним курсом. Економічні мотиви, спричинені зміною соціально-економічної політики в регіоні, примусовою колективізацією тощо. Національно-культурні мотиви зумовлювалися загрозою існування української нації, неможливістю вільного розвитку української мови, освіти, різних видів мистецтва. Духовні мотиви, пов'язані передусім із неможливістю реалізувати такі права людини, як свобода совісті та віросповідання. До морально-психологічних мотивів належали панування атмосфери тотального страху в суспільстві, внутрішні конфлікти особистостей¹²⁵¹. Разом із своїми парафіянами, терени Західної України покинула частина духовенства із своїми родинами¹²⁵². Не маючи можливості виїхати, більшість селян під час переходу фронту ховалася у горах, лісах, ярах.

Крім вивезення галицьких селян на примусові роботи до Німеччини, окупаційна адміністрація практикувала і внутрішні переселення селянських господарств, які проживали поблизу стратегічних військових об'єктів. В січні 1943 р. до сіл Скалатської волості повинні були прибути родини переселенців з-під Рави-Руської. Сільські війти організувати підводи для перевезення переселенців від залізничної станції. На відміну від радянської влади роботу візників повинно було оплатити згідно встановлених тарифів. Тим, хто возив упродовж 12 год. зарахували один день, від 13 год. – 2

---

¹²⁵⁰ Ош Ю. З лихоліттям на про. Суми, «Ярославна», 1998. С. 20.

¹²⁵¹ Подобед О. Українська планета ДіПі: культура та повсякдення. Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2018. С. 31-32.

¹²⁵² Житарюк Н. Основні категорії біженців С. 158-159.

дні, понад 25 год. – 3 дні роботи¹²⁵³. За підводи, надані для потреб перевезень, платити служби чи фірми, що їх замовляли, а місцева влада брала на себе обов'язок забезпечити визначену кількість возів¹²⁵⁴.

Дотримуючись вимог Женевської конвенції про правила ведення війни, навесні та влітку 1944 р. відступаючі військові підрозділи вермахту організовували відселення сільських мешканців із зони ведення бойових дій. У аналітичному звіті українського національно-визвольного руху з теренів Станіславщини за березень-квітень 1944 р. зазначалося про евакуацію мешканців більше 10 сіл¹²⁵⁵.

Подібні переселенські акції тривали і з іншого боку фронту. У інформації наркома внутрішніх справ СРСР про відселення мешканців 25-кілометрової прифронтової смуги станом на 24 травня 1944 р. зазначено, що в межах 1-го українського фронту відселено 214 950 осіб¹²⁵⁶. 28 травня 1944 р. у доповідній записці в Тернопільський ОК КП(б)У секретар Буданівського РК КП(б)У повідомляв, що з 25-кілометрової прифронтової смуги відселено 3465 дворів (17080 осіб)¹²⁵⁷.

В переважній більшості відселення господарств з прифронтової смуги носило примусовий характер через низку чинників. Бойові дії припали на активну фазу збору урожаю, а відтак селяни не бажали полишати своїх засіяних наділів та під обстрілами намагалися зібрати урожай. В Доповідній записці на ім'я голови РНК УРСР М. Хрущова зазначалося, що в Станіславській області на виконання наказу ставки Верховного Головного Командування за № 203307 і постанови Військової Ради 1-го Українського фронту від 10 червня 1944 р. встановлювався порядок збору урожаю в 20-ти кілометровій прифронтовій смузі. Відповідно до збору урожаю в 7-кілометровій прифронтовій смузі урожай зернових та сіна залишався за військовими частинами, оскільки цивільне населення в цю смугу не може бути допущене. Зібраний урожай згодом буде зарахований у

---

¹²⁵³ ДАТО. Ф. Р-200. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 14.

¹²⁵⁴ ДАТО. Ф. Р-200. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 5.

¹²⁵⁵ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті.. С. 320.

¹²⁵⁶ «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944-1948 рр. / Упоряд. Ярослав Дашкевич; Василь Кук. Львів, 2010. С. 69.

¹²⁵⁷ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 111. Арк. 51.

рахунок держпоставок за умови надання відповідних документів господарствами¹²⁵⁸.

Другим чинником виступав страх, що залишене без догляду майно буде банально розграбоване. Останні застереження були небезпідставними. В доповідній записці на ім'я секретаря Тернопільського обкому від 8 червня 1944 р. зазначалося, що залишене переселенцями від лінії фронту майно населення часто розграбовується військовослужбовцями. Крім того, в с. Слобідки Товстенського району виникло два джерела пожежі, внаслідок чого знищено 109 житлових та господарський будівель. Пожежа виникла внаслідок необережного поводження з вогнем військовослужбовців. Подібні пожежі мали місце і в селах Попівці та Цапівці вказаного району¹²⁵⁹.

Окремі села не відселяли, побоюючись поширення інфекційних хвороб. В Козицькому районі Львівської області частина населення не була відселена з прифронтової смуги 13-ї армії внаслідок масового зараження людей тифом. За домовленістю з начальником політуправління корпусу Крюковим і керівництвом Берестечківського району на території Козицького району має бути виділене спеціальне село, куди будуть відселені хворі тифом, а також з Лопатинського району. Командування корпусу обіцяло допомогти лікуванням хворих власним медперсоналом.

Окремі села саботували відселення, побоюючись, що вивезуть в Сибір¹²⁶⁰. Побоювання селян були небезпідставними. 31 березня 1944 р. генеральний комісар державної безпеки Л. Берія підписав розпорядження № 7129 про депортацію сімей учасників визвольних змагань. 5 квітня 1944 р. затверджено інструкцію «Про порядок виселення членів сімей оунівців та активних повстанців у віддалені райони Союзу РСР». Згідно інструкції виселенню підлягали всі повнолітні та неповнолітні члени сімей українських націоналістів, а їх майно підлягало конфіскації. Списки осіб на депортацію готували сільські ради на місцях у координації з органами НКВС. Упродовж 1944 р. акція з виселення «сімей активних учасників ОУН» набрала

---

¹²⁵⁸ ДАІФО. Ф. Р. 295. Оп. 3. Спр. 11. Арк. 1.

¹²⁵⁹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 113. Арк. 2.

¹²⁶⁰ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 6.

таких масштабів, що сільські чиновники у гонитві за «показниками» вносили у списки на депортацію всіх без розбору. Восени 1944 р. із с. Луки Тернопільської області виселили родину бійця Червоної армії. В с. Переволока Бучацького району Тернопільської області до Сибіру відправили родину важкопораненого фронтовика. Щоб у подальшому уникати подібних «перегинів», 14 жовтня 1944 р. нарком внутрішніх справ УРСР В. Рясний своїм розпорядженням наказав більш ретельно підходити до формування списків родин на виселення¹²⁶¹.

15 травня 1945 р. під час наради з партактивом та керівниками силових відомств у м. Львові М. Хрущов вкотре вимагав «рішуче проводити репресії проти мирного населення, висилати родини повстанців у віддалені місцевості СРСР»¹²⁶².

Після проведеної наради керівництво УРСР 19 травня 1945 р. видало третє «звернення до робітників, селян та інтелігенції західних областей України», у якому закликали учасників українського національно визвольного руху добровільно скласти зброю і до 20 липня 1945 р. вийти з лісів та припинити боротьбу. У випадку невиконання вимог «до всіх учасників банд будуть застосовані найсуворіші заходи, як до зрадників Батьківщини і ворогів радянського народу, а їх пособників і родини будуть покарані з усією суворістю радянських законів»¹²⁶³.

20 травня 1945 р. нарком внутрішніх справ УРСР видав наказ, у тексті якого серед іншого зазначалося: «всіх учасників банд, які не з'явилися в органи Радянської влади до 20 липня 1945 р., розглядати, як непримиренних ворогів радянського народу і зрадників батьківщини, і всі вони підлягають арешту і суворому покаранню чи знищенню в разі вчинення ними опору, а родини їхні виселено»¹²⁶⁴.

Оскільки до вказаної дати український національно-визвольний рух боротьбу не припинив, то відповідно виселення родин повстанців тривали і надалі.

Нову велику хвилю депортації сільського населення Західної України започаткувала Постанова Ради Міністрів СРСР № 3214-1050с

---

¹²⁶¹ Вронська Т. Упокорення страхом... С. 321.

¹²⁶² Вронська Т. Упокорення страхом... С. 343.

¹²⁶³ Літопис УПА: Боротьба проти УПА... Т. 3. С. 155-158.

¹²⁶⁴ Вронська Т. Упокорення страхом... С. 343.

від 10 вересня 1947 р., присвячена проблемам забезпечення робочою силою вугільної промисловості СРСР. Згідно документу сільське населення Західної України передбачалося залучити до роботи на вугільних шахтах Карагандинської, Архангельської, Вологодської, Кемеровської, Кіровської, Молотовської, Свердловської, Тюменської, Челябінської і Читинської областей РСФРР. 17 жовтня 1947 р. міністр внутрішніх справ СРСР С. Круглов доповів заступникові РНК СРСР В. Молотову про те, що для реалізації зазначених планів із західних областей УРСР направляються 20 000 сімей активних націоналістів і бандитів¹²⁶⁵. 14 жовтня 1947 р. у Львові за участю начальників УМВС західних областей відбулася нарада з організаційних питань, пов'язаних з наступною операцією.

Попри те, що підготовка до операції відбувалася в режимі надзвичайної секретності, керівник ОК та РК КП(б)У про неї дізналися за 2-3 дні до початку, а радянський актив лише о 6-й годині ранку 21 жовтня безпосередньо перед її початком, українські повстанці за кілька днів все ж встигли попередити частину людей. В селах Підкамінь та Долиняни Рогатинського району Станіславської області та кількох селах сусіднього Ходорівського району Тернопільської області за кілька днів перед початком операції невідомі поширили листівки «Ховайтесь, Вас будуть виселяти»¹²⁶⁶.

Довідка про виселення родин українсько-німецьких націоналістів від 14 жовтня 1947 р. за підписом начальника управління МДБ по Тернопільській області полковника Коломійця, передбачала виселити з Тернопільської області 4800 родин. Після закінчення операції, фактично виселили 5053 (13174 осіб), в тому числі 300 родин куркулів, 3956 середняків, 778 бідняків. На час операції заховалося 97 родин¹²⁶⁷.

Згідно рішення Тернопільського обкому КП(б)У про виселення сімей українсько-німецьких націоналістів у Великобірківському районі 20 жовтня 1947 р. складено детальний план та проведено нараду партійного та радянського активу з цього питання. Операцію розпочали о 23 год. Підлягало виселенню з району 100 родин

---

¹²⁶⁵ Вронська Т. Упокорення страхом... С. 358, 359.

¹²⁶⁶ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті... Т. 2. Кн. 3. С. 142.

¹²⁶⁷ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 867. Арк. 65.

чисельністю 269 осіб. В результаті операції 92 родини 237 осіб о 16 год. 21 жовтня доставлені на залізничну станцію Борки Великі та завантажені у вагони¹²⁶⁸.

Із території Станіславської області відповідно до плану операції виселенню підлягали 4500 сімей (13941 особа)¹²⁶⁹.

Мешканці сіл на заходи із виселення реагували по-різному. В селах Чернелів-Руський та Бірки Великі незаможне селянство з «ентузіазмом допомагало виселенській акції», мотивуючи свої дії тим, що під час німецької окупації частина родичів виселенців працювали в поліції та забирали в них майно, маючи таким чином нагоду поквитатися¹²⁷⁰. В с. Незвисько Обертинського району Станіславської області не могли знайти однієї жінки. Працівник МГБ викликав двох «десятихантників» і доручив їм розшукати. Через дві години десятники привели жінку на збірний пункт¹²⁷¹.

Інші селяни співчували, намагаючись заховати дітей та частину майна. У с. Товстолуг на захист родин, які підлягали виселенню, став голова сільради. Наступного дня його на загальних зборах села зняли. Згодом, як зазначено у звіті райкому: «після виселенської акції 22-23 жовтня у всіх селах проведено збори селян, на які за 1 год. зібралися майже всі жителі сіл. До того на такі заходи практично ніхто не ходив»¹²⁷².

Майно виселених родин передавали на баланс райфінвідділів та місцевої споживчої кооперації для подальшої реалізації¹²⁷³. Хоч мали місце й факти розкрадань. 22 жовтня 1947 р. в Галицькому районі Станіславської області під час примусового виселення сімей членів ОУН та опису їх майна членами комісії здійснено присвоєння майна (картоплі, зерна) виселених¹²⁷⁴.

Крім виселення сімей учасників українського національно-визвольного руху, радянська влада використовувала виселення, як засіб залякування тих сільських родин, які намагалися саботувати

---

¹²⁶⁸ ДАТО. Ф. П-12. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 43.

¹²⁶⁹ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті... Т. 2. Кн. 3. С. 141.

¹²⁷⁰ ДАТО. Ф. П-12. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 44.

¹²⁷¹ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті... Т. 2. Кн. 3. С. 144.

¹²⁷² ДАТО. Ф. П-12. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 44.

¹²⁷³ ДАТО. Ф. П-12. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 45.

¹²⁷⁴ ДАІФО. Ф. Р. 295. Оп. 3. Спр. 58. Арк. 158.

заходи радянської влади. У 1946-1947 роках у відповідь на спроби українських націоналістів зірвати виборчу кампанію до ВР СРСР, УРСР та місцевих Рад за межі лише Станіславської області виселено 1689 родин. Таку ж практику було продовжено і в період підготовки до виборів наступних років. Упродовж січня-лютого і 5-ти днів березня 1950 р. з метою подолання саботажу виборчого процесу за межі Станіславської області виселено 600 родин.

Виселення стало дієвим механізмом залучення галицьких господарств до об'єднання та праці у колгоспах. Коли на весні 1950 р. колгоспники с. Рахиня Долинського району Станіславської області відмовилися виходити працювати на колгоспних полях в ніч з 23 на 24 травня 1950 р. з села радянська влада виселила 22 родини. Після цього люди пішли працювати до колгоспу¹²⁷⁵. Під час колективізації у західній Україні радянська влада особливу увагу приділяла боротьбі із заможними господарствами. Навесні 1950 р. із Станіславської області виселено 803 «підкулацьких та кулацьких господарств»¹²⁷⁶.

У повоєнний час продовжилася практика відселення селянських господарств від стратегічних господарських та військових об'єктів. Виконком Снятинського району Станіславської області 30 березня 1946 р. просив відселити за затвердженим списком сім'ї, що проживали поблизу залізничної колії у зв'язку з тим, що вони «соціально небезпечні радянській владі елементи та співпрацюють з УПА»¹²⁷⁷. Рада міністрів УРСР 20 січня 1947 р. окремою постановою зобов'язала місцеві органи влади розширити за рахунок прилеглих селянських наділів межі військового аеродрому м. Станіслав. Потрібно зазначити, що селянам дозволили зібрати урожай, якщо їх ділянки потрапили до зони меж аеродрому. Із 470 г. вилучених земельних наділів для потреб військових селянам мали компенсувати 191 га з державного земельного фонду і 282 га за рахунок сільських підсобних господарств¹²⁷⁸.

Наприкінці 1940-х років у селах Західної України тривав набір селянських родин, які «добровільно» погоджувалися переїхати у

---

¹²⁷⁵ ДАІФО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 1155. Арк. 99.

¹²⁷⁶ ДАІФО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 1154. Арк. 37.

¹²⁷⁷ ДАІФО. Ф. Р. 295. Оп. 3. Спр. 43. Арк. 33.

¹²⁷⁸ ДАІФО. Ф. Р. 295. Оп. 3. Спр. 54. Арк. 3.

південні області УРСР. В постанові Заліщицького РК КП(б)У Тернопільської області від 23 серпня 1949 р. «Про переселення колгоспників та одноосібників у колгоспи Запорізької області» серед іншого зазначалося: «керуючись постановою виконкому Тернопільської обласної ради депутатів трудящих і бюро обкому КП(б)У «Про переселення колгоспників та одноосібників у колгоспи та радгоспи південних областей УРСР», всі переселенці відповідно до п. 2. Постанови РМ СРСР № 3277 від 30 липня 1949 р. звільняються від всіх податкових та страхових платежів, поставок сільськогосподарських продуктів терміном на два роки». Крім того, переселенцям списувалися всі податкові борги. Для тих, хто зголошувався до виїзду добровільно, безкоштовно надавався один вагон на родину для перевезення домашнього майна. Для облаштування на новому місці голові родини надавали допомогу 750 крб. та по 250 крб. на кожного члена родини. Сільгоспбанк надавав переселенцям кредит на будівництво чи ремонт житлових будинків 5000 крб., котрий погашався протягом десяти років, починаючи з третього року з дати переселення¹²⁷⁹.

До 1 листопада 1949 р. із Львівської області в Запорізьку відповідно до Постанови Ради міністрів УССР та ЦК КП(б)У від 12 серпня 1949 р. № 2285 планували переселити 680 господарств. Станом на 27 жовтня 1949 р. план навіть перевиконали. В Запорізьку область переселили 706 господарств, Дніпропетровську 65 родин. Загалом з Львівської області таким чином передбачено переселення 3620 господарств. До кінця року переселили 771, не виселеними залишалися 680 родин¹²⁸⁰.

В 1949 р. в Більшівському районі Станіславської області у східні області УРСР планували переселити 20 родин, а переселили 7. На 1950 р. заплановано переселення ще 40 родин¹²⁸¹. Для відповідної пропагандистської кампанії провели збори голів сільрад, які повинні були після відповідної «роботи» подати списки. Очевидно, що щось пішло не так, оскільки станом на 10 лютого 1950 р. на переїзд погодилася одна родина, ще три знаходилися у стадії підготовки до

---

¹²⁷⁹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1447. Арк. 64.

¹²⁸⁰ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 3. Спр. 553. Арк. 120.

¹²⁸¹ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1210. Арк. 17.

переселення¹²⁸². У Глинянському районі Львівської області відповідно до плану передбачено виселення 120 одноосібних господарств в південні області УРСР, проте станом на 1 липня 1950 р. відправлено лише 44 родини¹²⁸³.

В 1951 р. з Тернопільської області у південні області мали за планом відселити 7750 родин¹²⁸⁴. Щоб виконати план «добровільного переселення», партійний актив став включати до списків не лише одноосібників, що не хотіли вступати до колгоспів, але й родини свідків єгови. Частина членів родин єговістів, котрим загрожувало виселення, тимчасово покидали помешкання і тим уникали виселення. Саме так вчинив житель села Пановичі Підгаєцького району, пішовши із проповідями у Станіславську область, залишивши вдома стареньку матір-інваліда чи жителька с. Хоптівка Скалатського району, яка просто тимчасово покинула помешкання 6 квітня¹²⁸⁵. Священик с. Вільхівці Мельниця-Подільського району Тернопільської області в присутності селян заявив, що радянська влада правильно робить, що висилає родини Єговістів. «Їх треба виселили, щоб вони не втягували людей у свої секти»¹²⁸⁶.

8 квітня 1951 р. в Монастириському районі Тернопільської області після нічної наради зусиллями партійно-радянського активу спільно з міліціонерами місцевого РВ МДБ на станцію Джурин доставлено 35 родин куркулів та антирадянських елементів, які уникали переселення у південні області УРСР¹²⁸⁷. Виселення супроводжувалося зборами колгоспного активу згаданих сіл. Майно цих господарств передали на баланс місцевих колгоспів.¹²⁸⁸ У квітні 1951 р. із Зборівського району Тернопільської області переселили у південні області 4 родини свідків єгови та 5 родин бандерівців¹²⁸⁹.

Крім депортації селянських родин у віддалені райони СРСР чи переселення у південні області УРСР, восени 1944 р. радянська влада розпочала велику міжнародну переселенську акцію. Отримавши у

---

¹²⁸² ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1210. Арк. 184.

¹²⁸³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1447. Арк. 91.

¹²⁸⁴ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 2120. Арк. 8.

¹²⁸⁵ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 2120. Арк. 45.

¹²⁸⁶ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 2120. Арк. 49.

¹²⁸⁷ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 2120. Арк. 36.

¹²⁸⁸ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 2120. Арк. 38.

¹²⁸⁹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 2120. Арк. 39.

«спадок» від німців українсько-польський конфлікт, радянська влада спробувала вирішити його у звичний для себе спосіб. Фізичне усунення поляків з теренів Західної України з точки зору радянських керівників мало вирішити одночасно кілька проблем. По-перше, спрощувала обґрунтування приєднання цих територій до СРСР, по-друге, повинна була зупинити гарячу фазу україно-польського протистояння.

Восени 1944 р. в середовищі польського населення Західної України стали поширюватися чутки, що після завершення війни, в складі СРСР залишаться не лише Західна Волинь і Східна Галичина, але і Грубешівщина і Холмщина. Варто зазначити, що такі чутки мали реальне підґрунтя. Перший секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов звертався до Й. Сталіна з пропозицією створення Холмської та Грубешівської областей. Щоправда згадані пропозиції не знайшли реального втілення. Натомість частина польської громади почала покидати західноукраїнські землі та переселятися на етнічні польські землі¹²⁹⁰. Окремі родини виїжджали під тиском відділів УПА. У одному із документів Жовківського РК КП(б)У зазначалося, що в серпні 1944 р. «бандерівці вигнали 40 сімей з с. Черемиця до Польщі під страхом вирізати¹²⁹¹. Водночас більшість польських родин плекала надію, що із завершенням війни ці території повернуться до складу Польської держави і все внормується. Проте події розвивалися не так, як планувала польська етнічна громада.

9 вересня 1944 р. підписано угоду між урядом УРСР і Польським Комітетом Національного Визволення про взаємну евакуацію населення. Згідно тексту документу на територію Польщі можуть переселитися всі поляки і євреї, що до 17 вересня 1939 р. були громадянами Польщі. Під час ратифікації угоди наголошувалося, що евакуація є добровільною і тому примус не може бути застосований ні прямо ні посередньо¹²⁹².

Організацією переселення займалися уповноважений Комітету національного Визволення Я. Вольський та Головний представник

---

¹²⁹⁰ Калакура О.Я. Поляки в етносоціальних процесах на землях України у ХХ столітті. Київ: Знання України, 2007. С. 378.

¹²⁹¹ ДАЛО. Ф. 10. Оп. 10-1. Спр 6. Арк. 9.

¹²⁹² Депортації. Західні землі України. Т. 1. С. 287.

уряду УРСР з евакуації польських громадян В. Цоколь. Заступником Головного представника уряду УРСР був призначений полковник держбезпеки І. Гребченко. На території Східної Галичини спеціальні пункти організації переселення відкрито у Крем'янці, Бродах, Рава-Руській, Львові, Самборі, Дрогобичі. Стрию, Ходорові, Станіславі, Тернополі, Золочеві, Кам'янці-Бузькій, Чорткові¹²⁹³.

Восени 1944 р. радянська влада розпочала агітаційну кампанію серед польського населення Західної України з метою підготовки їх до переїзду. Варто зазначити, що поляки не відкликалися на подібні гасла. У довідці завідуючого сільськогосподарського відділу Рава-Руського РК КП(б)У Хильченко від 3 жовтня 1944 р. зазначено, що «польське населення не хоче виїжджати до закінчення збору урожаю»¹²⁹⁴. Щоб прискорити процес виїзду поляків, на початку 1945 р. радянська влада вдалася до репресій. Після проведених арештів у лютому 1945 р. процес виїзду польських громадян дещо прискорився¹²⁹⁵. Станом на 1 лютого 1946 р. з Тернопільської області виїхало 60064 польських родин (191768 осіб)¹²⁹⁶. На 1 травня 1946 р. з Тернопільської області виїхало 70000 родин поляків (219000 осіб), що в три рази більше, ніж прибуло українського населення¹²⁹⁷.

Водночас місцеві РК КП(б)У розробляли плани розселення українських переселенців із Польщі. Під час засідання бюро Тернопільського ОК КП(б)У керівникам РК КП(б)У рекомендували в максимально стислі строки провести розселення репатріантів на території області¹²⁹⁸. Не до кінця орієнтуючись у місцевій специфіці, партійно-радянські функціонери замість налагодження добросусідських стосунків у галицьких селах між місцевими і переселенцями стали з пролетарським розмахом розподіляти родини репатріантів по населених пунктах, керуючись не завжди достовірними даними статистики. Такі дії закладали підвалини тривалого міжсусідського соціально-побутового конфлікту.

---

¹²⁹³ Гулай В. Міжетнічна комунікація... С. 376.

¹²⁹⁴ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 221. Арк. 74.

¹²⁹⁵ Гулай В. Міжетнічна комунікація... С. 380.

¹²⁹⁶ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 711. Арк. 12.

¹²⁹⁷ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 711. Арк. 28.

¹²⁹⁸ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 152. Арк. 1.

Переселенців з Польщі наприкінці 1945 р. часто розміщували в непридатних до життя будинках, як це мало місце, зокрема, в с. Свірж Городоцького району Львівської області¹²⁹⁹.

В с. Томашівці на Станіславщині чимало переселенців мешкали на ділянках, віддалених від села. Ні райком партії, ні інші радянські організації не приділяють їм жодної уваги та не намагалися покращити їх соціально-побутові умови. Через велику відстань до села багато дітей переселенців не ходили до школи, живучи в антисанітарних умовах. З подібними проблемами стикалися переселенці в інших районах Станіславської області¹³⁰⁰. У повідомленні завідувача Відділу ЦК КП(б)У по західних областях Варецького зазначалося, що у кінці 1946 р. у с. Виннички Винниківського району Львівської області діти переселенців з Польщі до школи не ходять три місяці, бо нема української школи, а натомість функціонує польська¹³⁰¹. У звіті Тернопільського ОК КП(б)У наприкінці 1946 р. повідомлялося, що «6867 дітей українських переселенців шкільного віку на 75 % забезпечили підручниками, зошитами, шкільним приладдям, з них до школи пішло 5 850 учнів»¹³⁰².

Станом на 1 травня 1946 р. в Тернопільську область з Польщі прибуло 21969 родин (90150 осіб) українських переселенців, які отримали 18444 житлових будинки. В Тернопільській області переселенці займали або села повністю, або частково¹³⁰³. 3 000 родин переселенців жили по дві сім'ї в одному будинку. Труднощі з житлом виникли тому, що 30% польського населення проживало у м. Тернопіль та райцентрах у той час, коли переселене українське населення практично повністю селянське. Потрібно зазначити, що деякі будинки поляків в селах зайняли військові, місцеві українські родини, а більшу частину споруд знищено повстанцями чи розібрано місцевими мешканцями на будівельні матеріали. Водночас в Тернопільську область планувався приїзд ще 9228 українських родин,

---

¹²⁹⁹ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 209. Арк. 181.

¹³⁰⁰ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1139. Арк. 63.

¹³⁰¹ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 524. Арк. 4.

¹³⁰² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 711. Арк. 13.

¹³⁰³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 711. Арк. 15.

для яких потрібно було побудувати 5436 житлових будинків¹³⁰⁴. Щоб покращити ситуацію з житловим фондом, у 9 районах Тернопільської області виділено 1270 тис крб. для надання кредитів переселенцям із Польщі¹³⁰⁵. Ускладнювало ситуацію із розселенням переселенців та обставина, що до сіл Тернопільської області стали повертатися переселенці, вивезені до південних областей України через неврожай¹³⁰⁶. Управління МДБ Тербовлянського району Тернопільської області повідомляло, що незважаючи на те, що з району станом на 26 січня 1947 р., виїхало 1686 польських родин, а українських прибуло з Польщі 1297, 165 родин не отримали житла. Районні фінансові органи затримували компенсаційні виплати, вимагали хабаря¹³⁰⁷.

Секретар Станіславського обкому КП(б)У М. Лазуренко у таємній доповідній записці на ім'я завідуючого сільськогосподарським відділом ЦК КП(б)У Варшавського повідомляв, що: «станом на 25 травня 1947 р. в Станіславській області зареєстровано 7645 українських родин (22436 осіб) переселених з Польщі. 1073 сім'ї поселили в містах, 6572 родини розселили в селах. В селах 5778 родинам надано житлові будинки, 80 отримали квартири, 714 тимчасово розмістили шляхом підселення до місцевих сімей. Родини переселенців в селах отримали земельні наділи розміром від 3 до 7 га при середній забезпеченості землею в області 3,25 га»¹³⁰⁸. В с. Віцень Винниківського району Львівської області переселенським господарствам виділяли 3-4 га¹³⁰⁹. Частина родин переселенців, щоб обробити земельні наділи, змушені були звертатися до місцевих мешканців, та за відповідні відробітки чи платню ті обробляли їм землю¹³¹⁰.

Через труднощі з обробітком землі більшість родин переселенців змушені були вступити до новоутворюваних радянською владою колгоспів. На початку 1946 р. на Тернопільщині 372 господарства

---

¹³⁰⁴ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 711. Арк. 27.

¹³⁰⁵ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 711. Арк. 4.

¹³⁰⁶ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 711. Арк. 71.

¹³⁰⁷ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 867. Арк. 25.

¹³⁰⁸ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 576. Арк. 55.

¹³⁰⁹ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 524. Арк. 9.

¹³¹⁰ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 711. Арк. 28.

переселенців вступили до колгоспів, а 2 колгоспи були повністю організовані з переселенців¹³¹¹.

Частину активних переселенців більшовики залучили до роботи в місцевих радах. Після виборів 1947 р. до органів місцевого самоврядування в Тернопільській області 26 переселенців стали головами сільрад, 37 секретарями сільрад і 62 головами земельних громад¹³¹². У сусідній Станіславській області керівні посади в сільських органах радянської влади обійняло 242 особи¹³¹³.

Відповідно до постанови РМ УРСР від 18 лютого 1947 р. за № 32-2-ос та наказу Уповноваженого Міністерства заготівель СРСР по УРСР від 26 лютого 1947 р. за № 14-28-с «Про припинення видачі картоплі переселенцям за залишені ними посіви в Польщі до нового урожаю 1947 р.» у Станіславській області з 20 лютого 1947 р. видача картоплі переселенцям припинена, як і компенсація овочами, сіном, соломою через відсутність цих засобів на території області¹³¹⁴. Поступово виплата компенсацій припинилася і в інших областях і переселенці залишилися на одинці із своїми проблемами.

За даними історика Т. Снайдера з України до комуністичної Польщі в нових кордонах доправлено близько 780 тисяч поляків. Водночас у 1944–1946 роках із комуністичної Польщі до Радянської України, переважно силоміць, вислано 483 099 українців¹³¹⁵.

На початку 1950-х років радянською владою у західноукраїнському селі розпочато процес зселення мешканців хуторів до великих сіл. Секретарю Львівського обкому КП(б)У Грушецькому у довідці «Про виселення хуторів по Велико-Мостівському району» за підписом інструктора партійних профспілок і комсомольських органів Львівського обкому Пицара серед іншого зазначалося: «згідно попередніх планів потрібно зселити 132 хутора, що мали до 25 господарств кожен. Ще в березні людей попередили, що їх переселять в найближчі села. Почали переселяти в травні з найвіддаленіших в лісах хуторів. Населення стало чинити спротив.

---

¹³¹¹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 711. Арк. 26.

¹³¹² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 711. Арк. 14.

¹³¹³ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 576. Арк. 56.

¹³¹⁴ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 576. Арк. 55.

¹³¹⁵ Снайдер Т. Криваві землі.. с. 339-340.

Станом на 1 червня 1950 р. жодне з господарств не переїхало. Під тиском селяни виїжджали, а на другий день поверталися. Хутір Заріччя переїхав у с. Болянець, хутір Копані в с. Селець. Люди ховалися від переселення по лісах. Щоб люди не мали куди повертатися, радянський актив під час виселення руйнував печі, розбирав дахи споруд. Таким чином вдалося зселити 17 хуторів»¹³¹⁶. Практика зселення хуторів тривала і в подальшому і не закінчилася після смерті Й. Сталіна.

У постанові президії ЦК КПРС «Про політичне і господарське становище західних областей Української РСР» від 26 травня 1953 р. зазначалося, що продовж 1944-1951 рр. в регіоні репресовано 500 000 осіб, у тому числі вбито 153 тис і вислано за межі України 203 662 особи¹³¹⁷.

4.2. Політичні настрої селян і трансформація ментальності східногалицького селянства в умовах тоталітарних режимів

Історики неодноразово намагалися узагальнити ментальні особливості західноукраїнського селянства. Розкрити повсякденне життя західноукраїнського селянства без розуміння його менталітету практично неможливо. Основою уявлень про манери соціальної поведінки галицького селянства виступають архетипи традиційного селянського уявлення про світобудову. Потрібно пам'ятати, що головним консервантом життєвого укладу селян є традиція чи традиційний уклад селянського життя. В його основі лежить повторюваність життєвих циклів селян, зумовлена господарською діяльністю та релігійно-світоглядною обрядовістю.

Суспільно-політичні трансформації, хоч і видозмінюють усталений спосіб виробничого циклу, водночас радикально не впливають на зміну ментальності. Навіть зміна місця проживання здебільшого не змінює усталених життєвих поглядів та стереотипів мислення.

---

¹³¹⁶ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 3. Спр. 487. Арк. 53.

¹³¹⁷ Історія українського селянства. Т. 2. С. 390.

На думку Ю. Присяжнюка «залежність від минулого» – пряме свідчення сприйняття новацій через архетип ідеалізації старовини, тобто демонстрація вродженої схильності шукати в ньому аналоги нинішньому, а коли й цього бракувало, то спрощувати чи ігнорувати його¹³¹⁸.

Живучи під владою іноземних урядів, галицькі селяни виробили унікальний спосіб сприйняття реалій повсякдення. Сталість соціальної поведінки витворила оригінальну модель активної чи пасивної соціально-політичної поведінки. Галицькі селяни з великою обережністю ставилися до чогось нового, відтак особливо не прагнули долучатися до управлінських структур чи відзначення невідомих їм державних свят.

У дослідженні під дефініцією «менталітет» варто вважати своєрідну політико-психологічну сукупність понять, настанов, особливостей мислення та поведінки, притаманну соціальним, етнічним спільнотам, особистостям тощо. Менталітет зумовлений специфічним відображенням дійсності, спричиненим життєдіяльністю народу в певному географічному і культурно-історичному середовищі політичних інститутів та соціальної структури суспільства. Він віддзеркалює той рівень суспільної свідомості, в якому ставлення до соціально-політичних реалій залишається логічним, не виявленим, не віддаленим від емоцій та звичок, але дає змогу по-своєму сприймати самого себе, своє природне та соціальне оточення. Менталітет позначає усталений спосіб мислення, що не обмежується лише сферою усвідомленого і поринає значною мірою в несвідоме, тобто є глибинним джерелом мислення, ідеології та віри, почуттів та емоцій¹³¹⁹.

У. Бек зазначав, що соціально-класова приналежність доволі помітна у повсякденному житті та є об'єктом свідомої самоідентифікації. Вона закріплюється в мові, акценті, манері висловлюватися, лексиці, у виборі місця мешкання, у формах виховання, манері одягатися, загалом у всьому, що охоплює поняття

---

¹³¹⁸ Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини ХІХ- початку ХХ ст. Черкаси, «Вертикаль», ПП Кандич С.Г., 2007. С. 543

¹³¹⁹ Етнократологічний словник... С. 334-335.

«стиль життя»¹³²⁰. Таким чином, соціальний та класовий характер умов і форм життя при незмінних моральних формах може бути видозмінений через покращення чи погіршення рівня життя.

Менталітет галицьких українців мав свої особливості. На цю обставину вказували ще у міжвоєнну добу українські громадсько-політичні діячі. Зокрема, О. Саліковський зазначав: «в той час, як в галичан переважають риси, утворені австрійськими, а особливо польськими впливами, в нас волинян, більш збереглися риси нашого народу з доброю домішкою московської інтелігентщини., але не можна заперечувати тому, що галичани у своїх культурних звичках, у своїй діловій праці значно ближче стоять до європейця, аніж ми»¹³²¹.

Ще однією рисою галичан була віковічна любов до землі. Століттями українець-галичанин мав «газдувати на землі», а не «волочитися по торгах». «Поредний газда господарку пильнує, бо час дорогий», а щодо різноманітної економічної діяльності, то «се не пасує українцю робити», «то жидівський інтерес». Навіть тих селян, які намагалися опанувати різноманітні торгово-фінансові посередницькі операції сільській загал сприймав упереджено – «на жидівську віру пристав, батьківської зрікся», «ти хлоп до плуга, а не до гендю», «ото позор для родини»¹³²².

Власне земля виступала основою сенсу життя галицьких селян. У їх свідомості стійко закарбувалася повага до приватної власності, а відтак розуміння, чим більшими земельними наділами ти володієш, тим поважніше місце в громаді можеш обійняти. І відповідно до тих, хто не вмів працювати на землі, застосовувався громадський осуд.

Запропоновані більшовиками радикальні соціально-економічні перетворення, коли прадідівську землю, куплену за важко зароблені гроші, потрібно було віддавати сільській голоті, спричинили масовий спротив сільського загалу. На ментальному рівні заможних селян не

---

¹³²⁰ Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой: послесл. А. Филипова. Москва: Прогресс-Традиция, 2000. 384 с. С. 69.

¹³²¹ Давидюк Р. «Весь сенс нашого перебування за кордоном – у праці для України»: надніпрянська еміграція у Східній Галичині та західній Волині // Проект «Україна». Галичина і Волинь у складі міжвоєнної Польщі / В. Вісин, Р. Голик, В. Голубко та ін.; авт.-упоряд. М.Р. Литвин; художн. – оформлювач О.А. Гугалова. Харків: Фоліо, 2017. С. 20-44.

¹³²² Малярчук О. Разом і нарізно: особливості міжнаціональних відносин // Проект «Україна». Галичина і Волинь у складі міжвоєнної Польщі / В. Вісин, Р. Голик, В. Голубко та ін.; авт.-упоряд. М.Р. Литвин; художн. – оформлювач О.А. Гугалова. Харків: Фоліо, 2017. С. 185-194.

так гнітила втрата майна, як усвідомлення того факту, що їх життя та добробут залежить від горстки сільських нероб, яким були байдужі духовні традиції, віра тощо¹³²³. Саме через це, новації радянської влади доволі повільно впроваджувалися у повсякденне життя західноукраїнського селянства. Монтеस्क'є говорив: «продуктивність землі менше залежить від її родючості, ніж від свободи людей»¹³²⁴

Як зазначав Ортега і Гасет: «історичні зміни передбачають народження нового типу людини, відмінного від того типу, який уже був; по-іншому кажучи – передбачають зміну поколінь»¹³²⁵.

Саме тому радянська влада усіх зусиль докладала для того, щоб змінити мислення молодого покоління, цілковито розуміючи, що змінити світогляд старшого покоління нереально. За посередництва освітніх закладів та культурно-мистецьких заходів молодь намагалася активно залучити до нової обрядовості святкувань і у різний спосіб видозмінювали їх дійсність.

Для одних «сьогодні» означає двадцять років, для других – сорок років, а для третіх – шістдесят. Динамічний конфлікт і драматична колізія, що рухають історію вперед і лежать в основі будь-якого співіснування в часі, походять від того, що ці три досить відмінні один від одного способи сприйняття світу всі разом формують те, що ми називаємо «сьогоднішнім днем»¹³²⁶.

На формування сільського світогляду впливав і рівень освіченості. Для західноукраїнського селянства характерною рисою було те, що вони за будь-яку ціну намагалися дати освіту своїм дітям. Як зазначав А. Токвіль: «в селах ніколи не побачиш більше, ніж одне покоління багатих селян. Як тільки хліборобу вдається заробити статки, він одразу примушує сина покинути плуга, відсилає до міста і купує маленьку посаду»¹³²⁷. За часів Польщі не всі мали змогу отримати добру освіту. Наприклад, один рік навчання у гімназії

---

¹³²³ Білокінь С. Масовий терор.. С. 6

¹³²⁴ Токвіль Алексіс де Давній порядок і революція. З фр. пер. Григорій Філіпчук. К.: Юніверс, 2000. С. 113.

¹³²⁵ Ортега-и-Гасет Х. «Дегуманізація искусства» и другие работы. Эссе о литературе и искусстве. Сборник. Пер. с исп. Москва: Радуга, 1991. С. 11.

¹³²⁶ Ортега-и-Гасет Х. «Дегуманізація искусства» и другие работы. Эссе о литературе и искусстве. Сборник. Пер. с исп. Москва: Радуга, 1991. С. 12.

¹³²⁷ Токвіль Алексіс де Давній порядок і революція. З фр. пер. Григорій Філіпчук. К.: Юніверс, 2000. С. 113.

коштував, як добра корова та ялівка. Запропонована більшовиками безоплатна освіта з одного боку дала можливість сільській молоді навчатися, а з іншого боку – потрапляти під вплив радянської ідеології. У другій половині 1940-х – на початку 1950-х років радянська влада, спекулюючи прагненням галицьких селян дати своїм дітям добротну освіту, намагалася таким чином вирвати молодь із родинного оточення та відправити їх на постійне місце проживання у міста, де, на думку радянських ідеологів, вони швидше «позбудуться пережитків минулого».

У цьому контексті, іспанський мислитель Ф. Ортега і Гассет зазначав: «людина рано чи пізно приходиться до висновку, що ми фатально приписані до певної вікової групи і до визначеного стилю поведінки»¹³²⁸. Сільська молодь, переїхавши у міста, не лише не зрадила своїм традиціям, а навпаки, утворюючи більшість міського населення, стала впроваджувати сільські звичаї у міське повсякдення.

За Ортега і Гассетом маса змітає із своєї дороги все, що не схоже на неї, вона витоптує усіляку індивідуальність, вбиває все благородне, вибране, видатне. Суспільне життя – це не тільки політика, але разом із тим, а точніше насамперед, інтелектуальна, моральна, економічна і релігійна, вона включає в себе всі особливості життя в суспільстві, в тому числі і манеру одягатися. Моральне повстання мас, руйнівне і хиже у своїй непохитності, нестримне і багатозначне, як будь-яка доля, приховує в собі велику небезпеку¹³²⁹.

Важливе місце у формуванні та підтриманні ціннісних орієнтацій соціальної спільності відіграє традиція. Традиція в умовах суспільних трансформації виступає чи не єдиним єднальним засобом, здатним протистояти руйнівним механізмам. Ціннісний вакуум, який утворюють внаслідок руйнації традиції, обов'язково має бути заповнений новими цінностями. Традиція виступає тим соціальним інститутом, що підтримує сталість суспільного життя. Саме тому влада споконвіку використовує традицію як засіб своєї легітимації. Руйнування звичного кола смислів та відносин ставить перед соціальною групою потребу пошуку нових джерел самоідентифікації.

---

¹³²⁸ Ортега-и-Гассет Х. «Дегуманізація искусства» ... С. 35

¹³²⁹ Ортега-и-Гассет Х. «Дегуманізація искусства»... С. 40, 48, 50

Завдяки традиції зникає відчуття страху та відчуженості від історичних подій, що відбуваються. Завдяки традиції відбувається самоідентифікація особистості та соціальної групи, даючи відповідь на запитання: «хто ми такі», «чим наша група відрізняється від інших спільнот». Традиція, відбираючи факти історії, котрі стають національними символами, сприяє об'єднанню певної соціальної групи. У нашому випадку духовна традиція виступає єдиним компонентом щоденного життя сільського населення.

Сприяти утвердженню в свідомості галицьких селян основ нового радянського мислення мала ціла армія різного штибу управлінців, лекторів-пропагандистів та вчителів зі Східної України, яка у повоєнні роки заповонила терени краю. Чи не кожного дня у селах відбувалися різноманітні мітинги, зібрання, читання публічних лекцій тощо.

Проте селяни мали свою історичну правду, котра часто не співпадала з офіційними догматами. Причиною цього була та обставина, що чимало сільських жителів займалися самоосвітою. Перед і під час другої світової війни відвідували різноманітні лекції з історії. У багатьох родин у домашніх бібліотеках зберігалися примірники «Історії України» М. Аркаса, яку за визначенням письменника П. Панча «читають напівписьменні селяни з великим захопленням, тому що її написано занадто популярно»¹³³⁰.

3 грудня 1944 р. радянська влада запровадила державну монополію за торгівлю книжками, щоб контролювати цей сегмент впливу на свідомість мас¹³³¹.

У перші повоєнні роки радянський режим заходився знищувати наріжний камінь галицької національної ідентичності – греко-католицьку церкву¹³³². Частково цей задум мав успіх. У звітах уповноважених у справах релігійних культів західноукраїнських областей наприкінці 1940-х років зазначалося, що до храмів ходять лише старші люди та жінки середнього віку, молодь та чоловіки поступово відійшли від церкви. Проте вже на початку 1950-х років

---

¹³³⁰ Єкельчик С. Імперія пам'яті : російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / Сергій Єкельчик ; пер. з англ. М. Климчука, Х. Чушак. Київ : Критика, 2008. С. 90.

¹³³¹ Там само. С. 90.

¹³³² Там само. С. 95.

спостерігається нова хвиля масового відвідування храмів і не лише під час великих релігійних свят. Загалом релігійність – одна із найважливіших ментальних рис галицьких селян, яка допомагала їм виживати у найскладніших життєвих обставинах.

Варто зазначити, що тоталітарним режимам все ж вдалося розхитати усталені традиції сільського життя, і у повсякдення закралися риси загальної недовіри і підозрливості.

Виникали ситуації, про які А. Токвіль писав: «не можна знайти й десяти осіб, які звикли діяти дружньо та злагоджено й тим турбуватися про свій захист»¹³³³.

Складний клубок із ментальних суперечностей, тотальної неосвіченості та бідності створив у західноукраїнському селі стан затишшя перед стихійним явищем, котре лише чекало часу свого початку. Таким викликом став польсько-український конфлікт під час другої світової війни.

Опис перебігу польсько-українського конфлікту у Західній Україні 1940-х років не є безпосереднім предметом дослідження, проте його хід істотно вплинув на повсякденне життя та трансформацію ментальності місцевого населення. В контексті цього, зупинимось на окремих аспектах, котрі, на нашу думку, в якійсь мірі і сьогодні визначають настрої та поведінку галицьких селян.

Львівський історик Б. Гудь, досліджуючи витоки та перебіг польсько-українського конфлікту першої половини ХХ ст., зазначав: «згідно з теорією конфлікту терени заселені двома або більше етнічними групами, є найбільш конфліктогенними, позаяк провідники кожної з них вважають, що саме вони, а не хто інший, мають виключні права до цього простору... Слід також пам'ятати, що серед різноманітних інтересів етнічних груп домуніють, насамперед, антагоністичні інтереси економічного, політичного та культурного характеру»¹³³⁴. Коли ж певних цінностей не вистарчає для всіх, то один із дослідників теорії конфлікту Левіс А. Косер зазначає, що антагонізм інтересів переростає у суспільний конфлікт, в ході якого

---

¹³³³ Токвіль Алексіс де Давній порядок і революція. З фр. пер. Григорій Філіпчук. К.: Юніверс, 2000. С. 178.

¹³³⁴ Гудь Б. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів ХІХ – першої половини ХХ століть. Львів, 2006. 448 с.

кожна з конфліктуючих сторін намагається нейтралізувати, усунути чи навіть фізично знищити супротивника¹³³⁵.

В Східній Галичині каталізатором конфлікту українців з поляками став «земельний голод». Адже станом на початок 1939 року кількість українських «карликових» селянських господарств сягала 80%.

Початок війни у свідомості галицького селянства поставив низку моральних викликів. З одного боку вони отримали шанс опанувати ситуацію, а поява провідної суспільної верстви вождів та ватажків лише посилила ці сподівання. Водночас посилення процесів зовнішніх впливів зі всіма негативними психологічними наслідками, втратою більшості людей критицизму в оцінці явищ, ослаблення індивідуальної відповідальності, а також зростання почуття значущості багатолюдної маси натовпу і віри в правильність своїх дій привели до загострення ситуації¹³³⁶. Відомий польський географ, професор Ромер, казав, що етнічна межа між поляками та русинами в Галичині, у Східній Малопольщі пролягає через ліжка¹³³⁷.

Вбивства за допомогою сокир, кіс, вил чи гайдамацьких коліїв не були виявом якоїсь особливої патології, характерної для селянського середовища. Це просто їх зброя¹³³⁸. Використання такого типу зброї, на думку польського історика З. Ковалевського, якраз і є свідченням того, що українсько-польське протистояння у Західній Україні 1943-1944 рр. носило не етнічний, а соціально-економічний чи, швидше, господарський характер. Для українських селян польська влада в першу чергу асоціювалася з власністю поляків на землю. Саме тому українські аграрії в першу чергу прагнули відібрати або знищити дотла польську власність¹³³⁹.

Польський науковець Г. Петшак вказує, що в періоди безвладдя і хаосу настає значне ослаблення механізмів суспільного контролю над людською особистістю. Власне це стає причиною численних актів

---

¹³³⁵ Гудь Б. Загибель Аркадії... С. 244.

¹³³⁶ Гудь Б. загибель аркадії... С. 247-248.

¹³³⁷ Куронь Я. Поляки та українці: важкий діалог. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. С. 208.

¹³³⁸ Гудь Б. Загибель Аркадії... С. 343.

¹³³⁹ Ковалевський З. Польське питання у післявоєнній стратегії Української повстанської армії // Волинь і Холмщина 1938-1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Голова редакційної колегії Ярослав Ісаєвич. Львів 2003 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 10 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). 813 с. С. 296.

агресії щодо представників супротивної сторони, особливо, якщо причини конфлікту нагромаджувалися протягом значного часу, але до певного моменту придушувалися владою.

Крім того, у періоди безладу людина дуже часто потрапляє під деструктивний вплив громади; люди підсвідомо наслідують поведінку натовпу¹³⁴⁰. Г. Ле Бон, описуючи психологію натовпу під час вчинення ним масових вбивств, зазначав: «кожен злочин, вчинений натовпом, є передусім наслідком якогось потужного впливу, а особи, які його здійснюють, діють в переконанні, що виконують свій святий обов'язок. Тому, піддаючись цьому впливові, люди часто є свято переконаними, що виконують свій патріотичний обов'язок. Вони самі є і суддями, і катами; через що їх не можна вважати звичайними злочинцями»¹³⁴¹.

Отримавши у «спадок» від німців українсько-польський конфлікт, радянська влада спробувала вирішити його у звичний для себе спосіб, шляхом депортацій. Фізичне усунення поляків з теренів Західної України з точки зору радянських керівників мало вирішити одночасно кілька проблем. По-перше, спрощувала обґрунтування приєднання цих територій до СРСР, по-друге, повинна була зупинити гарячу фазу україно-польського протистояння.

Натомість неприємності прийшли звідти, звідки їх абсолютно ніхто не чекав. «Wyprowadzanie» поляків з території Західної України серед галицьких селян породило надію на покращення свого матеріального становища і в деякій мірі пом'якшило негативне сприйняття радянської влади. Проте на вивільнені польські господарства стали претендувати українські переселенці з Польщі, яких місцеві селяни зустріли доволі прохолодно, а то й вороже.

«Przślanie» українського населення з Холмщини, Лемківщини, Надсяння, котре мало пригасити конфліктні настрої в селянському середовищі, на практиці зумовило лише їх посилення.

Масла у вогонь підливали і непрофесійні дії радянських партійних чиновників. Співпраця ж частини переселенців з органами радянської влади, вступ таких родин до колгоспів, служба частини

---

¹³⁴⁰ Гудь Б. Загибель Аркадії... С. 344.

¹³⁴¹ Гудь Б. Загибель Аркадії... С. 370.

чоловіків у винищувальних батальйонах, перехід окремих священників-переселенців у православну віру ще більше загострили стосунки репатріантів з місцевими.

На ментальному рівні відображення конфліктної ситуація набуло такого розмаху, що і до сьогодні в середовищі галицьких селян побутує шовіністична приказка: «американці прислали нам колорадських жуків, а поляки – лемків».

Нове у галицькому селі доволі повільно закріплювалися, особливо в культурному чи релігійному житті.

Щодо суспільно-політичних трансформацій, то селяни, зазвичай, уважно придивлялися до них, вивчали особливості, а тоді у властивий лише їм спосіб адаптовувалися, при цьому ревно оберігаючи свій усталений спосіб життя. Потрібно зазначити, що пристосування до життя в умовах тоталітарного режиму не минула безслідно. У західноукраїнських селян виробилася подвійна мораль. На публіку всі висловлювали підтримку дій влади, а під час «сімейних нарад» обговорювали варіанти, як уникнути їх виконання.

РОЗДІЛ 5

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ ЖИТТЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА

5.1. Сільська школа

Особливістю системи шкільної освіти міжвоєнної Польщі було те, що поруч із державними освітніми закладами, функціонувало чимало приватних. Попри бажання офіційної влади взяти під ідеологічний контроль освітню сферу, на території Східної Галичини діяло чимало навчальних закладів, які виховували українську молодь в національно-патріотичному дусі. Існування українського рідного шкільництва в Галичині було результатом неабияких зусиль зубожілого українського селянства, яке окрім того, що своїми податками утримувало державні польські народні школи, брало на себе ще додатковий тягар – утримувати українські приватні школи, де навчання дитини коштувало більше, аніж у державних школах. Лише товариство «Рідна школа» у 1937/1938 н.р. мало 41 школу, 19 гімназій та 16 ліцеїв де навчалося 6 400 учнів. Товариство також опікувалося 16 постійно діючими та 700 сезонними, на час літніх польових робіт, дитячими садочками¹³⁴².

Чимало освітніх закладів засновувалося Греко-католицьким духовенством, та перебувало на утриманні церкви. Традиція опіки останніми закладами освіти, у Східній Галичині, має доволі глибоке коріння. У галицьких селах, ще з XVIII ст. діяли парафіяльні школи, де вчителювали місцеві парохі або дяки. Рішення Замойського синоду уніатської церкви 1720 р. зобов'язувало єпископів, деканів і парохів дбати про роботу парафіяльних шкіл і стежити за тим, щоб молодь: «виховувались на основі віри, ... знали «Отче наш», «Богородице Діво», «Символ віри», Заповіді Божі і церковні, і відповідно до віку вивчали весь катехизм, а крім того, вміли читати і

---

¹³⁴² Семчишин М. Тисяча років української культури: історичний огляд культурного процесу. Нью-Йорк, 1985. С. 489.

писати»¹³⁴³ [39, с. 9]. Для більшості бідних селян, такого типу навчальні заклади були єдиною нагодою дати дітям хоча б якусь освіту.

Національно-патріотичним та духовним вихованням молоді опікувалися також «Українське християнське об'єднання», «Скала», «Марійські дружини», «Орли-КАУМ», «Обнова» та інші.

На початок нового 1939/1940 н.р. вплинув початок військової кампанії нацистської Німеччини проти Польщі. Захоплення території Східної Галичини Червоною Армією 17 вересня 1939 р. в свідомість місцевого селянства внесло ще більше сум'яття.

Несподівано для місцевого населення, після формування місцевих органів влади, більшовики доволі швидко розпочали впровадження нової освітньої реформи.

Усвідомлюючи, що переконати старших, та осіб середнього віку практично неможливо, вістря радянської пропаганди ідей «нового світу» спрямовувалося на шкільну молодь, а також їх вчителів. У Директиві Військової Ради і Політуправління Українського фронту від 30 вересня 1939 р. за підписом командарма Тимошенка, у п. 12. Політорганам рекомендували: «особливу увагу приділяти політичній роботі серед молоді»¹³⁴⁴.

«В усіх заходах наша надія на молодь, як найактивнішу частину села,.. особливо наймацьку та бідняцьку», йшлося у своєрідній інструкції з втілення в життя постулатів «культурної революції» на селі¹³⁴⁵.

Освітньою політикою на місцях, опікувалися створені за радянським зразком відділи народної освіти.

Упродовж жовтня 1939 р. відновили роботу сільські школи, хоч і з певними нововведеннями. Напрацьована в попередні історичні періоди освітня система, зазнала значних трансформацій. Насамперед, скасовано приватні та закрито навчальні заклади, якими опікувалися релігійні спільноти. Законність таких дій, влада пояснювала

---

¹³⁴³ Галів М.Д., Батюк Т.В. Історія школи села Гаї Нижні. Книга 1: 1816-1939 рр. Дрогобич, 2013. С. 9.

¹³⁴⁴ Партийно-политическая работа в боевой обстановке... С. 28.

¹³⁴⁵ В боротьбі за культурне село. Практика політосвітньої роботи серед селянської молоді. Харків, 1928. С. 74

відсутністю приватного навчання в СРСР, та відокремленням релігії від держави.

Народні школи 1-го ступеня реорганізували в початкові школи (чотири роки навчання), народні школи 2-го і 3-го ступеня – у неповні середні школи (з семирічним навчанням). Гімназії та ліцеї реорганізовано в середні школи, де навчання тривало десять років. Усі школи західних областей УРСР переведено на державне фінансування, навчання в яких здійснювалося безоплатно. Перехід на обов'язкову безоплатну освіту, викликав схвальну реакцію частини селянства, особливо незаможної. Крім того, навчальний процес відбувався рідною мовою¹³⁴⁶.

Із шкільних приміщень вилучено розп'яття та ікони, символи колишньої польської держави, портрети вищих керівників країни Ю. Пілсудського та І. Мосціцького. Вивчення більшості навчальних дисциплін відбувалося за старими планами. З освітнього процесу вилучили предмети релігійного спрямування, військову підготовку, латинську та грецьку мови, географію та історію Польщі. Під час викладу нового матеріалу усіх навчальних предметів, частину часу обов'язково виділяли для антирелігійної пропаганди¹³⁴⁷. Національно-релігійне навчання, змінювалося класово-комуністичним.

Розширення мережі шкіл та одночасне збільшення кількості учнів, потребувала додатково значної кількості фахівців. Упродовж осені 1939 р. регіональна преса рясніла оголошеннями про вакансії для педагогічних працівників у школах¹³⁴⁸.

На початковому етапі, нова влада намагалася залучати на вакантні посади місцевих спеціалістів. Попри відчутний брак фахівців, радянські функціонери не мали довіри до місцевого вчительства. Ситуацію яскраво ілюструють висловлювання керівника Львівського ОблВНО: «у вас немає добрих вчителів, самі неграмотні. От за місяць прийдуть наші, радянські. От тоді побачите!»¹³⁴⁹. Повністю ігнорувати місцеве учительство, радянські функціонери не могли, зважаючи на те, що місцеві педагоги користувалися високою повагою селян.

---

¹³⁴⁶ Баран В.К., Токарський В.В. Україна: західні землі... С. 99.

¹³⁴⁷ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 36. арк. 49 в; Нгуциук G. Polacy we Lwowie... S. 123.

¹³⁴⁸ Галів М. Між серпомолотом і свастикою... С. 58.

¹³⁴⁹ Рудницька М. Західня Україна під більшовиками... С. 160.

Не можна заперечувати і того факту, що галицькі освітяни не були обізнані з радянською системою навчання, не знали принципів радянської дидактики, прийомів та методів виховання дітей в «новій школі». Зважаючи на вищевикладене, очевидно, для того щоб працювати за фахом, галицькі вчителі мали пройти кваліфікаційну перепідготовку.

З метою забезпечення шкіл учительськими кадрами, «здатними виховувати підростаюче покоління в комуністичному дусі», у кожній західноукраїнській області створювалася мережа курсів по підготовці і перепідготовці вчителів. У Тернопільській області у 1939/1940 н.р. перепідготовкою охоплено 1750 освітян, а у наступному 1940/1941 н.р. відповідно 2700 осіб¹³⁵⁰.

Підвищували кваліфікацію не лише рядовим освітянам. Окремим наказом НК Освіти УРСР за № 403 від 20 лютого 1941 р., начальника Львівського ОблВНО відрядили до м. Москва для «вивчення кращого досвіду роботи шкіл»¹³⁵¹.

Курси підвищення кваліфікації для місцевих вчителів, як правило, проводили під час канікул. «Методи» перепідготовки вражали своїм цинізмом та жорстокістю. Для прикладу, місцевих учителів Рогатинського повіту Станіславської області, напередодні Різдва та Великодня збирали на курси підвищення кваліфікації. Під час курсів, в час посту та особливо «у велику п'ятницю», педагогів змушували споживати м'ясні страви. Тих хто відмовлявся приймати участь у трапезі, погрожували звільненням з роботи та відповідною реакцією з боку правоохоронних органів¹³⁵². У Кам'яно-Струмилівському районі Львівської області на Різдво 1940 та 1941 р. влада організувала кількадевні курси підвищення кваліфікації для всіх місцевих вчителів. Освітян поселили в приміщенні колишньої гімназії, і ті змушені були спати на підлозі, де була лише солома. Постільну білизну вчителі мали мати із собою. Після курсів, з класів довго не могли вивести бліх¹³⁵³.

---

¹³⁵⁰ Нариси історії Тернопільської обласної партійної організації... С. 42.

¹³⁵¹ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 188. Арк. 36.

¹³⁵² ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1р. Спр. 38. Арк. 48.

¹³⁵³ Саган З. Камінка-Струмилова 1939-1944 спогади... С. 495.

«Ідейну перековку» галицьких педагогів влучно описав Старосамбірський педагог М. Синиця. «влаштовувано для нас семінари, збори, анкети, конференції. Щоб нас перевиховати, переродити, кормили нас через силу, мов гусок, пампухами большевицької етики, освічували променями сонця сталінської конституції, імпонували нам гуманітарним соціалізмом, передовою позицією школи і вчителя в СРСР, наливали в нас, мов у бочку, любов до червоних герштів і не вичислиш, і не нагадаєш, чим і як вони нас перероджували. Звичайно, на такі масові зборища вчителів назначували у дні найбільших наших свят, – зимою на Різдво, щоб учитель в гурті своїх найдорожчих не відсвяткував традиційного християнського свят-вечора»¹³⁵⁴. [35, с. 2].

Допомогти методично та ідеологічно місцевим педагогам, мали спрямовані із інших регіонів СРСР їх колеги. Кількісний і якісний склад котрих потребує окремого дослідження. Наведемо лише один епізод, який яскраво ілюструє ситуацію. Один із старих галицьких педагогів, так описував новоприбулих колег: «Приїхали, малоосвічені, сидять в шапках у начальника, заболочені чоботи тримають на килимах, сікають в кулак і вовком дивляться на місцевих»¹³⁵⁵. Не дивно, що частина учнів на своєму арго подібних «педагогів» називали «сракотлук»¹³⁵⁶.

До подій вересня 1939 р. у Східній Галичині, сільський вчитель користувався шаною на рівні місцевого вїйта та пароха, при зустрічі з якими прості селяни скидали головний убір та зверталися «пане професоре»¹³⁵⁷. Іноді така «шана» виходила боком освітянам. На запитання радянського військового комісара: «Де ваші пани?» у вересні 1939 р. жителі с. Кугаїв Львівської області без вагань назвали прізвища місцевого вчителя та лісника. Згаданих «панів» одразу арештували, проте згодом відпустили¹³⁵⁸.

---

¹³⁵⁴ Синиця М. Учитель під большевицьким чоботом. // Самбірські вісті. 1941. Ч. 28. 9 листопада. С. 2.

¹³⁵⁵ Рудницька М. Західня Україна під більшовиками... С. 160.

¹³⁵⁶ Горбач О. Арго українських школярів і студентів... С. 53.

¹³⁵⁷ Західноукраїнські селяни в умовах суспільно-економічних трансформацій середини 1930-х – 1950-х рр. Усна історія... С. 211.

¹³⁵⁸ Харчишин О. Советська дійсність у фольклорі Львів'ян... С. 14.

Після радянських перетворень у сфері освіти, вчитель перетворився на звичайного радянського «ШКРАБа», повсякденне життя котрого було сповнене різноманітних подій, часто не дуже приємних.

Поряд із виконання безпосередніх професійних обов'язків у школі, сільський вчитель залучався до всіх ідейно-політичних заходів у селі. Від був членом різноманітних «правлінь», «дружин» тощо. Всі виборчі процеси не обходилися без активної, часто примусової участі освітян. Крім того, педагог мав відвідувати учнів на дому, з метою вивчення домашнього побуту, обстановки, та проведення відповідних роз'яснювальних бесід їх близькими родичами¹³⁵⁹.

У вільний від зазначеної роботи час, учитель мав працювати над підвищенням кваліфікації, та готувати конспекти уроків. Вчительський конспект готувався у відповідності з урядовими постановами, навчальними планами, та обов'язково затверджувався у керівника навчального закладу.

Кожна навчальна чверть, розпочиналася учительською конференцією за типовим сценарієм. На початку інспектор відділу освіти виголошував політичну промову, далі обговорювали стан готовності шкіл до навчання, і насамкінець доводили «планування» роботи вчителів. Крім того, подібні наради відбувалися кожного тижня в школах. Кожну нараду відкривав директор, де після вступного слова обов'язково зачитував політичну статтю з «Правди» чи «Комуніста»¹³⁶⁰.

«Перековані» та «ідейно вивірені» сільські освітяни перебували під постійним контролем інспекторів ОблВНО. У Львівській області лише протягом березня-квітня 1941 р. проведено 12 виїздів в райони¹³⁶¹. Шкільні інспектори кожної суботи подавали звіти керівникам відповідних відділів освіти¹³⁶². Крім перевірки роботи вчителя його безпосереднім керівництвом, за їх діяльністю наглядали політінструктори від КП(б)У, спецсектор і спецвідділи НКВС, а

---

¹³⁵⁹ Радянська школа та організація її роботи... С. 159.

¹³⁶⁰ Рудницька М. Західня Україна під більшовиками... С. 149.

¹³⁶¹ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 188. Арк. 34.

¹³⁶² Рудницька М. Західня Україна під більшовиками... С. 181.

також учнівські активісти з піонерських та комсомольських організацій¹³⁶³.

Наприклад, під час уроку, вчитель пояснюючи сцену із «Енеїди» Котляревського, вжив слово пекло. На прохання учнів «із сходу» пояснити що це таке, сказав що це таке місце, в яке колись вірили люди, куди звозили грішників, де вони мучились. Для наочності намалював на дошці крейдою вогонь і чортів з гачками. Наступного дня, вчителя і директора звинуватили в релігійній пропаганді під час уроків¹³⁶⁴.

Не дивно, що в умовах трансформації ідейних цінностей, вчителі на уроках змушені були говорити про речі, бачення яких суперечило їх світоглядним орієнтирам. Така подвійна мораль, впливала на свідомість молодих людей, спотворюючи в їх свідомості орієнтири добра і зла.

Постійний психологічний тиск з боку влади, а також відсутність нових підручників, якісного шкільного приладдя, належних приміщень, палива, зумовлювали значну плінність кадрів. Наприклад, діючи у 1940 р. в Дрогобицькій області 1039 шкіл із 5917 вчителями, за словами місцевого секретаря обкому КП(б)У Я. Ткача, потребували додатково 131 педагога¹³⁶⁵.

На текучість кадрів, впливав і рівень матеріального забезпечення освітян. З 1 січня 1940 р. вчителі Західної України почали отримувати заробітну плату в розмірах, установлених законодавством СРСР. Правда, якщо середньо статистична зарплата радянського педагога становила 331 крб., то сільський вчитель у Східній Галичині, залежно від фаху, отримував 215–230 крб., коли в містах їх колеги отримували на 50 крб. більше. За польської влади, матеріальна винагорода педагога становила 160–210 злотих. Враховуючи тодішній офіційний курс злотого і карбованця 3,3 крб. за 1 зл., зарплата мала дорівнювати 528–693 крб¹³⁶⁶. Щоб зрозуміти розмір заробітної платні сільських вчителів, наведемо для порівняння розміри заробітної платні обслуговуючого персоналу західноукраїнських обкомів КП(б)У. У

---

¹³⁶³ Рудницька М. Західна Україна під більшовиками... С. 150.

¹³⁶⁴ Саган З. Камінка-Струмилова 1939-1944 спогади... С. 484.

¹³⁶⁵ Ткач Я. За нову перемогу Сталінського блоку комуністів і безпартійних... С. 89.

¹³⁶⁶ Галів М. Між серпомолотом і свастикою... С. 66.

1940 р. працівник столової Львівського обкому отримував зарплату 250 крб./міс. У липні-серпні 1940 р. старший повар їдальні Львівського облвиконкому отримував 450 крб. зарплати¹³⁶⁷.

Потрібно врахувати, що ціни на харчі за радянської влади зросли. 1 яйце коштувало 1,5 крб, 1 кг цукру – 10 крб., 1 кг масла – 70-80 крб., літр горілки – 15 крб., курка 60-70 крб, гуска 120-150 крб¹³⁶⁸. Зважаючи на це, сільські педагоги змушені були тримати підсобне господарство, або звільнитися і шукати більш оплачуваної роботи. Натомість, прибулі зі сходу освітяни, не маючи іншого вибору, продовжували працювати, не завжди відчуваючи підтримку місцевого населення.

Якщо міські школи, більш-менш укомплектовувалися фаховими працівниками, то в окремих сільських школах часто працювали ті, хто елементарно вмів писати і читати. Наприклад, у с. Дуліби на Львівщині, одним із шкільних вчителів працював колишній монах Радемпторист, котрий за нової влади «переконався що Бога нема», і своєю поведінкою слугував «прикладом» для жителів села¹³⁶⁹.

Поруч із загальноосвітніми закладами, нова влада в селах відкривала дитячі садки. Зважаючи на специфіку сільського повсякденного життя, більшість таких закладів, були сезонними, та діяли протягом весняно-осіннього сільськогосподарського періоду, щоб вивільнити батьків для роботи на колгоспному полі.

Головним виховних засобом у радянських дитячих садках були радянські свята і підготовлені до них віршики та пісеньки, що звеличували радянських вождів. Щоб у дітей не викликати відрази, їх щедро обдаровували подарунками, особливо під ялинку змушували перевдягатися у червоноармійців, пілотів, тощо. У містах батьки платили від 27 до 38 крб. на місяць. В селах, як виходило. Сільські дитячі садки явно відставали за рівнем підготовки вихователів та матеріальним забезпеченням від міських. Нова влада намагалася забезпечити в першу чергу дитячі садочки іграшками, іншим приладдям, якого не було вдома, що прищепити малечі любов до цих

---

¹³⁶⁷ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 4, 5.

¹³⁶⁸ Радянські органи державної безпеки... С. 284-285.

¹³⁶⁹ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 94.

установ та максимально вивести з-під впливу «шкідливого» родинного виховання¹³⁷⁰.

Зазнало змін і повсякденне життя школярів. Зміна навчальних предметів, викликала певні непорозуміння із вчителями, і частина учнів навіть свідомо ігнорувала певні заняття. Формальний підхід до виконання обов'язків з боку вчителів, знайшла дзеркальне відображення і в поведінці учнів. На зауваження старих вчителів, що потрібно краще вчитися, учні відповідали, що все одно їм поставлять хороші оцінки, бо школа не виконає «показників»¹³⁷¹.

Крім того, учні радянської школи не мали коли вчитися. Після уроків, вони залишалися займатися у гуртках самодіяльності, чи готувати до чергового «червоного дня календаря»¹³⁷².

Особливо навантажували дівчату перед великими християнськими святами. А найбільші ялинки, вогники, тощо проводили в час Різдва, чи великодня. У с. Тур'я Львівської області, селянам котрі водили дітей до церкви грозили вивозом на Сибір, а вчителям звільненням з посад. Ходила лише одна вчителька з 7¹³⁷³. В с. Улемня Станіславської області школярам в час релігійних свят наказували ходити до школи, проте, школу відвідувало лише 5 учнів, решта ігнорувало¹³⁷⁴.

Прищеплювати учням нову ідеологію мали новостворені піонерські та комсомольські організації щоправда, учні всіляко намагалися уникнути участі в цих спільнотах.

Учням, які сумлінно навчалися, та виконували різноманітні доручення, для заохочення направляли у літні оздоровчі табори. Як свідчать радянські документи, протягом літа 1940 р. оздоровча кампанія серед учнівської молоді практично не велася¹³⁷⁵.

Попри безкоштовну освіту, чимало дітей учнівського віку, в силу різних обставин не відвідували занять. Основна причина, брак коштів. Зокрема, підручники та шкільне приладдя потрібно було купувати

---

¹³⁷⁰ Рудницька М. Західня Україна під більшовиками... С. 164-165.

¹³⁷¹ Рудницька М. Західня Україна під більшовиками... С. 151.

¹³⁷² Рудницька М. Західня Україна під більшовиками... С. 154.

¹³⁷³ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 71.

¹³⁷⁴ ЦДАЛ України. Ф. 201. Оп. 1. Спр 33. Арк. 4.

¹³⁷⁵ По-справжньому готуватися до призову в ряди Червоної Армії // Вільна Україна. № 140 (221). 1940 р. 17 червня С. 1.

батькам. Не було безкоштовного харчування молодших школярів. У шкільних буфетах за їжу потрібно було платити¹³⁷⁶. Чимало учнів через відсутність взуття та якісного одягу, занять не відвідувало¹³⁷⁷. І якщо, в період з пізньої весни до ранньої осені це питання гостро не стояло, то в інші пори року ця проблема різко зменшувала кількість школярів. Влада, як могла намагалася вирішити проблему. Наприклад, у Дрогобицькій області влітку 1940 р. розподілом дитячого взуття опікувалося управління Наросвіти, за відповідними списками потребуючих, щоб уникнути потрапляння взуття до рук місцевих спекулянтів¹³⁷⁸.

Ведучи мову про повсякденне життя школярів та вчителів у західноукраїнському селі, варто не забувати і про ту обставину, в селах, особливо в зимовий період, незадовільною залишалася санітарно-гігієнічна ситуація. Школярі в «значній мірі завошивлені». В селах спостерігалися спалахи епідемій паразитарних тифів¹³⁷⁹. Згаданий чинник також впливав на відвідуваність шкіл.

Відповідно до інформації Львівського ОблВНО станом на 1 січня 1941 р. в області не охоплені навчанням залишалися 12 561 підлітків, віком від 11 до 18 років¹³⁸⁰.

Розпорядженням Наркомосу УРСР 16-18 річні підлітки в 1940/1941 н.р. мали закінчити навчання, і на наступний 1941/1942 н.р., за потреби, мали продовжити здобувати освіту в школах лікнепу для дорослих. Таким чином з одного боку, влада статистично зменшила кількість учнів, котрі не відвідували школи. Разом тим, проблему не було вирішено, адже на наступний 1941/1941 н.р. залишалися підлітки віком 11-15 років в кількості 9 865 осіб. До речі, державним фінансуванням на 1940/1941 н.р. у Львівській області, передбачалося забезпечити лікнеп лише 5 115 підлітків. Таким чином, обласні чиновники від освіти просили Раднарком УРСР збільшити обсяг державного фінансування¹³⁸¹ [26, арк. 29].

---

¹³⁷⁶ Про більшовицьку школу на наших землях. // Самбірські вісті. Ч. 1. 3 серпня 1941 р. С. 1.

¹³⁷⁷ Андрухович М. Сільська школа // Вільна Україна. № 50. 22 листопада 1939 р. С. 3.

¹³⁷⁸ ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 13.

¹³⁷⁹ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 188. Арк. 1.

¹³⁸⁰ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 188. Арк. 32.

¹³⁸¹ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 188. Арк. 29.

Окремої уваги заслуговує питання військової підготовки молоді. Скасувавши польську систему військової підготовки, радянська влада намагалася запровадити власну. Правда, в означений період налагодити якісну військову підготовку допризовників у сільських школах не вдалося. Вбачаємо кілька причин. По-перше, більшість сільських шкіл були початковими, рідше середніми. В початкових школах вивчення військової підготовки не було передбачене навчальними планами. По-друге, гостро бракувало відповідних фахівців. У Львівській області «воєнруків» бракувало у половині шкіл м. Львова, не кажучи про сільські школи¹³⁸².

У червні 1941 р. ситуація з освітою підлітків набрала небезпечної тенденції. Районні військові комісаріати били на сполох, адже більшість призовників маючи низький рівень освіти, абсолютно не володіли російською мовою, що унеможливило подальше проходження військової служби в лавах Червоної Армії. Зрив мобілізаційних заходів напередодні війни, загрожував серйозними наслідками, як для військових, так і для освітянських та управлінських чиновників. В авральному порядку, на вимогу військових, освітяни нашвидкуруч організували курси російської мови. За даними Львівського ОВК станом на 15 червня 1941 р. російську мову вивчало 24 543 призовника. Військові вимагали від освітян до 1 липня «довчити» по селах призовників¹³⁸³.

Одним із важливих завдань нової влади у західноукраїнському селі була робота, направлена на ліквідацію неписьменності й малописьменності серед дорослого населення.

Всупереч усталеній в радянській історіографії тезі, що лише радянська влада у західноукраїнському селі ліквідувала неписьменність, стверджуємо, що протягом міжвоєнного двадцятиліття, українськими освітніми товариствами велася систематична робота із широкого впровадження грамоти серед селян. Видана товариством «Просвіта» у 1932 р. «Інструкція і методичні вказівки для навчання неграмотних», закликали батьків, щоб відправляли дітей до школи. Автори закликали місцевих вчителів

---

¹³⁸² ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 188. Арк. 39.

¹³⁸³ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 188. Арк. 32.

працювати «гуртково і одикоко» з неграмотними. Навчання, як правило, відбувалося вечорами, в приміщенні місцевої школи або читальні просвіти. Слухачі таких курсів мали навчитися рахувати до 100, вміти читати і писати, знати міри ваг і об'ємів, знати науку співу без нот. Крім того, із слухачами проводили бесіди на господарсько-кооперативні, гігієнічні та виховні теми. Робота подібних гуртків співфінансувалася церквою і громадою¹³⁸⁴.

Радянська влада лише перебрала під ідеологічний контроль освіту дорослого населення. З 1940 року для західних областей України встановлювалася єдина система організації навчання неписьменних та малописьменних, визначалися терміни початку і закінчення навчального року¹³⁸⁵.

До культосвітньої роботи серед дорослих на селі, залучали крім вчителів, освічених агрономів, делегували групи культармійців тощо. Попри значні інвестиції у сферу освіти дорослого населення, доводиться констатувати, що на той час, видимих успіхів не було досягнуто. У звіті львівського облплану про розвиток народної освіти в області за 1940 р. серед іншого зазначалося: «точного обліку неписьменних та малописьменних немає, приблизно контингент складає 267 000 неписьменних та 350 000 малописьменних». В 1940 р. охоплено навчанням 31 924 неписьменних та 24 286 малописьменних. Навчанням неписьменних займаються 989 вчителів та 1435 культармійців. З малописьменними проводить навчання 738 учителів та 1351 культармієць.

Газета Львівського обкому КП(б)У «Вільна Україна» у червні 1940 р. констатувала, що серед призовників відсутня глибока виховна робота. Обласний відділ народосвіти прямо таки знецінює цю справу. Закінчився навчальний рік, але в облвідділі народосвіти нічого не зробили для того, щоб в час шкільних канікул забезпечити безперебійну роботу пунктів по ліквідації неписьменності¹³⁸⁶.

---

¹³⁸⁴ Інструкція і методичні вказівки для навчання неграмотних... С. 3-4.

¹³⁸⁵ Галів М. Між серпомолотом і свастикою... С. 96-97.

¹³⁸⁶ По-справжньому готуватися до призову в ряди Червоної Армії // Вільна Україна. № 140 (221). 1940 р. 17 червня С. 1.

У липні 1940 р. в Куликівському районі Львівської області навчання неписьменних і малописьменних осіб не було організовано зовсім¹³⁸⁷.

На початку 1941 р. у Львівській області на обліку обласного відділу освіти продовжувало перебувати 59 125 неписьменних та 56 172 малописьменних громадянина. З них не навчалось 40 213 неписьменних та 36 830 малописьменних, і лише 18 090 неписьменних та 19 108 малописьменних навчалися. Для їх навчання залучили 781 учителя та 234 культармійця.

Цікаво, що радянські чиновники іноді до неписьменних чи малописьменних зараховували тих громадян, котрі закінчивши 4-6 класів польської школи, вміли читати і писати польською мовою, проте, не володіли українською чи російською мовою.

Навчання неписьменних та малописьменних громадян, як зазначалося в офіційних документах органів влади «проводилося не за програмами». Іноді навчання згаданої категорії громадян велося за програмами загальноосвітніх шкіл «для неорганізованого населення». Як правило, більшість вчителів самі розробляли програми навчання¹³⁸⁸.

Вчитель М. Синиця пригадував: «Інколи на обнятих списком обов'язаних відвідувачів являлося заледве кілька і то все свіжі, а було й зовсім ніхто не прийшов. Метою курсів була головно пропаганда. З роботи здавав учитель щомісяць письмовий звіт, звичайно в рожевих красках, що стільки-то «студентів» покінчили курси з таким-то успіхом. До цієї роботи як курсанти, так і учитель, ставились з обридженням»¹³⁸⁹.

Підсумовуючи, зазначимо, здійснена радянською владою освітня реформа в західноукраїнському селі, в доволі стислі терміни створила розгалужену систему різних типів навчальних закладів, інтегрованих до освітньої моделі СРСР. Освітою охоплено більшість учнівської молоді. Хоча чимало, молодих людей в силу різних обставин і далі не відвідувало уроків. Безкоштовна освіта, викликала прихильні настрої

---

¹³⁸⁷ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 34.

¹³⁸⁸ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 188. Арк. 35.

¹³⁸⁹ Синиця М. Учитель під большевицьким чоботом // Самбірські вісті. 1941. Ч. 26. 1 листопада. С. 2.

бідного селянства, до реформ влади. Натомість впроваджена модель атеїстичної пропаганди, доволі швидко відвернула від влади значну кількість сільських жителів. Місцеві сільські вчителі, не отримавши належного матеріального заохочення, перебуваючи під постійним морально-психологічним тиском, залишали роботу. Прибулі зі інших регіонів СРСР освітяни, перебуваючи не в кращих умовах, продовжували працювати, часто не маючи підтримки з боку місцевого населення. Створені вечірні школи та курси лікнепу, що мали підвищити освітній рівень дорослого населення, в означений період, практично не діяли.

Освітньої політика радянської влади, значно підірвала основи християнських цінностей жителів села. Чимало з них, стали зловживати алкоголем, частішали крадіжки та інші асоціальні явища. Сільська молодь не дотримувалася дідівських традицій та свят.

Перервав хід радянської освітньої реформи початок німецько-радянської війни 22 червня 1941 року.

Як зазначає Б. Кравченко: «часовий розрив між евакуацією органів радянської влади та встановленням німецької адміністрації в більшості регіонів тривав десь місяців зо два. За цей відтинок часу з'явилися численні спроби самоорганізації українського суспільства (у місцевій адміністрації, школах, газетах тощо)¹³⁹⁰. На початку липня 1941 р. в україномовній пресі появилися статті, у яких автори закликали місцеві громади готуватися до нового навчального року, ремонтувати шкільні приміщення тощо.

Із приєднанням території Східної Галичини до складу Генеральної Губернії 1 серпня 1941 р. суспільно-політична ситуація зазнала значних трансформацій. Одночасно із утвердженням окупаційної адміністрації, нацисти розпочали втілення у життя власних політичних планів. Ще до початку війни, розробляючи плани завоювання «життєвого простору», вище керівництво Третього райху на завойованих східноєвропейських територіях прагнуло встановити режим максимально ефективно їх експлуатації в інтересах Німеччини. Позбавлені основних прав та свобод, мешканці захоплених вермахтом

---

¹³⁹⁰ Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. С. 201.

територій могли розраховувати тільки на право праці, що стало головною запорукою їхнього життя¹³⁹¹.

Як зазначав очевидець тих подій К. Паньківський: «безоглядність і брутальність з якою німці трактували населення Галичини, не мала ніяких обмежень ані границь¹³⁹².

У сфері освіти політика окупантів визначалася тезою А. Гітлера про те, що населенню Галичини: «буде надано найпримітивніший вид освіти, потрібний лише для спілкування між ними та їхніми німецькими панами»¹³⁹³. У таємному звіті помічника М. Бормана про ситуацію в Україні зазначалося: «масова освіта це ризик для тоталітарних систем, бо в загальному вона підготовляє людину до критичного думання, до реальної оцінки власного становища і характеристики влади. Тому ми не будемо під нашим доглядом сприяти шкільному вихованню. Ми мусимо місцеве населення держати в темноті, як це було за царських часів»¹³⁹⁴.

Німецька окупаційна адміністрація намагалася підпорядкувати систему освіти Східної Галичини виключно потребам підготовки кваліфікованої робочої сили для Німеччини. Губернатор Г. Франк зазначав, що на підконтрольній йому території не можна допускати розвитку освітньої сфери навіть схожої на ту що існувала у Німеччині, разом з тим наголошував, що рівень освіти місцевого населення не можна опускати до такого рівня, коли це буде загрожувати інтересам воєнної економіки країни. Саме тому, у дистрикті Галичина обов'язково оголошувалася лише початкова освіта. Німецька окупаційна адміністрація дозволила відкрити чотирирічні початкові школи, дворічні фахові школи, 10 гімназій та дворічні вищі фахові курси¹³⁹⁵.

Адміністративними питаннями розвитку освіти у Східній Галичині опікувався відділ науки і навчання уряду дистрикту, який підпорядковувався головному відділу науки і навчання уряду генерал-

---

¹³⁹¹ Боляновський А. Соціальний аспект гітлерівського «нового порядку» в Галичині у 1941–1944 роках. С. 187.

¹³⁹² Паньківський К. Роки німецької окупації. С. 12.

¹³⁹³ Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість... С. 215.

¹³⁹⁴ Каменецький І. Україна в тоталітарних схемах нацизму... С. 117.

¹³⁹⁵ Стефанюк Г. Соціальна парадигма українського шкільництва в Галичині у роки німецької окупації. Архіви окупації. 1941-1944. ... С. 812.

губернаторства в Кракові. Відділ у Львові поділявся на підвідділи для народних, вищих і середніх загальноосвітніх професійних шкіл. Підвідділами керували референти німці, котрим виділено як співробітників українських та польських інспекторів. Відділ науки та навчання дистрикту Галичина затверджував навчальні програми, визначав завдання та персональний склад шкільних інспекторів, розподіляв виділені урядом Генеральної губернії кошти на освіту. На рівні округи управління освітою здійснював шкільний інспекторат на чолі з краєвим шкільним радником, що виконував свої функції від імені старости¹³⁹⁶.

У серпні 1941 р. німецька окупаційна влада перебрала під свій контроль управління всіма освітніми закладами Галичини. Як пригадував К. Паньківський: «німецька машина схопила життя в свої кліщі». Водночас, свідок тих подій зазначав, що дещо кращою була ситуація в селах. Там німці не особливо вникали у освітні справи, і при керівництві освітньою сферою залишалися люди «яких громада покликана до культурно-освітньої праці»¹³⁹⁷.

Усі школи в дистрикті Галичина згідно з наказом відділу науки і навчання отримали статус державних навчальних закладів. Розпорядженням шкільної влади із вжитку вилучались польські та радянські підручники українською мовою. На їх місце запроваджувались підручники, видані Українським Центральним Комітетом, який крім того, що мав великий вплив на навчання та виховання дошкільнят і позашкільної молоді, опікувався організацією навчального процесу у школах, не дивлячись на їхній статус державних навчальних закладів¹³⁹⁸. Як зазначав часопис Останні вісті: «в новому шкільному році в народних школах будуть допущені підручники видані в Кракові. Крім того, для помочі в науці будуть виходити окремі журнали для молоді»¹³⁹⁹.

Початок навчального року в українських школах розпочався на 1 жовтня 1941 р. хоч в окремих місцевостях мали місце триваліші затримки. Для кожної державної школи окупаційна адміністрація

---

¹³⁹⁶ Галів М. Між серпомолотом і свастикою... С. 101-102.

¹³⁹⁷ Паньківський К. Роки німецької окупації... С. 82, 94.

¹³⁹⁸ Офіцинський В. Дистрикт Галичина... С. 81.

¹³⁹⁹ Оголошення. Останні вісті. 1941. Ч. 2. 19 вересня. С. 2.

визначила ступені. Так, I ступінь початкової школи (1-4 класи) надавався навчальним закладам, за наявності не менше 120 дітей, II ступінь (1-6 класи) 120-220 учнів, школа III ступеню (1-7 класи) отримувала школа яку відвідувало більше 220 дітей шкільного віку¹⁴⁰⁰.

Визначаючи зміст освіти, у одній із публікацій, автори газети Краківські вісті зазначали: «вся праця в школі відбувається у світлі зобов'язуючого державного світогляду. Як ціль праці має ставити собі школа: державницьку збройну спільноту з готовністю жертвувати себе для вождя і батьківщини. Виховання має бути продержавне, воно має зміцнювати фізичну тугість громадян, має їх об'єднувати, вирошувати дисципліну, піддержувати і поглиблювати вірність та вказувати на вимоги життя: потребу посвятити жертви для спільного добра»¹⁴⁰¹.

У розпорядженні губернатора О. Вехтера 1 жовтня 1942 р. йшлося про те, що: «сільська школа має справу виключно з селянськими дітьми, які бажають і повинні бути селянами і селянками»¹⁴⁰².

Розпорядженням відділу науки та навчання дистрикту заборонено приймати у 1942/1943 шкільному році до народних шкіл тих дітей, старших 14-ти років. Як наслідок 90% учнів 5-х і 6-х класів змушені покинути науку не закінчивши школи¹⁴⁰³.

Крім німецької окупаційної адміністрації, розвитком шкільництва та дошкільним вихованням молоді на території Східної Галичини опікувалася українські громадські організації. Зокрема, Українське Освітнє товариство, то відроджені філії «Просвіти». Після заборони діяльності цих організації на початку 1942 р., українське національне шкільництво перебувало під опікою Українського Центрального комітету. Зазначимо, що Німецька влада дозволяла відкривати державну україномовну школу за наявності 40-ка учнів. Якщо число учнів було меншим, дозволялося відкривати приватні школи, які утримувались за кошти української громади. В окупованих районах

---

¹⁴⁰⁰ Напередодні навчального року. Самбірські вісті. 1941. Ч. 4. 21 вересня. С. 1.

¹⁴⁰¹ Реформа німецького вселюдного шкільництва. Краківські вісті. 1943. Ч. 8 (746). 16 січня. С. 4.

¹⁴⁰² Стефанюк Г. Соціальна парадигма українського шкільництва... С. 813.

¹⁴⁰³ Галів М. Між серпомолотом і свастикою... С. 103.

німецька влада дозволяла відкривати лише народні і професійні школи¹⁴⁰⁴.

За повідомленням преси, в Галичині на кінець 1941-1942 навчального року діяло 3105 українських народних шкіл, в яких було 13000 класів, навчалось 495000 учнів, працювало 7700 вчителів. Правда, зазначалось у часописі «Станіславівське слово», для забезпечення повноцінного навчання бракувало 2000 вчителів. У 1942-1943 навчальному році кількість українських шкіл дещо зменшилася. У краї функціонувало 3032 українські школи з 7098 вчителями, які навчали 484730 учнів¹⁴⁰⁵.

Стримував розвиток українського шкільництва на території Східної Галичини брак кваліфікованих освітянських кадрів. Кожен з учителів, що хотів залишитися працювати у школі мав скласти присягу на вірність німецькому уряду: «Я клянуся фюреру німецького рейху і народу Адольфу Гітлеру бути вірним і слухняним, дотримуватися законів і сумлінно виконувати мій службовий обов'язок, хай допоможе мені Бог¹⁴⁰⁶.

Як зазначає дослідник В. Сворак: «в Станіславській окрузі на початку 1942 р. діяли 379 шкіл, в яких працювало 970 вчителів¹⁴⁰⁷. Особливо гостро брак кваліфікованих вчителів відчувався у сільській місцевості. В україномовній пресі того часу появилися оголошення наступного змісту: «органи народної освіти, а за ними і все громадянство, повинні доложити всіх зусиль, щоб здобути кадри, потрібні для обсади сільських шкіл»¹⁴⁰⁸.

Як зазначалося в одній із публікацій часопису українська школа: «вчитель на селі має бути всім! До нього прийде село з усіма своїми справами, і він повинен шукати можливостей, щоб обслужити село в тому всьому, чим воно живе. Життя та побут скерувати на властивий шлях»¹⁴⁰⁹.

На складні умови роботи сільських вчителів вказував В. Полянський. Зокрема автор публікації наголошував: «в сільських

---

¹⁴⁰⁴ Там само. С. 104.

¹⁴⁰⁵ Офіцинський В. Дистрикт Галичина... С. 82.

¹⁴⁰⁶ Галів М. Між серпомолотом і свастикою... С. 133.

¹⁴⁰⁷ Сворак С. Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період... С. 31.

¹⁴⁰⁸ Стефанюк Г. Соціальна парадигма українського шкільництва... С. 813.

¹⁴⁰⁹ Школа-Село-Учитель. Українська школа. 1942. Ч. 1-2. Червень-липень. С. 7-12.

школах один учитель вчить дві, три або й більше клас (відділів) разом одночасно, хоч має надати матеріал, як і в 7-класній школі. Це вимагає великого досвіду. Нажаль, багато досвідчених вчителів їдуть до міста, а на села висилають некваліфікованих допоміжних вчителів, що не мають будь-якої підготовки. Середовище праці має великий вплив на працю вчителя, діти – відбиття середовища, серед якого живуть»¹⁴¹⁰.

Крім роботи з учнями, сільських вчителів окупаційна влада залучала до виконання іншої роботи. Наприклад під час літніх канікул вчителів спільно із учнями зобов'язували заготовляти лікарські трави. Разом з тим, окупанти наголошували що: «вчителі, які всеціло віддаються в час ферій збиранню лікарської сировини і викажуться відповідно високими кількостями, можуть бути звільнені від примусової шеститижневої праці при жнивах в Лігеншафтах»¹⁴¹¹.

Покидали учительську працю фахівці і через мізерну заробітну платню. З 1941 р. учителям Східної Галичини нараховували заробітну платню за тарифною сіткою РВО. Згідно з нею, учителі XII найнижчої категорії отримували 100 зл. на місяць, XI категорії 170 зл., X – 200 зл., IX – 255 зл., VI – 500 зл.¹⁴¹².

З 1943 р. запроваджено німецьку тарифну сітку ТО 1. Відповідно до неї: 7-ма група (вчителі віком 19-40 років без семінарійної матури 205 зл., 6 (19-40 років з семінарійною матурою) 187-255 зл.. 5-та (19-40 років з семінарійною матурою, трирічним педстажем, один з яких в часи існування польщі) 229-315 зл., 4-та (учителі віком 23-40 років з семінарійною матурою, трирічним педстажем, з яких один рік за Польщі) 285-380 зл., 3-та (учителі віком 25-40 років – семінарійною матурою, трирічним педстажем, з яких один рік за Польщі) 382-500 зл.. 2-га (учителі віком 27 – 40 років, з семінарійною матурою, трирічним педстажем, з яких один рік за Польщі) 540-600 зл. Учительки жінки отримували винагороду на 10% меншу від чоловіків.

---

¹⁴¹⁰ Полянський В. Праця в лучених класах народної школи. 1942. Ч. 1-2. Червень-липень. С. 17-23.

¹⁴¹¹ Стефанюк Г. Соціальна парадигма українського шкільництва... С. 814.

¹⁴¹² Галів М. Між серпомолотом і свастикою... С. 140.

За керівництво народною школою по тарифу ТО І додатково давали 10% від місячної платні, за РВО 50 зл/міс. За житло відповідно до тарифу ТО І кошти не повертали, хто отримував платню за РВО від 15 до 72 зл. Залежно від стажу та сімейного стану.

Школа І ступеня (коли працювало до 3-х вчителів) доплати за керівництво не передбачала. Крім того із заробітної плати вчителів, стягували за ТО І 20%, а за РВО 10% місячної платні. За переїзд на роботу в іншу місцевість повертали кошти. За лікування вчителів, платила Суспільна Забезпечальня. Надурочні години не оплачувалися в народних школах. Натомість у фахових, оплачували по факту за відпрацьовані години¹⁴¹³.

Додатково у сільській місцевості за погодженням із німецьким земельною інспекцією, вчителі отримували наділ, за рахунок шкільної ділянки¹⁴¹⁴. Галів с 143.

Часопис Львівські вісті у 1942 р. в одній із публікацій закликав сільську владу та громади подбати про своїх вчителів, оскільки «цьогорічний передновок проходить важко. Зарплата вчителя невелика, а ціни на харчі відомі. Не багато сільських шкіл мають поле, із якого харчується вчитель. Закликали допомогти харчами і паливом»¹⁴¹⁵.

У народних школах німецька влада дозволила навчання релігії. Як зазначалося у повідомленні Львівських Архієпархіальних відомостях : «на основі повідомлення губернатора Дистрикту Галичина – Відділ Знання й Науки з 6 січня 1942 р. № 20033142 священики мають право уділяти в школах науку релігії. Однак в тій справі мусять переложити відповідний виказ священиків для шкільної влади»¹⁴¹⁶. Потрібно зазначити, що не у всіх місцевостях священики виконували це розпорядження і навчали шкільну молодь релігії.

Для тих учнів, що не могли продовжувати навчання у народних школах, українські громадські організації намагалися організувати фахові курси. Зокрема зусиллям товариства «Просвіта» у Львові організовано господарські курси для сільських дівчат. Щоправда, із

---

¹⁴¹³ Учительська платня. Львівські вісті. 1943. Ч. 10-12. Квітень-червень С. 133-135.

¹⁴¹⁴ Галів М. Між серпомолотом і свастикою... С. 143.

¹⁴¹⁵ Подбаймо за своїх вчителів. Львівські вісті. 1942. Ч. 155. 14 липня. С. 3.

¹⁴¹⁶ В справі навчання релігії. Львівські архієпархіальні відомості. 1942. Ч. 1. С. 21.

зголошених 40 учениць, на навчання прибуло 18. Решта мотивуючи хворобами не хотіли вчитися. Як констатував автор публікації у газеті Жовківські вісті: «наше жіноцтво на селі головно відбігло від освітити, та треба йому направити ці блуди¹⁴¹⁷.

Для частини сільських учнів у повітових містечках організовували фахові курси. Щоправда, слухачі таких навчальних курсів повинні були виконати низку умов. Наприклад у Калуші до навчання приймали сільських учнів за умови плати за місяць для тих, хто мав ріллю 10 зл., крім того потрібно було привезти із собою: 30 кг картоплі, 5 кг муки, 4 кг буряка, 1 кг городини, 1 кг цибулі, 5 кг квасолі, гороху або бобу, 5 кг круп, 2 кг м'яса, 1 кг товщу, 1 кг сиру, 25 яець. Тих хто не мав поля, платив 75 зл. на місяць. Крім того кожен слухач мав привезти 1 сінник, соломку на дві зміни, постіль, рушник, мило, білизну, прибори до їди, 2 тарілки, ложку, ніж, вилки, горнятко, пів метра полотна на стирки до кухні. Хто бідний, але мав хист до навчання мав просити допомоги в Українській окружній комісії¹⁴¹⁸.

Можемо констатувати, що освітня політика нацистських окупантів на території Східної Галичини повністю підпорядковувалася економічним інтересам Третього райху. Окупанти дозволили відкрити лише початкові школи та фахові училища для підготовки робочої сили. Водночас українські громадські організації у різний спосіб намагалися надати знання якомога більшій частині молоді. Відсутність затверджених окупаційною владою навчальних програм давала змогу українським учителям вносити до навчального процесу національний зміст. Зважаючи на низький рівень матеріального забезпечення освітніх закладів та самих вчителів. Українська громадськість намагалася в міру своїх можливостей надавати матеріальні підтримку. Загалом населення Східної Галичини за будь-яку ціну намагалося дати освіту своїм дітям, вбачаючи у цьому запоруку кращого життя.

Звільнення території Західної України від нацистських окупантів навесні-влітку 1944 р. дозволили радянській владі продовжити освітні перетворення, розпочаті у 1939–1941 роках. У жовтні 1944 р. у

---

¹⁴¹⁷ Без муки нема науки. Жовківські вісті. 1941. Ч. 21. 9 листопада. С. 2.

¹⁴¹⁸ Фахові курси. Калуський голос. 1941. Ч. 18. 7 грудня. С. 4.

західноукраїнських селах розпочали роботу практично усі навчальні заклади, за винятком тих населених пунктів, де шкільні приміщення були повністю зруйновані, і знайти альтернативні не вдавалося. Розпорядженням РНК УРСР від 14 червня 1944 р. № 12755 навчання у 1944/1945 н.р. для державних освітніх закладів розпочалося з 1 жовтня¹⁴¹⁹. Із викладанням навчальних предметів у сільських школах виникли проблеми, оскільки попередні три навчальні роки учні навчалися за освітніми програмами затвердженими урядом Генеральної Губернії. З метою адаптації учнів та вчителів до радянської освітньої моделі, у першому півріччі 1944 р. введено тимчасові перехідні навчальні плани¹⁴²⁰.

Відновлення класних приміщень та шкільного інвентарю відбувалося за рахунок коштів батьків. За повідомленням завідувача сектору пропаганди та агітації Львівського РК КП(б)У Свистуна, восени 1944 р. у більшості сіл області зібрано по 3-7 тисяч крб. для потреб місцевих шкіл¹⁴²¹. У Тернопільській області для ремонту шкіл у селах систематично організовували батьківські суботники¹⁴²². Як зазначено у звіті Станіславського ОК КП(б)У у 1944 р. «місцеві відділи народної освіти погано забезпечували педагогічні школи зошитами, підручниками, канцелярськими товарами»¹⁴²³.

У школах катастрофічно бракувало вчителів. У 1944 р. в сільських районах Львівської області відкрилися 869 шкіл, в яких навчалось 127 988 учнів. Для якісної роботи такої мережі шкіл потрібно було 5 962 вчителі. Фактично у школах працювало 3 599 педагогів¹⁴²⁴. У 1944 р. в школах Тернопільської області бракувало 1360 вчителів¹⁴²⁵.

Через збіг вищезазначених обставин, частина сільських шкіл Тернопільської області у 1944-1945 н.р. працювали у дві зміни. У школах відчувалася нестача півного опалення, в школах бракувало гасу для освітлення, а про електрифікацію навчальних закладів навіть

---

¹⁴¹⁹ ДАІФО. Ф. Р. 3. Оп. 2. Спр. 2. Арк. 1.

¹⁴²⁰ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 312. Арк. 12 зв.

¹⁴²¹ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 50.

¹⁴²² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 278. Арк. 21.

¹⁴²³ ДАІФО. Ф. Р. 3. Оп. 2. Спр. 2. Арк. 3.

¹⁴²⁴ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 116. Арк.

¹⁴²⁵ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 312. Арк. 11 зв.

не йшлося. Через неналежне освітлення, скорочували тривалість уроків, а вчителі не мали змоги якісно готуватися до уроків. В сільських школах не працювали шкільні їдальні та буфети, як зазначено у звіті обкому «за відсутністю потреби»¹⁴²⁶.

У 1944/1945 н.р. значна частина дітей шкільного віку не ходила до школи через брак одягу і взуття. Учні старших класів не відвідували заняття, оскільки допомагали батькам у догляді за господарством. Частина дітей не відвідувала школу через спалах інфекційних хвороб, особливо кору та скарлатини¹⁴²⁷.

На батьків учнів, котрі не відвідували школи, тиснули за допомогою батьківських комітетів, сільських рад, а згодом правління колгоспів¹⁴²⁸.

З метою кращого охоплення навчанням дітей шкільного віку в серпні 1945 р. в Тернопільській області проведено перепис дітей шкільного віку, оскільки через переселення населення на кінець навчального року змінилася кількість учнів¹⁴²⁹.

Ситуація в освітній сфері суттєво не змінилася і у наступні роки. Як зазначено у звіті управління освіти Львівського ОК КП(б)У в 1949-1950 навчальному році У Львівській області діяло 985 шкіл. 100 середніх, 372 семирічних, 513 початкових. Навчальний процес відбувався в 1187 приміщеннях. У 841 школі навчання тривало у дві зміни. Значна частина шкіл не відповідала санітарно-технічним нормам. Бракувало підручників і методичних посібників для вчителів, особливо не вистарчало матеріалів для вивчення російської мови. У 1950 р. проведено перепис всіх дітей віком від 7 до 15 р. Батьківські збори скликалися за наступним графіком: класні щомісяця, шкільні по чвертях. Під час батьківських зборів читалися лекції на суспільно-політичні теми. Наголошували на покращенні матеріального добробуту сільських вчителів, особливо молодих, закликали щоб батьки дбайливо ставилися до праці педагогів¹⁴³⁰.

---

¹⁴²⁶ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 312. Арк. 10 зв.

¹⁴²⁷ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 312. Арк. 9.

¹⁴²⁸ ДАІФО. Ф. Р. 3. Оп. 2. Спр. 123. Арк. 4.

¹⁴²⁹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 591. Арк. 77.

¹⁴³⁰ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 3. Спр. 668. Арк. 1, 13, 24, 194.

Відбудова промисловості Східних та південних областей УРСР потребувала нових спеціалістів. Для цього держава розгорнула широкомасштабну програму підготовки кадрів. Власне підготовка відбувалася за двома напрямками: у навчальних закладах державних трудових резервів та під час короткотермінової підготовки робітників безпосередньо на виробництві. Система державних трудових резервів сформована наприкінці 1940 р. охоплювала ремісничі, залізничні училища і школи фабрично-заводського навчання ФЗО. Набір у школи ФЗО мав відбуватися подібно до організованого набору робітників. При виконках Рад трудящих створювалися комісії для проведення мобілізації. Мобілізованій молоді видавали паспорт, свідоцтво про народження або тимчасове посвідчення. Мобілізація молоді на навчання проголошувалася добровільною акцією, хоча на практиці його майже не дотримувалися. Більшість сільської молоді не бажає добровільно йти в школи ФЗН. З метою забезпечення плану набору, місцеві Ради використовують насильницькі форми мобілізації і обману, йшлося в одному із радянських документів. Школи ФЗН часто не були укомплектованими, учням не забезпечували елементарних умов проживання та харчування. Це змушувало учнів самовільно покидати навчальні заклади. У 1945 р. дезертирувало 1800 учнів. У вересні 1948 р. лише із школи ФЗН № 79 втекло 140 учнів¹⁴³¹. За втечу з навчання у ФЗО 3 дезертири з Підкамінського району Львівської області наприкінці 1947 р. отримали відповідно 3, 2,5 та 1,5 роки тюремного ув'язнення¹⁴³².

Призив молодих людей для навчання у ФЗО здійснювався силами районних воєнкоматів. Дуже часто, сільська молодь намагалася уникати призову та групами по 10, 5, а то і 30 чоловік переховувалися у місцевих лісах¹⁴³³.

Постановою РМ УРСР та ЦК КП(б)У від 29 червня 1948 р. у Тернопільській області для навчання у школах ФЗО Сталінської області до 1 серпня 1948 р. мали мобілізувати 600 юнаків. Із

---

¹⁴³¹ Лобода М. К. Трудові ресурси у важкій промисловості України під час нацистської окупації та у відбудовний період (1941-1950) / Марина Лобода; Ін-т історії України НАН України. К. 2012. 206 с. С. 126, 129.

¹⁴³² ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 2.Спр. 461. Арк. 41.

¹⁴³³ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 2.Спр. 461. Арк. 7,8,9.

зазначеного числа призовників після завершення мобілізаційної кампанії, 77 втекло по дорозі до районних военкоматів, 100 втекло з пунктів мобілізації, і лише 275 осіб були зараховані на навчання школами ФЗО Сталінської області¹⁴³⁴.

Постановою РМ СРСР з 1 листопада до 1 грудня 1951 р. оголошено чергову мобілізацію в школи фабрично-заводського навчання і гірничопромислові школи Міністерства трудових резервів.

Секретар Станіславського обкому КП(б)У Щербак у розпорядження секретарям РК наголошував, що під час проведення мобілізаційної кампанії необхідно враховувати прорахунки минулих років, а саме, не допускати, щоб мобілізаційні процеси йшли самопливом. У 1950 р. в цілому Станіславська область план мобілізації виконала, хоч в окремих районах із затримкою на один місяць¹⁴³⁵.

Окремим напрямом роботи сільської системи освіти стала ліквідація неписьменності серед дорослого населення. 4 грудня 1944 р. постановою РНК УРСР та ЦК КП(б)У «Про заходи з ліквідації неграмотності та малограмотності дорослого населення західних областей України» окреслено основні напрями роботи¹⁴³⁶. До навчання неграмотних залучали сільську молодь, комсомольців, учнів старших класів, вчителів. Окремим наказом НКО навчання припиняли на час виконання польових робіт¹⁴³⁷. До середини 1953 р. навчання за цією програмою так і не було завершено.

З поверненням на територію Західної України радянської влади, провідники українського національно-визвольного руху намагалися зупинити чи хоча б послабити ідеологічний тиск на сільську молодь за посередництва освіти. В жовтні 1944 р. як зафіксовано у документах Почаївського РК КП(б)У Тернопільської області, «націоналісти повністю контролювали навчальний процес в школах району. Під час виховних годин забороняли говорити вчителям про радянських керівників. В селах Гніздична, Старо-Олексине, Устечко провели загальні збори селян, де у бесідах з батьками наголосили,

---

¹⁴³⁴ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1189. Арк. 77.

¹⁴³⁵ ДАІФО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 1372. Арк. 67.

¹⁴³⁶ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 682. арк. 1.

¹⁴³⁷ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 682. Арк. 1 зв.

щоб ті не примушували ходити дітей до радянських шкіл, та заставляли їх вчити уроки. Після таких розмов, у с. Гніздичне діти два тижні відмовлялися вчити гімн Радянського Союзу»¹⁴³⁸. В березні 1944 р. в Шумському районі Тернопільської області бандерівці не пустили з віддалених сіл вчителів на конференцію, пригрозивши, що з ними будуть говорити силою, якщо вони розпочнуть роботу в радянській школі¹⁴³⁹.

Підтвердженням серйозності слів представників українського підпілля є той факт, що в с. Кудлики Почаївського району Тернопільської області 2 квітня 1944 р. націоналістами вбито вчителя. В с. Чумалі Збаразького району місцевого вчителя забрали до лісу та розстріляли. П'ять днів перед тим освітянин виступав на учительській конференції в м. Збараж з критикою дій націоналістів¹⁴⁴⁰. В с. Завалля Мельницького району Тернопільської області партизани забрали до лісу вчителя місцевої школи, а дітям сказали не ходити до школи¹⁴⁴¹. В одному із сіл Товстенського району у 1944 р. націоналісти знищили цілу учительську родину (4 особи). Навчання в місцевій школі припинилося через відсутність педагогів¹⁴⁴².

В інструкції ОУН надрайонним провідникам від 12 листопада 1945 р. серед іншого зазначалося: «на шкільну молодь впливайте, та вже від малого вчіть їх боротьби, заставляйте до бойкоту піонерських і комсомольських організацій, різних свят в честь Сталіна та ін.. Наперекір вчителям – моліться. Дуже пильну увагу зверніть на середню молодь. За всяку ціну не сміємо допустити, щоб ця молодь вийшла з-під нашого впливу»¹⁴⁴³. З метою моніторингу ситуації, серед учнів шкіл учасники українського національно-визвольного руху поширювали спеціальний питальник. У документі в учнів запитували скільки учнів зі сходу є в класі, які взаємини, скільки є комсомольців, скільки серед комсомольців місцевих, чи є в школі клуб, наскільки активний, яку пресу читають учні. Що роблять учні зі східних областей, що їм відомо про діяльність УПА та ОУН. Яка плата за

---

¹⁴³⁸ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 145. Арк. 32.

¹⁴³⁹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 45.

¹⁴⁴⁰ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 55.

¹⁴⁴¹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 312. Арк. 9 зв.

¹⁴⁴² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 312. Арк. 10.

¹⁴⁴³ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 213. Арк. 156.

навчання, хто на релігійні свята ходить в школу, хто з учнів п'є та курить. Хто з вчителів був покараний радянською владою, хто проводить і яку агітаційну роботу. Чи цікавляться вчителі позашкільним життям учнів, як матеріально забезпечені вчителі, чи є такі що беруть хабарі. Опитування проводилося двічі на місяць¹⁴⁴⁴.

Протистояння українського національного руху з радянською тоталітарною системою привело до значної кількості нічим не виправданих жертв, водночас, протидія заходам радянської держави дала змогу на якийсь час відтермінувати запровадження радянської тоталітарної системи освіти у західноукраїнському селі.

Можемо констатувати, що після приєднання західноукраїнських земель до складу Української РСР існуюча у регіоні освітня система, заснована на національних традиціях і здобутках етнопедагогіки зазнала значних трансформацій. Запропонована радянською владою освітня модель, кінцевою метою бачила виховання нового типу людини, яка б відповідала визначенню «радянська людина».

5.2. Дозвілля сільських жителів

У міжвоєнний період дозвілля галицького селянства було тісно пов'язане із виробничим та релігійним календарем. Зазвичай, селянин важко працював цілий тиждень і лише у неділю чи релігійне свято мав змогу перепочити. У вихідні дні більшість селян зранку йшли до церкви. Після завершення служби старші чоловіки залишалися на майдані біля храму обговорити поточні державні та господарські справи. Траплялися випадки, коли такі обговорення продовжувалися у місцевій корчмі. Найбільш масштабними були гуляння під час різдвяних та великодніх свят.

Молодші мешканці сіл більш активно проводили дозвілля. Крім класичних «вечорниць», сільська молодь приймала участь у різноманітних забавах, конкурсах та спортивних змаганнях, організованих українськими громадськими та спортивно-пожежними товариствами.

---

¹⁴⁴⁴ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 3. Спр. 113. Арк. 5 зв.

При багатьох сільських Народних домах діяли аматорські хорові, драматичні та хореографічні гуртки, які час від часу давали звітні концерти. До приходу радянської влади в селах Станіславської області діяли 682 клуби, в тому числі людові доми для поляків та читальні просвіти для українців¹⁴⁴⁵.

З приходом на територію Східної Галичини радянської влади у сфері дозвілля відбулися певні зміни. Оскільки нова влада намагалася взяти під свій контроль культурне життя селянства, то спочатку заборонила діяльність українських національних товариств, а потім з метою формування нового типу радянської людини, який би відповідав потребам режиму, розпочала створення нової культурно-освітньої мережі.

З метою ознайомлення галичан із здобутками «радянської культури» в селах регіону запрацювали пересувні кіноустановки. У Львівській області в листопаді 1939 р. працювало 16 таких апаратів. В Тернопільській області розпочали роботу 13 кінопересувок, які упродовж грудня 1939 – січня 1940 р. обслужили 100084 селян¹⁴⁴⁶. Репертуар «мобільних кінотеатрів» чітко регламентувався політвідділами ОК КП(б)У. Селянам демонстрували на той момент класику радянського кінематографу «Ленін у 1918», «Трактористи», «Багата наречена». Газета «Вільна Україна» на своїх шпальтах повідомляла, що мешканці сіл Наконечне, Старий Янів, Яворівського повіту Львівського воєводства вперше у своєму житті побачили кінофільм «Кармелюк»¹⁴⁴⁷.

Кінематографу у пропаганді переваг радянського способу життя відводилася провідна роль, а тому партійне керівництво докладало усіх зусиль для розбудови мережі кінотеатрів. На додачу до тих, що працювали за часів Польської держави, в Тернопільській області планували відкрити 22 стаціонарні звукові кінотеатри. Для роботи в селах планували додатково виділити 30 кінопересувок¹⁴⁴⁸. Кінообслуговування сільських клубів відбувалося за графіком 2-3рази на місяць. У Львівській області з 1 липня по 30 жовтня 1940 р.

---

¹⁴⁴⁵ ДАІФО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 38.

¹⁴⁴⁶ ДАТО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 54.

¹⁴⁴⁷ Кінофікація сіл області. // Вільна Україна. 1939. № 42. 13 листопада. С. 3.

¹⁴⁴⁸ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 73.

продемонстровано 98 фільмів, зокрема кінофільми «Кармелюк», «Чапаєв», «Степан Разін», «Випадок на полустанку»¹⁴⁴⁹.

Більшість фільмів були незрозумілими широкому глядацькому загалу, проте варто зазначити, що до цього часу більшість селян ніколи не бачили кінофільмів і організовані кіносеанси для них були екзотикою. Згодом, коли галицьке селянство збагне, що у радянських фільмах не завжди показують справжнє радянське життя, лєвова частка людей перестане відвідувати кіносеанси.

У планах радянської влади основним центром проведення «культурного дозвілля» у селі повинні були стати сільські клуби та хати-читальні. Основні напрями роботи зазначених закладів культури відображено у розпорядженні голови Львівського облвиконкому І. Козирєва від 12 жовтня 1939 р. у документі наголошувалося, що «читальні використовуються для користування всього населення». Для керівництва бібліотеками обирається рада з місцевого населення та радянського активу. В бібліотеках потрібно проводити культмасову роботу і голосні читання радянських газет і журналів. При клубах та хатах-читальнях повинні діяти гуртки народної самодіяльності, до роботи яких обов'язково залучати місцевих вчителів та агрономів¹⁴⁵⁰.

Значну увагу радянська влада приділяла роботі бібліотек. За часів польської держави у Східній Галичині працювало 1382 книгозбірні з книжковим фондом 659 338 одиниць¹⁴⁵¹. З приходом більшовиків чимало бібліотек припинила свою роботу. Частина книг селяни розібрали по домах, решта була реквізована новими органами влади і чекала своєї долі. Від директорів сільських бібліотек керівники ідеологічних відділів РК КП(б)У вимагали вилучити з фондів «контрреволюційну літературу» та поповнити фонди радянськими виданнями. Особливо наголошували на популяризації радянської преси¹⁴⁵².

На засіданні Бюро Тернопільського обкому 27 січня 1940 р. серед іншого затвердили відкриття 19 сільських бібліотек у великих селах

---

¹⁴⁴⁹ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 188. Арк. 54 зв.

¹⁴⁵⁰ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 398, 399.

¹⁴⁵¹ Ковалюк В.Р. Культурологічні та духовні аспекти «радянзації» Західної України... С. 7.

¹⁴⁵² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 27.

та 962 сільських клубів¹⁴⁵³. У Станіславській області в цей час розпочали роботу 344 сільські клуби та 181 хата-читальня¹⁴⁵⁴.

Через погану організацію комунікації до бібліотек не було налагоджено своєчасної доставки періодичних видань. Тернопільський облвиконком констатував, що у кінці 1939 на початку 1940 р. в села погано доставлялася кореспонденція та преса¹⁴⁵⁵. На підставі постанови РНК УРСР в селах Тернопільської області у 1940 р. мали встановити вітрини, де мали розміщувати газети¹⁴⁵⁶. Проте проблема ознайомлення місцевого селянства із радянською пресою полягала не стільки від місця її розташування чи зберігання, а в тому, що більшість пересічних селян були неграмотними і просто не вміли читати.

Крім культурно-освітньої діяльності у сільських клубах, радянська влада намагалася організувати і сільське дозвілля. Влада заохочувала різного роду заходи, що мали за мету показати прихильне ставлення місцевих селян до радянської культури.

В жовтні 1939 р. зусиллями партійних та комсомольських організацій в селах Станіславської області проведено урочисті збори присвячені 22 річниці Жовтневої революції¹⁴⁵⁷. При клубах намагалися відродити діяльність аматорських театральних гуртків. Правда, у 1939 р. в одному із звітів відділу пропаганди Станіславського ОК КП(б)У про роботу гуртків самодіяльності зазначалося, що «ніякого обліку їх роботи в області не ведеться. В одному із сіл під час перевірки з'ясувалося, що гурток працює в селянському будинку, де навіть немає печі і доволі холодно»¹⁴⁵⁸.

В жовтні 1940 р. у Яворівському районі Львівської області діяли 7 аматорських драмгуртків в с. Наконечне, де зусиллями трупи ставили виставу «Чумаки». У с. Єжнів Новий 20 учасників ставили виставу «Назар Стодоля». В с. Жекли поставили виставу «Мартин Боруля». Артисти с. Рогідно ставили радянську п'єсу «Учитель». Аматорські хори діяли при 6 клубах сіл Наконечне, Мужилівичі, Залужжя,

---

¹⁴⁵³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 73.

¹⁴⁵⁴ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 38.

¹⁴⁵⁵ ДАТО. Ф. Р-1833. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 14.

¹⁴⁵⁶ ДАТО. Ф. Р-1833. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 9.

¹⁴⁵⁷ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 6.

¹⁴⁵⁸ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 18.

Рогізно, Шкльо та Молошковичі. Аматорські хори давали звітні концерти під час пишних святкувань річниці подій 17 вересня¹⁴⁵⁹.

У Станіславській області у 1940 р. при сільських клубах організовано 1754 гуртки народної самодіяльності, до роботи яких залучено 22774 осіб¹⁴⁶⁰.

Як пригадував священик із с. Дуліби Новострільківського району Львівської області: «на місці читальні «Просвіти» постав клуб, бібліотеку вивезли, щонеділі була музика, радянські газети і журнали»¹⁴⁶¹.

В Тернопільській області на початку 1940 р. обіймати посади керівників сільських клубів, хат-читалень, гуртків самодіяльності тощо могли лише перевірені люди, затверджені РК ВКП(б)¹⁴⁶². В силу того, що більшість галицьких селян не розуміла завдань радянської пропаганди, часто навіть ті особи, які займали прихильну до радянської влади позицію, не могли довго працювати на посадах завідуючих клубами. Мали місце випадки, коли за невеликий проміжок часу керівники клубів змінювалися по кілька разів. У більшості з них в силу відсутності належного рівня освіти навіть не було уявлення про те, що потрібно робити. Відтак робота сільських клубів велася спонтанно, без чітких робочих планів.

Як зазначалося у звіті відділу пропаганди Тернопільського обкому КП(б)У: «в ряді сіл клуби та хати читальні засмічені ворожими елементами, досі не завершене очищення бібліотек від контрреволюційної літератури та не наповнено їх сховища радянськими виданнями». За наполяганням керівників відділу завклубам «потрібно було перетворити сільські клуби в центри культурно-масової роботи, посилити популяризацію радянських кінофільмів»¹⁴⁶³.

На 1 листопада 1940 р. в Тернопільській області організовано роботу 1223 клубів та хат-читалень, при яких діяло 1938 гуртків художньої самодіяльності. Правда, як зазначено у документах

---

¹⁴⁵⁹ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 188. Арк. 56 зв.

¹⁴⁶⁰ ДАІФО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 38.

¹⁴⁶¹ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 49г.

¹⁴⁶² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 69.

¹⁴⁶³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 80.

Тернопільського ОК КП(б)У: «замість організації культурних розваг (читання лекцій, доповідей, проведення бесід, показу художньої самодіяльності) в більшості клубів все зводилося до організації забав». В ряді сільських клубів відзначено антисанітарний стан. Більшість клубів розташовувалися у непристосованих, як правило, не відремонтованих приміщеннях¹⁴⁶⁴.

Не набагато кращою була ситуація у Львівській області. У доповідній записці завідувача сектором політосвіти Львівського ОК КП(б)У «Про стан роботи клубних установ Яворівського району станом на 1 листопада 1940 р.» зазначалося: «з 24 завклубів 4 мали середню освіту, 3 неповно середню, 7 закінчили 2 класи початкової школи, 12 не мали жодної освіти. Більшість керівників безпартійні. На роботу клубів району виділили 37 400 крб., в той час, як на районний будинок культури 33 000 крб., станом на 30 жовтня 1940 р. використано на потреби сільських клубів 21 268.67 крб. Ремонт клубів не закінчено. Палива виділяли по 3 тони бурого вугілля при виписаних нарядах 20 тон. Паливо погане, не горить, для горіння потребує дров, наряд на які становив 150 м³ для всіх клубів району. У районі погано поставлена гурткова робота. Діяло 7 драматичних гуртків та 9 гуртків з вивчення програми і статуту ВЛКСМ. Організовано 36 масових лекцій про радянську риторику, наприклад, «Сталін організатор перемог соціалістичного будівництва». В районі відкрито 18 сільських бібліотек, у фондах зберігається переважно політична література про Леніна. Ради клубів не вибрані. Для підготовки до виборів по клубах організовано агітколективи, написані лозунги, підібрано репертуар пісень, декламацій віршів, теми лекцій, підібрано лекторів. На час виборів до клубів приділені місцеві партійні працівники¹⁴⁶⁵. У іншому звіті відділу пропаганди Львівського ОК КП(б)У зазначалося, що у сільських клубах: «стан політмасової роботи незадовільний, нема планів роботи на рік, квартал. Причина – брак досвіду та відсутність підготовлених кадрів. Зовсім нема праці над вихованням широких мас в дусі більшовизму, не виписано газет. Актив при клубі майже не проводить роботи¹⁴⁶⁶.

---

¹⁴⁶⁴ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 109.

¹⁴⁶⁵ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 188. Арк. 53, 54. 54 зв.

¹⁴⁶⁶ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 188. Арк. 59 зв.

Керівники відділів агітації та пропаганди РК КП(б)У рекомендували керівникам сільських клубів залучати до роботи сільську інтелігенцію, яка повинна була читати наукові і масово-популярні лекції¹⁴⁶⁷.

Очевидно, що керівники на місцях не правильно зрозуміли суть радянської культурної політики, оскільки 27 грудня 1940 р. у постанові РНК УРСР «Про роботу сільських клубів і бібліотек в західних областях України» зазначалося: «в роботі окремих клубів має місце надмірне захоплення розвагами і недооцінюються провідні завдання в галузі комуністичного виховання трудящих, зокрема, агітаційно-політична, інтернаціональна і військово-оборонна робота»¹⁴⁶⁸.

Керівництво Лановецького РК КП(б)У Тернопільської області отримало наганяй за те, що в неділю в селах, коли селяни вільні від роботи, з ними ніхто не проводить політико-агітаційної роботи, а якщо заходи і відбувалися, то доповідачі не готові були відповідати на запитання селян¹⁴⁶⁹.

На якийсь час радянізацію культурного життя західноукраїнського села зупинив початок німецько-радянського збройного конфлікту. Нова німецька адміністрація особливо не втручалася у дозвілля мешканців окупованих територій за винятком тих випадків, коли це загрожувало інтересам німців. Зусиллями українських суспільно-політичних, наукових та культурних діячів, у селах Східної Галичини відродилося культурно-освітнє життя, яке було до встановлення радянської влади. Поступово відроджувалися філії товариства «Просвіта». Варто зазначити, що з 1942 р. німецька окупаційна адміністрація заборонила діяльність будь-яких культурно-освітніх товариств, крім структур, підпорядкованих Українському центральному комітету. В селах продовжували працювати аматорські драматичні, хорові та хореографічні гуртки. Молодь ставила вистави, готувала концерти. Час від часу окупаційна адміністрація навіть проводила своєрідні концерти-збори гуртків народної самодіяльності, вважаючи, що таким чином приверне до себе прихильність частини

---

¹⁴⁶⁷ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 109.

¹⁴⁶⁸ Ковалюк В.Р. Культурологічні та духовні аспекти «радянізації» Західної України... С. 7

¹⁴⁶⁹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 108.

галицького соціуму. Під час Різдвяних та Великодньої свят люди мали можливість вільно справляти свої обряди, особливо це стосувалося колядок та гаївок.

З відступом німецької армії у 1944 р. в села регіону повернулася радянська влада і «культурні перетворення» продовжилися.

Секретарів РК КП(б)У Дрогобицької області розпорядженням обкому зобов'язали 19 листопада 1944 р. урочисто відзначити в селах день артилериста. З цією метою в селах провели урочисті збори, прикрасили всі урядові будівлі та сільські вулиці прапорами, транспарантами, а в окремих селах спільними зусиллями оркестрів військових частин та самодіяльних хорів організовано концерти¹⁴⁷⁰.

З 25 січня по 2 лютого 1945 р. в Тернопільській області відповідно до постанови ЦК КП(б)У проведено обласну олімпіаду художньої самодіяльності¹⁴⁷¹.

Під час підготовки відзначення 28-річниці Жовтневої Революції у селах Тернопільської області вулиці, приміщення сільських клубів та сільрад були прикрашені гаслами, портретами керівників партії та уряду. 6 листопада 1945 р. по селах Тернопільської області проведено урочисті збори, відбулися концерти місцевих гуртків самодіяльності¹⁴⁷².

Комітет у справах культурно-освітніх установ УРСР 10 липня 1947 р. на ім'я секретаря Станіславського обкому КП(б)У надіслав листа, у котрому зазначив, що Постановою РНК УРСР № 659 від 4 травня 1945 р. організовано при Львівському та Тернопільському культосвітніх технікумах 6-ти місячні постійно діючі курси з підготовки культосвітніх працівників для західних областей Української РСР. Слухачі курсів забезпечувалися гуртожитком, харчуванням по робітничих нормах та стипендією 130 крб. Не дивлячись на гостру потребу підготовки кадрів для сільської місцевості, протягом двох років план підготовки спеціалістів з місцевого населення не виконувався. Так, у червні з Станіславської

---

¹⁴⁷⁰ ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 2. Спр 154. Арк. 250.

¹⁴⁷¹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 394. Арк. 17.

¹⁴⁷² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 395. Арк. 6.

області на курси направили 35 осіб, до Львова на навчання прибуло 4 особи¹⁴⁷³.

Селяни знову почали звикати до думки, що відтепер не вони, а відділи агітації та пропаганди РК та ОК КП(б)У визначають їх дозвілля.

В селах поступово відновлювали роботу сільські клуби, а при них відкривалися бібліотеки та гуртки художньої самодіяльності. В с. Чижики Винниківського району Львівської області у 1944 р. драматичний гурток з 12 акторів, поставили п'єсу «Назар Стодоля»¹⁴⁷⁴.

Якщо аматорським сільським театрам у перші повоєнні роки дозволяли ставити українські національні п'єси та вистави, то поступово у їх роботі став намічатися перехід до використання радянської «театральної класики».

В Городенківському районі Станіславської області силами сільських клубів упродовж з 31 березня 1947 р. по 7 квітня 1947 р. дано 11 постановок радянських п'єс «Зелена бригада», «Ми вас чекали», «Сонце зі сходу». Перед початком вистав мешканцям сіл продемонстровано кінофільм «Великий перелом»¹⁴⁷⁵.

В 1948 р. репертуар сільських самодіяльних драматичних гуртків Тернопільської області поповнили твори радянської класики «Молода Гвардія», «Чайка», «Загибель ескадри», «Русский вопрос», «Одного разу в колгоспі», «Тайга»¹⁴⁷⁶. В умовах післявоєнного протистояння між українським національно-визвольним рухом та радянської владою після показу таких вистав артисти сільських театрів не могли жити спокійно. Цілком очевидно, що їх діяльністю зацікавилися хлопці з лісу. Поблизу сільських клубів молодь часто знаходила листівки, у яких їх закликали: «Юнаки і дівчата! Не співайте большевицьких пісень. Геть паршиві пісні про Сталіна і партію. Співайте і поширюйте революційні пісні. Співайте про героїв України. Про боротьбу УПА»¹⁴⁷⁷. «Українське молоде! Ворог хоче за

---

¹⁴⁷³ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 601. Арк. 26.

¹⁴⁷⁴ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 10 зв.

¹⁴⁷⁵ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 645. Арк. 39 зв.

¹⁴⁷⁶ ДАТО. Ф. П-2. Оп. 1. Спр. 217. Арк. 2.

¹⁴⁷⁷ НБЛНУ. Ф. РК 357. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1.

допомогою забав, музики притягнути тебе до своїх ганебних клубів. Большевицькі клуби не мають нічого спільного з культурою і освітою. Вони мають за завдання розкладати молодь, русифікувати її та отруювати її брехливою пропагандою. Геть забави і музики. Геть большевицькі клуби»¹⁴⁷⁸.

Після того, як в с. Петриків Микулинецького району Тернопільської області націоналісти побили учасників драматичного гуртка, а завідуючого клубом забрали з собою та вбили, молодь села перестала відвідувати клуб¹⁴⁷⁹.

Завідувач Львівського обласного відділу культосвітніх установ Кобинева у доповідній записці на ім'я секретаря Львівського обкому Грушецького повідомляла, що «протягом 1947 р. в 13-ти районах Львівської області спалено 30 культурних установ, 28 сільських клубів, 2 бібліотеки, вбито 11 працівників сільських клубів та хат-читалень. В 1948 р. у 9-ти районах спалено 18 культосвітніх приміщень, 16 сільських клубів, убито 6 осіб. Частину спалених установ не відбудовано за неможливістю підібрати нових завідуючих». Як зазначено у документі: «спалено зразкові та віддані установи»¹⁴⁸⁰.

25 січня 1947 р. секретар Підволочиського РК ЛКСМУ повідомляв ОК КП(б)У, що 20 січня 1947 р. в с. Іванівка Підволочиського району націоналістами вбито місцевого завклубом, активного комсомольця¹⁴⁸¹. Жертвами цього протистояння стали тисячі невинних людей.

Одночасно із розвитком художньої самодіяльності у сільських клубах продовжували демонструвати радянські кінофільми. Проте у перші повоєнні місяці робота кіноустановок в селах не завжди відбувалася на належному рівні. У доповідній записці від 7 грудня 1944 р. секретар Яворівського райкому КП(б)У Циган повідомляв начальнику відділу пропаганди і агітації Львівського обкому КП(б)У Мазепі, що на території району кінотеатр діє лише в м. Яворів¹⁴⁸².

---

¹⁴⁷⁸ НБЛНУ. – Ф. РК 357. – Оп. 1. – Спр. 10. Арк. 1.

¹⁴⁷⁹ ДАТО. Ф. П-2. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 67.

¹⁴⁸⁰ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 3. Спр. 113. Арк. 54, 55, 56.

¹⁴⁸¹ ДАТО. Ф. П-2. Оп. 1. Спр. 157. Арк. 1.

¹⁴⁸² ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 39.

Львівський сільський Районний Комітет КП(б)У повідомляв ОК КП(б)У про те, що станом на 7 грудня 1944 р.: «як правило вечорами в селі не працює ніякий культурний заклад, в селах не буває пересувна кіноустановка, радіо теж немає¹⁴⁸³.

Станом на 1 вересня 1944 р. в Тернопільській області відновлено діяльність 7 стаціонарних кіноустановок у великих містах. На перше січня 1945 р. в Тернопільській області відновили роботу 4 сільських кіноустановки¹⁴⁸⁴.

У січні-лютому 1947 р. управління кінофікації Станіславської області додатково отримали 17 мобільних електроустановок, що дало змогу додатково запустити в роботу 12 пересувних кіноустановок¹⁴⁸⁵.

Міністерство кінематографії УРСР 6 червня 1947 р. звернулася листом до секретаря Станіславського обкому КП(б)У М. Слоня з проханням повідомляти про найважливіші події на території області, хід колективізації, перетворення в побуті тощо, щоб кореспонденти могли це відзняти, а згодом підготувати пропагандистські документальні фільми. Оскільки напередодні святкування 30-ї річниці Жовтневої революції, влада хотіла широко відобразити хід соціалістичних перетворень у західних областях України¹⁴⁸⁶.

У 1947 р. в селах Тернопільської області перед початком концертів, кінофільмів чи інших видовищ практикували організацію виступів агітаторів з лекціями чи промовами про важливість соціалістичних перетворень¹⁴⁸⁷.

Завідувач відділу пропаганди Тернопільського ОК констатував, що у лютому 1947 р. кіномеханіки кіно пересувних установок без ентузіазму підходять до демонстрації радянських пропагандистських фільмів в селах. Наприклад, фільм «Ленін у жовтні» видавали на 15-20 днів кінопрокату, а його повертали на базу через 2-3 дні. Фільм «Берлін» в Скалатському районі видали на 10 днів, повернули через 6 днів. Зазначимо, що про повернення фільмів кіномеханіки намагалися не інформувати відповідних посадовців відділів пропаганди.

---

¹⁴⁸³ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 49.

¹⁴⁸⁴ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 16.

¹⁴⁸⁵ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 601. Арк. 14.

¹⁴⁸⁶ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 601. Арк. 21.

¹⁴⁸⁷ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 915. Арк. 28.

Управління кінопрокату від кіномеханіків вимагав збільшення виручки, а люди на пропагандистські фільми не ходили. В с. Яблунівка Копичинецького району Тернопільської області на перегляді фільму «Ніч у вересні» перебувало лише 10 осіб¹⁴⁸⁸.

Станом на 25 лютого 1947 р. в Тернопільській області функціонувало 2 стаціонарних сільських кінотеатри в селах Хоростків Копичинецького району та Качанівка Підволочиського району. Крім того в селах області працювало 52 пересувні кіноустановки¹⁴⁸⁹.

Як зазначено у звіті відділу пропаганди Тернопільського обкому, у 1947 р. кінообслуговування сільського населення перебувало у вкрай незадовільному стані. В сільських клубах часто не було електроенергії, часті поломки кіноустановок, низька кваліфікація, а подекуди і відсутність фахових кіномеханіків¹⁴⁹⁰. Робота кіномеханіків не завжди була безпечною. В липні 1947 р. в с. Комарів побито кіномеханіка, жителя с. Бринь Галицького району Станіславської області. Після одужання чоловік відмовився працювати кіномеханіком, мотивуючи свої дії тим, що боїться їздити по селах району¹⁴⁹¹.

Мали місце випадки, як і в с. Золотники Золотниківського району, коли в місцевому клубі замість кіносеансів часто організовували танці¹⁴⁹².

Директор Рогатинського кінотеатру отримав від керівника обласного відділу пропаганди і агітації критичного листа, в котрому серед іншого зазначалося, що кінотеатром всупереч плану роботи на 1949 рік в травні місяці не обслужено 12 сіл, а в тих селах, де демонструвалися кінофільми, відвідуваність населенням доволі низька і касовий збір заледве становив 5 000 крб.¹⁴⁹³. Через небажання селян відвідувати радянські кіносеанси влада іноді вдавалася до примусового залучення глядачів.

---

¹⁴⁸⁸ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 968. Арк. 46.

¹⁴⁸⁹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 982. Арк. 14.

¹⁴⁹⁰ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 982. Арк. 17.

¹⁴⁹¹ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 645. Арк. 70.

¹⁴⁹² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 982. Арк. 18.

¹⁴⁹³ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1009. Арк. 138.

Завідуючий відділу пропаганди і агітації Станіславського обкому КП(б)У Г. Потоцький 7 квітня 1949 р. розіслав секретарям РК КП(б)У вказівки забезпечити масове відвідування перегляду кінофільму «Сталінградська битва», приуроченого 4 річниці перемоги. Перед показом фільму мали виступати агітатори із промовами про значення перемоги над фашизмом¹⁴⁹⁴.

В січні 1951 р. в селах Великобірківського району Тернопільської області демонстрували агротехфільми «Здобуток Жовтня», «Сад і виноград», «Кукурудза», «Зелений конвеєр», які переглянули 4241 особа¹⁴⁹⁵. В подальшому ситуація із кінообслуговуванням сільського населення не зазнала суттєвих змін. У звіті Перегінського райкому КП(б)У від 29 серпня 1952 р. серед іншого зазначалося: «погано працює відділ кінофікації. В окремих селах демонстрація кінокартин проводилася неякісно»¹⁴⁹⁶.

Крім організації роботи гуртків художньої самодіяльності та перегляду кінофільмів, керівники сільських клубів намагалися урізноманітнити форми проведення дозвілля сільського населення.

Влітку 1947 р. у Борщівському районі Тернопільської області учнів сільських шкіл залучали до збору колосків на колгоспних полях. В полі з піонерами проводили читку газет, книжок, знайомили учнів з новинами в Радянському Союзі та за кордоном. Увечері учням в селах за допомогою кінопересувок організовували кіносеанси, зокрема, демонстрували фільми «Ріслан і Людмила», «Останній табір»¹⁴⁹⁷.

На виконання вказівок відділів пропаганди РК КП(б)У у сільських клубах організовували прослуховування лекцій провідних науковців регіону. Станіславське обласне лекційне бюро 7 вересня 1945 р. виплатило професору Базилевичу 918 крб. за прочитані 8 лекцій – по 125 крб. за лекцію¹⁴⁹⁸. Професор Базилевич у березні 1947 р. за прочитані лекції від Станіславського лекційного бюро отримав 4300 крб., а лектор Тондикін – 700 крб. Пропагандисткий відділ обкому

---

¹⁴⁹⁴ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1009. Арк. 31.

¹⁴⁹⁵ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 2199. Арк. 14.

¹⁴⁹⁶ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1664. Арк. 13.

¹⁴⁹⁷ ДАТО. Ф. П-2. Оп. 1. Спр. 173. Арк. 35.

¹⁴⁹⁸ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 601. Арк. 12.

був шокований, що одна лекція професора вартувала 600 крб., а відтак організатори лекцій отримали серйозне попередження¹⁴⁹⁹.

В газеті «Прикарпатська правда» за 27 жовтня 1950 р. в статті лектора обкому КП(б)У допустили грубу помилку, надрукувавши фразу: «лише в нашій області 40 тисяч селян бідняків і середняків отримали від радянської влади на вічне користування землю і 2 млрд. крб. кредиту, з чого можна зробити висновок, що решта селян отримали землю не безкоштовно»¹⁵⁰⁰.

Крім організації суспільно-політичного дозвілля, при сільських клубах організовували роботу спортивні товариства. В колгоспах Львівської області згідно плану на 1949 р. фактично діяло 722¹⁵⁰¹.

Виконуючи постанову ЦК КП(б)У від 14 вересня 1951 р., Заліщицький РК Тернопільської області створив 25 низових колективів спортивного товариства «Колгоспник»¹⁵⁰².

Як зазначалося у звіті відділу пропаганди Тернопільського обкому, сільські клуби і хати-читальні працюють погано і не стали культурними центрами села. Гуртки художньої самодіяльності працюють неякісно, в низці клубів вони просто відсутні. В більшості сіл відсутні газетні вітрини, а там де є, то газети часто не вивішують. Стінгазети в селах випускають від випадку до випадку тощо¹⁵⁰³.

У інформації про хід виконання постанови ЦК КП(б)У від 8 травня 1952 р. «Про випадки хуліганських вчинків, допущеними з боку окремих частин молоді» Станіславського обкому КП(б)У Заболотівський РК КП(б)У відзначав, що «у селах Вовківці та Ільїнці мали випадки хуліганства окремих груп молоді, які допускали часті п'янки, бійки та нетактовну поведінку в громадських місцях. Факти хуліганських дій окремих груп молоді зафіксовано і в селах Калушського, Рогатинського та Городенківського районів¹⁵⁰⁴.

---

¹⁴⁹⁹ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 601. Арк. 13.

¹⁵⁰⁰ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1264. Арк. 3.

¹⁵⁰¹ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 3. Спр. 494. Арк. 5.

¹⁵⁰² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 2199. Арк. 31.

¹⁵⁰³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1258. Арк. 70.

¹⁵⁰⁴ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1525. Арк. 29.

5.3. Сільська медицина

У міжвоєнній Польщі охороною здоров'я на місцях опікувалися уряди здоров'я, що функціонували при воєводських управліннях. З липня 1932 р. у Міністерстві праці та соціальної політики створено відділ служби здоров'я, який повинен був займатися організацією лікування та профілактикою захворювань, а також створювати державні лікувальні заклади для працюючих¹⁵⁰⁵. На практиці уряди здоров'я виконували лише контролюючі функції, складали звіти про стан здоров'я населення на підставі донесень повітових лікарів та займалися організацією курсів підвищення кваліфікації медичного персоналу. Практичною амбулаторно-поліклінічною допомогою населенню займалися медичні групи, що здійснювали спеціалізовані прийоми, «каси хворих» - своєрідна форма страхової медицини, куди кожен бажаючий добровільно вносив кошти, звідки у разі потреби йому виділяли допомогу. У школах існували посади шкільних лікарів, до обов'язків яких входили нагляд за санітарним станом шкільних приміщень та проведення періодичних медичних оглядів учнів. Кошти на утримання шкільних лікарів виділялися з бюджету управлінь освіти¹⁵⁰⁶.

В польській державі охорона здоров'я сільського населення перебувала у вкрай незадовільному стані. В селах практично не діяли стаціонарні медичні заклади, у яких можна було отримати первинну медичну допомогу. У випадку потреби селяни змушені були звертатися за допомогою до місцевих знахарок, цілительок, ворожок тощо. Лівова частка селян займалися самолікуванням, оскільки послуги професійних лікарів занадто дорого коштували. Як пригадував М. Марків із с.Ценяви Рожнятівського району Станіславської області: «за Польщі медогляд у лікаря коштував 5

---

¹⁵⁰⁵ Маланій О.Я., Макаруч В.С. Становлення органів соціального захисту населення Східної Галичини у міжвоєнний період (1918-1939 рр.). // Вісник національного університету Львівська Політехніка. Серія: Юридичні науки. 2015. № 813. С. 202-208. С. 204.

¹⁵⁰⁶ Кадобний Т.Б., Козак Н.В., Лабівка О.В. Докорінна перебудова системи охорони здоров'я в 40-х роках як здоров'язберігаючі тенденції в розбудові Тернопільщини // Медична освіта. 2016. № 1. С. 115-120. С. 117.

зл»¹⁵⁰⁷. Доба перебування у лікарні вартувала 5-8 злотих, а проведення оперативного хірургічного втручання до 300 зл¹⁵⁰⁸.

У регіоні відчувався брак фахових лікарів. Як зазначено у звіті Тернопільського облвиконкому у вересні 1939 р.: «1218 сіл Тернопільської області обслуговувало 30 лікарів»¹⁵⁰⁹.

У сільській місцевості Східної Галичини на одного лікаря припадало від 10 до 20 тис. населення. Недоступними були і якісні ліки. У Тернопільському воєводстві функціонувало лише 175 сільських аптек. В Східній Галичині одна сільська аптека обслуговувала до 200 тис. осіб¹⁵¹⁰. Фахову медичну допомогу українські селяни могли отримати лише у лікарів, що входили до складу громадської організації Українське лікарське товариство або утримуваній за кошти Митрополита ГКЦ А. Шептицького «Народній лічниці» у м. Львові. У гірських селах і хуторах Прикарпаття медична допомога взагалі була відсутня.

Відсутність належної медичної допомоги, якісних ліків та недотримання людьми елементарної особистої гігієни, привели до поширення у селах туберкульозу, епідемій черевного тифу та дизентерії¹⁵¹¹. Наприкінці 1930-х років у Східній Галичині рівень захворювання на Черевний тиф становив 56 випадків на 1000 осіб, дифтерії – 55 випадків на 1000 осіб. В умовах польської держави лікування туберкульозу відбувалося виключно за кошти хворих¹⁵¹².

Із приєднанням Східної Галичини до складу УРСР зусиллями радянської влади у регіоні розпочалися перетворення у сфері охорони здоров'я. Нова влада задекларувала, що надання медичної допомоги відтепер буде безкоштовним. Водночас більшовики оголосили націоналізацію не лише державних, але і приватних лікувальних закладів, навіть тих, якими опікувалися релігійні організації.

В селах розпочали роботу фельдшерські пункти. Як зазначено у пояснювальній записці до бюджету Львівської області: «в селах

---

¹⁵⁰⁷ ДАІФО. Ф. Р. 1576. Оп. 1. Спр. 188. Арк. 1.

¹⁵⁰⁸ Кадобний Т.Б., Козак Н.В., Лабівка О.В. Докорінна перебудова системи охорони здоров'я в 40-х роках як здоровязберігаючі тенденції в розбудові Тернопільщини // Медична освіта. 2016. № 1. С. 115-120. С. 115.

¹⁵⁰⁹ ДАТО. Ф. Р-1833. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 11.

¹⁵¹⁰ Сятиня М. Л. Історія фармації: Навч. посіб. для вищ. навч. закл. Львів, 2002. 660 с. С. 410.

¹⁵¹¹ Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною... С. 333.

¹⁵¹² ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 1, 2.

кількість амбулаторних ставок медичних працівників станом на 1 січня 1940 р. зросла до 57, проти 12 станом на 1 серпня 1939 р.¹⁵¹³. Збільшення кількості сільських лікарів кардинально не виправило ситуації. Восени 1939 р. 120 000 населення Золочівського повіту Львівської області обслуговувало 14 лікарів і 31 акушерка, водночас функціонувала лише 1 сільська лікарня з трьох зареєстрованих¹⁵¹⁴.

Не кращою була ситуація і у сусідніх областях. В Долинському повіті Станіславської області у 1939 р. 17 сіл мали лише одну лікарняну амбулаторію¹⁵¹⁵. Станом на 1 лютого 1940 р. в селах Станіславської області діяло 13 лікарень, 3 поліклініки, 36 амбулаторій, 41 медпункт, 1 санстанція¹⁵¹⁶.

У Тернопільській області на 1 лютого 1940 р. відкрито 278 ліжкомісць у сільських лікарнях та амбулаторіях¹⁵¹⁷.

Для боротьби з епідеміологічними захворюваннями створювалися санітарно-епідеміологічні станції. Місцеві органи влади закликали населення проходити профілактичні медичні огляди. Потрібно зазначити, що під час медичних оглядів мали місце факти грубого порушення етичних норм. На засіданні бюро Тернопільського обкому КП(б)У 23 грудня 1939 р. обговорювали поведінку начальника Бережанського управління НКВС Фокіна, начальника повітового відділу міліції Вербового та керівника Райздороввідділу Агафонова, які замість проведення лекційно-роз'яснювальної роботи «в огульному порядку здійснили медичний огляд 86 жінок під приводом боротьби з інфекційними хворобами». Як зазначено у документі: «жінок брали з різних місць, навіть з квартир та школярок із навчальних закладів». Рішенням бюро Тернопільського ОК КП(б)У справу передали на розгляд до військової прокуратури Українського Фронту¹⁵¹⁸.

З метою покращення санітарно-епідеміологічного стану в Тернопільській області керівникам сільрад рекомендували відкрити

---

¹⁵¹³ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 2.

¹⁵¹⁴ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 363. Арк. 2.

¹⁵¹⁵ ДАІФО. Ф. Р. 7. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 1.

¹⁵¹⁶ ДАІФО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 40.

¹⁵¹⁷ Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР... С. 59.

¹⁵¹⁸ ДАТО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 33.

загальні лазні, а також вимагали забезпечувати стовідсоткову госпіталізацію інфекційних хворих¹⁵¹⁹.

Начальником облздороввідділу Львівського облвиконкому КП(б)У І. Трегубою спільно із завідувачем облдержаптекліком Ю. Кордюком наприкінці 1939 р. керівникам районних санстанцій розіслано повідомлення № 35, у якому від медичних працівників вимагали негайного розгортання санітарної пропаганди за масовий розвиток спрощеного типу сільських лазень та переустаткування «ритуальних». Як зазначено у документі: «беручи до уваги, що, по-перше, в районах області майже відсутні лазні, особливо на селах та, по-друге, сільське населення в значній мірі завошивлене, а це створює умови для спалаху епідемії паразитарних тифів».

Облздороввідділ просив секретаря Львівського обкому КП(б)У дати вказівки головам Райвиконкомів КП(б)У «про конечну потребу правильної постановки цієї проблеми в районах області». Радянські медики зазначали, що «для розвитку лазень спрощеного типу треба приділити по селах хати, а для їх облаштування не потрібні великі видатки. Важливо, щоб до осінньо-зимового періоду в селах області були облаштовані лазні спрощеного типу, тому що зимою гігієнічний стан людей через більше скупчення значно погіршується». Лікарі навіть пропонували місцевим керівникам схеми пристосування хат під лазні. Очевидно, що зазначена ініціатива не знайшла належної організації, оскільки в одному із звітів Львівського ОК КП(б)У констатували, що організація лазень відбувається лише в Олеському районі, «а загалом по області не діє»¹⁵²⁰. Наприклад, у Золочівському районі Львівської області в селах в жодному з господарств не було бань¹⁵²¹.

Очевидно, що для покращення санітарно-гігієнічної ситуації у західноукраїнських селах не достатньо було видавати лише резолюції та розпорядження, а потрібно було вживати більш дієвих заходів. Водночас без усвідомлення селянами важливості дотримання особистої гігієни годі було сподіватися покращення ситуації.

---

¹⁵¹⁹ ДАТО. Ф. Р-1833. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 11.

¹⁵²⁰ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 166. Арк. 1.

¹⁵²¹ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 363. Арк. 1.

За доволі короткий термін радянська влада виділила значні фінансові ресурси на реформування системи охорони здоров'я регіону. Народний комісар фінансів УРСР М. Курач під час доповіді 25 травня 1940 р. на IV сесії ВР УРСР зазначав, що «видатки на охорону здоров'я забезпечують утримання 11 393 ліжок в міських лікарнях, 2690 ліжок на селі, 332 фельдшерських, 172 фельдшерсько-акушерських пунктів та 387 акушерських пунктів¹⁵²².

У звітній доповіді Тернопільського ОК КП(б)У під час I обласної партійної конференції серед іншого зазначалося, що на охорону здоров'я в межах області виділено 19 млн. крб., в тому числі 13,2 млн. на лікувально-профілактичні заклади, 1,7 млн. на охорону материнства і дітей, 1,7 млн. на санітарно-профілактичні заходи¹⁵²³.

Попри виділені кошти заробітна плата працівників сільських амбулаторій залишалася доволі низькою. В с. Горошнів Станіславської області у 1940 р. середня зарплата лікаря була в межах 400 крб., обслуговуючого персоналу (медсестра) 250 крб., нижчого персоналу (санітарка) 100 крб.¹⁵²⁴.

Через низькі зарплати лікарі змушені були вдаватися до пошуку підробітків. Частина медиків банально вимагала у селян плати за свої послуги, інші вдавалися до проведення нелегальних абортів. В січні 1941 р. Тисменицький РВ МВС Станіславської області з'ясував, що завідуючий місцевою поліклінікою Е. Вольф разом з лікарем М. Лерхемомом таємно здійснювали аборти, беручи плату від 150 до 200 крб., крім того, що згадані лікарі вимагали в селян за виїзд 25 крб., інакше медичної допомоги не надавали¹⁵²⁵. Загалом проблема нелегальних абортів в селах стояла доволі гостро. 25 вересня 1940 р. у Тернопільській області видано окрему інструкцію для працівників прокуратури з метою протидії незаконним абортам¹⁵²⁶. Проблема нелегальних абортів у західноукраїнському селі потребує більш детального наукового осмислення.

---

¹⁵²² Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР... С. 66.

¹⁵²³ Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР... С. 59.

¹⁵²⁴ ДАІФО. Ф. Р. 7. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 2.

¹⁵²⁵ ДАІФО. Ф. Р. 295. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 5.

¹⁵²⁶ ДАТО. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 204

У селах регіону мала місце і часта ротація медичних працівників. У доповідній записці № 2774 від 11 липня 1940 р. голови Пониковецького РВ КП(б)У Кісіля зазначалося, що: «на території району діяло 3 медамбулаторії в селах Заболотці, Пониква та Пеняки. З невідомої мені причини лікарів перевели в інший район, а сільські амбулаторії закрили»¹⁵²⁷.

Через брак кваліфікованих кадрів на початку 1940-х років радянській владі у західноукраїнському селі ніяк не вдавалося подолати спалах епідеміологічних хвороб.

У листі до Наркомздорів'я УРСР № 644/40 від 25 вересня 1940 р. завідувач Львівського Облздороввідділу І. Тригуба повідомляв, що в Угніївському районі в райцентрі і селах Вербиця, Вілька Вербицька та Піддубці зафіксовано 100 випадків захворювання на кір. Також мали місце 2 випадки захворювання скарлатиною і 5 випадків дизинтерії. Хворих на кір не було шпиталізовано, проте хворих на інші інфекційні хвороби лікували в умовах лікарні. В районах, охоплених епідемією кору станом на 25 вересня 1940 р., прищеплено протикоровою сироваткою 500 дітей, проти дизинтерії прищеплено ще 150 дітей¹⁵²⁸. Керівництво обласного облздороввідділу просило керівників міністерства охорони здоров'я виділити додатково 50 літрів протикорової сироватки.

У таємному листі № 19202 від 30 вересня 1940 р. заступник Комісара охорони здоров'я УРСР Лук'янчикова повідомляла голову Львівського облвиконкому І. Козирєва про те, що за останній час в області спостерігалось збільшення інфекційних хвороб, зокрема кишкові інфекції. За серпень-вересень в області зареєстровано 249 випадків захворювання на черевний тиф, 218 випадків дизинтерії, 325 випадків гемколітів, 172 випадки гострих гастроентероколітів, 13 випадків висипного тифу. Це пояснювалось тим, що «облздороввідділ та облдержсанінспекція не справляються самі з проведенням відповідних профілактичних заходів». Керівника області просили провести «відповідну роботу»¹⁵²⁹. Не кращою була ситуація у сусідній Станіславській області. В Рожнятівському районі

---

¹⁵²⁷ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 242.

¹⁵²⁸ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 166. Арк. 10.

¹⁵²⁹ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 166. Арк. 16.

Станіславської області у січні 1941 р. зафіксовано епідемію кору. В с. Сваричів, коли захворіло кором 18 дітей, відкрили лікарняний стаціонар, в якому розпочали лікування хворих дітей. Потрібно зазначити, що в наслідок ускладнень троє дітей померло¹⁵³⁰.

Такий стан справ був зумовлений тією обставиною, що селяни особливо не поспішали потрапляти на лікування до лікарень. У протоколі і стенограмі IV обласної партійної конференції КП(б)У 28 грудня 1940 р. зазначено, що в м. Гусятині, коли везуть хворого до лікарні, то він має брати з собою подушку, одіяло, ліки тощо¹⁵³¹.

Секретар Підкамінського РК КП(б)У Бластрика у доповідній записці № 388/1 від 18 жовтня 1940 р. повідомляв голові Львівського облвиконкому І. Козиреву, що в місцеві аптеки через велику відстань – 138 км ґрунтових доріг і 95 км залізницею, не доставляються ліки. Потрібно зазначити, що загалом у Львівській області забезпеченість ліками була на рівні 15-20% від потреби¹⁵³².

Попри вжиті лікувально-профілактичні заходи епідеміологічна ситуація в регіоні залишалася складною, хоч завдяки реформам радянської влади стан забезпеченості лікарняною допомогою на 1000 осіб в сільській місцевості мав коефіцієнт 1.30, коли в СРСР у 1936 р. середній показник коливався в межах 1,48¹⁵³³.

Подальше реформування системи охорони здоров'я у західноукраїнському селі зупинив початок німецько-радянської війни 22 червня 1941 року.

Німецькі окупанти особливо не переймалися налагодженням системи охорони здоров'я для місцевого населення.

В Дистрикті Галичина медичним обслуговуванням сільського населення опікувалися органи місцевої влади та «Медична комісія», яка підпорядковувалася Генеральному управлінню охорони здоров'я при цивільній адміністрації Генеральної Губернії і контролювала роботу лікувальних закладів.

---

¹⁵³⁰ ДАІФО. Ф. Р. 8. Оп. 2. Спр. 18. Арк. 6.

¹⁵³¹ ДАТО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 65.

¹⁵³² ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 166. Арк. 11.

¹⁵³³ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 3.

В умовах німецької окупації поруч із державними лікувальними закладами відновили роботу приватні медичні кабінети. Лікування знову стало платним¹⁵³⁴.

Офіційна адміністрація переймалася лише організацією боротьби з інфекційними захворюваннями.

У червні 1941 р. солдатам вермахту, що дислокувалися у західноукраїнських селах роздано спеціальну інструкцію, як поводити себе з місцевими жінками. В згаданому документі окремо прописані ознаки венеричних хвороб та порядок дій у випадку захворювання¹⁵³⁵. Подібні застереження не були безпідставними.

Після обстеження сільського населення німецьким військовим санітарним батальйоном у 1942 р. на півдні Дистрикту Галичина зафіксовано спалах епідемії сифілісу. Ситуація була настільки загрозливою, що при головному управлінні охорони здоров'я в дистрикті Галичина створено посаду лікаря-референта у справі боротьби з сифілісом, на яку призначили досвідченого лікаря-венеролога Петлюка. Причинами складної епідеміологічної ситуації були складні житлово-побутові умови, санітарна неосвіченість населення та значна кількість хворих. Для боротьби із хворобою німцями сформовано групи лікарів по 3-4 особи єврейського походження та направлено у віддалені райони для проведення медичної розвідки. Для лікування 75 000 осіб уряд Генеральної Губернії виділив 250 000 злотих. За ці кошти проведено два повних курси лікування 50 000 осіб¹⁵³⁶. Потрібно зазначити, що німецькій владі вдалося зупинити поширення сифілісу і покращити епідеміологічну ситуацію.

Крім боротьби з венеричними захворюваннями, німецька окупаційна адміністрація приділяла увагу боротьбі з іншими інфекційними захворюваннями.

---

¹⁵³⁴ Заболотна Т. Санітарно-епідеміологічна ситуація та медичне обслуговування цивільного населення України в роки нацистської окупації (за матеріалами окупаційної преси) // Сторінки воєнної історії України. 2016. Вип 18. С. 56-99. С. 60.

¹⁵³⁵ ДАТО. Ф. Р-174. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 4, 5.

¹⁵³⁶ Латиш О. Стан медичного забезпечення населення Західної України в період нацистської окупації / О. Латиш // Студії з архівної справи та документознавства. 2003. Т. 10. С. 118-122. С. 121.

За непроходження профілактичних щеплень від інфекційних хвороб, жителю с. Струсів на Тернопільщині 2 липня 1943 р. накладено штраф у розмірі 100 зл., а мешканцю с. Полупанівка 8 липня 1943 р. нарахували 75 зл. штрафу¹⁵³⁷.

У 1944 р. о. Є. Костишин, декан Глинянського деканату на Львівщині повідомляв митрополита А. Шептицького про те, що в селах регіону панують «пархи» (особлива форма лишаю, спричиненого систематичною антисанітарією)¹⁵³⁸.

Запроваджена нацистами система медичного обслуговування сільського населення Східної Галичини передбачала не забезпечення належного рівня лікування, а лише підтримку рівня працездатності робочої сили. Особливу увагу приділяли боротьбі з інфекційними захворюваннями, які загрожували життю солдатів вермахту.

Після звільнення території краю від нацистських окупантів влітку-восени 1944 року у селах Західної України відновлено радянську систему охорони здоров'я.

Зокрема, наприкінці 1944 р. в Станіславській області діяло 8 сільських лікарень на 210 ліжок¹⁵³⁹. З часом кількість лікарняних ліжок в західних областях УРСР зросла від 18 467 у 1944 р. до 30 535 у 1949 р¹⁵⁴⁰.

3 червня 1947 р. обласний прокурор Станіславської області направив в Обласну раду подання, де констатував наявність захворювання на дистрофію у Городенківському, Чернелецькому і Гвоздецькому районах. Просив обласну раду вжити негайних заходів щодо припинення захворювання і зменшення смертності від цієї недуги¹⁵⁴¹.

Почаївський РК КП(б)У Тернопільської області повідомляв, що восени 1947 р. в районі спостерігається зростання захворювання на сипний тиф. Зокрема, 5 листопада 1947 р. в Почаївській лаврі зафіксовано спалах цієї хвороби, коли одночасно захворіли 12 монахів, два з яких з часом померли¹⁵⁴².

---

¹⁵³⁷ ДАТО. Ф. Р-175. Оп. 1. Спр. 958. Арк. 17.

¹⁵³⁸ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 83.

¹⁵³⁹ ДАІФО. Ф. Р. 295. Оп. 3. Спр. 13. Арк. 149.

¹⁵⁴⁰ Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР... С. 180.

¹⁵⁴¹ ДАІФО. Ф. Р. 295. Оп. 3. Спр. 58. Арк. 84.

¹⁵⁴² ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 880. Арк. 25.

Начальник Тернопільського обласного управління МВС у березні 1949 р. повідомляв, що в області від туберкульозу померло 167 осіб, від запалення легень 180, сипного тифу 5 осіб¹⁵⁴³. Водночас, у Тернопільській області упродовж 1949 р. ніяк не могли подолати спалаху венеричних захворювань¹⁵⁴⁴.

В першій половині 1949 р. в селах Західної України стали організовувати колгоспні родильні будинки. Зокрема, у Тернопільській області на кінець 1949 р. в 6 колгоспах функціонували заклади такого типу. 15 грудня 1951 р. в області діяло вже 350 родильних домів¹⁵⁴⁵. Проте не всі жінки в післявоєнних умовах прагнули народжувати дітей.

У 1952 р. в Станіславській області за повідомленням обласної прокуратури незадовільно велася боротьба з жінками, що роблять аборти та особами, що допомагають їм це робити. З 218 жінок, що поступили до лікарень після ускладнень внаслідок абортів, лише проти 18 прокуратурою порушено кримінальні справи, а 2 жінок притягнули до кримінальної відповідальності за організацію підпільних абортів¹⁵⁴⁶.

Загалом за період з вересня 1939 до березня 1953 рр. заходами радянської влади розширено мережу сільських лікувальних закладів, збільшено кількість лікарняних місць. В села регіону направлялися для подальшої роботи випускники медичних інститутів. Водночас важко долалися інфекційні захворювання, а важкі соціально-економічні умови життя зумовлювали значну кількість переривань вагітності, що було доволі незвичним явищем у релігійному західноукраїнському селі.

Зазнала змін і система ветеринарного контролю. При обласних комітетах КП(б)У створено відділи ветеринарної медицини, які крім надання допомоги у лікуванні тварин, займалися боротьбою із поширенням інфекційних захворювань серед тварин та рослин.

Взимку 1939 р. епізоотичний стан в Тернопільській області «набрав загрозливого стану». ВРХ хворіла на сибірську язву, емкар, ящур. Свині хворіли на рожу, чуму. Серед коней поширеним був сап.

---

¹⁵⁴³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1491. Арк. 1.

¹⁵⁴⁴ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1621. Арк. 30.

¹⁵⁴⁵ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 2208. Арк. 42.

¹⁵⁴⁶ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1508. Арк. 71.

Боротьба з хворобами велася неефективно, бракувало спеціалістів, медикаментів, відповідного медичного обладнання. Не вистарчало дезінфекційних препаратів: каустичної соди, хлорного вапна, формаліну.

Поширення інфекційних хвороб провокувало масовий забій молодняка по повітах. Зокрема, управлінням ветеринарної медицини Тернопільської області зафіксовано факти самовільного забою населенням у Зборівському районі 450 особин, у Теремовлянському – 250. Щоб зупинити практику масового винищення домашніх тварин, в Тернопільській області ввели заборону вільного продажу тварин на ринках без відповідних документів ветеринарних лікарів, а також заборонили самовільний забій худоби без попереднього огляду ветеринара¹⁵⁴⁷. В селах Тернопільської області протягом 1940 р. планували відкривати громадські бойні. Плата за забій ВРХ у сільській бойні становила 6 крб., дрібної рогатої худоби 4 крб., а свині 6 крб. Нагляд за виконанням цього рішення лежав на сільрадах¹⁵⁴⁸.

В 1940 р. з метою боротьби із ящуром тварин зобов'язали керівників сільрад спільно із ветеринарами підготувати таблички «ЯЩУР» та розмістити їх на воротах заражених господарств. В заражених селах та поза їх межами мали встановити контрольні пости для запобігання переміщення тварин до закінчення епізоотії. В заражених хворобою районах закрили всі базари, заборонили заготівельним організаціям закуповувати тварини та продукцію тваринного походження, переміщення фуражу¹⁵⁴⁹. В січні 1940 р. в Тернопільській області заборонили вивозити в інші області картоплю, коренеплоди та інші овочі, а також їх насіння, та навіть зразки ґрунту без погодження з карантинною інспекцією¹⁵⁵⁰.

5 жовтня 1940 р. постановою Тернопільського обкому КП(б)У запроваджено карантин в низці населених пунктів у зв'язку із захворюванням тварин: с. Бекерів Підгаєцького району (захворювання свиней на рожу); с. Глещева Теремовлянського району

---

¹⁵⁴⁷ ДАТО. Ф. Р-1833. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 5.

¹⁵⁴⁸ ДАТО. Ф. Р-1833. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 12.

¹⁵⁴⁹ ДАТО. Ф. Р-1833. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 13.

¹⁵⁵⁰ ДАТО. Ф. Р-1833. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 17.

(ящір тварин); с. Мушкатівці Борщівського району (холера птиці); села Давидів і Дарахів Струсівського району (ящур ВРХ)¹⁵⁵¹.

В Львівській області через військову реквізицію восени 1939 р. та епідемію ящура у 1940 р. різко зменшилося поголів'я ВРХ¹⁵⁵².

Бюро Станіславського обкому КП(б)У констатувало, що на початок посівної кампанії 1940 р. відсутність зоотехнічного та ветеринарного догляду за кіньми привела до захворюваності коней на інфекційні хвороби (короста) в Станіславському, Городенківському, Богородчанському та інших районах¹⁵⁵³.

Як зазначав під час доповіді на I обласній партійній конференції секретар Тернопільського обкому КП(б)У І. Компанець: «в колишньому Тернопільському воєводстві не було жодної ветлікарні, ніхто не боровся з епізоотіями»¹⁵⁵⁴.

Ситуація із захворюванням домашніх тварин не змінилася і у повоєнний час.

В коломийському районі Станіславської області у кількох господарствах сіл Семаківці, Глядики, Годи-Добровідка, Іспас-Долішній, Матеївці з 7 лютого 1945 р. через спалах корости у коней оголосили карантин. Хворі тварини мали піддаватися інтенсивному лікуванню, їх забороняли використовувати до праці. В приміщеннях, де стояли тварини, мали провести дезінфекцію¹⁵⁵⁵.

В лютому 1945 р. Бурштинська райрада через коросту в коней оголосила карантин у селах Деменів, де з 188 коней хворіло 10, Вигівка, де з 48 хворіло 7. У господарствах, де захворіли коні, вживалися карантинні заходи¹⁵⁵⁶.

Карантин через спалах сибірки оголосили в с. Грабовець Богородчанського району. Голову сільради зобов'язали на всіх в'їздах до села виставити знаки з написом «Сибірка» та ящики з дезінфекторами. З села заборонили виїзд тварин, вивіз продуктів. Також заборонили дорізати хворих на сибірську язву тварин, вивіз м'яса забитих тварин чи виробів з нього¹⁵⁵⁷.

---

¹⁵⁵¹ ДАТО. Ф. Р-8. Оп. 1. Спр. 453. Арк. 13.

¹⁵⁵² ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 112.

¹⁵⁵³ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. Спр. 14. Арк. 18.

¹⁵⁵⁴ ДАТО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 32.

¹⁵⁵⁵ ДАІФО. Ф. Р. 6. Оп. 2. Спр. 10. Арк. 1.

¹⁵⁵⁶ ДАІФО. Ф. Р. 6. Оп. 2. Спр. 10. Арк. 2.

¹⁵⁵⁷ ДАІФО. Ф. Р. 6. Оп. 2. Спр. 10. Арк. 3.

В червні 1945 р. оголосили карантин в Долинському та Рогатинському районах через чуму птиці.

В с. Сівка Калущського району Станіславської області спалахнула епідемія Ящура. На в'їзді до населеного пункту поставили таблиці з написом «Ящур. Карантин. Перегін худоби заборонно»¹⁵⁵⁸. 4 вересня 1945 р. через ящур карантин оголосили в с. Озеряни Отинянського району. 29 вересня через ящур оголосили карантин у селах Марківці та Хомяківка Тисменецького району. Заготівлю м'яса, молока, шкір, шерсті в селах заборнили. Селянам перед споживанням рекомендували кип'ятити молоко протягом 5 хв. Гній від хворих тварин потрібно скласти в окремому місці, засипати 10 см. шаром землі і використовувати на полі через 30 днів. Карантин знімали через 14 днів з часу повного видужання всіх тварин¹⁵⁵⁹.

У Львівській області зафіксовано 7 випадків захворювання тварин сибірською язвою станом на 1 січня 1946 р. У 1947 р. таких випадків зафіксовано 15¹⁵⁶⁰.

14 травня 1949 р. у с. Хитрейки Жовківського району Львівської області повідомляли про появу колорадського жука. На одній із ділянок виявлено 5 штук, загалом назбирали 28 особин. Влада збирала колгоспників для огляду та інформувала про методи боротьби із шкідником. Крім того, в селах регіону закликали боротися з гесенською мухою та озимою совкою¹⁵⁶¹.

У низці районів Львівської області в 1951 р. спостерігалися випадки захворювання тварин на сибірську язву¹⁵⁶².

Складну епізоотичну ситуацію у селах Західної України можна пояснити відсутністю профілактичних заходів та систематичної боротьби із епідемічними захворюваннями домашніх тварин за часів польської держави. Після приєднання цих земель до складу УРСР хоч і були спроби покращити ситуацію, проте через брак фахівців та медикаментів ситуація із захворюваннями домашніх тварин залишалася доволі складною.

---

¹⁵⁵⁸ ДАІФО. Ф. Р. 6. Оп. 2. Спр. 10. Арк. 15, 23.

¹⁵⁵⁹ ДАІФО. Ф. Р. 6. Оп. 2. Спр. 10. Арк. 34.

¹⁵⁶⁰ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 524. Арк. 154.

¹⁵⁶¹ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 3. Спр. 498. Арк. 3.

¹⁵⁶² ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 4. Спр. 180. Арк. 5.

5.4. Релігійне життя

Неможна стверджувати, що ціннісні ідеали суспільства можуть миттєво та кардинально видозмінитися, як за помахом чарівної палички. Разом з тим, зміна політичного режиму, безумовно приводить до деяких перетворень в історичній традиції, соціальній ментальності та повсякденному житті населення. Людина завжди пристосовується до нових умов життя, така її природа. Події вересня 1939 – червня 1941 рр. зумовили ситуацію, при якій, за короткий проміжок часу, похитнулися чи почали розпадатися світоглядні ідеали, котрі формувалися століттями. Під тиском нової культури та ідеології, руйнувався звичний спосіб життя сільської громади із усім його багатоманіттям.

Як зазначав А. Луначарський: «наше побутове будівництво не лише знищує релігію, як світло, повітря та дезінфекція знищує всяку заразу, сморід та бруд, але і побутове будівництво передбачає активну боротьбу з релігією для того, щоб вирвати з-під її влади мільйони розумів та сердець, які звільнилися від її яду, стануть нашими соратниками в подальшій боротьбі. Звичайно боротися з релігією фізичним насиллям, та глузом над нею не можна. Віруючі відчуваючи ненависть ще більше об'єднуються довкола своїх священників та прірва між ними та будівничими нового світу стає ще більшою»¹⁵⁶³.

Можна погодитися з тезою дослідника історії УГКЦ Б. Боцюрківа, що однією з ознак галицького буття є симбіоз української ідентичності та греко-католицизму, який протягом Другої світової війни пройшов суворе випробування¹⁵⁶⁴.

Радянська політика стосовно релігії була добре відома провідникам греко-католицької церкви. Вперше вони з нею познайомилися у серпні 1920 р., коли у Східній Галичині на два місяці більшовики проголосили створення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки. 1 серпня 1920 р., у першому декреті Галицького революційного комітету серед іншого в п. 7, зазначалося, що всі землі панів, бувші цісарські, монастирські і церковні, ліси,

---

¹⁵⁶³ Луначарський, А. В. Почему нельзя верить в Бога? С. 287.

¹⁵⁶⁴ Боцюрків Б. УГКЦ та Радянська держава. ...

пасовиська і луги з живим і мертвим інвентарем переходять до рук трудових мас через революційні комітети. На конфіскованих землях передбачалося створення державних господарств або сільськогосподарських артіль-комун безземельних і малоземельних селян¹⁵⁶⁵.

Декрет №2 Галревкому проголошував «Відокремлення церкви від держави і школи». Документ декларував свободу віри і забороняв навчання релігії в державних і приватних школах, які давали загальну освіту. «Касують всі привілеї і допомоги для церкви так з боку держави, як від її місцевих і автономних установ, а всі церковні і релігійні товариства підчиняються загальним постановам про приватні товариства і союзи. Забороняється церковним і релігійним товариствам примусове накладання і стягнення податків, дачок, а також вживання примусових способів чи кар у відношенні до своїх членів. Церковні і релігійні товариства не мають правової особовості і не можуть володіти власністю. Всі маєтки існуючих в республіці Галичині церковних і релігійних товариств об'являються народним добром»¹⁵⁶⁶. В окремих місцевостях, особливо активні громадяни намагалися втілити задеклароване у життя. У с. Настасів Тернопільського повіту прорадянські активісти розпочали поділ церковного поля. Щоправда встигли розділити землю, що належала римо-католицькій громаді, натомість 8 моргів греко-католицького пароха не зачіпали¹⁵⁶⁷. Особливо ретельно нова влада намагалася не допускати духовних осіб до навчально-виховного процесу. Зокрема, інструкція відділу наросвіти Галревкому від 22 серпня 1920 р. безпосередньо наказувала, що: «Духовні особи всіх віросповідань не мають бути допущені до участі в навчанні і вихованні»¹⁵⁶⁸.

На щастя для християн Східної Галичини втілити ці плани в життя більшовикам не вдалося. Проте гіркий осад у серцях набожних селян все ж таки залишився.

З відступом більшовиків із території Східної Галичини, та подальшою анексією цих земель Польщею, у селах залишилася якась

---

¹⁵⁶⁵ Верига В. Галицька Соціалістична Советська Республіка. С. 73, 79

¹⁵⁶⁶ Під прапором жовтня. С. 371-372.

¹⁵⁶⁷ Під прапором жовтня... С. 457.

¹⁵⁶⁸ Під прапором жовтня... С. 532.

частина симпатиків більшовиків. У багатьох населених пунктах діяли філії «Сельробу» та КПЗУ.

Щоб якимось протидіяти прорадянській агітації, та висвітлити офіційну позицію греко-католицької церкви стосовно більшовизму, у 1935 р. Митрополит А. Шептицький звернувся до вірних з постановою «Острога перед загрозою комунізму». Звернення, видане окремою брошурою, поширювалося серед українського населення Східної Галичини. Ціна примірника 2 сот., при цьому на кожні 100 примірників куплених парафіянами, давалося 15 безкоштовно для найбідніших в громаді. У Посланні, А. Шептицький застерігав вірних: «Хто допомагає комуністам у їх роботі, навіть чисто політичній, зраджує Церкву... Хто допомагає комуністам у переведенні їх планів т. зв. Народного чи людového фронту зі соціалістами і радикалами, зраджує свій народ». Далі духовний лідер греко-католиків наголошує: «Від початку християнства не було на світі ніякої секти, ані релігії, ані політичної партії, яка б у такій мірі була ворожою для Божого Об'явлення і для всякої релігії, та особливо для релігії Ісуса Христа і Його Св. Церкви. Большевики мають за найголовнішу засаду знищення церкви». Додатковими аргументами шкідливості більшовизму, Патріарх визначає їх економічну політику. Зокрема, владики наголошує: «З комори кожного християнина виберуть до останнього сотика того дрібного капіталу, що має той селянин. Він міг би заробити хоч би 100 карбованців, – і ті 100 карбованців перейдуть у кишеню большевиків, а бідний селянин майже не спостереже, коли і як»¹⁵⁶⁹. Однозначно, такі висловлювання Митрополита Шептицького, не могли подобатися радянському керівництву, проте, зважаючи на високий авторитет більшовики, до смерті А. Шептицького, не наважилися на якісь радикальні кроки.

Процес входження Східної Галичини до складу УРСР супроводжувався тотальною радянізацією краю. Така трансформація відчутно позначилася на долі багатьох людей, руйнуючи усталений спосіб життя, ламаючи традиції тощо. У таких умовах, частина сільського населення, здебільшого декласовані елементи та пристосованці, вітали соціалістичні перетворення, інша частина,

---

¹⁵⁶⁹ Шептицький А. Острога перед загрозою комунізму. Унів, 1936. С. 8.

переважно прихильники радикального українського націоналізму, не сприйняла радянської дійсності, домінуюча ж більшість людей зайняла вичікувальну позицію та чекала рекомендацій з боку церкви.

Зміни моделі щоденного життя запропонованих радянською владою на новоприєднаних територіях передбачали встановлення державної монополії на всю гуманітарну сферу. Підпорядкувавши практично всі освітні, наукові, культурні інституції, влада розпочала духовні перетворення з метою формування нового радянського світогляду громадян. Основні завдання «культурної революції» у західноукраїнському селі були безпосередньо пов'язані з подальшим успішним впровадженням соціалістичного способу життя. «Звільнення від релігійного задурманення буде сприяти на селі розвитку колективізації, а звідсіль зростанню добробуту селян» – йшлося в одній із пропагандистських брошур. Далі автори посібника з атеїстичної пропаганди зазначали: «релігійність селянства має під собою ще й досі ґрунт в економічному укладі сільського господарства та культурному нападництві населення. Церква пустила глибоке коріння в сільській побут. З моменту народження (хрестини) до самої смерті й далі після неї (поминки). При проведенні антирелігійної пропаганди, все це повинно бути взято до уваги»¹⁵⁷⁰.

У вересні 1939 р. на території Східної Галичини діяло 2120 парафій греко-католицької церкви, які обслуговували 2030 священників, прихожанами котрих було близько 3,1 млн. вірних¹⁵⁷¹. Що ж стосується православної церкви, то на території Східної Галичини до вересня 1939 р. налічувалося близько 8 парафій. Наприклад у Станіславській області до 1939 р. було лише дві православні сільські парафії у Снятині та Мнишині Коломийського повіту¹⁵⁷².

Голова Тернопільського обкому КП(б)У наголошував, що «під час антирелігійної пропаганди не можна переносити механічні форми і методи антирелігійної роботи. Буде неправильно, якщо ми зараз розпочнемо насаджувати клітини войовничих безбожників. Ви знаєте,

---

¹⁵⁷⁰ Збірник матеріалів по антирелігійній пропаганді та організації гуртків “Безвірника” на селі. Дніпропетровськ, 1928. С. 5.

¹⁵⁷¹ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква... С. 28.

¹⁵⁷² ДАІФО. Ф. Р-389. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 110.

що релігійний фанатизм ще сильно живе. Неможливо одразу всю цю справу поламати, і вийти з лекцією чи є Бог, чи нема. Потрібно розпочинати здалека, читати людям лекції з фізики, астрономії, природничих наук, перебудовувати поступово. Наприклад в обласному центрі була прочитана лекція про дарвінізм. Низці вчителів це не сподобалося. Потрібно виваженіше підходити, цікавитися настроями населення, вивчати побут населення.

Наприклад в Пробіжнянському районі поблизу райцентру насипаний великий курган з хрестом. Коли я запитав секретаря, що це таке, він відповів, що кілька років тому тут вбили українця, і місцеві йому насипали пам'ятник. Насправді це націоналісти спорудили пам'ятник вбитим петлюрівцям. 17 вересня в них велике свято, а недалекий секретар. Тягнирядно цього не знає, в нього під носом збираються тисячі людей і правлять молебні та вивішують петлюрівський прапор¹⁵⁷³.

Як зазначив секретар Станіславського обкому КП(б)У Груленко: «на фронті релігійному, нам потрібно вести виважену роботу з роз'яснення суті релігійної політики радянської влади, щоб ми могли попереджувати виступи що мали місце». «Потрібно використовувати більш гнучкі форми агітаційної роботи. У нас бракує сил, лише за допомогою армії можна провести ту роботу, яку ми проводимо. Також потрібно провести відповідну підготовчу роботу з обласним партійним активом. Є факт, коли один із військових у селах під час політичних мітингів закликав ламати хрести, чим викликав незадоволення селян»¹⁵⁷⁴.

Власне єдиною добре вихованою людиною, яка постійно жила серед селян і залишався з ними у безперервному спілкуванні був парафіяльний священик¹⁵⁷⁵.

Зважаючи на попередню суспільно-політичну активність греко-католицького духовенства, органи НКВС взяли їх під особливу «опіку». Радянська влада не могла пробачити галицьким священикам закликів до «війни проти радянського Союзу», котрі ті

---

¹⁵⁷³ ДАТО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 167.

¹⁵⁷⁴ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 32.

¹⁵⁷⁵ Токвіль Алексіс де Давній порядок і революція. З фр. пер. Григорій Філіпчук. К.: Юніверс, 2000. С. 113.

проголошували протягом 1930-х років під час богослужінь [, с. 64]¹⁵⁷⁶.

Щоденне духовне життя селянина було наскрізь релігійним. Жодна подія в його житті, починаючи від «хрестин» і закінчуючи моментом коли священник «запечатував могилу» не обходилася без релігійних обрядів¹⁵⁷⁷.

У повсякденному житті традиційним вітанням українських селян було «Слава Ісусу Христу», а польських «Ні бендзі похвальоне Єзус Христос»¹⁵⁷⁸. З приходом більшовиків, у побут проникає нове вітання «Добрий день», яким як правило зверталися до вчителів і директора школи, а також сільського чи партійного керівництва¹⁵⁷⁹.

Методи впровадження «радянської духовності» влучно описав М. Горький, у виступі на зборах войовничих безбожників зазначав, що в людях : «... сильно сидить традиція – штука, яку словами не швидко проб'єш... Проти емоцій має бути висунута така ж зарядка, така ж енергія і така ненависть... Справа не в тім, щоб ламати церкви, а в тому, щоб люди забули про церкви, щоб туди ніхто не ходив – ось чого треба добиватися»¹⁵⁸⁰.

Імовірно через порушення цього принципу релігійної політики більшовиків, на початковому етапі становлення радянської влади у західноукраїнському селі, низка радянських керівників отримала на горіхи за надто активні антирелігійні дії.

В с. Михайлівка Борщівського повіту місцеві радянські чиновники зав. оргінструкторським відділом Коломієць та інструктор повітового комітету ЛКСМУ Гавриленко 10 січня самовільно

---

¹⁵⁷⁶ Соляр І. Між ідеями негодії польської держави і здобуття автономії // Проект «Україна». Галичина і Волинь у складі міжвоєнної Польщі / В. Вісин, Р. Голик, В. Голубко та ін.; авт.-упоряд. М.Р. Литвин; художн. – оформлювач О.А. Гугалова. – Харків: Фоліо, 2017.С. 64.

¹⁵⁷⁷ Логойда В.М. Громадянські свята радянського Закарпаття і подолання релігійних пережитків // Культура і побут населення українських Карпат (матеріали республіканської наукової конференції). Ужгород, 1973. С. 60-65.

¹⁵⁷⁸ Спогади Шевчук О.Г. (1929 р. н.) жительки с. Киданці Збарзького р-ну Тернопільської області // західноукраїнські селяни в умовах суспільно-економічних трансформацій середини 1930-х – 1950-х рр. Усна історія / Старка В.В., Коріненко П.С., Брославський В.Л. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка. – С. 144-150.

¹⁵⁷⁹ Спогади Курчак П.Я. (1935 р.н.) жительки с. Хмелева Заліщицького р-ну Тернопільської області С. 118-121.

¹⁵⁸⁰ Горький М.Речь на открытии II всесоюзного съезда союза воинствующих безбожников. // Собрание сочинений в тридцати томах. Т. 25. Статьи, речи, приветствия 1929-1931. - М. Государственное издательство художественной литературы, 1953. – С. 34-36.

домоглися скликання Кудринського волосного комітету де прийняли рішення до 12 січня провести націоналізацію будинку монастиря і поміщиків, виселення монахів, а також націоналізації домашнього устаткування та цінностей. 11 січня при виселенні монахів, в монастирі с. Михайлівка, згадані чиновники своїми діями викликали незадоволення місцевих мешканців, внаслідок чого були побиті члени волосного комітету Мороз і Гойда. Розпорядженням керівництва Тернопільського ОК КП(б)У монахам повернено цінності і знову поселено в займані ними приміщення¹⁵⁸¹.

Одночасно офіційна радянська преса рясніла антирелігійними повідомленнями. У газеті Радянська Україна, в одній із статей, автор описуючи антирадянську діяльність римо-католицького священика із с. Мочищини на Львівщині резюмував: «Від молитви до теракту, такий шлях намісників Бога на землі»¹⁵⁸².

Поряд з високою релігійністю, у свідомості західноукраїнських селян залишалися рудименти забобонності. Власне виконання різноманітних ритуалів, магічних дій та пересторог, супроводжували їх протягом усього життя. Особливо популярною була віра селян у «вроки», які надсилали недоброзичливці. Широкою популярністю сільського населення користувалися різного роду віщуни, провидці, чаклуни та ворожки. Практично в кожному селі була жінка, або й декілька, які вміли «вилити віск». За допомогою різноманітних трав та амулетів лікувати хвороби, знімати переляк та вроки у дітей.

Сільська молодь, а іноді і старші, вдавалися до «любовної магії». Часто серед селян можна було почути вислови типу: «причарувала», чи то «пороблено».

Щоб вберегтися від подібної магії, особливе місце в щоденному житті селян займали символи-обереги. До одвірка часто прибивали підкову, обов'язково нижнім кінцем догори, щоб в хаті затримувалося добро. В окремих господинь, в поріг був застромлений ніж, щоб пліткаркам «посікло язики». Вірили, що коли падає дощ, і одночасно світить сонце, то це сільські «опериці» (відьми) роблять масло.

---

¹⁵⁸¹ ДАТО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 17.

¹⁵⁸² Сирота Ал Вороги в сутанах і рясах // Радянська Україна. 1940. № 159 (758) від 12 липня. С. 2.

Радянська антирелігійна пропаганда на селі мала боротися не лише з релігією та її традиціями (звичками), але і з побутовими забобонами, що не завжди заохочували і священники.

Сільському населенню Західної України, більшовики запропонували змінити традиційні християнські цінності, на «Революційний соціалізм». Псевдо релігію, котра за визначенням філософа М. Бердяєва: «не економічним чи політичним вченням, а вірою, протилежною вірі християнській... Релігія соціалізму приймає спокусу перетворення каменю в хліб, спокусу соціалістичного чуда»¹⁵⁸³. Нова релігія мала своє віровчення, «святих мучеників». Критика догм, вела до відлучення від «церкви», з усіма притаманними тоталітарній ідеології наслідками для пересічного громадянина.

Навернення до нової духовної доктрини відбувалося різноманітними методами та засобами. Інструкції з проведення антирелігійної пропаганди рекомендували активістам в роботі із селянами широко застосовувати голосні читки антирелігійної літератури, бесіди, лекції, випуск стінгазет, оформлення кутків безвірників, постановку вистав, екскурсії тощо. Ціла армія різноманітних політруків, уповноважених, агітаторів у всіх населених пунктах чи не щодня проводила мітинги, збори, лекції тощо. Люди спочатку з цікавістю слухали промовців, згодом правда, ентузіазм відвідувати подібні заходи в місцевих згас. Під час мітингів, агітатори поширювали величезну кількість пропагандистської літератури, газет та листівок. Не забули і про портрети вождів партії, якими зарясніли фасади будинків, і котрими вщерть наповнювали адміністративні приміщення.

У 1940 р. теми лекцій з антирелігійної пропаганди, як правило затверджувалися на засіданнях бюро обкомів КП(б)У¹⁵⁸⁴.

Сприятливі умови для викорінення релігійної свідомості мало і впровадження нового побуту: звіздин, сімейних вечірок, радянських свят, свята першого засіву врожаю, громадські похорони, тощо.

---

¹⁵⁸³ Оболенский А. Человек и власть: перекрестки российской истории... С. 320.

¹⁵⁸⁴ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 20 арк 16.

В сільських клубах свідомість простого народу піднімали за допомогою демонстрації кінопродукції.

Крім кіносеансів, у сільських клубах відбувалися різноманітні лекторії, та практикувалися обговорення найважливіших документів та директив радянської влади. Особливо кількість їх збільшувалася перед виборами до органів влади. Люди ходили на подібні заходи, просто за право відвідувати в неділю службу¹⁵⁸⁵. Селян котрі ходили до церкви, стали залучати до понаднормових важких робіт в лісі, чи нараховували більші податки¹⁵⁸⁶.

Значної уваги влада приділяла діяльності різноманітних професійних та аматорських хорових, драматичних, хореографічних та інших гуртків. Своєю діяльністю, мистецькі гуртки мали доповнити палітру методів ідеологічного впливу на населення. Хоч іноді така практика приводила до конфузів. Так, залучений до святкування у с. Августівка Зборівського району Тернопільської області, чергової річниці жовтневої революції 8 листопада 1940 р., церковний хор, замість радянського гімну «Інтернаціонал», через незнання, виконав національний «Ще не вмерла Україна», при тому, за словами місцевого пароха: «Приявні на святі представники влади щиро оплескували український гімн»¹⁵⁸⁷.

Антирелігійна пропаганда особливо посилювалася напередодні визначних релігійних свят, особливо перед Різдвом та Великоднем. Згадана вище інструкція з антирелігійної пропаганди рекомендувала радянським активістам на Великодні свята організувати в селах паради фізкультурників і піонерів, спортивні змагання, ігри, радіоконцерти, організувати масові співи революційних пісень, конкурси на кращого танцюриста, гармоніста тощо [7, с. 13]. Опікуватися подібними заходами мали створені за радянським зразком “Спілки войовничих безбожників”. Основною метою діяльності подібних товариств, була побудова безрелігійного, безвірницького комуністичного суспільства [21, с. 25].

За ініціативи місцевого прорадянського активу, та за підтримки офіційних органів влади, у сільських клубах стали практикувати танці

---

¹⁵⁸⁵ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 9 зв.

¹⁵⁸⁶ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 75.

¹⁵⁸⁷ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 25 зв.

для молоді, які часто супроводжувалися п'ятикою. Найактивніше подібні дієства практикувалися під час постів і у неділю. Наприклад, у страсну п'ятницю 1 травня 1941 р. у с. Теляче (Мирне) Підгаєцького району Тернопільської області радянські активісти вирішили організувати в клубі танці. Молоді активісти місцевої «Просвіти» на чолі з І. Зьомком зірвали цей захід, за що згодом були арештовані та страчені під час відступу більшовиків¹⁵⁸⁸.

Відсутність міри та зростання народного невдоволення змусили офіційну владу дещо призупинити подібного роду ініціативи. Так, в одному із партійних документів зазначалося: «В роботі окремих клубів має місце надмірне захоплення розвагами і недооцінюються провідні завдання в галузі комуністичного виховання трудящих, зокрема, агітаційно-політична, інтернаціональна і військово-оборонна робота»¹⁵⁸⁹.

Антирелігійна кампанія у західноукраїнському селі набрала таких обертів, що єпископ ГКЦ Г. Хомишин у листі до нунція Ротти в Будапешті 6 серпня 1941 р. зазначав: «Навіть не можу дихати через терор і страх»¹⁵⁹⁰.

Трансформуючи духовне життя галицького селянства, радянська влада намагалася нейтралізувати не лише рядових парафіяльних священиків, але вище греко-католицьке духовенство. Влітку 1941 р. радянські спецслужби здійснили невдалу спробу отруєння Станіславського єпископа Г. Хомишина і його помічника єпископа І. Лятишевського¹⁵⁹¹.

Церкву активно відлучали від сільського повсякдення. Відповідно до постанови РНК СРСР від 27 грудня 1939 р. реєстрацію актів громадського стану, а також фіксацію факту народження чи смерті в селах з цього часу повинні вести виконкоми відповідних рад безкоштовно. За невиконання норм цієї постанови накладався штраф від 25 до 100 крб¹⁵⁹².

---

¹⁵⁸⁸ Коротка історія церкви і християнського життя громади села Теляче-Мирне. Рукопис. С. 8. Приватний архів автора.

¹⁵⁸⁹ Кошарний І. Я. У сузір'ї соціалістичної культури... С. 23.

¹⁵⁹⁰ Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Т. II. Церква і суспільне питання. Книга 2. Листування. За ред. А. Кравчука. Львів, 1999. С. 932.

¹⁵⁹¹ Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин... С. 129.

¹⁵⁹² ДАТО. Ф. Р-1833. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 24.

15 січня 1941 р. Тернопільський облвиконком прийняв постанову про впорядкування кладовищ в містах і селах. Церкві заборонили опікуватися станом кладовищ, а їх благоустроєм повинні були займатися виконками сільських рад¹⁵⁹³.

Дії місцевих партійних керівників змусили лідера греко-католиків Митрополита А. Шептицького звернутися з офіційними листами до Генерального Прокурора СРСР А. Вишинського та керівника КП(б)У М. Хрущова.

11 листопада 1940 р. у листі до А. Вишинського Митрополит писав: «Ваша слава знаменитого правника, чоловіка благородного і великоможного впливами спонукає мене, хоч вам незнаного, звернутися до Вас з представленням справи про інтерпретацію у ст. 114 Кримінального кодексу СРСР, про яку християнська людність Західної України просить. В тому уступі поставлена тяжка кара для священика за відправлення релігійних обрядів у державних і громадських установах та підприємствах. Ту постанову приміняють також до шпиталів, лікарень... та до потіх релігійних про які недужі і конаючі перед смертю просять. Відмовлення недужим тієї останньої потіхи погіршує стан їх здоров'я, доводить до розпуки, викликає загальне огірчиння людности та видається недужим і їх своякам дуже болючою кривдою»¹⁵⁹⁴.

У листі А. Шептицького до М. Хрущова лідер греко-католиків просив зменшити податковий тиск на селян та священиків, а також звільнити з тюрем арештованих священиків¹⁵⁹⁵. Листи залишилися без розгляду.

Руйнування традиційної духовності галицького селянства привели до того, що чимало прихильників та представників радянських органів місцевого самоврядування із відступом більшовиків у червні 1941 р., були страчені місцевими жителями¹⁵⁹⁶.

Найкраще характеризує стан духовності у Східній Галичині в умовах радянської дійсності лист нунція Орсеніго до Секретаря Стану кардинала Мальйоне. Зокрема в документі зазначалося: «Пропаганда

---

¹⁵⁹³ ДАТО. Ф. Р-1833. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 23.

¹⁵⁹⁴ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 204. Арк. 104. Арк. 38.

¹⁵⁹⁵ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 204. Арк. 104. Арк. 39.

¹⁵⁹⁶ Підгайчани в боротьбі за волю України... С. 49.

безбожників розгортається досить інтенсивно, але досі без серйозних результатів. Народ залишається вірним своїй релігії, а в боротьбі з безбожниками жінки відзначаються ревністю і відвагою; вони без вагання виходять назустріч пропагандистам атеїзму й виганяють їх з місцевості»¹⁵⁹⁷.

Важко не погодитися з думкою історика В. Ковалюка: «нові реалії насаджувалися одразу у шокових дозах та брутальним примусом. Тимчасові відступи й послаблення мали місце лише в тому разі, коли сигнали про відвертий опір певним заходам доходили до радянських верхів. Місцевій владі дозволялося на свій розсуд маневрувати, але аж ніяк не зупинятися і не відступати без команди»¹⁵⁹⁸.

У збереженні духовних цінностей галицького селянства в умовах радянського тоталітаризму, визначна роль належить греко-католицькій церкві та її лідеру А. Шептицькому. Очевидно, світогляд селянина перебував у органічній єдності із вченням християнської церкви. Розрив із церковною традицією для місцевого люду сприймався, як відізвання від чогось первородного, без чого не існує життя. Саме тому церква посідала особливе місце в духовному житті східногалицького села. Зрештою вона виступала не лише релігійною інституцією, але і уособленням українського національного духу. Саме тому, описуючи боротьбу радянського тоталітаризму із церквою, російський історик О. Оболонский констатував: «В Росії релігія завжди була тісно пов'язана із світською владою... Тому, коли влада перестала підтримувати і почала її переслідувати, релігія, залишившись без звичної опори, рухнула... В інших країнах, які потрапили під комуністичне правління, церква, незважаючи на піддані стосовно неї за радянським зразком репресії, загалом вистояла, оскільки, очевидно, займала в національній свідомості інше місце»¹⁵⁹⁹.

Із відступом з території Східної Галичини більшовиків у червні 1941 р. духовні митарства селян не припинилися. У складному протистоянні радянського тоталітаризму та духовного світогляду села

---

¹⁵⁹⁷ Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. Т. 2. кн. 2. С. 907.

¹⁵⁹⁸ Ковалюк В. Культурологічні та духовні аспекти «радянізації» Західної України... С. 11.

¹⁵⁹⁹ Оболонский А. Человек и власть... С. 302.

наступило нетривале затишшя перед великою бурею. Лідер греко-католиків передбачаючи прийдешні події, ще влітку 1940 р. зазначив: «радянська влада скоріше або пізніше розгромить нашу церкву. ... все діло, над яким я жертовно працював через усі літа лежатиме в руїні»¹⁶⁰⁰.

Релігійна політика нацистів визначалася лише видимою толерантністю до релігійних потреб місцевого населення. В її основі лежала теза А. Гітлера: «Ми повинні уникати, щоб одна церква задовольняла релігійні потреби великих районів, кожне село має бути перетворене на незалежну секту, яка воліє вірити в Бога по своєму»¹⁶⁰¹. Наша політика на широких просторах має полягати у заохоченні будь-якої форми розколу й роз'єднання. Водночас керівник центрального апарату НСДАП Г. Гайдріх, який курував релігійні питання, у директиві від 1 листопада 1941 р. «Про розуміння церковних питань в зайнятих областях радянського союзу» наказував не перешкоджати активізації церковного руху, одночасно не допускаючи його консолідації, насаджуючи при цьому «секти»¹⁶⁰². Заступник керівника НСДРП Г. Борман у листі до міністра окупованих східних територій А. Розенберга в контексті вирішення релігійних питань зазначав: «релігію ми дозволяємо їм як засіб обдурювання».

Адміністрація дистрикту Галичина окремим наказом вимагала від місцевих керівників «де діє ще католицький або уніатський священик, треба подбати про далекоюсяжне обмеження його діяльності»¹⁶⁰³.

У Генерал-Губернаторстві розпорядженням Г. Франка створено окремий відділ у церковних справах на чолі із співробітником гестапо. Одночасно контроль над діяльністю УГКЦ здійснював окремий відділ служби безпеки (СД) в церковних справах, очолюваний у Львові гауптштурмфюрером Г. Кнором¹⁶⁰⁴.

---

¹⁶⁰⁰ Гайковський М. Греко-католицька церква як чинник українського державотворення... С. 40.

¹⁶⁰¹ Веденєєв Д.В., Лисенко О.Є. Релігійні конфесії України як об'єкт оперативної розробки німецьких і радянських спецслужб // Український історичний журнал. 2012. № 4. С. 109.

¹⁶⁰² Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект. Наукова монографія. Надвірна, 2010. С. 109.

¹⁶⁰³ Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ... С. 227

¹⁶⁰⁴ Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ... С. 233.

Греко-католицькі священники Рогатинського деканату, зібралися на збори 30 серпня 1941 р. на яких привітали німецькі війська та подякували за звільнення. На зборах прийняли звернення до німецької адміністрації у якому попросили «звільнити їх від грошових податків, та призначити пенсію відповідно до їх університетської освіти»¹⁶⁰⁵.

12 вересня 1941 р. генерал-губернатор Г. Франк у розпорядженні про земельний устрій в дистрикті Галичина дозволив виділяти церковним парафіям земельні ділянки у тимчасове користування¹⁶⁰⁶.

Апеляційний суд у м. Львів 10 грудня 1941 р. визначив, що до видання окремого розпорядження стосовно врегулювання святкування українських свят у Дистрикті Галичина, потрібно керуватися чинним розпорядженням Генерал-Губернаторства у Кракові від 5 квітня 1941 р. На основі розпорядження про свята в Генеральній Губернії від 18 березня 1941 р. для греко-католиків та православних визначено такі релігійні свята: 7 січня Різдво Христове, 8 січня Собор Пресвятої Богородиці, 9 січня Первомученика Стефана, 14 січня Новий Рік, 19 січня Богоявлення Господнє, 7 квітня Благовіщення Пресвятої Богородиці, 12 липня Петра і Павла, 19 серпня Преображення Господнє, 28 серпня Успіня Пресвятої Богородиці, 21 вересня Рождество Пресвятої Богородиці, 27 вересня Воздвиження Чесного Хреста, 19 грудня Миколая Чудотворця. Рухомі свята: Велика П'ятниця, Воскресіння Господнє, Світлий Понеділок, Світлий Вівторок, Пресвятої Трійці. Вірні цих парафій в ці дні вільні від праці на землі, хіба на заваді будуть стояти заходи державного характеру. Суддям роз'яснено, що особи не греко-католицького і православного віросповідання мають в ці дні працювати від год. 8 до год. 16. На ці дні не можна було призначати судових засідань і обмежити діяльність судів до внутрішньої праці¹⁶⁰⁷.

Розпорядженням від 1 жовтня 1941 р. виділялося 2405050 злотих для дотацій духовенству з розрахунку 500 злотих щомісяця на особу¹⁶⁰⁸.

---

¹⁶⁰⁵ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 50-50 зв.

¹⁶⁰⁶ Вияснення в справі власності землі // Станіславське слово. 1942. 12 квітня Ч. 41. С. 6.

¹⁶⁰⁷ ДАТО. Ф. Р-176. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 10.

¹⁶⁰⁸ Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ С. 238-239.

Урядова «добровільна підтримка» за словами А. Шептицького, «була радше «політичним жестом», а не правдивою допомогою», оскільки на згадану субсидію накладався 25% податок¹⁶⁰⁹. Крім цього церква отримувала допомогу з інших джерел. З Ватикану за посередництва італійських військових до Львова доставляли американські долари та вино для причастя. У 1942 р. для потреб усіх греко-католицьких парафій доставлено італійськими військовими 30 тисяч літрів вина¹⁶¹⁰.

Опіка нацистської держави духовними особами не була волонтерством. За певні поступки, німецька адміністрація вимагала допомоги у вирішенні господарських справ. 19 липня 1941 р. німецька господарська інспекція у Львові звернулася до Митрополита Шептицького з пропозицією підписати відозву до українських селян з закликом підтримати нацистську адміністрацію. Серед іншого автори звернення зазначали: «Нам відомо, що незважаючи на заборону більшовицької влади, український селянин слухав свого священика і особливо єпископа». Ця обставина спонукала нову окупаційну адміністрацію запропонувати «підписати і завірити печаткою, а також дати вказівки, щоб священики висловлювали ці звернення під час молебнів». Звернення мало «селянам вказати їх обов'язки по відношенню до українського народу і його визволительки – німецької армії»¹⁶¹¹. Однозначно ігнорувати подібне звернення лідер Греко-католиків не міг. Саме тому, Українські щоденні вісті 27 липня 1941 р. опублікували звернення митрополита А. Шептицького від 25 липня 1941 р. до селян, у котрому містився заклик забезпечувати німецьку армію продуктами. У документі митрополит поручав душпастирям «по богослужінні і поза церквою перечитати зібраному народові ту відозву та в разі потреби пояснили її». При цьому А. Шептицький наголосив, що «вірних треба заохотити до усильної і якнайправильнішої праці над своїм рільним господарством, бо від того залежить їх власний майбутній пожиток, покриття всіх видатків, відбудова господарства, як також і поміч німецькій армії через

---

¹⁶⁰⁹ Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Т. II. Церква і суспільне питання. Книга 2. Листування. За ред. А. Кравчука. Львів, 1999. С. 984.

¹⁶¹⁰ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 204. Арк. 104. Арк. 15.

¹⁶¹¹ Правда про унію: Документи і матеріали С. 301.

продаж рільних продуктів до так званих збірних пунктів». Своє прохання митрополит пояснював тією обставиною, що «німецькій армії маємо якнайбільше помагати, бо ж їй завдячуємо визволенням від більшовицької неволі. Для власного добра, для добра нашої держави мусимо підчинятися справедливим жаданям і приказам німецької військової влади». Крім того, у зверненні рекомендували «Виконуйте точно розпорядки голів ваших сільрад (війтів) і німецької армії»¹⁶¹².

В німецькому донесенні поліції безпеки за жовтень 1941 р. серед іншого зазначалося, що «в районах окупованих німецькими військами, ставлення до церкви слід оцінити як надзвичайно позитивне. Реставрація церкви почалася майже всюди, і, як тільки з'являються священики, відбуваються Служби Божі, які характеризуються численними відвідуваннями»¹⁶¹³.

Керівник Львівського апеляційного суду 10 квітня 1942 р. звернувся до всіх керівників судів у Галичині просив, щоб церковні керівники римо-католицьких та греко-католицьких парафій подали відомості про кількість шлюбів з 1 вересня 1939 р. до 1 серпня 1941 р. із зазначенням чи всі шлюби давалися у відповідності з колишнім австрійським цивільним кодексом, а також зазначити, скільки шлюбів зареєстровано в ЗАГСі. Як зазначено у документі, «справа надзвичайно важлива, оскільки мова йде про визнання церковних вінчань з точки зору цивільного права здійснених в умовах радянської влади, які початково відділ юстиції визнав нечинними, оскільки вони не були зареєстровані у ЗАГСах»¹⁶¹⁴.

У листі до Папи Пія XII 29-31 серпня 1941 р. А. Шептицький, описуючи ситуацію в Архієпархії, серед іншого констатував: «визволені німецькою армією з большевицького ярма, ми відчули певну полегшу, яка все-таки не тривала довше, як місяць-два. Потрохи уряд встановив режим терору і корупції, насправді неймовірний, та який з дня на день стає щораз важчим та

---

¹⁶¹² Звернення митрополита А. Шептицького до селян з закликом забезпечувати німецьку армію продуктами сільського господарства // Українські щоденні вісті. 1941. 27 липня. С. 1.

¹⁶¹³ Косик В.М. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941-1942). Т. 2. С. 32.

¹⁶¹⁴ ДАТО. Ф. Р-176. Оп. 1. Спр. 98. Арк. 3.

нестерпнішим. Сьогодні вся країна погоджується, що німецький режим є можливо до більшої міри, ніж більшовицький режим, злим, майже диявольським». Далі митрополит зазначає, що «від селян забирається майже все, що вони продукують, починаючи з тим, що вимагається від них подвійно. Виноситься вирок смерті для будь-кого, хто би продавав або купував безпосередньо у виробника». Блаженіший Андрей відзначав, що серед німецьких чиновників хоч і «зустрічаються навіть добрі католики», проте більшість «це люди без віри і без закону». Водночас, Владика Шептицький фіксував і той факт, що «антикатолицьких законів Райху до нас ще не застосовують. Позволяється священикам вчити дітей катехизму у школах. Поки-що не має великого втручання у проповідування та адміністрацію парохій. Є бажання врегулювати подружжя, але не проти канонічного права пробують докучати духовенству, як і всім громадянам, вимогами паспортів, дозволів та всякими розпорядженнями, які обмежують цивільну свободу» [с. 984]¹⁶¹⁵.

6 січня 1942 р. відділ знання і наук Генерал-губернаторства дозволив парафіяльним священикам вчити дітей катехизму в школах. Окремим розпорядженням від 16 березня 1942 рр. згадана установа надала право на триденні духовні справи у всіх українських школах перед Великоднем¹⁶¹⁶.

У газеті Голос Підкарпаття 7 січня 1943 р. опубліковано статтю голови УЦК В. Кубійовича «В день Христового народження», у якій автор серед іншого констатував: «сьогодні Рождество Христове не тільки церковне, але теж державно признане свято. Сьогодні ніхто не стягає на себе яких-небудь переслідувань за те, що в ці дні під гомін коляди «Бог предвічний народився», шле мольби до Всевишнього за свою рідню, близьких, за український нарід. Сьогодні минув безповоротно час, коли у Храм Божий можна було йти оглядаючись, чи хто не стежить за нами, бо цим можна було стягнути на себе замріт контрреволюціонера і цим самим важкі переслідування»¹⁶¹⁷.

---

¹⁶¹⁵ Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Т. II. Церква і суспільне питання. Книга 2. С. 984.

¹⁶¹⁶ Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ... С. 239.

¹⁶¹⁷ В день Христового народження // Голос Підкарпаття. 1943. 7 січня. С. 2.

У травні 1943 р. під час зустрічі з губернатором Вехтером митрополит А. Шептицький прямо заявив: «Ваші служби зі спеціальних поручень насилують наших дівчат, причому загрожують їм зброєю. Забирають від селян усе, нічого їм не лишаючи. З мого краю вивозяться на торговиці людей, подібно, як це чинили татари. Насильно вивозите їх з краю, в якому ви завели невільність і панщину. Проводите ревізії під час Богослужінь. Стою перед Богом і не боюся говорити вам правду. Для власного вашого добра отямтеся в останній хвили»¹⁶¹⁸.

Незважаючи на суспільні негаразди в умовах наближення фронту, окремі парафіяльні священники продовжували організовувати традиційні сільські заходи для своїх парафіян напередодні Різдва 1944 р. Зокрема, парох с. Підберізці на Львівщині у власному будинку організував захід для дітей та дорослих. На початку дійства засвітили свічку, потім найстарший хлопчик вніс «дідуха». Парох розсипав по ньому горіхи, всі присутні квокали, та імітувати звуки домашніх тварин, що мало символізувати достаток та добробут в прийдешньому році. В цей час менша дівчина шукала в сіні горіхи. На завершення забав, всі учасники сідають до вечері¹⁶¹⁹.

Через сваволю нацистських окупантів на теренах Східної Галичини митрополит Шептицький в одному із листів до Ватикану у березні 1944 р. припустив, що «прихід більшовиків, можливо, буде корисним у тому значенні, що він покладе край анархії, яка панує тепер по всій землі» [с. 243]¹⁶²⁰.

Із відступом німецьких військ з території Східної Галичини, чимало греко-католицьких священників під різними приводами намагалися покинути власні парафії та виїхати на Захід. Наприклад, парох с. Голгочі Підгаєцького деканату, виїхав до Німеччини для «душпастирської роботи серед українських робітників»¹⁶²¹. Про масовий виїзд священників з сільських парафій Галичини згадував і ієромонах та священник ЧСВВ о. Доротей. Зокрема у своїх спогадах

---

¹⁶¹⁸ Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ... С. 243.

¹⁶¹⁹ Ялинка в Підберезецькій охоронці. // Львівські вісті. 1944. 16-17 січня. Ч. 9 (728). С. 5.

¹⁶²⁰ Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ... С. 243.

¹⁶²¹ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 204. Арк. 17.

констатував: «Коли більшовики «звільняли» галицькі землі, багато служителів тікали на Захід»¹⁶²².

Станіславський єпископ Г. Хомишин, намагаючись зупинити від'їзд священників, 26 січня 1944 р. у зверненні: «До Всечесного духовенства Станіславської дієцезії», серед іншого зазначив: «Не штука грати роллю великих патріотів, сипати могили, виголошувати високопарні патріотичні промови, а при грозячій небезпеці утікати, немов заяці з капусти. Тому під строгою відповідальністю забороняю втікати за границю дієцезії в разі інвазії більшовиків». Не зважаючи на заклики церковних ієрархів, понад 300 парафіяльних священників виїхало на Захід покинувши свої парафії напризволяще¹⁶²³.

Повернення на терени Східної Галичини радянської влади викликало певне сум'яття в духовному середовищі. Настрої вірян доволі влучно описують слова єпископа-помічника І. Лятишевського: «наші розрахунки на перемогу німців над радянським Союзом зазнали невдачі і ми вирішили на перших порах виконувати розпорядження радянської влади, очікуючи, що буде далі»¹⁶²⁴.

У листуванні з єпископом Г. Хомишином, у вересні 1943 р. А. Шептицький висловлював побажання, що «треба сподіватися на те, що відносини радянського уряду з церквою будуть щирішими».

Намагаючись досягти порозуміння з радянською владою на початку жовтня 1944 р. митрополит А. Шептицький звернувся з листом до голови РСРК при РНК СРСР І. Полянського, в якому просив прийняти делегацію від УГКЦ для «нормалізації відносин з радянським урядом»¹⁶²⁵.

Й. Сліпий в розмові з уповноваженим у справах культів при Львівському обкомі КП(б)У на питання чи збільшила ГКЦ приходи за Німців відповів: Німці забороняли нашому духовенству виїжджати за межі єпархій. Зараз за прихильного до нас ставлення радянської влади сподіваюсь ми збільшимо кількість приходів. Відповідно до

---

¹⁶²² Спогади о. Доротея (Шимчія Дмитра Сільвестровича) 1915 р.н. Записано Хоміцькою О.О. 26 листопада 2014 р. в м. Бучач Тернопільської області. Архів автора.

¹⁶²³ Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква і Радянська держава... С. 65.

¹⁶²⁴ Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ... С. 269.

¹⁶²⁵ Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ... С. 272.

відомостей наведених у цьому звіті, у всій Галичині на той час діяло 2500 греко-католицьких приходів¹⁶²⁶.

А. Шептицький під час зустрічі з духовенством 22 липня 1944 р. говорив «все в руках Бога». Він вірив, що радянська влада змінить ставлення до духовенства¹⁶²⁷.

У свою чергу радянська влада кроком до порозуміння з боку УГКЦ вважала б звернення її ієрархів до бійців та командирів УПА з пропозицією капітуляції та припинення збройної боротьби. Таке «побажання» радянської влади, викликало неоднозначну реакцію, в середовищі не лише церковних зверхників та духовенства, але і в простих мирян.

На місцях радянсько-партійне керівництво від єпархіальних єпископів опублікувати звернення з осудом дій ОУН та УПА. Одним із перших ієрархів ГКЦ, хто погодився на прохання обкому, був владика Г. Хомишин. 13 листопада 1944 р. оприлюднено його листа «Всечесному духовенству і вірним, мир о Господі», в якому засудив «вбивства невинних людей», і закликав всіх «що топчуть заповідь любити Бога й ближнього», не згадуючи жодним словом учасників українського визвольного руху [, с. 274]¹⁶²⁸.

Уповноважений у справах релігійних культів при РНК УРСР підполковник НКВС С. Даниленко у доповідній записці від 30 серпня 1944 р. категорично застерігав від будь-яких акцій проти УГКЦ у Західній Україні, доки буде жити її предстоятель. Серед іншого автор документу відзначав: «Вплив митрополита Шептицького і авторитет серед віруючих і духовенства уніатської церкви в Західній Україні – величезні. Без перебільшення можна сказати, що такого безумовного авторитету і впливу не має жоден із голів церковних течій у СРСР. Цьому, у великій мірі сприяли специфічні традиції уніатської церкви, її міцна внутрішня дисципліна, сформована в боротьбі спочатку з православ'ям, потім польськими римо-католиками, майже монопольне становище уніатської церкви в Східній Галичині, а також релігійність широким мас, особливо в селах. Після воз'єднання Західноукраїнських земель з УРСР, в умовах непевності й тривоги

---

¹⁶²⁶ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 16.

¹⁶²⁷ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 18.

¹⁶²⁸ Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія... С. 274.

перед наступом безбожництва, уніати консолідувались, західники і східняки притихли, замирилися»¹⁶²⁹.

Із смертю Митрополита А. Шептицького 1 листопада 1944 р. для греко-католиків знову «перевернулася картка історії» і розпочалася нова сторінка стосунків із радянською державою. Греко-католицьку церкву очолив Йосиф Сліпий, урочиста інтронізація якого відбулася 12 листопада 1944 р.

Російський дослідник М. Одінцов характеризує державно-церковні відносини періоду 1943–1948 років як такі, що розвивалися в конструктивному напрямі¹⁶³⁰.

В травні 1944 р. постановою РНК СРСР створено Раду у справах релігійних культів на чолі із відповідальним співробітником НКВС І.Полянським. На місцях правом дозволяти чи забороняти діяльність релігійних спільнот володіли спеціальні чиновники – «уповноважені» Ради.

В грудні 1944 р. в Москві при Раді у справах релігійних культів відбувся прийом делегатів УГКЦ на чолі з архімандритом К. Шептицьким. Делегація передала два листи на імя Й. Сталіна та до РНК, в яких висловлювалася подяка радянській владі та Червоній Армії за звільнення України, та висловлювалось запевнення, що церква прагне приймати активну участь в облаштуванні нового життя на звільненій території. Ставилося питання про врегулювання стосунків між державою та уніатською церквою, виголошувалися прохання не чинити спротиву діяльності церков, монастирів та духовних навчальних закладів, виданню та поширенню духовної літератури. Члени делегації наголошували, що Західна Україна більше 300 років живе відмінним життям від Східної України, внаслідок чого в ній інші звичаї..., життя та культура, а тому будь-які зміни потрібно впроваджувати доволі обережно. Керівництво Ради, після попереднього погодження з В. Молотовим та М. Хрущовим, у відповіді зазначило, що перед радянським законом всі релігії рівні. А тому не буде робитися жодних виключень для греко-католиків. А прохання делегатів, що не суперечать чинному законодавству, будуть

---

¹⁶²⁹ Боцюрків Б. УГКЦ і радянська держава... С. 68.

¹⁶³⁰ Одинцов М. Хождение по мукам 1939-1954. // Наука и религия. 1990. № 8. С. 20.

задоволені. Крім того, Рада прийняла від делегації 100000 крб., зібраних священиками та прихожанами для потреб Червоного Хреста.

Окремо впевненості делегації УГКЦ додавало і рішення РНК СРСР від 1 грудня 1944 р., котрим місцевим органам влади рекомендували утриматися від закриття на звільнених територіях храмів, що були відкриті під час окупації, не перешкоджати віруючим у ремонті, а у випадку вилучення приміщення для суспільних потреб, надати інше приміщення¹⁶³¹.

Можна констатувати, що у стосунках з греко-католицьким духовенством, влада більшовиків зайняла вичікувальну позицію. Одночасно радянські органи держбезпеки здійснювали постійний моніторинг релігійної ситуації. Відтак НКВС накопичив найбільш вірогідну й змістовну інформацію про стан справ у релігійній сфері¹⁶³². Про це свідчить доповідна записка начальника НКДБ у Львівській області полковника Волошенка народному комісару держбезпеки УРСР Савченку від 17 серпня 1944 р. «Про становище Уніатської чи Греко-католицької церкви і діяльність духовенства в період німецької окупації»¹⁶³³.

Ситуація змінилася у березні 1945 р., коли радянська влада стала вбачати у греко-католиках «агентів» Ватикану. 15 березня 1945 р. керівником Ради у справах РПЦ при РНК СРСР Г. Карповим на ім'я Й. Сталіна направлено доповідну записку, у якій серед іншого рекомендувалося використати структури РПЦ у «боротьбі з римо-католицькою та уніатською церквою, що стали на шлях захисту фашизму, та домагаються збільшення впливу на післявоєнний устрій суспільства». Далі в документі наводилися рекомендації щодо створення у Львові православної єпархії, що мала об'єднати православні парафії Львівської Станіславської та Тернопільської областей. Крім того, у справі поширення православ'я на теренах Західної України особлива роль відводилася укріпленню впливу Почаївської лаври. Окремим пунктом рекомендувалося «організувати всередині уніатської церкви ініціативну групу, яка повинна декларативно заявити про розрив стосунків з Ватиканом та закликати

---

¹⁶³¹ Одинцов М. Хождение по мукам 1939-1954. // Наука и религия. 1990. № 8. С. 19.

¹⁶³² Веденеев Д.В., Лисенко О.Є. Релігійні конфесії України... С. 125.

¹⁶³³ Боцюрків Б. УГКЦ і радянська держава... С. 68.

уніатське духовенство до переходу у православ'я». Й Сталін на цьому документі наклав резолюцію «Погоджуюсь»¹⁶³⁴.

Початку активної антирелігійної кампанії у західній Україні передувала низка антикатолицьких статей у радянській центральній та регіональній пресі, а також окремі матеріали опублікованих у Православних журналах. Зокрема, на початку 1945 р. газета «Известия», оприлюднює низку публікацій, з різкою критикою Різдвяного послання Папи Римського Пія XII, яке називають про німецьким та антирадянським¹⁶³⁵. У квітні 1945 р. один із журналів Московського патріархату публікує статтю за редакцією митрополита Веніаміна «Римо-католицька церква» та публікацію авторства єпископа Ніколая «Воюючий католицизм»¹⁶³⁶. Газета Львівського Виконкому КП(б)У «Вільна Україна» 6 квітня 1945 р. публікує на своїх шпальтах статтю Я. Галана «З хрестом і ножем», у якій автор звинувачував митрополита А. Шептицького та клір УГКЦ у змові з фашистами, співпраці з ОУН, сприянні у формуванні дивізії Галичина тощо. Далі звучало логічне з токи зору автора запитання: «доки будуть ці агенти мародера Гітлера, прикриваючись рясою і саном священнослужителя, творити своє чорне протинародне ділло...?». І з вищеописаного випливало логічне авторське резюме: «кривава діяльність цих злочинців мусить бути рішуче припинена»¹⁶³⁷.

У лютому 1945 р. відділи агітації та пропаганди обкомів Дрогобицької, Львівської, Станіславської та Тернопільської областей поширили серед радянсько-партійного активу таємні «короткі тези» які розкривали «історичні особливості російської православної та західноукраїнської греко-католицької церков». Далі в документі наголошувалося, що радянський актив має проводити із парафіяльними священиками розмови, в ході котрих схилити останніх

---

¹⁶³⁴ Одинцов М. Хождение по мукам 1939-1954. // Наука и религия. 1990. № 8. С. 20-21.

¹⁶³⁵ Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ... С. 278.

¹⁶³⁶ Шанковський Л. Фантазії Москви про роллю Ватикану у боротьбі УПА // Патріархат. 1978. № 3. С. 23.

¹⁶³⁷ Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ... С. 289.

до розриву стосунків з римським католицизмом із подальшим об'єднанням з православних Сходом¹⁶³⁸.

Згідно з розпорядженням голови РСРПЦ від 1 березня 1945 р., уповноважені у західних областях мали здійснити до 1 травня поточного року інвентаризацію в усіх церквах і монастирях, а також провести переєстрацію релігійних громад і священників. Тих парохів, які не пройшли переєстрацію, двадцятка релігійної громади не мала права допускати до проведення богослужінь, оскільки при виявленні такого факту, уповноважений мав право зняти громаду з реєстрації¹⁶³⁹.

8 березня 1946 р. у м. Львів відбувся Собор УГКЦ, в ході роботи якого частина греко-католицького духовенства проголосило про об'єднання греко-католицьких парафій з православними на території Західної України.

З 1948 р. курс на нормалізацію державно-релігійних стосунків призупиняється. Натомість, з більшим розмахом мова ведеться про обмеження діяльності релігійних культів. Наприклад К. Ворошилов рекомендував обмежити активну діяльність релігійних спільнот, та відкриття нових культових споруд. Подібні дії він порівнював з розгортанням тліючої головні¹⁶⁴⁰.

В цей час в Україні у владних колах стала ширитися думка, що робота уповноважених у справах релігійних культів має бути направлена на руйнування релігії та церкви і що це все має відбуватися таємно від віруючих та духовенства¹⁶⁴¹.

У звіті Львівського обласного лекційного бюро у 1949 р. зазначалося: «Лекції на антирелігійну тематику викликають зацікавленість більш за все у робітників, молоді та інтелігенції. Селяни поки що до цих лекцій ставляться з недовір'ям, а іноді і вороже»¹⁶⁴².

Попри агресивну антирелігійну кампанію, західноукраїнські селяни в умовах радянського тоталітарного режиму продовжували

---

¹⁶³⁸ Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ... С. 281-282.

¹⁶³⁹ Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ... С. 283.

¹⁶⁴⁰ Одинцов М. Хождение по мукам 1939-1954. // Наука и религия. 1990. № 8. С. 19-21.

¹⁶⁴¹ Одинцов М. Хождение по мукам 1939-1954. // Наука и религия. 1990. № 8. С. 20.

¹⁶⁴² ДАЛО. П-3. Оп. 3. Спр. 278. Арк. 87.

дотримуватися духовно-релігійних практик, хоч у дещо обмежених формах, як це мало місце до подій вересня 1939 р.

Важливе місце у культурі вшанування померлих, в середовищі західноукраїнського селянства займають «сорокоусти» – моління за померлих в часі Великого посту. При відправі Парастасу чи Панахиди у часі сорокоустів читають диптихи, тобто списки померлих. Крім списків померлих родичів, селяни до храмів подавали своєрідну жертву Богові у вигляді хліба, іноді солодощів. Зазначимо, що сорокоуст можна замовляти лише за хрещених осіб. В умовах трансформації релігійного життя, галицькі селяни, намагалися подавати сорокоусти не до православної, а до «своєї» – греко-католицької церкви. Наприклад, у звіті уповноваженого у справах релігійних культур по Тернопільській області за 1950 р. зафіксовано факт збору продуктів харчування у березні 1949 р. у с. Чернелів Руський Великобірківського району дочкою невоз'єднаного греко-католицького священика Кравчука, для відправлення молебня у м. Львів¹⁶⁴³. Крім продуктів, за сорокоусти селяни сплачували добровільні грошові внески. Зокрема, навесні 1953 р. лише парафіяни Калушського, Городенківського, Рогатинського районів Станіславської області замовили 422 сорокоусти на загальну суму 5909 крб¹⁶⁴⁴. В такий спосіб сільські мешканці не лише дотримувалися прадідівських звичаїв поминати померлих родичів, але і підтримували парафіяльних священиків.

---

¹⁶⁴³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1784. Арк. 8.

¹⁶⁴⁴ ДАІФО. Ф. 389. Оп. 2. Спр. 12. Арк. 2.

ВИСНОВКИ

Провівши дослідження повсякденного життя західноукраїнського селянства в умовах тоталітарних режимів 1939–1953 років можна зробити наступні висновки.

у першій половині ХХ ст. західноукраїнські селяни волею долі були громадянами чотирьох держав з різними моделями суспільно-політичного та соціально-економічного устрою. На початку століття галичани були громадянами Австро-Угорської монархії. В умовах цієї держави, означені території не були розвиненими у соціально-економічному аспекті. Сільське населення жило доволі бідно, займаючись переважно рільництвом. Побутові умови життя були у більшості сільського населення балансували на межі виживання. Не змінило ситуації і приєднання регіону до складу Польської держави у 1921 р. Східна Галичина залишалася аграрним регіоном, з низьким рівнем соціально-економічного розвитку, відсутністю належного медичного обслуговування та освіти. Частина селян, вимушені були виїхати за межі країни в пошуках кращої долі. Ті ж що залишалися, працювали на власних невеликих земельних наділах, або змушені були працювати у наймах. Тому не дивно, що у середовищі бідного селянства знаходили відгуки закликів прихильників соціалістичних ідей, про побудову нового суспільства соціальної справедливості.

У вересня 1939 р. з початком Другої світової війни, для галицького селянства розпочався новий етап життєвих випробувань. 17 вересня 1939 р. в результаті «визвольного походу» Червоної Армії територія Східної Галичини була приєднана до складу Української РСР. Вступ підрозділів радянської армії відбувався під гаслами возз'єднання українського народу та звільнення місцевого селянства від «гнути польських панів». Частина селян і справді повірила більшовицьким кличам та виходила зустрічати «визволителів зі сходу» із хлібом-сіллю, в окремих селах споруджувалися вітальні брами тощо. На практиці зустріч виявилася не настільки теплою, як про це мріяли прихильники більшовизму. Окремі військові командири пошепки рекомендували зняти синьо-жовті прапори з

вітальних брам, а військові політруки брутально топтали ногами національні українські символи. Людей, які намагалися чинити спротив, одразу кудись забирали невідомі люди.

Ще більше вразив селян зовнішній вигляд військових, які за висловами очевидців виглядали просто «шміраками». Так у регіоні називали неакуратних людей.

Щоб прихилити на свій бік якомога більше людей, радянські військові, а згодом і партійні діячі, у різний спосіб заохочували сільську бідноту розподіляти панське та церковне майно. Маючи повагу до приватної власності у більшості сіл люди не наважувалися брати чужу власність, побоюючись, що із відступом більшовиків за свої дії доведеться відповідати. В окремих селах, місцеві священики навіть пригрозили відлученням від церкви тим, хто наважиться забрати і використовувати церковне майно. Ті ж хто наважився скористатися щедрістю нової влади, доволі швидко про це пошкодували, оскільки все розподілене майно людей змусили повернути до новостворених колгоспів.

Відчуваючи гостру потребу у легітимізації свого перебування, радянська влада у 1940 році провела вибори до представницьких органів влади. Виборча кампанія вражала селян з одного боку своїми масштабами, а з іншого тим, що до перегонів не допускали представників політичних партій та громадських організацій, що діяли до приходу більшовиків. Людей обурював той факт, що до сільських рад влада висувала сільських нероб та злодіїв, водночас різними способами не допускали авторитетних господарів.

Зазнало суттєвих змін і соціально-економічне життя. Радянська влада заборонила приватну торгівлю, в результаті чого, село залишилося без найнеобхідніших речей. Згодом на місці закритих приватних магазинів відкрилися державні торгівельні заклади, котрі не вражали своїм асортиментом. На полицях сільських магазинів були лише сірники, сіль та велика кількість дешевої горілки. Більшість товарів широкого вжитку стали дефіцитом, і люди могли їх придбати лише на чорному ринку.

Радянська влада різними способами намагалася обмежити і приватну торгівлю сільськогосподарською продукцією, хоча повністю закрити місцеві ринки не наважилася. Замість українських сільськогосподарських кооперативів та приватних заготівельників, селяни могли здати свою продукцію виключно державним заготівельним організаціям за чітко регламентованими державними цінами, які часто суттєво відрізнялися від ринкових.

Наприкінці 1939 р. радянська влада провела грошову реформу, замінивши польські злоті на радянські карбованці за курсом один до одного. Водночас, селянам оголосили, що відтепер вони будуть сплачувати радянські податки та виконувати натуральні поставки харчів. Крім сплати податків, людей змушували виконувати цілу низку безкоштовних відробітків, які мало чим відрізнялися від середньовічних шарваркових відробітків.

Через податковий тис, людей змушували вступати до колективних сільськогосподарських підприємств, які створювалися у селах регіону за радянським зразком.

Процес радянзації торкнувся освітнього та культурно-духовного життя західноукраїнського села. В місцевих школах разом із впровадженням безкоштовного навчання українською мовою, заборонили вивчення релігії та національної історії. Учнівську молодь переконували, що все те у що вірили їх предки це «пережитки і забобони».

У сільське дозвілля більшовики намагалися інтегрувати радянську святкову обрядовість та чужі широкому селянському загалу масові гуляння. Хоч не можна заперечувати і того факту, що частина сільської молоді з радістю відвідувала демонстрацію радянських кінофільмів та організовані у клубах танці які часто супроводжувалися розпиванням алкогольних напоїв, чого раніше під час вечорниць не спостерігалось.

Тоталітарна радянська влада як могла боролася з оплотом духовності у західноукраїнському селі – греко-католицькою церквою. На сільських священників влада тиснула через великі податки,

залякувала духовенство репресіями та вивозом у віддалені райони Радянського Союзу.

Зупинив хід радянізації західноукраїнського села початок німецько-радянської війни у червні 1941 року.

В перші дні війни, селяни намагалися поквитатися за завдані їм кривди із прорадянськими сільськими активістами. Німецьку армію люди зустрічали радісно, сподіваючись, що вона звільнить їх назавжди від більшовицького терору. В селах зусиллями українських патріотів стали проголошувати відновлення української державності та створювати органи місцевого самоврядування. Проте, така державотворча діяльність українських націоналістів тривала до початку серпня 1941 року, коли територія Східної Галичини, окремим розпорядженням А. Гітлера включена до складу Генеральної губернії з центром у Кракові.

Політика німецьких окупантів у західноукраїнському селі мало чим відрізнялася від політики більшовиків. Українським селянам оголосили, що їх основний обов'язок вирощувати сільсько-господарську продукцію та сплачувати визначені німецьким урядом податки. Осіб, що намагалися ухилитися від сплати податків чекали суворі покарання. Крім сплати грошових та натуральних податків, галицькі селяни змушені були безкоштовно виконувати цілу низку трудових повинностей, в тому числі і з ремонту доріг. Сільські старости вимагали від селян дотримання елементарної особистої гігієни, а німецька влада розробила комплекс правил з благоустрою сіл. Людям рекомендували, як складати гній, де зберігати гноївку, коли чистити дренажні канали тощо.

Шкільну освіту влада дозволила провадити на тому рівні, щоб сільська молодь могла елементарно вміти читати, писати і рахувати. Фахові ремісничі школи могли лише навчати самим примітивним ремеслам.

Влада не втручалася у сільське дозвілля та духовне життя, крім тих випадків. Коли їх проведення загрожувало зриву сільськогосподарських робіт.

Після звільнення території Східної Галичини від німецьких окупантів у середині 1944 р. у села регіону знову повернулася радянська влада.

Процес радянзації краю розпочався з новою силою. В селах зусиллями військових політуправлінь та партійних органів відновлено радянську владу. Населення закликали складатися коштами на закупівлю військової техніки для потреб радянської армії. Восени 1944 р. селянам оголосили, що вони повинні сплатити податки за поточний рік, а також виконати всі натуральні поставки. На зауваження селян, що у них частину урожаю вилучили німці, інша частина постраждала від бойових дій, ніхто не реагував. Людей лише залякували, що у випадку невиконання всіх поставок, їх буде покарано з усією суворістю радянського законодавства. У подальшому, за допомогою податкового тиску, селян змусили поступово відмовитися від ведення одноосібного господарства та вступити до колгоспів. Можемо констатувати, що на початок 1950 о. колективізацію сільського господарства у західних областях УРСР було завершено.

Виборчі кампанії 18946-1947 років показали західноукраїнському селянству, що у радянському тоталітарному суспільстві, від їх волі не залежить нічого.

Тих, хто намагався чинити спротив радянській владі чекали репресії та виселення у віддалені райони СРСР. Загалом з регіону до 1953 р. виселили більше 500 тисяч осіб.

У 1946 р. радянська влада офіційно заборонила діяльність греко-католицької церкви провівши у березні об'єднавчий собор з Російською православною церквою. Думки сільського населення з цього приводу розділилися. Частина колишнього уніатського духовенства разом із своїми парафіянами перейшли у підпорядкування РПЦ. Частина, продовжувала дотримуватися старих релігійних традицій. Загалом, попри шалений тиск з боку органів державної влади, сільське населення продовжувало відвідувати богослужіння та дотримуватися обрядів.

Процес радянзації західноукраїнського села мав двоякі наслідки для місцевого селянства. З одного боку радянська тоталітарна система докорінно змінила повсякденне життя, запровадивши елементи радянського тоталітарного повсякдення, складовими елементами якого були страх, недовіра, відсутність поваги до особистості. Люди змушені були адаптуватися до специфіки життя в умовах радянської та нацистської тоталітарних систем. З іншого боку, примусове переселення західноукраїнського населення у східні та південні регіони Української РСР дало змогу їх мешканцям ознайомитися із елементами традиційної української національної духовної культури. Водночас, направлені для роботи у західні області УРСР спеціалісти з інших регіонів СРСР отримали нагоду побачити, що є інше життя, яке контрастує із сірою одноманітністю життя в умовах Сталінського тоталітаризму. Такий культурний обмін дав змогу розпочати перебудові процеси у другій половині 1980- років, які завершилися проголошенням незалежності України 24 серпня 1991 року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Неопубліковані джерела.

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ)

Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України.

Оп. 1.

1. Спр. 890. Протокол № 5. Пленума ЦК КП(б)У. 15 декабря 1949 г. – 16 декабря 1949 г. 39 л.
2. Спр. 996. Протокол № 11. Пленума ЦК КП(б)У. 20 ноября 1951 г. М 24 ноября 1951 г. 80 л.
3. Спр. 1117. Протокол Пленума ЦК КП(б)У. 2 июня 1953 г. – 4 июня 1953 г. 22 л.

Оп. 6.

4. Спр. 578. Протоколы № 18 заседаний Политбюро ЦК КП(б)У. 11 января 1940 г. – 17 января 1940 г. 262 л.

Оп. 23.

5. Спр. 823. Постановления бюро обкома КП(б)У, докладные записки, отчеты, информации о состоянии политической и хозяйственной работы в Дрогобычской области. 11 августа 1944 г. – 28 декабря 1944 г. 37 л.
6. Спр. 1039. Политинформации о положении в освобожденных районах от немецких захватчиков в Тернопольской области. 2 сентября 1944 г. – 21 декабря 1944 г. 6 л.
7. Спр. 1052. Политинформации, спецсообщения о положении в районах освобожденных от немецко-фашистских захватчиков Львовской области. 10 июля 1944 г. – 7 декабря 1944 г. 89 л.
8. Спр. 1640. Информационные отчеты, справка о работе уполномоченного по делам религиозных культов при СНК СССР по Украинской ССР. 1 мая 1945 г. – декабрь 1945 г. 210 л.
9. Спр. 3501. Статистические сведения об удельном весе единоличных хозяйств в восточных и западных областях Украины. 24 мая 1946 г. 8 л.

Оп. 24.

10. Спр. 13. Антирелигиозная пропаганда. 4 липня 1950 р. 14 арк.
11. Спр. 31. Борьба с вооруженными бандами украинско-немецких националистов, выявление и ликвидация оуновского подполья, явка с повинной. 2 січня 1950 р. – 4 грудня 1950 р. 259 арк.
12. Спр. 213. Стенограмма совещания секретарей райкомов КП(б)У западных областей УССР 8 июня 1950 г. 8 июня 1950 г. 123 л.

13. Спр. 215. Материалы совещания секретарей Райкомов КП(б)У Западных областей УССР 8 июня 1950 г. 8 июня 1950 г. 32 л.

14. Спр. 1950. Докладные уполномоченного Совета по делам русской православной церкви. 1950 г. – 1951 г. 30 л.

Оп. 30.

15. Спр. 2. Постановления ЦК ВКП(б) и СНК СССР и ЦК КП(б)У и СНК УССР, справки об установлении предельных норм землепользования на один крестьянский двор по Волынской, Дрогобыцкой, Львовской, Ровенской, станиславской и Тернопольской областях УССР. 21 марта 1941 г. – 24 марта 1941 г. 14 л.

16. Спр. 279. Докладные записки, сведения, переписка о выполнении сельскохозяйственных работ, о дополнительной оплате труда в колхозах, о работе МТС, организации колхозов в Западных областях. 5 января 1945 г. – 25 декабря 1945 г. 163 л.

17. Спр. 1818. Выписки из стенограммы выступлений тов. Н.С. Хрущева во Львове на областном совещании партийных работников Западных областей 31 марта 1949 г. Стенограмма выступления тов. Назаренко И.Д. на Киевской городской конференции КП(б) Украины. 31 марта 1949 г. 56 л.

Оп. 73.

18. Спр. 75. Постановления СНК УССР, докладные записки, справки о состоянии работы школ в Западных областях УССР. 26 ноября 1944 г. – 1 апреля 1946 г. 225 л.

19. Спр. 191. Справки, статистические сведения Народного комиссариата просвещения УССР в ЦК КП(б)У о состоянии народного образования на Украине. 1945 г. 109 л.

20. Спр. 209. Отчеты о работе школ Херсонской, станиславской и Тернопольской областей. 1 марта 1945 г. – 22 апреля 1945 г. 29 л.

21. Спр. 311. Стенограмма Доклада тов. Чавдарова на совещании учителей Западных областей в гор. Львов. 1946 г. 57 л.

22. Спр. 661. Довідки відділу шкіл, обкомів КП України, міністерства освіти УРСР, райВНО, облВНО, про роботу органів народної освіти та інституту по підвищенню кваліфікації вчителів. 22 січня 1953 р. – 1 грудня 1953 р. 212 арк.

23. Спр. 631. Информации и справки отдела обкомов КП(б)У об идейно-воспитательной работе среди учителей общеобразовательных школ, подготовка к новому учебному году. Переписка по письмам родителей учащихся. Октябрь 1951 г. – декабрь 1951 г. 314 л.

Оп.75.

24. Спр. 4. Проекты постановлений и докладные записки ЦК КП(б)У и ВКП(б) на имя тов. Сталина о положении в Западных

областях УССР и ходе борьбы с украинско-немецкими националистами. Февраль 1945 г. – июль 1945 г. 96 л.

25. Спр. 41. Не законченная информация в полпредство ИСФ в г. Москве о действиях Центрального провода ОУН и переписка деятелей оуновского подполья на территории Львовской области. 1945 г. 21 л.

26. Спр. 78. Докладные записки, справки работников отдела секретариата ЦК КП(б)У о состоянии внутри парторганизаций, хозяйственной политической работе, о борьбе с нарушениями советской законности в Западных областях. 23 января 1946 г. – 24 декабря 1946 г. 68 л.

27. Спр. 117. Постановление Совета Министров СССР о льготах для воинов истребительных батальонов Западных областей УССР, проекты писем секретарей ЦК КП(б)У т.т. Хрущева Н.С., Коротченко Д.С. в ЦК ВКП(б), Совет Министров СССР, справки отдела о борьбе с бандитизмом, о фактах нарушения социалистической законности, о мероприятиях по улучшению работы органов МВД, МГБ в западных областях. 23 июля 1946 г. – март 1947 г. 104 л.

28. Спр. 118. Проекты писем И.В. Сталину, в Совет Министров СССР Берия и инструкции, справки, отдела ЦК КП(б)У о ходе борьбы с украинско-немецкими националистами и деятельности истребительных батальонов в Западных областях УССР. 15 марта 1946 – 7 августа 1946 г. 198 л.

29. Спр. 119. Материалы отдела ЦК КП(б)У по Западным областям о ходе борьбы с оуновским подпольем за 1946–1947 гг. 20 июня 1946 г. – 29 марта 1947 г. 65 л.

30. Спр. 126. Постановление ЦК КП(б)У, докладные записки, информации, справки отдела, секретаря обкома КП(б)У, прокуратуры о недостатках в проведении политико-воспитательной работы среди населения, о фактах нарушений социалистической законности со стороны сотрудников органов МВД и МГБ, о состоянии борьбы с украинско-немецкими националистами по Дрогобыцкой области и об убийстве ученицы Виктории Матвиенко. 22 июня 1946 г. – 21 июня 1947 г. 128 л.

Ф. 57. Колекція документів з історії Комуністичної партії України.

Оп. 4.

31. Спр. 94. Копия справки политуправления 1 украинского фронта о состоянии печатной и устной пропаганды среди войск фронта. Копия доклада начальника политотдела приморской армии о состоянии и деятельности партизанских отрядов Крыма. Копия докладной записки о борьбе с оуновцами в Западных районах Львовской области. Копии

докладных записок о политических настроениях населения и молодежи на Закарпатской Украине. Копия доклада о боевой деятельности и партийно-политической работе партизанского соединения под командованием Тканько, действовавшего на закарпатье. 14 мая 1942 – 7 февраля 1945 г. 263 л.

32. Спр. 345. Перепечатки из выступления митрополита А. Шептицкого по радио, обращение его к украинской верующей интеллигенции, к крестьянам о сдаче хлеба немцам. Обращение Радеховского попа к Митрополиту с просьбой похоронить убитую немцами христианку и ответ канцелярии Шептицкого. 1942 г. 12 л.

33. Спр. 346. Постановления съездов, конференций украинских националистов. Апрель 1942 г. 14 л.

34. Спр. 347. Доклады, бюллетени, инструкции по военным и идеологическим вопросам и др. материалы Украинских националистов. Националистический журнал «Украинский националист». 22 января 1942 г. – октябрь 1942 г. 65 л.

35. Спр. 348. Отчеты, листовки, воззвания, письма, литературные произведения и другие материалы украинских националистов. Январь 1942 г. – ноябрь 1942 г. 81 л.

36. Спр. 350. Плетажные уведомления, циркуляры, протоколы и другие материалы украинских националистов. 1942 г. 66 л.

37. Спр. 358. Листовки и обращения ОУНовцев и других Украинских националистов. 6 января 1943 г. – декабрь 1943 г. 76 л.

38. Спр. 363. Финансовые документы, письма украинских буржуазных националистов. 1943 г. 149 л.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ)

Ф. 27. Міністерство сільського господарства УРСР, м. Київ.

Оп. 17.

39. Спр. 6634. Информация о ходе коллективизации и организационно-хозяйственном укреплении колхозов по Львовской области. Января 1949 г. М 24 февраля 1949 г. 177 л.

40. Спр. 6713. Справки по обеспечению семенами колхозов Западных областей на весенний сев. 21 марта 1951 г. – 3 ноября 1951 г. 53 л.

Ф. 166. Міністерство освіти України.

Оп. 15.

41. Спр. 194. Річний звіт про роботу шкіл Станіславської області за 1945–1946 у.р. 1946 р. 201 арк.

Ф. 3833. Красвий провід (Керівництво) Організації українських націоналістів на Західно-українських землях

Оп. 1.

42. Спр. 8. Проект земельного устрою правління так званої «Української держави». Без дати. 5 арк.

43. Спр. 15. Організаційні звіти про створення адміністративних національних установ в Західних і деяких Східних областях України. 22 липня – 1 вересня 1941 р. 95 арк.

44. Спр. 17. Звіт про відновлення діяльності товариства «Просвіта» в Галичині і на волині. Вересень 1941 р. 1941 р. 2 арк.

45. Спр. 33. Постанови зборів громадян сіл Тернопільської області (літери «Б-Д» у справі проголошення так званої «Української держави»). 2 липня 1941 р. – 1 вересня 1941 р. 71 арк.

46. Спр. 91. Огляди суспільно-політичного, господарського та культурного життя західноукраїнських земель за період грудень 1942–березень 1946 р. 1942 – 1946. 93 арк.

47. Спр. 132. Політичні звіти з території Станіславської області. 4 вересня 1943 р. – 31 серпня 1944 р. 106 арк.

48. Спр. 133. Інформації та вістки з території Станіславської області. 2 жовтня 1943 – 24 серпня 1944 р. 35 арк.

49. Спр. 134. Політичні звіти з військових округ. Т. 1. 28 серпня 1943 р. – грудень 1943 р. 102 арк.

50. Спр. 150. Копії політичного звіту та повідомлення з території дрогобицької області. Березень 1944 – 6 травня 1944 р. 5 арк.

51. Спр. 151. Копії політичних звітів та повідомлень з території Дрогобицької області. 31 березня 1944 р. – 12 жовтня 1944 р. 49 арк.

52. Спр. 152. Політичні звіти та інформації з території Львівської області. 23 серпня 1944 р. – 15 листопада 1944 р. 22 арк.

53. Спр. 154. Політичні звіти з території Сокальщини. 15 лютого 1944 – 25 серпня 1944 р. 48 арк.

54. Спр. 156. Політичні та надзвичайні звіти з території військових округ Тернопільської області. Т. I. Січень 1944 р. – 30 жовтня 1944 р. 152 арк.

55. Спр. 157. Політичні звіти з військових округ Тернопільської області. Т. II. 23 березня 1944 р. – 4 листопада 1944 р. 72 арк.

56. Спр. 253. Короткий курс ідеологічного навчання для села. Без дати. 5 арк.

57. Спр. 283. Господарські інструкції для проведення заготівельних операцій в господарчих відділах ОУН. Без дати. 18 арк.

Ф. 3834. Львівський обласний провід (керівництво) Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях.

Оп. 1.

58. Спр. 1. Інструктивний матеріал для окружних провідників і організаційних референтів. Квітень – 11 жовтня 1944 р. 17 арк.

59. Спр. 2. Копія наказу радонової управи про збереження безгосподарчого майна, що його забирають приватня особи: протокол від 5 грудня 1944 р. обласного господарчого контролера про загублення підводи і речей інтендантом Дубським. 13 листопада – 5 грудня 1944 р. 4 арк.

60. Спр. 4. Копії наказів і розпоряджень української повстанської армії Захід-замок. 25 листопада 1944 р. м 30 січня 1945 р. 8 арк.

61. Спр. 6. Політичні звіти з районів. 11 вересня 1944 р. – 18 лютого 1945 р. 48 арк.

62. Спр. 7. Накази і інструкції обласної господарчої реферантури. 14 серпня м 7 грудня 1944 р. 27 арк.

63. Спр. 9. «До чину». Листопад 1944 р. 8 арк.

Ф. 3836. З'єднання західних груп Української повстанської армії «УПА-Захід».

Оп. 1.

64. Спр. 1. Організаційні, фінансові, пропагандистські звіти надрайону «Скоб» і підлеглих йому районів. Січень 1943 р. – 10 січня 1944 р. 165 арк.

65. Спр. 2. Організаційні, політичні, касові звіти надрайону «Скоб» і підлеглих йому районів. 9 лютого 1944 р. – 27 січня 1945 р. 125 арк.

66. Спр. 3. Копії звітів надрайонів «Зенон», «Буг», «Гайдук». Грудень 1943 р. – 11 січня 1945 р. 22 арк.

67. Спр. 4. Листування командного складу з військових справ і накази повітового провідника Довбаки. 7 серпня 193 р. – 20 липня 1944 р. 57 арк.

68. Спр. 7. Звіти окружного відділу пропаганди воєнної округи «Хортиця», інструкторів пропаганди, політичних референтів і низових організацій округи, вказівки для пропагандистів. 25 грудня 1943 р. – 23 березня 1945 р. 84 арк.

69. Спр. 9. Вістки з Сокальщини. 1 лютого 1944 р. – 10 січня 1945 р. 65 арк.

70. Спр. 10. Звіти з районів Перемишлянська округи, списки вбитих і ранених. Лютий 1944 р. – 8 жовтня 1945 р. 16 арк.

71. Спр. 11. Звіти, політичні, організаційні, фінансові і робота юнацтва. 1 лютого 1944 р. – 19 червня 1944 р. 85 арк.

72. Спр. 13. Обіжники, звіти з повіту «Карпати». 3 березня 1944 р. 6 січня 1945 р. 16 арк.

73. Спр. 14. Звіти нищих організацій воєнної групи «Буг», листування команди «Буг» і командування «УПА-Захід». 21 серпня 1943 р. – 4 листопада 1944 р. 72 арк.

74. Спр. 21. Звіти воєнної групи «Буг». 1944 р. 68 арк.

75. Спр. 62. Накази, інструкції обласного проводу округи і повітових провідників терену місто «Косак». 27 жовтня 1943 р. – 2 грудня 1944 р. 125 арк.

76. Спр. 63. Пропагандистичні матеріали провідника Облaсті «Косак». 13 квітня 1943 р. – 9 листопада 1944 р. 123 арк.

77. Спр. 64. Організаційні звіти окружних проводів ОУН з області «Косак» 1943м1944 роки. 20 липня 1943 р. – 14 червня 1944 р. 167 арк.

78. Спр. 65. Політичні і військові звіти з області «Косак». Один документ за 1939-1941 р. квітень 1943 р. – 30 вересня 1944 р. 134 арк.

79. Спр. 66. Звіти повітових провідників ОУН області «Косак». Квітень 1943 р. – 27 січня 1946 р. 161 арк.

80. Спр. 67. Пропагандистські матеріали референта пропаганди округа «Маківка», «Тустань» – «аркадія». 30 березня 1945 р. – 14 лютого 1946 р. 381 арк.

81. Спр. 68. Листування керівників різних проводів ОУН «Роберта», «Максима», «Віталія», «Нестора». 14 серпня 1943 р. – 27 серпня 1946 р. 102 арк.

Ф. 3959. Український центральний комітет Краків Польща.

Оп. 1.

82. Спр. 1. Структура Українського центрального комітету. 8 грудня 1941 р. 18 арк.

Оп. 2.

83. Спр. 70. Інструктивні листи до Українських окружних комітетів в організаційних та шкільних справах. Звіт за час від 25 червня до 10 травня 1944 р. Листування з дирекціям шкіл у Львові в справі надання допомоги вчителям та учням. 27 січня 1944 р. – 15 червня 1944 р. 42 арк.

84. Спр. 71. Обіжники до Українських допорогових комітетів та делегату в справі організації роботи дитячих садків та учительських курсів. 15 червня 1941 р. – 8 липня 1941 р. 8 арк.

85. Спр. 93. Копії обіжника листів до Українських допорогових комітетів в справі контролі по стягненню с/г продуктів в селян за наказами німецької окупаційної влади, забезпечення харчами українських вчителів та запрошення окремими особам взяти участь у прийомах генерал губернатора та інших. 13 березня 1941 р. – 2 травня 1941 р. 3 арк.

86. Спр. 149 Звіти про роботу театральних гуртків на терені Галичини. 26 травня 1942 р. – 20 березня 1944 р. 32 арк.

Оп. 3.

87. Спр. 1. Циркуляри комітету за 31 липня 1940 р – 1 червня 1944 р. 1940 р. – 1944 р.

88. Спр. 17. Проект плану вивчення православної та греко-католицької релігії в українських народних школах. Липень 1943 р.

89. Спр. 18. Учбовий план для народних шкіл, статистичні відомості про порядки в школі в генеральному губернаторстві і інші. 30 листопада 1940 р. липень 1943 р.

90. Спр. 19. Організаційні, надзвичайні і касові звіти з різних районів і підрайонів. 15 грудня 1942 р. – 1 квітня 1945 р. 102 арк.

**Ф. 4329. Генерал-Губернатор округу Галичини
(період нацистської окупації).**

Оп. 1.

91. Спр. 5. Матеріали об організації українських націоналістических шкіл в Галиції (циркуляри, переписка, заявлення, автобіографії, плани). 28 октября 1941 г. – 25 ноября 1943 г. 49 арк.

Ф. 4620.

Оп. 3.

92. Спр. 312. Режим і злочини німецьких окупантів на Тернопільщині, підбірка документів. 1941-1944 рр. 43 арк.

**Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО)
Ф. 2. Станіславське воєводське управління м. Станіслав.
Військовий відділ.**

Оп. 1.

93. Спр. 7. Відомості повітових старост про встановлення тарифу оплати населенню за надання військовим частинам гужового транспорту та про встановлення черговості доставки транспортних засобів. 27 квітня 1928. – 31 грудня 1931 р. 277 арк.

**Ф. 197. Постерунок державної поліції села Яблуниця
Косівського повіту Станіславського воєводства.**

Оп. 1.

94. Спр. 5. Місячний облік кримінальних злочинів за 1933-1934 рр. 1933–1934. 3 арк.

Ф. 199. Кривопільська дільнична команда державної поліції.

Оп. 1.

95. Спр. 12. Річний статистичний звіт про кримінальні злочини на території постерунку за 1934 рік. 1934. 4 арк.

**Ф. 357. Уповноважений міністерства торгівлі СРСР по
Станіславській області.**

Оп. 1.

96. Спр. 12. Накази, інструкції народного комісаріату Заготівель. Постанови Станіславського облвиконкому з питань заготівель продуктів за 1945 р. 20 липня 1945 р. – 21 грудня 1945 р. 113 арк.

97. Спр. 55. Звіти по роботі з кадрами (місячні, кварталні і річні звіти). Зведені відомості укомплектування кадрами. Інші документи. 2 січня 1946 р. – 30 грудня 1946 р. 98 арк.

98. Спр. 102. Циркуляр Уповноваженого Міністерства заготівель СРСР по УРСР з питання хлібопоставок за 1947 р. 7 липня 1947 р. – 7 липня 1947 р. 2 арк.

Оп. 2.

99. Спр. 11. Накази, розпорядження по роботі з кадрами та іншими документами за 1950 р. 1 січня 1950 р. – 30 грудня 1950 р. 378 арк.

Оп. 3.

100. Спр. 2. Виконавчий звіт про заготівлю сільськогосподарських продуктів за 1946 р. 29 травня 1947 р. 43 арк.

101. Спр. 13. Підсумковий звіт про фактично вручені зобов'язання на здачу державі продуктів городництва урожаю 1949 р. по Станіславській області. 24 травня 1949 р. – 6 серпня 1949 р. 65 арк.

102. Спр. 19. Постанови і розпорядження Ради Міністрів Союзу РСР та УРСР, ЦК ВКП(б). 20 квітня 1951. – 17 грудня 1951. 50 арк.

**Ф. 388. Уповноважений ради у справах релігійних культів по
Станіславській області.**

Оп. 1.

103. Спр. 1. Директивы Совета по делам религиозных культов по вопросу усиления контроля за работой религиозных культов. Информации, докладные записки уполномоченного по делам религиозных культов по вопросам деятельности церквей по Станиславской области. 18 січня 1945 р. – 5 вересня 1945 р. 117 арк.

104. Спр. 4. Директивы Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по вопросу деятельности религиозных культов. Информационные доклады о работе и состоянии религиозных культов по Станиславской области. Сведения исполкомов о служителях

культов и молитвенных домах. 9 січня 1946 р. – 30 грудня 1946 р. 344 арк.

105. Спр. 7. Отчеты уполномоченного о состоянии религиозных культов в обком за 4 квартал 1947 г. 1 та 2 квартал 1948 г. 1947 р. – 1948 р. 228 арк.

106. Спр. 8. Звіти та інформації про діяльність релігійних культів по Станіславській області. 14 січня 1949 р. – 1 січня 1950 р. 404 арк.

107. Спр. 10. Переписка про діяльність релігійних культів. 29 червня 1950 р. – 8 грудня 1950 р. 104 арк.

108. Спр. 13. Переписка у справах релігійних культів. 17 лютого 1953 р. – 31 грудня 1953 р. 259 арк.

Ф. 389. Уповноважений ради у справах Російської православної церкви про Раді Міністрів СРСР по Станіславській області.

Оп. 2.

109. Спр. 4. Директивы и инструктивные письма совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР о контроле за деятельностью православной церкви. Сведения о служителях религиозных культов, о действующих и недействующих церквях. 17 січня 1946 р. – 2 листопада 1946 р. 140 арк.

110. Спр. 5. Директивы Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР по вопросу деятельности русской православной церкви. Информационные доклады о работе и состоянии православных церквей, молитвенных домов и наличии служителей культов по Станиславской области. 17 січня 1947 р. – 30 грудня 1947 р. 250 арк.

111. Спр. 7. Інформаційні повідомлення про роботу у справах руської православної церкви, про стан церков, молитовних домів та наявність служителів культу по Станіславській області за 4 квартал 1947 р. та 1-2 квартал 1948 р. 5 січня 1948 р. – 4 листопада 1948 р. 148 арк.

112. Спр. 8. Звіти і інформації про діяльність руської православної церкви по Станіславській області. 29 січня 1949 р. – 18 листопада 1949 р. 128 арк.

113. Спр. 12. Довідка облфінвідділу про доходи церковів за 1953-1955 рр. Без дати. 2 арк.

114. Спр. 11. Матеріали обліку молитовних домів, церков, заяви та повідомлення віруючих. 1 січня 1950 р. – 19 грудня 1950 р. 140 арк.

Ф. П. 1. Станіславський обласний комітет КП(б)у.

Оп. 1.

115. Спр. 5. Стенограма совещания секретарей укомов партии, заведующих секторами агитации и пропаганды, первых секретарей укомов комсомола, комиссаров и начальников политотделов воинских частей о состоянии партийно-массовой работы в области. 21 грудня 1939 р. – 21 грудня 1939 р. 60 арк.

116. Спр. 7. Отчет о работе обкома КП(б)У на первой областной партийной конференции. 24 квітня 1940 р. – 24 квітня 1940 р. 60 арк.

117. Спр. 14. Протоколи № 16, 17, 18, 19 засідань бюро обкому КП(б)У. 13 лютого 1940 р. – 27 лютого 1940 р. 65 арк.

118. Спр. 17. Протоколи № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 засідань бюро обкому КП(б)У. 6 травня 1940 р. – 31 травня 1940 р. 205 арк.

119. Спр. 20. Протоколи № 20, 21, 22, 23, 24, 25 засідань бюро обкому КП(б)У. 3 серпня 1940 р. – 23 серпня 1940 р. 157 арк.

120. Спр. 24. Протоколи № 42, 43, 44, засідань бюро обкому КП(б)У. 3 грудня 1940 р. – 26 грудня 1940 р. 101 арк.

121. Спр. 62. Стенограма наради секретарів райкомів КП(б)У, голів райвиконкомів, голів, заступників та секретарів окружних виборчих комісій про хід політико-масової роботи з підготовки до виборів у Верховну раду СРСР та УРСР, хід виконання плану I півріччя по закупках сільськогосподарських продуктів. 5 березня 1940 р. – 5 березня 1940 р. 111 арк.

122. Спр. 68. Стенограма наради працівників заготівельних організацій про стан заготівлі сільськогосподарських продуктів. 27 січня 1940 р. – 27 січня 1940 р. 25 арк.

123. Спр. 73. Стенограма наради секретарів райкомів КП(б)У, голів райвиконкомів про відселення і переселення господарств області. 9 квітня 1940 р. – 9 квітня 1940 р. 90 арк.

124. Спр. 75. Статистичні звіти про склад керівників облвиконкому, райкомів партії. 6 серпня 1940 р. – 23 грудня 1940 р., 64 арк.

125. Спр. 179. Переписка с обкомами КП(б)У, райкомами ВКП(б), горкомами, райкомами КП(б)У, областними організаціями по вопросам организационно-партийной, массово-политической работы, ликвидации неграмотности, восстановлению нефтяной, газовой, угольной промышленности, другим вопросам. 1 червня 1944 р. – 25 січня 1945 р. 215 арк.

126. Спр. 252. Відомості про кількість початкових, неповно середніх та середніх шкіл, учителів, учнів, дитячих садочків та дітей в них станом на 1 січня та 1 вересня 1940 р. січень 1940 р. – 12 вересня 1940 р. 9 арк.

127. Спр. 259. Стенограма зборів обласного партійного активу про підсумки IX пленуму ЦК КП(б)У про підготовку виборів до Верховної

Ради СРСР, виконання планів хлібопоставок, боротьбу з бандами ОУН. 24 грудня 1945 р. – 24 грудня 1945 р. 91 арк.

128. Спр. 275. Справки, докладные записки, информации в ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У о выборах руководящих партийных органов в районных и городских партийных организациях, организационно-массовой работе в советах депутатов трудящихся, первом и втором съезде крестьянской молодежи, откликах населения на важнейших политических событиях в жизни страны, учете демобилизованных из советской армии, ходе сельскохозяйственных работ и других вопросах. 3 січня 1945 р. – 12 листопада 1945 р. 103 арк.

129. Спр. 393. Стенограмма совещания секретарей райкомов партии, председателей райисполкомов, начальников райотделов НКВД, НКГБ, командиров воинских соединений о ходе подготовки к выборам в Верховный совет СССР. 12 січня 1946 р. – 12 січня 1946 р. 112 арк.

130. Спр. 430. Отчеты, справки, информации в ЦК КП(б)У о состоянии внутрипартийной работы областной партийной организации, социалистическом соревновании за выполнении планов 4-ой пятилетки, проведении собраний, семинаров партийно-советского актива, о низовых профсоюзных организациях, работе вечернего университета марксизма-ленинизма, политико-массовой, агитационно-пропагандистской работе, работе редакций газет, учебных заведений и другим вопросам. Отчет отдела агитации и пропаганды. 4 лютого 1946 р. – 8 квітня 1948 р. 128 арк.

131. Спр. 576. Отчеты, справки в ЦК КП(б)У о работе строительных организаций и предприятий промышленности стройматериалов, социальном состоянии крестьянских хозяйств, о хозяйственно-бытовом устройстве украинского населения эвакуированного с территории Польши в область. 25 лютого 1947 р. – 16 березня 1948 р. 97 арк.

132. Спр. 589. Сводные данные обкома, отчеты горкомов, райкомов партии о количестве советско-партийного актива, погибшего в борьбе с бандами ОУН за период 1944-1947гг. Списки убитых и раненых коммунистов (письмо обкома партии № 00655 от 27 декабря 1947 г.). 27 грудня 1947 р. – 20 січня 1948 р. 87 арк.

133. Спр. 601. Переписка с республиканскими министерствами, союзными и республиканскими организациями, редакцией газеты «Радянська освіта» по вопросам лекционной, культурно-просветительской работы, кинообслуживании народного образования, здравоохранении и другим вопросам. 11 січня 1947 р. – 3 січня 1948 р. 111 арк.

134. Спр. 626. Сводные данные, справки обкома партии о ходе подготовки к проведению выборов в Верховный Совет УССР. 4 січня 1947 р. – 9 лютого 1947 р. 164 арк.

135. Спр. 627. Зведені дані, довідки обкому партії, облвиконкому про хід підготовки і проведення виборів в місцеві ради депутатів трудящих. 15 листопада 1947 р. – 2 січня 1948 р. 113 арк

136. Спр. 645. Отчет, справка, докладная записка, политинформации, информации коломыйского горкома, райкомов партии об обсуждении обращения ленинградцев о выполнении пятилетки за четыре года, состоянии партийного руководства предприятиями нефтяной промышленности, проведении массово-политической работы в период весеннего сева, уборки урожая сельскохозяйственных культур, заготовок хлеба, письмо И.В. Сталину от колхозников, крестьян-единоличников и всех работников сельского хозяйства области, отчеты заместителей директоров МТС по политчасти о проделанной работе и другим вопросам. 22 березня 1947 р. – 24 листопада 1947 р. 168 арк.

137. Спр. 660. Звіт обласного відділу народної освіти про результати 1946/1947 н.р. липень 1947 р. 202 арк.

138. Спр. 825. Зведені відомості відділу про укомплектування кадрами, довідки, доповідні записки про якісний склад керівних кадрів партійних, радянських та господарських органів, висуванні кадрів з місцевого населення. Про наявність керівних партійних, радянських, комсомольських господарських працівників, прибулих на роботу в область. Списки працівників обкому партії, дані про депутатів Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР. Списки працівників НКВС Станіславської області нагороджені орденами. 1 травня 1944 р. – 5 січня 1945 р. 54 арк.

139. Спр. 1009. Переписка с горкомами, райкомами партии о культурно-массовой работе среди населения, посылке коммунистов на учебу во Львовскую межобластную партийную школу, об улучшении качества выпускаемых городских и районных газет и других вопросах. Поч. 6 січня 1949 р., Зак. 28 грудня 1949 р. 177 арк.

140. Спр. 1041. Сводные данные обкома, справки обкома о количестве созданных первичных партийных организаций в МТС, совхозах, колхозах и селах. 1 лютого 1949 р. – 1 січня 1950 р. 54 арк.

141. Спр. 1139. Совещания секретарей обкомов КП(б)У восточных областей, присланных в Станиславскую область, по оказанию помощи в проведении выборов в Верховный Совет СССР. 13 березня 1950 р. – 13 березня 1950 р. 96 арк.

142. Спр. 1154. Отчеты, справки, докладные записки информации в ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У о подготовке и проведении выборов в Верховный Совет СССР, местные советы депутатов трудящихся, кадрах, работе вечернего университета марксизма-ленинизма, состоянии воспитательной работы в медицинском институте, среди личного

состава органов милиции, улучшении работы железнодорожного транспорта, проведении собрания колхозников секретарями и членами Бюро обкома партии, работе групп охраны общественного порядка в колхозах, улучшении торговли, общественного питания. Отчеты о работе обкома партии, особого сектора, админотдела, политсектора областного управления сельского хозяйства о выполнении постановления ЦК КП(б)У от 23 сентября 1950 г. о работе политсектора и политотделов МТС Станиславской области и другим вопросам. 13 січня 1950 р. – 15 грудня 1950 р. 185 арк.

143. Спр. 1155. Информации в ЦК КП(б)У о работе групп партийных, советских, сельскохозяйственных работников Николаевской, Сумской и Харьковской областей по оказанию помощи местным партийным и советским органам в проведении массово-политической работы, политическом, организационно-хозяйственном укреплении колхозов. 10 травня 1950 р. – 24 червня 1950 р. 107 арк.

144. Спр. 1210. Отчеты, доклады, справки докладные записки, информации, сведения райкомов партии о подготовке к выборам в Верховный Совет СССР. Ходу коллективизации, подготовке к весеннему севу, вывозке и заготовке леса, добровольному переселению населения в восточные области Украинской ССР. 10 лютого 1950 р. – 8 червня 1950 р. 209 арк.

145. Спр. 1227. Отчеты, информации райкомов партии, областного отдела народного образования о работе школ, проведении январских совещаний учителей, состоянии общеобразовательной учебы коммунистов, ликвидации неграмотности и малограмотности среди взрослого населения. 15 січня 1950 р. – 29 грудня 1950 р. 94 арк.

146. Спр. 1264. Справки отдела о недостатках учебы в сети политпросвещения в Тисменецком районе, об ошибках в гезете «Прикарпатська правда» и несвоевременном ее выходе в свет. 30 жовтня 1950 р. – 2 січня 1951 р. 8 арк.

147. Спр. 1372. Переписка с Черновицким обкомом, горкомами, райкомами партии, культпросветучреждениями, редакцией областной газеты «Прикарпатська правда» о кадрах, идеологической, культурно-массовой работе среди населения, об улучшении качества выпуска районных газет, работе высшей общеобразовательной школы, дошкольных учреждений и работе среди женщин. 5 січня 1951 р. – 25 грудня 1951 р. 102 арк.

148. Спр. 1378. Переписка с Ярославским обкомом, райкомами партии, политотделами МТС, редакцией областной газеты «Прикарпатська правда», областными организациями о механизации сельского хозяйства, работе политотделов МТС, переселении семей колхозников и крестьян единоличников в колхозы и совхозы южных

областей УССР, ответы на письма и другие вопросы. 2 лютого 1951 р. – 28 грудня 1951 р. 168 арк.

149. Спр. 1508. Информации горкомов, райкомов партии, областных организаций о выполнении постановлений бюро обкома партии о всеобщем обязательном обучении детей школьного возраста. О недостатках в преподавании истории и Конституции СССР в школах, ликвидации неграмотности среди взрослого населения, улучшении работы лечебно-профилактических учреждений по охране материнства и детства. Протоколы №№ 47 от 22 октября 1951 г., 66 от 20 февраля, 24 от 2 июля, 96 от 14 августа 1952 г. 22 жовтня 1951 р. – 17 грудня 1952 р. 74 арк.

150. Спр. 1511. Справки сельскохозяйственного отдела, информации райкомов партии, областных организаций о выполнении постановлений бюро обкома партии о мерах по ликвидации нарушений устава сельскохозяйственной артели в колхозах, колхозах Галицкого района. 7 січня 1952 р. – 27 жовтня 1952 р. 154 арк.

151. Спр. 1525. Отчеты, справки, докладная записка, информации в ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У о проведении отчетно-выборных районных партийных собраний и конференций, отчетов и выборов в первичных партийных организациях, недостатках в идейно-политической работе среди молодежи и комсомольцев, работе сети политпросвещения, лекторских кадрах, работе прессы, радиовещания, ликвидации неграмотности и малограмотности среди взрослого населения, отчет о работе особого сектора обкома партии за 1952 год и другие вопросы. 12 січня 1952 р. – 13 січня 1953 р. 170 арк.

152. Спр. 1537. Отчет, информации в ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У о лесозаготовках, ремонте жилого фонда, улучшении бытового обслуживания населения, итогах коллективизации и организационно-хозяйственном состоянии колхозов, принятых мерах по ликвидации нарушений устава сельскохозяйственной артели, повышении квалификации председателей колхозов и других вопросах. 25 січня 1952 р. – 30 січня 1953 р. 83 арк.

153. Спр. 1664. Отчеты, справки, информации Коломыйского горкома, райкомов партии о выполнении постановлений бюро, секретариата обкома партии отдельными райкомами партии о подборе, расстановке и воспитании кадров, массово-политической работе, преподавании русского и украинского языка и литературы в школах, работе вечерних школ рабочей и сельской молодежи. Соблюдении и выполнении устава сельскохозяйственной артели в отдельных колхозах, состоянии зимовки скота и другим вопросам. 31 березня 1952 р. – 4 лютого 1954 р. 136 арк.

**Ф. Р. 1. Фінансовий відділ Виконавчого Комітету
Станіславської обласної Ради депутатів трудящих. Відділ
держприбутків.**

Оп. 1.

154. Спр. 276. Розрахунки на утримання сільських рад області на 1940 р.. 1940. 3 арк.

155. Спр. 539. Наказ НКФ УРСР про роботу управління держприбутків УРСР на 3 квартал 1940 р. та про заходи з виконання планів держприбутків в 4 кварталі та переписка з ним з питання держприбутків. 7 жовтня 1940 р. – 19 жовтня 1940 р. 56 арк.

156. Спр. 546. Рішення обласного фінансового відділу про встановлення твердих норм прибутку кустарів та ремісників. 17 червня 1940 р. – 17 грудня 1940 р. 2 арк.

157. Спр. 562. Доповідні записки завідуючого облфінвідділом про результати перевірки правильності визначення куркульських господарств і обкладання їх податком по районах області. 8 червня 1940 р. – 12 грудня 1940 р. 49 арк.

158. Спр. 766. Постанови Станіславського обласного виконавчого комітету про порядок проведення місцевих податків і зборів в 1940 р. у Станіславській області та інших питаннях. 14 лютого 1940 р. – 3 січня 1941 р. 78 арк.

159. Спр. 787. Постанови облвиконкому про порядок проведення місцевих податків і зборів в 1941 р. по області. 28 вересня 1940 р. – 1 жовтня 1940 р. 65 арк.

160. Спр. 818. Відомості райфінвідділів про обкладання податком лікарів, адвокатів, учителів, які займаються приватною практикою. 21 серпня 1940 р. – 18 листопада 1940 р. 42 арк.

161. Спр. 833. Довідник державних закупівельних цін на продукцію сільського господарства на 1940 р. 1940. – 1940. 16 арк.

162. Спр. 837. Акти перевірки правильності збору мита та разових зборів на ринках області. 10 червня 1940 р. – 3 березня 1941 р. 53 арк.

163. Спр. 843. Наказ № 33 НКФ Про відпускні ціни на продукцію лісозаготівлі та деревообробної промисловості. 1940 р. 98 арк.

Оп. 4.

164. Спр. 1. Вказівки Народного комісаріату Фінансів з обкладання податком з обороту зернопродуктів за 1939-1944 рр. 2 червня 1944 р. – 29 грудня 1944 р. 48 арк.

Оп. 6.

165. Спр. 33. Відомості про фінансових працівників, загиблих від рук українських націоналістів. 28 січня 1948. – 25 грудня 1948 р. 23 арк.

166. Спр. 94. Відомості про фінансових працівників, загиблих від рук українських націоналістів. 7 серпня 1952. – 25 жовтня 1952 р. 4 арк.

Оп. 7.

167. Спр. 14. Відомості про фінансових працівників, загиблих від рук українських націоналістів. 15 березня 1945. – 15 грудня 1945 р. 52 арк.

168. Спр. 27. Відомості про фінансових працівників, загиблих від рук українських націоналістів. 7 січня 1946. – 14 грудня 1946 р. 35 арк.

169. Спр. 33. Відомості про фінансових працівників, загиблих від рук українських націоналістів. 28 січня 1948. – 25 грудня 1948 р. 23 арк.

170. Спр. 35. Відомості про обкладання куркульських господарств та отримання податкових платежів. 20 січня 1948 р. – 31 грудня 1948 р. 23 арк.

171. Спр. 94. Відомості про фінансових працівників, загиблих від рук українських націоналістів. 7 серпня 1952. – 25 жовтня 1952 р. 4 арк.

Оп. 12.

172. Спр. 2. Довідка про роботу з кадрами за період з 1946 до 1951 р. 1951 р. 8 арк.

Ф. Р 3. Станіславський обласний відділ народної освіти виконавчого комітету обласної ради депутатів трудящих.

Оп. 1.

173. Спр. 5. Відомості про наявність середніх шкіл, шкіл по ліквідації неграмотності, дитячих садків по Станіславській області на січень 1940 р. 1940 р. – 1940 р. 17 арк.

174. Спр. 6. Відомості міського, районного відділів народної освіти про освіту учнів-допризовників за 1940 р. відомості про директорів та вчителів шкіл, що працюють з ліквідації неграмотності. 2 січня 1940 р. – 23 січня 1940 р. 3 арк.

Оп. 2.

175. Спр. 1. Відомості про кількість дитячих садків області станом на 1 червня 1941 р., плани розгортання мережі дитячих садків і дитмайданчиків на 1945, 1946 рр. 8 березня 1945 р. – 30 листопада 1945 р. 12 арк.

176. Спр. 2. Накази наркомату освіти УРСР про роботу з кадрами. 5 липня 1944 р. – 26 грудня 1944 р. 11 арк.

177. Спр. 123. Звіт про роботу шкіл сільської молоді та шкіл освіти дорослих Станіславської області за 1948/1949 навчальний рік. 15 квітня 1949 р. – 17 квітня 1949 р. 20 арк.

178. Спр. 252. Річний звіт про роботу дитячих садків Станіславської області на 1951/1952 н. р. Без дати. 60 арк.

Ф. Р 6. Станіславський обласний земельний відділ виконавчого комітету обласної ради депутатів трудящих.

Оп. 2.

179. Спр. 10. Постанови та розпорядження райвиконкомів про накладення карантинів для боротьби з інфекційними хворобами тварин та птиці за 1945 р. 6 лютого 1945 р. – 11 грудня 1945 р. 55 арк.

Ф. Р 7. Станіславський обласний відділ охорони здоров'я виконавчого комітету обласної ради депутатів трудящих.

Оп. 1.

180. Спр. 4. Статистичні відомості про кількість поліклінік, міських і сільських лікарень, амбулаторій і фельдшерських пунктів в Долинському повіті станом на жовтень-листопад 1939 р. Без дати. 5 арк.

Ф. Р 8. Станіславський обласний відділ торгівлі виконавчого комітету обласної ради депутатів трудящих.

Оп. 1.

181. Спр. 1. Накази народного комісара торгівлі СРСР та УРСР. 18 грудня 1939 р. – 24 листопада 1940 р. 110 арк.

182. Спр. 7. Відомості про кількість населення по повітах, містах і селах (1939-1940 р.) Без дати. 1 арк.

183. Спр. 13. Розпорядження облторгвідділу про організацію громадського харчування в школах області в 1940/1941 н.р., та інформуванні райторгвідділів про хід виконання розпорядження. 6 липня 1940 р. – 4 квітня 1941 р. 112 арк.

184. Спр. 14. Накази по облторгу про встановлення роздрібних цін на продукти харчування. 22 лютого 1940 р. – 22 жовтня 1940 р. 40 арк.

185. Спр. 39. Прейскуранти роздрібних та відпускних цін на шерстяні тканини і штучні галантерейні вироби, шкіряне і гумове взуття, фанеру, фото та курильний папір та ін. на 1940 р. 1940 р. – 1940 р. 65 арк.

Оп. 2.

186. Спр. 18. Прейскурант гуртових, роздрібних та відпускних цін затверджених обласним торговим відділом виконавчого комітету Станіславської обласної ради депутатів трудящих. 3 січня 1945 р. – 23 листопада 1945 р. 144 арк

187. Спр. 109. Постанови облуправління про організацію базарів, ярмарків та упорядкування роботи колгоспних ринків. 18 березня 1948 р. – 13 грудня 1948 р. 14 арк.

188. Спр. 110. Постанова Облвиконкому про встановлення ставок разового збору та плати за послуги на колгоспних ринках Станіславської області за 1948 р. 24 січня 1948 р. – 1948 р. 2 арк.

**Ф. Р. 295. Виконком Станіславської обласної Ради депутатів
трудящих.**

Оп. 1.

189. Спр. 6. Оперативні зведення Станіславського обласного управління НКВС. 2 січня 1941. – 20 червня 1941 р. 161 арк.

Оп. 3.

190. Спр. 11. Переписка з РНК та ЦК КП(б)У. Доповідні записки та інформації облвиконкому та обкому КП(б)У про збір урожаю с/г культур у прифронтовій смузі. Про протиепідемічну роботу, про збір урожаю та ін.. 17 червня 1944. – 30 грудня 1945 р. 27 арк.

191. Спр. 13. Переписка з воєнними організаціями та райвиконкомами з ремонту доріг, мостів, господарському забезпечення військових частин, про проведення сільськогосподарських робіт в забороненій смузі та ін. 7 травня 1944. – 18 січня 1945 р. 215 арк.

192. Спр. 43. Доповідні записки про результати технічного огляду автотранспорту, спецповідомлення про боротьбу із злочинністю, відомості про наявність автотранспорту в області. 25 січня 1946. – 29 листопада 1946 р. 130 арк.

193. Спр. 54. Матеріали з відводу земельних наділів для потреб Прикарпатського військового округу. 26 березня 1947. – 15 квітня 1947 р. 44 арк.

194. Спр. 58. Доповідні записки і спецповідомлення обласного управління МВС з питань боротьби із злочинністю. 5 січня 1947. – 15 грудня 1947 р. 167 арк.

**Ф. Р.1576. Спогади колишніх більшовиків, колишніх членів
КПЗУ та інших громадян з історії місцевого краю.**

Оп. 1.

195. Спр. 1. Спогади Андрушка Василя Миколайовича. 1885 р. н. с. Верхній Вербіж Станіславської області. 1965 р. 1 арк.

196. Спр. 4. Спогади Андрійчук Павлина Василівна. с. Заболотів Станіславської області. 1965 р. 1 арк.

197. Спр. 7. Спогади Бєжух Мтколи Юрійовича. 1889 р. н. с. Кропивище Коломийського району Станіславської області. 1965. 1 Арк.

198. Спр. 18. Спогади Бородайкевич Григорій Тихонович. 1913 р. н. с. Олеша Станіславської області. 1965 р. 1 арк.

199. Спр. 32. Спогади Впеньк Кароліна Якубівна. 1918 р. н. с. Конюшки Станіславської області. 1965 р. 1 арк.

200. Спр. 34. Спогади Волочий Михайло Юрійович. с. Дзвиняч Станіславської області. 1965 р. 1 арк.

201. Спр. 37. Спогади Васьков Павло Дмитрович. с. Пуків Рогатинського району Станіславської області. 1965 р. 1 арк.
202. Спр. 42. Спогади Гуцуляк микола Дмитрович. 1900 р. н. с. Голосків Коломийського району Станіславської області. 1965 р. 4 арк.
203. Спр. 46. Спогади Гнатюк Василь Григорович. с. П'ядик Коломийського району Станіславської області. 1965 р. 1 арк.
204. Спр. 49. Спогади Герега Іван Дмитрович. 1908 р. н. с. Конюшки Станіславської області. 1965 р. 4 арк.
205. Спр. 51. Спогади Гелеша Богдан Дмитрович. 1924 р. н. с. Черче Рогатинського району Станіславської області. 1965 р. 1 арк.
206. Спр. 52. Спогади Гойда Ольга Іванівна. с. Підмихайло Калушського району Станіславської області. 1965 р. 1 арк.
207. Спр. 53. Спогади Готич Юрій Іванович. с. Криворівня Станіславської області. 1965 р. 1 арк.
208. Спр. 59. Спогади Грицьків Андрій Дмитрович. с. Ценяви Рожнятівського району Станіславської області. 1965 р. 9 арк.
209. Спр. 68. Спогади Довгалюк Іван Олексійович. 1882 р. н. с. Воскресенці Станіславської області. 1965 р. 1 арк.
210. Спр. 78. Спогади Дерев'янка Миколи Івановича. с. Солотвин Станіславської області. 1965 р. 4 арк.
211. Спр. 78. Спогади Жупник Дмитро Олексійович. 1902 р. н. с. Новомарківці Коломийського району Станіславської області. 1965 р. 5 арк.
212. Спр. 101. Спогади Калиняк Ольга Григорівна. 1925 р.н. с. Пилипів Коломийського району Станіславської області. 1965 р. 1 арк.
213. Спр. 105. Спогади Кернер Федір Миколайович. 1888 р.н. с. Нижній Вербіж Станіславської області. 1965 р. 1 арк.
214. Спр. 110. Спогади Костів Онуфрей Семенович. 1919 р.н. с. Ключів Малий Коломийського району Станіславської області. 1965 р. 4 арк.
215. Спр. 113. Спогади Кухтар Іван Михайлович. 1898 р.н. с. Саджавка Коломийського району Станіславської області. 1965 р. 7 арк.
216. Спр. 130. Спогади Кковальчук Сельвестр Андрійович. 1914 р.н. с. Остриня Станіславської області. 1965 р. 1 арк.
217. Спр. 136. Спогади Кондур Захар Анастасович с. Ценява Станіславської області. 1965 р. 7 арк.
218. Спр. 144. Спогади Конищук Миколая Остаповича 1892 р.н. 1962 р. 35 арк.
219. Спр. 161. Спогади Марусяк Михайло Іванович. с. Ліски Коломийського району Станіславської області. 1965 р. 1 арк.

220. Спр. 163. Спогади Микитюк Анна Юрівна. 1925 р.н. с. Пилипів Коломийського району Станіславської області. 1965 р. 1 арк.
221. Спр. 169. Спогади Мицканюк Петро Іванович. с. Яворів Косівського району Станіславської області. 1965 р. 1 арк.
222. Спр. 174. Спогади Маруна Катерина Григорівна. с. Конюшки Станіславської області. 1965 р. 1 арк.
223. Спр. 180. Спогади Максимів Іван Степанович. 1912 р.н. с. Дзвиняч Богородчанського району Станіславської області. 1965 р. 1 арк.
224. Спр. 188. Спогади Марків Матвія Івановича 1901 р.н. с. Ценяви Рожнятівського району станіславської області. 1962 р. 1 арк.
225. Спр. 192. Спогади Мельник Йосип Дмитрович 1910 р.н. с. Отиня Коломийського району Станіславської області 1962 р. 3 арк.
226. Спр. 214. Спогади Петращук Василя Олексійовича с. Стнців Отинянського району Станіславської області. 1888 р.н. 1965 р. 1 арк.
227. Спр. 217. Спогади Плитка Степан Андрійович с. Криворівня Косівського району Станіславської області. 1888 р.н.. 1965 р. 1 арк.
228. Спр. 228. Спогади Сенюк Анна Михайлівна с. Загайпіль Коломийського району Станіславської області. 1881 р.н.. 1965. 1 арк.
229. Спр. 230. Спогади Савчук Федір Андрійович с. Черемків Коломийського району Станіславської області. 1881 р.н... Поч. --, Зак. 1965, 4 арк.
230. Спр. 242. Спогади Садовий Семен Дмитрович с. Олешів Тлумацького району Станіславської області. 1965 р. 2 арк.
231. Спр. 262. Спогади Татарчук Василь Миколайович с. Остриня Тлумацького району Станіславської області. 1931 р.н. 1965 р. 1 арк.
232. Спр. 286. Спогади Чимерис Михайло Васильович с. Солотвин Станіславської області. 1962 р. 4. Арк.
233. Спр. 293. Спогади Шпук іван Григорович с. Олешів Тлумацького району Станіславської області. 1888 р.н... Поч. --, Зак. 1965, 1 арк.
234. Спр. 302. Спогади Юзьків В.І. м. Болахів Станіславської області. 1965 р. 1 арк.
235. Спр. 308. Довідки організацій, установ сільських Рад, громадських організацій з історії місцевого краю. 1962 р. 57 арк.
236. Спр. 309. Довідки організацій, установ сільських Рад, громадських організацій з історії місцевого краю. 1962 р. 193 арк.

Державний архів Львівської області (ДАЛО).

Ф. 10. Нестерівський районний комітет Комуністичної партії.

Оп. 10-1.

237. Спр. 1. Директивні вказівки обкому КП(б)У з питань сільського господарства, про підготовку кадрів, відомості про виконання випуску продукції промкомбінату. 1 вересня 1944 р. – 1 грудня 1944 р. 34 арк.

238. Спр. 6. Інформації уповноважених райкому КП(б)У про проведення загальних зборів селян району. 6 серпня 1944 р. – 9 грудня 1944 р. 36 арк.

Ф. 24. Львівське окружне староство губернаторства дистрикту «Галичина», м. Львів.

Оп. 1.

239. Спр. 105. Про виділення допомоги особам, що потерпіли від польської пацифікації. 4 жовтня 1943 р. – 27 грудня 1943 р. 20 арк.

240. Спр. 124. Справа по поверненню господарств німецьким переселенцям з 1939 р., які повернулися на попереднє місце проживання. 7 жовтня 1941 р. – 8 січня 1943 р. 56 арк.

Ф. 221. Виконавчий комітет Львівської обласної ради депутатів трудящих.

Оп. 1.

241. Спр. 4. Постанови виконкому Львівської обласної ради депутатів трудящих. 15 жовтня 1939 р. – 25 листопада 1939 р. 39 арк.

242. Спр. 5. Постанови виконкому Львівської обласної ради депутатів трудящих. Листопад 1939 р. -- грудень 1939 р. 64 арк.

243. Спр. 17. Інформація про стан Дрогобицького повіту. 4 жовтня 1939 р. 3 арк.

244. Спр. 29. Статистично-економічна характеристика Радехівського і Перемишлянського районів за 1939 р. 1939 р. 56 арк.

245. Спр. 33. Листування облвиконкому з сільськими комітетами сіл Піколовичі, Черниця, Дмитрів і ін. по питаннях розподілу рухомого і нерухомого майна. Жовтень 1939 р. – січень 1940 р. 298 арк.

246. Спр. 34. Листування з установами, підприємствами по господарських, адміністративних та ін. питаннях. Жовтень 1939 р. – листопад 1939 р. 558 арк.

247. Спр. 79. Накази виконавчого комітету. Списки, довідки, схеми по виборах у ВР СРСР і УРСР. 1 січня 1940 р. – 8 березня 1940 р. 370 арк.

248. Спр. 95. Справа про діяльність Кам'яно-Струмилівського райвиконкому № 5/1366 від 12.04.1940 р. 1940 р. – 1941 р. 125 арк.

249. Спр. 166. Статистичні відомості про виконання плану надходжень податкових платежів від колгоспів і населення. 21 липня 1940 р. – 21 листопада 1940 р. 5 арк.

250. Спр. 173. Матеріали по розвитку господарства Львівської області. 6 травня 1940 р. – 28 листопада 1940 р. 363 арк.

251. Спр. 179. Вказівки та інструкції про порядок переселення господарств Львівської області в Акерманську область. 2 липня 1940 р. – 18 листопада 1940 р. 65 арк.

252. Спр. 180. Заяви селян Янівського району, які виявили бажання переселитися на місце проживання в колгоспи південних областей УРСР. 1940 р. 32 арк.

253. Спр. 182. Списки селян Велико-Мостівського і Синявського районів, які пересаєлились в Акерманську область. 1940 р. 20 арк.

254. Спр. 183. Списки селян с. Салаш Угнівського району, які виявили бажання переселитися в Акерманську область. 1940 р. 17 арк.

255. Спр. 186. Матеріали про телефонізацію районів Львівської області. Лютий 1940 р. – грудень 1940 р. 10 арк.

256. Спр. 187. Матеріали по охороні здоров'я. 1940 р. 16 арк.

257. Спр. 188. Матеріали по шкільному будівництву. 1940 р. 87 арк.

258. Спр. 198. Матеріали про боротьбу з розливами рік Б'ялки і Полтви. 12 березня 1940 р. – Квітень 1940 р. 76 арк.

259. Спр. 225. Листування з РНК УРСР голів Районних виконкомів по питаннях народного господарства і освіти. Травень 1940 р. 445 арк.

260. Спр. 226. Листування з народним комісаром зв'язку і внутрішніх справ з районними виконкомами по питаннях народного господарства і організаційними питаннями. Червень 1940 р. – липень 1940 р. 261 арк.

261. Спр. 228. Листування з райвиконкомами по організаційних питаннях. Серпень 1940 р. – Жовтень 1940 р. 416 арк.

262. Спр. 264. Списки депутатів Львівської обласної ради депутатів за 1940 р. 1940 р. 305 арк.

263. Спр. 305. Матеріали торгівлі по Львівській області, будівництву пекарень та заготівлі сільськогосподарських продуктів. Січень 1941 р. – Травень 1941 р. 132 арк.

264. Спр. 363. Інформація про стан господарського, культурного і політичного життя трудящих Золочівського повіту за 1939 р станом на 15.11.1939 р. 1939 р. 3 арк.

265. Спр. 368. Лист учасників першої обласної конференції колгоспників Львівської області Хрущову М.С. 1940 р. 3 арк.

Ф. 1986. Волосна управа Журавно.

Оп. 1.

266. Спр. 16. Книга обліку військового податку сплаченого жителями с. Лютинка. 1943 р. – 1944 р. 8 арк.

267. Спр. 17. Книга обліку військового податку сплаченого жителями с. Мазурівка. 1943 р. – 1944 р. 8 арк.

268. Спр. 18. Книга обліку дорожнього податку сплаченого жителями с. Антонівка. 1943 р. – 1944 р. 15 арк.

269. Спр. 19. Книга обліку дорожнього податку сплаченого жителями с. Голещів. 1943 р. – 1944 р. 47 арк.

270. Спр. 20. Книга обліку військового податку сплаченого жителями с. Коростини. 1943 р. – 1944 р. 29 арк.

271. Спр. 21. Книга обліку дорожнього податку сплаченого жителями с. Мазурівка. 1943 р. – 1944 р. 15 арк.

272. Спр. 22. Книга обліку дорожнього податку сплаченого жителями с. Мельнич. 1943 р. – 1944 р. 18 арк.

273. Спр. 23. Книга обліку дорожнього податку сплаченого жителями с. Млиниська. 1943 р. – 1944 р. 25 арк.

274. Спр. 24. Книга обліку дорожнього податку сплаченого жителями с. Протеси. 1943 р. – 1944 р. 21 арк.

275. Спр. 25. Книга обліку дорожнього податку сплаченого жителями с. Яйківці. 1943 р. – 1944 р. 26 арк.

Ф. 5001. Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії.

Оп. 1.

276. Спр. 61. Протокол наради секретарів райкомів партії, голів райвиконкомів і директорів МТС Дрогобицької області про хід виконання сільськогосподарських зобов'язань і підготовку до виборів і місцеві ради депутатів трудящих. 27 вересня 1940 р. 26 арк.

277. Спр. 68. Стенограма загальних зборів колгоспників і селян одноосібників с. Бобринці та ін. сіл Ново-Стрілецького району. 26 грудня 1940 р. 33 арк.

278. Спр. 69. Стенограма наради працівників міліції, прокуратури і суду про дотримання революційної законності в Дрогобицькій області. 8 серпня 1940 р. 38 арк.

279. Спр. 78. Стенограма наради керівників обласних організацій і трестів про підготовку до святкування річниці приєднання Західних Областей в єдиній Українській соціалістичній державі. 20 серпня 1940 р. 28 арк.

280. Спр. 97. Відомості по результатах виборів в Дрогобицьку обласну раду депутатів трудящих. 1940 р. 70 арк.

281. Спр. 125. Матеріали до протоколів засідання бюро обкому КП(б)У. 4 січня 1941 р. – 3 лютого 1941р. 223 арк.

282. Спр. 126. Протоколи засідань бюро обкому КП(б)У №38-45. 13 грудня 1941 р. – 24 березня 1941р. 208 арк.

283. 127. Протоколи засідань бюро обкому КП(б)У № 38-40. 4 січня 1941 р. – 3 лютого 1941р. 196 арк.

284. Спр. 129. Протоколи засідань бюро обкому КП(б)У № 46-55. 3 квітня 1941 р. – 13 травня 1941р. 153 арк.

285. Спр. 142. Договори про соціалістичне змагання між Дрогобицькою, Львівською і Станіславською областями по сільському господарству. 21 січня 1941 р. – 15 червня 1941 р. 62 арк.

286. Спр. 255. Довідки, інформації РК про економічний стан сільського господарства Дрогобицької області, про повернення землі селянам, відновлення колгоспів, вказівки ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У питань розвитку сільського господарства та ін. 1 січня 1945 р. – 30 серпня 1945 р. 311 арк.

Оп. 2.

287. Спр. 15. Стенограма обласної наради активу про виконання постанови ЦК ВКП(б) і заходів ЦК КП(б)У “Про недоліки в політмасовій роботі серед населення Західних областей УРСР”. 2 жовтня 1944 р. 108 арк.

288. Спр. 35. Відомості про реалізацію третьої військової позики і четвертої грошово-речової лотереї в Дрогобицькій області. Поч. 1.10.1944. Зак. 28.12.1944 р. 26 арк.

289. Спр. 84. Звіт та інформації від шкіл в обком Дрогобицької області “Про стан народної освіти в області”. 10 листопада 1944 р. 31 грудня 1944 р. 6 арк.

290. Спр. 125. Питання мобілізації та військової підготовки. Переписка з ЦК КП(б)У, міськвиконкомом і райкомом про підсумки мобілізації військовозобов’язаних з 1926-1928 р.н., наряди по райкомах Дрогобицької області, про організацію винищувальних батальйонів та ін. 21 серпня 1944 р. – 29 грудня 1944 р. 121 арк.

291. Спр. 154. Телеграми РК КП(б)У, ОК КП(б)У в ЦК КП(б)У та ін. про організацію проведення свят, виконання сільськогосподарських планів, запити та накази про направлення в область працівників, які працювали до війни. 13 квітня 1944 р. – 30 вересня 1944 р. 312 арк.

Оп. 6.

292. Спр. 191. Переписка з ЦК КП(б)У, звіти, довідки, інформації про результати роботи загальноосвітніх шкіл області, ліквідації неграмотності, малограмотності, дитячої безпритульності. 3 січня 1945 р. – 5 жовтня 1945 р. 6 арк.

Оп. 7.

293. Спр. 21. Стенограма зборів обласного партійного активу про результати виборів до ВР СРСР. 16 листопада 1946 р. 61 арк.

Ф. 5030. Бюро Ходорівського РК КП(б)У Дрогобицької області.

Оп. 1.

294. Спр. 188. Відомості про заготівлю овочів по Ходорівському району. 4 січня 1945 р. – 31 грудня 1945 р. 41 арк.

295. Спр. 189. Відомості про поступлення податків по Ходорівському району. 3 січня 1945 р. – 12 грудня 1945 р. 100 арк.

296. Спр. 190. Довідка про заготівлю сіна по Ходорівському району. 21 липня 1945 р. – 30 липня 1945 р. 70 арк.

Ф. П-3. Львівський обласний комітет Комуністичної партії.

Оп. 1.

297. Спр. 3. Пам'ятка уповноваженим колишніх воєводств з питань організації партійної роботи по підготовці виборів у Українські Народні Збори і план заходів проведення виборів. 5 жовтня 1939 р. – 15 жовтня 1939 р. 5 арк.

298. Спр. 13. Доповідні, пояснювальні записки, відомості обласних радянських органів в обком КП(б)У про стан промисловості, сільського господарства, народної освіти, торгівлі, охорони здоров'я в області, відомості про висунення на керівні посади представників з місцевого населення. 2 січня 1940 р. – 10 травня 1940 р. 140 арк.

299. Спр. 60. Інформації працівників обкому, міськкомів, райкомів партії про виконання постанов Бюро обкому КП(б)У від 23.04.1944 р. “Про затвердження оперативних груп обкому партії і облвиконкому” від 9.10.1944 р. “Про заходи з виконання постанови ЦК КП(б)У від 27.09.1944 р. “Про недоліки в політичній роботі серед населення Західних областей УРСР”, “Про хід виконання наказів І-го Українського фронту підприємствами промисловості області”, телефонізації сільрад, МТС і колгоспів. 9 травня 1944 р. – 20 червня 1944 р. 136 арк.

300. Спр. 67. Доповідні записки, справки, спецповідомлення органів держбезпеки в обком партії про боротьбу з бандами українських буржуазних націоналістів, тексти виступів колишніх членів ОУН перед односельчанами з розвінчуванням зрадницької діяльності. 15 січня 1944 р. – 27 грудня 1944 р. 213 арк.

301. Спр. 69. Доповідні записки, спецповідомлення органів держбезпеки, військового комісара в обком КП(б)У про політичні настрої населення, хід відновлювальних робіт на залізничній дорозі, мобілізації військовозобов'язаних в Червону Армію та ін. 2 січня 1944 р. – 30 грудня 1944 р. 121 арк.

302. Спр. 70. Антирадянські листівки та інструкції українських буржуазних націоналістів та військових формувань УПА, вилучені органами держбезпеки під час операцій. 20 червня 1944 р. – 6 жовтня 1944 р. 95 арк.

303. Спр. 71. Доповідні записки, справки органів держбезпеки в обком КП(б)У про діяльність греко-католицької церкви та духовенства в період німецько-фашистської окупації. 30 серпня 1944 р. – 9 листопада 1944 р. 118 арк.

304. Спр. 75. Інформації, довідки обкому партії в ЦК КП(б)У про виконання постанов ЦК ВКП(б) від 27.09.1944 р. Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей України. 5 жовтня 1944 р. – 14 грудня 1944 р. 72 арк.

305. Спр. 78. Інформації, довідки обкому партії в ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У про проведені наради селян, працівників науки, культури, мистецтва, роботі військового відділу, реалізації 3-ї державної військової позики, пропагандистської та масово-політичної роботи, лекційної пропаганди, роботи науково-дослідних установ, підпільно-партизанського руху на території області в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. 15 лютого 1944 р. – 23 грудня 1944 р. 162 арк.

306. Спр. 116. Доповідні записки довідки працівників відділу про стан і роботу вищих навчальних закладів, шкіл, дошкільних закладів та дитячих будинків. 20 вересня 1944 р. – 26 грудня 1944 р. 46 арк.

307. Спр. 120. Довідки працівників відділу про відновлення сільського господарства області, відомості управлінь, уповноваженого по Львівській обл. про виконання державних поставок зернових, відновлення колгоспів та ін. 3 березня 1944 р. – 26.12.1944 р. 104 арк.

308. Спр. 192. Стенограма наради секретарів райкомів, голів райвиконкомів, начальників райвідділів НКВС і НКДБ про боротьбу з бандами українських буржуазних націоналістів. 25 січня 1945 р. 216 арк.

309. Спр. 194. Стенограма наради секретарів райкомів, голів райвиконкомів, начальників райвідділів НКВС і НКДБ про боротьбу з бандами українських буржуазних націоналістів. 20 лютого 1945 р. 106 арк.

310. Спр. 200. Стенограма нарад секретарів РК, начальників райвідділів НКВС, НКДБ, уповноважених наркомзагів, начальників дорожніх відділів, райвиконкомів, заготовку і здачу державі сільськогосподарських продуктів, ході осінньої посівної, ремонту доріг, боротьбі з бандами українських буржуазних націоналістів. 18 вересня 1945 р. – 19 вересня 1945 р. 151 арк.

311. Спр. 205. Стенограма наради голів сільрад, депутатів трудящих області про підсумки сільськогосподарського року та участі

сільськогосподарських робітників в підготовці до виборів до ВР СРСР. Т.1. 27 листопада 1945 р. – 29 листопада 1945 р. – на 223 арк.

312. Спр. 206. Стенограма наради голів сільрад, депутатів трудящих області про підсумки сільськогосподарського року та участі сільськогосподарських робітників в підготовці до виборів до ВР СРСР. Т.2. Поч. 27 листопада 1945 р. – 29 листопада 1945 р. 219 арк.

313. Спр. 209. Інформації обкому партії в цк КП(б)У про виконання постанов ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У про стан справ перевірки виконання рішень парторганів, підбір та висунення кадрів з місцевого населення, створення комсомольських організацій на селі, боротьбі з фактами порушень революційної законності в Західних областях УРСР, про забезпечення роботи МТС, влаштування демобілізованих з діючої армії та надання допомоги сім'ям загиблих воїнів, початок навчального року в загальноосвітніх школах та ін. 15 березня 1945 р. – 20 грудня 1945 р. 212 арк.

314. Спр. 213. Інформації, довідки, доповідні записки обкому партії в ЦК КП(б)У про боротьбу з бандами українських буржуазних націоналістів, копії інструкцій, звернень та ін.. контрреволюційні матеріали, вилучені в учасників ОУН, протокол допиту "Ореста", прохання обкому про нагородження співробітників МГБ за активну участь в боротьбі з бандами ОУН, відновлення народного господарства. 5 січня 1945 р. – 26 грудня 1945 р. 238 арк.

315. Спр. 218. Довідки, інформації обкому партії, райкомів партії, уповноважених ЦК КП(б)У по Львівській області, в обком партії про масово-політичну роботу, виконання державних хлібопоставок, підбір і розстановку кадрів, дотримання соцзаконності в проведенні політики партії в селах, роботі обласної прокуратури. 18 січня 1945 р. – 25 грудня 1945 р. 286 арк.

316. Спр. 221. Інформації, доповідні записки бригад обкому, райкомів партії, спецповідомлення райвідділів НКВС в обком про підбір і розстановку кадрів, роботу військових відділів, здачу державі хліба, огляд газет, телефонізацію сільських рад, фактах порушення соціалістичної законності, боротьбі з бандами українських буржуазних націоналістів та ін. 2 червня 1945 р. – 29 вересня 1945 р. 207 арк.

317. Спр. 224. Справки, звіти Глинянського, Городоцького, Жовківського, Заболотівського, Золочівського Івано-Франківського, Кам'яно-Буського райкомів партії в обком партії про боротьбу з бандами українських буржуазних націоналістів. 28 січня 1945 р. – 20 жовтня 1945 р. 235 арк.

318. Спр. 247. Постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У про відновлення промисловості, транспорту та лісового господарства м. Львова, розвиток сільської електрифікації. 6 грудня 1945 р. – 12 грудня 1945 р. 236 арк.

319. Спр. 253. Інформації, звіти, доповідні записки, довідки обкому партії в ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У про відновлення і роботу вищих, середніх, спеціальних навчальних закладів, науково-дослідних закладів, загальноосвітніх шкіл, ліквідації безграмотності і малограмотності серед населення. 21 березня 1945 р. – 1 жовтня 1945 р. 253 арк.

320. Спр. 256. Інформації, довідки, доповідні записки обкому партії в ЦК КП(б)У про стан сільського господарства та організацію колгоспів, виконання планів хлібозаготівель, трудову активність селян-учасників обласної наради, яка відбулась в листопаді 1944 р. та ін. 10 січня 1945 р. – 22 жовтня 1945 р. 64 арк.

321. Спр. 286. Переписка обкому партії з РНК УРСР по ліквідації неграмотності серед населення, спорудження пам'ятника В.І. Леніну в м. Львові, рекомендації та будівництво промислових об'єктів, планах відгрузки та вивозу лісу, заготовку і здачу хліба, евакуації польського населення в Польщу та ін. 5 січня 1945 р. – 29 грудня 1945 р. 253 арк.

322. Спр. 405. Стенограма (оригінал) наради секретарів райкомів партії, начальників райвідділів МВС та МДБ, представників військових частин, хід ліквідації банд українських буржуазних націоналістів. 12 січня 1946 р. 88 арк.

323. Спр. 406. Стенограма (оригінал) наради секретарів райкомів партії, начальників райвідділів МВС та МДБ, представників військових частин про результати виборів до Верховної Ради СРСР та ході ліквідації банд українських буржуазних націоналістів. 18 лютого 1946 р. 113 арк.

324. Спр. 422. Інформація обкому партії в ЦК КП(б)У про виконання постанов ЦК про боротьбу з бандами українських буржуазних націоналістів, про порушення принципів добровільності при створенні винищувальних батальйонів. 3 травня 1946 р. – 7 грудня 1944 р. 111 арк.

325. Спр. 426. Інформація обкому партії в ЦК КП(б)У про настрої та висловлювання населення у зв'язку з переходом греко-католицького духовенства в православ'я і віруючих з уніатської релігії в православну, про антирадянську діяльність керівництва римо-католицької церкви, про відгуки трудящих у зв'язку з вироком головним німецьким злочинцям, про роботу культурно-освітніх організацій. 15 березня 1946 р. – 31 жовтня 1946 р. 138 арк.

326. Спр. 468. Довідки, доповідні записки працівників обкому партії, секретаріату обкому про стан пропагандистської і масово-політичної роботи серед населення області, про підготовку до навчального року в загальноосвітніх школах, матеріально-побутове

забезпечення вчителів, стану ідейно-політичної підготовки партійних і радянських кадрів та ін. 9 січня 1946 р. – 31 грудня 1946 р. 193 арк.

327. Спр. 511. Довідки управління сільського господарства в обком КП(б)У про організаційно-господарський стан колгоспів області, список колгоспів станом на 16.09.1947 р. 13 вересня 1946 р. – 16 вересня 1946 р. 190 арк.

328. Спр. 524. Переписка обкому партії з ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У, РНК УРСР про виконання державних поставок зерна, молока, про організації колгоспів та надання їм посівної позики, про розселення та житлово-побутове облаштування переселенців котрі прибувають в область з Польщі, про прояви захворювань сільськогосподарських тварин сибірською язвою та ін. 3 квітня 1946 р. – 4 грудня 1946 р. 155 арк.

Оп. 2.

329. Спр. 93. Стенограма нарад секретарів райкомів КП(б)У, голів райвиконкомів з питань електрифікації колгоспів, будівництва доріг, виборів керівних органів споживчої кооперації. 21 травня 1948 р. 46 арк.

330. Спр. 280. Інформації, довідки, доповідні записки працівників відділу про підсумки роботи шкіл області, стану ідеологічної роботи серед вчителів, звіт і плани роботи відділу шкіл. 16 лютого 1947 р. – 21 лютого 1947 р. 120 арк.

331. Спр. 458. Інформація обкому партії в ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У про реагування інтелігенції та населення м. Львова і області на судовий процес над О.О. Барвінським, стану і заходах по посиленню соціалістичної законності, про хід боротьби з українсько-німецькими націоналістами, політичних настроях серед різних груп населення, поданнях до нагородження співробітників, начальницького складу УМВС по Львівській області. 31 січня 1948 р. – 25 вересня 1948 р. 137 арк.

332. Спр. 461. Переписка обкому КП(б)У та обласної військової прокуратури, управління КДБ, командування Прикарпатського військового округу про порушення соціалістичної законності та зловживання з боку керівних кадрів, незаконних діях військовослужбовців, про дезертирства молоді з шкіл ФЗО, боротьбу з розбазарюванням та крадіжками соціалістичної власності. 4 січня 1948 р. – 14 грудня 1948 р. 159 арк.

Оп. 3.

333. Спр. 113. Довідки райкомів партії, прокуратури, управління МВС в обком партії про боротьбу з бандитами УБН. 14 лютого 1949 р. – 31 грудня 1949 р. 89 арк.

334. Спр. 487. Листи, переписка промислових підприємств з Львівським обкомом про відновлення, забезпечення подальшого

розвитку промисловості, забезпечення їх необхідними будівельними матеріалами, збільшення ліміту природного газу, розподілення електроенергетичних потужностей, про можливості використання водних ресурсів Прикарпаття, зселення хуторів, фактах порушень соцзаконності в колгоспах області та ін. 12 січня 1950 р. – 4 грудня 1950 р. 74 арк.

335. Спр. 494. Інформації, обкому партії КП(б)У, про виконання постанови ЦК КП(б)У про недоліки і заходи покращення роботи з інтелігенцією, агітаторами, розвиток фізичної культури і спорту, створення добровільного спортивного товариства “Колгоспник”. 27 липня 1950 р. – 27 грудня 1950 р. 92 арк.

336. Спр. 498. Інформації, обкому партії КП(б)У в ЦК КП(б)У про роботу республіканської, місцевої та кооперативної промисловості, Львівської міської телефонної станції, партійно-масової та виробничої діяльності хлібозаводу, підготовку служб залізної дороги до роботи в зимових умовах, колективізації сільського господарства, ході виконання сільськогосподарських робіт. Рапорти про виконання взятих зобов’язань колгоспів, фактах порушення уставу сільськогоспустау та ін. 2 січня 1950 р. – 27 грудня 1950 р. 136 арк.

337. Спр. 510. Довідки, звіти, кон’юнктурний огляд облуправління у справах сільського господарства і колгоспного будівництва, секретаріату про хід будівництва житлових будинків колгоспників, господарських та культурно-побутових будівель колгоспів. 5 січня 1950 р. – 14 грудня 1950 р. 247 арк.

338. Спр. 553. Інформації, довідки, повідомлення, звіти райкомів партії, облвиконкому про політичне, організаційно-господарське укріплення колгоспів, колективізацію сільського господарства, виконання сільськогосподарських робіт, плану хлібопоставки державі, розвитку обласного тваринництва, переселення колгоспників і одноосібних господарств у східні області ін. 23 січня 1950 р. – 18 грудня 1950 р. 178 арк.

339. Спр. 659. Стенограма наради працівників загальноосвітніх шкіл Львівської області. 27 березня 1950 р. – 28 березня 1950 р. 100 арк.

340. Спр. 668. Звіт обласного відділу народної освіти про навчально-виховну роботу загальноосвітніх шкіл в 1949-1950 рр. 27 серпня 1950 р. – 28 серпня 1950 р. 215 арк.

Оп. 4.

341. Спр. 144. Інформації, довідки, доповідні записки працівників обкому, міськвиконкомів, райвиконкомів партії, обласних організацій про виконання рішень пленумів, бюро обкому КП(б)У, про посилення ідеологічної роботи серед населення, покращення навчально-виховної роботи в дошкільних закладах, загальноосвітніх школах, училищах

трудоу резервів, про заходи з соціально-економічного розвитку прикордонних районів. 19 січня 1951 р. – 21 грудня 1951 р. 149 арк.

342. Спр. 172. Довідки, представлення, спецповідомлення, списки партійних та адміністративних органів в обком партії про банд прояви в області, відомості про сім'ї загиблі від рук українських буржуазних націоналістів, про наявність компрометуючих матеріалів на викладачів та студентів, голів колгоспів, радянських та господарських працівників. 8 січня 1951 р. – 29 грудня 1951 р. 131 арк.

343. Спр. 180. Листи, переписка обкому партії з військовими організаціями, комітетами ДОСАРМ та ДОСАВ, органами МДБ та прокуратури, обласним управлінням сільського господарства про оборонно-масову роботу, зловживання при обкладанні сільськогосподарським податком і підпискою на держпозику, недоліках під час обслуговування іноземців Львівським відділенням “Інтурист”, виборах народних суддів, боротьбу із захворюваннями тварин та ін. 17 січня 1951 р. – 28 жовтня 1951 р. 115 арк.

344. Спр. 315. Довідки працівників сектору шкіл про навчально-виховну роботу в дитячих будинках, початкових школах, ліквідації безграмотності та малограмотності серед дорослого населення, відомості про кількість шкіл в області та випущених спеціалістах педучилищами, про керівництво Львівського ОК ЛКСМУ шкільними комсомольськими організаціями та ін.. План роботи сектору. 28 січня 1951 р. – 18 липня 1951 р. 88 арк.

345. Спр. 505. Довідки, доповідні записки працівників обкому, райкомів партії, працівників прокуратури про порушення соціалістичної законності в сільськогосподарських артілях, притягнення до кримінальної відповідальності керівників колгоспів. 12 січня 1952 р. – 31 грудня 1952 р. 115 арк.

346. Спр. 810. Доповідні записки, повідомлення, повідомлення прокурора області в обком партії про факти порушення соціалістичної законності, про підсумки роботи прокуратури з боротьби з організованою злочинністю, про стан виконання Указу Президії ВР СРСР від 23 березня 1953 р. “Про амністії”, стан боротьби з порушниками уставу сільськогосподарської артілі, про роботу транспортної прокуратури, грубі порушення судовими органами процесуальних законів та ін. 20 січня 1953 р. – 29 грудня 1953 р. 232 арк.

**Ф. Р-1952. Стрийське окружне староство.
Відділ контролю цін.**

Оп. 1.

347. Спр. 69. Поліцейний відділ. Донесення і отримання штрафів за спекуляцію, крадіжки, невиконання поставок молока, за перехід кордону із Східною Україною і Генеральною Губернією. 6 листопада 1942 р. – 21 грудня 1942 р. 162 арк.

348. Спр. 75. Листування відділу з губернаторством дистрикта Галіції та господарськими організаціями про преїскуранти цін на різні товари та роботи. 12 січня 1942 р. – 22 грудня 1942 р. 156 арк.

349. Спр. 77. Відділ контролю цін. Донесення поліцейних органів і різних організацій про спекулятивні ціни на промислові та продовольчі товари, протоколи і штрафи за спекуляцію, конфіскацію товарів. 17 січня 1942 р. – 22 грудня 1942 р. 264 арк.

Центральний державний історичний архів м. Львів (ЦДАЛ).

Ф. 201. Греко-католицька митрополича консисторія м. Львів.

Оп.1.

350. Спр. 3. Послання Шептицького до духовенства Галичини з закликом організувати акцію допомоги голодуючому населенню гірських районів. 18 березня 1942 р. 8 арк.

351. Спр. 31. Звіти, відомості про суспільно-політичне та економічне становище парафій Бережанського, Бібрського, у Бірках Великих, Болехівського, Бродівського, Буського та Бурштинського деканатів для шематизму на 1944 р. 1942 р. – 1943 р. 78 арк.

352. Спр. 32. Звіти, відомості про суспільно-політичне та економічне становище парафій Вишнівецького, Войнилівського, галицького, Глинянського, Городоцького, гримайлівського деканатів для шематизму на 1944 р. 1942 р. – 1943 р. 65 арк.

353. Спр. 33. Звіти, відомості про суспільно-політичне та економічне становище парафій Долинського, Жидачівського, Журавенського, Заложцівського і Збаражського деканатів для шематизму на 1944 р. 1941 р. – 1943 р. 66 арк.

354. Спр. 34. Звіти, відомості про суспільно-політичне та економічне становище парафій Зборівського, Золочівського, Калуського деканатів для шематизму на 1944 р. 1941 р. – 1943 р. 34 арк.

355. Спр. 35. Звіти, відомості про суспільно-політичне та економічне становище парафій Кілівського, Лопатинського, Львівського, Любінецького, Миколаївського деканатів для шематизму на 1944 р. 1942 р. – 1943 р. 35 арк.

356. Спр. 36. Звіти, відомості про суспільно-політичне та економічне становище парафій Микулинецького, Нараївського, Новосельського,

Новострілищанського, Озірнянського і Олеського деканатів для шематизму на 1944 р. 1942 р. – 1943 р. 77 арк.

357. Спр. 37. Звіти, відомості про суспільно-політичне та економічне становище парафій Оліївського, Перегінського, Перемишльського, Підгаєцького, Підкамінського, Поморянського деканатів для шематизму на 1944 р. 1942 р. – 1943 р. 61 арк.

358. Спр. 38. Звіти, відомості про суспільно-політичне та економічне становище парафій Радехівського, Рогатинського, Скалатського та Сколівського деканатів для шематизму на 1944 р. 1941 р. – 1943 р. 70 арк.

359. Спр. 39. Звіти, відомості про суспільно-політичне та економічне становище парафій Стрийського, Стрілищанського, Ново-Стрілищанського, Камяно-Струмилівського, Ступківського деканатів для шематизму на 1944 р. 1941 р. – 1943 р. 70 арк.

360. Спр. 40. Звіти, відомості про суспільно-політичне та економічне становище парафій Терехівського, Тернопільського та Тухлянського деканатів для шематизму на 1944 р. 1942 р. – 1943 р. 58 арк.

361. Спр. 41. Звіти, відомості про суспільно-політичне та економічне становище парафій Унівського, Ходорівського, Щирецького, Янівського і Яричівського деканатів для шематизму на 1944 р. 1941 р. – 1943 р. 70 арк.

362. Спр. 42. Звіти деканатських урядів про стан навчання релігії в школах. 1941 р. – 1945 р. 98 арк.

363. Спр. 104. Листи Шептицького до духовних осіб, політичних та громадських діячів з оцінкою ситуації в краю, господарські та інші питання. 1939 р. – 1941 р. 39 арк.

364. Спр. 107. Листи Шептицькому А. від духовних осіб з прізвищами на А-В з суспільно-політичних, господарських та ін. питань. 1910 р. – 1944 р. 237 арк.

365. Спр. 109. Листи Шептицькому А. від духовних осіб з прізвищами на К-М з суспільно-політичних, господарських та ін. питань. 1941 р. – 1944 р. 217 арк.

366. Спр. 111. Листи Шептицькому А. від духовних осіб з прізвищами на букви “Т-Я” та колективні, з суспільно-політичних, господарських та ін. 1941 р. – 1944 р. 179 арк.

367. Спр. 204. Особова справа священника Богатнюка Теодора. 1922 р. – 1944 р. 21 арк.

368. Спр. 216. Листування Шептицького з німецькими окупаційними владами. 1941 р. – 1943 р. 77 арк.

369. Спр. 305. Виписки, нотатки, вирізки з газет про традиції. 3 травня 1943 р. 6 арк.

370. Спр. 311. Виписки, нотатки, вирізки з газет про світогляд, мораль. 1914 р. – 1944 р. 45 арк.

**Ф. 302. Крайове господарське товариство “Сільський господар”
м. Львів.**

Оп. 1.

371. Спр. 79а. Постанова Генерал губернатора дистрикту Галичина про поновлення діяльності товариства. Поч. 1941. Зак. - р. – на 2 арк.

372. Спр. 456. Договори між господарями та агрономами громад Мишляничі та Мостиська про засів та повний збір пшениці. 1943 р. 2 арк.

373. Спр. 483. Списки пасічників в місцевостях на літери Б-С із зазначенням кількості отриманого цукру. 1943 р. 149 арк.

Ф. 309. Наукове товариство ім. Т. Шевченка.

Оп. 1.

374. Спр. 2887. Інструкції та вишкільні матеріали для членів ОУН, видані напередодні вибуху німецько-радянської війни 1941 р. 1941 р. 49 арк.

**Ф. 358. Шептицький Андрей (1865-1944), Граф, Митрополит
Галицький греко-католицької церкви, архієпископ Львівський,
єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч,
меценат, дійсний член НТШ.**

Оп. 1.

375. Спр. 7. Пастирські послання Шептицького А. до духовенства і народу 1901-1944 рр. 1901 р. – 1944 р. 106 арк.

376. Спр. 11. Звернення Шептицького А. і єпископату до духовенства та українського народу з приводу нападу Німеччини на Радянський Союз 22 червня 1941 р. та листування з проводом Організації українських націоналістів про сформування українського державного уряду. – на 23 арк. Поч. 18.06.1941. Зак. 7.07.1941 р.

377. Спр. 161. Без назви. Без дати. 1 арк.

Ф. 429. Сільськогосподарська палата м. Львів.

Оп. 1.

378. Спр. 26а. Статистичні звіти про посіви жита і пшениці. 1942 р. 16 арк.

379. Спр. 266. Статистичні звіти про посіви жита і пшениці. 1942 р. на 23 арк.

Ф. 451. Греко-католицька богословська академія м. Львів.

Оп. 2.

380. Спр. 560. Щоденник невідомого семінариса 1-го курсу за 1941/1942 навчальний рік. 1941 р. – 1942 р. 21 арк.

381. Спр. 561. Щоденник невідомого семінариса 2-го курсу за 1941/1942 навчальний рік. 1941 р. – 1942 р. 21 арк.

Ф. 859. Народні збори Західної України.

Оп. 1.

382. Спр. 1. Стенограма Народних Зборів Західної України. 26 жовтня 1939 р. – 28 жовтня 1939 р. 294 арк.

383. Спр. 3. Виступи депутатів Народних Зборів Західної України. 26 жовтня 1939 р. – 28 жовтня 1939 р. 174 арк.

384. Спр. 5. Декларації прийняті на НЗЗУ. 26 жовтня 1939 р. – 28 жовтня 1939 р. 21 арк.

385. Спр. 7. Матеріали про організацію проведення Народних Зборів. 26 жовтня 1939 р. – 28 жовтня 1939 р. 51 арк.

386. Спр. 8. Матеріали про організацію проведення Народних Зборів. 26 жовтня 1939 р. – 28 жовтня 1939 р. 89 арк.

387. Спр. 10. Матеріали про роботу групи ЦК КП(б)У у Львівській області. Списки осіб, направлених на партійну роботу в Західні області України. 28 жовтня 1939 р. – 28 жовтня 1939 р. 85 арк.

Ф. 408. Греко-католицька митрополичий ординаріат.

Оп.1.

388. Спр. 64. Пастирське послання Й. Сліпого до духовенства і парафіян про моральне відношення до органів Радянської влади 28 березня 1945 р. 1944 р. – 1945 р. 22 арк.

Державний архів Тернопільської області (ДАТО).

Ф. П–1. Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії.

Оп. 1.

389. Спр. 1. Протокол № 1-2 засідання бюро обкому КП(б)У. 10 грудня 1939 р. – 23 грудня 1939 р. 39 арк.

390. Спр. 2. Протокол I обласної партійної конференції КП(б)У. 23 квітня 1940 р. – 25 квітня 1940 р. 40 арк.

391. Спр. 3. Стенограма I обласної партійної конференції КП(б)У. 23 квітня 1940 р. – 26 квітня 1940 р. 187 арк.

392. Спр. 4. Стенограма II обласної партійної конференції КП(б)У. 25 квітня 1940 р. – 24 червня 1940 р. 167 арк.

393. Спр. 5. Протокол і Стенограма IV обласної партійної конференції КП(б)У. 28 грудня 1940 р. – 29 грудня 1940 р. 178 арк.

394. Спр. 6. Протоколи 4-6 засідання обкому КП(б)У. 3 лютого 1940 р. – 3 лютого 1940 р. 145 арк.

395. Спр. 7. Протоколи 11-15 засідання обкому КП(б)У. 17 лютого 1940 р. – 29 березня 1940 р. 151 арк.

396. Спр. 8. Протоколи 16-18, 1, 2 засідання обкому КП(б)У. 3 квітня 1940 р. – 6 травня 1940 р. 153 арк.

397. Спр. 9. Протоколи 3-5 засідання обкому КП(б)У. 13 травня 1940 р. – 25 травня 1940 р. 128 арк.

398. Спр. 10. Протоколи 6-9 засідання обкому КП(б)У. 3 червня 1940 р. – 26 червня 1940 р. 142 арк.

399. Спр. 11. Протоколи 10-11 засідання обкому КП(б)У. 3 липня 1940 р. – 19 липня 1940 р. 98 арк.

400. Спр. 12. Протоколи 13-17 засідання обкому КП(б)У. 23 липня 1940 р. – 23 серпня 1940 р. 162 арк.

401. Спр. 13. Протоколи 18-22 засідання обкому КП(б)У. 3 вересня 1940 р. – 3 жовтня 1940 р. 160 арк.

402. Спр. 14. Протоколи 23-25 засідання обкому КП(б)У. 8 жовтня 1940 р. – 19 жовтня 1940 р. 113 арк.

403. Спр. 15. Протоколи 26-33 засідання обкому КП(б)У. 23 жовтня 1940 р. – 23 листопада 1940 р. 291 арк.

404. Спр. 19. Доповідна записка Тернопільського обкому КП(б)У про результати виборчої кампанії до Верховної ради СРСР УРСР. 26 березня 1940 р. 6 арк.

405. Спр. 25. Протоколи 46-49 засідання бюро Тернопільського обкому КП(б)У. 24 лютого 1941 р. – 6 березня 1941 р. 143 арк.

406. Спр. 27. Протоколи 53-56 засідання бюро Тернопільського обкому КП(б)У. 26 березня 1941 р. – 3 квітня 1941 р. 112 арк.

407. Спр. 28. Протоколи 57-62 засідання бюро Тернопільського обкому КП(б)У. 14 квітня 1941 р. – 4 травня 1941 р. 188 арк.

408. Спр. 29. Протоколи 63-67 засідання бюро Тернопільського обкому КП(б)У. 15 травня 1941 р. – 3 червня 1941 р. 160 арк.

409. Спр. 101. Справки, докладные записки, сведения в обкома КП(б)У о состоянии районов освобожденных от немецкой оккупации, восстановлении нормальной работы районных центров, укомплектовании кадрами партийно-советских учреждений, массово-политической работе среди населения, активизации бандроэвлений в области. 9 марта 1944 г. – 3 ноября 1944 г. 169 арк.

410. Спр. 111. Переписка обкома КП(б)У с партийными организациями об усилении партийной и государственной дисциплины руководящих работников, сведения о деятельности банд украинских националистов, о мобилизации мужского населения в 1944 г., об

отселения населения за линию фронта. 2 апреля 1944 г. – 7 ноября 1944 г. 92 арк.

411. Спр. 112. Переписка обкома КП(б)У с наркоматами СССР о заготовке сельскохозяйственных продуктов, крепежного леса для Донбасса, мобилизации рабочей силы для восстановления дорог, о нарушении коммунистами социалистической законности. 3 апреля 1944 г. – 22 декабря 1944 г. 23 арк.

412. Спр. 113. Переписка обкома КП(б)У с партийными и административными органами по вопросам нарушения отдельными лицами социалистической законности. 1 июня 1944 г. – 8 декабря 1944 г. 93 арк.

413. Спр. 116. Докладные записки, информации обкома КП(б)У в ЦК КП(б) о выполнении майского (1944) пленума ЦК КП(б)У, проведении партийно-политической работы и лекционной пропаганды в освобожденных районах от немецких захватчиков, об откликах трудящихся на обращение ЦК КП(б)У и правительства УССР, проведении областного актива и собрания крестьян, подготовке железнодорожного транспорта к работе в зимних условиях, сведения о переводе сельского района с Черткова в Ягольницу. 26 июня 1944 г. – 23 декабря 1944 г. 61 арк.

414. Спр. 126. Справки, сведения уполнаркомзага СССР по Тернопольской области в обком КП(б)У о выполнении планов заготовок сельскохозяйственной продукции. 5 мая 1944 г. – 31 декабря 1944 г. 16 арк.

415. Спр. 145. Информации, докладные записки, горкомов, райкомов партии в обком КП(б)У о проведении организационно-политической работы, разъяснения обращения ЦК КП(б)У и правительства Украины к населению западных областей, морально-политической обстановке в районах, борьбе с бандами националистического подполья. 25 августа 1944 г. – 12 января 1945 г. 90 арк.

416. Спр. 152. Письма ЦК КП(б)У в обком партии о репатриации украинского и польского населения, сведения о численности в районах области состоянием на 1 октября 1944 г. 18 августа 1944 г. – 4 ноября 1944 г. 9 арк.

417. Спр. 158. Информации, справки, сведения, комсомольских и хозяйственных органов в обком КП(б)У об комплектации кадрами обкома, райкомов ЛКСМУ, количестве учителей прибывших с восточных областей Украинской ССР, списки хозяйственных работников направленных по решению ЦК КП(б)У в Тернопольскую область. 12 августа 1944 г. – 11 декабря 1944 г. 44 арк.

418. Спр. 170. Письма, справки сведения обкома партии в ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У о партийно-советских работниках прибывших в область из восточных областей, их списки. сведения о советско-партийных работниках погибших от банд украинских буржуазных националистов. 6 апреля 1944 г. – 25 ноября 1944 г. 80 арк.

419. Спр. 182. Справки, сводки, телеграммы райкомов партии в обком КП(б)У о сборе средств на танковую колонну «Селянин Тернопольщины». 13 июля 1944 г. – 22 сентября 1944 г. 42 арк.

420. Спр. 185. Справки, отчеты, сведения областного управления кинофикации в обком КП(б)У о восстановлении и работе киносети в районах области. 2 августа 1944 г. – 4 декабря 1944 г. 19 арк.

421. Спр. 186. Докладные записки, письма, телеграммы районного отдела учебных заведений области в обком КП(б)У о восстановлении и работе школ. 20 мая 1944 г. – 31 декабря 1944 г. 57 арк.

422. Спр. 275. Информации, справки обкома партии в ЦК КП(б)У о ходе отчетно-выборной кампании в парторганизациях, о политической реакции населения на обращение ЦК КП(б)У и СНК УССР к рабочим, крестьянам и интеллигенции западных областей Украины, приговоры Верховного суда вынесенные организаторам польского подполья в тылу Красной Армии, о ходе подготовки к выборам в Верховный Совет СРСР, готовности школ к новому учебному году. 21 января 1945 г. – 17 декабря 1945 г. 84 арк.

423. Спр. 277. Справки, отчеты, сведения областного управления кинофикации в обком КП(б)У о восстановлении и работе киносети в районах области. 15 октября 1944 г. – 12 декабря 1945 г. 221 арк.

424. Спр. 278. Информации, справки обкома партии в ЦК КП(б)У о ходе отчетно-выборочной кампании в парторганизациях, о политической реакции населения на обращение ЦК КП(б)У и СНК УССР к рабочим, крестьянам и интеллигенции западных областей Украины, приговоры Верховного Суда вынесенного организаторам польского подполья в тылу Красной Армии, о ходе подготовки к выборам в Верховный Совет СССР, готовности школ к новому учебному году. 21 января 1945 г. – 17 декабря 1945 г. 84 арк.

425. Спр. 294. Справки, записки партийных, советских, административных органов в обком КП(б)У о нарушении социалистической законности руководящими, ответственными лицами. 5 января 1945 г. – 25 декабря 1945 г. 65 арк.

426. Спр. 312. Письма обкома партии о работе лекторской группы обкома, организации работы парткабинетов, подготовке пропагандистских кадров и проведении массово-политической работы среди населения, подготовке школ, Подволочиского железнодорожного училища и Кременецкого учительского института к новому 1945/1946

учебному году, организации работы детских домов, состоянии радиофикации и кинофикации области. 9 марта 1946 г. – 4 октября 1946 г. 44 арк.

427. Спр. 318. Переписка обкома КП(б)У с партийными органами о восстановлении разных отраслей народного хозяйства, подборе и расстановке кадров, работе железнодорожного транспорта, списки городских и районных газет, выходивших области, письмо учительницы из Борщева на имя председателя Президиума Верховного Совета УССР Гречухи. 29 декабря 1944 г. – 14 декабря 1946 г. 34 арк.

428. Спр. 337. Справки, информации работников обкома, райкомов партии в обком КП(б)У о выполнении постановления бюро обкома по подготовке кадров массовых профессий, выдвижении их на руководящую работу из местного населения. 21 декабря 1944 г. – 19 ноября 1945 г. 57 арк.

429. Спр. 384. Докладные записки, справки, отчеты, сведения райкомов партии, обкома ЛКСМУ, областного отдела народного образования в обком КП(б)У о состоянии военно-физической подготовки в школах области. 22 января 1945 г. – 30 декабря 1945 г. 136 арк.

430. Спр. 394. Письма трудящихся области И.В. Сталину и маршалу Коневу, планы работы, информации отдела пропаганды и агитации райкомов партии, областного управления кинофикации в обком КП(б)У о развитии киносети, работе культпросвет-учреждений, проведении областной олимпиады художественной самодеятельности. 6 января 1945 г. – 4 ноября 1945 г. 80 арк.

431. Спр. 395. Информации, справки, райкомов партии в обком КП(б)У о проведении организационной и массово-политической работе среди населения в период подготовки к выборам в Верховный Совет СССР (Золотниковсий-Шумский). 1 ноября 1945 г. – 12 января 1946 г. 122 арк.

432. Спр. 403. Информации отдела школ обкома партии в ЦК КП(б)У о подготовке учительских кадров, работе школ, техникумов, Кременецкого учительского института в 1944-1945 учебном году, улучшении воспитательной работы в школах, ликвидации неграмотности и малограмотности среди взрослого населения, борьбе с детской беспризорностью. 11 мая 1945 г. – 22 октября 1945 г. 54 арк.

433. Спр. 405. Годовой отчет Тернопольского отдела народного образования о работе школ за 1944-1945 учебный год. 1945 г. 92 арк.

434. Спр. 425. Докладные записки, письма, сведения партийных организаций, начальников железнодорожных участков в обком КП(б)У о восстановлении железнодорожных станций, ремонте и строительстве железнодорожных линий. 4 января 1945 г. – 11 декабря 1945 г. 86 арк.

435. Спр. 429. Справки, докладные записки, сведения работников транспортного отдела обкома партии, областного дорожного отдела, админорганов в обком КП(б)У о восстановлении и строительстве мостов и шоссейных дорог. 24 января 1945 г. – 16 декабря 1945 г. 180 арк.

436. Спр. 553. Стенограмма областного совещания секретарей райкомов КП(б)У, начальников РО НКВД и НКГБ по вопросу “О ходе подготовки к выборам в Верховный Совет СССР”. 27 января 1946 г. 25 арк.

437. Спр. 564. Справки, докладные записки, райкомов партии в обком КП(б)У о проведении политико-воспитательной и военной работы в истребительных батальонах, их состав и численность. 20 января 1946 г. – 26 декабря 1946 г. 171 арк.

438. Спр. 575. Справки, докладные записки, следственные постановления Прикарпатского военного округа, военного прокурора войск МВД в обком КП(б)У о фактах нарушения социалистической законности. 14 декабря 1945 г. – 20 ноября 1946 г. 68 арк.

439. Спр. 577. Докладные записки, справки, объяснения, материалы проверок работников обкома партии, органов суда и прокуратуры в обком КП(б)У о нарушении социалистической законности партийно-советскими работниками, работниками органов юстиции, МВД и привлечении их к ответственности. 6 января 1946 г. – 23 декабря 1946 г. 81 арк.

440. Спр. 585. Отчеты, сообщения уполномоченного по делам русской православной церкви и религиозных культов в обком КП(б)У о состоянии атеистической пропаганды, количестве церковь и молитвенных домов. 18 января 1946 г. – 30 июня 1946 г. 56 арк.

441. Спр. 591. Справки, информации, докладные записки, письма, сведения обкома партии в ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У о работе с кадрами, восстановлении и развитии народного хозяйства области, работе МТС и организационном укреплении колхозов, работе земельных обществ, подготовке школ к новому учебному году. 22 июня 1946 г. – 4 декабря 1946 г. 278 арк.

442. Спр. 635. Информации райкомов партии в обком КП(б)У о подготовке и проведении выборов в Верховный Совет СССР и Украинской ССР. 28 ноября 1946 г. – 10 декабря 1947 г. 19 арк.

443. Спр. 671. Информации райкомов партии в обком КП(б)У о проведении агитационно-пропагандисткой работы, массово-политической работы среди населения в период подготовки к выборам в Верховный Совет СССР и Украинской ССР. 10 января 1946 г. – 15 января 1947 г. 180 арк.

444. Спр. 682. Справки, докладные записки, информации инструкторов отдела обкома партии в обком КП(б)У о состоянии

работы по ликвидации неграмотности и малограмотности среди взрослого населения, работе детских домов области. 30 января 1945 г. – 22 мая 1946 г. 59 арк.

445. Спр. 710. Справки, сведения сельскохозяйственного отдела обкома, райкомов партии, советских органов в обком КП(б)У о выполнении постановления ЦК КП(б)У совнаркома УССР по организационно-хозяйственному укреплению колхозов, о мерах по ликвидации нарушений устава сельскохозяйственной артели. Сводки о ходе организации колхозов в области и их экономическом состоянии. 20 января 1946 г. – 27 декабря 1946 г. 207 арк.

446. Спр. 711. Справки, докладные записки обкома КП(б)У и исполкома о выполнении постановления ЦК КП(б)У совета министров УССР О хозяйственно-бытовом устройстве украинского населения прибывшего из Польши. 10 января 1946 г. – 31 декабря 1946 г. 128 арк.

447. Спр. 838. Справки, докладные записки, в обком КП(б)У. 14 января 1947 г. – 26 мая 1947 г. 156 арк.

448. Спр. 852. Докладные записки, сведения обкома партии в ЦК КП(б)У, министерства о подготовительной работе по проведению денежной реформы, снабжение населения продовольственными и промышленными товарами, работе торговли, дорожном строительстве, заготовках древесины, наращивании производственных мощностей предприятий, строительстве электростанций, состоянии железнодорожного транспорта, работе школ в 1946-1947 учебном году. 7 января 1947 г. – 15 декабря 1946 г. 94 арк.

449. Спр. 861. Справки, докладные записки, сведения админорганов в обком КП(б)У о нарушении революционной законности. Материалы по обвинению редактора газеты “Рядянські вісті” Гусятынского района Панченко Т.И. о разглашении государственной тайны. 4 февраля 1947 г. – 31 декабря 1947 г. 121 арк.

450. Спр. 867. Справки, докладные записки управления МГБ, в обком КП(б)У о борьбе с бандами украинских буржуазных националистов, реагировании населения области на проведение денежной реформы, о использовании орудий национализированных у кулаков. 7 января 1947 г. – 31 декабря 1947 г. 129 арк.

451. Спр. 874. Справки, докладные записки райкомов партии, админорганов в обком КП(б)У о морально-политическом настроении населения, борьбе с бандами украинских буржуазных националистов. 2 января 1947 г. – 26 декабря 1947 г. 224 арк.

452. Спр. 880. Справки, сведения административных и финансовых органов, санэпидстанции в обком КП(б)У о денежных расчетах и благоустройстве украинских переселенцев из Польши, обеспечении школ учебниками, санитарно-бытовом обслуживании трудовых

коллективов на строительстве газопровода “Дашава-Киев”, борьбе с эпидемией тифа. 11 января 1947 г. – 25 ноября 1947 г. 28 арк.

453. Спр. 912. Справки работников ЦК КП(б)У, обкома партии, областного управления сельского хозяйства, о ходе подготовки и проведения весеннего сева МТС, колхозами, совхозами и крестьянскими хозяйствами, об экономическом состоянии колхозов, наличии кулацких хозяйств. 27 февраля 1947 г. – 2 октября 1947 г. 80 арк.

454. Спр. 915. Письма, распоряжения обкома КП(б)У, райкомам партии, по вопросам подбора и воспитания кадров, организации выборов в советы, работы редакций местных газет, школ, культурно-просветительных учреждений, массово-политической работы. Список городских и районных газет. 30 декабря 1946 г. – 18 декабря 1947 г. 84 арк.

455. Спр. 941. Списки обкома, горкомов, райкомов партии, погашенных партийных документов на исключение из партии, умерших, погибших от рук украинских буржуазных националистов. 22 ноября 1947 г. 218 арк.

456. Спр. 947. Статистические отчеты райкомов партии в обком КП(б)У о составе и сменяемости председателей колхозов за первое полугодие 1947 г. 29 июня 1947 г. – 1 октября 1947 г. 46 арк.

457. Спр. 965. Информации, сведенья райкомов партии в обком КП(б)У о работе военных отделов райкомов партии по вопросам организации физкультурно-спортивной работы, трудоустройства демобилизованных воинов, работы ОСОАВМАХИМА и красного креста, благоустройства могил и увековечении памяти воинов, погибших на территории области (горкомы, Белобожницкий Золотопотоцкий районы). 1 января 1947 г. – 6 декабря 1947 г. 180 арк.

458. Спр. 968. Отчет отдела пропаганды и агитации обкома партии в ЦК КП(б)У о работе редакции областной, районных газет и радио за 1947 г. 10 февраля 1947 г. 28 арк.

459. Спр. 982. Справки, докладные записки, сведенья управления кинофикации в обком КП(б)У о работе киносети, кинообслуживания населения, обсуждении кинофильмов, разгроме бандами националистов киноустановок. 14 ноября 1946 г. – 27 ноября 1947 г. 128 арк.

460. Спр. 1007. Справки, информации работников обкома партии, областного управления сельского хозяйства в обком КП(б)У о выполнении постановлений ЦК КП(б)У, Совета Министров СССР, ЦК КП(б)У и Совета Министров УССР об организационно-хозяйственном укреплении колхозов, организации новых колхозов в области, ликвидации нарушений устава сельскохозяйственной артели. 10 января 1947 г. – 8 января 1948 г. 147 арк.

461. Спр. 1127. Информации, письма обкома партии в ЦК КП(б)У о реализации постановления пленума ЦК ВКП(б) “О мерах подъема сельского хозяйства в послевоенный период”, об укреплении социалистической законности и правопорядка, усилении организационно-партийной и массово-политической работы на селе, использовании коммунистов направленных на работу в село, проведении отчетно-выборных конференций. 13 февраля 1948 г. – 28 декабря 1948 г. 104 арк.

462. Спр. 1128. Информации обкома партии в ЦК КП(б)У о работе железнодорожного транспорта и промышленных предприятий области, развертывании социалистического соревнования в колхозах и совхозах области за получение высокого урожая сельскохозяйственных культур и дальнейший подъем общественного животноводства, ходе коллективизации сельского хозяйства области, об упорядочении оплаты труда в колхозах. 6 февраля 1948 г. – 18 декабря 1948 г. 67 арк.

463. Спр. 1133. Докладные записки, справки, сведения райкомов партии в обком ЦК КП(б)У о выполнении постановления ЦК КП(б)У по улучшению массово-политической работы, развитию колхозного строительства и ликвидации банд украинско-буржуазных националистов (Великоборковський, Вишневецкий район). 11 декабря 1947 г. – 27 ноября 1948 г. 148 арк.

464. Ф. П-1. Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії. – Оп. 1. – Спр. 1155. Переписка обкома КП(б)У с партийными советскими и хозяйственными органами по вопросам очищения колхозов от кулацких и других враждебных элементов, состояния коллективизации крестьянских хозяйств, упорядочения землепользования. 21 февраля 1948 г. – 31 декабря 1948 г. 65 арк.

465. Спр. 1157. Докладные записки, справки, сообщения, партийных, административных органов прокуратуры области в обком КП(б)У о нарушении ответственными лицами советской революционной законности. 31 декабря 1947 г. – 2 июля 1948 г. 188 арк.

466. Спр. 1181. Информации, отчеты обкома партии в ЦК КП(б)У о работе школ области в 1947-1948 учебном году, выполнении закона о всеобщем обязательном обучении, проведении январских учительских совещаний, повышении зарплаты учителям, работе первичной парторганизации Чертковского педучилища, улучшении внешкольной работы с детьми в летний период. 14 января 1948 г. – 26 декабря 1948 г. 106 арк.

467. Спр. 1189. Переписка обкома КП(б)У с партийными, советскими, и торговыми органами по вопросам восстановления и развития народного хозяйства области, призыва молодежи в школы

ФЗО, работы с кадрами торговли, состоянии торговли и общественного питания. 31 января 1948 г. – 28 декабря 1948 г. 109 арк.

468. Спр. 1192. Справки отделов обкома КП(б)У о выполнении постановления ЦК КП(б)У об усилении организационной и партийно-политической работы на селе, состоянии организационно-массовой работы исполкомов сельских советов в Микулинецком районе, жилищном строительстве в городах и селах, усилении контроля за работой торгующих организаций, ходе коллективизации и случаях поджогов в колхозах, выполнении плана хлебосдачи и уборки сахарной свеклы. 18 февраля 1948 г. – 21 ноября 1948 г. 115 арк.

469. Спр. 1201. Справки, информации работников обкома партии и обласного управления сельского хозяйства о ходе коллективизации, хозяйственной деятельности колхозов, социалистическом соревновании в колхозах, совхозах, МТС, обложении кулацких хозяйств налогами. Т. 1. 2 января 1948 г. – 21 августа 1948 г. 104 арк.

470. Спр. 1207. Информации членов бригады обкома, райкомов партии в обком КП(б)У о выполнении постановления ЦК КП(б)У по вопросам организационно-партийной, массово-политической работе, о ходе отчетно-выборных партийных собраний и выполнении их решений, проведении семинаров секретарей парторганизаций, подготовке к празднованию 30-летия ВЛКСМ, 1 мая, об организационно-хозяйственном укреплении колхозов, проведении весеннего сева и подъеме общественного животноводства, организации колхозной торговли и борьбы со спекуляцией (Микулынецкий-Пробижнянский район). 6 января 1948 г. – 21 декабря 1948 г. 223 арк.

471. Спр. 1258. Справки, информации работников обкома партии о работе сети партийного образования, состоянии массово-политической и культурно-просветительной работы среди населения, проведении митингов. 19 января 1948 г. – 2 июля 1948 г. 124 арк.

472. Спр. 1262. Справки, докладные записки, сведения работников отдела обкома, райкомов партии, учреждений культуры в обком КП(б)У о работе культурно-просветительных учреждений области по культурному обслуживанию населения, строительстве. 31 января 1948 г. – 22 декабря 1948 г. 192 арк.

473. Спр. 1268. Отчет областного отдела народного образования в обком КП(б)У о работе школ в первом полугодие 1947/1948 учебного года. 1948 г. 94 арк.

474. Спр. 1289. Справки, объяснительные записки, сведения областной конторы сельхозбанка, треста “Укрсельэнерго” в обком КП(б)У об использовании кредитов на электрификацию населенных пунктов, колхозов и строительство электростанций. 17 января 1948 г. – 24 декабря 1948 г. 94 арк.

475. Спр. 1444. Отчеты, справки, сведения УМГБ, УМВД в обком КП(б)У о выполнении постановления бюро обкома партии по вопросам подбора, расстановки и воспитания кадров, о массово-политической работе в группах охраны общественного порядка, об усилении противопожарных мероприятий в селах, работе органов МВД, суда, прокуратуры по борьбе с преступностью и укреплению соцзаконности. 17 августа 1949 г. – 28 декабря 1949 г. 182 арк.

476. Спр. 1447. Справки обкома КП(б)У о ходе коллективизации и организационно-хозяйственном укреплении колхозов области, об их экономическом состоянии, добровольном переселении крестьян в южные области УССР. 22 февраля 1949 г. – 24 октября 1949 г. 85 арк.

477. Спр. 1491. Справки, докладные записки, в обком КП(б)У. 14 января 1949 г. – 18 декабря 1949 г. 126 арк.

478. Спр. 1556. Справки, информации, мероприятия райкомов партии в обком КП(б)У по выполнению постановления ЦК КП(б)У “О недостатках и мерах усиления массово-политической работы на селе в Западных и Закарпатской областях”, о состоянии массово-политической работы среди населения, проведении агитационной и политической работы в период к подготовке к выборам народных судов. 10 января 1949 г. – 24 декабря 1949 г. 153 арк.

479. Спр. 1564. Отчет, справки инструктора отдела школ обкома партии, областного отдела народного образования в обком КП(б)У об укомплектовании кадрами и снабжении учебниками школ Великодедеркальского района, ходе ликвидации неграмотности и малограмотности среди населения области в 1948-1949 учебном году. 10 апреля 1948 г. – 1 июля 1949 г. 22 арк.

480. Ф. П-1. Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії. – Оп. 1. – Спр. 1585. Справки, докладные записки, сведения облплана, облдоротдела в обком КП(б)У о выполнении плана дорожных работ методом народной стройки, плана озеленения дорог области. 10 января 1949 г. – 14 июля 1949 г. 19 арк.

481. Спр. 1602. Информации, сведения, райкомов партии в обком КП(б)У о выполнении постановления бюро обкома партии по письму ЦК КП(б)У “О недостатках в работе торговых организаций и задачах партийных организаций по обеспечению торговли в городах и селах УССР”, подготовке лечебных и детских учреждений к работе в зимних условиях, проведении массово-политической работы по сельскохозяйственному налогу. 19 января 1949 г. – 27 декабря 1949 г. 71 арк.

482. Спр. 1621. Справки, сведения, письма облздравотдела в обком КП(б)У об итогах работы учреждений здравоохранения за 1949 год, наличии медработников и медицинских учреждений в 1939-1949 году,

выдвижении на руководящие должности врачей из местного населения, строительстве сельских больниц, работе обкома красного креста. 28 марта 1949 г. – 21 декабря 1949 г. 69 арк.

483. Спр. 1784. Отчеты, информации уполномоченного совета по делам православной церкви по Тернопольской области в обком КП(б)У о действиях настоятелей религиозных культов. 2 января 1950 г. – 9 октября 1950 г. 110 арк.

484. Спр. 1790. Справки, сведения административного отдела обкома партии, районных отделов и областного управления МГБ в обком КП(б)У о состоянии партийно-политической и воспитательной работе среди личного состава милиции, реагировании населения области на мероприятия по укрупнении колхозов. 8 марта 1950 г. – 4 октября 1950 г. 151 арк.

485. Спр. 1799. Справки, докладные записки, сведения отделов обкома, райкомов партии, административных органов в обком КП(б)У о подборе, подготовке, воспитании, расстановке кадров административных органов, привлечении к ответственности лиц, нарушивших социалистическую законность. 10 сентября 1948 г. – 6 апреля 1950 г. 123 арк.

486. Спр. 1832. Информации обкома партии в ЦК КП(б)У о партийном руководстве и работе народного образования. 10 января 1950 г. – 27 декабря 1950 г. 189 арк.

487. Спр. 2120. Справки, докладные записки административных и советских органов в обком КП(б)У о построении противопожарной охраны в колхозах, мерах по устранению нарушений устава сельскохозяйственной артели, о выселении кулацких семей и антисоветских элементов из области, отчеты о выполнении плана переселения колхозников и единоличных хозяйств в южные области украинской ССР за 1950-1951 год. 8 января 1951 г. – 30 января 1952 г. 126 арк.

488. Спр. 2127. Информационные отчеты уполномоченных по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР и религиозных культов о деятельности церкви и религиозных культов за 1950-1951 год. 3 января 1951 г. – 11 февраля 1952 г. 154 арк.

489. Спр. 2134. Справки, обзоры, докладные записки МГБ и юстиции в обком КП(б)У о работе военного трибунала войск МГБ, управления Министерства юстиции о судебной практике народных судов по рассмотрению гражданских дел, состоянии производственной и политико-воспитательной работы в органах УМГБ, наличии кадров, работающих в органах юстиции области, состоянии борьбы с организованной преступностью. 16 января 1951 г. – 29 марта 1951 г. 192 арк.

490. Спр. 2138. Переписка обкома КП(б)У с райкомами партии, административными органами о наличии компрометирующих материалов на отдельных лиц. Сведения о засоренности антисоветскими элементами учреждений, организаций, колхозов, сельских советов. 7 декабря 1951 г. – 9 января 1952 г. 92 арк.

491. Спр. 2199. Информации, справки райкомов в обком партии о выполнении постановления бюро обкома КП(б)У О некоторых недостатках в работе культурно-просветительских учреждений в области. Работе добровольного сельского спортивного общества “Колхозник”. 12 февраля 1951 г. – 8 декабря 1951 г. 73 арк.

492. Спр. 2208. Информации, справки райкомов партии в обком КП(б)У о состоянии политической учебы, ходе ликвидации неграмотности и малограмотности среди населения, подготовке к открытию дошкольных учреждений, о работе колхозных родильных домов. 15 января 1951 г. – 19 октября 1952 г. 127 арк.

493. Спр. 2324. Справки, докладные записки отделов обкома партии, облвно, облстатуправления, облуправления МГБ в обком КП(б)У о работе первичных организаций колхозов, областной газете “Вільне життя”, культурно-просветительских учреждений, техникумов, общеобразовательных школ, детских домов, мерах об улучшении идейно-воспитательной работы, ходе ликвидации неграмотности и малограмотности среди населения области. 27 марта 1952 г. – 10 декабря 1952 г. 90 арк.

494. Спр. 2325. Информационные отчеты уполномоченных по делам русской православной церкви и религиозных культов о деятельности монастырей, религиозных культов духовенства и религиозного актива. Списки монахов духовного скита Успенской Почаевской лавры. 8 апреля 1952 г. – 4 марта 1953 г. 158 арк.

495. Спр. 2345. Информация обкома партии в ЦК КП(б)У о работе культурно-просветительских учреждений, библиотек, средств массовой информации, ходе подготовки педагогических кадров Кременецким пединститутом, готовности школ области к новому учебному году, проведении митингов, торжественных собраний, отчетов и выборов в коллективах физкультуры. 14 января 1952 г. – 12 декабря 1952 г. 130 арк.

496. Спр. 2521. Информационные отчеты уполномоченных по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР и религиозных культов при облисполкоме в обком КП(б)У о деятельности церкви и религиозных культов в области. 6 апреля 1953 г. – 8 января 1954 г. 119 арк.

497. Спр. 2539. Информации, справки, отчеты обкома партии в ЦК КП(б)У о работе школьных партийных организаций, мерах по

улучшению учебно-воспитательной работы в школах области, итогах 1952-1953 учебного года и подготовке школ к новому учебному году, ходе ликвидации неграмотности и малограмотности среди населения области, подготовке к проведению районных совещаний учителей, о работе среди женщин, состоянии и работе детских учреждений в колхозах, ходе выполнения постановления сентябрьского пленума ЦК КПСС О мерах дальнейшего развития сельского хозяйства, план капитального строительства в городах области. 14 января 1953 г. – 3 декабря 1953 г. 193 арк.

Ф. П-2. Тернопільський обком ЛКСМУ.

Оп. 1.

498. Спр. 76. Информации городских, районных комитетов ЛКСМУ о проделанной агитационно-массовой, организационной и школьной работе по Тернопольской области. апрель 1944 г. – июль 1944 г. 302 арк.

499. Спр. 79. Информации горкомов, райкомов ЛКСМУ о состоянии военно-физкультурной работы на 1945 г. Об участии комсомольцев в борьбе с бандами УПА. январь 1945 г. – декабрь 1945 г. 72 арк.

500. Спр. 94. Спецсообщения о действиях украинско-немецких националистов в районах области. 20 января 1946 г. – 10 декабря 1946 г. 30 арк.

501. Спр. 157. Докладные записки о погибших комсомольцах от рук украинских националистов. 2 января 1947 г. – 27 июля 1947 г. 6 арк.

502. Спр. 173. Информации райкомов комсомола в обком ЛКСМУ о работе пионерских организаций, участия комсомольцев в подготовке школ к новому учебному году, выполнении всеобуча, участия учеников в сборе урожая. февраль 1947 г. – май 1947 г. 195 арк.

503. Спр. 217. Справка ОУ ЛКСМУ в ЦК ЛКСМУ о состоянии агитационно-массовой работы среди сельской молодежи в Тернопольской области. ноябрь 1947 г. – июнь 1948 г. 7 арк.

Ф. П-6. Бережанский райком Компартии Украины.

Оп. 1.

504. Спр. 22. Информации админорганов в райком партии о борьбе с украинскими буржуазными националистами. 26 января 1945 г. – 30 декабря 1945 г. 252 арк.

505. Спр. 20. Информации, отчеты военного отдела райкома партии о военной подготовке молодежи допризывного и призывного возрастов, оказании помощи инвалидам войны и семьям военнослужащих, работе райсоветов Осоавиахима, физкультуры и спорта, Красного Креста, организации истребительных батальонов, борьбе с бандами украинских буржуазных националистов. январь 1945 г. – декабрь 1945 г. 29 арк.

Ф. П-11. Струсівський районний комітет Комуністичної партії.

Оп. 1.

506. Спр. 24. Листування райкому партії з відділами обкому. січень 1945 – 16 грудня 1945 р. 131 арк.

**Ф. П-12. Великобірківський районний комітет
Комуністичної партії.**

Оп. 1.

507. Спр. 7. Протоколи № 22-40 засідань бюро райкому КП(б)У. 14 липня 1945 – 30 грудня 1945 р. 148 арк.

508. Спр. 8. Інформації, доповідні записки, довідки про результати боротьби з українсько-німецькими націоналістами. 25 січня 1945 – 29 грудня 1945 р. 79 арк.

509. Спр. 22. Постанови, інформації, доповідні записки, довідки, заходи райкому партії («Окрема папка») про результати боротьби з українсько-німецькими націоналістами та Оунівським підпіллям. 5 лютого 1946 – 12 лютого 1947 р. 85 арк.

510. Спр. 23. Постанови, інформації, доповідні записки, довідки, заходи райкому партії («Окрема папка») про результати боротьби з українсько-німецькими націоналістами та Оунівським підпіллям. 11 березня 1947 – 11 грудня 1947 р. 53 арк.

Ф. П-25. Тереховлянский райком Компартии Украины.

Оп. 1.

511. Спр. 6. Информации, справки, письма райкома КП(б)У в обком партии по вопросам состояния массово-политической работы, соблюдении соцзаконности, о террористических актах оуновцев, организации призыва молодежи. 3 апреля 1944 г. – 29 декабря 1944 г. 95 арк.

Ф. П-49. Збаражский райком Компартии Украины.

Оп. 1.

512. Спр. 3. Письма, сведения, докладные записки райкома КП(б)У в обком партии по вопросам организационно-партийной работы, восстановлению работы предприятий, списки и сведения погибших от рук украинских буржуазных националистов, характеристики на руководящих кадрах. 2 апреля 1944 г. – 17 декабря 1944 г. 42 арк.

Ф. П-319. Тернопільський обласний комітет комуністичної партії України.

Оп. 2.

513. Спр. 27. Спогади депутата народних Зборів західної України Горлата Василя Михайловича. 21 вересня 1971 р. 1 арк.

514. Спр. 110. Спогади Члена КПРС Бондаренка П.П. про встановлення радянської влади. Без дати. 2 арк.

Ф. Р-8. Тернопільська обласна прокуратура Української РСР.

Оп. 1.

515. Спр. 1. Копія постанови Ради Народних Комісарів Союзу РСР і ЦК ВКП(б) про заробітну плату та соціальне забезпечення робітників і службовців, накази прокуратури та юстиції СРСР і Української РСР, огляд роботи органів прокуратури та суду. 28 грудня 1939 р. – 4 грудня 1940 р. 221 арк.

516. Спр. 25. Постанови Ради Народних Комісарів СРСР і директивні накази прокуратури СРСР і УРСР. 1940 р. 77 арк.

517. Спр. 36. Договір про соціалістичне змагання між Прокуратурою Тернопільської та Станіславської області. 1 липня 1940 р. 6 арк.

518. Спр. 453. Протести Тернопільської обласної прокуратури. 13 вересня 1940 р. – 8 жовтня 1940 р. 14 арк.

519. Спр. 456. Доповідні записки про стан справ по здійсненню загального нагляду Тернопільською обласною прокуратурою. 10 березня 1940 р. – 20 жовтня 1941 р. 171 арк.

520. Спр. 467. Протести прокуратури на закриті рішення Мельницької районної ради депутатів з додаванням протоколів про накладення карантину у зв'язку з хворобами тварин. 12 грудня 1940 р. 8 арк.

521. Спр. 505. Копії актів перевірки сільських рад та інших організації Прокурором Зборівського району. 18 січня 1940 р. – 2 січня 1941 р. 101 арк.

**Ф. Р-173. Управління німецької східної пошти в м. Тернопіль
Дистрикту Галичина.**

Оп. 1.

522. Спр. 52. Заяви різних осіб про дозвіл мати радіоапаратуру. 30 січня 1942 р. 15 арк.

523. Спр. 54. Списки власників радіо. 28 лютого 1942 р. 34 арк.

**Ф. Р-174. Тернопільська окружна прикордонна охорона
Дистрикту Галичина.**

Оп. 1.

524. Спр. 19. Інструкція по боротьбі з венеричними захворюваннями у військових частинах. 1941 р. 5 арк.

**Ф. Р-175. Тернопільський окружний фінансовий інспекторат
Дистрикту Галичина.**

Оп. 1.

525. Спр. 287. Справа про дотації до зарплат вчителів м. Тербовля. 24 січня 1942 р. – 24 грудня 1942 р. 86 арк.

526. Спр. 316. Переписка з Копичинецьким податковим управлінням про стягнення поземельного податку з населення, про військову надбавку до податків з нерухомого майна. 17 лютого 1942 р. – 30 грудня 1942 р. 64 арк.

527. Спр. 395. Інструкції головного фінансового відділу про порядок збору подоходного податку, повідомлення відділу харчування і сільського господарства про стягнення штрафів з осіб, що ухиляються від сплати контингентів сільськогосподарських продуктів. 6 жовтня 1943 р. – 10 жовтня 1943 р. 24 арк.

528. Спр. 536. Відомості нарахування зарплати вчителям шкіл Тернопільського округу. 27 січня 1942 р. – 23 квітня 1942 р. 128 арк.

529. Спр. 672. Повідомлення про дисциплінарні заходи стосовно осіб, що порушують встановлені ціни і заборону різати тварин. 2 січня 1942 р. – 10 січня 1942 р. 38 арк.

530. Спр. 958. Повідомлення відділу внутрішнього управління про утримання штрафів з осіб, які порушили постанову про щеплення, приховали епідеміологічні захворювання. 2 липня 1943 р. – 11 грудня 1943 р. 71 арк.

531. Спр. 998. Повідомлення відділу внутрішнього управління про утримання штрафів з осіб, які приховали епідеміологічні захворювання. 1 лютого 1943 р. – 4 квітня 1943 р. 120 арк.

Ф. Р-176. Тернопільський окружний суд Дистрикту Галичина.

Оп. 1.

532. Спр. 7. Розпорядження управління при Львівському апеляційному суді про святкування релігійних свят. 13 серпня 1941 р. – 27 грудня 1943 р. 10 арк.

533. Спр. 98. Розпорядження управління при Львівському апеляційному суді про звірку кількості шлюбів в ЗАГСі і церкві. 13 квітня 1942 р. – 8 вересня 1942 р. 32 арк.

Ф. Р-188. Скалатське районне податкове управління.

Оп. 1.

534. Спр. 1. Розпорядження про введення земельного податку і податку на забій худоби. 23 серпня 1943 р. – 9 вересня 1943 р. 2 арк.

Ф. Р-200. Староскалатське волостне управління.

Оп. 1.

535. Спр. 3. Заяви селян про звільнення від податків. 29 березня 1943 р. – 14 квітня 1943 р. 15 арк.

536. Спр. 5. Заяви селян про зменшення податку на собак. 25 липня 1942 р. – 27 листопада 1942 р. 34 арк.

537. Спр. 6. Устав про очистку доріг. 16 січня 1943 р. – 29 вересня 1943 р. 27 арк.

538. Спр. 9. Заяви селян про звільнення від податків. 24 лютого 1943 р. – 15 березня 1943 р. 36 арк.

Ф. Р-204. Кременецький окружний шкільний інспекторат.

Оп. 1.

539. Спр. 118. Проект бюджету для шкіл кременецького округу на 1941-42 навчальний рік. 11 серпня 1941 – 10 жовтня 1941 р. 8 арк.

540. Спр. 91. Інформація державних шкіл про початок навчання. 20 вересня 1941 р. – 29 вересня 1941 р. 11 арк.

Ф. Р. 290. Тернопільський обласний фінансовий відділ.

Оп. 5.

541. Спр. 79. Приказы и указания Министерства финансов УССР. 6 лютого 1948 р. 5 листопада 1948 р. 197 арк.

542. Спр. 109. Отчеты о выполнении планов по налогам с населения и госдоходов за 1948 г. 1948 р. 310 арк.

543. Спр. 876. Приказы народных комиссаров финансов СССР и УССР и Тернопольского облфинотдела и справки о налоговой работе в области. 18 грудня 1944 – 14 грудня 1945 р. 202 арк.

544. Спр. 877. Инструкции, приказы и указания правительственных и местных органов государственной власти о порядке взимания налогов и сборов в 1945 г. 1945 р. 194 арк.

545. Спр. 945. Постановления Совета министров УССР и решения Тернопольского облисполкома о недостатках в работе финорганов по изыманию сельхоз налогов. 2 травня 1948 – 14 жовтня 1948 р. 170 арк.

546. Спр. 952. Доклады, справки и сведения облфинотдела о поступлении сельскохозяйственных и других налогов в 1948 году и задачах на 1949 г. 1948 р. 167 арк.

547. Спр. 992. Годовые отчеты о результатах исчисления облагаемого дохода и начисления на них налогов. 1950 р. 126 арк.

548. Спр. 1001. Приказы Министерства финансов СССР и УССР и решения Тернопольского облисполкома по подоходному налогу с колхозов. 30 листопада 1951 – 30 листопада 1952 р. 148 арк.

549. Спр. 1031. Годовые отчеты об итогах учета плательщиков и исчисления сельхозналога. 1952 р. 202 арк.

**Ф. Р. 729. Уповноважений міністерства Заготівель у
Тернопільській області.**

Оп. 2.

550. Спр. 5. Приказы по управлению министерства заготовок СССР по Райупомминзагам с 1.1. 1948 г. 1 січня 1948 р. – 31 грудня 1948 р. 369 арк.

Ф. Р. 1833. Виконавчий комітет Тернопільської обласної ради.

Оп. 6.

551. Спр. 1. Постанови Тернопільського облвиконкому. 1939 р. 6 арк.

552. Спр. 2. Протокол № 1 засідання президії Тернопільського облвиконкому. 20 грудня 1939 р. 12 арк.

553. Спр. 4. Протокол № 1 засідання президії Тернопільського облвиконкому. 5 січня 1940 р. 25 арк.

554. Спр. 6. Протокол № 1 засідання президії Тернопільського облвиконкому. 25 січня 1940 р. 11 арк.

555. Спр. 8. Протокол № 6,7 засідання президії Тернопільського облвиконкому. 20 лютого 1940 р. – 23 лютого 1940 р. 24 арк.

556. Спр. 10. Протокол № 9 засідання президії Тернопільського облвиконкому. 15 березня 1940 р. 24 арк.

557. Спр. 11. Протокол № 10 засідання президії Тернопільського облвиконкому. 5 квітня 1940 р. 24 арк.

558. Спр. 13. Протокол № 17 засідання президії Тернопільського облвиконкому. 5 червня 1940 р. 35 арк.

559. Спр. 16. Протокол № 23 засідання президії Тернопільського облвиконкому. 15 липня 1940 р. 22 арк.

560. Спр. 17. Протокол № 24 засідання президії Тернопільського облвиконкому. 18 липня 1940 р. 54 арк.

561. Спр. 26. Протокол № 41 засідання президії Тернопільського облвиконкому. 25 грудня 1940 р. 64 арк.

562. Спр. 28. Протокол засідання президії Тернопільського облвиконкому. 26 травня 1941 р. 24 арк.

563. Спр. 30. Протокол № 2 засідання виконкому Тернопільської обласної ради депутатів трудящих. 15 січня 1941 р. 30 арк.

564. Спр. 31. Протокол № 5 засідання виконкому Тернопільської обласної ради депутатів трудящих. 12 лютого 1941 р. 72 арк.

Ф. Р. 3239. Уполномоченный Совета по делам религиозных культов при СМ СССР по Тернопольской области.

Оп. 2.

565. Спр. 1. Информационные отчеты о состоянии религиозных культов в области за 1945 г. 1945 г. 46 арк.

Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка.

Ф. РК 357. Матеріали УПА знайдені 2003 р. у с. Рогізне Яворівського району Львівської області.

Оп. 1.

566. Спр. 1. Відозва до Червоноармійців. 1948 – 1950 рр. Арк. 1.

567. Спр. 2. Заклик до української молоді не співати большевицьких пісень, а поширювати революційні українські. 1948 – 1950 рр. Арк. 1.

568. Спр. 4. Заклик до робітників, селян і інтелігенції на боротьбу проти сталінської четвертої п'ятирічки. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

569. Спр. 6. Заклик до української молоді не вживати спиртних напоїв. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

570. Спр. 7. Заклик до червоноармійців не тероризувати український народ. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

571. Спр. 8. Заклик до селян брати хліб обережно, нікому не повідомляти скільки і у кого його отримали, оскільки це може донестись до сексотів. Повідомляти про сексотів повстанців. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

572. Спр. 10. Заклик до української молоді не ходити на більшовицькі забави до більшовицьких клубів, оскільки останні не мають нічого спільного з культурою і освітою. Їх завдання отруювати та русифікувати молодь пропагандою. 1948 – 1950 рр. 1 арк. [1948-1950].

573. Спр. 12. Заклик до селян забирати хліб. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

574. Спр. 14. Заклик до інтелігенції бойкотувати вибори до Верховної Ради СРСР. 1949 р. 1 арк.

575. Спр. 16. Заклик до населення не йти на вибори. 1949 р. 1 арк.

576. Спр. 17. Заклик до батьків і матерів не давати своїм дітям горілки. Виховувати їх на благо і славу України. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

577. Спр. 18. Заклик не голосувати за большевицьких гнобителів, а ставати у боротьбу за Українську Самостійну Соборну Державу. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

578. Спр. 20. Заклик до української молоді саботувати роботу піонерських і комсомольських організацій. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

579. Спр. 21. Заклик до української молоді саботувати вивіз на роботи в Донбас. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

580. Спр. 26. Коротке повідомлення для українських дітей про приклади дитячого героїзму й посвяти. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

581. Спр. 27. Заклик до українських дівчат не зустрічатись з ворогами народу. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

582. Спр. 30. Заклики до українських вчителів не виховувати дітей в комуністичному дусі, а виховувати в них любов до України. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

583. Спр. 31. Заклик до населення не їхати на роботу в Донбас! 1948 – 1950 рр. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

584. Спр. 34. Про тяжкі умови праці в колгоспах. Заклик до повалення колгоспного невілля. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

585. Спр. 35. Заклик до молоді не працювати у ФЗО. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

586. Спр. 36. Застереження організаторам колгоспів. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

587. Спр. 37. Застереження селянам Західної України перед введенням колгоспів. Заклик до повалення сталінсько-більшовицьких колгоспів. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

588. Спр. 39. Заклик батьків виховувати дітей вдома. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

589. Спр. 40. Заклик до українських селян боротися проти експлуататорсько-кріпосницької системи колгоспів, яку ввели більшовики у сільському господарстві. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

590. Спр. 42. Заклик до українських селян не віддавати землю і хліб державі. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

591. Спр. 43. Заклик до української молоді не вступати до ФЗО. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

592. Спр. 44. Заклик до українців вигнати з України весь русифікаційний елемент. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

593. Спр. 46. Заклик до селян ховати хліб та не вступати у колгоспи. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

594. Спр. 47. Заклик до української інтелігенції бойкотувати вибори до Верховної Ради СРСР і підключатися до боротьби проти більшовизму. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

595. Спр. 48. Заклик до українських селян не вступати у колгоспи. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

596. Спр. 49. Заклик до українців перетворити день виборів на день всенародної маніфестації. 1949 р. 1 арк.

597. Спр. 52. Відозва. Не підемо голосувати за тюрми і заслання. 1949 р. 1 арк.

598. Спр. 55. Відозва. Ганьба тим, які добровільно підуть до виборів. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

599. Спр. 70. Заклик до українських селян не вступати у колгоспи 1948 – 1950 рр. 1 арк.

600. Спр. 72. Звернення до організаторів колгоспів і членів ініціативних груп і правлінь колгоспів не діяти на шкоду народові. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

601. Спр. 73. Заклик до українських селян не віддавати своїх дітей у ясла та дитсадки. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

602. Спр. 74. Заклик не віддавати землі і хліба. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

603. Спр. 80. Заклик до українських селян боротися за хліб. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

604. Спр. 82. Заклик селянам пошкоджувати колгоспне майно, саботувати роботу в колгоспі. 1948 – 1953 рр. 1 арк.

605. Спр. 88. Застереження УПА до селян не вступати у колгоспи. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

606. Спр. 89. Застереження УПА до селян не вступати у колгоспи. 1948 – 1953 рр. 1 арк.

607. Спр. 90. Заклик до селян не вступати до колгоспів і псувати колгоспне майно. 1948 – 1953 рр. 1 арк.

608. Спр. 98. Повідомлення про ліквідацію Марії Романівни Мацько, Андрія Васильовича Тараса та Григорія Григоровича Догарева за активну участь в організуванні в західних областях України сталінських колгоспів. Січень 1949 р. 1 арк.

609. Спр. 100. Повідомлення про ліквідацію секретаря первинної організації ВЛКСМ райуповмінзагу Судово-Вишинського району Дрогобицької області Олійника Андрія Петровича за знущання над місцевим населення. Грудень 1948 р. 1 арк.

610. Спр. 108. Висміювання у коломийках колгоспного життя. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

611. Спр. 132. Заклик до селян не віддавати хліб державі. Червень 1947 р. 1 арк.

612. Спр. 135. Звернення до української молоді із закликом святкувати 23 травня, як день героїв. Хвалебна ода українських повстанцям. 1948 – 1953 рр. 1 арк.

613. Спр. 138. Відозва з приводу зміни державної політики стосовно церковних установ. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

Оп. 2.

614. Спр. 4. Перестороги. 1948 – 1950 рр. 2 арк.

615. Спр. 6. Погроза колаборантам заслуженою карою, якщо будуть діяти на перешкоду українському народу. 1948 – 1950 рр. 1 арк.

616. Спр. 7. Звіт про організацію колгоспу ім. Молотова в с. Черчик. 9.02.1950 р. 3 арк.

617. Спр. 28. Опис різноманітних подій, які відбулися у селах Яворівського району Львівської області. 1949 – 1950 рр. 4 арк.

618. Спр. 43. Повідомлення про політичне життя сіл Яворівського району Львівської області. Фрагмент. Рукопис. Олівець. 1948 – 1950 рр. 21 арк.

Опубліковані документи.

619. Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР. 1917–1939: зб. Документів та матеріалів. К.: Наук. думка, 1979. 264 с.

620. Бофони: грошові документи ОУН і УПА / Авт.-упоряд. Клименко О.; За ред. Даниленка В. Київ: Університет банківської справи Національного банку України, 2008. 192 с.

621. Важнейшие решения по сельскому хозяйству за 1938–1940 годы. Москва: Государственное издательство колхозной и совхозной литературы «Сельхозгиз», 1940. 448 с.

622. Всенародне свято: матеріали і документи про святкування десятиріччя возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі. К.: Держполітвидав УРСР, 1950. 241 с.

623. На допомогу агітаторові. Радянська Дрогобиччина перед виборами в місцеві ради депутатів трудящих. Дрогобич: Видавництво Дрогобицького обкому КП(б)У «Більшовицька правда», 1940. 112 с.

624. Денежная реформа 1947 года в документах: подготовка, проведенный и оценка результатов. Москва. 2007. 120 с.

625. Збірник Законів СРСР і Указів Президії Верховної ради СРСР 1938 р. – червень 1944 р. Москва: Видання «Відомостей Верховної ради СРСР», 1944. 323 с.

626. Збірник найважливіших законів, указів Президії Верховної Ради та постанов і розпоряджень уряду Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Київ: українське видавництво політичної літератури, 1946. 260 с.

627. Інструкція і методичні вказівки для навчання неграмотних. Львів, 1932. 12 с.

628. История колхозного права. Сборник законодательных материалов СССР и РСФСР 1917–1958 гг. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1959. 517 с.

629. Кримінальний кодекс УРСР Київ: Держполітвидав УРСР, 1950. 167 с.

630. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали (1939–1953). Т. 1. Київ: Наукова думка, 1995. 748 с.

631. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Издание пятое. Т. 45. Произведения март 1922 – март 1923. Москва: Издательство политической литературы, 1970. 780 с.

632. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Издание пятое. Т. 51. Письма Июль 1919 – ноябрь 1920. Москва: Издательство политической литературы, 1970. 854 с.

633. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 11. Тернопільщина. Список упавши героїв Української революції в боротьбі з московсько-більшевицьким окупантом за час від 13.3.1944 р. до 31.12.1948 р.: Підпільний збірник життєписів полеглих Тернопільської округи, 1949. Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1985. 248 с.

634. Літопис Української Повстанської армії. Т. 12. Третя Подільська Воєнна Округа УПА «Лисоня»: Документи і матеріали / ред. Є. Штендера. Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1989. 352 с.

635. Літопис УПА. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943-1959. Книга друга: 1946-1947. Київ-Торонто, 2002. 568 с.

636. Літопис УПА. Нова серія. Т. 24. Золочівська округа ОУН: організаційні документи. 1941–1952 / упоряд. Романюк М. Київ; Торонто, 2014. 1400 с.

637. Літопис УПА. Нова серія. Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959 / упоряд. Вовк О., Павленко І., Черченко Ю. Київ; Торонто, 2001. 652 с.

638. Літопис УПА. Нова серія. Т. 20. Воєнна округа УПА «Лисоня» 1943–1952: документи і матеріали / упоряд. Волянюк С. Київ; Торонто, 2012. 848 с.

639. Літопис УПА. Нова серія. Т. 22. Станиславівська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1951 / упоряд. Проданик Д., Лесів С. Київ; Торонто, 2013. 1376 с.

640. На допомогу агітаторові. Радянська Дрогобиччина перед виборами в місцеві ради депутатів трудящих. Видавництво Дрогобицького обкому КП(б)У “Більшовицька правда”: Дрогобич, 1940. 112 с.

641. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов 1917 – 1973 гг. / Сост А.А. Абакумов, Н. П. Кузин, Ф. И. Пузырев, Л. Ф. Литвинов. М.: Педагогика, 1974. 458 с.

642. НКВД-МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическом подпольем на западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956): Сб. документов / сост. Н.И.

Владимирцев, А.И. Кожурин. Москва: Объединенная редакция МВД России, 2008. 640 с.

643. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. Т. 1. Книга первая (ноябрь 1938 г.–декабрь 1940 г.). Москва. 1995. 452 с.

644. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сб. документов. Т. 1. Кн. 1.: Накануне (ноябрь 1938 – декабрь 1940 года). Москва: Книга и бизнес, 1995. 401 с.

645. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сб. документов. Т. 1. Кн. 2.: Накануне (1 января – 21 июня 1941 года). Москва: Книга и бизнес, 1995. 401 с; Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. Том II. Книга 1. Начало (22 июня – 31 августа 1941). Москва, 2000. 739 с.

646. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сб. документов. Т. V. Кн. 1.: Вперед на запад (1 января – 30 июля 1944 года). Москва: Кучково поле, 2007. 728 с.

647. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сб. документов. Т. V. Кн. 2.: Границы СССР восстановлены (1 июля – 31 декабря 1944 года). Москва: Кучково поле, 2007. 896 с.

648. «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944-1948 рр. / Упоряд. Ярослав Дашкевич; Василь Кук. Львів, 2010. 594 с.

649. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. Збірка документів. Б.м.в.: Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. 372 с.

650. Партийно-политическая работа в боевой обстановке. Сборник документов во время освободительного похода в Западную Украину и Западную Белоруссию. Москва: Государственное военное издательство наркомата обороны Союза ССР, 1940. 182 с.

651. Під прапором Жовтня: вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1917-1920 рр.): документи й матеріали / за ред. О. Ю. Карпенка; упоряд.: О. Ю. Карпенко, А. Д. Мільшина, І. М. Павловська, Б. Я. Рот. Львів: Кн.-журн. вид-во, 1957. 692 с.

652. Повседневность террора: деятельность националистических формирований в западных регионах СССР. Кн. 1. Западная Украина, февраль–июнь 1945 года / сост. А. Дюков и др.; сопр. ст. О. Росов. Москва, 2009. 232 с.

653. Положення про вибори до Верховної ради Української РСР. Київ: українське видавництво політичної літератури, 1946. 19 с.

654. Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / Відп. ред. та упоряд. В.М. Вятрович. Т. 1. Війна під час війни. 1942–1945. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. 792 с.

655. Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / Відп. ред. та упоряд. В.М. Вятрович. Т. 2. Війна після війни. 1945–1947. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. 576 с.

656. Постанови Третього Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в днях 21-25 серпня 1943 р. Б.м., 1943. 23 с.

657. Правда про унію: Документи і матеріали / Редкол.: Д.А. Яремчук (голова) та ін; Упоряд.: Ю.Ю. Сливка (керівник колективу) та ін. Львів: Каменярь, 1981. 448 с.

658. Про партійну і радянську пресу, радіомовлення і телебачення: збірник документів і матеріалів / упор. Климанова Л.С. Київ: Політвидав України, 1974. 690 с.

659. Про проведення державних, місцевих податків і зборів на звільненій і звільнюваній від німецької окупації території Волинської, Львівської, Ровенської, Станіславської, Тернопільської і Чернівецької областей. Лист наркомфіну Союзу РСР № 20-65 від 4 липня 1944 р. Держфінвидав. 1944. 15 с.

660. Преступные цели – преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР. (1941–1944 гг.). Москва: Политиздат, 1968. 383 с.

661. Радянська Тернопільщина: 1939–1975: Документи і матеріали. Львів: Каменярь, 1986. 240 с.

662. Радянське Прикарпаття: документи і матеріали. Ужгород: Карпати, 1983. 243 с.

663. Радянський Львів 1939–1955: документи й матеріали. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. 705 с.

664. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / упор. Василь Даниленко, Сергій Кокін. Київ: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2009. 1311 с.

665. Русская Православная Церковь и коммунистическое государство. 1917-1941. Документы и фотоматериалы. — М. Издательство Библейско-Богословского Института св. апостола Андрея, 1996. 352 с.

666. Сергійчук В. Правда про "Золотий" вересень 1939-го. Вишгород: ПП Сергійчук М.І., 2014. 208 с.

667. Сергійчук В. Радянські партизани проти ОУН-УПА. Київ, Українська Видавнича Спілка, 2000. 200 с.

668. Сергійчук В. Самі себе завоювали: Діяльність винищувальних батальйонів проти українського національно-визвольного руху. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2003. 80 с.

669. Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоїв НКВС-НКДБ під виглядом ОУН-УПА. Київ: ПП Сергійчук, 2006. 184 с.

670. Сергійчук В. Український здвиг: Прикарпаття 1939-1955. Київ: Укр. вид. спілка, 2005. 840 с.

671. Собрание постановлений и распоряжений правительства союза Советских Социалистических республик. 1940. № 6. 14 апреля. 256 с.

672. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979. К.: Наукова думка, 1980. 456 с.

673. Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939-1959). Т. 1. Київ, 2009. 680 с.

674. «...То була неволя». Спогади та листи остарбайтерів / НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2006. 542 с.

675. Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській радянській державі. Львів: Вид-во Львів.у-ту, 1968. 803 с.

676. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р. Збірник документів і матеріалів. Львів-Київ: «Піраміда», 2001. 555 с.

677. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т. 1. : 1939-1943 / под ред. А.Н. Артизова. М., 2012. 878 с.

678. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны: документы: в 2-х т. Т. 1.: 1939–1943 / под ред. А.Н. Артизова. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. 878 с.

679. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны: документы: в 2-х т. Т. 2.: 1944–1945 / под ред. А.Н. Артизова. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. 1167 с.

680. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті : документи і матеріали. Івано-Франківськ: ЛІК, 2009. Том 2. Книга 1. (1939-1945). 600 с.

681. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали. Т. 2. Книга 2 (1945–1946). Івано-Франківськ: КПФ «ЛІК», 2010. 696 с.

682. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / Відповідальний редактор професор

Кугутяк М. Т. 2. Книга 3 (1947–1957). Івано-Франківськ: КПФ «ЛІК», 2011. 768 с.

683. УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. Збірка документів. Б.м.в.: Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1957. 452 с.

ПЕРІОДИЧНА ПРЕСА.

684. Андрухович М. Сільська школа // Вільна Україна. № 50. 22 листопада 1939 р. С. 3.

685. В селах округи // Воля покуття. 1941. Ч. 10-11. 10 серпня. С. 5.

686. В уряді Праці // Львівські вісті. 1941. Ч. 70. С. 3.

687. Веселі пісні співає Україна. // Радянська Україна. 1940. № 250. 28 жовтня. С. 2.

688. Декларація про конфіскацію поміщицьких земель. Вільна Україна. 1939. № 32. 29 жовтня. С. 1.

689. Демкович-Добрянський М. Галичина під німецькою окупацією 1941-1944 років. // Молода Галичина. 1992. № 70. С. 2.

690. Економічна руїна Галичини під час большевицької окупації // Львівські вісті. 1941. 31 жовтня. Ч. 72. С. 3.

691. Економічна руїна Галичини під час большевицької окупації // Львівські вісті. 1941. 1 листопада. Ч. 73. С. 3.

692. Закінчення переселення до СРСР. // Краківські вісті. 1940. Ч. 6. С. 4.

693. Заклик губернатора до селян Галичини. // Бережанські вісті. 1941. 7 серпня. С. 1.

694. Кінофікація сіл області. Вільна Україна. 1939. № 42. 13 листопада. С. 3.

695. Королик І. Перші кроки. Вільна Україна. 1939. № 42. 13 листопада. С. 2.

696. Набір робітників до Німеччини // Львівські вісті. 1941. Ч. 76. С. 3.

697. Наказ від 15 липня 1941 р. коменданта капітана Юргенса. // Жовківські вісті. 1941 р. 20 липня. С. 4.

698. Народ про більшовиків. // Українські вісті. 1942. 7 січня. № 2. (85). С. 4.

699. Обов'язок праці // Львівські вісті. Ч. 68. С. 4.

700. Оголошення. // Бережанські вісті. 11 вересня. С. 2.

701. Ой нависли чорні хмари. У дворіччя «Українських народних зборів Західної України» // Львівські вісті. 1941. Ч. 68. 26-27 жовтня. С. 5.

702. Підмоги для переселенців з СРСР. // Краківські вісті. 1940. Ч. 103. С. 4.

703. По-справжньому готуватися до призову в ряди Червоної Армії // Вільна Україна. № 140 (221). 1940 р. 17 червня С. 1.

704. Прокламація до населення Галичини! // Денник розпоряджень Дистрикту Галичина. 1941. 1 серпня. С. 1.

705. Робітники в Німеччину // Львівські вісті. 1941. Ч. 53. С. 4.

706. Робітники до Німеччини // Воля Покуття. 1941. Ч. 26. С. 3.

707. Робітники з Німеччини можуть пересилати по 100 зол. // Краківські вісті. 1940. Ч. 11. С. 3.

708. Робітники з Райху їдуть у відпустку // Львівські вісті. 1943. Ч. 164. С. 4.

709. Робітники на відпустці // Краківські вісті. 1943. Ч. 35. С. 3.

710. Синиця М. Учитель під большевицьким чоботом // Самбірські вісті. 1941. Ч. 26. 1 листопада. С. 2.

711. Совітська дійсність в українському народному гуморі. // Львівські вісті. 1943. 28 жовтня. № 247(667). С. 4.

712. Справа переселення. // Краківські вісті. 1940. Ч. 4. С. 4.

713. Табінський П. Большевицька протирелігійна акція: Законодательство ССРСР про релігію // Львівські вісті. 1942. 6 лютого. Ч. 25 (149). С. 2.

714. Ткач Я. За нову перемогу Сталінського блоку комуністів і безпартійних // На допомогу агітаторові. Радянська Дрогобиччина перед виборами в місцеві ради депутатів трудящих. Дрогобич, 1940. 112 с.

715. У дні виборів (З блокнота радіо кореспондента П. Вишневського). // Радіо. 1940. № 12. С. 5-7.

716. Указ президії Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки про встановлення дати виборів до Верховної Ради УРСР. Вільна Україна. 1940. № 18(100). 22 січня. С. 1.

717. Указ про створення Волинської, Ровенської Львівської Станіславської та Тернопільської областей. Вільна Україна. 1939. № 62. 4 грудня. С. 1.

718. Ульчак В. Охорона села в надійних руках. // Вільна Україна. 1939. № 44. 15 листопада. С. 3.

719. Уряд праці // Львівські вісті. 1941. Ч. 59. С. 3.

КНИГИ ТА МОНОГРАФІЇ.

720. Armstrong John A. Ukrainian nationalism. New-York: Columbia University Press, 1963. 361 p.

721. Bonusiak W. Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939-1941 : ("Zachodnia Ukraina" i "Zachodnia Białoruś") Rzeszów: Wydaw. Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006. 474 s.

722. Bonusiak W. Powstanie i działalność władzy okupacyjnych we Lwowie w okresie IX 1939 – VI 1941 W: Lwów, Miasto – społeczeństwo – kultura. T. 2. Kraków, 1998. 380 s.

723. Eberhardt P. Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku. Warszawa, 1994. 334 s.

724. Gross J. Revolution from Abroad. The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia. Princeton: Princeton University Press, 2003. 408 p.

725. Grzelak C. Kresy w czerwieni. Agresja Ywiązku Sowieckiego na Polskę w 1939 roku. Warszawa, 1998. 588 s.

726. Grzelak C. Kresy w ogniu. Wojna na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej we wrześniu 1939 roku. Warszawa, 2014. 334 s.

727. Hryciuk G. Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne. Warszawa, Książka i Wieda, 2000. 431 s.

728. Motyka G. Ukraińska partyzanka 1942–1960. Warszawa, 2006. 720 s.

729. Szczęśniak B.A., Szota Z.W. Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwiacja w Polsce. Warszawa, 1973. 587 s.

730. Wnuk R. Za pierwszego sowieta. Polska konspiracja na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 – czerwiec 1941). Warszawa: IPN, 2007. 461 s.

731. Анисков В.Т. Крестьянство против фашизма. 1941-1945. История и психология подвига М.: Памятники исторической мысли, 2003. 502 с.

732. Арент Х. Витоки тоталітаризму. Київ: ДУХ і ЛІТЕРА, 2005. 584 с.

733. Армстронг Д. Советский партизаны. Легенда и действительность. 1941–1944 /Пер. с англ О.А. Федяева. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2007. 493 с.

734. Армстронг Д. Украинский национализм. Факты и исследования. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2008. 368 с.

735. Баберовски, Й. Червоний терор: історія сталінізму; пер. з нім. О. Маєвський. Київ: К.І.С., 2007. 245 с.

736. Бандера С. Перспективи української революції. Мюнхен, 1978. 641 с.

737. Баран В.К., Токарський В.В. «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. 456 с.

738. Бережанська земля. Історично-мемуарний збірник. Том II. Торонто, друкарня оо. Василіян. 1998. 899 с.

739. Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. Київ: Критика, 2011. 454 с.

740. Беляєв В., Рудницький М. під чужими прапорами. Київ: радянський письменник, 1956. 245 с.

741. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн. 1. К.: "Либідь"–"Військо України", 1994. 432 с.

742. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн. 2. К.: "Либідь"–"Військо України", 1994. 686 с.

743. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917-1941 рр.: джерелознавче дослідження. Київ: Пенмен, 2017. 768 с.

744. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 686 с.

745. Бондарчук П. М. Релігійна свідомість віруючих УРСР (1940–1980-і роки): повсякденні прояви, трансформації / Гол. ред. В. А. Смолій; Наук. ред. В. М. Даниленко. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2012. 322 с.

746. Борець Ю. Шляхами Лицарів Ідеї і чину. б.м. 294 с.

747. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. Т. 1.: Структура повсякденності: можливе і неможливе. (Переклав з французької Г. Філіпчук). Київ: Основи, 1995. 543 с.

748. Велігура І. Джерела сили радянської преси. Київ, видавництво політичної літератури, 1976. 168 с.

749. Верига В. Втрати ОУН в часі Другої світової війни. Торонто, 1991. 206 с.

750. Веденєєв Д.В., Биструхін Г.В. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940-1950-ті роки: Монографія. Київ, 2006. 568 с.

751. Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ: Генеза, 2006. 408 с.

752. Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Двобій без компромісів. протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки: Монографія. Київ: К.І.С., 2007. 568 с. С. 343-344.

753. Вовк О. Місце і роль націоналістичних клерикалів в планах реакції. Київ: Наукова думка, 1984. 140 с.

754. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. Київ: Наукова думка, 1989. 488 с.

755. Волянюк С. Історія воєнної округи УПА «Лисоня». Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2018.

756. Вронська Т. Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній практиці радянської влади (1917–1953 рр.): Наукове видання. Київ: Темпора, 2013. 624 с.

757. В'ятрович В.М. Істрія з грифом «Секретно». Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. 328 с.

758. Галів М. Між серпомолотом і свастикою: освіта на Дрогобиччині у 1939 – 1944 рр. Дрогобич, 2010. 337 с.

759. Галів М.Д., Батюк Т.В. Історія школи села Гаї Нижні. Книга 1: 1816-1939 рр. Дрогобич, 2013. 126 с.

760. Гнатюк О. Відвага і страх. / Пер. з польської М. Боянівської. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2015. 496 с.

761. Городинський З. Українська Національна рада. Київ, 1993. 144 с.

762. Гогун А. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования. Малоизученные страницы истории. 1941–1944. Москва: ЗАО Центрополиграф, 2008. 477 с.

763. Гогун А.С. Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы. Санкт-Петербург: Изд. Дом «Нева», 2004. 416 с.

764. Грушецький І. Соціалістичні перетворення на Львівщині. Львів: Вільна Україна, 1950. 37 с.

765. Гудь Б. З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в ХІХ – першій половині ХХ ст. Харків: Акта, 2018. 482 с.

766. Гудь Б. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів ХІХ – першої половини ХХ століть. Львів, 2006. 448 с.

767. Гулай В. Міжетнічна комунікація в Західній Україні у роки Другої світової війни. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. 460 с.

768. Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицький С. Сталінізм на Україні 20–30-ті роки. Київ: Наукова думка, 1991. 200 с.

769. Дмитрук К. Е. Безбатченки документально-публіцистичний нарис. Київ: Дніпро, 1980. 318 с.

770. Дмитрук К.Е. Свастика на сутанах. Москва: Политиздат, 1976. 192 с.

771. Дудикевич Б., Вітошинський Я. Українські буржуазні націоналісти – найманці міжнародних імперіалістів. Львів, 1952. 60 с.

772. Інструкція і методичні вказівки для навчання неграмотних. Львів, 1932. 12 с.

773. Історія міст і сіл Теробовлянщини. Тернопіль, 1997. 541 с.

774. Історія України. Київ: Альтернативи, 1997. 422 с.

775. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. Т. 2. Київ: Наукова думка, 2006. 654 с.

776. Зазерский Е.Я. Место массового праздника в духовной жизни социалистического общества : сборник научных трудов. Ленинград: б.в., 1981. 164 с.

777. Західноукраїнські селяни в умовах суспільно-економічних трансформацій середини 1930-х – 1950-х рр. Усна історія / Старка В.В., Коріненко П.С., Брославський В.Л. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 308 с.

778. Зверев С.М. Діяльність Комуністичної партії України по зміцненню і розвитку громадського господарства колгоспів (1951–1958 рр.). Київ: Видавництво Київського університету, 1969. 169 с.

779. Здоровега Н.І. Нариси весільної обрядовості на Україні. Київ: Наукова думка, 1974. 160 с;.

780. Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1944-1953. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. 229 с.

781. История Всесоюзной коммунистической партии (большевиков). Краткий курс / Под ред. Комиссии ЦК ВКП(б). Москва: Партиздат, 1938. 350 с.

782. Івасюта М. Розвиток колгоспного ладу в західних областях Української РСР. Київ: 1960. 224 с.

783. Івасюта, М. Нарис історії колективізації на Тернопільщині: 1939 - 1950 рр. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. 116 с.

784. Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945 – 1954) Дрогобич: Посвіт, 2016. 696 с.

785. Ільюшин І. Українська повстанська армія і армія Крайова. Протистояння в західній Україні (1939-1945 рр.). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія, 2009. 399 с.

786. Калакура О.Я. Поляки в етносоціальних процесах на землях України у ХХ столітті. Київ: Знання України, 2007. 508 с.

787. Кедрин І. Життя-події-люди: Спомини і коментарі. Нью-Йорк, 1976. 724 с.

788. Келембетова В.Ю. Введення атеїзму в побуті трудящих України. Київ: Наукова думка, 1967. 162 с.

789. Келембетова В.Ю. Побут і релігійні пережитки: (етнографічно-соціологічне дослідження). Київ: Наукова думка, 1974. 188 с.

790. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003. 464 с.

791. Клименко О.О., Ткачов С.В. Українці в поліції в дистрикті «Галичина» (Тернопільський округ): німецький окупаційний режим в Тернополі та околицях у 1941–1944 рр. Харків, Ранок НП, 2013. 600 с.

792. Книш З. Становлення ОУН. Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 1994. 128 с.

793. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования. Москва: Наука, 2003. 486 с.

794. Коріненко П.С. Податки і повинності в галицькому селі (кінець XVIII – середина XX ст.). : Монографія. / П.С. Коріненко, В.Д. Терещенко, В.В. Старка, А.В. Киданюк. Тернопіль, 2016. 200 с.

795. Корнієць, Л. Соціалістичні перетворення в Західних областях Української РСР. Київ: Держполітвидав, 1950. 31 с.

796. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993. 660 с.

797. Крочче Б. Теория и история историографии / Пер. с ит. И. М. Заславской. Послесл. Т. В. Павловой. Науч. редактирование М. Л. Андреева. - М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. 192 с.

798. Кувеньов О.Ф. Громадський побут українського селянства: історико-етнографічний нарис. Київ: Наукова думка, 1966. 133 с.

799. Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.): історико-бібліографічне дослідження. У 2 т. Т. 1. А-М. Львів: НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. Відділ україніки, 2007. 640 с.

800. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939-1944 рр.): за матеріалами української легальної преси. Львів: ЛННБ ім. В. Стефаника, 2010. 328 с.

801. Куронь Я. Поляки та українці: важкий діалог. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. 264 с.

802. Кучерепа М.М., Вісин В.В. Волинь: 1939-1941 рр.: Навчальний посібник. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. 486 с.

803. Кухта Б.Л. З історії української політичної думки. Київ: Генеза, 1994. 368 с.

804. Лебедь М. Українська повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Ч. 1. Німецька окупація України. Рим: видання пресового Бюро УГВР, 1946. 127 с.

805. Лебина Н. Советская повседневность: нормы и аномалии. От военного коммунизма к большому стилю Москва: Новое Литературное Обозрение, 2015. 488 с.

806. Леви-Строс К. Структурная антропология. / пер с франц. Вяч. Вс. Иванова. Москва: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. 512 с.

807. Лисенко О.Є., Марущенко О.В. Українсько-польські стосунки періоду Другої світової війни у вітчизняній історіографії. Бібліографічний покажчик. Київ–Івано-Франківськ, 2003. 124 с.

808. Литвин М.Р., Луцький О.І., Науменко К.Є. 1939. Західні землі України. Львів: інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. 151 с.

809. Литвин М., Науменко К. Сталін і Західна Україна. 1939–1941 рр. Київ, 2010. 80 с.

810. Луник М.П. Споживча кооперація Львівщини. Львів: «Каменярь», 1964. 79 с.

811. Макарчук С.А. Етносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. Львов: б.в., 1983.

812. Малярчук О.М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. 228 с.

813. Марьяхин Г. Очерки истории налогов в СССР. Москва, 1958. 234 с.

814. Марьяхин Г. Налоги в СССР. Москва: Госфиниздат, 1958 67 с.

815. Мірчук П. Нариси історії Організації українських націоналістів. Т. 1. Мюнхен, 1968. 640 с.

816. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952. Мюнхен: Ціцоро, 1953. 320 с.

817. Мохорук Д. Село моє Топорівці. Культурний розвиток 1880-1939 рр. та окупації села. Т. 2. Косів, 2006. 250 с.

818. Мстиславець О. Розтлителі свідомості. Львів, Вільна Україна 1950. 103 с.

819. Надорожняк Я. Село Голосковичі Бродівського району Львівської області. Погляд у минуле. Історичний нарис. – Львів: Самвидав, 2007. – 72 с.

820. Назарук О. Зі Львова до Варшави. Утеча перед совітами в пам'ятних днях 2–13 жовтня 1939 р. Львів, 1995. 95 с.

821.

822. Нариси історії Івано-Франківської обласної партійної організації. Ужгород: Карпати, 1979. 310 с.

823. Нариси історії Львівської обласної партійної організації. Львів: Каменярь, 1980. 385 с.

824. Нариси історії Тернопільської обласної партійної організації. Львів: Каменярь, 1980. 288 с.

825. Нові підходи до історіописання / за ред. П. Берка: пер з англ. Київ: Ніка-Центр, 2010. 368 с.

826. Норман М. Наймарк Геноциди Сталіна. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 135 с.

827. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания: пер. с нем./ общ. ред. и предисл. Мансурова Н.С. М.: Прогресс-Академия, Весь Мир, 1996. 352 с.

828. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історична нариси. Відп. ред. С.В. Кульчицький. Київ, 2006. 496 с.

829. Орлов И. Б. Советская повседневность: исторический и социологический аспекты становления Москва: Изд. дом Гос. ун-та Высшей школы экономики, 2010. 317 с.

830. Офіцинський В. Дистрикт Галичина (1941–1944). Ужгород: Гражда, 2001. 142 с.

831. Ош Ю. З лихоліттям на прю. Суми, «Ярославна», 1998. 32 с.

832. Паньківський К. Роки німецької окупації. Нью-Йорк, 1965. 479 с.

833. Патриляк І. К. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939-1960): Монографія / Центр досліджень визвольного руху. Львів, 2012. 592 с.

834. Перехрест О. Г. Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище / НАН України. Інститут історії України. Черкаси: ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2011. 668 с.

835. Петровський М. Возз'єднання українського народу в єдиній Українській радянській державі. Київ; Харків: Українське Державне видавництво, 1944. 44 с.

836. Пичета В. Основные моменты исторического развития Западной Украины и Западной Белоруссии. М., 1940. 136 с.

837. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко. НАН України. Інститут історії України. Кн. 2, ч. 1–2. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 351 с.

838. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко. НАН України. Інститут історії України. Кн. 2, ч. 3. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 336 с.

839. Подобед О. Українська планета ДіПі: культура та повсякдення. Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2018. 396 с.

840. Полторацький О. Українські буржуазні націоналісти – найлютіші вороги українського народу. Київ, 1953. 82 с.

841. Полян П. Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР. Москва: ОГИ, Мемориал, 2001. 325 с.

842. Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини ХІХ- початку ХХ ст. Черкаси, «Вертикаль», ПП Кандич С.Г., 2007. 640 с.

843. Роман Є.Г. Тематична підбірка «Діяльність УПА на території Станіславської області в 1944-1950 рр.» / на основі документів Держархіву Івано-Франківської області. Івано-Франківськ, 1996. 42 с.

844. Радянська школа та організація її роботи: збірник на допомогу вчителю західних областей України. К., 1939. 159 с.

845. Романюк М. Золочівська округа ОУН у національно-визвольному русі (1937–1953): монोगрафія. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Центр незалежних історичних студій, 2016. 608 с.

846. Российская повседневность 1921-1941 гг: новые подходы : доклады, сделанные на международной междисциплинарной конференции 16-19 августа 1994 года. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского университета экономики и финансов, 1995. 156 с.

847. Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина і доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки ХХ ст.). Київ: Наукова думка, 1994. 350 с.

848. Руднев В. Українські буржуазні націоналісти – агентура міжнародної реакції. Київ, Держполітвидав УРСР, 1955. 216 с.

849. Русначенко А.М. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-х роках. Київ: «Пільсари», 2002. 519 с.

850. Саїд Е. Культура й імперіялізм. Київ: Критика, 2007. 608 с.

851. Семчишин М. Тисяча років української культури: історичний огляд культурного процесу. Нью-Йорк, 1985. 550 с.

852. Сенявский А.С., Сенявская Е.С., Сдвижков О.В. Освободительная миссия Красной Армии в 1944–1945 гг.: гуманитарные и социально-психологические аспекты. Исторические очерки и документы/ отв. ред. Е.С. Сенявская; Институт российской истории РАН. М.; СПб.: Центр гуманитарных инициатив, 2015. 460 с.

853. Сенько Гр. Правдивий український фольклор під совітами. (Українські приповідки і частівки). Б.м.в. «Дешева бібліотека Нового шляху», 1947. 32 с.

854. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів / Пер. з пол. Є. Петренка. Т. 2. Волинь і Галичина в політиці Лондонського табору. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2005. 359 с.

855. Сидоренко И. Тернопольские кооператоры. Львов: Каменяр, 1966. 60 с.

856. Сирочинський К. Перемога колгоспного ладу в західних областях Української РСР. Київ: Держполітвидав УРСР, 1953. 96 с.

857. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). Київ: Наук. думка, 1985. 272 с.

858. Слюсаренко А.Г., Патриляк І.К., Боровик М.А. Україна в роки Другої світової війни: Навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ, 2009, 447 с.

859. Снайдер Т. Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталіним: монографія. Київ: Грані, 2011. 448 с.

860. Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал: В 2 т. – Т. 1: От вооруженного восстания в Петрограде до второй сверхдержавы мира / Под общ. ред. Ю. Н. Афанасьева. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 1997. 510 с.

861. Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал: В 2 т. Т. 1: От вооруженного восстания в Петрограде до второй сверхдержавы мира / Под общ. ред. Ю. Н. Афанасьева. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 1997. 510 с.

862. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко; Ред.-упоряд. Н. О. Лаас; Авт. кол.: О. Г. Бажан, П. М. Бондарчук, В. К. Борисенко, О. В. Булгакова, В. М. Даниленко, П. І. Киричевський, В. О. Крупина, Н. О. Лаас, В. М. Мазур, М. К. Смольницька, Н. М. Хоменко, В. П. Швидкий, О. В. Янковська. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2014. 697 с.

863. Співаник УПА. Б.м.в. Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів і Братства б. Вояків УПА ім. св. Юрія Переможця, 1950. 176 с.

864. Стародубець Г. Українське повстанське запілля (друга пол. 1943 – поч. 1946 років). Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. 527 с.

865. Стасюк О. Видавничо пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.). Львів: Центр дослідження визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. 384 с.

866. Стецько Я. 30 червня 1941 р. Проголошення відновлення державности України. Нью-Йорк, 1967. 465 с.

867. Сурмач О. Дні кривавих свастик. Львів: СПОЛОМ, 2005. 176 с.

868. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій. / В.Ф. Солдатенко (кер.) та ін. Київ: Парламентське вид-во, 2009. 536 с.

869. Токвіль Алексіс де. Давній порядок і революція. З фр. пер. Григорій Філіпчук. Київ: Юніверс, 2000. 224 с.

870. Томпсон П. Голос прошлого. Устная история. Пер. с англ. Москва: Издательство «Весь Мир», 2003 г. 367 с.

871. Трофимович В. Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.). Львів: Видавництво Львівського державного університету, 1995. 180 с.

872. Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / В.Ф. Солдатенко (керівник). Київ: Парламентське вид-во, 2007. 576 с.

873. Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини Київ: Українське державне видавництво, 1946. 24 с.

874. Уткін О.І. Унія: шлях ганьби і зради. Ужгород: Карпати, 1987. 174.

875. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город / Пер. с англ. Л. Ю. Пантина. 2-е изд. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008. 336 с.

876. Фицпатрик Ш. Сталинские крестьяне: социальная история Советской России в 30-е годы: деревня. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2001. 422 с.

877. Февр Л. Бои за историю. пер. А.А.Бобовича, М.А. Бобовича, Ю.Н. Стефанова. Москва: Наука, 1991. 635 с.

878. Чередниченко В. Анатомія зради. Український буржуазний націоналізм – зняряддя антирадянської політики імперіалізму. Київ: Політвидав України, 1978. 336 с.

879. Чередниченко В. Націоналізм проти нації. Київ: Політвидав України, 1970. 190 с.

880. Черниш Й. Д. Комуністична партія – організатор соціалістичних перетворень на селі в західних областях УРСР (1939–1958). Львів: Видавництво Львівського університету, 1963. 267 с.

881. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за незалежність. Мюнхен: Видавництво «Дніпрова хвиля», 1958. 319 с.

882. Шаповал Ю.І. У ті трагічні роки: Сталінізм на Україні. Київ: Політвидав України, 1990. 144 с.

883. Шаповал Ю.І. Україна 20–50-х років: сторінки неписаної історії. Київ, Наукова думка, 1993. 320 с.

884. Шацька Б. Минуле-пам'ять-міт. Чернівці: Книги – ХХІ, 2011. 248 с.

885. Юрчук В. Боротьба КП України за відбудову і розвиток народного господарства (1945–1952 рр.). Київ: Політвидав України, 1965. 225 с.

886. Як це було. Епізоди героїчного визволення народу Західної України. Київ: б. в., 1939. 48 с.

887. Яроцький Л.В. Радянські традиції проти релігії. Київ: Товариство «Знання» Української РСР, 1972. 46 с.

888. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30–50-ті роки ХХ ст.. (історико-політологічний аспект). Луцьк: Надстир'я, 1995. 176 с.

РОЗДІЛИ В КОЛЕКТИВНИХ МОНОГРАФІЯХ, СТАТТЯХ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ В НАУКОВИХ ЗБІРНИКАХ.

889. Bonusiak W. Sowietyzacja gospodarki Lwowa (IX 1939 – VI 1941). В: Львів: місто – суспільство – культура: зб. Наук. Праць. Т. 3. Львів, 1999. С. 562–573.

890. Czop E. Sowietyzacja oświaty we Lwowie (1939–1941) В: Львів: місто – суспільство – культура: зб. Наук. Праць. Т. 3. Львів, 1999. С. 592–598.

891. Боляновський А. Українська Національна Рада // Довідник з історії України (А-Я): Посібн. для серед. загальноосв. навч. закл. Київ: Генеза, 2001. С. 930.

892. Горький М. Речь на открытии II всесоюзного съезда союза воинствующих безбожников. // Собрание сочинений в тридцати томах. Т. 25. Статьи, речи, приветствия 1929-1931. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1953. С. 34-36.

893. Гриневич В. Сталінська імперія в боротьбі з українським повстанським рухом. // «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944-1948 рр. / Упоряд. Ярослав Дашкевич; Василь Кук. Львів, 2010. С. 5-45.

894. Гулай В. кадрова політика радянського режиму в західних областях України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 37. Ч. 2. 2002. С. 190–204.

895. Давидюк Р. «Весь сенс нашого перебування за кордоном – у праці для України»: наддніпрянська еміграція у Східній Галичині та західній Волині // Проект «Україна». Галичина і Волинь у складі міжвоєнної Польщі / В. Вісин, Р. Голик, В. Голубко та ін.; авт.- упоряд. М.Р. Литвин; художн. – оформлювач О.А. Гугалова. Харків: Фоліо, 2017. С. 20-44.

896. Західна Україна: Збірник / АН УРСР. Інститут історії України; під ред. С.М. Белоусова і О.П. Оглобліна. Київ, Вид-во АН УРСР, 1940. 138 с.

897. Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська обл. Київ: Головна ред. Укр. рад. Енциклопедії АН УРСР, 1971. 639 с.

898. Історія міст і сіл Української РСР. Львівська обл. Київ: Головна ред. Укр. рад. Енциклопедії АН УРСР, 1968. 979 с.

899. Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська обл. Київ: Головна ред. Укр. рад. Енциклопедії АН УРСР, 1973. 640 с.

900. Історія селянства Української РСР: У 3-х т. Т. 2. Київ: наукова думка, 1967. 534 с.

901. Історія Української РСР: У 2-х т. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1967. 860 с.

902. Лисенко О. Проблема «Остарбайтерів», як предмет соціальної історії. // "... То була неволя". Спогади та листи остарбайтерів / НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2006. С. 7–15.

903. Лисенко О. Система управління окупованими територіями України (1941-1944). // Історія державної служби в Україні: у 5 т. Т. 2. Київ: Ніка-Центр, 2009. С. 289-333.

904. Малярчук О. Разом і нарізно: особливості міжнаціональних відносин // Проект «Україна». Галичина і Волинь у складі міжвоєнної Польщі / В. Вісин, Р. Голик, В. Голубко та ін.; авт.- упоряд. М.Р. Литвин; художн. – оформлювач О.А. Гугалова. Харків: Фоліо, 2017. С. 185-194.

905. Постановление совета обороны о применении репрессий к лицам, саботирующим расчистку железнодорожных путей от снега 15 февраля 1919 г. // В.И. Ленин и ВЧК: сборник документов: 1917-1922 гг. Москва: Политиздат, 1987. С. 112-113.

906. Сенявский А.С, Сенявская Е.С. Военная повседневность как предмет исторического исследования: теоретико-методологические проблемы // 65 лет Великой Победы: в 6 т. Москва: МГИМО-Университет, 2010. Т. 3. Победа. С. 197-211.

907. Сенявский А.С, Сенявская Е.С. Военная повседневность как предмет исторического исследования: теоретико-методологические проблемы // 65 лет Великой Победы: в 6 т. М.: МГИМО-Университет, 2010. Т. 3. Победа. С. 197-211.

908. Україна-Польща важкі питання. Т. 1-2: Матеріали II міжнародного семінару істориків "Українсько-польські відносини в 1918-1947 роках". Варшава, 22-24 травня 1997 / Відп. ред. М. Кучерепа. Світовий союз воїнів Армії Крайової; Об'єднання українців у Польщі. Варшава, 1998. 245 с.

909. Україна-Польща важкі питання. Т. 3: Матеріали III міжнародного наукового семінару "Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни". Луцьк, 20-22 травня 1998 року / Відп. ред. М. Кучерепа. Світовий союз воїнів Армії Крайової; Об'єднання українців у Польщі. Варшава, 1998. 267 с.

910. Україна-Польща важкі питання. Т. 4: Матеріали IV міжнародного семінару істориків "Українсько-польські відносини під час Другої світової війни". Варшава, 8-10 жовтня 1998 року / Відп. ред. М. Кучерепа. Світовий союз воїнів Армії Крайової; Об'єднання українців у Польщі. Варшава, 1999. 350 с.

911. Україна-Польща важкі питання. Т. 5: Матеріали V міжнародного семінару істориків "Українсько-польські відносини під час Другої світової війни". Луцьк, 27-29 квітня 1999 року / Відп. ред. Є. Місило. Світовий союз воїнів Армії Крайової; Об'єднання українців у Польщі. Варшава, 1999. 359 с.

912. Цимбал Т. Соціологія становлення нового соціального порядку (трактат з глобальної соціології Ульриха Бека) // Бек Ульрих Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Ульрих Бек; пер. з нім. О. Юдіна. К.: Ніка-Центр, 2001. С. 9-24.

V. Статті у науковій та офіційній періодиці.

913. Баран В. Переустрій господарства західних областей України: 1939-1941 роки // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2012. № 21. С. 123-130.

914. Безносюк О.П. Діяльність винищувальних батальйонів на теренах Станіславської області в 1946 — 1948 роках // Інтелігенція і влада. 2008. Вип. 11. С. 143-154.

915. Боляновський А. Національна політика нацистської Німеччини в Галичині у 1941–1944 рр. Вісник Львівського університету. Серія історична. 1998. Вип. 32. С. 136–145.

916. Боляновський А. Соціальний аспект гітлерівського «нового порядку» в Галичині у 1941–1944 роках. Вісник Львівського університету. Серія історична. 1998. Вип. 33. С. 186–194.

917. Боляновський А. Політико-правовий статус Галичини в системі окупованих територій: пошук альтернатив німецької східної політики у 1941–1944 рр. Матеріали засідань Історичної та Археологічної комісії НТШ у Львові. 1999. Випуск другий. С. 3-14.

918. Боляновський А. Боротьба УПА проти нацистського окупаційного режиму. 1943 рік. // Українська повстанська армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 11 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). Львів, 2004. С. 164-183.

919. Веденєєв Д. Післявоєнна еволюція стратегії, тактики, організаційно-функціональної побудови озброєного руху опору під проводом ОУН(б) в Західній Україні. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. Наук. Пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2012. Вип. 22. С. 172-182.

920. Веденєєв Д. Розвідувальна служба Української повстанської армії (1943-1949 рр.) // Військово-історичний альманах. 2011. Ч. 2(23). 57-70.

921. Веденєєв Д.В., Лисенко О.Є. Релігійні конфесії України як об'єкт оперативної розробки німецьких і радянських спецслужб // Український історичний журнал. 2012. № 4. С.109. С. 104-126.

922. Виздрик В.С. Зміни у структурі селянського землеволодіння Галичини в міжвоєнний період // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. Наук. Пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2017. Вип. 29. С. 424-431.

923. Гаврилів І. Воєнна доктрина ОУН напередодні та на початку Другої світової війни // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. Наук. Пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2012. Вип. 22. С. 80-92.

924. Генеральный план «ОСТ» // Военно-исторический журнал. 1960. № 1. С. 84-94.

925. Гирич І. Дзеркало свідомості. // Український тиждень. 2013. 21 лютого. 7 (275). С. 48–51.

926. Голик Р. «Западенці, москалі та східняки»: російські візії Галичини і галицькі візії Росії в дзеркалі історичних стереотипів. // Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні / кол. Монографія; за ред. Л. Зашкільняка. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. С.210-289.

927. Голик Р. Радянська влада та український визвольний рух у Галичині в контексті ідеологічних стереотипів // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. Наук. Пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2012. Вип. 22. С. 191-208.

928. Гривул Т. Вишкільний напрям діяльності ОУН на під радянській території в 1939-1941 роках // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. Наук. Пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2014. Вип. 24. С. 149-157.

929. Гривул Т. Чисельність підпільної мережі ОУН на території УРСР в 1940-1941 роках // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. Наук. Пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2012. Вип. 22. С. 260-268.

930. Гурецький М. Соціально-економічне становище України напередодні німецько-радянської війни // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. Наук. Пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2012. Вип. 22. С. 112-119.

931. Дзюбан О. Українсько-польське протистояння у вересні 1939 року у тогочасній пресі та споминах очевидців. // Український визвольний рух. 2003. № 2. С. 74-86.

932. Житарюк Н. Основні категорії біженців і переміщених осіб з Радянського Союзу після II Світової війни та їх ставлення до репатріації в СРСР. // Міжнародний Науковий Конгрес «Українська історична наука

на порозі ХХІ століття». Чернівці, 16–18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення / відп. ред.: Л. Винар, Ю. Макар. Чернівці: Рута, 2001. Т. 2. С. 157-160.

933. Івасюта М.К. Соціалістична перебудова сільського господарства в західних областях Української РСР. // Український історичний журнал. 1959. № 4. С. 3-13.

934. Івасюта М.К. Закономірності та особливості колективізації сільського господарства західних областей УРСР. Український історичний журнал. 1984. № 9. С. 49-58.

935. Ільницький В. Створення та діяльність у західних областях УРСР радянських парамілітарних формувань (1944-1954 рр). // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2011. № 2. С. 47-82.

936. Євсейчик І. Відновлення і зміцнення парторганізацій західних областей України в 1944–1945 рр. // Український історичний журнал. 1974. № 2. С. 39-44.

937. Зайцев О. Ідеологія і політична стратегія ОУН до 1939 року // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. Наук. Пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2012. Вип. 22. С. 47-65.

938. Зайцев Ю. Еволюція української національної ідеї (ХІХ-ХХ ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. Наук. Пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2012. Вип. 22. С. 7-35.

939. Західна Україна: Збірник / АН УРСР. Інститут історії України; під ред. С.М. Белоусова і О.П. Оглобліна. К., Вид-во АН УРСР, 1940. 138 с.

940. Заярнюк А. «Селянство» як категорія соціально-історичного аналізу (на прикладі Східної Галичини ХІХ ст.). // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006-2007. С. 543-553.

941. Касьянов Г. Ідеологія ОУН: історико-ретроспективний аналіз // Український історичний журнал. 2004. № 4. С. 29-42.

942. Ковалевський З. Польське питання у післявоєнній стратегії Української повстанської армії // Волинь і Холмщина 1938-1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Голова редакційної колегії Ярослав Ісаєвич. Львів 2003 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 10 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). 813 с.

943. Ковалюк В.Р. Культурологічні та духовні аспекти «радянзації» Західної України. // Український історичний журнал. 1993. № 2. С. 3–17.

944. Ковалюк В. Р. Західна Україна на початку другої світової війни. 100-річчя української еміграції в Канаді. // Український історичний журнал. 1991. № 9. С. 30-41.

945. Козлов В.А. Феномен доноса // Свободная мысль. 1998. № 4. С. 100-112.

946. Козлов Н.Д. Повседневная жизнь народа в годы Великой Отечественной войны. Некоторые аспекты современной российской историографии. // Вестник Ленинградского государственного университета имени А.С. Пушкина. Серия: История. 2012. № 2. С. 93-110.

947. Козлов Н.Д. Повседневная жизнь в советском тылу в годы Великой Отечественной войны в отечественной историографии начала XXI в. Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина. 2014. Т. 4. № 2. С. 30-45.

948. Колычев В. ЦК ВКП(б) у 1938-1941 рр. // Український історичний журнал, 1990, № 5, с. 3–10.

949. Колычев В. ЦК ВКП(б) у 1938-1941 рр. // Український історичний журнал, 1990, № 6, С. 3–12.

950. Коляструк О. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці. Український історичний журнал. 2007. № 1. С. 174-184.

951. Кондратюк К. Втрати населення Західної України у 1939-1941 рр. // Україна-Польща важкі питання. Т. 5: Матеріали V міжнародного семінару істориків "Українсько-польські відносини під час Другої світової війни". Луцьк, 27-29 квітня 1999 року / Відп. ред. Є. Місило. Світовий союз воїнів Армії Крайової; Об'єднання українців у Польщі. Варшава, 1999. С. 150-163.

952. Кондратюк О. Аграрні програмні засади Організації українських націоналістів (1929-1939 рр.) / Кондратюк О. // Розбудова держави. 1997. №3. С. 58-60.

953. Коростіль Н. Побут і повсякденне життя українських аграріїв Східної Галичини міжвоєнного періоду (1919–1939 рр). Схід. Аналітично-інформаційний журнал. Донецьк, 2007. № 6. С. 53–56.

954. Котовський Р. Зміни в повсякденному житті галицько-волинського села у 1939-1941 рр. / Ростислав Котовський // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І.С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. Вип. 1. С. 136-141.

955. Кулаковський П. Розстріляні на початку війни. // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 1994. № 1. С. 191-229.

956. Кульчицький С.В. Міжвоєнна та повоєнна історія радянської України на сторінках «українського історичного журналу» (1957–2017 рр). Український історичний журнал. 2017. № 6. С. 123–139.

957. Кучер В. Вересень 1939 р. Війна проти Польщі: удар зі сходу. // Історичний журнал. 2004. № 9. С. 15–24.

958. Кучерук О. Осмислення Організацією Українських націоналістів в добу євгена Коновальця проблеми підготовки до збройної боротьби за державне відновлення України // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. Наук. Пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2014. Вип. 24. С. 98-111.

959. Кучерук О. Проблема підготовки до збройної боротьби за державну незалежність України в ідейно-програмних засадах Організації українських націоналістів доби Євгена Коновальця // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. Наук. Пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2012. Вип. 22. С. 66-79.

960. Лисенко О.Є. Деякі методологічні аспекти дослідження національної політики сталінського й гітлерівського режимів у період Другої світової війни // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. 2015. Вип. 4. С. 204-210.

961. Литвин М. Фінансово-господарська діяльність ОУН і УПА // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. Наук. Пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2012. Вип. 22. С. 297-305.

962. Логойда В.М. Громадянські свята радянського Закарпаття і подолання релігійних пережитків // Культура і побут населення українських Карпат (матеріали республіканської наукової конференції). Ужгород, 1973. С. 60-65.

963. Ориентировка “О деятельности украинско-немецких националистов в западных областях украинской ССР за период 1941-1944 гг”. // Военно-исторический журнал. 1991. № 5. С. 45-57.

964. Орлик В., Маренець Л. До питання фіскальної політики нацистів в окупованій Україні. // Архіви України. 2005. № 1-3. С. 233–241.

965. Патер І. Спротив галичан тоталітарному режимові у повоєнний час (1944-1953 рр.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. Наук. Пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2012. Вип. 21. С. 607-627.

966. Петрович І. Проповідь на неділю по Різдві. // Сівач. 2013. Січень. Ч. 1 (161). С. 11-15.

967. Пилипів І. Організаційна структура та соціальна діяльність духовенства Станиславівської єпархії в період німецької окупації // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. Наук. Пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2017. Вип. 29. С. 184-194.

968. Пилипів І. Суспільна діяльність Греко-католицької церкви в період німецької окупації (1941-1944) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. Наук. Пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2012. Вип. 22. С. 286-296.

969. Посівнич М. Військова підготовка організації Українських націоналістів у 1929–1939 р. // Визвольний Шлях. 2004. № 6. С. 83–100.

970. Посівнич М. Полковник Михайло Колодзінський: воєнний теоретик і практик ОУН // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. Наук. Пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2012. Вип. 22. С. 398-408.

971. Пушкарєва Н.Л. Частная жизнь и проблема повседневности // Демоскоп weekly. 2002. № 57/58. С.4-5.

972. Пушкарєва Н.Л., Любичанковский С.В. Понимание истории повседневности в современном историческом исследовании: от школы Анналов к российской философской школе // Вестник Ленинградского государственного университета имени А.С. Пушкина. Серия: История. 2014. Т. 4. № 1. С. 7-32.

973. Пушкарєва Н.Л. «История повседневности» как направление исторических исследований. Электронный ресурс: URL: //http:www.Perspektivy. Info/history/historija_povsednevnosti_kak napravlenie_istoric... С. 3-28.

974. Резмер В. Позиція і участь українців у німецько-польській кампанії 1939 р. // Україна-Польща важкі питання. Т. 4: Матеріали ІV міжнародного семінару істориків "Українсько-польські відносини під час Другої світової війни". Варшава, 8-10 жовтня 1998 року / Відп. ред. М. Кучерепа. Світовий союз воїнів Армії Крайової; Об'єднання українців у Польщі. Варшава, 1999. С. 13-34.

975. Рекотов П.В. Органи управління на окупованій території України (1941–1944). // Український історичний журнал. 1997. № 3. С. 90-101.

976. Романюк М. Функціонування підпільної адміністрації на теренах Золочівської округи ОУН у період масової повстанської боротьби (середина 1944 – початок 1946) // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. 2017. Вип. 18. С. 46-69.

977. Руккас А. Збройні загони Організації українських націоналістів на Бережанщині (1939 р.) // Український визвольний рух. 2004. № 3. С. 145-160.

978. Русначенко А. Ідеологічні дискусії в кінці 1940-х – на початку 1950-х років у середовищі українського визвольного руху та їхні результати // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. Наук. Пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2014. Вип. 24. С. 255-269.

979. Сирота Ал Вороги в сутанах і рясах // Радянська Україна. 1940. № 159 (758) від 12 липня. С. 2.

980. Сливка Ю. У пошуках історичної правди // Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2004. С. 5–13.

981. Сорока Ю. Населення Західної України у 1939-1941 рр.6 депортації, заслання, вислання // Етнічна історія народів Європи. 2012. № 12. С. 16-20.

982. Старка В. Створення військових формувань політичними партіями та організаціями на території Східної Галичини у міжвоєнний період // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. Вип. 1. С. 87-92.

983. Стасюк О. Національно-державна платформа українського визвольного руху середини ХХ століття // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. Наук. Пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2012. Вип. 22. С. 36-47.

984. Судин Д. Евристичний потенціал вивчення історії повсякденності з допомогою кількісних методів. // Народознавчі зошити. 2015. № 6. С. 1425–1434.

985. Удод О. Історія повсякденності: питання методології та історіографії. // Пovoєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х–середина 1950-х рр.): Колективна монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. С. 17–39.

986. Ткачов С. Радянська влада в зоні // Літературний Тернопіль. 2010. № 3. С. 129-141.

987. Шарп Дж. Історія знизу. // Нові підходи до історіописання / за ред. П. Берка: пер з англ. Київ: Ніка-Центр, 2010. С. 39-56.

988. Швагуляк. М. Позиція та участь українців у німецько-польській війні 1939 р. Україна-Польща важкі питання. Т. 4: Матеріали ІV міжнародного семінару істориків "Українсько-польські відносини під час Другої світової війни". Варшава, 8-10 жовтня 1998 року / Відп. ред. М. Кучерепа. Світовий союз воїнів Армії Крайової; Об'єднання українців у Польщі. Варшава, 1999. С. 35-59.

989. Швагуляк М. Хроніка подій в Західній Україні у 1939–1945 рр. // Україна-Польща важкі питання. Т. 5: Матеріали V міжнародного

семінару істориків "Українсько-польські відносини під час Другої світової війни". Луцьк, 27-29 квітня 1999 року / Відп. ред. Є. Місило. Світовий союз воїнів Армії Крайової; Об'єднання українців у Польщі. Варшава, 1999. 359 с. С. 14-31.

Енциклопедичні, довідкові та інформаційно-аналітичні видання.

990. Словарь психолога-практика. Сост. С.Ю. Головин. Минск: Харвест, 2001. 976 с.

991. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Укл. О. Єрошенко. Донецьк: ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

992. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. / В.М. Литвин, В.І. Гусєв, А.Г. Слюсаренко та ін. Київ: Вища шк., 2002. 430 с.

993. Юридична енциклопедія Т. 6. Т-Я. / ред. кол.:Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. 768 с.

994. Етнократологічний словник: Енцикл. довід. слов. / За ред. О.В. Антонюка, М.Ф. Головатого та Г.В. Щокіна. Київ: МАУП, 2007. 576 с.

995. Орлова Т. Селянство. В: Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. / В.М. Литвин, В.І. Гусєв, А.Г. Слюсаренко та ін. Київ: Вища шк., 2002. 430 с.

ДИСЕРТАЦІЇ ТА АВТОРЕФЕРАТИ ДИСЕРТАЦІЙ.

996. Андрухів І.О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійного життя на Прикарпатті в 40–80-х роках ХХ століття. Історико-правовий аналіз: автореф. д-ра іст. наук: 07.00.01. Ужгород: 2006, 36 с.

997. Антонюк Н.В. Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939–1944 роки): автореф. д-ра іст. наук: 07.00.01. Львів: 1999, 35 с.

998. Білокінь С.І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): автореф. д-ра іст. наук: 07.00.06. Київ: 2000. 35 с.

999. Боляновський А. Німецька окупаційна політика в Галичині у контексті гітлерівського «нового порядку» в Європі у 1941–1944 роках: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.02 всесвітня історія. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 1999. 18 с.

1000. Гриневич В.А. Суспільно-політичні настрої населення України у роки Другої світової війни: автореф. д-ра політ. наук: 23.00.02. Київ: 2008. 31 с

1001. Ільницький В.І. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954): автореф. дис. д-ра. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2016. 41 с.

1002. Ільющин І.І. Польське військово-політичне підпілля в Західній Україні (1939–1945 рр.): автореф. д-ра іст. наук: 07.00.01. Київ: 2003, 36 с.

1003. Кондратюк С.К. Встановлення та функціонування радянського режиму в західній Україні у 1939–1941 рр. (державно-правовий аспект): автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2003. 18 с.

1004. Лизогуб М.Д. Станиславщина в період Великої отечественної війни (1941–1945 гг.): автореф. дис. канд. іст. наук. Станислав, 1951. 22 с.

1005. Лучаківська І.Л. Інтелігенція західних областей України у суспільно-політичному житті (вересень 1939 – червень 1941 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 1999. 20 с.

1006. Макарчук В.С. Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939–1945 рр.): історико-правове дослідження: автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. 35 с.

1007. Надольний Й.Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939–1941 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2006. 20 с.

1008. Півоварчук В. М. Соціально-економічні процеси у західних областях України (вересень 1939 – червень 1941 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2000. 16 с.

1009. Ципенда І.Є. Українсько-польські етнополітичні відносини 40-50-х років ХХ століття : автореф. дис. д-ра політ. наук: 23.00.05. Київ: 2009. 32 с.

ДОДАТКИ

**Порівняльна таблиця міських базарних цін
в польських злотих на основні продукти харчування
станом на вересень-жовтень 1939 р.**

(на оригіналі документу є гриф «Не підлягає оголошенню»)¹⁶⁴⁵.

№ п/п	Назва продукції	Од. виміру	м. Львів	м. Броди	м. Золочів	м. Рава- руська
1.	Мука житня	кг	200	150	-	-
2.	Мука пшенична	кг	300	190	-	-
3.	Гречка	кг	500	350	300	-
4.	Яловичина	кг	1000	600	700	700
5.	Свинина	кг	1800	1200	1500	-
6.	Сало	кг	3500	2300	2500	3000
7.	Молоко	л.	200	150	125	200
8.	Масло	кг	3500	2700	3000	3500
9.	Яйця	10 шт.	450	300	300	350
10.	Картопля	кг	50	30	60	25
11.	Капуста свіжа	кг	100	-	150	-
12.	Капуста квашена	кг	200	250	100	-
13.	Цибуля	кг	80	130	30	

¹⁶⁴⁵ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 55.

Порівняльна таблиця роздрібних ринкових цін в радянських карбованцях м. Львів на основні продукти харчування станом на грудень 1939 – квітень 1940 р¹⁶⁴⁶.

№ п/п	Назва продукції	Од. виміру	15.12.39 р.	15.02.40 р.	22.03.40 р.	20.04.40 р.
1.	Хліб	кг	2,5	11	5	6,5
2.	Яловичина	кг	5	22-36	6,5-12	5-7
3.	Свинина	кг	8-10	38-50	20	11-15
4.	Ковбаса	кг	35	-	25-40	17-25
5.	Сало	кг	12-16	70-90	35-40	23-26
6.	Мука біла	кг	1,50	7,50	5-8	4-6
7.	Молоко	л.	1-1,50	3-3,50	2-3	1,50
8.	Крупа	кг	2	7	4,50-6,50	4-5
9.	Яйця	10 шт.	3-5	15-20	5-8	3-4
10.	Масло	кг	16-20	50-70	35-45	27-30
11.	Картопля	кг	20	0,40-1	1,40	0,50

¹⁶⁴⁶ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 70.

**«Відомості про розподіл поміщицького тваринництва станом
на 14 грудня 1939 р. у селах Баролі Перетоки та Бобатин
Львівської області»¹⁶⁴⁷.**

с. Баролі Перетоки.

№ п/п	Вид тварин	Батракам	Біднякам	Середнякам
1	Коні	14	---	---
2	ВРХ	19	6	4
3	Вівці	18	20	4
4	Свині	1	---	---

с.Бобатин.

№ п/п	Вид тварин	Батракам	Біднякам	Середнякам
1	Коні	14	4	---
2	ВРХ	16	2	1
3	Вівці	11	5	1
4	Свині	---	---	---

---

¹⁶⁴⁷ ДАЛЮ. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 397.

Відомості про кількість населення Станіславської області по повітах, містах і селах (1939-1940 рр.)¹⁶⁴⁸

№ п/п	Повіт	По повіту	По містах	По селах
	ГОРОДЕНКА	94471	13000	75809
	Обертин		5662	
	ДОЛИНА	129655	9926	105050
	Болехів		10951	
	Рожнятин		3728	
	КАЛУШ	103148	13299	89849
	КОЛОМИЯ	177747	33377	137052
	Печеніжин		7318	
	НАДВІРНА	160389	11488	140008
	Делятин		8893	
	РОГАТИН	135064	11426	114150
	Бовшівці		4911	
	Бурштин		4577	
	СТАНИСЛАВІВ	217014	71000	138164
	Богородчани		3174	
	Галич		4676	
	ТОВМАЧ	125841	8384	106089
	Отинія		4085	
	Тисмениця		7283	
	КОСІВ	93016	8104	79438
	Кути		5424	
	СНЯТИН	78730	10987	51197
	Заболотів		6546	
	РАЗОМ	1315075	278269	1036806

¹⁶⁴⁸ ДАІФО. Р. 8. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 1.

**Кількість селянських господарств, що підлягали
виселенню/переселенню із 800-метрової прикордонної смуги в
західних областях УРСР¹⁶⁴⁹.**

По областях	Переселити			Відселити		
	Нас. пунк- тів	Госпо- дарств	Насе- лення	Нас. пунктів	Госпо- дарств	Насе- лення
Волинська	30	3457	15289	11	427	2142
Львівська	40	2437	11922	16	950	4892
Станіславська	14	1399	5786	20	1595	6446
Дрогобицька	57	5520	27565	24	1800	8640
Тернопільська	16	4520	19623	1	98	495
РАЗОМ	157	17342	80185	72	4870	22615

¹⁶⁴⁹ Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / упор. Василь Даниленко, Сергій Кокін. Київ: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 80.

**Відомості про кількість господарств, що відселяють для
військових потреб на території Львівської області¹⁶⁵⁰.**

№п/п	Район з якого переселяли	Кількість госп.	Кількість осіб
1	Янівський	176	1010
2	Синявський	400	1910
3	Любачівський	250	1225
4	Угнівський	326	1480
5	Рава-Руський	309	1349
6	Немирівський	162	926
7	Магерівський	300	1500
8	Горинецький	400	1725
9	Великі-Мости	115	570
10	Ляшківський	62	300
	Разом	2500	11995

---

¹⁶⁵⁰ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 179. Арк. 20.

**Список не виселених населених пунктів Львівського артополігону
станом на 28.06.1940 р. за підписом начальника артилерії 6-ї армії
генерал-майора артилерії І. Федорова¹⁶⁵¹.**

№ п/п	Район з якого переселяли	Населений пункт	Кількість господарств
1	Янівський	с. Тишки	42
2		с. Босюхи	33
3		с. Пеленці	22
4		с. Рики	23
5		с. Запуст	2
6		с. Юники	3
7		хут. Худенький	8
8		с. Тістечки	4
9		с. Гери	12
10		с. Кравці	7
11	Жовківський	с. Хуцисько	24
12		с. Шкурханка	8
13		с. Червинець	13
14		с. Ярошки	9
15		с. Проциця	11
16		с. Вулька Куницька	9
17		с. Шабельня	15
	Разом		79

¹⁶⁵¹ ДАЛО. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 226. Арк. 34.

Стан шкільної мережі Львівської області на 1 червня 1940 р.¹⁶⁵²

№ п/п	Тип школи	Кількість шкіл	Кількість учнів	В.т.ч. з українською мовою навчання	В т.ч. іншими мовами навчання	Загальна кількість вчителів
1.	Початкова	820	80756	68006	12750	3667
2.	Н. середня	358	107932	65259	42673	1528
3.	Середня	55	26076	8120	17956	470
	РАЗОМ	1233	214764	141385	73379	5665

---

¹⁶⁵² ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 80.

**Стан забезпечення шкільної мережі Львівської області
учительськими кадрами на 1 червня 1940 р.¹⁶⁵³**

№ п/п	Тип школи	До 1939 р.	Вересень 1939-червень 1940 р.		
			Наявні	Передбачений штат	Потреба
1.	Початкова	-	3667	5435	1768
2.	Н. середня	-	1528	2086	558
3.	Середня	-	470	516	36
	РАЗОМ	3235	5665	8037	2362

---

¹⁶⁵³ ДАЛЮ. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 89.

**Стан забезпечення учнів Львівської області навчальним
приладдям станом на червень 1940 р.¹⁶⁵⁴**

№ п/п	Навчальне приладдя	Потреба	Фактична наявність	Потреба
1.	Підручники 1-4 кл.	716769	490465	226304
2.	Підручники 5-10 кл.	237544	26649 (для 5-6 кл)	210895
3.	Учнівські зошити	6000000	1840000	4160000

---

¹⁶⁵⁴ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 88.

**Мережа кінотеатрів Львівської області станом
на 1 червня 1940 р.¹⁶⁵⁵**

№ п/п	Назва кінотеатру	Станом на 1 січня 1940 р.	Станом на 1 червня 1940 р.
1.	Сільські	1	3
2.	Клубні	3	4
3.	Пересувні кіноустановки	-	2
4.	Міські	53	55
Разом.	Міські/сільські	53/4	55/9

---

¹⁶⁵⁵ ДАЛЮ. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 89.

**Мережа кінотеатрів Львівської області станом
на 1 червня 1940 р.¹⁶⁵⁶.**

№ п/п	Тип кінотеатру	Станом на 1 січня 1940 р.	Станом на 1 червня 1940 р.
1.	Сільські	1	3
2.	Клубні	3	4
3.	Пересувні кіноустановки	-	2
4.	Міські	53	55
Разом.	Міські/сільські	53/4	55/9

---

¹⁶⁵⁶ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 89.

**План організації зразково-показових колгоспів у
Львівській області в 1940 р.¹⁶⁵⁷**

№ п/п	Назва району	Населений пункт	Перелік селянських господарств				
			Заг. к-ть госп.	Батраки	Середняки	Бідняки	Ін.
1	Любачівський	Шутків	196	29	64	93	10
2	Немирівський	Селиська	571	71	284	210	6
3	Мости-Великі	Двірці	598	-	350	248	-
4	Куликівський	Звертів	244	-	164	80	-
5	Лопатинський	Ляшків	526	20	293	199	14
6	Радохівський	Середпільці	178	23	88	67	-
7	Городок	Завидовичі	268	42	106	93	27
8	Шевченківський	Волиця Комарова	190		105	80	5
9	Золочівський	Ляцьке Мале	461		237	204	20
10	Сокальський	Пересла	238		158	79	1
11	Яворівський	Мужилувичі	228	-	73	145	10
12	Яворівський	Старичі	300	-	88	200	12
13	Пониківський	Пониква	349	59	157	121	12
14	Бродівський	Чехи	507	48	251	206	2
15	Глинський	Полтва	247	27	100	120	-
16	Перемишлянський	Мерців	180	-	71	100	9
17	Бібрський	Звенигород	239	29	-	186	24

¹⁶⁵⁷ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 18-22.

Ціни у Львові на овочі і городину станом на 25 серпня 1941 р.¹⁶⁵⁸

№ п/п	Назва товару	Кількість кг.	Вартість зл.
1	Капуста біла	100	18
2	Капуста червона		18
3	Капуста волоська		18
4	Буряк червоний без гички		20
5	Морква без гички		23
6	Хрін без гички		54
7	Редька велика		50
8	Калярепа без гички		55
9	Огірок ґрунтовий		15
10	Огірок тепличний		25
11	Помідор червоний ґрунтовий		44
12	Помідор зелений ґрунтовий		30
13	Біб		50
14	Шпарагова фасоля зелена		44
15	Шпарагова фасоля жовта		44
16	Фасоля тичкова		50
17	Часник		65
18	Цибуля дозріла		30
19	Петрушка (100 пучків по 100 гр.)		16
20	Редьковиця (100 пучків по 12 шт.)		80
21	Тримбулька (100 в'язок)		70
22	Гарбуз	100	16
23	Бараболя рання		29
24	Яблука I сорту літні		80
25	Яблука II сорту літні		60
26	Яблука кухонні		38
27	Груші I сорту літні		80
28	Груші II сорту літні		60
29	Ожини городові		80
30	Ожини лісові		50
31	Сливи пізні		90
32	Борівки		80
33	Гриби правдиві		150
34	Лисички		85
35	Інші гриби		65

¹⁶⁵⁸ Зарядження про ціни. // Львівські вісті. 1941. 25 вересня. Ч. 41. С. 3.

**Розпорядження Генерал-губернатора про ціни станом на
28 вересня 1941 р.¹⁶⁵⁹**

№ п/п	Назва товару	Одиниця виміру	Ціна (в золотих).
1	Мука житня	1 кг	0.30 зл.
2	Мука пшенична	1 кг	0.50 зл.
3	Ячмінна каша	1 кг	1.70 зл.
4	Гречана каша	1 кг	2.40 зл.
5	Вівсяні платки	1 кг	0.60 зл.
6	Молоко	1 л.	0.40 зл.
7	Масло	1 кг	4.80 зл.
8	М'ясо свиняче	1 кг	до 2.50 зл.
9	М'ясо волоче	1 кг	до 2.50 зл.
10	Солонина	1 кг	до 2.30 зл.
11	Смалець	1 кг	до 3.10 зл.
12	Лій	1 кг	до 2.30 зл.
13	Краківська ковбаса	1 кг	4.75 зл.
14	Леберка	1 кг	3.70 зл.
15	Цукор	1 кг	1.20 зл.
16	Сіль	1 кг	0.24 зл.
17	Картопля	1 кг	До 0.36 зл.
18	Макарони	1 кг	0.76 зл.
19	Мука кукурудзяна	1 кг	0.22 зл.
20	Каша перлова	1 кг	0.52 зл.
21	Пражінь	1 кг	1.50 зл.
22	Риба сушена	1 кг	1 зл.
23	Риба солена	1 кг	0.73 зл.
24	Олива	1 л.	2.60 зл.
25	Оцет	1 л.	0.50 зл.
26	Підмітки чоловічі	1 пара	4.10 зл.
27	Підмітки жіночі	1 пара	3.40 зл.
28	Підмітки дитячі	1 пара	2.90 зл.
29	Підмети і каблуки чоловічі	1 пара	5.20 зл.
30	Підмети і каблуки жіночі	1 пара	4.30 зл.
31	Підмети і каблуки дитячі	1 пара	3.80 зл.
32	Нові каблуки чоловічі	1 пара	2.30 зл.
33	Нові каблуки жіночі	1 пара	2 зл.
34	Нові каблуки дитячі	1 пара	1.70 зл.
35	Ремонт каблуків чоловічих	1 пара	1.20 зл.
36	Ремонт каблуків жіночих	1 пара	1 зл.
37	Ремонт каблуків дитячих	1 пара	1 зл.

¹⁶⁵⁹ Сталі ціни // Останні Вісти. 1941. 11 жовтня. Ч. 8. С. 2.

**Зарядження відносно устійнення цін для реставраційних закладів
з дня 3 березня 1942 р.¹⁶⁶⁰**

№ п/п	Назва страви	Заклад І кл.	Заклад ІІ кл.	Заклад ІІІ кл.
1	Звичайна юшка (росіл).	0.50	0.45	0.40
2	Юшка з яйцями	0.65	0.60	0.55
3	Смажене м'ясо (шніцель, котлета)	2.70	2.40	2.10
4	Печеня	2.50	2.20	1.80
5	Варене м'ясо	2.20	2	1.80
6	Гуляш	2.20	2	1.80
7	Січене м'ясо	2	1.80	1.70
8	Кенігсберзький кльопс, бігос, варена капуста	2	1.80	1.60
9	Дріб з картоплею і яриною:			
10	Гуска, качка, індичка	4	3.60	3.30
11	Смажена курка	3	2.70	2.50
12	Курка в росолі	3	2.70	2.50
13	Гусячий жолудок	2	1.80	1.70
14	Гусяча печінка	2.50	2.20	2
15	Подібні часті	1.80	1.60	1.50
16	Риба щупак, короп смажений	3.50	3.10	2.80
17	Щупак, короп варений	3	2.70	2.50
18	Морські та інші риби	2.70	2.50	2.30
19	Ячня (3 яйця), картопля і ярина	2	1.80	1.70
20	Омлет з конфітурою	2.50	2.20	2
21	Студенець	1.80	1.60	1.40
22	Віденські ковбаски із смаженою картоплею або салатою	1.40	1.20	1.20
23	Ярина в'язана з картоплею	2	1.80	1.70
24	Одногоршкова страва з м'ясом	1.40	1.25	1.10
25	Одногоршкова страва без м'яса	1	0.90	0.80
26	Смажена картопля	0.50	0.45	0.40
27	Картопля з соусом	0.40	0.35	0.35
28	Компот і легуміна	1.20	1.10	1
29	Десер	0.45	0.40	0.40
30	Приставка зі салатки	1.20	1	0.90
31	Постмарований хліб	0.70	0.65	0.60
32	Тістечка, торти, печиво	0.45	0.45	0.45
33	Сухі тістечка	0.30	0.30	0.30
34	Кава, чай з цукром і молоком	0.35	0.30	0.30
35	Кава, чай з цукром без молока	0.30	0.25	0.25

*Ціни вказані у золотих, за одну порцію.

¹⁶⁶⁰ Зарядження відносно устійнення цін для реставраційних закладів з дня 3 березня 1942 р. // Львівські вісті. 1942. 26 березня. Ч. 66 (190). С. 4.

**Закупівельні ціни на льон і коноплі чинні у Дистрикті Галичина
станом на 6 січня 1943 р.¹⁶⁶¹.**

№ п/п	Назва товару	Одиниця виміру	Ціна (в золотих).
1	Сирі коноплі	100 кг	
2	I класу		21
3	II класу		18
4	III класу		15
5	IV класу		12
6	V класу		9
7	Сушені коноплі		
8	I класу		30.50
9	II класу		25.50
10	III класу		21.25
11	IV класу		17
12	V класу		12.75
13	Ручний тіпаний льон	1 кг.	
14	Клас якості 00		3.10
15	Клас якості 0		2.70
16	Клас якості 1		2.30
17	Клас якості 2		1.90
18	Клас якості 3		1.50
19	Ручне клоччя	1 кг.	
20	Клас якості 00		1.90
21	Клас якості 0		1.60
22	Клас якості 1		1.30
23	Клас якості 2		1.05
24	Клас якості 3		0.80
25	Ручно тіпані коноплі	1 кг	
26	Клас 0		3
27	Клас I		2.40
28	Клас II		1.8
29	Ручне конопляне клоччя	1 кг	
30	Клас 00		2.10
31	Клас 0		1.50
32	Клас I		1.20
33	Клас II		0.90

¹⁶⁶¹ Вісник Розпоряджень для Генгеральної Губернії. 1943. №1. 6 січня. С. 4.

**Ціни на зарізану худобу за 100 кг, відповідно до розпорядження
від 7 липня 1943 р.¹⁶⁶².**

	Ціни на зарізану худобу за 100 кг (золоті)			
Регіон	Львів			
Вид худоби	Воли	Ялівки	Бугаї	Корови
Клас А	125-141	121-137	117-133	117-133
Клас Б	110-123	106-119	101-114	101-114
Клас С	77-108	73-104	68-99	59-95
Клас Д	до 75	до 71	до 66	до 57
Регіон	Станіслав			
Вид худоби	Воли	Ялівки	Бугаї	Корови
Клас А	119-135	115-131	111-127	111-127
Клас Б	104-117	100-113	95-108	95-108
Клас С	71-102	67-98	62-93	53-89
Клас Д	до 69	до 65	до 60	до 51
Вид худоби	Свині за 100 кг.			
Регіон	Львів	Станіслав	Краків	
Клас А	123-138	113-128	139-154	
Клас Б	106-121	96-111	121-136	
Клас С	88-104	78-94	103-119	
Клас Д	до 86	до 76	до 101	
Вид худоби	Телята за 100 кг.			
Регіон	Варшава	Львів	Станіслав	
Клас А	150-168	138-156	128-146	
Клас Б	до 139	до 128	до 118	
Клас С	до 113	до 102	до 92	

¹⁶⁶² Вісник Розпоряджень для Генеральної Губернії. 1943. № 71. 4 вересня. С. 506.

Додаток О.

**Закупівельні ціни на зерно чинні у Дистрикті Галичина станом на
25 серпня 1943 р.¹⁶⁶³**

№ п/п	Назва товару	Закупівельна ціна млина за 100 кг.	Відпускна ціна споживачеві до 10 кг (за 1 кг).	Відпускна ціна споживачеві понад 10 кг (за 1 кг).
1	Жито	30 зл.	0.55 зл.	0.50 зл.
2	Пшениця	40 зл.	0.50 зл.	0.55 зл.
3	Ячмінь	30 зл.	0.55 зл.	0.60 зл.
4	Овес	29 зл.	0.60 зл.	0.65 зл.
5	Горох	70 зл.	90 зл./100 кг	90 зл./100 кг
6	Квасоля	55 зл.	75 зл./100 кг	75 зл. / 100 кг
7	Сіно	10 зл.	14.50 зл./100 кг	14.50 зл./100 кг
8	Солома	4.50 зл.	8.50 зл/100 кг	8.50 зл/100 кг

---

¹⁶⁶³ Вісник Розпоряджень для Генеральної Губернії. 1943. № 65. 25 серпня. С. 463.

Норми нарахування прибуткового податку одноосібних господарств у Львівській, Станіславській та Тернопільській областях у 1944 р.¹⁶⁶⁴.

№ п/п	Джерела доходу	У карбованцях
	З одного гектара:	
1	Ріллі	800
2	Саду і ягідника	4000
3	Виноградника	5000
4	Сінокосу	400
	З однієї голови худоби:	
5	Корови	1200
6	Коня	1000
7	Вола, бика	500

---

¹⁶⁶⁴ Про проведення державних, місцевих податків і зборів на звільненій і звільнюваній від німецької окупації території Волинської, Львівської, Ровенської, Станіславської, Тернопільської і Чернівецької областей. Лист наркомфіну Союзу РСР № 20-65 від 4 липня 1944 р. Держфінвидав. 1944. С. 4.

**Норми нарахування сільськогосподарського податку у
Львівській, Дрогобицькій, Станіславській та Тернопільській
областях у 1944 р.¹⁶⁶⁵.**

п/п	Розмір оподатковуваного доходу господарств на рік		Розмір податку на господарство
	Від	До	
1.	1 000 крб.	2 000 крб.	60 крб. + 7 коп. з кожного 1 крб. понад 1 000 крб.
2.	2 000 крб.	3 000 крб.	130 + 8 коп. з кожного 1 крб. понад 2 000 крб.
3.	3 000 крб.	4 000 крб.	210 + 10 коп. з кожного 1 крб. понад 3 000 крб.
4.	4 000 крб.	5 000 крб.	310 + 13 коп. з кожного 1 крб. понад 4 000 крб.
5.	5 000 крб.	6 000 крб.	440 + 17 коп. з кожного 1 крб. понад 5 000 крб.
6.	6 000 крб.	7 000 крб.	610 + 22 коп. з кожного 1 крб. понад 6 000 крб.
7.	7 000 крб.	8 000 крб.	830 + 28 коп. з кожного 1 крб. понад 7 000 крб.
8.	8 000 крб.	10 000 крб.	1110 + 35 коп. з кожного 1 крб. понад 8 000 крб.
9.	10 000 крб.	20 000 крб.	1810 + 45 коп. з кожного 1 крб. понад 10 000 крб.
10.	20 000 крб.		6 310 + 55 коп. з кожного 1 крб. понад 20 000 крб.

¹⁶⁶⁵ Про проведення державних, місцевих податків і зборів на звільненій і звільнюваній від німецької окупації території Волинської, Львівської, Ровенської, Станіславської, Тернопільської і Чернівецької областей. Лист наркомфіну Союзу РСР № 20-65 від 4 липня 1944 р. Держфінвидав. 1944. С. 5.

**Статистичні відомості про питому вагу одноосібних господарств
східних і західних областях України¹⁶⁶⁶.**

№п/п	Область	Кількість одноосібних господарств		
		1941 р.	1945 р.	1946 р.
1.	Дрогобицька	169197	150557	148273
2.	Львівська	181495	155184	149065
3.	Станіславська	235969	214091	194563
4.	Тернопільська	298338	263413	251552
Разом		884999	783245	743453

---

¹⁶⁶⁶ ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3501. Арк. 2.

Динаміка голосування за кандидатів в депутати в місцеві Ради депутатів трудящих 21 грудня 1947 р. у порівнянні з виборами у Верховну Раду УРСР 9 лютого 1947 р.¹⁶⁶⁷

Час	Кількість осіб що проголосували 9 лютого 1947 р.	%	Кількість осіб що проголосували 21 грудня 1947 р.	%	Приріст %
8.00	86629	14.7	87054	14.9	0.2
10.00	185499	31.5	227832	39.1	7.6
12.00	320101	54.3	381231	65.4	11.1
14.00	446888	75.7	512674	87.9	12.2
16.00	534241	90.6	561044	96.2	5.5
18.00	570905	96.8	586666	100	3.2
20.00	586348	99.4	598296	99.97	
22.00	588506	99.78			
24.00	605528	99.99			

(Так в оригіналі документу. Чиновники так поспішали, що переплутали статистичні відомості.).

¹⁶⁶⁷ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 627. Арк. 106.

**Землеволодіння в Тернопільській області станом
на листопад 1947 р¹⁶⁶⁸.**

№ п/п	Розмір землеволодіння	Число господарств	% господарств звільнених від оподаткування
1	Без землі	239	95,9
2	До 1 га.	24362	58,1
3	Від 1 до 2 га.	60651	42,1
4	Від 2 до 3 га	61 845	36,4
5	Від 3 до 5 га.	68 341	23,3
6	Від 5 до 7 га.	17 456	20,9
7	Від 7 до 10	5 560	15,0
8	Від 10 до 13 га.	341	12,2
9	Від 13 до 16 га.	38	15,8
10	Від 16 до 20 га.	9	22,1
11	Від 20 до 25 га.	3	-
12	Понад 25 га.	1	-
Разом		238 846	35,0

¹⁶⁶⁸ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 912. Арк. 27.

**Таблиця участі учнівської молоді Львівської області у
комсомольських та піонерських організаціях
станом на початок 1951 р¹⁶⁶⁹.**

№п/п	Загальна кількість учнів	Члени ВЛКСМ	Піонери	Учні що не були членами ВЛКСМ	Учні що не перебували у складі піонерських організацій
1.	164036	30031	103016	15989	15000

---

¹⁶⁶⁹ Складено автором за: ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 4. Спр. 315. Арк. 39, 50.

**Відомості про організацію сезонних дитячих ясел
в колгоспах Олеського району Львівської області
станом на 15 липня 1951 р¹⁶⁷⁰.**

№ п/п	Кількість колгоспів	Укрупнених колгоспів	Потреба в яслях	Потрібно охопити дітей	Відкрито ясел		Охоплено дітей
					В колгос- пах	В брига- дах	
1.	20	5	28	700	25	6	659

---

¹⁶⁷⁰ Складено автором за матеріалами фонду ДАЛО Ф. П-3. Оп. 4. Спр. 114. Арк. 87.

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ АНАЛІЗУ ІСТОРИЧНОЇ РЕТРОСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА.....	10
1.1. Характеристика та класифікація джерельного комплексу	10
1.2. Проблема повсякденного життя західноукраїнського селянства в історичній ретроспективі закордонної, радянської та сучасної української історіографії.....	30
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження	52
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО КЕРІВНИЦТВА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИМ СЕЛОМ У 1939 – 1953 рр.....	62
2.1. Адміністративно-територіальна реформа радянської влади та зміни в правовому статусі сільських громад (вересень 1939-червень 1941 рр.).....	62
2.2. Нацистська окупаційна адміністрація в західноукраїнському селі (червень 1941 – жовтень 1944 рр.)	118
2.3 Повернення радянської влади та продовження адміністративних реформ (жовтень 1944 – березень 1953 рр.)	133
2.4 Нелегальна діяльність української націоналістичної адміністрації в західноукраїнському селі за часів «перших» та «других» "совітів" та в умовах німецького окупаційного режиму	186
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА У 1939-1953 рр.....	210
3.1 Організаційні форми забезпечення сільськогосподарського виробництва в період становлення радянської влади (вересень 1939-червень 1941 рр.)	210
3.2. Німецька економічна політика на території Східної Галичини 1941-1944 роки	251
3.3. Економічне життя селянства в умовах відновлення та укріплення радянської влади. Курс на суцільну колективізацію ...	271

РОЗДІЛ 4. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА У 1939-1953 рр.	307
4.1. Переселенсько-депортаційна політика тоталітарних режимів у західноукраїнському селі.....	307
4.2 Політичні настрої селян і трансформація ментальності східногалицького селянства в умовах тоталітарних режимів.....	342
РОЗДІЛ 5. КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ ЖИТТЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА.....	352
5.1 Сільська школа.....	352
5.2 Дозвілля сільських жителів	378
5.3 Сільська медицина.....	392
5.4 Релігійне життя	405
ВИСНОВКИ	430
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	436
ДОДАТКИ.....	521

Наукове видання

СТАРКА ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ

**ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В УМОВАХ
СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ 1939-1953 рр.**

Підписано до друку 29.01.2019.

Формат 60x 84/16. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний 70 г/м². Друк електрографічний.

Умов.-друк. арк. 31,97. Обл.-вид. арк. 28,13

Тираж 300 примірників. Замовлення № 01/19/2-1.

Видавець та виготувач:

ФОП Осадца Ю.В

м. Тернопіль, вул. Винниченка, 9/7

тел. (0352) 40-08-12, (0352) 40-00-63, (097) 988-53-23

*Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.*